PONTICE

2

PONTICE

1969

II

MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

SUMAR

RAPOARTE DE SĂPĂTURI

STUDII ȘI NOTE

SOMMAIRE

RAPPORTS DES FOUILLES

ETUDES ET NOTES

NECROLOGUE

INHALT

BERICHTE FÜR AUSGRABUNGEN

STUDIEN UND BEMERKUNGEN

NEKROLOG

D. FĂLTICEANU

ARHEOLOGIA DOBROGEI LA UN SFERT DE SECOL DE LA ELIBERARE

Activitatea oamenilor — oricît ar fi de susţinută, reclamă, la capătul unei perioade de lucru, şi nevoia unui popas. Aceasta însă nu înseamnă întrerupere, ci prilej necesar repotenţării factorilor activi ai unei instituţii. Deci popasul considerat cu această finalitate invită factorii activi să retrospecteze perioada parcursă, pentru ca, din satisfacţia ce le oferă realizările, să-şi alimenteze entuziasmul creator atît de necesar eforturilor viitoare.

Iată de ce, acum cînd se încheie un pătrar de secol de la eliberarea patriei de sub jugul fascist, urmînd pilda oferită de toate celelalte sectoare de lucru ale ţării, ne permitem şi noi, lucrătorii de pe aria arheologiei dobrogene, să estimăm cît mai realist realizările înscrise pe statul nostru de serviciu ştiinţific.

Evident, după 23 august 1944 toate sectoarele de activitate economico-social, culturale ale patriei au fost puse în mişcare de o dinamică fără asemănare în trecut. Energii ţinute în stare de latenţă răstimp de secole au fost angajate pe şantierele de creaţie ale ţării. Ele curăţă rugina de pe trecutul nostru fără a-i vătăma substanţa sănătoasă, construieşte un prezent ale cărei prelungiri în viitor se înscriu pe drumul neîntrerupt, ascendent, către lumină şi adevăr. Dar acţionînd în scris aceşti noi factori activi nu pierd o clipă din vedere că durata lansării în viitor are nevoie de consolidarea bazei, care este totuna cu trecutul nostru istoric.

Pe această linie, o pleiadă venerabilă de cercetători ştiinţifici activînd în condiţii de pionierat au înscris pe foaia de început a culturii naţionale, realizări faţă de care prezentul matur se înclină cu pietate. Este adevărat că seminţele adunate de precursori, reînsămînţate apoi, n-au avut parte de un sol social suficient de priincios. Astăzi însă, revine oamenilor noi datoria patriotică de a pune în valoare potenţele de proliferare culturală a acestor seminţe, cultivîndu-le pe noul sol social care ţine seama atît de exigenţele contemporaneităţii evoluate cît

și de cele ale canoanelor riguros științifice. Prin urmare, mai înainte de a face bilanțul realizărilor din ultimul pătrar al secolului nostru, socotim a fi necesar să amintim de figurile luminoase ale neobosiților istorici și arheologi care ne-au precedat, și care investigînd în trecutul de multe ori obscur al patriei, și-au adus prețioase contribuții întreprinzînd cercetări și pe aria ținutului românesc dintre Dunăre și Marea Neagră. Iată-i : Gr. Tocilescu, G. Murnu, Gr. Moisil, O. Tafrali, P. Polonic, P. Nicorescu, E. Coliu, Gr. Florescu și îndeosebi V. Pârvan, acestuia din urmă revenindu-i merite unanim recunoscute, prin amploarea cercetărilor de arheologie, publicarea de numeroase studii erudite și prin formarea unei apreciabile criterii, de specialitate, alcătuind nucleul unei adevărate școli de arheologie națională.

*
* *

De mai multe decenii Dobrogea a atras atenția cercetătorilor, istorici și arheologi, datorită pămîntului său bogat în vestigii străvechi și, mai ales, a mărturiilor grăitoare despre închegarea noastră ca neam și limbă. De asemenea, nicăieri pe întinsul patriei, ca pe această fîșie de pămînt, continuitatea istoriei nu poate fi urmărită mai integral, de-a lungul marilor orînduiri istorice : comuna primitivă și orînduirea sclavagistă, pe care le avem în vedere aici, convinși deci de covîrșitoarea importanța istorică a ținutului și primind din plin înțelegere din partea factorilor de conducere, care ne-au oferit neprecupețit îndemn și fonduri, colectivul nostru arheologic a pornit la lucru, știind că readucerea la lumină a mărturiilor de cultură materială a trecutului vor elucida o multitudine de probleme, legate de istoria pămîntului, a limbii și închegarea națiunii românești. Pornind de la aceste premize noi, s-a putut astfel elabora un plan de cercetări sistematic, ale cărui obiective de atins erau reconstituirea principalelor perioade istorice ale țării și, cu precădere, pe cele importate la ținutul dobrogean. De-a lungul ultimului pătrar de secol, acest ținut capătă atenția cuvenită și de aceea planul propus, s-a și tradus în viață.

În consecință, potrivit planurilor anuale și de perspectivă, în anii construcției socialismului, teritoriul dintre Dunăre și mare a fost amplu explorat și deși nu ne putem permite afirmația că aceste cercetări au atins un caracter exhaustiv, ne simțim îndreptățiți totuși să înfățișăm o succintă trecere în revistă a realizărilor obținute. Din capul locului, menționăm că atenția cercetătorilor s-a concentrat asupra momentelor esențiale din istoria Dobrogei : probleme legate de comuna primitivă ce prezentau date în mare măsură necunoscute ; cele raportate la sclavagismul clasic greco-roman și, în sfîrșit, probleme izvorînd din necesitatea cunoașterii aprofundate a epocii feudal timpurii, acestea îndeosebi, prezentînd numeroase lacune.

Pentru perioada comunei primitive, sînt demne de semnalat șantierele arheologice, în care, cercetările efectuate, au dus la concluzii utile cunoașterii epocilor paleolitice, neolitice și a metalelor. În ordinea ve-

chimii lor pe domeniul introspectat, pentru paleoliticul dobrogean semnalăm cercetările din peşterile „Cheia" şi „La Adam", care au dus la obţinerea unor importante date, privind această epocă, aproape necunoscută altădată.

Pentru neolitic, la fel de insuficient cunoscut, s-au acumulat documentări importante, datorită cercetărilor de la Cernavoda, Ceamurlia de Jos, Tariverde și Nuntași. Rezultatele obţinute aici, au înlesnit clarificarea unor probleme-cheie, ale culturii Hamangia, de curînd descoperită pe teritoriul dobrogean. Apărută prin săpăturile de salvare de la Mangalia, Techirghiol, Limanu, Hîrșova și altele, documentarea asupra vieţii în neoliticul dobrogean, ne oferă acum o imagine mult mai completă, a epocii în speţă, faţă de cea conturată în trecutul apropiat.

Mai interesante însă, sînt descoperirile din epoca metalelor, îndeosebi din cea a bronzului, cu momente esenţiale neelucidate încă, acum zece ani. Atît cercetările de la Cernavoda, Hîrşova şi Piatra Frecăţei, cît mai cu seamă descoperirea din ultimii cinci ani a cîtorva importante obiecte de bronz la Nicolae Bălcescu. Gura Dobrogei, Techirghiol, Sîmbăta Nouă, Nastradin, Poarta Albă şi Constanţa, la care se adaugă sabia miceniană de la Medgidia, a înlesnit formularea unor importante concluzii referitoare la evoluţia epocii bronzului pe teritoriul dobrogean, precum şi la apariţia şi dezvoltarea epocii fierului.

Pentru epoca fierului s-au dovedit foarte importante cercetările din 1962—1964 în aşezarea întărită de la Babadag. Aceste cercetări continuă. De asemenea s-au obţinut date valoroase privind ocupațiile economice, lucrări de fortificaţii, tipuri de locuinţe precum și evoluţia ceramicii cu care se îndeletnicea în epoca respectivă populaţia autohtonă. Coroborate cu datele cercetărilor de la Tariverde, Piatra Frecăţei. Histria şi Sarinasuf, ele permit o mai cuprinzătoare cunoaştere a primei epoci a fierului în Dobrogea.

Preţioase contribuţii la cunoaşterea sciţilor şi a relaţiilor lor cu populaţia locală au adus unele descoperiri din necropola tumulară de la Histria sau cele întîmplătoare de la Medgidia — sabia emblemă — Sibioara şi Stupina cu statuile de piatră şi în sfîrșit Castelu — cu cazanul de cult. De asemenea pentru cunoaşterea culturii materiale şi a practicilor rituale ale băştinaşilor s-au dovedit importante cercetările din necropolele datate pentru a doua epocă a fierului de la Satu Nou, Beilic, Murighiol, Teliţa, Nuntaşi, Cernavoda şi de curînd cele de la Bugeac-Ostrov. Pentru perioada sclavagismului clasic greco-roman mărturii preţioase s-au adunat graţie cercetărilor inaugurate la Histria încă din 1914 de V. Pârvan şi continuate astăzi pe baze şi în condiţii noi de lucru. Aşa se face că cercetările de aici, prin amploarea lor, fac din Histria cel mai important șantier dobrogean. În temeiul datelor acumulate ani de-a rîndul şi prin laboriozitate colectivul dobrogean de cercetători care şi-au făcut un titlu de onoare prin iniţierea tinerilor arheologi, urmăreşte probleme ca momentul colonizării greceşti, relaţiile dintre noii veniţi şi băştinaşi, viaţa economică, politică şi spirituală a oraşelor în diferite epoci, suprafaţa de locuit în diferite faze,

lucrările de fortificaţii etc. nu mai constituie pentru noi tot atîtea necunoscute. Cercetări şi săpături de salvare s-au întreprins la Tomis-Constanţa şi Callatis-Mangalia.

Cum se ştie însă aceste acţiuni de investigare la subsol au fost limitate de existenţa oraşelor moderne suprapuse exact pe cetăţile antice din stînga Pontului Euxin.

La Mangalia au fost cercetate zidul de incintă, mai multe edificii de epocă romană tîrzie, precum şi un important număr de morminte ale necropolelor elenistice şi romane ale oraşului. La Constanţa „strălucita metropolă" a Pontului Stîng au fost obţinute apreciabile rezultate prin grija Muzeului de arheologie, acest aşezămînt de cultură instalat într-un local nou înzestrat cu cele necesare activităţi sale, şi care şi-a deschis porţile pentru marele public în octombrie 1957 cu prilejul serbării bimileniului naşterii lui Publius Ovidius Naso. Folosind prilejul ce-l ofereau săpăturile de interes edilitar întreprinse de conducerea locală, colectivul de arheologi al Muzeului de arheologie Constanţa a izbutit să scoată la lumină importante comori şi vestigii antice. Dintre ele menţionăm : zidul de incină din epoca romană, Edificiul cu mozaic descoperi în 1959 ; termele degajate în 1964-1965 ; basilicile paleo-creştine de pe terenul gării vechi de lîngă poarta nr. 1 ; tezaurul celor 24 de sculpturi descoperit în 1962, precum şi un bogat inventar arheologic rezultat din descoperirea cîtorva sute de morminte aparţinînd necropolelor elenistice şi romane.

Dar la cunoaşterea aprofundată a epocii romane concură concluziile rezultate de la Dinogeţia-Garvăn şi Capidava, recolta de materiale din cercetările de suprafaţă de la Troesmis-Igliţa, Ibida-Slava Rusă precum şi cercetările temeinice de la Adamclisi-cetate începute acum doi ani. Cît pentru epoca romană tîrzie, prezintă importanţă săpăturile recent începute la Argamum-Capul Dolojman ca şi cele mai vechi de la Piatra Frecăţei, acestea elucidînd perioada migraţiilor. Informaţii sărace privind perioada din epoca feudalismului timpuriu şi uneori lipsa totală a acestora s-au repercutat negativ asupra cunoaşterii exacte a evoluţiei istoriei în Dobrogea şi îndeosebi asupra momentului în care au prins contur limba şi poporul român. De aceea pentru prima dată în desfăşurarea cercetărilor arheologice problemele privind epoca feudal-timpurie, deci epoca de naştere a poporului şi limbii au căpătat în sfertul de secol încheiat acum o pondere importantă. Exprimată practic acest fapt înseamnă în primul rînd, cercetarea sistematică a nivelelor de locuire romano-bizantină ca cele de la Dinogeţia şi Capidava unde informaţiile dobîndite sînt deopotrivă de lărgite şi valoroase. La Basarabi-Murfatlar au fost de asemenea cercetate, consolidate şi restaurate, cele trei bisericuţe săpate în dealul de cretă, iar la Păcuiul lui Soare, cercetările au scos la lumină instalaţiile vechiului port, zidul de apărare etc. Unele descoperiri întîmplătoare dar nu mai puţin interesante au determinat ulterior săpături sistematice cu rezultate utile. E cazul necropolelor de la Castelu şi Gîrliţa unde de asemenea s-au recoltat materiale edificatoare. Acestea ca şi toate materialele arheolo-

gice aduse la lumină din subsolul dobrogean au determinat din ce în ce la împuţinarea paginilor albe ce persistau pînă mai ieri la capitolul de istorie feudal-timpurie în acest teritoriu românesc. La sfîrşitul acestor sumare treceri în revistă putem conchide că de-a lungul celor 25 de ani de activitate arheologică din Dobrogea s-a muncit cu modestie, abnegaţie şi perseverenţă, iar roadele strădaniei se înscriu meritoriu pe harta arheologiei noastre pe care observăm zeci de şantiere şi nenumărate staţiuni de însemnătate ştiinţifică.

De o incontestabilă importanţă este şi faptul că rezultatele cercetărilor au fost folosite în numeroase lucrări de specialitate, rapoarte de săpături, studii, monografii sau articole publicate în reviste de prestigiu care au devenit apoi instrumente de lucru atît de importante cercetărilor istorice. Cîteva dintre publicaţiile la care ne-am referit : „Studii şi cercetări de istorie veche" (SCIV) ; revista arheologică „Dacia" ; „Materiale şi cercetări arheologice". Pe lîngă lucrările istorice s-a făcut şi istoria în detaliu a unor aşezări şi centre de civilizaţie străveche, sau a unor probleme de ordin social economic, au apărut în ultima vreme şi ample monografii : Histria (vol. I şi II), Capidava (vol. I), Dinogeţia (vol. I) şi Importul amforelor ştampilate la Histria. În sfîrşit, la acestea se adaugă două volume de largă întindere privind istoria Dobrogei din preistorie pînă în epoca romano-bizantină. Intitulate „Din istoria Dobrogei" vol. I, autori : D. M. Pippidi şi D. Berciu, şi volumul II, autori : R. Vulpe şi I. Barnea, aceste volume vin la îndemîna specialistului, îndeosebi, şi a lectorului obişnuit, cele mai folositoare documente privind istoria teritoriului dintre Dunăre şi Mare. N-am putea încheia enumerarea realizărilor editoriale fără a menţiona fie şi în treacăt apreciabilele rezultate dobîndite de Muzeul de arheologie din Constanţa în acest domeniu. Nu de mult muzeul nostru a elaborat un plan de lucru editorial pentru a da la iveală lucrări de specialitate, îndreptate cu egală grijă către specialişti ca şi către marele public. Materialele publicate — cataloage, broşuri, studii etc., au urmat prezentarea materialelor arheologice aflate în muzeu ţinînd seama de împărţirea acestora pe grupe — opaiţe, vase de sticlă, bronzuri figurate, sau pe probleme de specialitate (cultul Cavalerului trac, Reprezentările bacchice, Necropole elenistice de la Tomis sau cele feudal-timpurii de la Castelu). În prezent cele 20 de lucrări tipărite alcătuiesc un profit în folosul acţiunii de culturalizare a maselor. Astfel Muzeul arheologic din Constanţa a izbutit să capete semnificaţia unei adevărate instituţii de cultură istorică, atît prin vizionarea exponatelor, cît şi prin propagarea de informare tipărită. Pe lîngă rezolvarea celor mai importante probleme legate de evoluţia şi continuitatea istorică a elementului etnic autohton şi a formării limbii noastre, succesele arheologiei dobrogene, se oglindesc mai întîi în realizarea Muzeului de arheologie din Constanţa, alcătuit din mii de exponate. Aceste călăuze documentare ajută cercetătorilor istoriei să restrîngă din ce în ce mai mult întunericul din trecutul nostru şi să-i aşeze în situaţia de a stabili adevărul în drepturile sale.

În plus, multitudinea de piese muzeale prezentate publicului vizitator în condiții impuse de exigențele timpurilor noi săvîrșesc o impresionantă operă de culturalizare a maselor. Pe rînd se prezintă prin sălile instituției noastre nesfîrșite rînduri de iubitori ai trecutului și nu exagerăm afirmînd că tot în aceste săli ospitaliere se astîmpără setea de frumos, multe din exponatele vizionate însemnînd în ele taina desăvîrșirii operelor de artă. De asemenea muzeul nostru întreprinde cu succes o bună operă de popularizare printre miile de turiști străini. Puțini dintre aceștia se întorc acasă fără a fi cercetat comorile aflate aici, dar foarte mulți părăsesc litoralul Pontului Stîng convinși de graiul pietrelor, că pe aceste locuri au dăinuit adevărați oameni. În ceea ce privește prezentul, toți acești martori care atestă existența unei superioare culturi antice ne îndeamnă să nu ne fie jenă de trecutul nostru atît de încercat de vicisitudinile istorice, ci să-l iubim cu ardoare patriotică. Colectivul de arheologi de la Institutul de Arheologie al Academiei R.S.R. și cel din serviciul Muzeului de arheologie Constanța sînt pătrunși de misiunea lor de purtători de lumină și înțeleg să-și intensifice strădaniile cu entuziasm și forțe neîntrerupt sporite.

A. RĂDULESCU

MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA: UNELE GÎNDURI ȘI PERSPECTIVE PENTRU NOUL CINCINAL

Valorificarea muzeistică și științifică a vestigiilor arheologice scoase din subsolul dobrogean, constituie un imperativ al vremurilor noastre și trebuie susținută pe mai departe cu sporită atenție. Sporul de preocupare este reclamat de două cauze majore: mai întîi fiindcă regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră oferă un inestimabil avut documentar pentru dezvoltarea cunoștințelor în domeniul istoriei noastre naționale, și în al doilea rînd, fiindcă s-a dovedit experimental în ultimii ani că Muzeul de arheologice Constanța a devenit principala instituție de coordonare a multiplelor cercetări arheologice și este în același timp capabil să răspundă cerințelor tot mai crescînde ale publicului vizitator. Credem că nu exagerăm dacă am afirma că această instituție, la fel ca și cele înrudite (Acvariul, Muzeul de artă etc.) au dat naștere unui adevărat curent de pedagogie socială, avînd drept scop final înmulțirea posibilităților de cunoaștere a trecutului nostru istoric, a bogăției ithiologice din Marea Neagră, sau a neprețuitelor valori plastice, creații ale unor renumiți artiști români.

Grație sprijinului prețios, moral și material, acordat de către organele locale de partid și de stat, colectivul de muzeografi din Muzeul de arheologie Constanța își propune ca această instituție să-și intensifice în viitor activitatea, abordînd în preocupările-i multiple din anii 1970—1975, creații muzeistice de certă utilitate educativă și științifică. De menționat că multe din gîndurile și preocupările de viitor, au la bază acțiuni deja inițiate și concretizate în fapte. De aceea credem că amplificarea activității prin completări, corectări și perfectări ale unor elemente legate de munca viitoare, dar plasate pe linia justă de continuitate cu acțiunile din trecutul mai apropiat sau mai îndepărtat, vor echivala cu alcătuirea unui adevărat tablou programatic, care, principial se va dezvolta pe unele direcții de strictă actualitate. Mai întîi, se va acorda o atenție specială activității muzeistice, de reorganizare și adaptare a muzeului — expoziției de bază — la cerințele actuale ale muzeisticii, imprimîndu-i-se aspectul modern și științific impus de ultimele caractere novatoare.

În al doilea rînd, monumentele în aer liber, Histria, Adamclisi etc., ca părţi integrante ale complexului muzeal de arheologie al judeţului Constanţa, continuă să fie amenajate în funcţie de necesităţile turismului, iar cercetarea lor va fi efectuată în prisma caracterului său aplicativ — ce va servi deopotrivă istoria veche a acestei regiuni dar şi activitatea muzeistică de vizitare.

În sfîrşit, cercetarea ştiinţifică va ţine seama permanent de necesităţile muzeale. O vom dirija pe linia lămuririi acelor aspecte istorice care prezintă lacune atît în literatura de specialitate, cît şi mai ales în conţinutul expoziţional al muzeului. Pentru a-i spori atractivitatea, expoziţia va fi înnoită anual, pe baza materialelor scoase din săpături şi anume din acelea care se efectuiază tocmai pentru a umple golul tematic.

*

* *

Un prim şi important obiectiv care formează obiectul consideraţiilor de faţă, este însuşi Muzeul de arheologie — expoziţia sa de bază. Aceasta a fost concepută şi realizată în 1957. Modificările ce i s-au făcut de atunci şi pînă astăzi au fost reclamate de postulate ştiinţifice. I s-a imprimat, pe bună dreptate, un pronunţat caracter didactic — condiţie esenţială pentru o astfel de instituţie, permanent în atenţia publicului. Pe această linie a înnoirilor permanente, se va merge, în continuare, îmbunătăţind unele compartimente pe probleme de viaţă — concepute mai ales în sectorul istoriei clasice greco-romane. Cronologia, dispoziţia pieselor şi succesiunea lor narativă, normală, cît şi alte anumite norme legate de o expoziţie modernă, sînt probleme de muzeologie contemporană care vor forma obiectul atenţiei noastre. Pentru a respecta deziderate mai de mult formulate de conducerea muzeului, se va depune în continuare eforturi pentru lărgirea complexului expozitiv şi pentru înmulţirea monumentelor în aer liber ; se va respecta în muzeu acel aspect de închegată unitate istorică, concepută potrivit unui plan tematic, ştiinţific şi accesibil oricui. Concepem o ţinută estetică pe măsura exigenţelor contemporane, iar răspunsul dat unor probleme istorice ridicate de expoziţie va fi în concordanţă cu spiritul educativ-patriotic, mai eficient.

Edificiul cu mozaic ne pune de asemenea în faţa unor sarcini muzeistice. Încăperilor bolitite din substrucţie — de pe ultima terasă a falezei portuare — li se cuvine o destinaţie adecvată cadrului lor istoric. S-au început lucrările şi vor continua încă o bună bucată de vreme, pentru amenajări în 7 din cele 11 încăperi amintite : două lapidarii şi un tegularium au prins deja contururi precise ; reconstituiri de imagini surprinse în săpături, se adaugă complexului de aici, în alte 2—3 încăperi. Obţinem, după părerea multor specialişti, rezultate bune. Se realizează un cadru atrăgător, cu materiale inedite, oricînd vizitabile ; se realizează de asemenea un însemnat mediu de cercetare şi conservare. Aceasta, impune cu atît mai mult păstrarea unui profil muzeistic, integral, fiindcă marele edificiu este un monument istoric, moş-

tenire insolită de la înaintași, unic prin conținut și dimensiuni. Condițiile de expunere pe care le oferă acest vestigiu, acum reconstituit, pot fi exploatate, în plus, pentru un alt aspect muzeistic. Aici s-ar putea plasa de exemplu, bogăția de monumente arheologice scoase de pe fundul mării. Deja un grup de entuziaști scufundători au identificat în zona dintre Cazino și digul portuar zeci de fragmente arhitectonice, monumente sculpturale etc., resturi din acea parte a cetății Tomis înghițită de apele mării în urmă cu multe veacuri — care potrivit unui plan de cercetare sistematică, *pot și trebuie* scoase la lumina zilei și adăpostite într-un cadru potrivit caracterului lor.

Iar o încăpere va fi categoric amenajată în chip special pentru o destinație interesantă : coborîrea în galeriile subterane ale anticului Tomis. Să precizăm în cîteva rînduri. Indiferent de scopul lor funcțional pentru epoca în care au funcționat, scop controversabil, discutat de către specialiștii actuali, galeriile subterane ale anticului Tomis vor constitui obiectul atenției noastre pentru amenajări muzeistice. Ele trebuiesc date spre vizitare publicului, în ciuda unor dificultăți de organizare și condiționare tehnică. În acest sens, s-au și făcut eforturi — pentru valorificare parțială — dar este absolut necesar să conitnuăm, în așa fel încît într-un an-doi să punem în sfîrșit în exploatare artera care străbate subsolul peninsular de la Mozaic pînă la plaja Modern. S-ar obține o interesantă și atractivă posibilitate de delectare a vizitatorilor și de cunoaștere a unui aspect arheologic care pînă acum n-a făcut altceva mai mult decît să aprindă fantezia oamenilor și să învăluie în mister unele realități din istoria îndepărtată a acestui oraș.

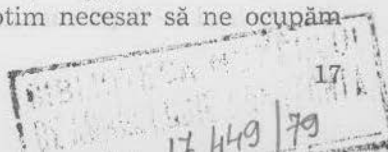
Împreună cu Edificiul cu mozaic vor da naștere unui complex muzeal la dimensiunile și importanța ce li se atribuie în chip obiectiv de către vizitatorii preveniți sau nu.

Să încercăm, în continuare, împărtășirea unor gînduri legate și de alte minunate mărturii istorice din județul Constanța.

Mai întîi, Muzeul „Callatis“ din Mangalia, obiectiv de mare interes științific și turistic, care cuprinde colecții prețioase, va fi și el reorganizat și adus în actualitate din toate punctele de vedere. Antichitățile Mangaliei, din muzeu, parcuri etc. pot constitui un complex organizat după principii istorice proprii acestui centru de veche cultură elenă. Amplificarea muzeului și dotarea lui cu tot ce este necesar, efectuarea de săpături în zona tumulului cu papirus — atît de neinspirat reconstituit — amenajarea unor monumente în aer liber în această zonă, și legarea tuturor acestor obiective într-un circuit judicios, — iată liniile directoare ale unui volum de muncă care ne așteaptă la Mangalia și care va începe încă din iarna anului 1970.

Situația de perspectivă de la Capidava și Păcuiul lui Soare merită să ne rețină atenția. În ambele puncte dunărene, de un neasemuit de frumos cadru natural, sînt mari posibilități de explorare științifică și de exploatare turistică.

Pentru a nu îngreuia activitatea muzeului, angajîndu-ne simultan în lucrări de amenajare la ambele puncte, socotim necesar să ne ocupăm

deocamdată de un singur punct : Capidava. Aceasta se învecinează cu satul Topalu și orașul Hîrșova. Cetatea, în sine, este una dintre cele mai bine conservate de pe *limes*-ul *dunărean*. Pinacoteca „Dinu și Sevasta Vintilă" din Topalu adăpostește valori picturale și sculpturale de o importanță aparte. Apoi, impunătoarele ruini de la Hîrșova ! Iată numai cîteva dintre valorile muzeale ce se vor integra unui proces de organizare de mai lungă durată. Nicăieri poate, ca aici nu se îmbină mai armonios cadrul istoric cu cel natural. Desigur, atingerea acestui scop implică eforturi considerabile — ca să nu amintim numai, în acest sens, decît de necesitatea imediată și imperioasă a asfaltării porțiunii de șosea ce leagă șoseaua națională ce duce de la Constanța la Hîrșova, cu satele Tichilești, Topalu și Capidava. De asemenea, întreprinderea de săpături la Capidava — în continuare — și la Hîrșova, cu concursul nostru direct, și însfîrșit, înființarea de curse locale de agrement, pe Dunăre, cu itinerariul Hîrșova—Topalu—Capidava.

O atenție deosebită se va acorda centrului arheologic de la Murfatlar. Aici Direcția Monumentelor Istorice efectuiază lucrări de restaurare cu rezultate revelatorii. Mărturiile de epocă feudală-timpurie de aici, ocupă un loc special în ansamblul antichităților dobrogene. Fără discuție, sîntem de părere, că angajarea acestui centru într-un circuit turistic este nu numai necesară, dar constituie o datorie patriotică, fiindcă nu este admisibil — în ciuda oricăror dificultăți de conservare și de apărare — ca după aproape 12 ani de la descoperire, să nu se fi găsit soluția tehnică care să împiedice degradarea de către public a monumentelor atît de friabile și, deci, să se facă vizitabil. Cui servește în consecință acest complex monumental ? Subliniem, ansamblul așezării monahale și miniere de la Murfatlar este un bun din patrimoniul culturii materiale naționale de care trebuie să beneficieze întregul popor.

Viața științifică propriu-zisă va fi susținută cu forțe și mai sporite. Săpăturile arheologice de mai mică sau mai mare importanță, ca și frecventele săpături de salvare, vor constitui o preocupare permanentă a colectivului de arheologi. Aceasta, deoarece scopul elementar al cercetărilor este de-a lămuri probleme istorice pînă acum obscure în Dobrogea : viața societății omenești în epoca romană, de-a lungul *limes*-ului dunărean ; formarea limbii și a poporului român la Dunărea de Jos ; societatea autohtonă în epoca preromană ; asimilările etnice între sec. I—VI e.n. în Dobrogea ; dezvoltarea meșteșugurilor în Scythia-Minor ; feudalismul timpuriu și dezvoltat etc. Aceste probleme, pe măsura soluționării lor, vor trebui neapărat să se reflecte în muzeu. De-altfel, cercetările se impun a fi întreprinse pentru atingerea unui scop funcțional bine precizat mai înainte : reorganizarea periodică a muzeului și exploatarea — pe cale turistică — a obiectivelor mai mari, aduse la lumină. În chipul acesta va fi alimentat și întreținut interesul turiștilor de pretutindeni, vom realiza cercetări interesante în folosul științelor istorice, al artei și al arheologiei și vom creea obiective turistice prestigioase : Histria, Adamclisi, Mangalia, Păcuiul lui Soare, Capidava, Sacidava și — după cum am amintit, Murfatlar.

Rezultatele cercetărilor noastre, pe teren și în laborator, în birou sau bibliotecă, vor vedea lumina tiparului sub forma notelor, rapoartelor de săpături, și studiilor de sinteză.

Desigur, o parte a studiilor elaborate de membrii corpului de muzeografi vor putea avea acces și la revistele republicane ale Academiei R.S.R., sau ale unor alte institute de cercetări arheologice din țară și străinătate, dar vor fi publicate în special în volume proprii, tipărite de Muzeul de arheologie al Constanței.

Seria albumelor, cataloagelor, a volumelor de strictă specialitate, a repertoriilor arheologice și a îndreptarelor turistice, vor continua să fie editate, în limbia română, ca și în alte limbi de circulație universală. Aceasta cu atît mai mult cu cît prin intermediul acestor lucrări vom face un bun serviciu de popularizare și de cunoaștere a reailtății istoriei vechi a Dobrogei, în țară și peste hotare. Vom menține și lărgi schimbul de publicații cu străinătatea, iar biblioteca muzeului se va îmbogăți cu cărți de strictă necesitate cercetării.

* * *

Ne exprimăm convingerea că suma acestor propuneri sînt nu numai realizabile ci și imperios necesare. Atingem astfel utilul științific, muzeistic și turistic, totul într-o îmbinare de natură să dea satisfacții cît mai numeroase. Răspundem unor solicitări mai vechi, la fel ca și unor realități cerute de viața oamenilor, de evoluția istorică a societății socialiste contemporane. Fiindcă, dacă baza materială, asigurată cu dărnicie de conducători este consistentă, consistentă trebuie să fie și dăruirea noastră pentru cauza dezvoltării multilaterale a Muzeului de arheologie din Constanța.

RAPOARTE DE SĂPĂTURI

M. IRIMIA

NOI CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN CIMITIRUL II GETO-DACIC DE LA BUGEAC

Ca urmare a unor săpături arheologice sistematice și a unor cercetări de suprafață, au fost descoperite în ultimii ani în Dobrogea, numeroase dovezi materiale ale viețuirii geto-dacilor. Printre cele mai numeroase descoperiri se numără și cimitirele aparținînd populației băștinașe.

Cercetărilor mai vechi de la Cernavodă [1], Murighiol [2], Satu Nou [3], Telița [4], li s-au adăugat mai recent cele de la Ostrov, Beilic, Băneasa, Adamclisi [5], iar de curînd, cele din alte două necropole, situate pe teritoriul satului Bugeac, com. Ostrov [6].

Cunoscut în urma unor descoperiri întîmplătoare din anul 1966, cimitirul II de la Bugeac (punctul „Ghețărie"), a constituit în primăvara anului 1968, obiectul unei prime campanii de săpături arheologice organizate. Cercetările au fost continuate în primăvara anului 1969, urmărindu-se dezvelirea unei noi porțiuni a necropolei. Cu acest prilej au

---

[1] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavodă (1954) și unele aspecte ale începutului formării culturii La Tène geto-dace la Dunărea de Jos*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 281—318.

[2] Expectatus Bujor, *Contribuție la cunoașterea populației geto-dace din nord-estul Dobrogei*, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 243—252 ; idem, *Șantierul arheologic Murighiol*, în *Materiale*, III, 1957, p. 247—254 ; *Materiale*, V, 1959, p. 325—530 ; *Materiale*, VII, p. 297—300 ; idem, О гето — дакийской културе в Муригиоле, în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 125—141.

[3] B. Mitrea, *Un cimitir geto-dacic în sud-vestul Dobrogei*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, editura Academiei R.P.R., 1960, p. 409—413 ; B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, *Săpăturile de salvare de la Satu Nou*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 283—290 ; idem, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 369—372.

[4] G. Simion și Gh. I. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Telița*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 373—382.

[5] A. Aricescu, *Die bodenständige Bevölkerung der Dobrudscha...*, în *Studii Clasice*, III, 1961, p. 67—82 ; idem, *Noi date cu privire la cimitirele getice din zona Dunării în Dobrogea* (rezumat) în *Revista Muzeelor*, anul II, 1965, *Nr. special* p. 425.

[6] M. Irimia, *Cimitirele de incinerație geto-dacice de la Bugeac-Ostrov*, în *Pontice*, 1968, Muzeul de Arheologie Constanța, p. 193—234.

fost descoperite încă cinci morminte care, împreună cu cele 14 cercetate anterior, ridică la 19 numărul total al mormintelor descoperite pînă acum în acest cimitir.

S-au executat două secțiuni (S b 1 = 9,50 × 2 m și S 3 = 44 × 2 m). Săpăturile au fost astfel efectuate, încît nu s-au lăsat între secțiuni martori cu o lățime mai mare de 0,50 m, pentru a nu rămîne, eventual, vre-un mormînt necercetat.

Mormîntul nr. 15 (fig. 1), a fost descoperit la capătul de sud-est al secțiunii S b 1, la circa 3 m est de mormîntul nr. 14 și la adîncimea de 0,55 m de la suprafața solului.

Acest mormînt prezintă două părți oarecum distincte. O primă parte a apărut sub forma unui grup de bolovani de gresie nisipoasă albă-verzuie, orientat nord-sud, cu următoarele dimensiuni : lungimea 1,05 m, lățimea maximă 0,45 m, înălțimea 0,60 m. La prima impresie dispunerea pietrelor părea a indica existența unei „cutii de piatră", care ar fi putut proteja urna mormîntului. La cercetare s-a constatat că nici printre pietre și nici sub ele n-au fost depuse resturi de incinerație sau ofrande. Urna, reprezentînd cea de-a doua parte a mormîntului, neprotejată, a fost îngropată la 0,25 m vest de grupul de pietre și aproximativ la baza lui. Vasul, neacoperit, era așezat pe un postament reprezentat de o oală borcan, răsturnată, de la care s-a folosit numai parea inferioară.

Vasul urnă (fig. 2) reprezintă o formă derivată din vasele bitronconice hallstattiene. De mari dimensiuni (înălțimea 0,425 m, diametrul maxim 0,33 m, diametrul gurii 0,178 m, diametrul fundului 0,145 m), vasul are corpul bombat, gîtul relativ strîmt, gura răsfrîntă, buza tăiată drept și fundul plat, neprofilat. Este lucrat cu mîna, din pastă roșcată-cenușie, de bună calitate cu nisip în compoziție. A fost acoperit cu un slip cenușiu-gălbui lustruit, acum cuăzut în cea mai mare parte. Sub diametrul maxim urna prezintă două apucători plate, orizontale, perforate vertical. În locul celorlalte două apucători, vasul are două torți orizontale mici, arcuite, prinse simetric la nivelul apucătorilor.

În afară de oasele calcinate și de cenușa defunctului, au mai fost depuse în interiorul urnei o strachină și o căniță. Strachina (fig. 3) are corpul tronconic, buza dreaptă, cu marginea neregulată puțin teșită spre interior, fundul plat, neprofilat. Este lucrată cu mîna, din pastă gălbuie de bună calitate, cu cioburi pisate în compoziție. A fost acoperită cu un slip gălbui, bine păstrat. Poartă urmele unei arderi secundare intense. (Dimensiuni : înălțimea 0,08 m, diametrul gurii 0,152 m, diametrul fundului 0,076 m). Cănița (fig. 4) are partea inferioară a corpului mult bombată, gîtul relativ strîmt și fundul mic, plat. Prezintă o toartă groasă supraînălțată, trasă din buză și prinsă cu partea inferioară de umărul vasului. Este lucrată cu mîna, din pastă grosieră roșcată-cărămizie în spărtură și cenușie la exterior, care conține ca degresant cioburi pisate și nisip. (Diametrul : înălțimea 0,125 m, diametrul maxim 0,106 m, diametrul fundului 0,05 m).

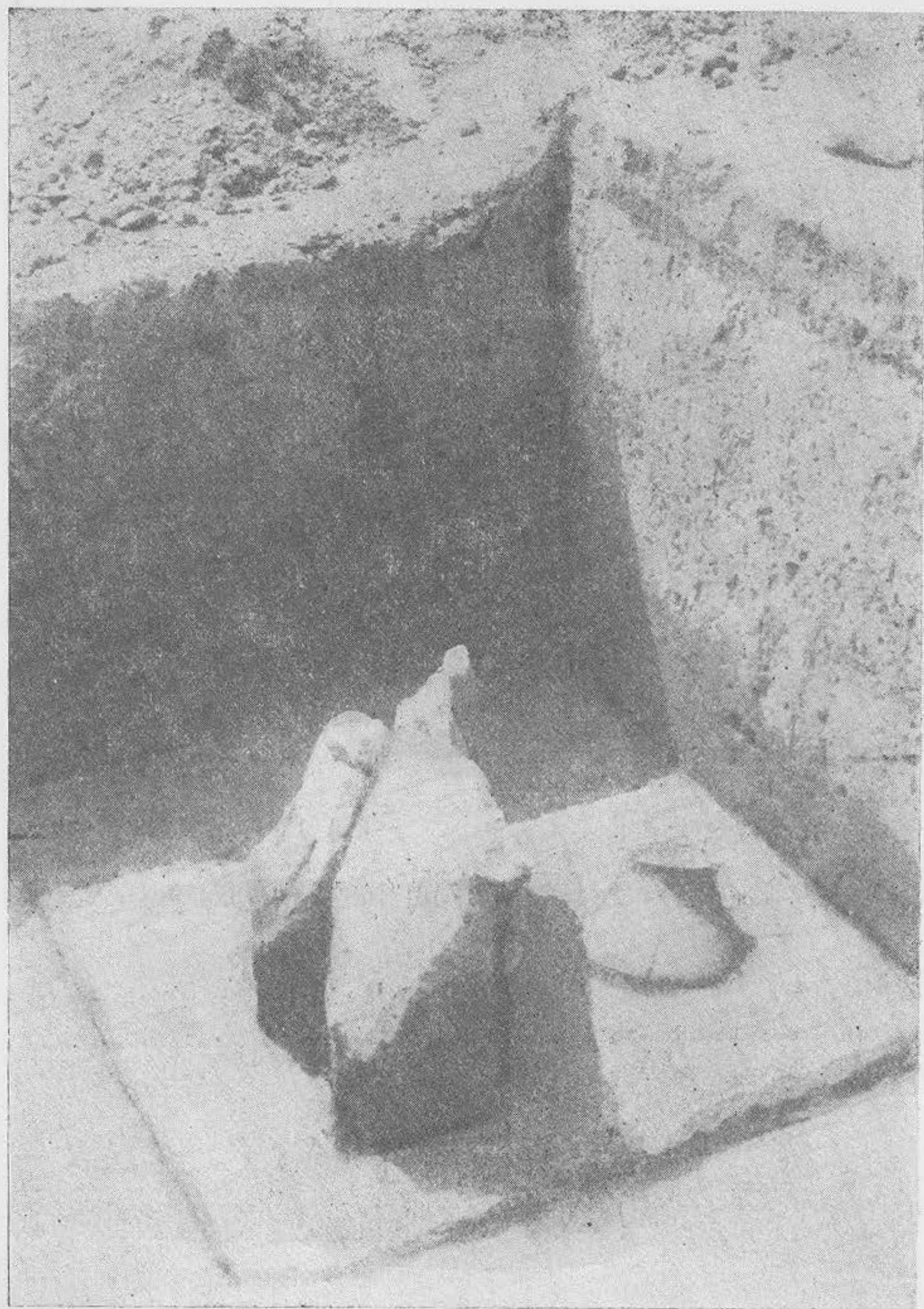

Fig. 1

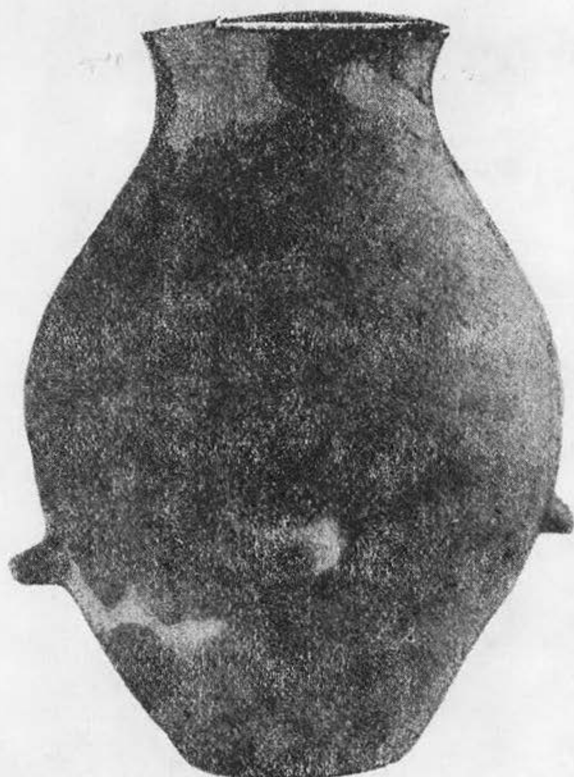

Fig. 2

Fig. 3

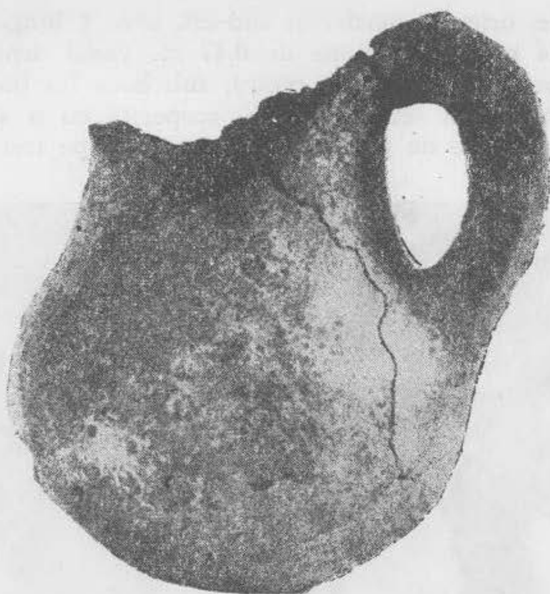

Fig. 4

Vasul care a fost folosit ca postament pentru urnă (fig. 5) reprezintă partea inferioară, bombată, a unei oale-borcan cu fundul plat, puțin profilat. Este lucrat cu mîna, din pastă grosieră gălbuie-cenușie, cu cioburi pisate în compoziție. Prezintă urme de ardere secundară. (Dimensiuni : înălțimea 0,103 m, diametrul maxim 0,23 m, diametrul fundului 0,115 m).

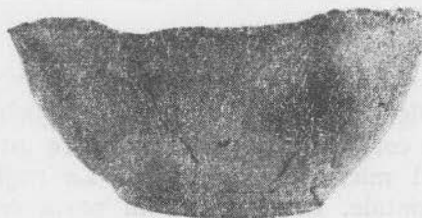

Fig. 5

Mormîntul nr. 16 (fig. 6) a apărut spre capătul de sud-vest al secțiunii S 3, la o distanță de 3,70 m de mormîntul nr. 8 și la adîncimea de 1,18 m de la suprafața solului. Mormîntul a apărut întîi sub forma unui mic grup de bolovani, de gresie albă-gălbuie. Alte pietre au fost deranjate de o groapă modernă, care se suprapunea mormîntului.

Grupul de pietre, orientat nord-vest sud-est, avea o lungime de 0,74 m, o lățime de 0,34 m și o înălțime de 0,47 m. Vasul urnă era îngropat la 0,27 m sud-vest de grupul de pietre, sub baza lui (la adîncimea de 1,70 m de la suprafața solului). Urna, acoperită cu o strachină, avea ca postament o lespede de piatră și era protejată pe trei laturi de alte

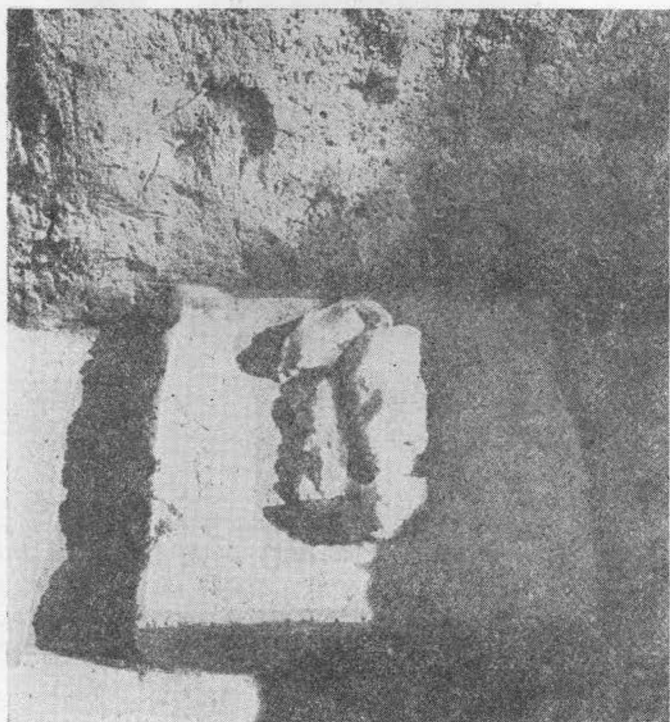

Fig. 6

pietre. Vasul urnă (fig. 7) se încadrează în categoria oalelor borcan în formă de clopot ; are corpul înalt, gura trasă spre interior, buza neregulată, teșită și fundul mic, plat, neprofilat. La mijloc, prezintă patru apucători plate, orizontale. Este lucrat din pastă cenușie-gălbuie, grosieră, și prezintă urme de ardere secundară. (Dimensiuni : înălțimea 0,223 m, diametrul gurii 0,19 m, diametrul fundului 0,10 m).

Strachina care a servit drept capac (fig. 8 stînga), larg deschisă, are corpul tronconic, buza neregulată și fundul plat, neprofilat. A fost lucrată din pastă neagră în spărtură, cenușie-gălbuie la exterior ; conține cioburi pisate și nisip grosier în compoziție. (Dimensiuni : înălțimea 0,115 m, diametrul gurii 0,25 m, diametrul fundului 0,11 m). În afară de oase calcinate, au mai fost depuse în urnă mai multe măr-

gele şi un pahar (fig. 8 dreapta). Paharul, de mici dimensiuni, are corpul puţin bombat, buza teşită în interior şi fundul plat. A fost lucrat din pastă grosieră cenuşie-brună, cu cioburi pisate în compoziţie. (Di-

Fig. 7

mensiuni : înălţimea 0,06 m, diametrul fundului 0,058 m, diametrul gurii 0,047 m). Unele mărgele — de sticlă — sferice, turtite sau inelare, sînt lucrate din pastă albastră şi decorate cu ochi încrustaţi cu pastă albă. Altele sînt de plumb ; au o formă inelară şi orificiile largi.

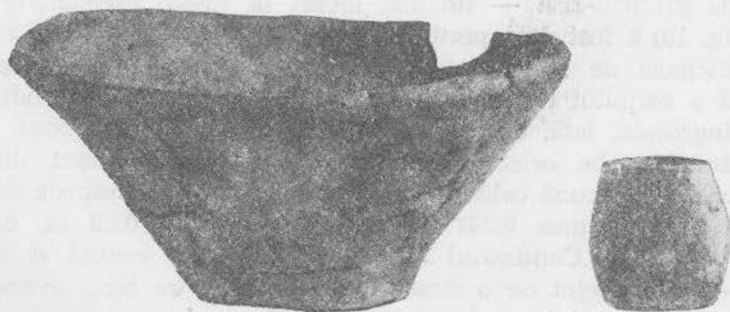

Fig. 8

Mormîntul nr. 17 (fig. 9) a fost descoperit în secțiunea S 3, la 12,30 m nord-est de mormîntul nr. 16 și la adîncimea de 0,75 m de la suprafață. Grupul de pietre, orientat nord-vest sud-est, mult mai mare decît la cele două morminte amintite mai sus, avea o lungime de 1,45 m, o lățime de 1,17 m și o înălțime de 0,75 m. Era format din bolovani și

Fig. 9

lespezi mari de gresie albă-verzuie sau gălbuie, sfărîmicioasă. La baza grupului de bolovani, au apărut de jur împrejur, pe o mică zonă, cîteva oase calcinate, fragmentare.

Urna propriu-zisă — un vas lucrat la roată, asemănător cu un *krater* (fig. 10) a fost descoperită la 0,45 m sud-vest de grupul de pietre și la adîncimea de 1,45 m de la suprafața solului. Vasul are partea inferioară a corpului tronconică, cea superioară cilindrică, fundul inelar și buza îngroșată, lată, cu marginile puțin rotunjite. Sub buză prezintă două mănuși oarbe orizontale, arcuite. Vasul este lucrat din pastă cenușie-brună, de bună calitate. Ca postament, avea o lespede de piatră. (Dimensiuni : înălțimea 0,247 m, diametrul maxim 0,29 m, diametrul fundului 0,105 m). Conținutul urnei — format din cenușă și oase calcinate — era protejat de o strachină răsturnată, cu buza evazată, acoperită și ea, la rîndul ei, de altă strachină, cu buza trasă în interior. Strachina cu buza lată, evazată (fig. 11), are corpul tronconic, fundul

Fig. 10

Fig. 11

inelar, decorat cu linii scurte, imprimate succesiv pe margine. Sub buză, strachina care este lucrată la roată, din pastă cenușie-gălbuie prezintă o canelură lată. Acoperită cu un slip brun-cenușiu și lustruită, prezintă urmele unei intense arderi secundare. (Dimensiuni : înălțimea 0,095 m, diametrul maxim 0,257 m, diametrul fundului 0,092 m). Strachina cu buza trasă în interior (fig. 12) are de asemeni corpul tronconic și fundul inelar. A fost lucrată la roată, din pastă brun cenușie. Resturile slipului de culoare brună și urmele de lustruire sînt încă vizibile. (Dimensiuni : înălțimea 0,10 m, diametrul maxim 0,207 m, diametrul fundului 0,085 m).

Fig. 12

În apropierea urnei s-a descoperit și un vas ofrandă (fig. 13) reprezentat printr-o cană cu corpul bitronconic, cu toarta lată, supraînălțată, cu fundul inelar, cu gura trilobată. Cana a fost și ea lucrată la roată, din pastă cenușie-gălbuie, de bună calitate. (Dimensiuni : înălțimea 0,205 m, diametrul maxim 0,16 m, diametrul fundului 0,085 m).

Mormîntul nr. 18 a fost descoperit în secțiunea S 3, la 23 m nord-est de mormîntul nr. 17 și la adîncimea de 1,20 m de la suprafața solului. Grupul de pietre avea o lungime de 1,28 m, o lățime de 1,05 m și o înălțime de 0,40 m și era format din bolovani și lespezi mari de gresie nisipoasă albă-verzuie, sfărîmicioasă.

Urna (fig. 14) — partea inferioară a unei oale borcan, de mari dimensiuni — era situată la 0,30 m sud-vest de grupul de pietre și la adîncimea de 1,65 m de la suprafața solului (la un nivel corespunzător cu baza grupului de pietre). Partea de vas păstrată are formă tronconică și fundul plat, neprofilat. Vasul este lucrat cu mîna, din pastă cenușie-cărămizie, cu cioburi pisate și cu nisip grosier în compoziție. (Dimensiuni : înălțimea 0,138 m, diametrul maxim 0,287 m, diametrul fundului

Fig. 13

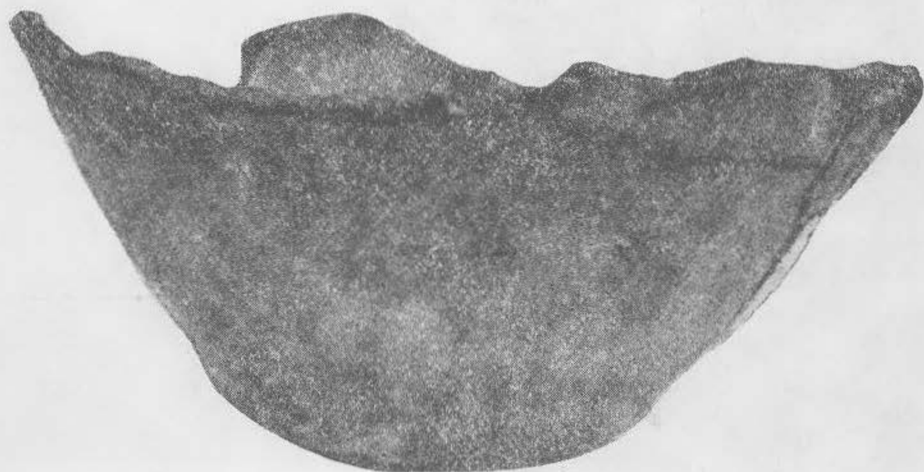

Fig. 14

0,14 m). Drept postament, avea o lespede de piatră. Sub urnă s-a descoperit un fragment de lamă de cuțit de fier care, oxidîndu-se, s-a lipit de fundul vasului. Conținutul de oase calcinate și de cenușă din urnă era acoperit cu un fund de vas răsturnat. Fragmentul amintit (fig. 15) reprezintă partea inferioară, tronconică, a unui vas lucrat la roată, din

Fig. 15

pastă cenușie-gălbuie, de bună calitate. (Dimensiuni : înălțimea 0,092 m, diametrul fundului 0,098 m).

Mormîntul nr. 19 (fig. 16), „în cutie de piatră", descoperit la 1 m est de mormîntul nr. 18 și la adîncimea de 0,85 m de la suprafața terenului, a apărut sub forma unui grup masiv de pietre de diferite

Fig. 16

dimensiuni, orientat nord-vest sud-est, lung de 1,20 m, lat de 0,95 m și înalt de 1 m. În partea de nord a mormîntului, deasupra pietrelor, au fost găsite împrăștiate fragmentele unui vas spart din vechime.

Vasul întregit (fig. 17) reprezintă o oală bitronconică, cu două torți, cu gîtul înalt, cu buza tăiată drept, cu fundul mare, plat. Torțile scurte, puternic arcuite, sînt prinse sub buză și pe umărul vasului. Este lucrat

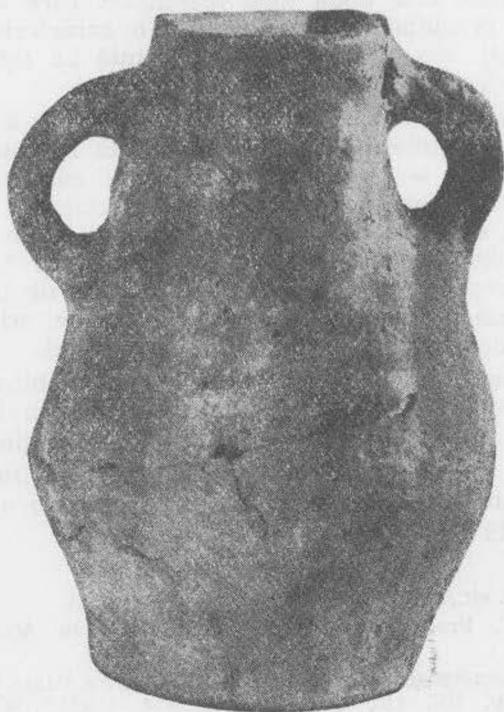

Fig. 17

cu mîna, neglijent, din pastă grosieră cărămizie-cenușie. (Dimensiuni : înălțimea 0,25 m, diametrul maxim 0,18 m, diametrul gurii 0,085 m, diametrul fundului 0,087 m). La demontarea mormîntului, s-au găsit printre pietre, și oase calcinate.

Ceramica constituie inventarul aproape exclusiv al mormintelor descoperite în anul 1969 la Bugeac. Ea poate fi împărțită în două grupe.

O primă grupă o formează ceramica locală, lucrată cu mîna. În cadrul acestei categorii se disting în primul rînd oalele borcan întregi sau fragmentare, care au fost folosite ca urne și a căror descendență din vasele hallstattiene este evidentă.

Vasul urnă din mormîntul nr. 16 (fig. 7) se apropie ca formă de unele vase de la Cernavodă [7], Satu Nou [8], Ravna [9] și Branicevo [10], cu deosebire că apucătorile vasului de la Bugeac sînt orizontale și nu aplecate ca la exemplarele din necropolele amintite mai sus. Vasul în discuție se aseamănă și cu alt exemplar, descoperit tot la Bugeac [11].

Vasul urnă din mormîntul nr. 15 (fig. 2) reprezintă o formă tipic băştinaşă și o clară descendență din urnele hallstattiene. Elementul deosebit îl constituie cele două torți orizontale, care înlocuiesc apucătorile. Prinderea orizontală a torților este o caracteristică întîlnită la unele vase grecești. Vasul în discuție reprezintă un tip hibrid, rezultat al contaminării ceramicii locale cu influențe grecești.

Fenomenul apariției unor tipuri hibride de vase a fost sesizat mai de mult, cu prilejul stdierii descoperirilor de la Frumușița [12] și Cernavodă [13]. Același lucru s-a constatat și în cazul cănii de la Hîrșova [14], derivată din vasele bitronconice hallstattiene și care are prinsă sub buză o toartă verticală, scurtă, lată. La unele străchini, ca de exemplu la cele descoperite în Dobrogea la Satu Nou [15] și Murighiol [16] sau în Transilvania la Sf. Gheorghe [17], ca și în cazul unor urne de la Satu Nou [18] și Beilic [19], sînt prinse pe diametrul maxim al vaselor, ori sub buză, apucători care imită torțile orizontale de pe vasele grecești.

Contaminarea elenică, atît a seriei de căni bitronconice de tip Frumuțișa-Cernavodă-Hîrșova, cît și a străchinilor din localitățile amintite mai sus sau a vasului de la Bugeac, nu constituie un fenomen întîmplător, izolat. El se integrează în marele proces al imitării diferitelor elemente ale culturilor străine și al integrării lor, sub o formă sau alta, în cultura materială a geto-dacilor.

---

[7] D. Berciu, *op. cit.*, p. 282 și fig. 5 (stînga) și 6 (stînga).

[8] B. Mitru, C. Preda, N. Anghelescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 285 și fig. 2.

[9] M. Mircev, Раннотракийският могилен некропол при с. Равна, în *Izvestiia-Institut*, XXV, 1962, Sofia, p. 104, 112, 114, și pl. XIV/4, XXII/5, XXIV/4.

[10] Tv. Dresizova, Могилният некропол при с. Браничево (Коларовградско), în *Izvestiia-Institut*, XXV, 1962, Sofia, p. 166, fig. 1/1 și 1/2.

[11] M. Irimia, *op. cit.*, p. 203, 226 și fig. 8.

[12] M. Petrescu Dîmbovița, *Descoperirea arheologică de la Frumușița (raionul Galați)*, în *Studii și cercetări științifice*, Academia R.P.R., Filiala Iași, vol. IV, fasc. 1—2, 1954, p. 501 și fig. 3/2.

[13] D. Berciu, *op. cit.*, p. 287—288, 293—294 și fig. 12/1.

[14] A. Aricescu, *Noi date cu privire la cimitirele getice..., loc cit.*

[15] B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, *Șantierul Satu Nou. Necropola geto-dacică*, în *Materiale*, VIII, p. 370, fig. 6.

[16] Expectatus Bujor, *Contribuție...*, p. 248 și fig. 6.

[17] I. H. Crișan, *Ceramica geto-dacică*, Editura Științifică, București, 1969, p. 81 și pl. XIX/9.

[18] B. Mitrea, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, p. 409 și fig. 1/1; B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, în *Materiale*, VIII, p. 370, fig. 5.

[19] A. Aricescu, *Die bodenständige Bevölkerung der Dobrudscha...*, p. 76, fig. 3.

Vasul bitronconic cu două torţi (fig. 17), din mormîntul nr. 19, reprezintă o evoluţie a vaselor hallstattiene tîrzii de aceeaşi formă [20]. O analogie pentru vasul de la Bugeac o constituie un vas mare cu două torţi, descoperit la Zimnicea [21], cu deosebirea că acest exemplar este prevăzut, pe linia de maximă dimensiune, cu două proeminenţe plate.

Strachina din mormîntul nr. 15 (fig. 3), de mici dimensiuni, cu buza dreaptă, reprezintă o evoluţie directă din străchinile hallstattiene tîrzii. Vase asemănătoare, însă de obicei mai mari, sînt bine cunoscute în necropolele daco-getice contemporane. Un exemplar asemănător (care prezintă în plus un mic piedestal), e cunoscut din săpăturile de la Cernavodă [22]. Alte străchini, asemănătoare cu cea de la Bugeac, s-au descoperit la Teliţa [23] şi Ravna [24].

Strachina din mormîntul nr. 16 (fig. 8 dreapta), reprezentînd de asemeni o evidentă descendenţă din prototipurile hallstattiene tîrzii, îşi găseşte analogii la unele exemplare descoperite la Satu Nou [25] şi Branicevo [26].

Cănile cu toartă, de tipul celei descoperite în urna mormîntului 15 (fig. 4), reprezintă una din formele de bază ale ceramicii geto-dacice, fiind derivată tot din cele tîrzii hallstattiene. Pentru exemplarul de la Bugeac, cele mai apropiate analogii se găsesc în descoperirile de la Teliţa [27].

A doua grupă o formează ceramica cenuşie, lucrată la roată.

Vasele din această categorie, descoperite în aşezările sau necropolele geto-dacice din sec. V—IV î.e.n. au fost considerate fie greceşti, fie sud-tracice, fie băştinaşe, daco-getice. Este evident că ceramica cenuşie lucrată la roată nu aparţine unui singur element etnic. La început ea a fost produsă de greci, apoi de tracii sudici, iar mai tîrziu de geto-daci. Producerea şi utilizarea ceramicii cenuşii în aceeaşi epocă de către mai multe populaţii, nu exclude influenţele reciproce, în cazul existenţei unor interferenţe culturale.

---

[20] Cf. şi I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 132. Cu toate că lipsesc verigile intermediare, vasul de la Bugeac poate fi considerat o formă evoluată din cănile mari, hallstattiene tîrzii, cu două torţi arcuite, de tipul celor de la Ferigile (în Al. Vulpe, *Ferigile*. Monografie arheologică, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1967, p. 49—51, pl. X/7, 11, 12, 14—16.

[21] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 135, fig. 59/6.

[22] D. Berciu, *op. cit.*, p. 288, 292 şi fig. 12/2. Unele elemente de execuţie şi de formă, printre care mai ales aspectul general de bol şi prezenţa micului piedestal, străine de tradiţiile hallstattiene, au fost considerate de autorul studiului ca dovezi ale „altoirii pe fondul local traco-getic a elementelor de civilizaţie sudică-grecească" (p. 292). Aceeaşi idee o întîlnim şi la I. H. Crişan, care consideră, de altfel, că aceste străchini reprezintă un tip aparte (tipul II) în categoria străchinilor din faza veche a culturii geto-dacice (sec. V—IV î.e.n.); în I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 80.

[23] G. Simion şi Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 379 şi fig. 6.

[24] M. Mircev, *op. cit.*, p. 125, pl. XIII/4 şi XVII/6.

[25] B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, în *Materiale*, VII, p. 311, fig. 1/1, 1/6.

[26] Tv. Dremsizova, *op. cit.*, p. 169, fig. 7.

[27] G. Simion şi Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 376, fig. 3/3, 12, 16, 18.

În cetățile grecești de pe țărmul Mării Negre se lucra ceramică cenușie la roată, fapt dovedit de săpăturile de la Histria[28]. Unele vase sud-tracice sau geto-dacice, care au reprodus formele grecești, nu au copiat întotdeauna fidel modelele inițiale, ci adesea le-au modificat și le-au dezvoltat după tradițiile olăriei locale.

Urna mormîntului nr. 17 (fig. 10), care imită oarecum vasele *krater* grecești, se deosebește de modelele inițiale prin felul de prindere a torților. Originea greacă a acestei forme este neîndoielnică, însă adoptată de localnici, a suferit modificări. Vasul își găsește analogii în descoperirile de la Seuthopolis[29], și Branicevo[30], asemănîndu-se și cu alt exemplar, descoperit tot la Bugeac[31].

Strachina cu buza trasă în interior (fig. 12), lucrată la roată, reprezintă reproducerea, într-o tehnică superioară, a străchinii de acest tip lucrată cu mîna, formă frecventă la sfîrșitul primei epoci a fierului, dar care mai persistă o bună bucată de timp și la începutul epocii La Tène. Acest tip de strachină se aseamănă cu unele vase descoperite la Satu Nou[32], Murighiol[33], Histria[34], Ravna[35], Branicevo[36].

O formă de vas derivată de asemeni din formele mai vechi hallstattiene[37], este strachina cu marginea răsfrîntă (fig. 11) și care se apropie mai mult de unele vase de la Histria[38], ca și de alt exemplar, descoperit tot la Bugeac[39].

În afara vaselor lucrate la roată amintite mai sus, s-a descoperit în mormîntul nr. 17 și o cană bitronconică cu buza trilobată (fig. 13), lucrată în aceeași tehnică. Este evident că această formă reprezintă o imitație după *oenochoe*-le grecești cu buza trilobată. Un exemplar asemănător s-a descoperit și la Seuthopolis[40].

Ceramica descoperită pînă acum în cimitirul II de la Bugeac arată că evoluția culturii locale geto-dacice în cea de a doua epocă a fierului are la bază repertoriul ceramic tradițional hallstattian. Ceramica geto-

---

[28] M. Coja, *Activitatea meșteșugărească la Histria în sec. VI—I î.e.n.*, în *SCIV*, 1, XIII, 1962, p. 28—30.

[29] M. Cicikova, *Developpement de la ceramique thrace a l'epoque clasique et hallenistique*, în *Acta Antiqua Philippopolitana*, Studia Archaeologica, Serdica, 1963, p. 42, fig. 4/2.

[30] Tv. Dremsizova, *op. cit.*, p. 169, fig. 6.

[31] M. Irimia, *op. cit.*, p. 207, 229 și fig. 14.

[32] B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 286 și fig. 3/6.

[33] Expectatus Bujor, *Contribuție...*, p. 248 și fig. 8.

[34] Suzana Dimitriu, *Cartierul de locuințe din zona de vest a cetății, în epoca arhaică*, în *Histria*, II, București, 1966, p. 51, cat.m., 479—485.

[35] M. Mircev, *op. cit.*, p. 101—102, pl. X/5, XII/2, 5.

[36] Tv. Dremsizova, *op. cit.*, p. 171, 192, tumulul IX, fig. 8/5 ; tumulul XIX p. 177—180, fig. 19/1, 3.

[37] Al. Vulpe, *Cimitir din prima epocă a fierului la Ferigele*, în *Materiale*, V, p. 364, și fig. 2/2 ; idem, *Ferigele*, Monografie arheologică, București, 1967, p. 41—44 și pl. II/13—20, și III.

[38] Suzana Dimitriu, *op. cit.*, p. 51, cat. 478 și pl. 59.

[39] M. Irimia, *op. cit.*, p. 203, 229 și fig. 9.

[40] M. Cicikova. *op. cit.*, p. 38 și fig. 3 (dreapta).

dacică din a doua epocă a fierului reprezintă o creaţie originală, născută şi dezvoltată pe baza fondului local hallstattian, la care s-au adăugat diferite influenţe străine. Dintre cele mai vechi influenţe care s-au manifestat puternic la Dunărea de Jos, pe parcursul fazelor de formare a culturii materiale geto-dacice, au fost cele greceşti, venite fie direct prin intermediul coloniştilor greci aşezaţi pe ţărmul Mării Negre, fie, mai ales, indirect, prin intermediul tracilor sudici [41]. Influenţele greceşti au dus atît la apariţia unor forme de vase hibride, lucrate cu mîna, cît şi a unor imitaţii, lucrate fie tot în tehnica tradiţională, fie, mai ales la roată. Orientarea constantă către unele forme greceşti se explică prin receptivitatea ridicată a băştinaşilor, care imită şi adoptă formele de vase cele mai practice şi mai căutate. Dacă se ia în consideraţie numărul relativ mare şi gama variată a acestor imitaţii, se poate admite că atît imitaţiile lucrate cu mîna, cît mai ales cele lucrate la roată, intră în repertoriul ceramicii geto-dacice de la începutul celei de a doua epoci a fierului.

Ritul funerar constatat şi în acest an la Bugeac este în exclusivitate incineraţia. Dar în afara celor două tipuri de morminte constatate anterior (în care rămăşiţele defunctului şi orfandele erau depuse fie într-o urnă, fie într-o „cutie de piatră") [42], s-a putut preciza şi existenţa unui al treilea tip, care constă dintr-un complex funerar format din două părţi oarecum distincte. O primă parte o forma grupul masiv de pietre îngropat la adîncimi ce diferă de la caz la caz şi care marca oarecum mormîntul. La o anumită distanţă şi de regulă la un nivel corespunzător bazei grămezii de pietre, erau îngropate urna şi obiectele de ofrandă, ele formînd, oarecum, cea de a doua parte a complexului funerar.

În groapa mormîntului, la o adîncime destul de mare (care ajunge uneori la 2,05 m de la suprafaţa actuală a solului, ca de exemplu la mormîntul nr. 16), erau depuse întîi urna şi ofrandele. După ce acestea erau acoperite cu pămînt şi astfel protejate, erau aşezate în aceiaşi groapă, la o distanţă nu prea mare (0,25—0,45 m) pietrele care formau de regulă o grămadă, orientată nord-sud, sau nord-est sud-vest.

Descoperirile din acest an de la Bugeac pot fi datate în sec. IV î.e.n., pe baza celei mai mari părţi a inventarului, care-şi găseşte analogii în materialele din necropolele de la Zimnicea [43], Satu Nou [44], Grădiştea-Călăraşi [45]. În sprijinul acestei încadrări cronologice vin şi asemănările

---

[41] I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaş*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 154—182.

[42] M. Irimia, *op. cit.*, p. 203—225 şi 231.

[43] *Istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1960 ; sec. IV—III î.e.n.

[44] B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, *op. cit.*, în *Materiale*, VIII, p. 371 ; datează necropola în ultimele decade ale sec. V—întreg sec. IV, lăsînd posibilitatea prelungirii datării şi în primele decade ale sec. III î.e.n.

[45] Vasile Culică, *Morminte de incineraţie din necropola geto-dacică de la Grădiştea (jud. Ialomiţa)*, în *SCIV*, tomul 19, 1968, p. 142—143 ; datează descoperirile în a doua jumătate a sec. IV î.e.n.

constatate cu unele descoperiri din Bulgaria, de la Ravna[46], Branicevo[47] etc. Unele apropieri observate între inventarul necropolei de la Bugeac și alte materiale din cimitire mai vechi, ca de exemplu cele de la Cernavodă[48], ca și asemănările constatate cu unele vase din necropolele mai tîrzii, de la Telița[49] și Murighiol[50], ar putea constitui, eventual, dovezi pentru datarea unora dintre descoperirile de la Bugeac la sfîrșitul sec. V î.e.n. și poate chiar la începutul sec. III î.e.n.

Continuarea, în anii viitori, a cercetărilor va permite să se cunoască mai amănunțit cultura materială și viața spirituală a populației băștinașe din această parte a Dobrogei și va contribui la înțelegerea mai exactă a unor caracteristici locale, cum și la înmulțirea cunoștințelor privind legăturile cu lumea greacă și sud-tracică.

NOUVELLES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DANS LE DEUXIÈME CIMETIÈRE GÉTO-DACE DE BUGEAC

Résumé

Les fouilles archéologique du deuxième cimetière géto-dace de Bugeac, qui ont continué au cours du printemps de l'année 1969, ont rendu à la lumière une nouvelle portion de la nécropole et de ramasser de nouvelles dates sur l'inventaire céramique et les types de tombes. Les fouilles ont abouti à la découverte de cinq nouvelles tombes qui, ajoutées à celles déjà explorées au cours des campagnes archéologiques antérieures (et qui sont ou nombre de 14) élèvent à 19 le nombre total des tombes découvertes jusqu'à présent dans ce cimetière.

Le rite funéraire, constaté encore une fois cette année, exclusivement l'incinération. Outre les deux types de tombes constatées antérieurement (les dépouilles mortelles et les offrandes étant déposées soit dans une urne, soit dans une „boîte en pierre"), on a pu déterminer l'existence d'un troisième type. Il s'agit, notamment, de complexes funéraires, composés de deux parties, en quelque sorte dinstinctes ' un groupe massif de pierrés, enterré à des profondeurs variables, et qui indiquait la tombe ; à une certaine distance, et à un niveau qui correspondait, d'habitude, à la base du tas de pierres, étaient enterrés l'urne et les objets d'offrande (tombes no 15—18).

La céramique est divisée en deux groupes.

Le premier, représenté par la céramique locale, travaillée à la main. comprend les vases-locaux, les écuelles et un petit pot.

Le vase découvert dans le tombeau no 15 (fig. 2) et qui présente au-dessous du diamètre maximum, deux manches plats et deux anses horizontales, représente un type hybride, résultant de la contamination de la céramique locale de tradition hallstattienne, par des influences grecques.

---

[46] M. Mircev, *op. cit.*, p. 164 ; datează necropola între mijlocul sec. V—sfîrșitul sec. IV î.e.n. P. Alexandrescu distinge două faze în necropola amintită, pe care le datează astfel : Ravna I = cimitirul de la Cernavodă, sec. V î.e.n. și Ravna II = Satu Nou, Murighiol, Telița etc. — sec. IV î.e.n. (în P. Alexandrescu, *Necropola tumulară. Săpături in 1955—1961*, în *Histria*, vol. II, București, 1966, p. 276, nota 133). Aceeași datare și Al. Vulpe, în *Ferigele*, p. 91.

[47] Tv. Dremsizova, *op. cit.*, p. 186, datează necropola între mijlocul sec. IV—începutul sec. III î.e.n.

[48] D. Berciu, *op. cit.*, p. 300 ; datează mormintele în prima jumătate a sec. V î.e.n.

[49] Sec. IV—III î.e.n., în G. Simion și Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 381

[50] Sec. III î.e.n., în Expectatus Bujor, *Contribuție...*, p. 251.

Le deuxième groupe représente la céramique grise, travaillée à la tour. Deux vases du tombeau no 17 (fig. 10, 13) imitient des formes grecques, notamment un *krater* et un *oenochoe ;* deux autres (fig. 11, 12) dénivient des vieilles formes hallstattiennes.

La plus grande partie des objets fait dater les tombes découvertes cette année à Bugeac au IV s.av. n. è. Elles sont donc contemporaines des nécropoles de Zimnicea, de Satu Nou, de Grădiştea-Călăraşi, de Ravna, de Branicevo, etc. En partant de quelques rapprochements, établis entre ces objets et certains vases des les cimetères plus anciens, notamment de celui de Cernavodă ou bien des cimetières plus récents, comme ceux de Teliţa et de Murighiol, il ne seroit pas impossible que certains objets de Bugeac datent de la fin du V s. av. n. è. ou bien du début du III s. av. n. è.

En poursuivant les recherches au cours des années suivantes, on pourra mieux connaître la culture matérielle et spirituelle de la population géto-dace du sud-ouest de la Dobroudja, ce qui nous permettra de comprendre certaines caractéristiques locales et d'élucider certains aspects des rapports établis avec le monde grec et sud-thrace.

La légende des figures

Fig. 1. Tombe no 15.
Fig. 2. Vase-urne du tombeau no 15.
Fig. 3. Ecuelle déposée comme offrande dans l'urne du tombeau no 15.
Fig. 4. Petit pot déposé comme offrande dans l'urne du tombeau no 15.
Fig. 5. Vase-socle pour l'urne du tombeau no 15.
Fig. 6. Tombe no 16.
Fig. 7. L'urne du tombeau no 16.
Fig. 8. Objets de la tombe no 16 : à gauche, écuelle-couvercle pour l'urne ; à droite, une coupe.
Fig. 9. Tombe no 17.
Fig. 10. Vase-urne du tombeau no 17, travaillée à la tour.
Fig. 11. Ecuelle au rebord évasé, qui recouvrait l'urne du tombeau no 17
Fig. 12. Ecuelle au rebord rentré, qui a servi de couvercle a l'urne du tombeau no 17.
Fig. 13. Pot trilobé gris, déposé comme offrande dans la tombe no 17.
Fig. 14. Fragment de vase utilisé comme urne dans la tombe no 18.
Fig. 15. Fond de vase utilisé comme couvercle pour l'urne du tombeau no 18.
Fig. 16. Tombe no 19.
Fig. 17. Vase bitronconique à deux anses, complété, qui provient de la tombe no 19.

WEITERE ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN IM GETISCH-DAKISCHEN FRIEDHOF II VON BUGEAC

Zusammenfassung

Im Frühjahr des Jahres 1969 wurden die Forschungen im getisch-dakischen Fridehof II von Bugeac fortgeführt und dabei getrachtet, einen neuen Teil davon freizulegen und neue Angaben zu sammeln über den Keramikbestand und die Gräbertypen. Bei dieser Gelegenheit wurden noch weitere fünf Gräber freigelegt, so daß zusammen mit den 14, die in den früheren Grabungskampagnen durchforscht wurden, die Gesamtzahl der in diesen Gräberfeld gefundenen Gräber nun 19 beträgt.

Der Bestattungsritus, der auch in diesem Jahr in diesem Friedhof vorgefunden wurde, war ausschließlich die Brandbestattung. Außer den beiden früher festgestellten Gräbertypen (und in denen sich die Überreste des Bestatteten so

wie die Opfergaben entweder in einer Urne oder in einer Steinkiste befanden) hat sic auch noch ein dritter Grabtypus umrissen. Dieser besteht aus Bestattungsverbänden, die aus zwei mehr oder weniger verschiedenen Teilen bestehen: eine massive Gruppe von Steinen, die in verschiedenen Tiefen eingegraben waren, bezeichnete das Grab und in einer gewissen Entfernung, meistens in einer Tiefe die der Basis des Steinhaufens entsprach, waren Urne und Opfergaben eingegraben (Graber Nr. 15—18).

Die Keramik wird in zwei Gruppen geteilt.

Die erste Gruppe besteht aus der handgearbeiteten örtlichen Keramik, die die Topfgefäße, die Schüsseln und ein Kännchen umfaßt. Das Gefäß, das in Grab Nr. 15 (Abb. 2) gefunden wurde, und unter dem maximalen Durchmesser zwei flache Griffe und zwei waagerechte Henkel aufweist, stellt einen gemischten Typus dar, der aus dem griechischen Einfluß auf die örtliche Keramik hallstattzeitlicher Überlieferung entstanden ist.

Eine zweite Gruppe bildet die graue an der Töpferscheibe gedrehte Keramik. Zwei Gefäßse aus dem Grab Nr. 17 (Abb. 10, 13) ahmen griechische Formen nach und zwar ein *Krater*- und ein *Oinochoe*-Gefäß, und andere zwei stammen aus zwei alten, hallstattzeitlichen Formen. Aufgrund des meisten Fundbestandes können die Gräber, die in diesem Jahr in Bugeac freigelegt wurden, in das 4. Jh.v.u.Z. angesetzt werden, weil sie zeitgleich sind mit den Gräberfeldern von Zimnicea, Satu Nou, Grădiştea-Călăraşi, Ravna, Branitschevo usw. Es ist nicht ausgeschlossen, daß aufgrund der Annäherungen zwischen der hiesigen Keramik und einigen Gefäßen aus älteren Gräberfeldern, wie das aus Cernavodă, und aus jüngeren Gräberfeldern, wie die aus Teliţa und Murighiol, einiges von dem Fundgut aus Bugeac auch an das Ende des 5. Jh.v.u.Z. und an den Beginn des 3. Jh.v.u.Z. datiert werden kann.

Künftige Forschungen in den nächsten Jahren werden eine bessere Kenntnis der Sach- und Geisteskultur der getisch-dakischen Bevölkerung aus dem Südwesten der Dobrudscha ermöglichen, worurch örtliche Kenzeichen verstanden und einige Seiten der Verbindungen zur griechischen und süd-thrakischen Welt geklärt werden.

Bildererklärung

Bild 1. — Grab Nr. 15.
Bild 2. — Urnengefäß aus Grab Nr. 15.
Bild 3. — Schüssel, die als Opfergabe in die Urne des Grabes Nr. 15 gelegt wurde.
Bild 4. — Kännchen, das als Opfergabe in die Urne des Grabes Nr. 15 gelegt.
Bild 5. — Postammentgefaß für die Urne aus Grab Nr. 15.
Bild 6. — Grab Nr. 16.
Bild 7. — Die Urne des Grabes Nr. 16.
Bild 8. — Fundgegenstände des Grabes Nr. 16: links-Schüsseldeckel der Urne; rechts-Becher.
Bild 9. — Grab Nr. 17.
Bild 10. — Scheibengedrehtes Urnengefäß aus Grab Nr. 17.
Bild 11. — Schuüssel mit ausladendem Mundsaum, die den Inhalt der Urne aus Grab Nr. 7 bedeckte.
Bild 12. — Schüssel mit eingezogenem Mundsaum, die als Deckel für die Urne aus Grab Nr. 17 diente.
Bild 13. — Graue dreigelappte Kanne, die als Opfergabe in das Grab Nr. 17 gelegt wurde.
Bild 14. — Bruchstück eines Gefäßes, das als Urne im Grab Nr. 18 gebraucht wurde.
Bild 15. — Gefäßboden, der als Urnendeckel im Grab Nr. 18 gebraucht wurde.
Bild 16. — Grab Nr. 19.
Bild. 17 — Ergänztes doppelkonnisches Gefäß mit zwei Henkeln, das aus Grab Nr. 19 stammt.

C. SCORPAN

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN AȘEZAREA GETICĂ DE LA BUGEAC — VALEA LUI MARINCIU *)

Așa numitul *Ceair al lui Marinciu* se află pe malul lacului Bugeac, la aproximativ 4 km sud-vest de satul Bugeac din apropierea comunei Ostrov, jud. Constanța.

Așezarea antică a fost descoperită cu ocazia unor cercetări de suprafață efectuate la începutul primăverii anului 1969 în colțul de sud-vest al Dobrogei. Mai mult de jumătate din așezare fusese deja distrusă de-a lungul anilor de puterea șuvoaielor de apă care, în timpul ploilor, sînt canalizate de Valea lui Marinciu spre lacul Bugeac. Au rămas aproximativ 680 m^2 care mai puteau fi cercetați.

Săpăturile din mai 1969 au avut și un caracter de salvare, secțiunile fiind amplasate în raport de pericolul prăbușirii iminente a malurilor (fig. 1, 2 și 3).

Cele trei secțiuni au avut următoarele dimensiuni : Secțiunea I = = 22 m × 1,50 m, Secțiunea II = 11 m × 1,50 m, Secțiunea III = = 31 m × 1,50 m.

Situația stratigrafică este simplă și clară : dedesubtul pămîntului vegetal, gros de 25—30 cm, se află un singur strat de cultură antic, continuu, gros de 50—60 cm și pămîntul viu, neumblat (fig. 4, 5 și 6).

Pe baza observațiilor de pînă acum am ajuns la convingerea că stratul de cultură s-a format prin depunere continuă. Totuși, în timpul săpăturilor au apărut și indicii pentru două nivele. Primul se află la baza stratului, unde în secțiunea I, la 70—75 cm a apărut un pămînt galben-cenușiu bătătorit puternic și un vas de lut lucrat cu mîna, întreg (fig. 4), în poziție verticală, ce zăcea îngropat în primul nivel. Al doilea nivel a apărut la aproximativ — 55 cm, unde în secțiunea I s-a dezvelit o mică suprafață (1 m^2) de pietre mici, rotunde, întinse la orizontală

---

* Raportul de față referitor la săpăturile de la Bugeac au un caracter preliminar, urmînd ca în volumul al III-lea al *Ponticelor* să publicăm un amplu studiu asupra geților din Dobrogea romană în lumina ultimelor descoperiri și săpături arheologice, printre care cele de la Bugeac vor ocupa un loc de frunte.

Fig. 1

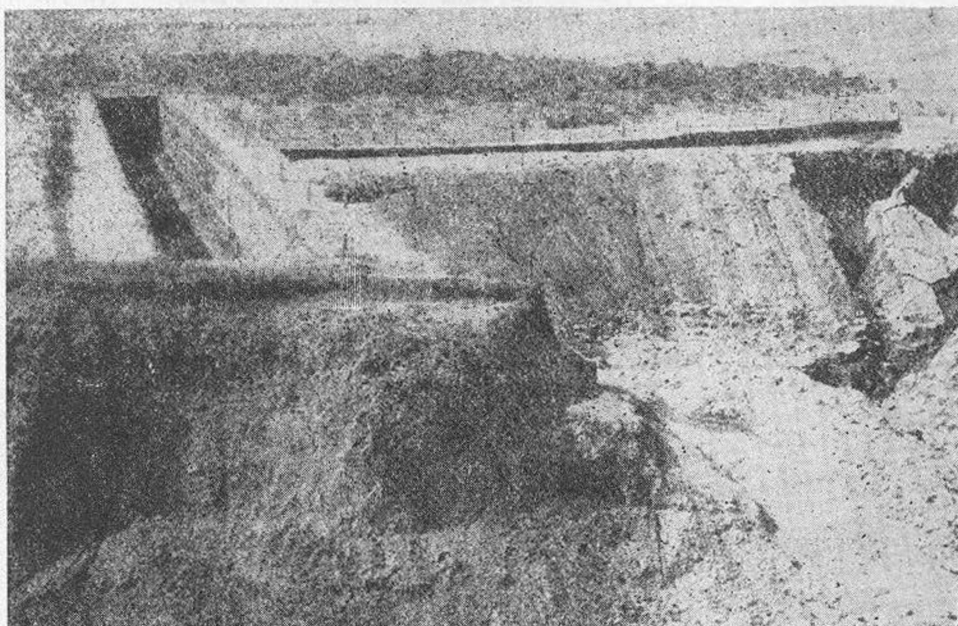

Fig. 2

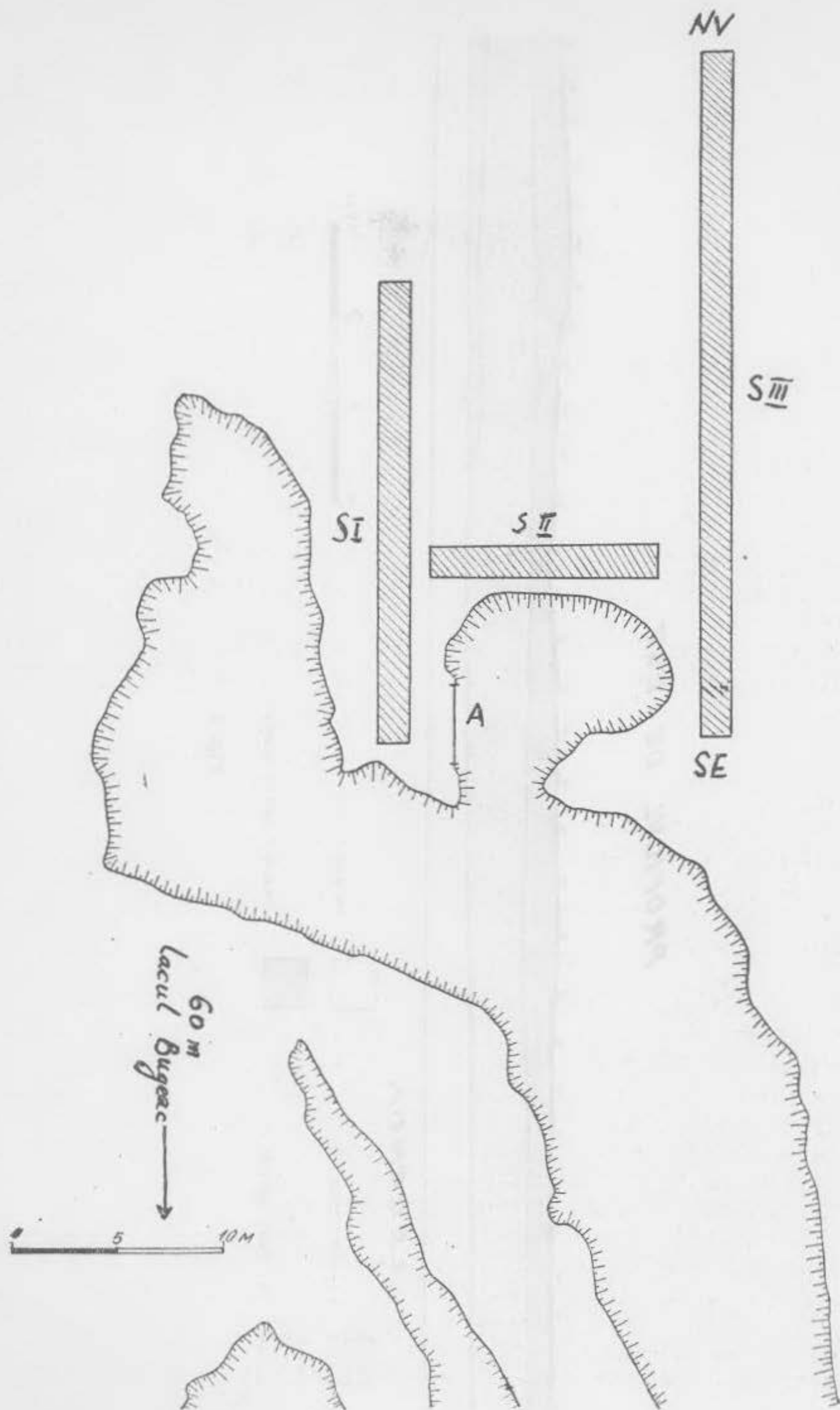

Fig. 3

PROFILUL DE EST

LEGENDA

 STRAT VEGETAL

 PĂMÎNT VIU

 STRAT GETIC

 PĂMÎNT BĂTĂTORIT

Fig. 4

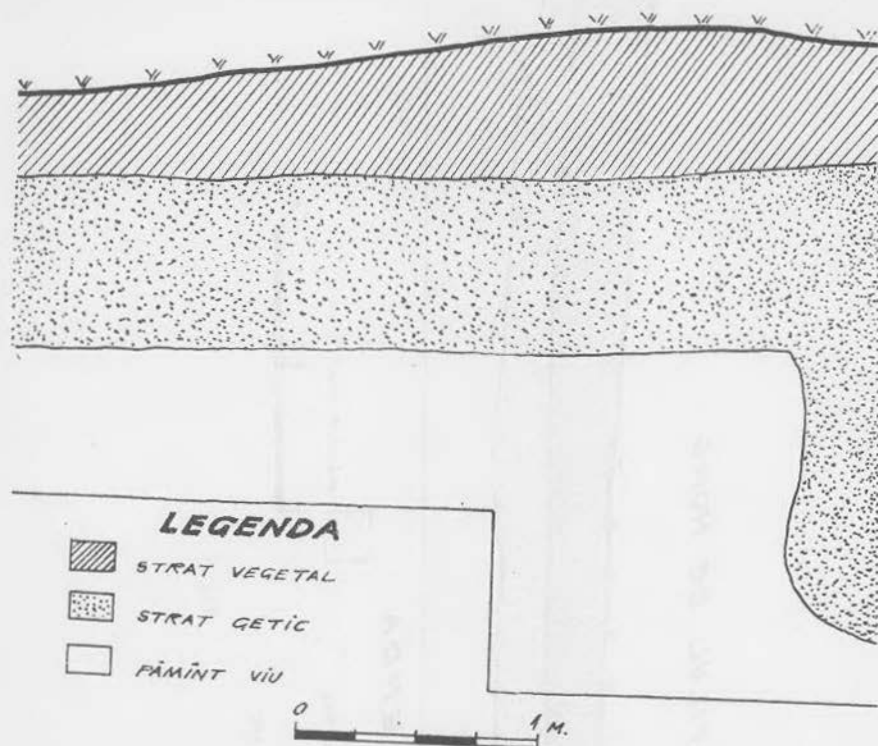

Fig. 5

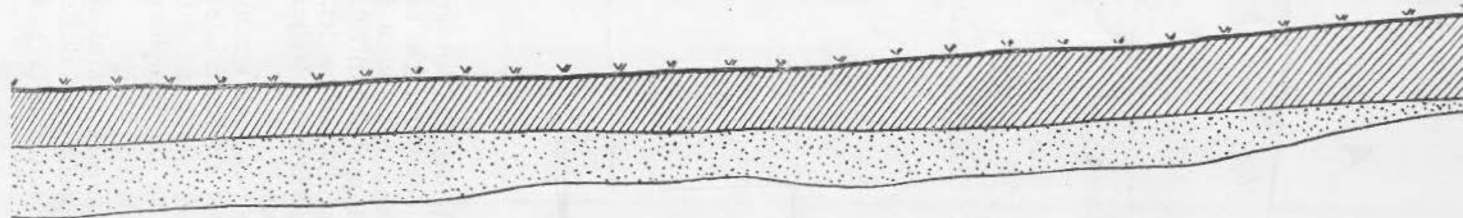
și amestecate cu foarte numeroase bucăți de lut ars dintr-o vatră de foc, amestecate cu multe fragmente ceramice. De asemenea, la aceeași adîncime cu vatra distrusă, pe o suprafață de vreo 4 m², consistența și tăria solului semnalau existența unui probabil nivel. Nu am descoperit nici o urmă de la vreo locuință de suprafață sau bordei.

În orice caz, observațiile stratigrafice vor trebui completate cu cea mai mare atenție în campania următoare.

În secțiunea II, în jumătatea de nord-est, stratul de cultură devine din ce în ce mai subțire și mai sărac în materiale arheologice, iar în Secțiunea III stratul este și subțire și sărac pe întreaga sa întindere, ceea ce ne-a permis să considerăm că ne apropiem de limita așezării pe una din laturile sale (cea de nord-est) (fig. 6).

În timpul săpăturilor au fost scoase la lumină numeroase materiale arheologice, a căror studiere și interpretare va duce la concluzii dintre cele mai noi și mai interesante referitoare la problemele etnice ale Dobrogei.

PROFILUL DE NORD

LEGENDA

STRAT VEGETAL

PĂMÎNT VIU

STRAT GETIC

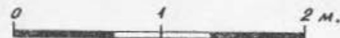

Fig. 6

În acest raport sumar ne rezumăm însă la prezentarea succintă a diferitelor categorii de obiecte care să permită înțelegerea încadrării cronologice și etnice a așezării antice din Valea lui Marinciu de la Bugeac.

CERAMICA, fiind cea mai reprezentativă și din punct de vedere calitativ și din punct de vedere cantitativ, se va bucura de prima atenție.

Ceramica descoperită la Bugeac se poate cu ușurință împărți în trei mari grupe : ceramică lucrată cu mîna, ceramică cenușie lucrată la roată și ceramică roșie lucrată la roată.

Ceramica lucrată cu mîna este covîrșitoare, reprezentînd aproximativ 60% din întreaga cantitate, restul de 40% împărțindu-se egal între ceramica cenușie lucrată la roată și cea roșie la roată.

Prima mare categorie de ceramică a fost lucrată cu mîna, în tehnică primitivă, de veche tradiție indigenă, dintr-o pastă poroasă, amestecată cu pietricele și nisip, de culoare brun-cenușie, cărămizie și uneori neagră.

Pereții vaselor sînt în general groși (fig. 7, 9, 21) dar se întîlnesc și vase cu pereții subțiri. Arderea a fost bună, pereții fiind duri și puternici, cu suprafețele de obicei netezite (fig. 8, 21—24, 25).

Formele vaselor nu sînt prea variate, predominînd oalele-borcan, înalte, cu gura largă și marginea evazată și cu fundul mic, (fig. 21—24), oalele de dimensiuni mijlocii și mici (fig. 19—20) și ceștile geto-dace tipice (fig. 16—17). Cele mai numeroase sînt oalele. Bine reprezentate cantitativ sînt însă și cănile sau ceștile getice (cățui).

Majoritatea vaselor lucrate cu mîna au fost ornamentate. Cel mai răspîndit motiv decorativ rămîne tradiționalul brîu în relief, alveolat. Brîurile în relief pot fi aplicate în diferite feluri : orizontal (fig. 7, 8, 9, 20), vertical (fig. 21—24) sau asociat — de cele mai multe ori — (fig. 7). Ele pot fi plasate pe corp, pe gît, sub buză sau lîngă fund, (fig. 8, 9, 10, 14). Mai pot fi asociate cu butoni simpli sau butoni ornamentați cu adîncituri de degete, (fig. 9, 21—24) sau cu linii incizate în diferite motive (fig. 21—24, 25, 26, 56).

Se întîlnesc și brîurile crestate (fig. 10) ca și buze de vas cu crestături sau adîncituri de degete (fig. 12, 13, 56).

Unele vase și fragmente ceramice merită o mai mare atenție, cu toate că încă nu este aici locul pentru interpretarea întregului material.

În secțiunea I s-a descoperit un vas lucrat cu mîna, întreg, de culoare brun-cărămizie, netezit la suprafață. Are o înălțime de 45 cm, diametrul fundului de 18 cm și diametrul gurii de 31 cm. Ornamentarea sa este inedită, realizată prin combinarea ingenioasă a brîului în relief alveolat cu incizia largă, cu butonul și proeminența (fig. 21, 22, 23, 24). Patru brîuri alveolate, așezate relativ simetric, străbat la verticală corpul de la gît pînă aproape de fund. Sub buză, de o parte și de alta a brîului s-au plasat doi butoni simpli. Pe mijlocul corpului, între brîuri, patru proeminențe cilindrice, fiecare avînd cîte trei adîncituri de degete. Restul corpului vasului este brăzdat de incizii largi, unele scurte și semicirculare la partea superioară a vasului, altele lungi, aproape verticale, pe restul suprafeței pînă aproape de fund. În organizarea inciziilor nu există ordine și simetrie.

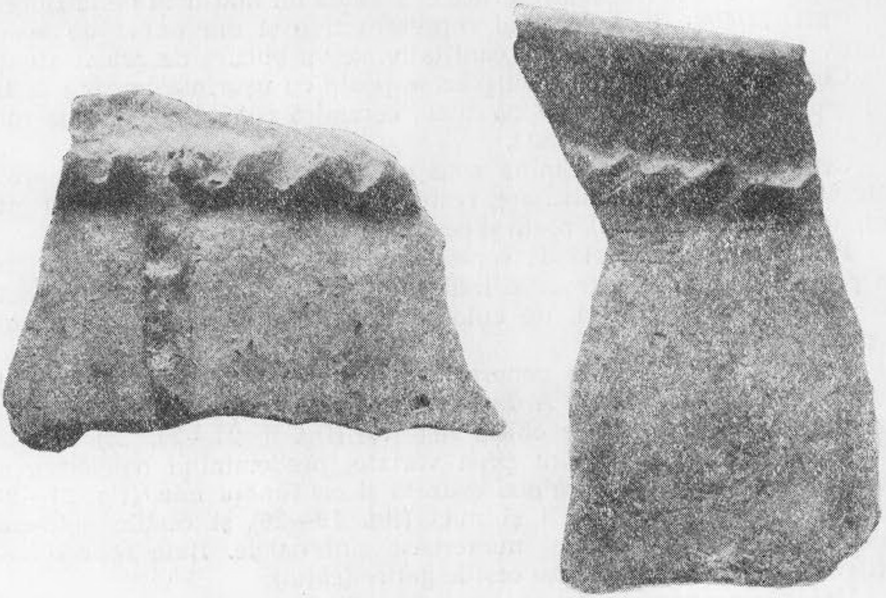

Fig. 7

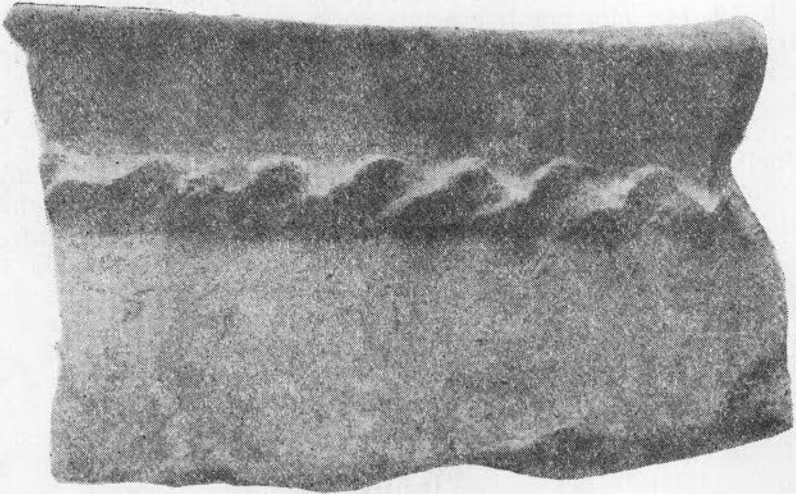

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

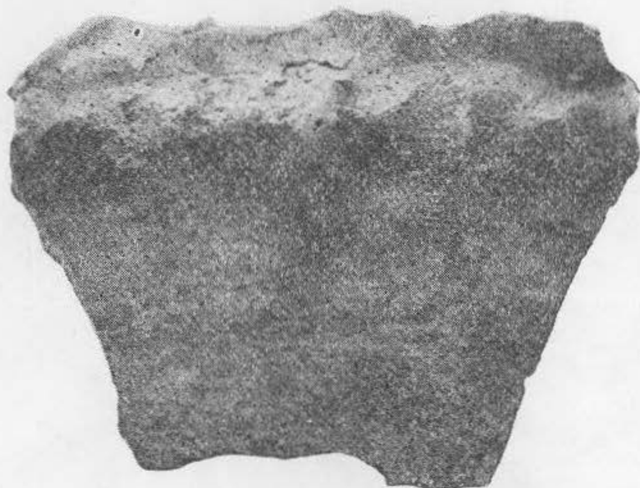
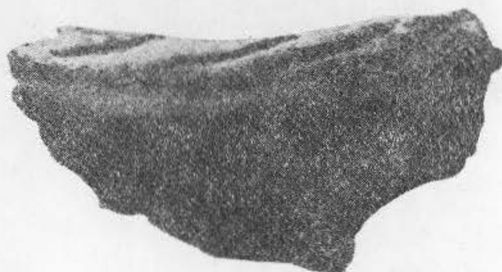

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Un fragment ceramic lucrat cu mîna a fost decorat cu val neregulat, incizat, aflat între două şiruri de impresiuni cu unghia şi cu brîu în relief, alveolat (fig. 25).

Pe alt fragment, valul din trei linii incizate se asociază cu liniile incizate şi cu brîul cu alveole (fig. 26).

Fig. 14

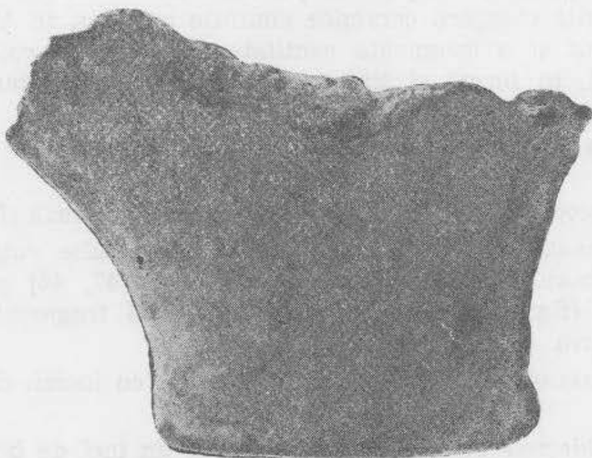

Fig. 15

Se întîlnesc şi proeminenţe plate, de veche tradiţie (fig. 27).

Tot de veche tradiţie sînt şi multe fragmente lucrate cu mîna, ce au la suprafaţă numeroase dungi de la lustrul mecanic (fig. 28).

Toarta ornamentată a unui vas cenuşiu lucrat la roată ne-a atras atenţia prin perfecta analogie cu un vas de lux cenuşiu de la Poiana (fig. 29).

Ceramica lucrată cu mîna de la Bugeac, prin forme, tehnica pastei şi a modelării, prin ardere, îşi află nenumărate analogii în lumea autohtonă getică şi dacică de la nordul Dunării şi din arcul carpatic, din perioada provincială romană, unele elemente dovedind cu certitudine o profundă tradiţie din epoca statului dac (sec. I î.e.n.—sec. I. e.n.)[1].

Ceramica cenuşie lucrată la roată, net superioară primei categorii, este reprezentată prin forme mai variate (oale, borcane, boluri, cupe, străchini, căni şi căniţe, aşa numitele *„fructiere“*). Vasele cenuşii au fost modelate dintr-o pastă fină, densă, fără ingrediente iar arderea omogenă a dat pereţi duri şi cu rezonanţă caracteristică. Ornamentarea ceramicii cenuşii a fost obţinută prin lustruirea pastei înainte de ardere. Motivul cel mai des întîlnit este linia vălurită, fără să lipească dungile late, verticale sau oblice (fig. 35, 36, 37, 38, 57). Se întîlneşte, mai rar, banda din incizii fine, adîncite (fig. 39) şi valuri incizate combinate cu linii incizate (fig. 40).

Observarea cu atenţie a acestei categorii ceramice, a ornamentării şi a analogiilor ei, ca şi a tradiţiilor ceramicii cenuşii geto-dace din perioada sec. I î.e.n.—sec. I e.n. va arunca desigur o nouă lumină în interpretarea originii ceramicii cenuşii lucrate la roată — descoperită de multe ori întîmplător pe teritoriul Dobrogei romane[2].

Pe lîngă şi mereu împreună, pe toată adîncimea stratului de cultură, cu celelalte categorii ceramice amintite mai sus, în Valea lui Marinciu a apărut şi o însemnată cantitate de ceramică roşie lucrată la roată, romană, în forme şi tipuri uzuale sau de lux, bine cunoscute (fig. 41, 42, 44, 46).

Ceramica roşie romană ajută şi la datarea aşezării getice de la Bugeac.

S-au descoperit şi cîteva fragmente de vase de sticlă (fig. 43).

Dintre *uneltele de fier* se detaşează mai multe cuţite curbe cu tăişul pe curbura concavă, tipic geto-dace (fig. 47, 48) şi fragmentul unei foarfece (fig. 48). S-au descoperit şi două fragmente de rîşniţe rotunde de piatră.

Dintre *fusaiole,* una singură este decorată cu incizii dese şi scurte (fig. 49).

Dintre *obiectele de podoabă,* se remarcă un inel de bronz cu gemă (fig. 54). De asemenea s-au descoperit şi cîteva mărgele.

Pînă în prezent s-au descoperit trei fibule. 1 — La adîncimea de 67 cm a apărut o fibulă de fier, întreagă, de un tip foarte rar. Ea este formată dintr-un corp puternic curbat, din bandă lată ce se îngustează

---

[1] Majoritatea analogiilor pot fi urmărite în I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică,* Ed. ştiinţifică, Buc., 1969.

[2] Vom reveni în studiul anunţat pentru *Pontice,* III.

Fig. 16

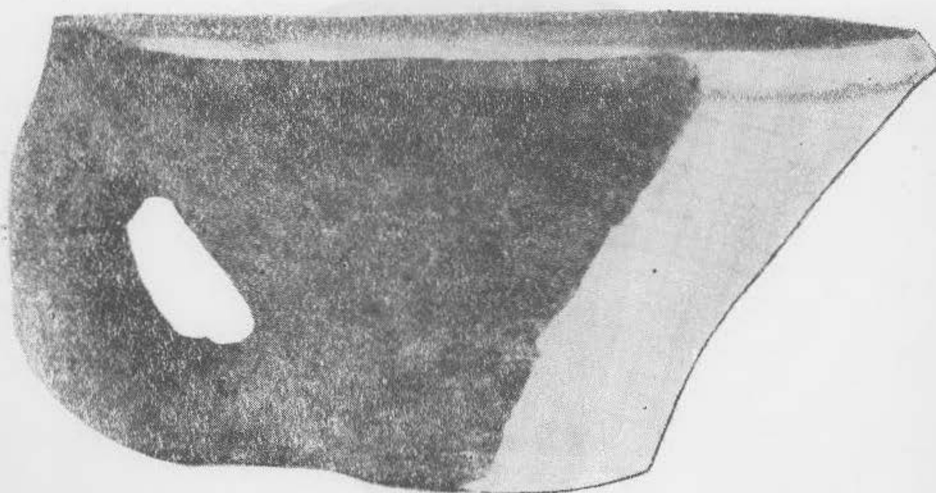

Fig. 17

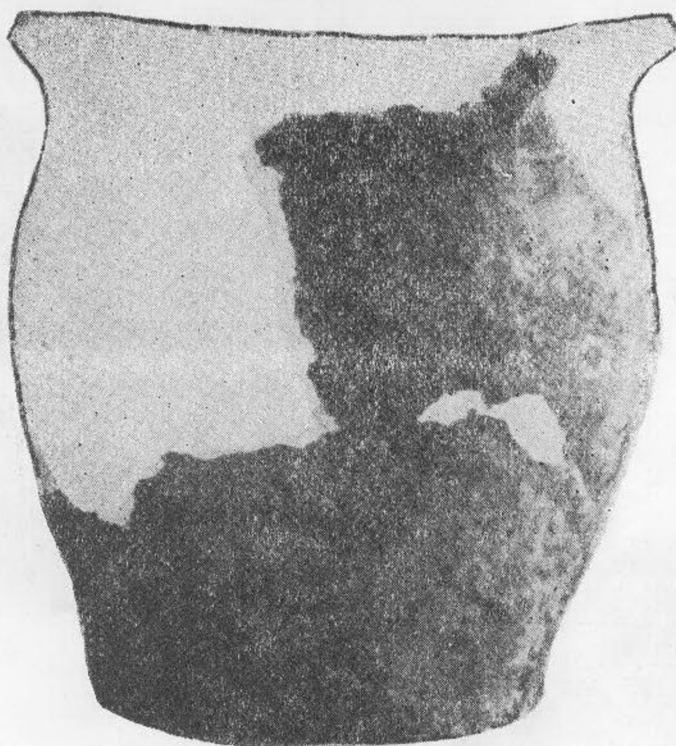

Fig. 18

Fig. 19

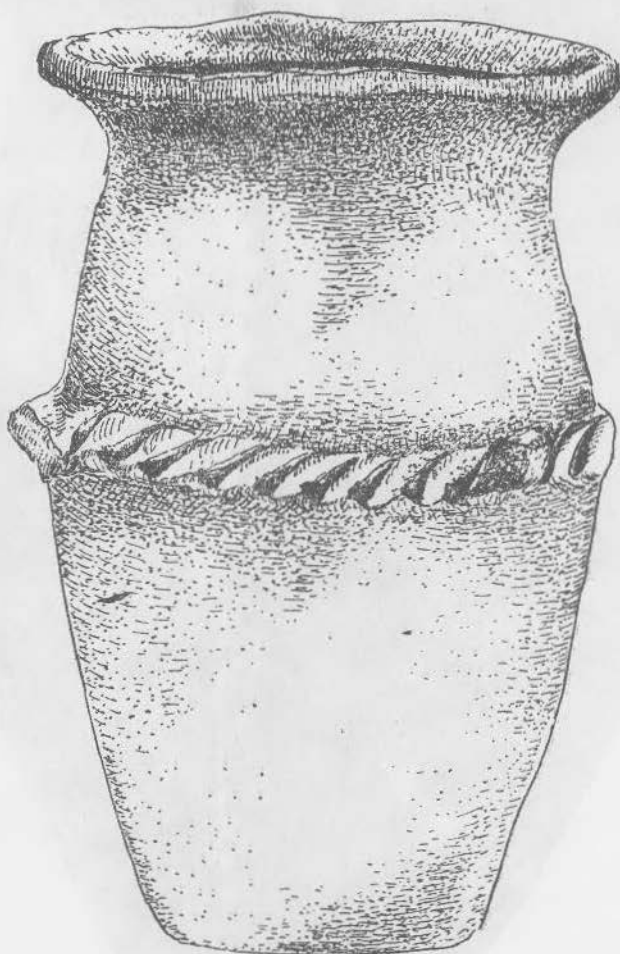

Fig. 20

Fig. 21 — 24

Fig. 25

Fig. 26

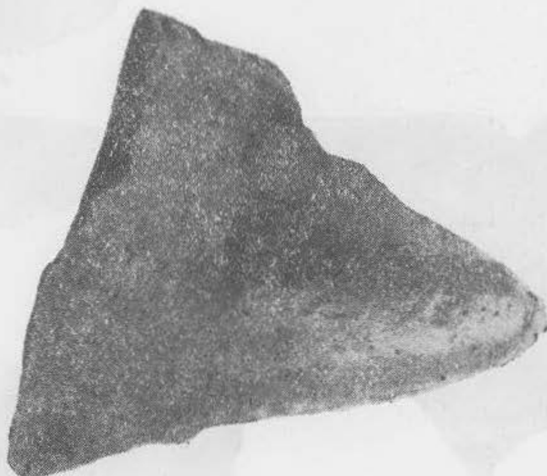

Fig. 27

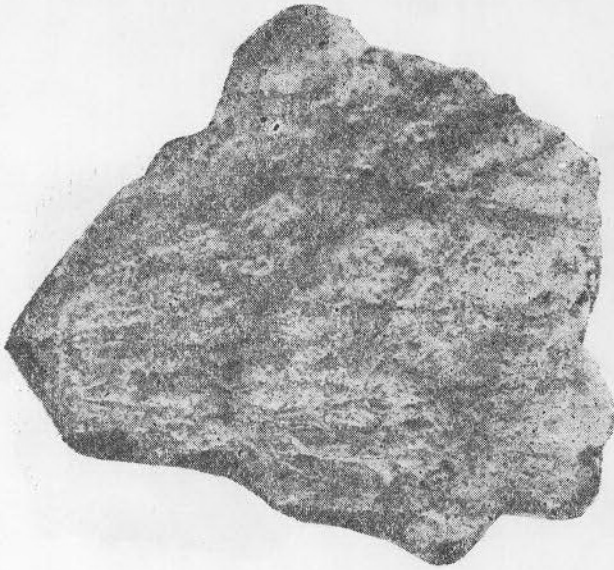
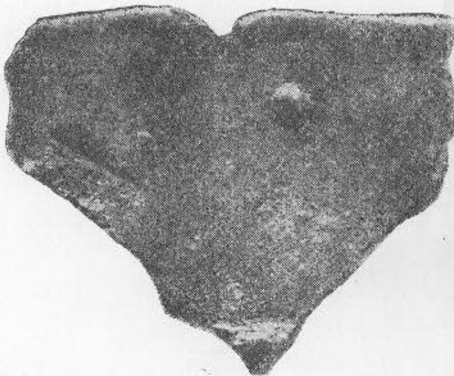
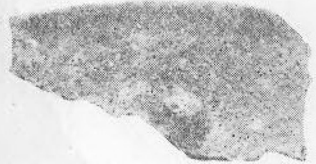

Fig. 28

Fig. 29

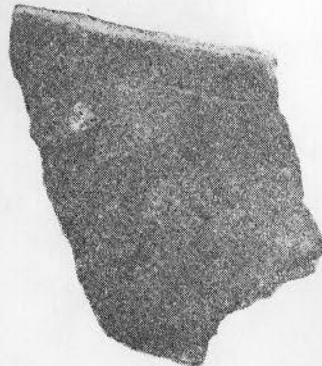

Fig. 30

Fig. 31

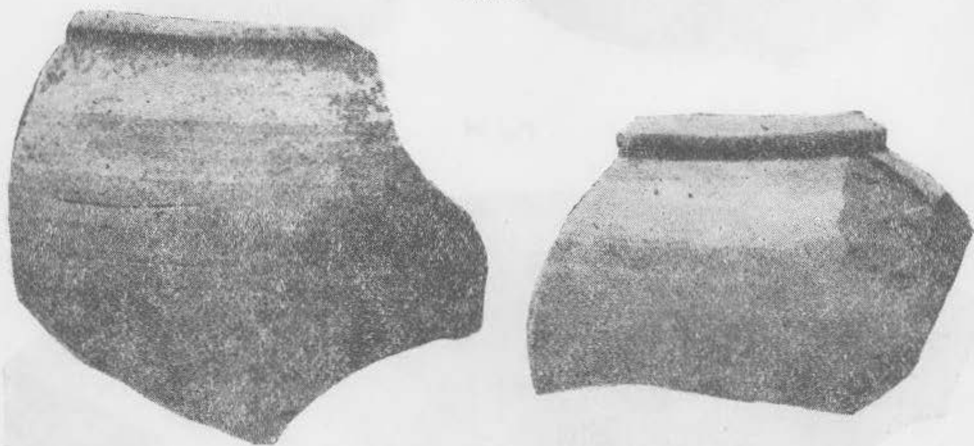

Fig. 32

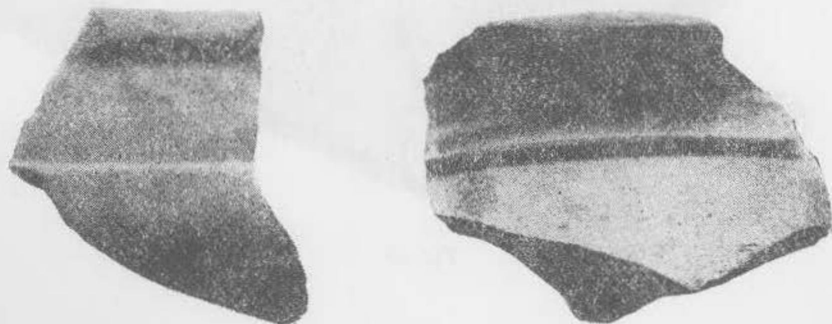

Fig. 33

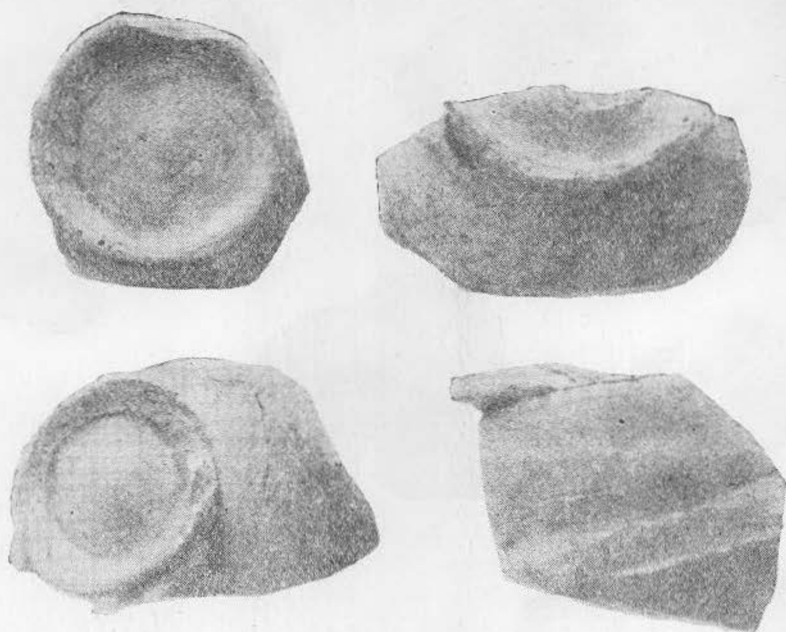

Fig. 34

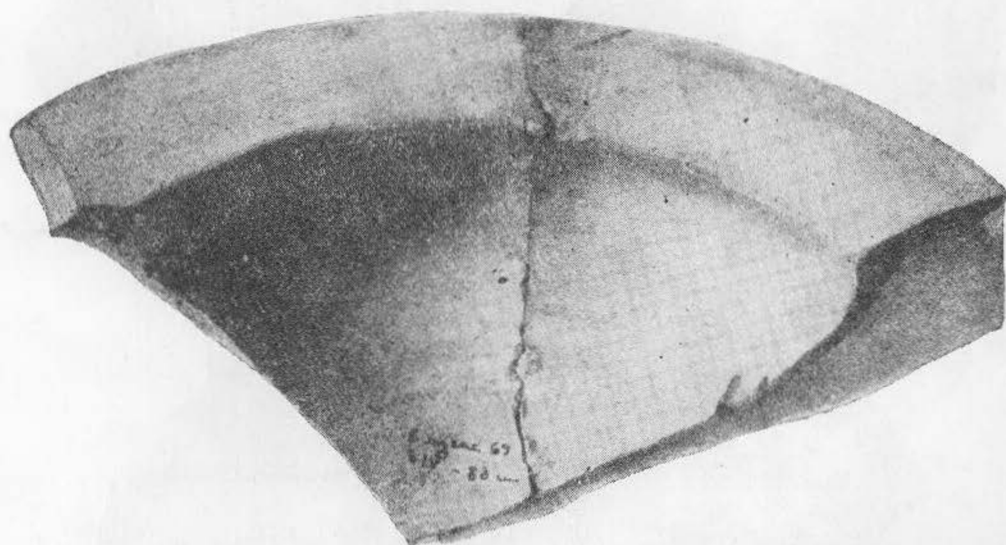

Fig. 35

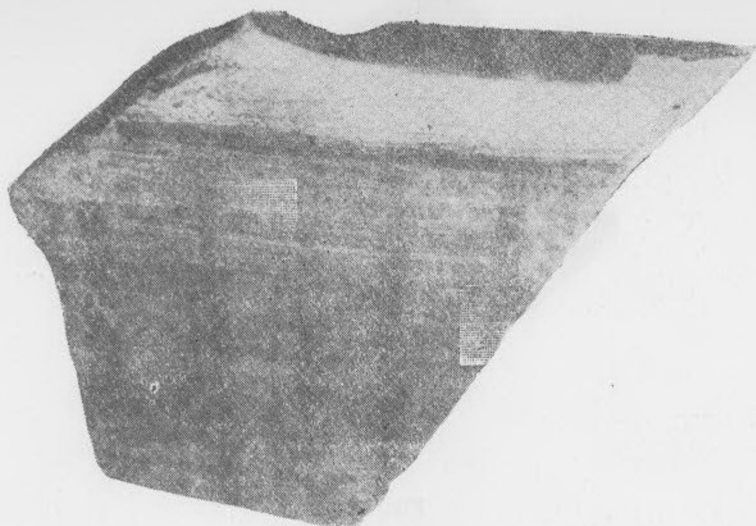

Fig. 36

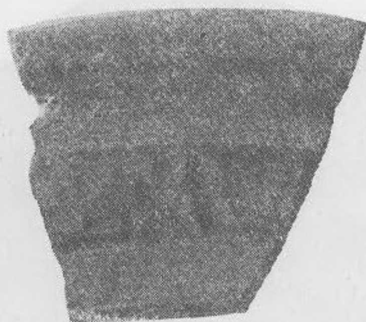

Fig. 37

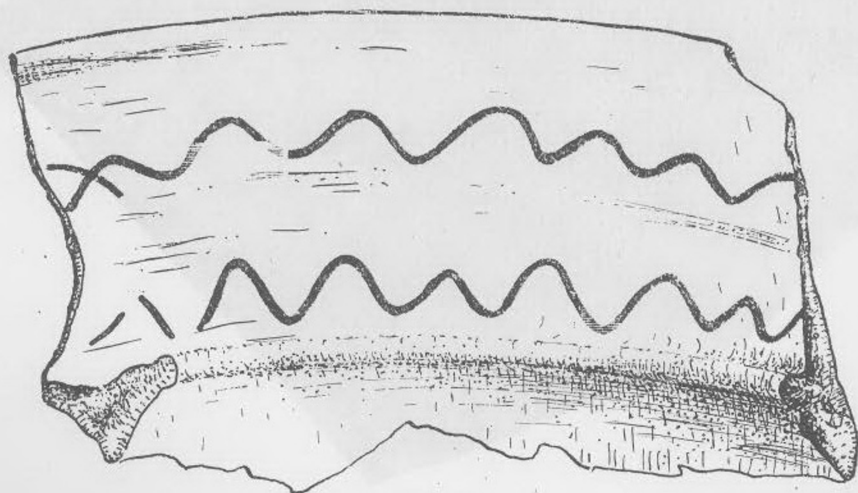

Fig. 38

Fig. 39

Fig. 40

Fig. 41

Fig. 42

Fig. 43

Fig. 44

Fig. 45

Fig. 46

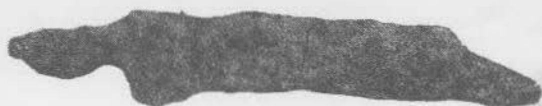

Fig. 47

Fig. 48

Fig. 49

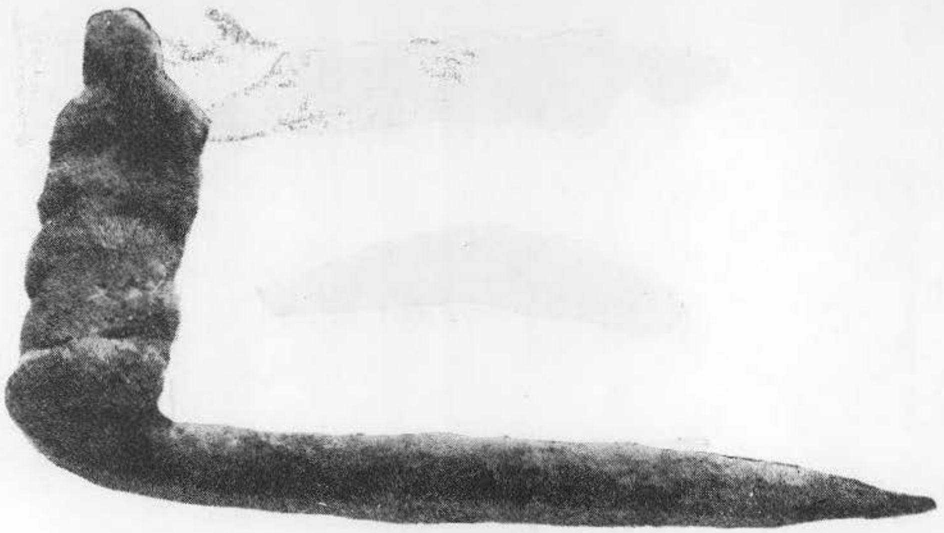

Fig. 50

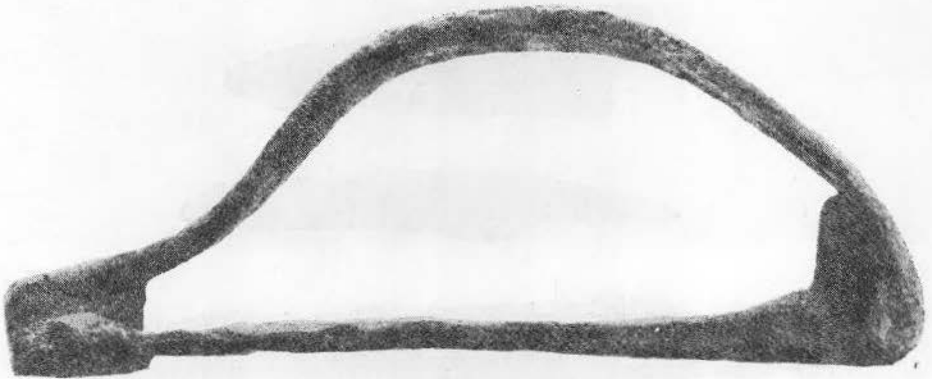

Fig. 51

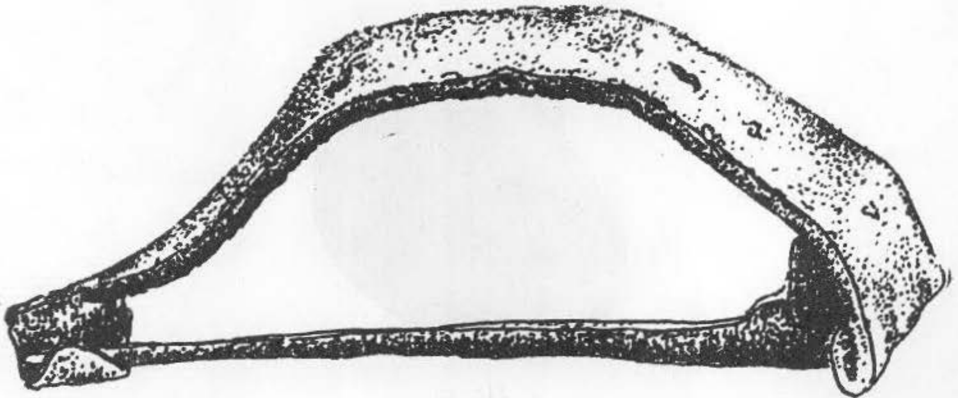
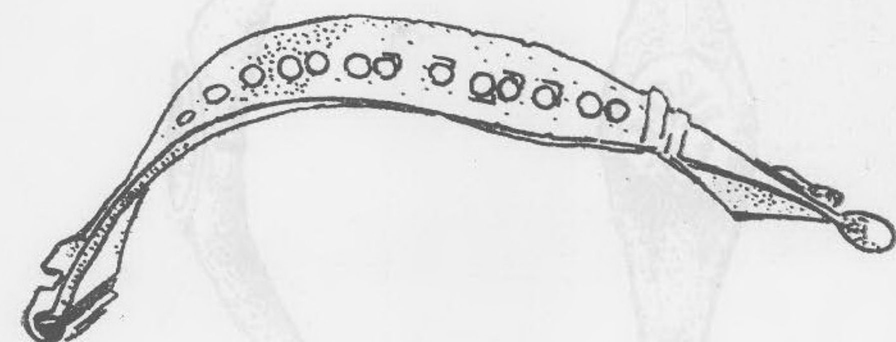

Fig. 52

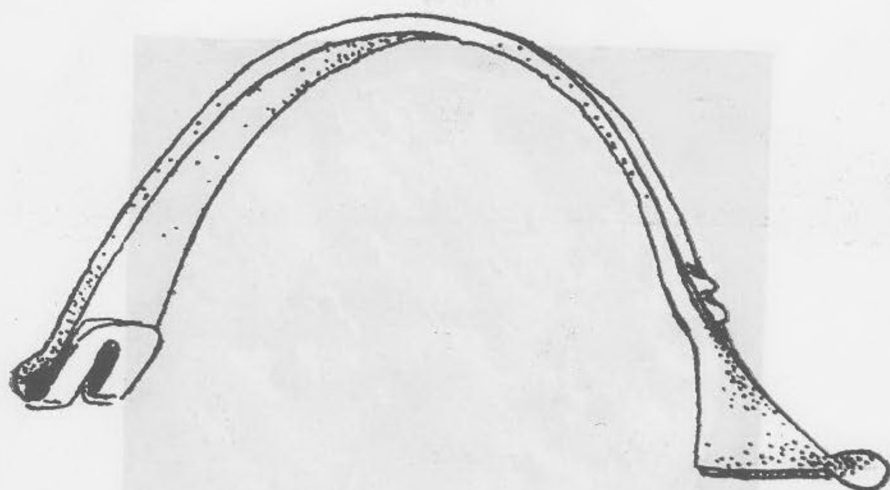

Fig. 53

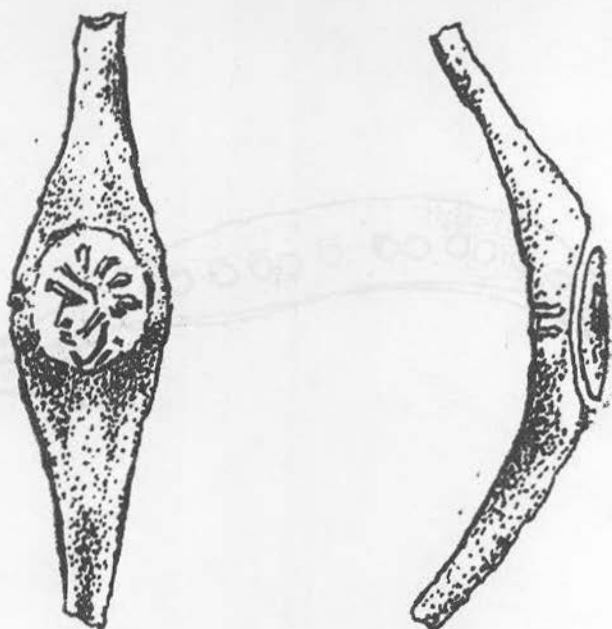

Fig. 54

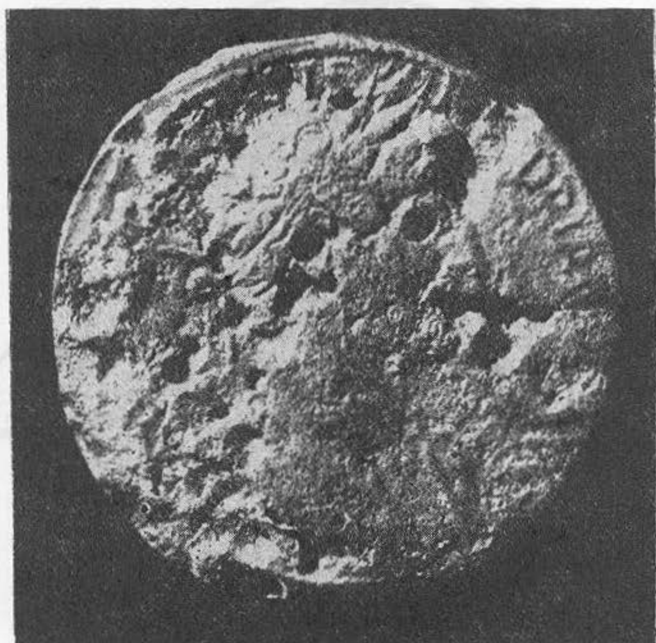

Fig. 55

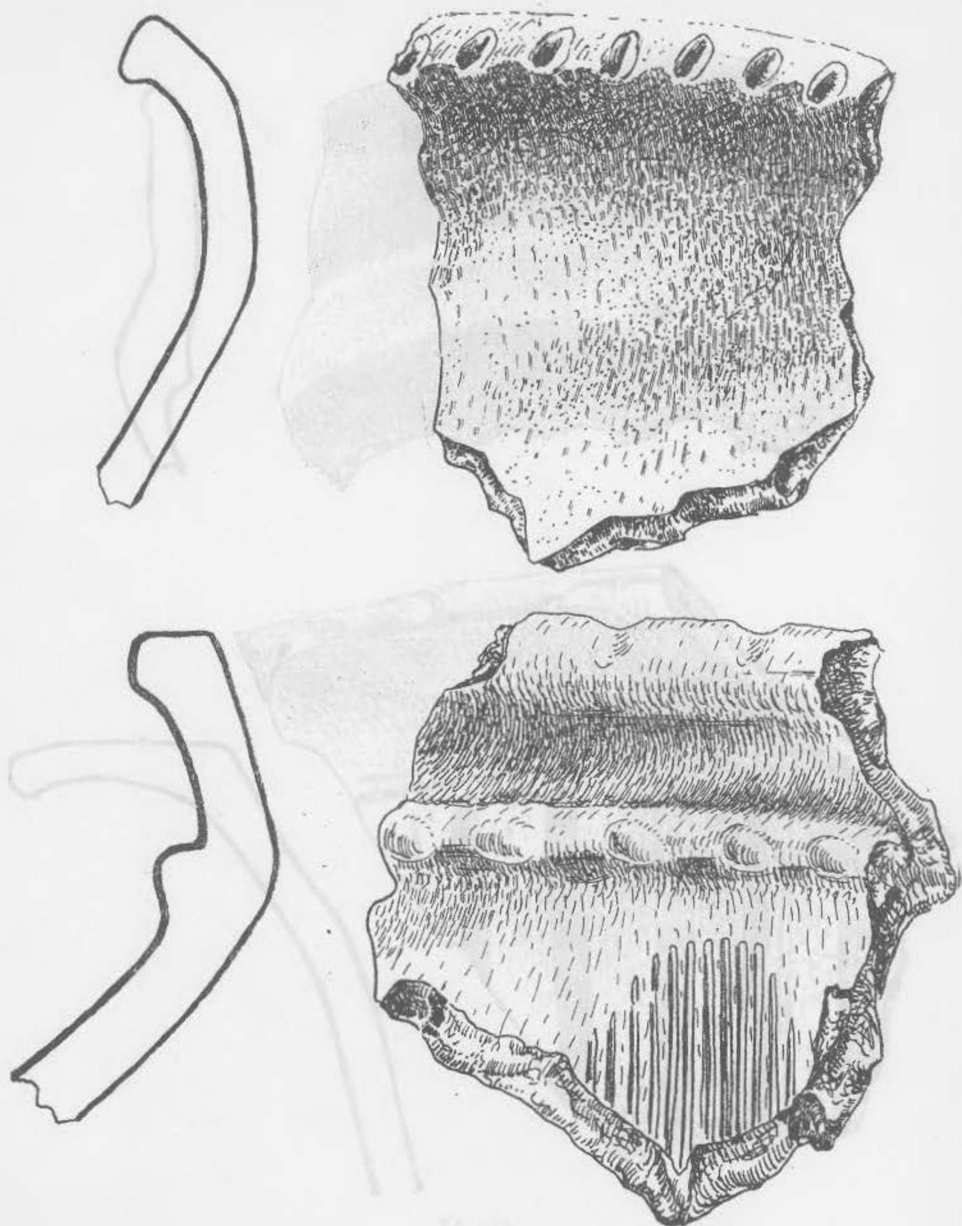

Fig. 56

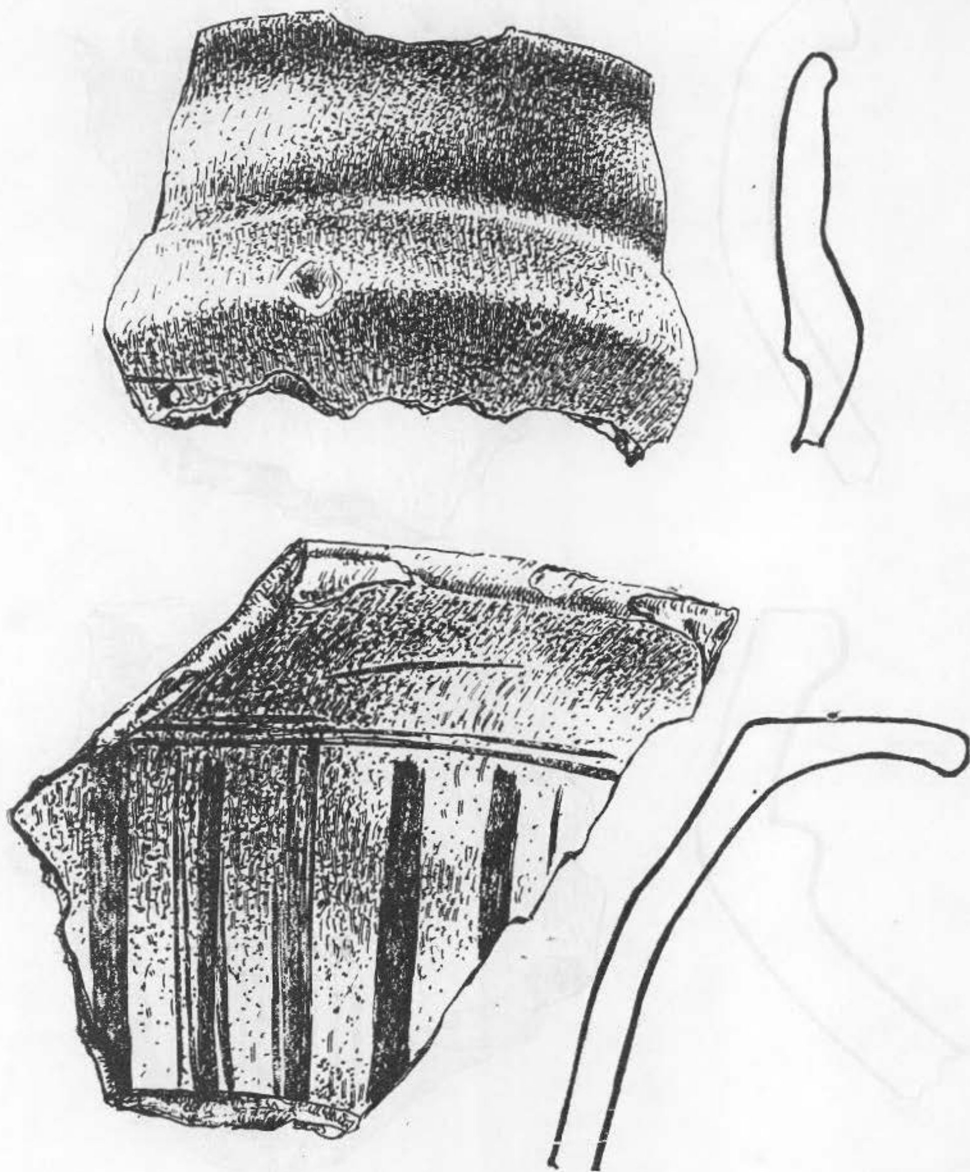

Fig. 57

către capul cu portagrafa și cu un ac lung ce este fixat la corp printr-o balama cu piedică (fig. 51, 52).

Acest tip de fibulă se poate data în sec. II e.n., derivînd dintr-un tip de fibulă răspîndit în sec. I e.n.

2 — La — 20 cm o a doua fibulă, de același tip, de bronz, fragmentară. Se păstrează numai corpul din bandă lată, puternic curbată, cu portagrafa și cu locul unde era fixată balamaua. A fost decorată cu un șir de impresiuni fine în formă de cerculețe înscrise într-un pătrat (fig. 53).

3 — La — 55 cm o fibulă fragmentară (acul și o parte a arcului), de bronz, din tipul cel mai răspîndit în epoca provincială romană (sec. II—III e.n.) (fig. 50).

Încheiem seria descoperirilor de la Bugeac cu cinci *monede*.

1 — Monedă de argint, republicană, foarte puternic tocită, probabil din sec. I î.e.n., descoperită la — 87 cm.

2 — Monedă de argint, puternic tocită, republicană, probabil din sec. I î.e.n., la — 45 cm.

3 — Monedă de bronz imperială, probabil de la August-Tiberiu, la — 76 cm.

4 — Monedă de bronz, imperială, ceva mai bine păstrată, de la Claudiu, la — 1 m.

5 — Monedă de bronz, imperială, cea mai bine conservată, datînd de la Hadrian, găsită la — 42 cm (fig. 55).

Toate datele cercetării ne conduc la următoarele concluzii etnice și cronologice :

Avem cu certitudine de a face cu o așezare a autohtonilor geți aflați în curs de romanizare. După ceramică, fibule și monede, așezarea rurală din Valea lui Marinciu de la Bugeac se poate data în epoca romană, foarte probabil în sec. II e.n.

* * *

Așezare omenească modestă, de proporții reduse, *pagus*-ul de la Bugeac capătă proporții prin concluziile istorice pe care le va susține. Desigur că săpăturile arheologice din prima și singura așezare rurală din Dobrogea romană cercetată deocamdată, nu ne-ar permite concluzii categorice referitoare la populația băștinașă a Dobrogei în epoca romanizării. Cu toate rezervele însă, așezarea de pe malul lacului Bugeac are o semnificație deosebită în conturarea nu numai nouă dar și concretă, arheologică, a problemelor etnice din Dobrogea romană, datorită și descoperirilor de dată recentă de la Histria, Tomis, Callatis și Muzait-Rasova (Sacidava), descoperiri cu care cele de la Bugeac trebuie și se pot raporta [3].

---

[3] Vom reveni în *Pontice*, III.

LES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DU SITE GÈTE DE BUGEAC — LA VALLÉE DE MARINCIU

RÉSUMÉ

Au mois de mai 1969 on a effectué des fouilles archéologiques dans le site rural gète de Bugeac, attenant à la comune d'Ostrov, district de Constantza (fig. 1, 2, 3).

La stratigraphie du lieu : terre végétale, couche de culture antique et terre vierge (fig. 4, 5, 6).

L'auteur présente les diverses catégories d'objets retirés au cours des fouilles.

La céramique est divisée en trois groupes : cérmaique travaillée à la main (fig. 7—28) ; céramique grise, tournée à la roue (fig. 29, 32, 40) ; céramique rouge, travaillée à la tour(fig.41—46).

La céramique tournée à la main représente 60%, la céramique grise 20%, la rouge-romaine 20%.

L'auteur présente ensuite les formes et les types d'ornementation des trois catégories cérmaiques.

La céramique tournée à la main trouve de nombreuses analogies dans la céramique autochtone géto-dace du Bas-Danube et des Karpates.

On a découvert en outre : des couteaux courbes, spécifiques aux Gètes (fig. 47, 48), des moulins ronds en pierre, des fusaïoles (fig. 49), un anneau de bronze pourvu d'une gemme (fig. 54), des perles, des fibules (fig .50—53) et des monnaies — dont la dernière en date est d'Hadrien (fig. 55).

Por conclure, l'auteur, en partant de l'étude faite sur tout le matériel découvert, est d'avis que le site antique de Bugeac a appartenu à la population autochtone gète de la Dobroudja romaine, du IIe s. de notre ère.

Le site gète de Bugeac est le premier site rural de la Dobroudja romaine qui ait été fouillé jusqu'à présent et il apporte par là une large contribution à l'éclaircissement des problèmes ethniques du Bas-Danube à l'époque de la domination romaine.

La légende des figures

Fig. 1. La Vallée de Marinciu — vue du nord-ouest.
Fig. 2. Les deux premières sections de Bugeac.
Fig. 3. Le plan des fouilles.
Fig. 4. Le profil de la section I.
Fig. 5. Le profil A.
Fig. 6. Le profil de la section II.
Fig. 7. Céramique travaillée à la main.
Fig. 8. Céramique travaillée à la main.
Fig. 9. Céramique travaillée à la main.
Fig. 10. Céramique travaillée à la main.
Fig. 11. Céramique travaillée à la main.
Fig. 12. Céramique travaillée à la main.
Fig. 13. Céramique travaillée à la main.
Fig. 14. Céramique travaillée à la main.
Fig. 15. Céramique travaillée à la main.
Fig. 16. Tasse gétique (cassolète).
Fig. 17. Tasse gétique.
Fig. 18. Vase travaillée à la main (sarmatique ?)
Fig. 19. Vase travaillée à la main.

Fig. 20. Le vase du no 19.
Fig. 21-24. Grand vase travaillée à la main.
Fig. 25. Fragment céramique ornementé de vagues et d'impressions d'ongles.
Fig. 26. Fragment céramique travaillée à la main et décoré de vagues
Fig. 27. Manche plat.
Fig. 28. Céramique ornementée par polissage mécanique.
Fig. 29. L'anse d'un pot luxueux.
Fig. 30. Céramique travaillée à la main et ornementée de petits boutons.
Fig. 31. Proéminences comportant des creux.
Fig. 32. Fragments de bols gris, travaillée à la tour.
Fig. 33. Céramique grise, travaillée à la tour.
Fig. 34. Fonds de vases, travaillée à la tour.
Fig. 35. Vase à fruits, ornementé d'une vague polie.
Fig. 36. Céramique grise, décorée de bandes polies.
Fig. 37. Rebord d'un vase à fruits, décoré d'une vague polie.
Fig. 38. Rebord à vagues polies.
Fig. 39. Céramique grise, ornementée de stries en bandes.
Fig. 40. Céramique grise, décorée d'une vague renfoncée.
Fig. 41. Anse d'amphore romaine.
Fig. 42. Céramique rouge romaine, ornementée au moule.
Fig. 43. Verre romain.
Fig. 44. Céramique rouge romaine.
Fig. 45. Céramique rouge, romaine, décorée d'une vague incisée.
Fig. 46. Amphore romaine.
Fig. 47. Petites serpes courbes.
Fig. 48. Une lame de ciseaux et deux lames de couteau.
Fig. 49. Fusaïole.
Fig. 50. Fibule de bronze.
Fig. 51. Fibule de fer.
Fig. 52. Fibule de fer.
Fig. 53. Fibule de bronze.
Fig. 54. Bague avec une gemme.
Fig. 55. Monnaie d'Hadrien.
Fig. 56. Céramique travaillée à la main.
Fig. 57. Céramique grise, travaillée à la tour.

DIE ARCHÄOLOGISCHEN GRABUNGEN IN DER GETISCHEN SIEDLUNG VON BUGEAC — VALEA LUI MARINCIU (DAS TAL DES MARINCIU)

ZUSAMMENFASSUNG

Im Monat Mai des Jahres 1969 wurden in der getischen Dorfsiedlung von Bugeac, Gemeinde Dstov, Kreis Konstanza Grabungen durchgeführt (Bild 1, 2, 3).

Das stratigraphische Bild ist folgendes: Humusboden, die alte Kulturschicht und der gewachsene Boden (Bild 4, 5, 6).

Der Verfasser beschreibt die verschiedenen Gegenstände, die während der Grabungen ans Licht gekommen sind.

Die Keramik läßt sich in drei Gruppen einteilen : handgearbeitete Keramik (Bild 7—28), graue, scheibengedrehte Keramik (Bild 29, 32—40), und rote scheibengedrehte Keramik (Bild 41—46).

Die handgearbeitete Keramik stellt 60%, die graue Keramik 20% und die rote römische Keramik 20% des gesamenten Bestandes dar.

Der Verfasser beschreibt im folgenden die Formen und Verzierungstypen der drei keramischen Kategorien. Die handgearbeitete Keramik hat zahlreiche Analogien in der getisch-dakischen Keramik der Ortsbewohner von der Unteren Donau und in den Karpaten. Des weiteren fand man noch spezifisch getische Krummesser (Bild 47, 48), Scheren (Bild 48), runde steinerne Handmühlen, Spinnwirteln (Bild 49), einen Bronzering mit Gemme (Bild 54), Perlen, Fineln (Bild 50—53), Münzen, die letzte da von von Kaiser Hadrianus (Bild 55).

Aufgrund seines Studiums, das er anhand des vorliegenden Fundgutes unternimmt, folgert der Verfasser, daß die alte Siedlung von Bugeac der einheimischen getischen Revölkerung aus der römischen Dobrudscha des 2. Jh. u.Z. gehörte.

Die getische Siedlung vo nBugeac ist die erste Dorfsiedlung aus der römischen Dobrudscha die bis zur Zeit untersucht wurde, wodurch ein wesentlicher Beitrag zur Klärung der ethnischen Frage an der Unteren Donau zur Zeit der römischen Herrschaft erbracht wurde.

BILDERERKLÄRUNG

Bild 1. — Valea lui Marinciu (Das Tal des Marinciu) Nordwestansicht.
Bild 2. — Die ersten zwei Schnitte von Bugeac.
Bild 3. — Grabungsplan.
Bild 4. — Profil des Schnittes I.
Bild 5. — Profil A.
Bild 6. — Profil des Schnittes II.
Bild 7. — Handgearbeitete Keramik.
Bild 8. — Handgearbeitete Keramik.
Bild 9. — Handgearbeitete Keramik.
Bild 10. — Handgearbeitete Keramik.
Bild 11. — Handgearbeitete Keramik.
Bild 12. — Handgearbeitete Keramik.
Bild 13. — Handgearbeitete Keramik.
Bild 14. -- Handgearbeitete Keramik.
Bild 15. — Handgearbeitete Keramik.
Bild 16. — Getische Tasse (Räuchertasse).
Bild 17. — Getische Tasse.
Bild 18. — Handgearbeitetes Gefäß. (sarmatisch ?)
Bild 19. — Handgearbeitetes Gefäß.
Bild 20. — Das Gefäß von Nr. 19.
Bild 21-24. — Handgearbeitetes großes Gefäß.
Bild 25. — Keramisches Bruchstück. Verzierung mit Wellenlinien und Nageleindrücken.
Bild 26. — Bruchstück handgearbeiteter Keramik. Verzierung Wellenlinie.

Bild 27. — Flacher Handgriff.
Bild 28. — Mechanisch glasierte Keramik.
Bild 29. — Henkel einer Luxuskanne.
Bild 30. — Handgearbeitete Keramik. Verzierung kleine Warzen.
Bild 31. — Erhebungen mit Eintiefungen.
Bild 32. — Scherben von grauen scheibengedrehten Kummen.
Bild 33. — Graue Keramik an der Töpferscheibe gedreht.
Bild 34. — Gefäßunterteile an der Töpferscheibe gedreht.
Bild 35. — Obstschüssel. Verzierung glasierte Wellenlinie.
Bild 36. — Graue Keramik. Verzierung glasierte Linienbäander.
Bild 37. — Obstschüsselunterteil. Verzierungglasierte Wellenlinie.
Bild 38. — Mundsaum mit glasierten Wellenlinien.
Bild 39. — Graue Keramik. Verzierung Rillenbänder.
Bild 40. — Graue Keramik. Verzierung tiefe Wellenlinie.
Bild 41. — Henkel einer römischen Amphora
Bild 42. — Römische rote Keramik. Verzierung mit der Schablone.
Bild 43. — Römische Flasche.
Bild 44. — Römische rote Keramik.
Bild 45. — Römische rote Keramik. Verzierung Ritzwelle.
Bild 46. — Römische Amphora.
Bild 47. — Kleine Hippen.
Bild 48. — Eine Scherenschneide und zwei Messerklingen.
Bild 49. — Spinnwirtel.
Bild 50. — Bronzefibel
Bild 51. — Einsenfibel
Bild 52. — Eisenfibel.
Bild 53. — Bronzefibel.
Bild 54 — Gemmenring.
Bild 55. — Münze aus der Zeit des Hadrianus.
Bild 56. — Handgearbeitete Keramik.
Bild 57. — Graue Keramik an der Töpferscheibe gedreht.

C. ICONOMU

NOI MORMINTE PALEOCREŞTINE LA MANGALIA

În primăvara anului 1968 Muzeul de arheologie Constanţa a efectuat salvarea unor morminte care apăruseră întîmplător, cu prilejul săpării unor fundaţii, la marginea de vest a oraşului Mangalia.

Aici se află o vastă necropolă de epocă romană tîrzie, cunoscută în urma săpăturilor executate anterior de M. Petrescu — Dîmboviţa [1], P. Diaconu şi în ultima vreme reluate sistematic de către C. Preda [2].

Cele opt morminte aflate în fundaţiile barăcii cantină ce aparţine unei organizări de şantier, au fost scoase din porţiunea de teren aflată la vest de calea ferată şi la sud de şoseaua care duce spre comuna Albeşti. (Fig. 1).

Din descoperirile amintite, compuse în exclusivitate din morminte de inhumaţie, datate pe baza inventarului funerar în sec. IV. e.n., fac parte următoarele obiective :

Mormîntul 1. La 0,30 m faţă de nivelul solului a ieşit la iveală capacul unui sarcofag din piatră de calcar. După dezvelirea în întregime a sarcofagului s-a constatat că partea inferioară a arcei se afla la 1,70 m adîncime. Construcţia funerară, orientată pe direcţia est-vest, s-a păstrat în bune condiţiuni, lipsind doar crampoanele de fier şi plumb ale căror urme nu au fost sesizate. (Fig. 2).

Capacul, de formă obişnuită, în dublă pantă şi acrotere în formă de sferturi de sfere nu prezintă nici un motiv ornamental. Dimensiunile lui sînt următoarele : lungimea 2,42 m, lăţimea de 0,97 ; înălţimea în dreptul unghiului de pantă 0,48 m, iar în dreptul acroterelor 0,41 m. Lăţimea celor două pante este de 0,59 şi 0,62 m, capacul fiind în această privinţă uşor asimetric. În interior, el este scobit în aşa fel încît reproduce forma lui exterioară, de acoperiş în două ape.

---

[1] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Raport relativ la cercetarea descoperirilor arheologice de la Mangalia (14—17 martie 1940)*, în *Raport asupra activităţii ştiinţifice a Muzeului Naţional de Antichităţi în anii 1942 şi 1943*, Bucureşti, 1944.

[2] C. Preda, Em. Popescu şi P. Diaconu, *Săpăturile arheologice de la Mangalia*, în *Materiale*, vol. VIII, p. 451—452 ; P. Diaconu, *Un cimitir creştin din secolul IV, descoperit la Mangalia*, în *Glasul bisericii*, XXIII, 7—8, 1964, p. 712—723.

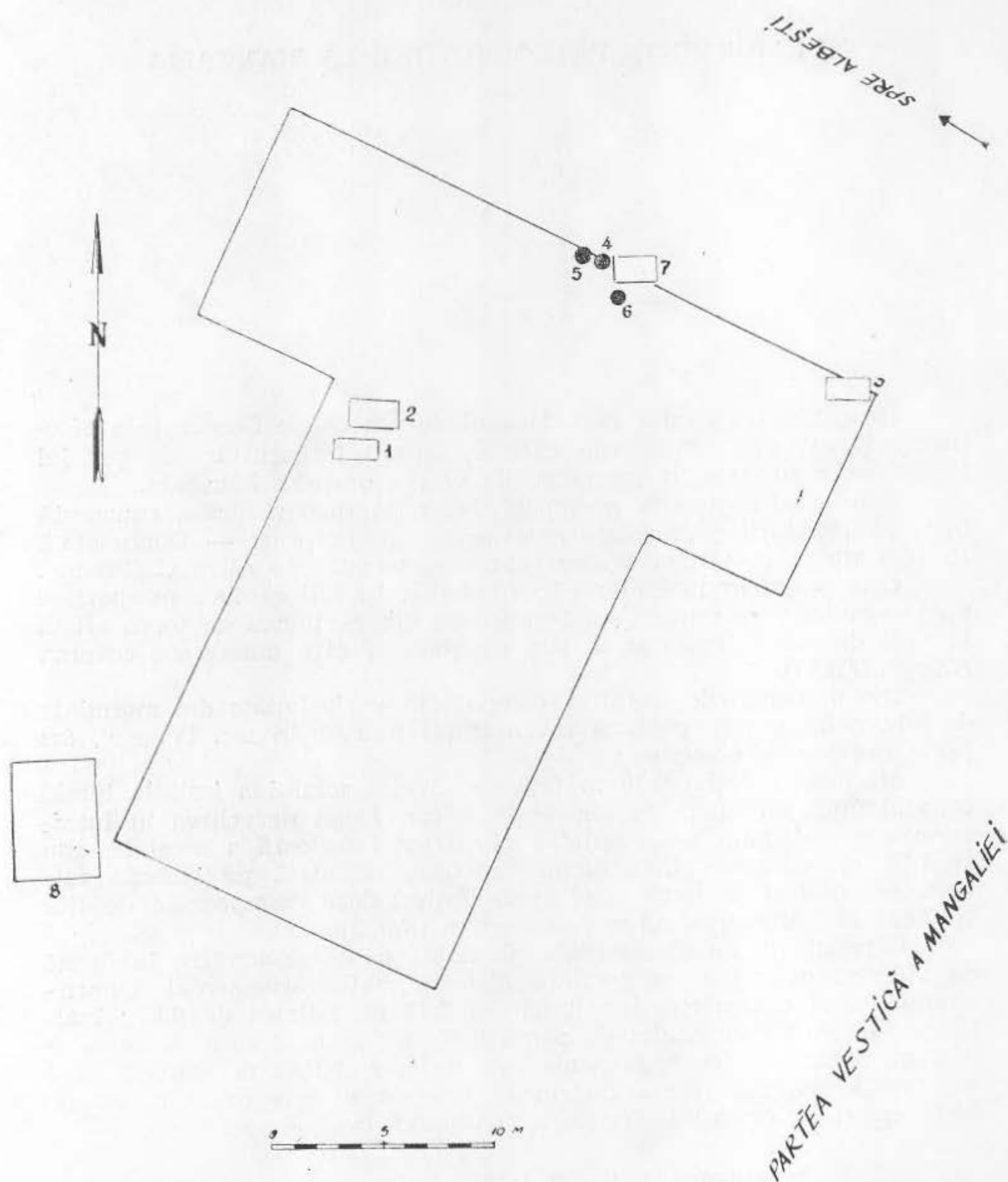

Fig. 1

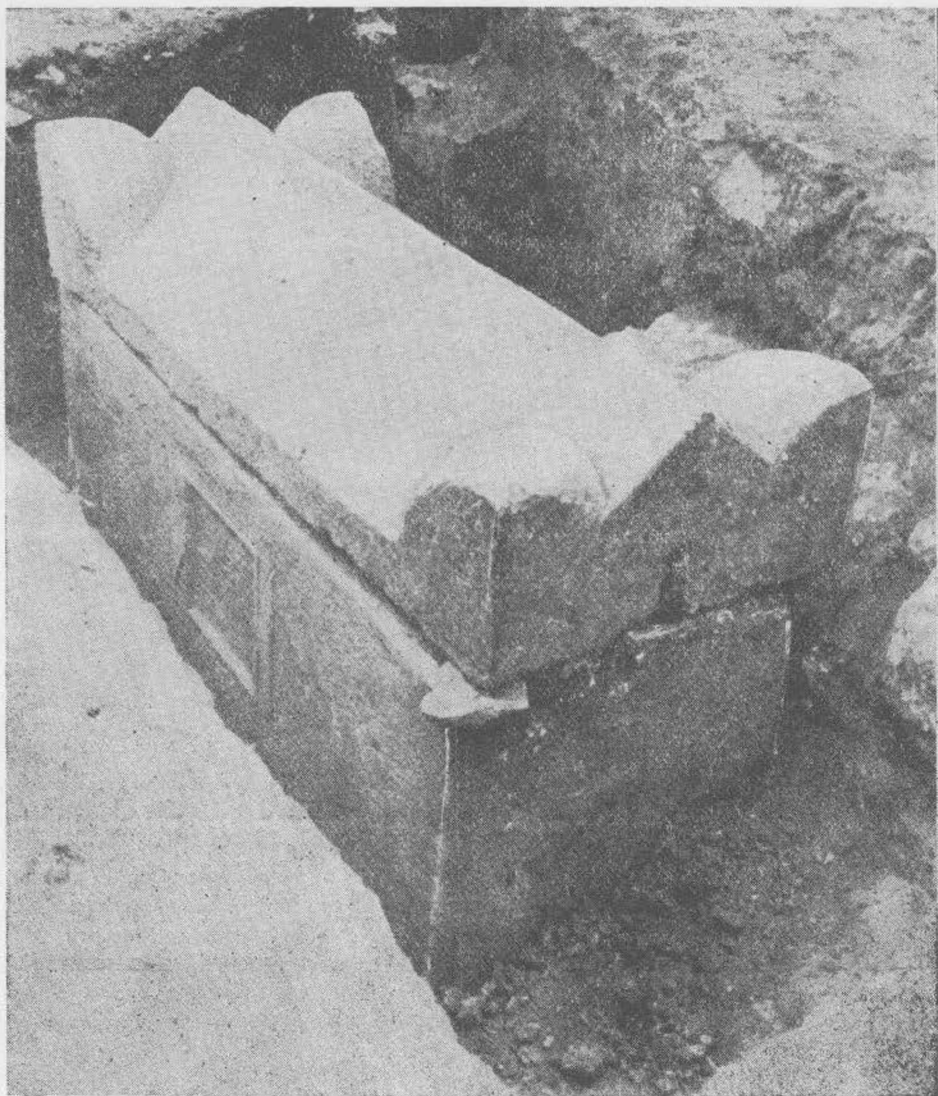

Fig. 2

Arca sarcofagului, de formă paralelipipedică, are înălţimea de 0,86 m, lungimea de 2,05 m şi lăţimea de 0,90 m. Grosimea pereţilor variază între 5 şi 10 cm. Pe marginea superioară s-a lăsat un prag al cărui rost era de a etanşeiza sarcofagul, cît şi de a opri o eventuală alunecare a capacului. Pe latura de sud (după orientarea sarcofagului în momentul descoperirii) se afla o *tabula ansata,* cu o inscripţie, avînd dimensiunile de 44,5 cm/0,44 cm. Inscripţia, din interiorul tabulei, are

Fig. 3

cinci rînduri cu litere ce variază ca înălţime între 3 şi 3,2 cm. Textul scris cu multă îngrijire şi îndemnare nu prezintă prescurtări sau ligaturi : (Fig. 3).

Φίλλιππος Cτεφά
νου βιώσας κα
λῶς ἔτη ξ γ
χαῖρε καὶ σύ
παροδῖτα

Ca particularităţi de grafie, reţinem faptul că în cuvîntul Φίλλιππος al doilea π a fost introdus între barele verticale ale primului. În rîndul al treilea lapicidul a despărţit ε de τη în cuvîntul ἔτη pentru a evita o spărtură. La sfîrşitul rîndului al treilea se observă un σ lunar, care este mai degrabă un accident sau un rest dintr-o *hedera*. Este de notat aspectul deosebit al unor litere. Astfel σ şi ε sînt lunare, ω cursiv, Φ cu baza verticală mult alungită ; de asemenea şi forma παροδῖτα pentru παροδεῖτα unde diftongul ει apare închis.

Caracteristicile epigrafice înfăţişate mai sus, în special forma literelor, permit datarea sarcofagului în prima jumătate a sec. III. e.n. [3].

Trecîndu-se la cercetarea interiorului, după ce s-a ridicat capacul, s-a constatat că înăuntru se aflau două schelete de adulți și unul de copil, acoperite cu un strat de pămînt, gros de 0,15 m. Toate sînt orientate pe direcția est-vest, cu capul la vest. Interiorul fiind îngust, cu prilejul inhumărilor ulterioare scheletele mai vechi au fost răvășite, astfel încît ultimul înhumat se afla așezat peste scheletul de copil, deranjînd cu acest prilej și scheletul de adult învecinat, care a fost înghesuit în spre peretele de nord. Din acest motiv nu s-a putut observa poziția inițială decît la acest ultim inhumat, care zace pe spate, cu mîinile puse pe abdomen. (Fig. 4).

Lîngă capetele celor două schelete de adulți se afla depus ca ofrandă un ulcioraș de lut ars, cu pereți subțiri, de formă globulară, cu picior mic, caneluri orizontale pe corp, toartă și gît de formă conică. (Fig. 5). Tipul acesta de ulcior, datat în sec. IV. e.n.[4] a mai fost descoperit în necropolă ;[5] el se mai întîlnește și la Piatra Frecăței[6], în cimitirul de la Ostrov[7] și în mormintele din Tomis, al căror inventar permite să se stabilească evoluția lui care începe din sec. III. e.n.[8].

Ulciorul, singurul obiect găsit în sarcofag asigură datarea scheletelor înhumate aici în sec. IV. e.n.

Nu știm exact care a fost situația primului ocupant al sarcofagului. Este de reținut faptul că toate scheletele au orientarea est-vest, cu capul la vest, specifică mormintelor din sec. IV. e.n., din necropola Mangaliei[9], după cum putem semnala absența oricărui element de inventar mai vechi de această epocă. Probabil că defunctul Φίλλιππος a fost deposedat de bogatul său locaș pentru eternitate și obiectele cu caracter funerar înstrăinate. Cele trei schelete reprezintă, în acest caz, un mormînt familial dintr-o perioadă mai tîrzie decît cea în care a fost întrebuințat sarcofagul.

Mormîntul 2. În vecinătatea laturei de nord a sarcofagului, la numai 15 cm distanță, s-a descoperit un al doilea mormînt, de data aceasta construit din lespezi de piatră. Capacul lui, alcătuit din patru plăci dreptunghiulare de dimensiuni diferite, groase în medie de 0,25 m și late de 0,50 m, a fost găsit la adîncimea de 0,70 m (Fig. 6). Cutia

---

[3] V. Pârvan, *Histria*, IV. în Academia Română. Memoriile Secțiunei Istorice, 1915—1916, nr. 31, p. 638 ; nr. 38, p. 665—656 ; nr. 39, p. 657—658 ; nr. 46, p. 671—674 ; D. M. Pippidi, *Monumentele epigrafice inedite*, în *Histria*, I, nr. 12, 519 ; nr. 17, p. 533 : nr. 23, p. 548.

[4] Henry S. Robinson, *The Athenian Agora*, vol. V, 1959, p. 78 L, 42 ; p. 109, M. 268.

[5] C. Preda, Er. Popescu și P. Diaconu, *op. cit.*, p. 451—452 ; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 719—920.

[6] P. Aurelian, *Săpăturile de la Piatra Frecăței*, în *Materiale*, VIII, p. 570, fig. 13 b.

[7] A. Rădulescu, *Elmi bronzei di Ostrov*, în Dacia, N. S. VII, 1963, p. 536—538, fig. 2/1. Datarea propusă de autor, sec. II. e.n. trebuie revizuită.

[8] V. Barbu, *Monumenti funerari con inscrizioni a Tomis*, în *Dacia*, N. S. VII, 1963, p. 565 ; p. 564, fig. 13 ; idem, *Considerations chronologiques sur les necropoles Tomitaines*, în *Studii Clasice*, III ; 1961, p. 220, fig. 11.

[9] C. Preda, Em. Popescu și P. Diaconu, *op. cit.*, în *Materiale*, VIII, p. 451—452 ; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 722.

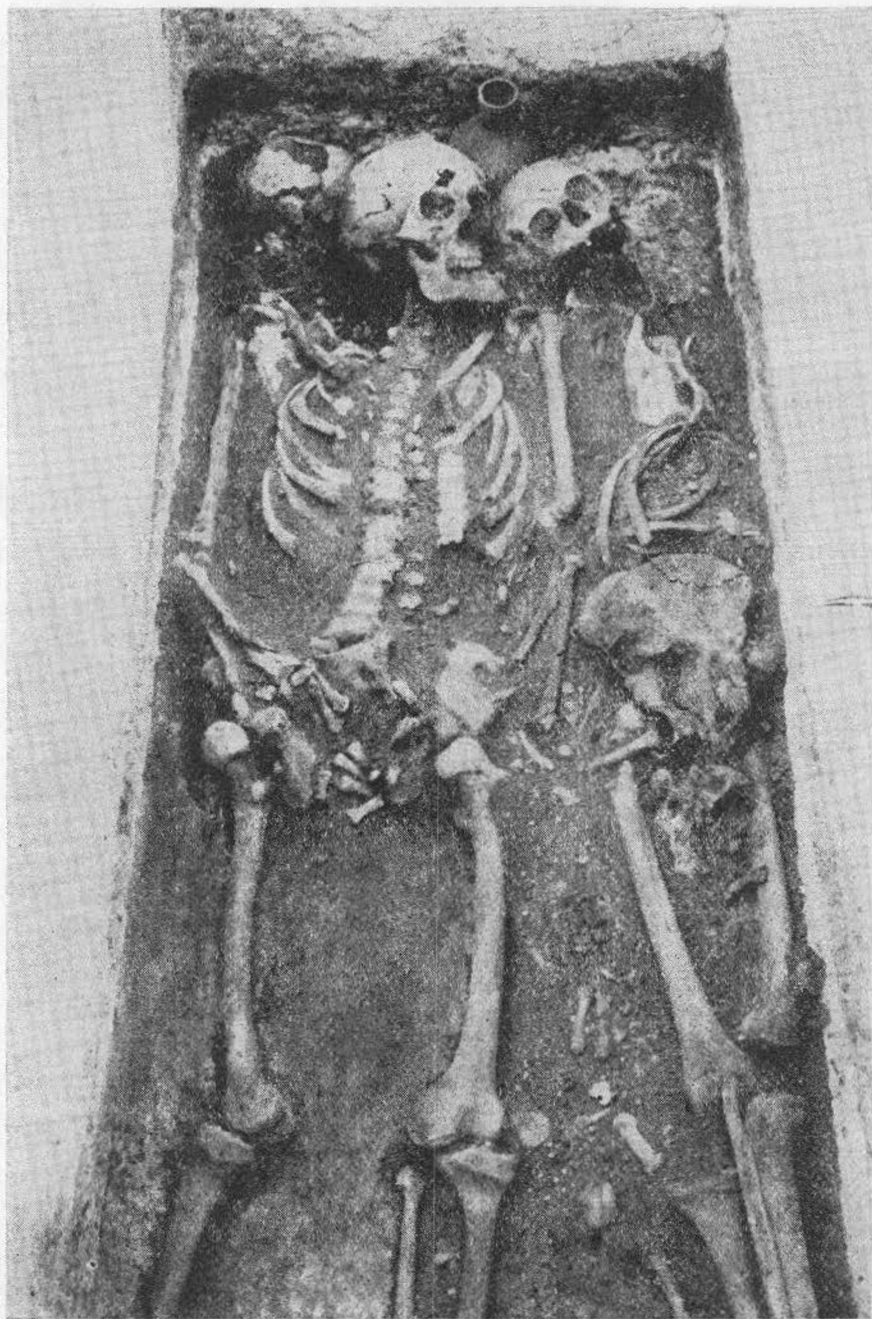

Fig. 4

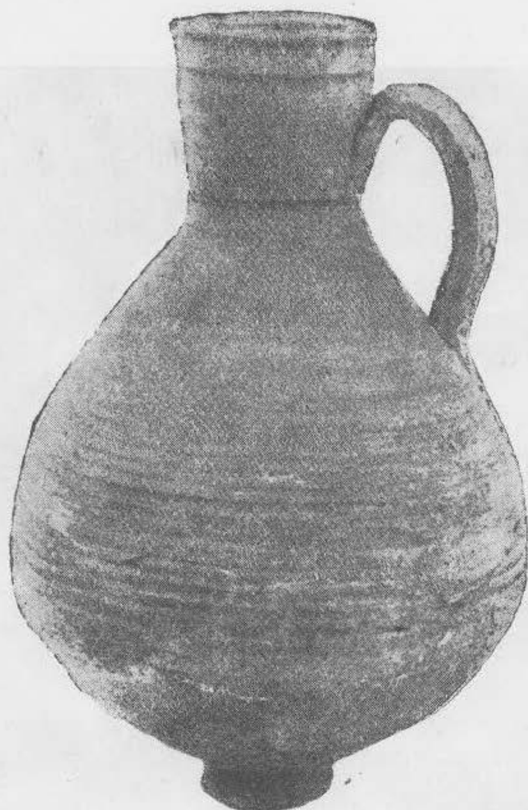

Fig. 5

mormîntului, de formă trapezoidală, orientată cu lungimea pe direcţia est-vest era mai lată la cap şi mai îngustă la picioare. Dimensiunile ei sînt : lungimea exterioară 2,20 m ; lungimea interioară 1,80 m ; lăţimea exterioară 1 m şi interioară 0,75 m ; înălţimea 0,90 m ; grosimea medie a lespezilor 0,15 m. Adîncimea de la nivelul actual al solului pînă la baza mormîntului era de 1,80 m.

După ridicarea capacului s-a constatat că pămîntul umplea în întregime interiorul construcţiei. Procedîndu-se la golirea mormîntului, s-au descoperit în stratul de umplutură aflat deasupra scheletelor, trei monede de bronz, de epocă contantiniană [10].

În interiorul cutiei de piatră se aflau şase schelete, dintre care cinci — cu prilejul ultimei înmormîntări — au fost deranjate şi înghesuite în spre latura de nord a mormîntului (Fig. 7). Ultimul schelet orientat est-vest, cu capul la vest, zăcea cu faţa în sus, cu capul aplecat

[10] Determinarea monedelor o datorăm lui H. Nubar, căruia îi mulţumim pe această cale.

Fig. 6

Fig. 7

spre stînga, mîna dreaptă întinsă de-a lungul corpului și mîna stîngă pusă pe abdomen. În preajma schletului au apărut bucăți de var căzute din lipitura capacului și cuie ruginite provenite de la un sicriu de lemn. Drept inventar s-a descoperit lîngă craniu un cercel din sîrmă de aur de care atîrna un pandant conic cu tijă, mărgele de aur, sferice la mijloc și cilindrice la capete (Fig. 8), mărgele din pastă de sticlă poleite cu aur, precum și două statuete de os aurit, din care s-a păstrat întreagă

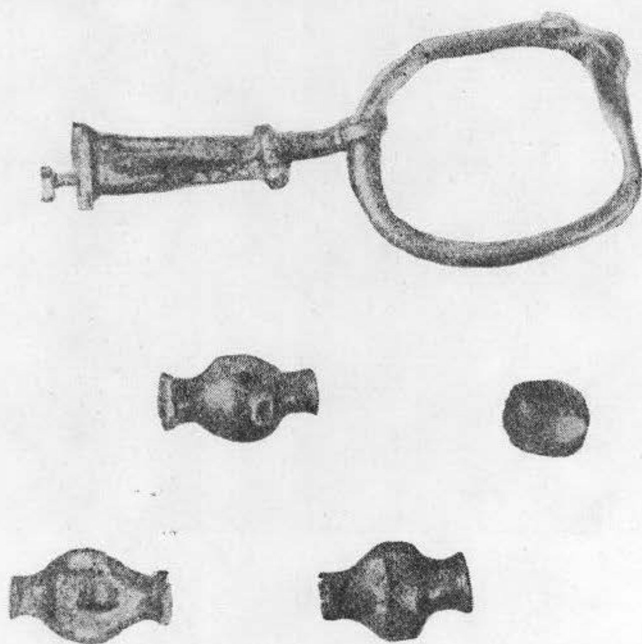

Fig. 8

numai una (I. 11,2 cm). În zona coastelor au mai fost găsite mărgele transparente din cristal de stîncă, avînd forma de picătură precum și mărgele de culoare verde. (Fig. 9).

După demontarea oaselor răvășite au ieșit la iveală : două mărgele mari de sticlă, una (I. 2 cm ; D. max. 2,5 cm) cu ochiuri (Fig. 10) și alta din sticlă albastră, mată, cu irizații (I. 1,5 cm ; D. 2,7 cm), un lănțișor de bronz, o plăcuță de sticlă pătrată, cu marginile retezate, cărbuni etc. S-a mai observat că scheletele erau așezate direct pe pămînt, fără să se constate existența unei podele speciale, caracteristici întîlnite de altfel la toate mormintele în cutie de piatră, săpate aici.

Datarea mormîntului este asigurată în primul rînd de cele trei monede constantiniene, care au ajuns în pămîntul aflat deasupra scheletelor, probabil cu prilejul repetatelor înhumări. În afară de aceasta, cercelul cu pandant conic se mai întîlnește și în alte necropole de sec.

Fig. 9

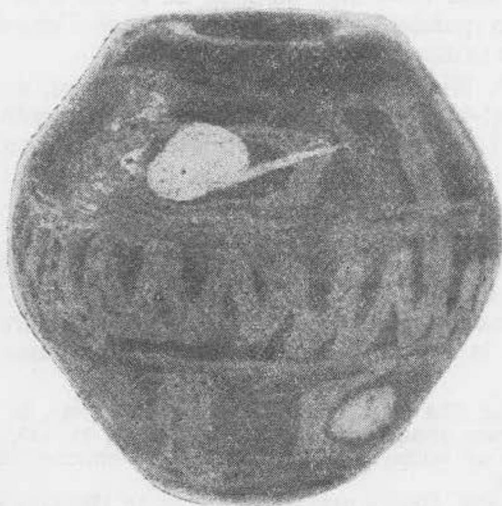

Fig. 10

IV. e.n., cum ar fi cea de la Ságvár, unde astfel de bijuterii de aur sau bronz apar curent în mormintele de femeie [11].

Și statuetele de os în special cea întreagă, contribuie în chip important la datare. Cioplită dintr-un os rotund, tăiat în jumătate, în sensul lungimii, ea reprezintă o zeitate nudă, cu copil în brațe, ținut pe partea stîngă. (Fig. 11, 12). Părul bogat este desfăcut în față de o cărare, de unde pornește în șuvițe spre urechi, unde este legat în smocuri. Pe umeri se află dispuse simetric cîte o șuviță groasă de păr, iar în creștetul capului se observă o podoabă de formă triunghiulară. În partea stîngă, jos, un animal destul de grosolan redat ar putea înfățișa un vultur. Zeița ușor steatopică este așezată pe un soclu profilat, cu două toruri și o scoție. Sub el se află ciotul unei tije cilindrice care sugerează faptul că statueta să nu fi reprezentat altceva decît capătul ornamentat al unui obiect de toaletă. Piesa, inițial, aurită în întregime, prezintă cele mai apropiate analogii cu un mîner de bronz aparținînd unei oglinzi, terminat cu reprezentarea aceleiași zeități identificată drept *Venera nutrix* [12] și descoperită într-un mormînt de la Varna.

Statueta de acolo a fost datată pe baza unei monede, la sfîrșitul sec. III. e.n. și începutul sec. IV. e.n. [13].

Obiecte similare ca aspect și probabil ca întrebuințare datate însă în sec. II—III e.n. [14] se mai întîlnesc în mormintele din Tomis, și în acest sens amintim un instrument de toaletă al cărui capăt se termină cu o reprezentare de femeie, seminudă.

În afară de aspectul cronologic, care ne interesează în primul rînd, trebuie să scoatem în evidență faptul că zeitatea aflată în mormîntul 2 nu reprezintă un element de ritual funerar, întrucît face parte din obișnuitul inventar de podoabe care îi întovărășesc pe cei avuți în mormînt.

Așadar, pe baza celor trei monede de epocă constantiniană, a cercelului de aur cu pandant conic și a statuetei *Venerei nutrix*, putem data mormîntul în prima jumătate a sec. IV. e.n.

Mormîntul 3. Mormîntul acesta, tot din lespezi, avea aceeași orientare — direcția est-vest — ca a mormintelor precedente. Baza lui se afla la adîncimea de 1,70 m față de nivelul actual, în timp ce capacul, alcătuit din patru lespezi de piatră, groase de 0,20 m și late de 0,50 m, apăruse la 0,80 m. Una din pietrele capacului a fost un jgheab, reutilizat cu acest prilej (Fig. 13).

După demontarea capacului și curățirea scheletelor s-au luat următoarele dimensiuni : lungimea exterioară, 2,05 m ; lungimea interioară 1,72 m ; lățimea exterioară, la cap 1 m și la picioare 1,15 m ; lățimea interioară 0,70 m la cap și 0,63 m la picioare. Grosimea plăcilor care al-

---

[11] A. Sz. Burger, *The Late Roman Cemetery at Ságvár*, în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XVIII, 1—4, 1966, M. 145, p. 113, 146, p. 74 ; Cercei de acest tip se întîlnesc și în mormintele tomitane, care deocamdată nu sînt studiate și datate.

[12] Gorana Tonceva, Гробни находки от Одесос în Известия на варненского археологическо дружество, XII, 1961, p. 38, 39 pl. IX. fig. 53.

[13] *Ibidem.*

[14] Informație M. Bucovală.

Fig. 11

Fig. 12

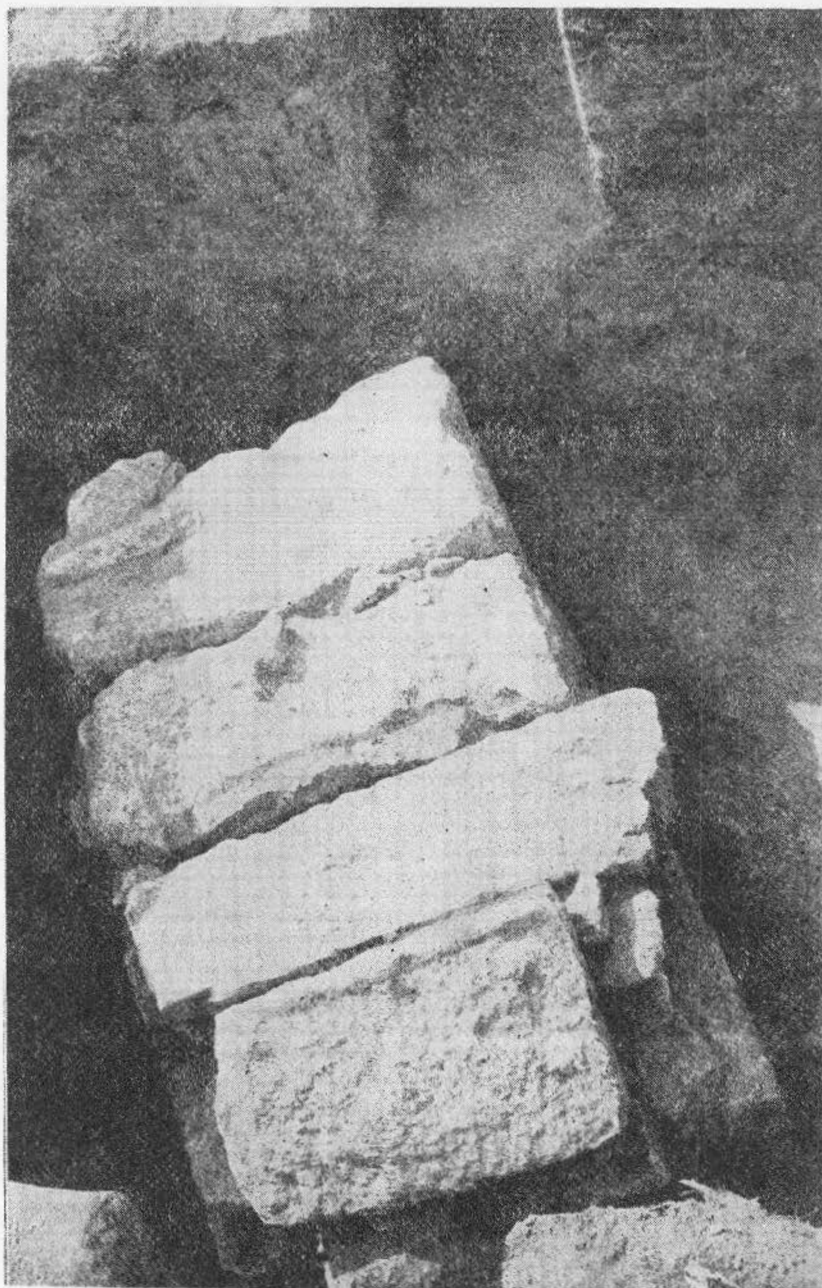

Fig. 13

cătuiau construcţia funerară varia între 0,25 şi 0,30, iar înălţimea lor era de 0,70. Pe marginea superioară a lespezilor a mai fost pus un rînd de pietre groase de 0,10 m peste care a fost aşezat capacul (Fig. 14).

În interior au fost găsite şase schelete orientate est-vest, cu capul la vest. Din cauza spaţiului strîmt, majoritatea au fost deranjate astfel încît nu s-a putut observa poziţia mîinilor. Ultimul inhumat, datorită scheletului destul de lung cît şi spaţiului îngust, avea o poziţie nefirească ; aşezat în curmeziş el avea maxilarul inferior ridicat mult în sus, mîna stîngă îndepărtată de corp, coloana vertebrală îndoită şi picioarele proptite de marginea de sus a mormîntului. Sub piciorul drept, îndoit, se afla un ulcior ceramic fixat cu ajutorul a două bucăţi de marmură spartă. Dispus lateral şi dedesubt, zăcea un al doilea schelet, de talie mare, cu oase groase, şi poziţia întinsă, cu faţa în sus şi mîinile aşezate de-a lungul corpului. În inelarul mîinii stîngi s-a găsit un inel de bronz cu gemă (Fig. 15).

Celelalte patru schelete, aflate dedesubt, deşi deranjate, mai păstrează poziţia întinsă şi orientarea est-vest. Cu toate că mormîntul este strîmt şi scurt s-a observat totuşi că la cap există un spaţiu liber lat de 10 cm, în care a fost probabil un obiect de lemn care a putrezit, s-au poate o „pernă", din pămînt, aşa cum s-a mai întîlnit şi la alte morminte din această necropolă [15].

Singurele obiecte de inventar descoperite sînt ulciorul din lut şi inelul din bronz cu gemă. Ulciorul din pastă cărămizie (I. 0,21 m ; D. 0,15 m) are corpul globular, gîtul conic, gura înconjurată de o margine trasă în afară, toarta ovoidală în secţiune şi fundul rotund, fără profilatură, uşor bombat în afară. (Fig. 15). Pe jumătatea superioară s-a turnat o vopsea brună, care s-a scurs în jos sub forma unor dîre.

Ulciorul nu prezintă decît vagi similitudini cu o piesă similară de la Piatra Frecăţei, datată în sec. IV. e.n. [16].

Cealaltă piesă, inelul de bronz cu reprezentarea pe chaton a unei păsări cu aripile desfăcute, (Fig. 16) nu se aseamănă decît indirect cu un inel găsit anterior aici şi care are reprezentat pe gemă un porumbel [17].

De aceea caracteristicile construcţiei funerare, cît şi ritualul de înmormîntare, sînt în primul rînd elementele care, prin analogiile pe care le oferă cu mormintele bine datate, permite încadrarea acestui mormînt în al IV-lea secol al erei noastre.

Mormîntul 4. Dintr-un mormînt, aproape în întregime distrus, nu s-au mai păstrat decît craniile aparţinînd unui adult şi unui copil. Apărute la adîncimea de 0,65 m, scheletele erau orientate pe direcţia est-vest, cu capul la vest, şi aveau ca obiecte de inventar trei mărgele din sticlă sidefată, în formă de mosor şi o mărgică verde, poliedrică, găsite toate în preajma capului. (Fig. 17).

Mormîntul 5. Sub aceste două schelete se afla un pat de pietre lungi de 1,85 m şi late de 0,50—0,70 m. După demontarea lor, la 0,85 m

---

[15] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 712—713.
[16] P. Aurelian, *op. cit.*, p. 570.
[17] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 720.

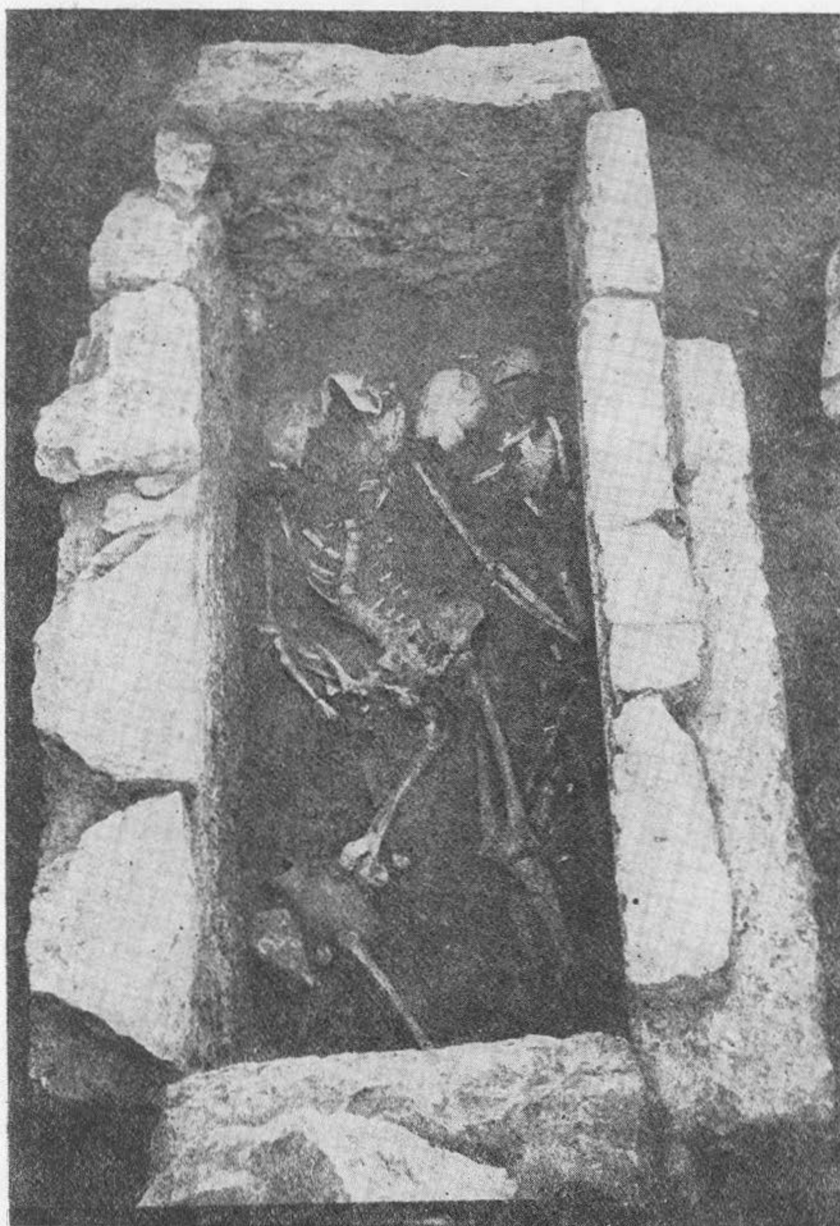

Fig. 14

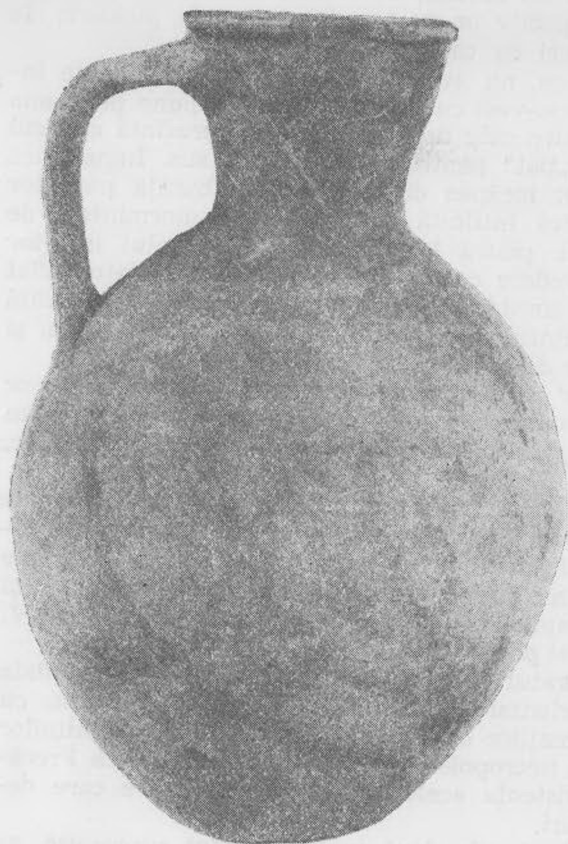

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

adîncime, a ieşit la iveală un alt schelet, cu aceeaşi orientare, delimitat pe laturile de sud şi est, respectiv pe partea dreaptă şi la picioare, de un parapet alcătuit din blocuri de calcar.

Scheletul, lung de 1,12 m, nu avea nici un fel de obiecte de inventar, iar orientarea lui era est-vest cu capul la vest. Se pune problema dacă rîndul de pietre aflat între cele două morminte reprezintă capacul mormîntului de jos, sau un „pat" pentru scheletele de sus. Îngustimea acestui „pat" pe care nu pot încăpea două schelete, absenţa pietrelor de sub oseminte, caracteristică întîlnită în general la mormintele de aici, existenţa parapetelor de piatră la scheletul din nivelul inferior care se leagă din punct de vedere constructiv cu rîndul de pietre aflat deasupra, ne determină să considerăm amenajarea funerară amintită drept un capac pentru mormîntul descoperit la adîncimea mai mare, şi nu un „pat" pentru scheletele din nivelul superior.

Relativ la datarea celor două morminte, cel din nivelul superior cu schelete şi inventar, se poate data, pe baza mărgelei poliedrice din pastă de sticlă verde, care apare curent în contexte arheologice de sec. IV. [18], în această epocă.

Atribuite sarmaţilor ele îşi au de fapt originea în centrele urbane ale imperiului roman, de unde s-au răspîndit şi printre popoarele migratoare care le-au întrebuinţat în chip curent [19]. Celelalte mărgele în formă de mosor alungit, nu au analogii, însă, atît mormîntul, cît şi restul descoperirilor din complexul arheologic se pot data în sec. IV. e.n. pe baza existenţei mărgelei poliedrice.

Mormîntul aflat sub stratul de pietre se poate de asemenea data în sec. IV. e.n. atît după orientarea scheletului în poziţia est-vest, cu capul la vest, specifică inhumaţilor de aici, cît şi datorită similitudinilor cu construcţiile funerare din necropolele de la Histria [20] şi Piatra Frecăţei [21], unde s-a constatat existenţa aceluiaşi parapet şi pietre care delimitează mormîntul pe laturi.

Avînd în vedere faptul că cele două morminte sînt suprapuse, ar fi desigur, preferabil, să se obţină o datare mai exactă pentru fiecare mormînt, însă lipsa inventarului în mormîntul din nivelul inferior, îngreunează această posibilitate.

Mormîntul 6. În preajma celor două morminte a ieşit la iveală la 0,90 m adîncime capacul unei alte construcţii funerare. Realizată din lespezi de piatră ea se afla cu baza la 1,60 m faţă de nivelul actual al solului şi are următoarele dimensiuni : lungimea exterioară 0,25 m ; lungimea interioară 1,66 m ; lăţimea exterioară 1,25 m ; lăţimea interioară 0,75 m ; înălţimea 0,40 m. Grosimea pietrelor de la capac este în medie de 0,30 m (Fig. 18).

În interior s-au găsit două schelete aşezate pe spate şi orientate pe direcţia est-vest cu capul la vest (Fig. 19). Scheletul de lîngă latura

---

[18] P. Aurelian, *op. cit.*, p. 572, 574, 575.

[19] Gh. Diaconu, *Tirgşor, Necropola din sec. III—IV. e.n.*, 1965, p. 27.

[20] Em. Condurachi şi colab., *Şantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, IV, p. 48 şi urm.

[21] P. Aurelian, *op. cit.*, p. 567.

Fig. 18

Fig. 19

de sud a mormîntului, ușor înghesuit din cauza lungimii sale, avea capul întors spre dreapta și mîinile puse pe abdomen. În dreapta bazinului s-a descoperit un vîrf de săgeată din bronz, cu trei muchii, păstrate fragmentar. Celălalt schelet, cu fața distrusă, nu știm în ce împrejurări, avea mîinile întinse de-a lungul corpului și drept inventar doi cercei de aur așezați lîngă cap. Cerceii sînt din foiță îndoită, în așa fel încît formează un tub, decorat cu cercuri adîncite și peste care s-au sudat o scoică din aur lucrată „au repousse" (Fig. 20).

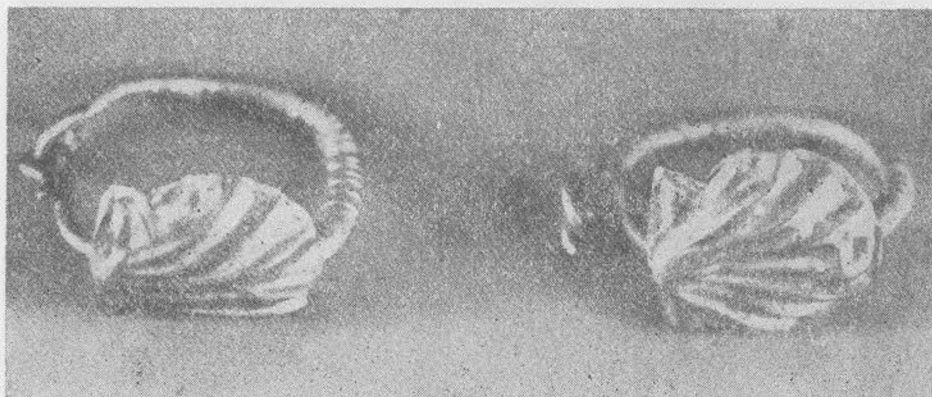

Fig. 20

Ca ritual și construcție funerară, mormîntul se aseamănă cu celelalte descoperite aici, datînd din sec. IV. e.n. Deși există asemănări cu un cercel descoperit în necropola tumulară de la Histria din sec. II—III e.n. [22], cerceii de la Mangalia sînt totuși mai tîrzii, din sec. IV e.n. ca și mormîntul în care au fost găsiți.

Mormîntul 7. Lîngă peretele de sud al mormîntului precedent, la 1 m distanță, s-a aflat un schelet la adîncimea de 0,95 m, orientat pe direcția est-vest, cu capul la vest și mîinile întinse de-a lungul corpului. Mormîntul, fără nici un inventar sau amenajare funerară poate fi încadrat prin caracteristicile ritualului în grupa mormintelor de secol IV, găsite în această necropolă.

Mormîntul 8. Un ultim mormînt, descoperit cu prilejul unor lucrări de canalizare, în fundațiile aceleeași cantine * în luna decembrie a anului 1968, se prezintă ca o construcție funerară masivă, cu pereții groși și boltă, a cărei parte superioară se afla la cîțiva centimetri sub nivelul actual de călcare. Construcția a fost dezvelită la exterior în întregime cu excepția laturei de est, cea pe care se găsește intrarea, aflată sub trotuarul de beton al cantinei. De formă rectangulară în plan,

---

[22] P. Alexandrescu, *Necropola tumulară*, în *Histria*, II. 1967, p. 223 și pl. 82, fig. XXVII [3], 5.

* Mormîntul a fost săpat împreună cu Elena Coman de la Muzeul din Mangalia.

ea este orientată cu axul lung, pe direcția nord-sud și are următoarele dimensiuni exterioare : lungimea 5,40 m ; lățimea 3,70 mî; înălțimea 2,50 m (Fig. 21). Mormîntul cavou este o construcție de o deosebită robustețe, realizat în întregime din piatră de calcar lipită cu mortar. Pereții lungi, groși de 0,90 m, sînt dubli, în secțiune transversală, fiind alcătuiți dintr-un perete interior de lespezi de piatră bine cioplită și lipit cu mortar gros și un perete exterior din blocuri de calcar nefa-

Fig. 21

sonate. Din peretele interior se naște bolta de 0,50 m grosime ale cărei lespezi, lungi și subțiri sînt lipite cu un strat de mortar de 7—8 cm, și în a cărui compoziție se află bucăți de cărămidă pisată. Deasupra bolții, pentru a o întări a fost așezat un strat compact de pietre de calcar, mai mici ca dimensiune. (Fig. 22). Într-una din crăpăturile exterioare ale bolții a fost găsită o monedă de bronz de la Constantius II [23] (COH [2], 94). Dacă avem în vedere posibilitatea ca moneda să fi căzut aici, după terminarea lucrărilor la cavou, eventual provenind chiar dintr-un strat superior, mai tîrziu, atunci ea constituie un *terminus post quem*. Întrucît este posibil să se fi aflat acolo odată cu nisipul întrebuințat la compoziția mortarului atunci ea ar constitui un *terminus ante*

[23] Determinare H. Nubar.

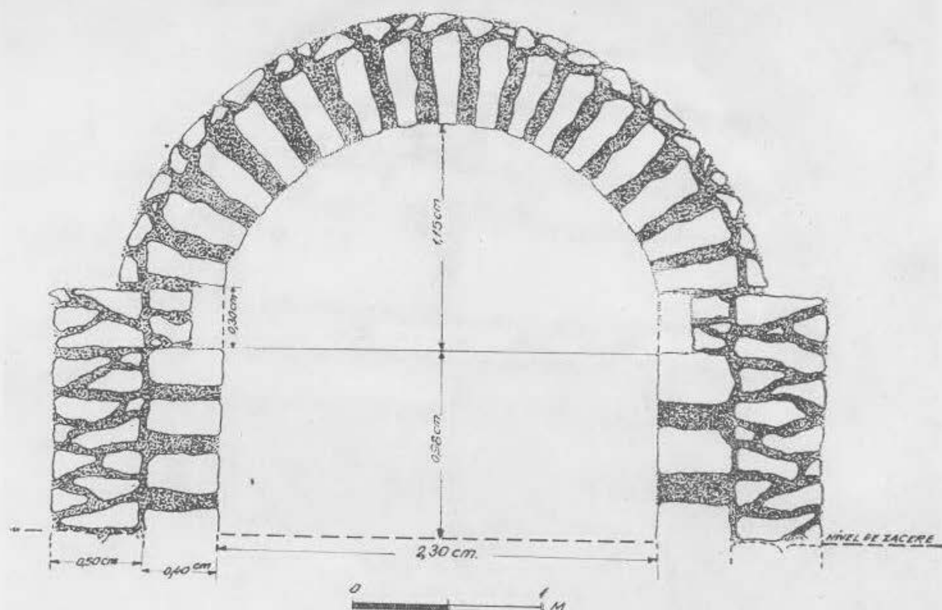

Fig. 22

quem. Dat fiind împrejurările în care a fost descoperită monede preferăm să nu-i acordăm în datarea cavoului decît un rol orientativ.

Interiorul mormîntului (Fig. 23) cu aceeaşi formă rectangulară ca şi exteriorul, apare foarte îngrijit, pietrele fiind toate cioplite cu multă acurateţă. Dimensiunile lui sînt : lungimea 3,80 m ; lăţimea 2,30 m iar înălţimea luată de la nivelul de zacere al scheletelor pînă la cheia de boltă este de 2,15 m. În afară de intrare, astupată din vechime cu o lespede ale cărei dimensiuni sînt de 0.98/0,60 m, s-au mai observat în pereţi mici nişe de formă dreptunghiulară şi de dimensiuni aproximativ egale. Pe peretele de est sînt patru astfel de nişe, dispuse la intervale regulate, pe cel de vest tot patru şi pe cel de nord una, plasată, oarecum, excentric. Aflate cu partea lor inferioară la 0,98 m, faţă de nivelul de zacere, înalte în medie de 0,30 m, ele se află sub porţiunea de la care începe naşterea arcului de boltă. Întrucît, cu excepţia nişei, de pe latura de nord, celelalte de pe laturile de est şi vest se află relativ faţă în faţă, este uşor de stabilit faptul că în adînciturile respective se introduceau capetele grinzilor de susţinere al cofrajului necesar construirii bolţii.

Mai amintim, tot aici, că începînd de la nivelul de zacere pînă la partea inferioară a nişelor s-au întrebuinţat lespezi groase în medie de 0.30 m, în timp ce la boltă grosimea lor variază între 0,15—0,20 m.

Înainte de cercetarea arheologică a scheletelor menţionăm că muncitorii care au descoperit mormîntul, au secţionat bolta, au deranjat cî-

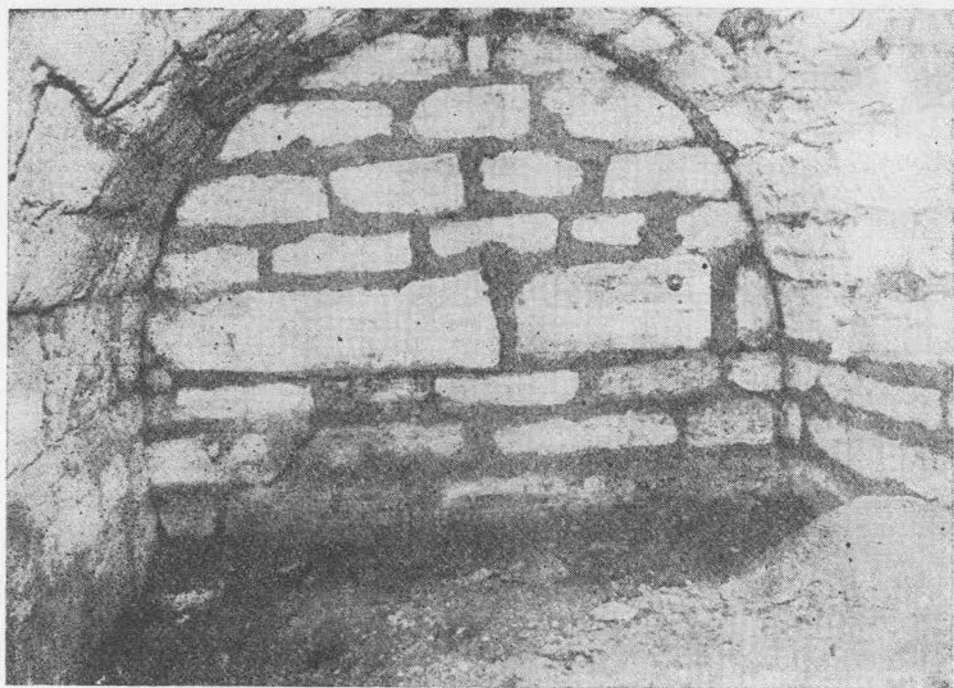

Fig. 23

teva schelete, au spart un vas de sticlă şi unul ceramic şi au distrus cu desăvîrşire un obiect metalic de bronz.

În porţiunea dintre intrare şi latura de nord a cavoului s-au descoperit cinci schelete.

Două dintre ele, de copii, se aflau în colţul de nord-est sub forma unei grămezi de oase. Din această cauză cel de al treilea inhumat alăturat oaselor de copii, deranjate, nu are orientarea exactă est-vest, picioarele fiindu-i mult deplasate spre sud, iar capul spre nord. Acest schelet avea mîna stîngă pusă pe abdomen, dreapta întinsă de-a lungul corpului, iar ca inventar o cataramă de bronz găsită în partea de jos a coastelor. Tot aici s-au observat urme de lemn putrezit, arsură şi cenuşă. Celelalte două schelete de adulţi sînt orientate est-vest, cu capul la vest şi nu au nici un fel de inventar. În porţiunea dintre latura de sud şi intrare au ieşit la iveală două schelete. Cel din spre peretele de sud are orientarea est-vest cu capul la vest. Cîteva cuie ruginite şi un fragment de scîndură, lată de 7 cm, aflată în dreptul mîinii stîngi, indică existenţa unui coşciuc. Celălalt schelet, deşi iniţial, a avut aceeaşi orientare, a fost împins astfel încît picioarele sînt deplasate spre sud-est şi capul spre nord-est. Scheletul care a fost introdus ultimul, se afla în dreptul intrării, cu orientarea exactă est-vest şi capul la vest şi a determinat modificarea poziţiei scheletului prezentat anterior. Drept inventar el avea la cap un vas rotund de sticlă, cu gît cilindric, păstrat fragmentar şi un

vas ceramic spart, de formă globulară, cu caneluri orizontale, buza profilată și toarta în formă de panglică. Fragmentul cel mai bine păstrat avea urme de arsură în interior cît și în exterior.

Relativ la orientarea scheletelor precizăm că, deși s-au produs deranjamente cu ocazia înhumărilor repetate, poziția inițială a lor trebuie să fi fost est-vest cu capul la vest.

Cavoul, cu capacul intrării intact din vechime, este un mormînt familial deosebit de bogat, dacă se are în vedere construcția.

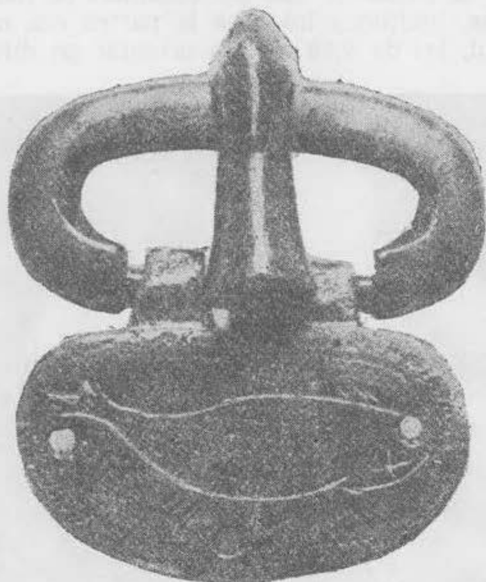

Fig. 24

Deși cu prilejul lucrărilor care au dus la descoperirea lui au fost distruse sau înstrăinate cîteva obiecte, inventarul funerar este totuși puțin și sărac, lucru care se explică numai prin particularitățile de ritual.

Datarea mormîntului în sec. IV. e.n. este asigurată atît de moneda constantiniană descoperită în împrejurările amintite cît și de elementele de ritual, de fragmentul de ulcică cu caneluri orizontale, dar mai ales de catarama de bronz cu placă și nituri pentru prins cureaua.

După îndepărtarea stratului de oxid, la restaurare s-a observat pe placa acestei catarame un pește, realizat din linii incizate și pe al cărui corp se află cinci rînduri de puncte. Imaginea este înconjurată de un chenar alcătuit din două linii de puncte. Porțiunile libere dintre chenar și reprezentarea propriu-zisă sînt umplute cu linii ondulate, cerculețe și puncte. (Fig. 24).

Cătărămile de această formă sînt caracteristice sec. IV. fiind întîlnite în Dobrogea deocamdată numai la Piatra Frecăței[24]. Prezența ei aici are o deosebită importanță, atît pentru datarea mormîntului-cavou, cît și în determinarea caracteristicilor de ritual ale necropolei.

Nu vom încheia prezentarea descoperirilor făcute în cimitirul de la Mangalia, fără a aminti construcția care a ieșit la iveală în partea de vest a fundațiilor cantinei.

În urma efectuării unei casete pentru aflarea unui prezumtiv mormînt, a apărut la 0,20 m adîncime partea superioară a unui zid de piatră. Adîncindu-se pînă la pămîntul viu, s-a constatat că baza zidului se afla la 1,70 m adîncime, înălțimea lui pînă la partea cea mai bine păstrată fiind 1,50 m. Zidul, lat de 0,80 m, era orientat pe direcția nord-sud și

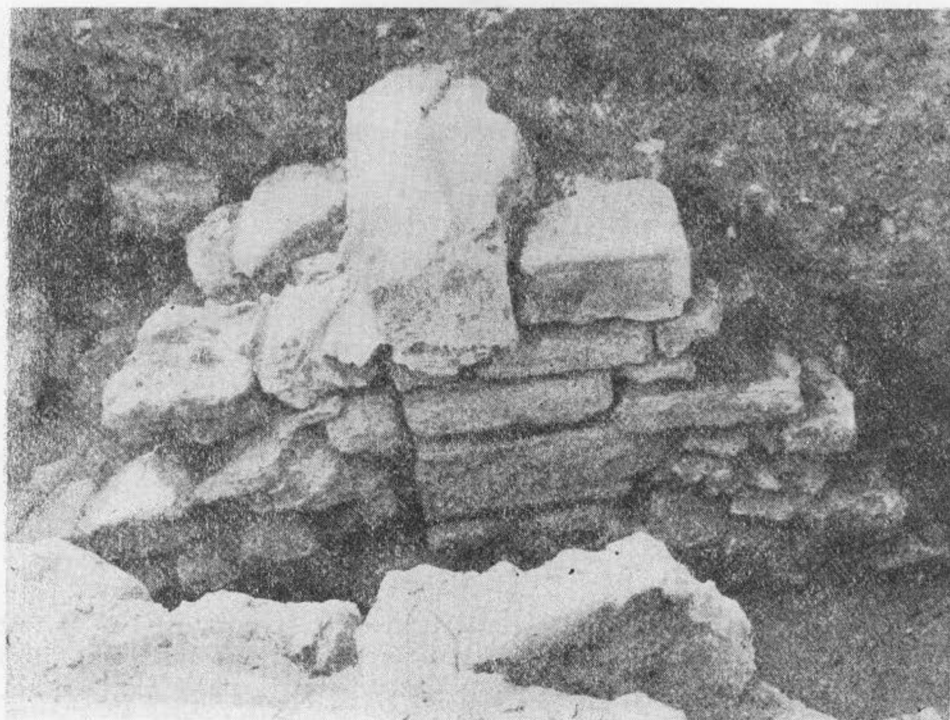

Fig. 25

avea drept caracteristică întrebuințarea pămîntului ca liant precum și construirea lui în două moduri ; o porțiune este realizată din blocuri de piatră cioplită și o alta din bolovani de calcar, situație care ar indica mai de grabă existența unei adăugiri ulterioare decît o particularitate de construcție. (Fig. 25). Caracterul de salvare a săpăturii noastre nu a per-

[24] P. Aurelian, *op. cit.*, p. 575, R. Vulpe — I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, 1968, p. 548, fig. 60, 5.

mis extinderea cercetării în aşa fel încît să se stabilească exact datarea zidului cît şi explicaţia prezenţei construcţiei amintite în zona necropolei.

Atît fragmentele ceramice găsite în cursul săpăturilor cît şi particularităţile constructive ale zidului, îl încadrează într-o epocă tîrzie a perioadei romano-bizantine. Prezenţa lui aici, într-o vreme în care necropola mai era încă întrebuinţată, se explică numai dacă acceptăm ipoteza potrivit căreia zidul ar fi făcut parte dintr-o capelă sau o bazilică cimiterială. Întrucît, acest lucru, nu poate fi stabilit definitiv decît prin cercetarea completă a edificiului din care făcea parte şi zidul amintit, semnalăm doar prezenţa la vest de pereţii cantinei, în imediata apropiere a descoperirii noastre, a unei porţiuni de teren pe care se află numeroase bucăţi de piatră, fragmente de cărămizi şi ţigle romane care, eventual, ar putea face parte dintr-o bazilică cimiterială.

Datorită faptului că mormintele săpate de noi sînt puţine, nu vom stabili concluzii ample, care în mod firesc nu vor putea fi obţinute decît prin cercetarea exhaustivă a necropolei. Cu tot acest inconvenient, pe baza celor cîteva morminte cercetate, s-a constatat că trăsătura esenţială a ritualului este orientarea scheletelor pe direcţia est-vest cu capul la vest, micile modificări apărute fiind datorate numai deranjamentelor provocate de inhumările ulterioare.

Din cele opt morminte, trei sînt în cutie de piatră, unul în sarcofag, un altul în cavou şi trei, mai sărace, cu amenajări funerare simple.

Mormintele construite din lespezi de piatră de calcar, au înfăţişarea unei cutii paralelipipedice sau trapezoidale, căreia îi lipseşte fundul — scheletele fiind aşezate direct pe pămînt. Lespezile şi blocurile întrebuinţate sînt făţuite mult mai bine în interior şi lipite cu var, întrebuinţat de predilecţie la capac.

La sarcofag remarcăm întrebuinţarea unei construcţii funerare mai vechi, adusă probabil din altă necropolă.

Cît priveşte cavoul nu este prea clar dacă reprezintă o reutilizare tîrzie. Luînd în considerare faptul că pînă acum nu s-au găsit aici morminte mai vechi de secolul IV e.n., este foarte probabil ca această somptuoasă construcţie să fie contemporană cu scheletele din interiorul ei.

Din grupa celorlalte trei morminte, doar unul prezintă un parapet lateral, celălalt a fost distrus în parte şi al treilea nu are nici o amenajare funerară.

Remarcăm că, în genere, inventarul descoperit în cele opt morminte este foarte sărac şi această situaţie se explică numai prin particularităţile de ritual şi nu prin sărăcia celor inhumaţi în mormintele cu lespezi, în cavou ori în sarcofag. Singurele morminte cu adevărat modeste sînt cele trei, cărora le lipseşte tradiţionala cutie de piatră.

În privinţa inventarului descoperit trebuie făcută distincţia dintre obiectele legate în chip direct de ceremonialul funerar şi acelea de podoabă care însoţeau defunctul în mod obişnuit în mormînt.

Dintre materialele descoperite, legate de ritual, amintim ulcioarele, puse la cap (M. 1) sau la picioare (M. 3), vasele rotunde, cu torţi şi ca-

neluri orizontale, avînd urme de arsură, un vas de sticlă (M. 8). Numărul lor, de obicei mic, poate fi explicat prin importantele modificări care au loc în această vreme în practicile funerare.

Cît privește obiectele de podoabă — mărgelele, cerceii, inelele, catarama, obiectele de toaletă din os, acestea se găsesc într-un număr mai mare și în acest sens amintim inventarul mormîntului aflat lîngă sarcofag (M. 2).

Mai semnalăm aici practica întrebuințării sicrielor, urme ale lor găsindu-se în cavou și în mormîntul 2 sub formă de lemn putrezit, și cuie ruginite.

O caracteristică a mormintelor de la Mangalia este înmormîntarea a 2—3 schelete în aceeași cutie de piatră, uneori ajungîndu-se la 6—8 inhumați. Probabil că, toate aceste construcții funerare, reprezintă morminte familiale și această ipoteză este singura în măsură să explice numărul mare de schelete aflate într-un singur mormînt.

Menționăm că toate aceste trăsături întîlnite la cele opt morminte descoperite de noi au fost deja semnalate în publicații de către cei care au săpat anterior aici [25].

Orientarea scheletelor în poziția est-vest, cu capul la vest, deosebită de cea tradițională în care scheletul era orientat cu capul la est s-au incinerat, morții îngropați pe familii, cît și prezența unui inel pe a cărui gemă este reprezentat un porumbel, sînt aspecte ale necropolei care l-au determinat pe cercetătorul P. Diaconu, să considere cimitirul de la marginea de vest a Mangaliei paleocreștin [26].

Avînd în vedere faptul că necropola se datează în sec. IV e.n., într-o vreme în care, datorită unor evenimente generale întîlnite în Imperiu, cît și în Dobrogea, creștinismul cunoscuse un avînt deosebit atribuirea cimitirului primilor creștini ni se pare corectă [27], cu atît mai mult cu cît la vechile elemente care au determinat pe arheologul P. Diaconu să considere necropola paleocreștină se adaugă și recenta descoperire a cataramei avînd reprezentat pe placă un pește, cunoscutul simbol al noii credințe [28].

Dintre toate monumentele cunoscute în Dobrogea în legătură cu simbolul peștelui — gema de cornalină de la Constanța, cu inscripția ΙΧΘΥC, datată în secolele IV—V e.n., lampa de bronz din aceeași localitate și aceeași epocă, precum și reprezentările de pe ceramica roșie de lux [29] — catarama de la Mangalia datată în secolul IV este cel mai vechi obiect avînd înfățișat acest simbol. Noua descoperire, împreună cu celelalte obiecte și elemente de ritual semnalate deja anterior [30],

---

[25] M. Petrescu-Dîmboviță, *op. cit.*, p. 60—65 ; C. Preda, Em. Popescu și P. Diaconu, *op. cit.*, p. 451—452 ; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 712—713.

[26] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 722—723.

[27] *Ibidem*, p. 721—723.

[28] Pauly-Wissowa, *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, V. Ichtys, col. 844—850.

[29] R. Vulpe — I. Barnea, *op. cit.*, p. 493, 496, 500.

[30] P. Diaconu, *op. cit.*, passim.

permite atribuirea necropolei de aici primilor creştini. Cimitirul de la Mangalia este unul din cele mai vechi cimitire paleocreştine din Dobrogea şi modesta noastră cercetare a contribuit, credem, într-o oarecare măsură la lămurirea problemelor puse de această necropolă.

NOUVELLES TOMBES PALÉOCHRÉTIENNES À MANGALIA

Résumé

Huit tombeaux d'inhumation, datés du IV-e s. av. n. è. (fig. 1) ont été récupérés dans une nécropole bien connue de Mangalia, du côté ouest de la ville.

Le premier tombeau est un sarcophage, avec une inscription en langue grecque. Quoique, selon les particularités graphiques de l'inscription, il doit être daté pour le III-e s. de n. è., le sarcophage renfermait trois squelettes et une jarre du IV-e s. de notre ère, ce qui atteste une réinhumation ultérieure (fig. 2—5).

Le second tombeau, construit en dalles dep ierre, formait une boîte parallélipipédique sans fond. On y a trouvé six squelettes, dont cinq avaient été dérangés à l'occasion du dernier enterrement et entassés vers le mur du nord.

Tous les squelettes étaient orientés est-ouest, la tête à l'ouest.

L'inventaire consistait en trois monnaies de bronze constantiniennes, une boucle d'oreille en or, des perles également en or, des perles en verres, deux statuettes en os dorées ,qui représentaient la *Venera nutrix,* etc. (fig. 6—12).

Le troisième tombeau, également en dalles, renformait six squelettes orientés est-ouest, la tête à l'ouest. Comme inventaire, on n'a trouvé qu'une jarre et une bague en bronze, avec une gemme (fig. 13—16).

Le quatrième tombeau, ainsi que les squelettes, avaient la même orientation que les précédents.

On ne conserve que les crânes des deux squelettes et une partie de l'inventaire, composé de trois perles en verre, ayant la forme d'une bobine et une quatrième, de forme polyédrique (fig. 17).

Le cinquième tombeau, sans inventaire, et qui se trouvait au-dessous du quatrième, avait la même orientation et était bordé sur ses côtés sud et est par un parapet en pierre.

Le sixième tombeau, en dalles de pierres, renformait deux squelettes, orientés est-ouest, la tête à l'ouest ; comme inventaire, deux boucles d'oreilles en or (fig. 18—20).

Le septième tombeau, avec la même orientation, ne possédait aucun inventaire ou aménagement funéraire.

Le huitième tombeau est un caveau en pierre, de forme rectangulaire, avec une voûte.

On y a trouvé 8 squelettes. Quoique quelques-uns aient été dérangés, leur orientation était, en général, est-ouest, la tête à l'ouest.

Comme inventaire, on a trouvé des vases en céramique et en verre, fragmentés, ainsi qu'une boucle de ceinture en bronze, avec la représentation d'un poisson, réalisé par des ligne incisées (fig. 21—24).

Outre les tombes, on a surpris les restes d'une construction, qui pourrait être une basilique de cimetière (fig. 25).

Des tombes similaires, explorées autrefois au même endroit, furent considérées par l'archéologue P. Diaconu comme étant paléochrétiennes. On documentait cette assertion par la position des squelettes — la tête vers l'ouest — par la pauvreté de l'inventaire funéraire des tombes riches, ainsi que par la présence de quelques objets considérés paléochrétiens.

Les nouvelles découvertes, parmi lesquelles la boucle ayant pour symbole un poisson, le plus caractéristique objet de la série des découvertes paléochrétiennes de cet endroit, ne font que renforcer l'opinion exprimée par le chercheur cité.

NEUE ALTCHRISTLICHE GRÄBER IN MANGALIA

Zusammenfassung

In einem bekannten Gräberfeld von Mangalia, im Westen der Stadt, wurden acht Körpergräber, die in das 4. Jh. u.Z. datieren durch Rettungsgrabungen geborgen (Bild 1).

Grab 1. Ein Sarkophag mit griechischer Inschrift. Omwohl ihn die graphischen Kennzeichen der Inschrift in das 3. Jh. u.Z. datieren, enthielt der Sarkophag drei Skelette mie einem Krug aus dem 4. Jh.u.Z., was auf eine nachträgliche Neubestattung weist (Bild 2—5).

Grab 2. Dieses Grab ist als bodenlose Kiste aus Steinplatten gebaut. Innen befanden sich sechs Skelette, davon fünf anläßlich der letzten Bestattung gestört und gegen die Nordwand gedrängt wurden. Alle Skelette waren in Richtung Ost-West ausgerichtet, mit dem Kopf im Westen.

Als Beigaben fand man drei konstantinische Bronzmünzen, einen Ohrring aus Gold und goldene Perlen, Perlen aus Glas, zwei vergoldete Beinstatuetten, die die *Venera nutrix* darstellen usw. (Bild 6—12).

Grab 3. Ebenfalls aus Steinplatten, enthielt das Grab sech Ost-West ausgerichtete Skelette mit dem Kopf im Westen. Als Beigaben fand man nur eine Kanne und einen bronzenen Gemmenring (Bild 13—16).

Grab 4. Ebenso wie die Skelette war es Ost-West ausgerichtet, wie die vorherigen.

Von den zwei Skeletten sind nur die Schädel erhalten geblieben und ein Teil der Beigaben, die aus drei Glasprelen bestehen, eine davon in Polyederform und die anderen in Spulenform (Bild 17).

Grab 5. Ohe Grabbestand unter Grab 4 gelegen, mit der selnen Ausrichtung, an der Süd-und an der Ostseite von einer Steinbrütung umrandet.

Grab 6. Das Grab ist aus Steinplatten, hatte im Inneren zwei Ost-West ausgerichtete Skelette, mit dem Kopf im Westen und als Beigaben zwei goldene Ohrringe (Bild 18—20).

Grab 7. Nach der selben Richtung ausgerichtet, ohne Beigaben oder Bestattungseinrichtung.

Grab 8. Dieses Grab ist eine Grabkammer aus Stein mit rechteckiger Form und Kuppelgewölbe. Drinnen befanden sich 8 Skelette. Obwohl einige davon gestört waren, waren sie allgemein ost-westlich ausgerichtet, mit dem Kopf im Westen.

Als Beigaben fand man Scherben von Keramik- und Glasgefäßen, so wie eine Bronzeschnalle, auf der in Ritzlinien ein Fisch dargestellt ist (Bild 21—24).

Außer den Gräben fand man auch die Reste eines Baus, der eine Friedhofbasilika gewesen sein könnte (Bild 25).

Ähnliche Gräber, die früher hier erforscht wurden, betrachtete der Archäologe P. Diaconu als altchristlich. Er begründete seien Annahmen durch die ostwestliche Ausrichtung der Skelette und deren Kopflage im Westen, durch die spärlichen Grabbeigaben in den reichen Gräbern, so wie durch das Vorhandensein verschiedenen Fundgutes, das als altchristlich angesehen wird.

Die neuen Funde, zu denen auch die Schnalle mit dem Fischsymbol gehört, der typischste Gegenstand aus der Reihe der hier entdeckten altchristlichen Gegenstände, erhärten die Meinung des erwähnten Archäologen.

CORNELIU CÎRJAN

NECROPOLA DE EPOCĂ FEUDAL-TIMPURIE DE LA GÎRLIȚA-OSTROV

SĂPĂTURILE EFECTUATE ÎN ANUL 1969

Săpăturile de salvare, începute în primăvara anului 1968 în necropola de epocă feudal-timpurie de la Gîrlița-Ostrov, au fost continuate în anul 1969, în perioada 9—27 mai. Săpăturile au fost îngreunate de faptul că la această dată terenul pe care se află principala parte a necropolei era cultivat, astfel că am fost obligați să orientăm săpătura către marginile cimitirului. Cu această ocazie s-au fixat limitele de nord, sud și vest ale necropolei, limita de est fiind distrusă atît de panta care s-a erodat, cît și de locuințele care s-au construit în această regiune. Putem face precizarea că necropola se întinde pe o lungime de 200 metri și o lățime de aproximativ 50 metri.

Numărul mormintelor descoperite în această campanie este de 10, deci relativ mic, aceasta din cauză că secțiunile nu au putut fi trasate decît la periferia necropolei. Compensînd numărul mic de morminte, materialul descoperit în urne este mai bogat decît în anul precedent, iar varietatea mormintelor mai mare, adăugîndu-se trei morminte romane de incinerație, cum și material din epoca bronzului, epocă puțin cunoscută în Dobrogea. După o sumară descriere a mormintelor și a materialului pe care îl conțineau, ne vom opri asupra noilor probleme ridicate de săpăturile efectuate în anul 1969.

Mormîntul nr. 14[1]. Groapă simplă, în care se afla depusă urna, prezența ei fiind indicată printr-un marcaj de pietre. Adîncimea la care a fost găsit vasul era de 0,25 m. Urna funerară are forma de oală borcan, cu umerii foarte puțin pronunțați și gîtul foarte scurt. Buza este dreaptă, trasă ușor în afară și teșită ; diametrul gurii este foarte mare în raport cu diametrul fundului. Vasul este lucrat la roată, dintr-o pastă poroasă, conținînd ca degresant nisip fin. Culoarea este cărămizie-deschis cu excepția umerilor și a fundului, care au o culoare negricioasă. Decorul este alcătuit din două elemente separate, dar este

[1] Numerotarea mormintelor descoperite în 1969, continuă numărătoarea celor din 1968, luîndu-se în considerație și mormîntul descoperit inițial de ing. Iordache Dobrescu.

trasat superficial, fără să intre în profunzimea pastei, astfel că în unele locuri se distinge greu. Cele două elemente ale decorației sînt : o bandă de striuri orizontale și una de striuri în val. Ambele elemente decorează vasul pînă aproape de fund, alcătuind registre separate, care alternează, fără să se suprapună. Buza este și ea decorată, prezentînd pe partea interioară o bandă de striuri în val. (fig. 1). Urna era plină pe trei

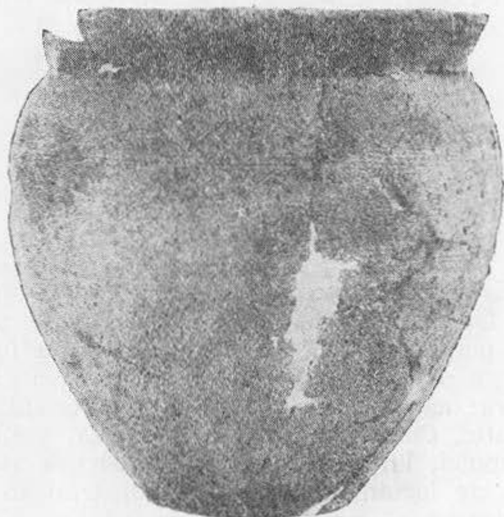

Fig. 1

sferturi cu oase calcinate, oasele craniului aflîndu-se la suprafață. Printre oase au fost găsite două arșice găurite și o catarama (fig. 2 a). Dimensiuni : în. 23 cm., d.g. 22 cm., d.f. 11 cm.

Mormîntul nr. 15. Urnă de dimensiuni mici, depusă într-o groapă simplă, la o adîncime de 0,15 m. Forma este de borcan, cu pîntecul bombat, și cu umerii rotunjiți ; gîtul scurt, iar buza este evazată, în-

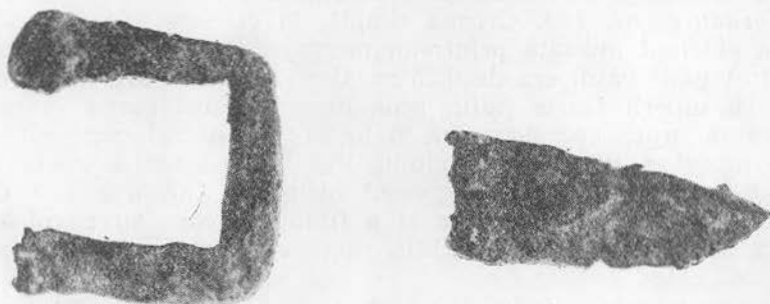

Fig. 2

groșată la capăt și teșită. Vasul e lucrat la roată, dintr-o pastă bună, care are ca degresant nisip. Culoarea este cenușie deschis, cu pete cărămizii. Decorul este alcătuit din două elemente, formînd registre separate. Imediat sub gît se află o bandă de striuri în val. Sub aceasta se află al doilea element al decorului, format dintr-o bandă de striuri orizontale, care merg în spirală pînă aproape de fundul vasului (fig. 3).

Fig. 3

Pe fund se află o marcă de olar : un cerc cu două diametre perpendiculare, formînd o cruce (fig. 4). Urna era plină pînă la gură cu oase calcinate, printre care s-a găsit un număr de 4 mărgele, topite în timpul cremației (fig. 5 a, b,c, d). Și în această urnă oasele cutiei craniene se aflau depuse deasupra .Dimensiuni : În. 16 cm., d.g. 11 cm., d.f. 8,5 cm.

Mormîntul nr. 16. Urnă întreagă, depusă într-o groapă simplă fără marcaj de pietre. A fost găsită la adîncimea de 0,40 m. De formă tronconică, vasul are umărul bine reliefat, buza înaltă, foarte puțin evazată și teșită. A fost lucrat la roată dintr-o pastă poroasă, conținînd ca degresant nisip. Pasta este asemănătoare cu cea din care a fost lucrată și urna din M. 14. Culoarea este cărămizie deschis, cu pete negre pe umeri și pe fund. Decorul cuprinde aceleași elemente pe care le-am mai amintit : striu orizontal și val, organizarea fiind făcută la fel, adică pe registre separate. Astfel, teșitura buzei și partea interioară a ei sînt decorate cu o bandă de striuri în val, în timp ce restul vasului, începînd de pe umăr și pînă aproape de fund, este decorat cu o bandă de striuri orizontale, care merg în spirală (fig. 6). Urna era pe jumătate cu oase calcinate, printre care s-a găsit un vîrf de cuțit (fig. 2 b) și o cataramă de fier (fig. 8 c). În această urnă, la suprafață se aflau depuse oasele membrelor. Dimensiuni : În. 24 cm., d.g. 16 cm., d.f. 11 cm.

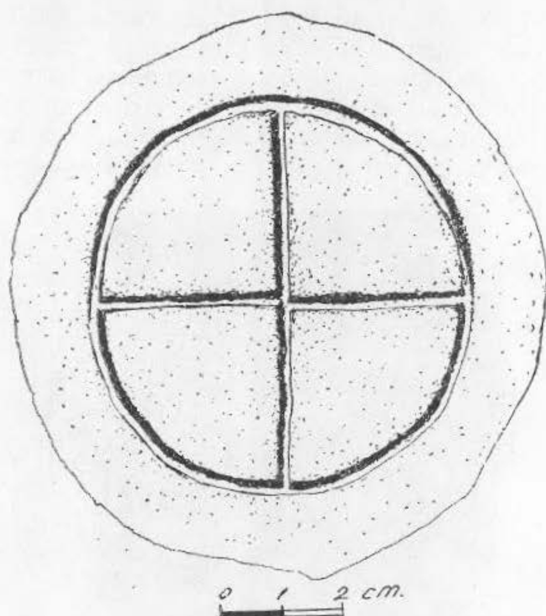

Fig. 4

Fig. 5

Mormîntul nr. 17. Groapă simplă cu marcaj de pietre, în care la adîncimea de 0,57 m. se afla depusă urna funerară, cu umerii reliefaţi, cu gîtul cilindric, cu buza îngroşată la exterior şi puţin evazată. Vasul este lucrat la roată, dintr-o pastă poroasă, cu mult nisip, de culoare cărămizie-cafenie, cu pete negre pe umeri şi pe buză. Decorul este format dintr-un singur element, striul orizontal, care acoperă vasul de

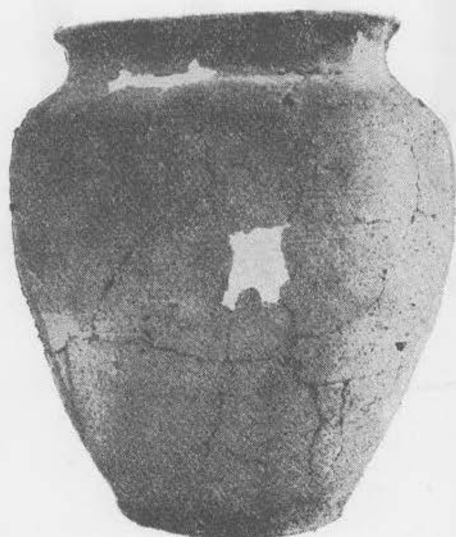

Fig. 6

Fig. 7

la gît pînă aproape de fund (fig. 7). Urna era plină pe trei sferturi cu oase calcinate, deasupra fiind depuse oasele membrelor. Ca inventar s-a găsit în urnă : o cataramă, o faleră de bronz (fig. 8 b, a) şi o parte dintr-un inel de fier. Pe fund, vasul are o marcă de olar (fig. 9). Dimensiuni : În. 24 cm., d.g. 17 cm., d.f. 11 cm.

Mormîntul nr. 18. Groapă simplă, în care era depusă urna funerară. Aflat la o adîncime de numai 0,15 m., vasul a fost tăiat de fierul plugului, astfel că este lipsit de buză, care din cît se mai păstrează, se pare că era dreaptă şi trasă în afară. Vasul este aproape total lipsit de umeri ; a fost lucrat la mînă, dintr-o pastă prost frămîntată, avînd ca degresant pietricele destul de mari. La suprafaţă are culoarea cenuşie albicioasă, miezul fiind de culoare neagră, ceea ce dovedeşte o ardere slabă. Decorul lipseşte. Vasul era plin cu oase calcinate (fig. 10). Dimensiuni : În. păstrată 20 cm., d.f. 11 cm.

Mormîntul nr. 19. Urnă întreagă, depusă într-o groapă simplă, cu marcaj de pietre. A fost găsită la adîncimea de 0,25 m. Are umerii foarte puţin proeminenţi şi este aproape lipsită de gît, buza fiind dreaptă, trasă în afară şi teşită. Vasul a fost lucrat la roată, dintr-o pastă bună,

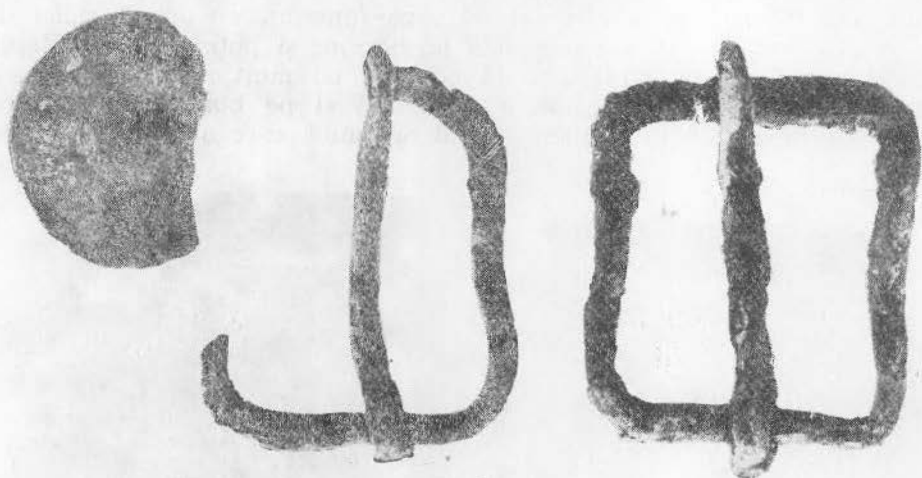

Fig. 8

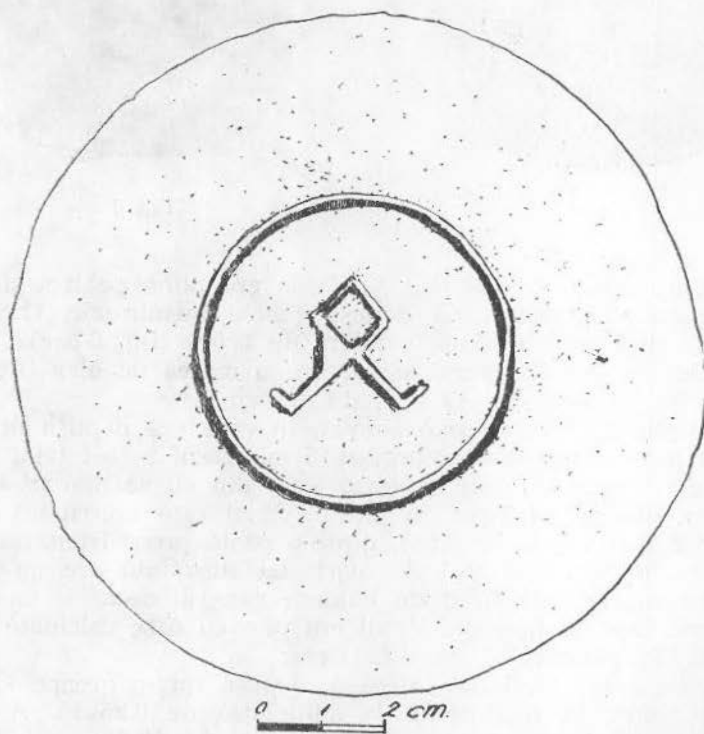

Fig. 9

bine frămîntată, avînd în componență nisip fin, bine ales. La suprafață culoarea este cărămizie-cenușie, iar în spărtură, cărămizie, ceea ce denotă o ardere bună (fig. 11). Vasul era acoperit cu două fragmente din alte vase : un fund și o parte din buză (fig. 12, a b). Decorul este format dintr-un singur element, un striu orizontal, care pornește imediat de sub buză și continuă pînă aproape de fund. În interior, oase calcinate, deasupra fiind depuse oasele cutiei craniene. Printre oase au fost găsite cîteva mărgele topite (fig. 5 e, f, g) și o brățară (fig. 13). Dimensiuni : În. 24 cm., d.g 16 cm., d.f. 9,5 cm.

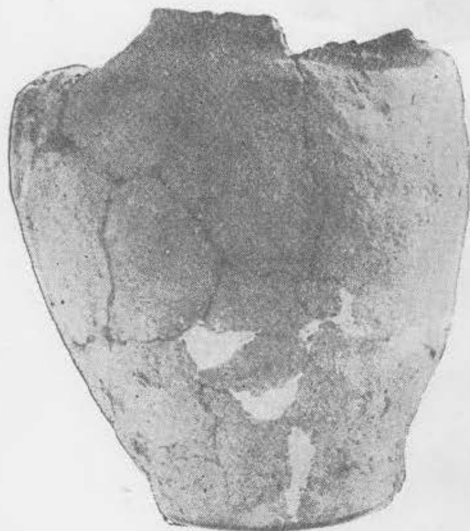

Fig. 10

Fig. 11

Mormîntul nr. 20. Urna depusă în groapă simplă, fără marcaj de pietre, la o adîncime de 0,20 m. Vasul are forma de borcan, cu umerii puțin proeminenți și corpul bombat. Gîtul este foarte scurt, buza, îngroșată la exterior, este răsfrîntă în afară și teșită. Este lucrat la roată, dintr-o pastă fărîmicioasă, prost frămîntată, avînd ca degresant mult nisip. Culoarea este cenușie deschis, cu pete negre. Decorul diferă de al celorlalte urne de la Gîrlița : se compune din benzi scurte de striuri verticale, care acoperă vasul pînă aproape de fund. Urna era plină cu oase calcinate, deasupra fiind depuse oasele craniului. Nu s-a descoperit nici un fel de inventar. Se remarcă ca o curiozitate faptul că vasul a fost reparat și refolosit. Pe traiectul unei spărturi vechi există în trei locuri — sub gît pe pîntec și aproape de fund — găuri de o parte și de alta a spărturii, care au servit la fixarea celor două fragmente (fig. 14). Dimensiuni : În. 20 cm., d.g. 13 cm., d.f. 9 cm.

Mormîntul nr. 21. Groapă simplă, în care se afla depusă, la adîncimea de 0,40 m., o urnă de dimensiuni relativ mari. Vasul are forma

Fig. 12

de oală-borcan, cu umerii puţin reliefaţi, cu gîtul scurt, iar buza puţin evazată şi teşită. Pe teşitură, un mic şănţuleţ. A fost lucrată la roată, dintr-o pastă bine frămîntată, avînd ca degresant nisip. Culoarea este cărămizie cenuşie. Decorul este aici mai complicat. Imediat sub gîtul scurt este trasată o bandă de striuri în val. Sub bandă, pînă aproape de fundul vasului, este trasată o linie în spirală. Pe umăr şi imediat sub umăr sînt două benzi de striuri în val, care pornesc pe spaţiul dintre spire, dar care pe parcurs le suprapune. Aproape de fund se află o bandă de striuri orizontale, care se transformă într-un val ce merge ascendent şi se termină brusc (fig. 15). Urna, care are pe fund, ca marcă de olar, o cruce (fig. 16) era acoperită cu un fund şi o parte din buza altui vas (fig. 17 a, b). În interior, era plină pe trei sferturi cu oase, la suprafaţă fiind oasele craniului. Ca inventar, s-au găsit doi cercei de argint prinşi unul de celălalt şi un inel (fig. 18 ; 19 a, b). Dimensiuni : In. 25 cm., d.g. 21,5 cm., d.f. 11,8 cm.

Fig. 13

Fig. 14

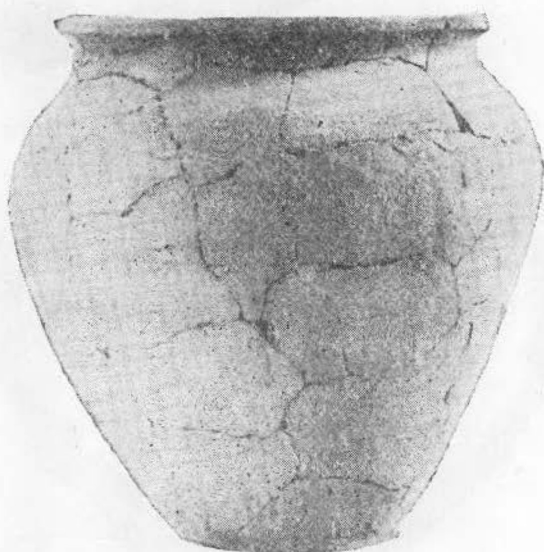

Fig. 15

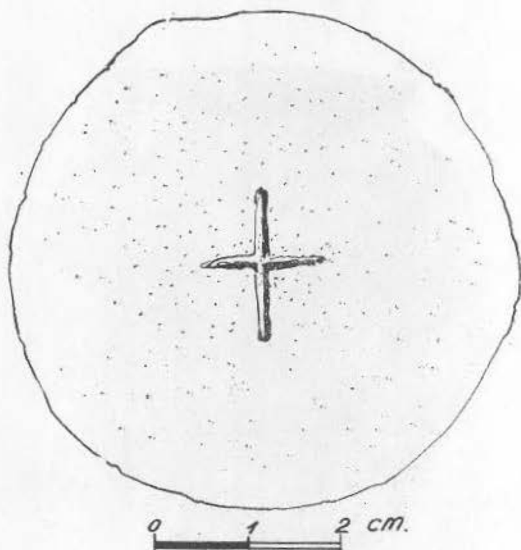

Fig. 16

Fig. 17

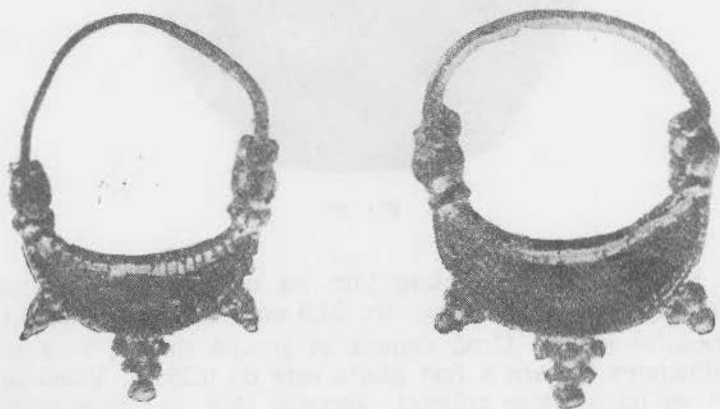

Fig. 18

Mormîntul nr. 22. Groapă simplă, de formă ovală, în care se afla la adîncimea de 0,57 m., o urnă funerară. Prezența urnei era indicată printr-un marcaj de pietre. Vasul în formă de borcan, cu corpul bombat și cu buza puțin evazată și îngroșată la exterior, este lucrat din pastă

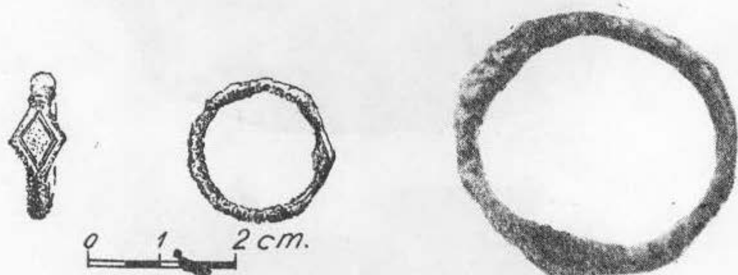

Fig. 19

de calitate superioară, bine aleasă și bine frămîntată. Are culoarea cenușie la exterior, miezul fiind cărămiziu. Sub linia de maximă bombare se află un decor, format dintr-o bandă de linii orizontale, fin incizate. Deasupra acestei benzi, vasul este decorat cu o rețea de linii

Fig. 20

lustruite. Vasul era pe jumătate plin cu oase, deasupra fiind oasele membrelor (fig. 20). Dimensiuni : în. 20,5 cm., d.g. 16,5 cm., d.f. 13 cm.

Mormîntul nr. 23. Urnă depusă în groapă simplă, fără marcaj de pietre. Adîncimea la care a fost găsită este de 0,25 m. Vasul are forma de borcan, cu umerii bine reliefați, aproape fără gît ; buza este dreaptă, trasă în afară și teșită. Este lucrat dintr-o pastă relativ bună, avînd

ca degresant nisip. Culoarea este cărămizie-cenuşie. Decorul, foarte slab trasat, este compus din benzi de striuri orizontale, între care s-au trasat benzi de linii în val. În unele locuri, din cauza neatenţiei olarului, valul se suprapune peste striul orizontal (fig. 21). Pe fund, ca marcă de olar, se află o cruce înscrisă într-un cerc (fig. 22). Urna era plină cu oase,

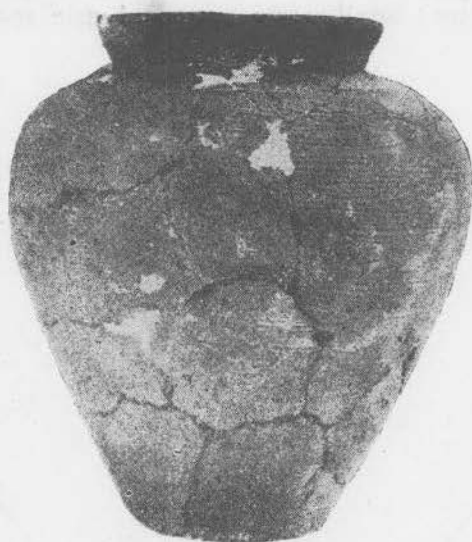

Fig. 21

oasele capului fiind depuse deasupra. Nu s-a găsit nici un fel de inventar. Dimensiuni : în. 21 cm., d.g. 15 cm., d.f. 9 cm.

Din simpla descriere a mormintelor se observă că au apărut probleme noi, faţă de cele din campania anterioară [2].

Urnele continuă să fie depuse în gropi simple ; nu s-au aflat morminte cu casete de piatră sau încadrate de cărămizi refolosite, ori de pietre mari, situaţie întîlnită în alte necropole feudal-timpurii din Dobrogea [3]. Au apărut însă urne acoperite, cum sînt cele din M 19 şi M 21.

---

[2] C. Cîrjan, *Cimitirul feudal-timpuriu de la Gîrliţa-Ostrov* în *Pontice*, 1968, Constanţa, p. 409—425.

[3] B. Mitrea şi N. Anghelescu, *Săpăturile de la Satu Nou* în *Materiale V*, 1959, p. 535—542. B. Mitrea, *Săpăturile de la Satu Nou* în *Materiale VI*, 1959, p. 579—592. Idem. *Şantierul arheologic Satu Nou, necropola feudal-timpurie nr. 1* în *Materiale VII*, p. 551—560. Idem, *Săpăturile de la Satu Nou, necropolele feudal-timpurii* în *Materiale VIII*, 1962, p. 643—647. Vl. Zirra, *Rapoartele asupra săpăturilor de la Capul Viilor-Histria* în *Materiale IV*, 1957, p. 69—76, *Materiale V* 1959, p. 311—316, *Materiale VI* 1959, p. 299—300. Idem, Двуобрядовыи Могильник раинефеодальнои эпохи в Капул Виилор Истрия, în *Dacia N.S. VII*, 1963. p. 355—412. M. Comşa, A. Rădulescu, N. Harţuchi, *Necropola de incineraţie de la Castelu* în *Materiale VIII*, 1962, p. 649—660. A. Rădulescu şi N. Harţuchi. *Cimitirul feudal-timpuriu de la Castelu*, Constanţa 1967, p. 9—10.

În aceste două cazuri urnele depuse în groapă simplă, au fost acoperite cu fragmente aparținînd unor alte vase. Din acest punct de vedere, mormintele descoperite pînă acum la Gîrlița se pot împărți în două categorii : 1) morminte în care urnele nu sînt acoperite și 2) morminte în care urnele sînt acoperite cu fragmente din alte vase.

În campania precedentă numai trei din 12 urne fuseseră indicate cu marcaje de pietre ; anul acesta procentul este mai mare, din cele

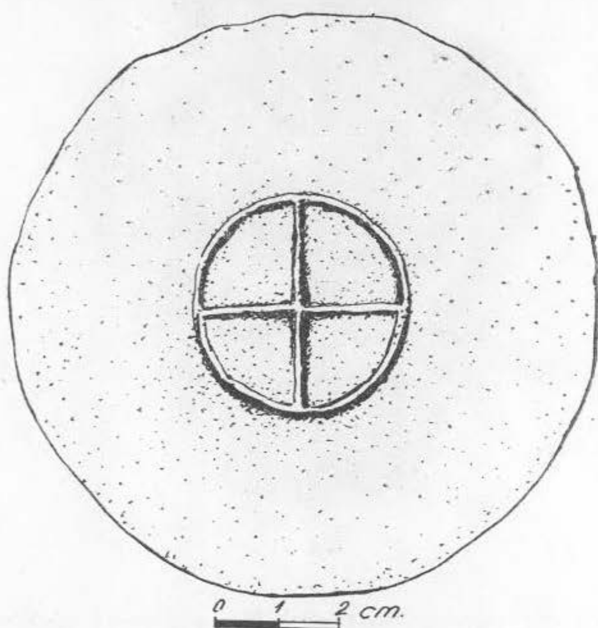

Fig. 22

10 morminte, 4 sînt indicate prin asemenea marcaje și anume M 14, M 17, M 19 și M 22. Avînd în vedere că nu s-a surprins nici o situație în care să se suprapună 2 sau mai multe morminte este foarte probabil că toate urnele erau indicate prin diferite semne, dar pînă la noi au ajuns numai cele al căror material a rezistat, adică marcajul de pietre.

Persistă de asemenea procedeul depunerii oaselor numai în urnă și nu direct în groapă, situație întîlnită în alte necropole [4]. O modificare se constată însă în ce privește felul în care sînt depuse oasele. Spre deosebire de urnele descoperite în 1968 în care oasele craniului se aflau la suprafață, situație întîlnită și la Castelu [5], în 1969 s-a descoperit un

---

[4] M. Comșa, A. Rădulescu, N. Harțuchi, *op. cit.* A. Rădulescu, N. Harțuchi, *op. cit.*, p. 90. N. Harțuchi, F. Anastasiu și I. Broscățean, *Necropola de incinerație de la Chiscani sat — Brăila* în *Danubius*, Galați, 1967, p. 137—178. Vl. Zirra. *op. cit.* B. Mitrea, *op. cit.*

[5] M. Comșa, A. Rădulescu, N. Harțuchi, *op. cit.*, p. 651. A. Rădulescu, N. Harțuchi, *op. cit.*, p. 9—10.

număr de 3 morminte — M16, M 17 și M 22 — în care erau depuse deasupra oasele membrelor, situație asemănătoare cu cea de la Chișcani — sat Brăila [6].

În ceea ce privește ceramica, din punct de vedere al tehnicei de lucru continuă să fie prezente cele două categorii întîlnite anterior : 1) ceramică lucrată la roată — urnele din M 14, M 15, M 16, M 17, M 19, M 20, M 21, M 22, M 23 ; 2) ceramică lucrată la mînă — urna din M 18. Urna este lucrată grosolan, dintr-o pastă prost frămîntată și este slab arsă.

Din punct de vedere al pastei, se păstrează de asemenea categoriile întîlnite anterior : a) ceramică lucrată dintr-o pastă cu nisip și pietricele, avînd, în funcție de ardere, o culoare care variază de la cenușiu-deschis pînă la cărămiziu. Această categorie de ceramică este decorată cu benzi de striuri orizontale, striuri în val, sau într-un caz singular pînă acum, cu benzi de striuri verticale. b) Ceramică lucrată dintr-o pastă fină bine aleasă și bine frămîntată, de culoare cenușie. Acest fel de ceramică este decorat cu ornamente lustruite.

În privința ceramicii din prima categorie, se remarcă cîteva lucruri noi, de mare importanță pentru datarea necropolei. În primul rînd se remarcă predominarea buzelor drepte, puțin trase în afară și teșite. Din cele 9 urne aparținînd acestei categorii, 5 au buze de acest gen : M 14, M 16, M 19, M 21 și M 23. Dintre celelalte 3 urne (căci urna din M 18 este lipsită de buză), 2 au buzele evazate și îngroșate, dar totuși teșite — M 15 și M 20. Numai urna din M 17 are buza evazată și rotunjită. Din acest punct de vedere cea mai bună analogie se poate stabili între urnele de la Gîrlița-Ostrov și cele de la Capul Viilor-Histria [7], Satu Nou [8] și Nușfalău [9].

Altă observație importantă se poate face în legătură cu decorul. Exceptînd urna din M 22, decorată prin lustruire, cum și pe cea din M 18, care este nedecorată, celelalte au un decor foarte simplu, organizat pe registre separate. Elementele sînt în majoritatea cazurilor în număr de două, striul orizontal și cel în val ; într-un singur caz întîlnim striul vertical. Striurile nu se suprapun decît accidental, cum este cazul la urnele din M 21 și M 23, suprapunerea fiind datorită neatenției sau neîndemînării olarului. La aceste din urmă două urne, banda de striuri în val a pornit inițial pe spațiul dintre striurile orizontale, dar pe parcurs le-a suprapus. Două urne, cele din M 17 și M 19, sînt decorate numai cu striuri orizontale, în timp ce aceea din M 20 este decorată cu benzi scurte formate din striuri verticale. La celelalte, decorul se organizează alternînd valul cu striul orizontal. Se mai remarcă faptul că la urnele din M 15, M 16 și M 21, striul orizontal merge în spirală, iar la M 21 ultima spiră se transformă în val, care merge ascendent.

---

[6] N. Harțuchi, F. Anastasiu, I. Broscățean, *op. cit.*, p. 139—140.

[7] Vl. Zirra, *op. cit.*

[8] B. Mitrea, *op. cit.*

[9] M. Comșa, *Săpăturile de la Nușfalău* în *Materiale VII 1961*, p. 519—529 și fig. 5. Idem, în *Dacia* N.S. III 1959, p .525—534.

Tot ca noutate apare la urnele din M 14 și M 16, ornamentarea buzei cu o bandă de striuri în val. Și prin aceste caracteristici ale decorului, urnele de la Gîrlița au foarte strînse analogii cu cele descoperite în necropolele de la Capul Viilor-Histria[10], Satu Nou[11] și Nușfalău[12]. Acest tip de decor — striu alternînd cu val — este de veche tradiție romanică[13] fiind întîlnit și în sec. VI e.n.[14].

Prin forme și decor, ceramica descoperită în necropola de la Gîrlița se aseamănă cu cea descoperită în Dobrogea la Capul Viilor și la Satu Nou, diferențiindu-se de ceramica Dridu din sec. X—XI, caracterizată prin existența buzelor îngroșate la exterior și prin decorul alcătuit din benzi de linii în val sau benzi de striuri orizontale și verticale care se suprapun peste benzile de striuri în val[15].

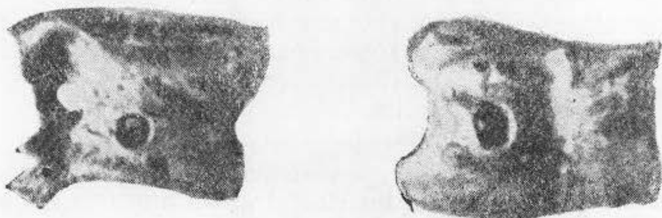

Fig. 23

În continuare vom face o prezentare a inventarului care a fost descoperit în urne.

Arșice de os găurite : au fost descoperite în urna din M 14, două arșice de os de mici dimensiuni, cu urme de trecere prin foc. Una din ele are o singură gaură, cealaltă are trei — două pe centru și una laterală. Erau probabil amîndouă înșirate pe o sfoară și au servit ca podoabă. Dimensiuni : lungimea 2,5 cm, lățimea 1,3 cm (fig. 23).

Cătărămi : s-a găsit un număr de trei cătărămi, în urnele din mormintele nr. 14, 16 și 17. Catarama găsită în M 14 este fragmentară, lipsindu-i acul și latura pe care se prindea acesta. Este de formă pătrată cu laturile de 2,5 cm. Catarama găsită în M 16, întreagă, este dreptunghiulară cu laturile de 3,6 cm/3 cm. De remarcat că laturile lungi sînt puțin ștrangulate la mijloc. Catarama din M 17 este de formă trapezoidală, avînd laturile lungi de 3,8 cm, latura pe care se prinde acul de 3 cm, iar cea opusă, pe care se sprijină acul de 2,3 cm și puțin rotunjită. Laturile lungi sînt ștrangulate la mijloc. Toate cele trei catarame sînt de fier.

---

[10] Vl. Zirra, *op. cit.*
[11] B. Mitrea, *op. cit.*
[12] M. Comșa, *op. cit.*
[13] Eugenia Zaharia, ***Săpăturile de la Dridu** — contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București 1967, p. 112.
[14] Acest decor a apărut pe fragmente ceramice descoperite în 1969 la Mîrleanu-Muzait, datate sec. VI e.n. Săpătură efectuată de C. Scorpan și C. Cîrjan.
[15] Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 112.

Brățară de fier : a fost descoperită printre oasele calcinate depuse în urna din M 19. Este rotundă și are diametrul de 6,5 cm. Capetele sînt petrecute unul peste celălalt, unul din ele avînd vîrful întors sub forma unei mici bucle. Brățara, lucrată din sîrmă destul de groasă, este puternic corodată.

Vîrf de cuțit de fier : găsit în urna din M 16. Fragmentul care s-a păstrat este puternic corodat : dimensiuni 3,2 cm lungime și 1,3 cm lățime.

Inel de fier : găsit în urna din M 21. Este întreg cu partea din față de forma unei plăci romboidale, pe care se află incizat un desen în formă de romb. De o parte și de alta a acestei plăci inelul era ornamentat cu niște crestături.

Fragment de inel de fier : găsit în urna din M 17. Nu s-a mai păstrat decît placa din față, de formă romboidală, puternic corodată.

Cercei de argint : găsiți printre oasele calcinate depuse în urna din M 21. Cei doi cercei care erau uniți prin verigile lor, au dimensiuni diferite, unul fiind mai mare și altul mai mic. Verigile de prindere la ambii cercei sînt de bronz. Cerceii sînt formați dintr-o lunulă, la care se adaugă un ornament sub forma unor ciorchini de strugure și sînt turnați. Decorul format din granule, este repartizat astfel : unul mai mare, din trei rînduri de granule, pe centrul lunulei și două mai mici, de o parte și de alta a celui central. Lunula are o față adîncită bordată de două margini, fața cealaltă fiind plată. La cercelul mai mic, marginea care bordează lunula este ornamentată pe ambele laturi cu crestături, în timp ce la cercelul mare aceste crestături nu se observă decît foarte slab, pe latura de jos. Vîrfurile lunulelor sînt identice la ambii cercei. Acest tip de cercei bizantini, cu partea inferioară semicirculară, ornamentată de granulații imitate prin turnare, se întîlnesc destul de frecvent la noi, în Transilvania [16], la Cîmpia Turzii [17], la Teiuș [18], Proștea Mare [19], Gîmbaș [20]. Tipul este răspîndit și în alte regiuni ale Europei, ca Ungaria [21] și Cehoslovacia [22]. Există totuși diferențe clare între cerceii găsiți pînă acum la noi în țară și cei de la Gîrlița. La ceilalți cercei granulațiile sînt dispuse pe o rozetă lipită de verigă. În alte cazuri, cînd există

---

[16] K. Horedt, *Avarii în Transilvania* în *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV-XII*, București 1958, p. 81.

[17] *Ibidem*, p. 95 și fig. 12, 2, 3.

[18] *Ibidem*, p. 104 și fig. 12, 18, 19.

[19] *Ibidem*, p. 102 și fig. 13, 5.

[20] *Ibidem*, p. 97 și fig. 15, 2, 3.

[21] J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I*, Braunschweig 1905, p. 350—377 și fig. 999. A. Alföldi, *Untergang der Römerherschaft in Panonien*, Leipzig 1926, II, pl. 7. N. Fettich, *Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metalkunst* în *Arch. Hung.* XXXI, 1951, pl. 39, 5, 6.

[22] J. Eisner, *Devinska Nova Ves*, Bratislava 1952, pl. 13, 1, 5. B. Zvoboda, *Zemianski Vrbovok* în *Pamiatky archeologicke*, XLIV, 1953, p. 39, fig. 4. A. Tocik, *Pohrebisko a sidlisko z doby avarskej rise v Prsi* în *Slov. Arch.* XI, 1, 1963, Mormîntul 125. Idem, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Sturovo*, Bratislava 1968, mormîntul 16, p. 14 și pl. XVII, 1, 2 ; mormîntul 86, p. 31 și pl. XXV, 1, 2. Idem, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare*, Bratislava 1968, mormîntul 33, p. 15 și pl. XXIX, 1 ; mormîntul 649, p. 104 și pl. LXXXII, 32.

lunula, aceasta este ornamentată, de ea fiind prinsă rozeta pe care se află dispuse granulațiile. Cea mai mare asemănare este între cerceii de la Gîrlița și cei descoperiți la Proștea Mare.

Fragment faleră bronz : descoperită în urna din M 17. Lucrată din foaie subțire de bronz aceasta are central un umbo, iar de jur împrejur, pe margine, un cerc perlat. (fig. 8 a). Asemenea falere au fost descoperite în număr mare în cimitirele slavo-avare de la Sturovo și Holiare [23].

Mărgele : descoperite în urne sînt topite și deformate, astfel că nu ne pot oferi nici un indiciu pentru datare.

Săpăturile efectuate la Gîrlița în 1969 au adus o serie de elemente noi, atît în ceea ce privește ceramica cît și pentru restul inventarului. Prezența cerceilor bizantini de argint asigură datarea necropolei în sec. VIII — începutul sec. IX.

În ce privește atribuirea etnică a necropolei, prezența celor două urne lucrate la mînă, M 9 și M 18, ca și caracterele generale ale ceramicei, ne face să credem că necropola aparținea unei populații amestecate, încă necristalizată, în care însă un rol predominant îl avea populația băștinașă, moștenitoarea tradițiilor romanice.

* * *

Cu ocazia săpăturilor efectuate la Gîrlița-Ostrov în 1969, au fost descoperite și trei morminte de incinerație de epocă romană. Mormintele erau așezate unul lîngă altul, astfel încît la prima vedere păreau un zid de țigle. Gropile erau acoperite cu țigle, fiecare mormînt avînd 1—2 țigle întregi iar restul fragmentare. Din cele trei morminte, unul singur a avut inventar. Imediat sub țigla care acoperea mormîntul a fost descoperită o strachină pusă cu gura în jos, iar printre resturile de oase arse, a fost găsit un fund de la un vas de sticlă, databil probabil în sec. II-III e.n. [24]. La toate cele trei morminte arderea s-a făcut pe loc, groapa prezentînd puternice urme de arsură. Strachina este lucrată la roată, păstrînd în interior urmele destul de vizibile ale lucrului. (fig. 24 a, b). Pereții vasului sînt drepți și nu prea înalți, iar fundul rotund, este foarte puțin reliefat. Lucrată dintr-o pastă bună, strachina are fața superioară și marginile acoperite cu vopsea roșie, care în unele locuri este prelinsă. Acest tip de strachină este întîlnit în sec. II-III e.n. [25], lucru care ne face să datăm mormintele în aceeași perioadă.

---

[23] A. Tocik, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare*, Bratislava 1968, mormîntul 2, p. 11 și pl. XXV, 1—6 ; mormîntul 177, p. 39 și pl. XLVII, 21—26 ; mormîntul 248, p. 48 și pl. LIII, 21—23 ; mormîntul 598, p. 92 și pl. LXXXIV 34—38 ; mormîntul 710. p. 106 și pl. LXXXIII, 15—17. Idem, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Sturovo*. Bratislava 1968, mormîntul 132, p. 40 și pl. XXXI.

[24] M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, p. 122, fig. 250.

[25] T. N. Knipovici, *Unterschungen zur Keramik römischen Zeit, aus den Griecherstädten an der Nordkünste des Schwarzen Meeres, I. Die Keramik römischen Zeit aus Olbia in der Sammebung der Ermitaje*, Frankfurt a M, 1929, p. 51, fig. 12, 5.

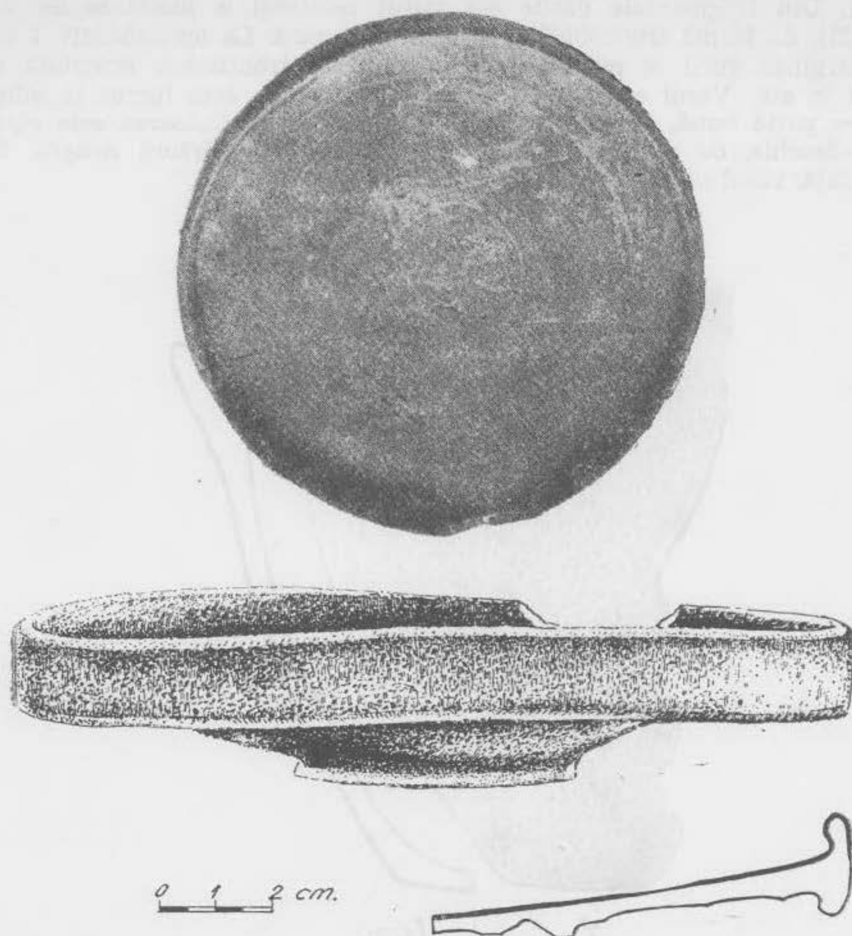

Fig. 24

* * *

Încă din campania trecută, apăruseră în cursul săpăturii, în mod izolat, o serie de fragmente ceramice care ulterior au fost determinate ca aparținînd epocii bronzului[26]. În 1969, pe lîngă fragmentele care au continuat să apară izolat ca și în anul precedent, sînt de semnalat trei situații în care au putut fi făcute observații interesante: este vorba de descoperirea a două gropi și a unui vas care a putut fi reîntregit.

Groapa nr. 1, a fost surprinsă în capătul de est al secțiunii nr. IV. Destul de puțin adîncă, a fost distrusă în mare parte de o groapă mo-

[26] Prețioase indicații în ce privește determinarea și bibliografia ne-au fost date de de S. Morintz și P. Roman, cărora ținem să le mulțumim și pe această cale.

dernă. Din fragmentele găsite s-a putut reîntregi o jumătate de vas (fig. 25), de formă tronconică, foarte larg la gură. La aproximativ 7 cm de marginea gurii se păstrează o proeminență tronconică, orientată cu vîrful în sus. Vasul care are o înălțime de 28 cm, este lucrat la mînă, dintr-o pastă bună, conținînd nisip fin și pietricele. Culoarea este cărămizie-deschis, cu pete negre la suprafață, iar în spărtură neagră. La suprafață, vasul prezintă urme de lustruire.

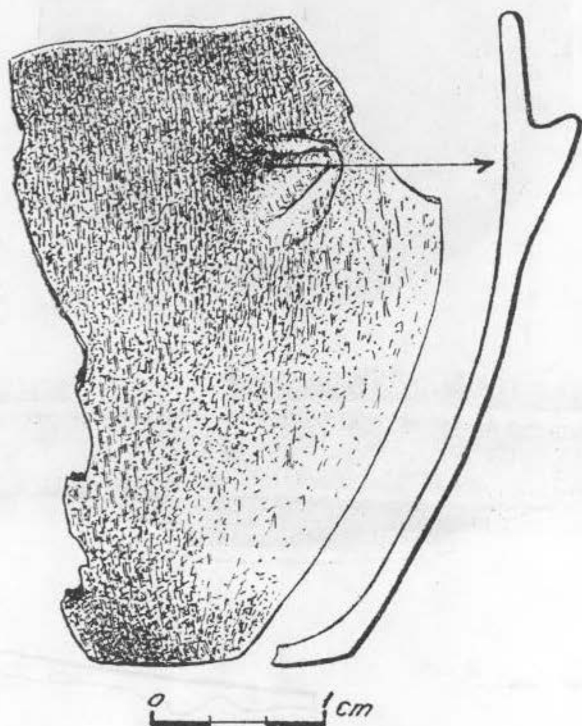

Fig. 25

Groapa nr. 2, a fost surprinsă în capătul de est al secțiunii nr. V. Groapa se lărgea spre fund, cuptorindu-se. Ea începea de la 0,40 m de suprafața solului și continua pînă la 1,95 m, adîncindu-se în pămîntul viu. Pe lîngă oase de animale și cenușă s-au găsit foarte multe fragmente ceramice, din care s-a putut reconstitui partea superioară a unui vas (fig. 26). De asemenea s-au găsit și fragmente din fundul altui vas. (fig. 27).

Fragmentul din partea superioară a vasului dovedește că avem a face cu un vas foarte larg la gură, de formă probabil tronconică, cu marginea dreaptă, imediat sub margine aflîndu-se un brîu ornamentat cu alveole. La o mică distanță de brîu se află o proeminență tronconică,

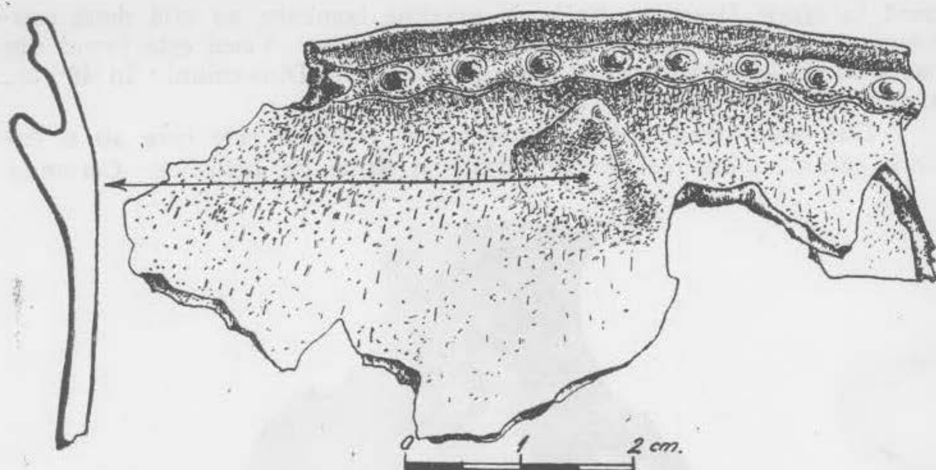

Fig. 26

Fig. 27

cu vîrful orientat în sus. Pasta de culoare cărămizie, cu pete cenușii la suprafață și miezul negru, conține cioburi pisate și pietricele.

Al treilea vas, care a putut fi întregit, a fost găsit la baza arăturii, spart, cu spărturile împrăștiate pe o distanță de 2—3 m. Nu s-a putut surprinde nici un indiciu al unui strat sau nivel căruia să-i aparțină, pămîntul fiind răvășit de arătură. Este un vas de dimensiuni mari, cu corpul puternic bombat, cu umerii proeminenți, cu gîtul foarte înalt și cilindric. Buza, foarte lată, îngroșată pe toată lățimea ei este puțin

trasă în afară. Deasupra liniei de maximă bombare, se află două proeminențe conice, diametral opuse, orientate în sus. Vasul este lucrat din pastă bună, de culoare cărămizie, cu pete negre. Dimensiuni : În 46 cm., d. g. 22 cm., d f. 12 cm. (fig. 28).

Din restul fragmentelor ceramice se remarcă cele care au o culoare cărămizie-deschisă la suprafață și urme de lustruire. Ceramică

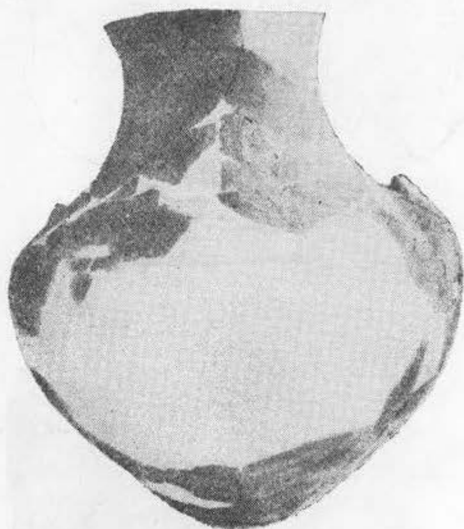

Fig. 28

asemănătoare a fost descoperită la Grădiștea Coslogeni, Greaca, Căscioarele, Sultana [27] și aparține perioadei de sfîrșit a bronzului. Credem că atît vasul cît și fragmentele ceramice descoperite la Gîrlița-Ostrov se pot încadra în această perioadă. Întîlnită și în Bulgaria, la Razkopanița [28], această cultură a primit denumirea de Coslogeni-Razkopanița, după numele celor două localități unde au fost descoperite pentru prima oară materiale caracteristice [29].

Prin descoperirea de la Gîrlița-Ostrov se adaugă la harta arheologică a Dobrogei un nou punct cu material din epoca bronzului, epocă atît de puțin cunoscută în această regiune.

---

[27] Cercetările de la Grădiștea Coslogeni au fost efectuaae de S. Morintz și A. Atanasiu. Pentru celelalte localități, v. S. Morintz și B. Ionescu, *Cercetări arheologice în împrejurimile orașului Oltenița (1958—1967)* în *SCIV*, 1968, p. 95—128.

[28] P. Detev, Селищната могила Разкопаница în *Izvestia — Institut* XVII, Sofia 1950, p. 171 și urm.

[29] V. Leahu, *Cu privire la sfîrșitul epocii bronzului în Muntenia* în *SCIV*, 1, 1969, p. 17—32.

LA NÉCROPOLE DU HAUTE EPOQUE FEODALE DE GÎRLIŢA-OSTROV FOUILLES EFFECTUÉES EN 1969

RÉSUMÉ

Les fouilles de sauvetage dans la nécropole féodale-primitive de Gîrliţa-Ostrov, poursuivies entre le 9 et le 27 mai 1969 ont abouti à la 10 nouvelles tombesc d'incinération dans des urnes. On y a trouvé un riche inventaire.

Par rapport à la campagne précédente, toute une série de nouveaux problèmes ont surgi, par exemple : des tombes où les urnes sont recouvertes de fragments provenant d'autres vases (M 19 et M 21), ainsi que des urnes où les os des membres sont mis dessus (M 16, M 17 et M 22).

On conserve les mêmes catégories de céramique qui avaient paru au cours de la campagne de 1968.

On remarque cependant la prédominance des urnes qui présentent le rebord droit et applati (fig. 1, 6, 11, 15, 21), par rapport à celles au rebord évasé et épaissi vers l'extérieur. De même, on remarque le décor, qui présente principalement deux éléments — la strie horizontale et celle en vague, organisées par registre séparés, sans se superposer (fig. 1, 3, 6, 15).

Quelques urnes présentent sur le fond les marques du potier (fig. 4, 9, 16, 22).

Comme inventaire, on a trouvé dans les urnes : des osselets troués (fig. 23), des boucles de ceinture (fig. 8, b, c), un bracelet (fig. 13), des perles fondes, gardant les traces de leur passage au feu (fig. 5), la pointe d'un couteau (fig. 26) et deux boucles d'oreille byzantines, en argent (fig. 18).

En s'appuyant sur ces boucles, ainsi que sur la céramique — technique et décoratqion — l'auteur renforce l'opinion exprimée antérieurement, selon laquelles la nécropole peut être datée comme étant du VIII s. ou. bien du début du IX .

Au cours des fouilles, on a découvert en outre trois tombeaux romains d'incinération, en tuiles et matériaux de l'âge du bronze.

Les tombes romaines d'incinération sont datées, à base du pauvre inventaire qu'elles renferment, du II -III s. de n.è. (fig. 24, a, b).

Les matériaux appartenant à la fin de l'âge du bronze ont été renfermés dans la culture nommée Coslogeni-Razkopaniţa (fig. 25, 26, 27, 28).

DAS FRÜHMITTELATELALTERLICHE GRÄBERFELD VON GIRLIŢA-OSTROV
DIE GRABUNGEN DES JAHRES 1969

ZUSAMMENFASSUNG

In der Zeitspanne 9. bis 27. Mai 1969 wurde mit den Rettungsgrabungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Gîrliţa-Ostrov fortgefahren. Es wurden 10 weitere Urnenbrandgräber mit recihen Beigaben freigelegt.

Im Vergleich zur vorausgehenden Grabungskampagne sind verschiedene neue Fragen aufgekommen, wie z.B. : Gräber in denen die Urnen mit Scherben anderer Gefäβe gedeckt sind (Grab 19 und Grab 21), Urnen in den die Knochen der Gliedmaβen obenauf gelegt sind (Grab 16, 17 und$_{22}$). Die gleichen Keramikkategorien wie i.J. 1968 kommen zum Vorschein. Bemerkenswert ist das Vorherrschen der Urnen mit geradem und abgeflachtem Mundsaum (Bild 1, 6, 11, 15, 29) dsaum.

im Verhältnis zu denen mit ausladendem und nach außen hin verdicktem Mundsaum. Ebenso die Verzierung, die hauptsächlich zwei Elemente umfaßt: die waagerechte Rille und die Wellenrille, die in getrennten, sich nicht überschneidenden Registern vorkommen (Bild 1, 3, 6, 15).

Einige Urnen weisen auf dem Grund Töpferzeichen auf (Bild 4, 9, 16, 22). Als Fundbestand beinhalteten die Urnen folgendes: durchlöcherte Fersenbeine (Bild 23), Schnallen (Bild 8, b, c), einen Armreifen (Bild 13), Perlen, die geschmolzenen sind und Brandspuren aufweisen (Bild 5), eine Messerspitze (Bild 2, 3), und ein Paar byzantinische, silberne Ohrringe (Bild 18).

Aufgrund dieser Ohrringe, wie aufgrund der Keramik — ihrer Machart und Verzierung — erhärtet der Verfasser die bereits früher ausgesprochene Meinung, das Gräberfeld könne in das 8. Beginn des 9. Jh. datieren. Die Grabungen legten noch drei römische Brandgräber aus Ziegeln und mit bronzezeitlichen Beigaben frei.

Die römischen Brandgräber datieren aufgrund ihres gerningen Bundbestandes in das 2. 3. Jh.u.Z. (Bild 24 a, b).

Das Fundgut, das aus der Ausgangszeit der Bronze stammt, wird in die Coslogeni-Raskopanitza bezeichnete Kultur eingereiht (Bild 25—28).

STUDII ŞI NOTE

M. IRIMIA — A. DUMITRAŞCU

SABIA DE BRONZ MICENIANA DESCOPERITĂ LA MEDGIDIA*

În comparaţie cu alte perioade istorice, epoca bronzului dobrogean rămîne încă destul de puţin cunoscută, cu toate unele importante descoperiri făcute mai ales în ultimii ani. Dacă în ce priveşte celelalte perioade istorice sîntem în măsură să ne facem — nu fără unele lacune — o părere mai generală asupra aspectelor culturale documentate aici, asupra succesiunii lor în timp şi a legăturilor cu ţinuturile învecinate, nu tot aşa este situaţia cu epoca bronzului. Pentru întregirea tabloului general al epocii cu noi date istorice, considerăm că este necesar ca orice nouă descoperire aparţinînd acestei perioade să fie pusă cît mai curînd la îndemîna cercetătorilor.

În primăvara anului 1968, scoţîndu-se pămînt din cariera de lut a fabricii de cărămidă din Medgidia, au fost descoperite mai multe materiale arheologice, dintre care o parte au fost duse la Şcoala generală nr. 2 din oraş. Punctul arheologic amintit se află la marginea de nord-vest a oraşului, chiar lîngă fabrică. Cercetînd terenul, am constatat existenţa aici a unei aşezări de epocă romană. Din cauza săpăturilor amintite, care au cuprins o zonă foarte întinsă, aşezarea a fost distrusă în cea mai mare parte. Între materialele arheologice provenite din acel loc şi care au fost păstrate un timp la Şcoala generală nr. 2, se află şi o sabie de bronz miceniană, evident, făr nici o legătură cu materialul de epocă romană.

Interesîndu-se asupra condiţiilor în care a fost descoperită sabia, am aflat de la doi martori oculari (Popescu Ion, contabil la fabrica de cărămidă şi Coca Gheorghe), că ea a fost găsită lîngă un schelet uman înconjurat de pietre, alături de care ar fi apărut şi oase de animale. Din declaraţiile lor se pare că împreună cu sabia n-au mai fost găsite alte materiale arheologice. Nu am putut obţine alte date asupra acestei descoperiri şi nici verifica informaţiile primite, deoarece în momentul sesizării noastre întregul complex era distrus. În întreaga zonă, nu am mai descoperit nici un alt material aparţinînd aceleaşi epoci.

* Exprimăm pe această cale mulţumiri tov. prof. dr. doc. I. Nestor, prof. dr. doc. D. Berciu, prof. dr. doc. K. Horedt şi dr. A. D. Alexandrescu pentru informaţiile şi sugestiile date.

Sabia (fig. 1/a-c), ruptă de către descoperitori, se compune, așa cum se prezintă astăzi, din patru fragmente. Dintr-unul din fragmente descoperitorii au tăiat o bucată de circa 1 cm, pe care au dizolvat-o în acid azotic. Nu putem şti lungimea exactă a săbiei deoarece lipsește vîrful.

Bronzul din care a fost turnată sabia este de culoare galben-deschis, ceea ce indică un procent ridicat de cositor [1]. O analiză chimică a compoziției aliajului nu s-a făcu încă. Piesa, destul de prost conservată, este acoperită cu un strat gros de carbonat de cupru, de culoare verde deschis. Lama săbiei, are o grosime constantă pe toată lungimea și prezintă o nervură mediană puternică, cu conturul semicircular. Porțiunea dinspre mîner a lamei prezintă pe ambele părți cîte o ramă înaltă, îngroșată, semicirculară, din care pornesc cele două cornițe care formează garda mînerului.

Limba mînerului, de formă dreptunghiulară, mai îngustă de cît lama săbiei, are marginile ridicate ca niște rame, care se unesc prin unghiuri drepte cu ramele ultimei părți a lamei. De o parte și de alta erau prinse, între aceste rame, plăselele mînerului. Nervura mediană a lamei continuă neîntrerupt pînă în dreptul limbii mînerului, intrînd deci parțial și sub plăsele. Pe lamă, în dreptul celor două cornițe, apar, de o parte și de alta a nervurii mediane, două nituri înalte, care serveau la prinderea plăselelor. Tot în același scop limba mînerului are și un orificiu de nit. Spărtura dreptunghiulară neregulată din mijlocul limbii mînerului nu este altceva de cît probabil o rupere și o lărgire prin deteriorare a altor orificii de nit. Cornițele pline, în formă de triunghi cu laturile curbe în secțiune, aveau rolul de a proteja mîna de lovituri, în timpul luptei. Nu s-au păstrat resturi din mîner. El pare să fi fost de lemn, care, în decursul timpului, a putrezit.

Întreaga sabie (adică atît lama, cît și cornițele și limba mînerului) a fost turnată, într-o singură formă, după procedeul „à cire perdue".

Dimensiuni : lungimea totală 0,606 m ; lungimea limbii mînerului 0,08 m ; lățimea maximă 0,04 m ; lățimea maximă a lamei 0,032 m ; lățimea mînerului 0,022 m ; deschiderea între cornițele săbiei 0,13 m ; unghiul între cornițe 140° ; grosimea nervurii mediane a lamei 0,01 m ; grosimea mînerului 0,015 m ; greutatea 0,488 kg.

Legăturile regiunilor dunărene cu sudul egeic, ale căror începuturi datează încă din neolitic, au cunoscut în epoca metalelor o intensificare deosebită, datorită mai ales ridicării înfloritorului centru micenian. Acesta a transmis regiunilor învecinate anumite influențe culturale, care au fost apoi răspîndite în bazinul carpato-dunărean, iar de aici spre centrul și nordul Europei [2]. Dintre acestea, în literatura de specialitate au fost scoase în evidență, în repetate rînduri, mai ales decorația spi-

---

[1] I. Nestor. *Sabia de bronz de la Boiu Contribuție la studiul primelor săbii cu limbă la mîner din Europa Centrală*, în *Sargetia*, I, 1937, p. 160.

[2] R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im wsestichen Osteegebiet un ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen*, Hamburg, 1957, *passim*.

Fig. 1 a

Fig. 1 b

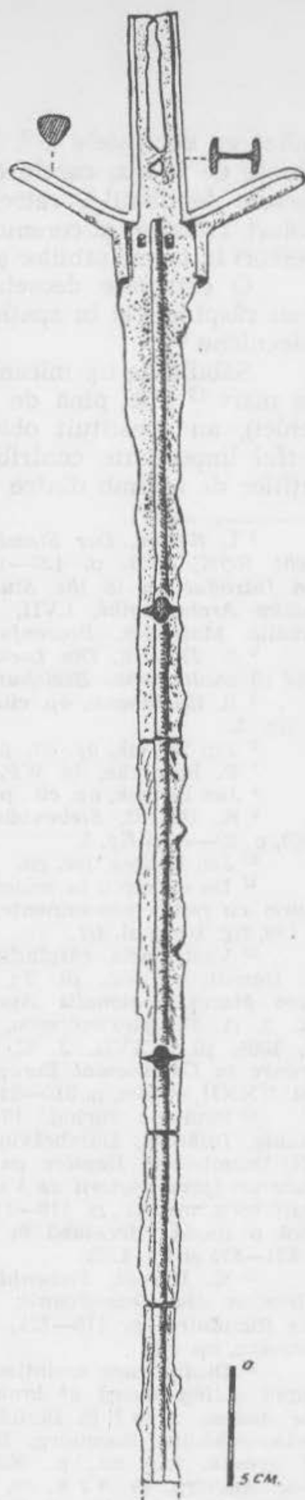

Fig. 1 c

ralică cu derivatele ei[3], inelele de buclă[4], obiectele de os ornamentate[5], vasele de bronz, carele de luptă cu două roţi[6], mărgelele de faianţă[7], mesele de libaţii[8], vetrele decorate cu motive spiralice[9], anumite simboluri, ritualuri şi ceremonii[10] etc. Înrîuririle miceniene au fost observate deseori în forma săbiilor şi mai ales a mînerelor lor[11].

O categorie deosebită o reprezintă săbiile de tip micenian, care s-au răspîndit şi în spaţiul carpato-balcanic, în afara teritoriului culturii miceniene[12].

Săbiile de tip micenian, apărute pe teritoriul R.S.R. în număr destul de mare[13] (dar pînă de curînd numai în Transilvania şi Cîmpia Munteniei), au constituit obiectul unor preocupări deosebite[14], aducîndu-se astfel importante contribuţii la problema legăturilor culturale şi a relaţiilor de schimb dintre ţinuturile carpato-dunărene şi lumea miceniană.

---

[3] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtforschung in Rumänien*, în *22 Bericht RGK*, 1933, p. 120—121. Jan Bouzek, *The Aegean and Central Europe. An Introduction to the Study of cultural Interrelations 1600—1300 B.C.*, în *Památky Archeologiké*, LVII, 1, 1966, Ceskoslovenská Akademie Ved, p. 252—253 Amalia Mozsolics, *Brozenfunde des Karpatenbeckens*, Budapesta 1967, *passim*.

[4] E. Zaharia, *Die Lockenringe von Sărata-Monteoru und ihre typologischen und chronologischen Beziehungen*, *în Dacia III*, 1959, p. 129—131.

[5] R. Hachmann, *op. cit.*, p. 174—176 şi pl. 70. Jan Bouzek, *op. cit.*, p. 252—253 şi fig. 5.

[6] Jan Bouzek, *op. cit.*, p. 254—258 şi fig. 8, 9.

[7] P. Reinecke, în *WPZ*, XXIX, 1942, p. 104. Jan Bouzek, *op. cit.*, p. 257.

[8] Jan Bouzek, *op. cit.*, p. 261 şi urm

[9] K. Horedt, *Siebenbürgen und Mykenä*, în *Nouvelles études d'histoire*, II, 1960, p. 39—44 şi fig. 5.

[10] Jan Bouzek, *loc. cit.*

[11] De exemplu la mînerul din depozitul de la Apa, care se termină printr-un buton cu patru proeminenţe ; cf. Dorin Popescu, în *Dacia*. VII—VIII, 1937—1940, p. 120, fig. 1/1 şi pl. I/1.

[12] Vezi harta răspîndirii săbiilor miceniene în spaţiul carpato-balcanic la K. Horedt, *op. cit.*, pl. 2 ; idem, *Săbiile de tip micenian din Transilvania*, în *Acta Musei Regionalis Apulensis*, *Studii şi comunicări*, IV, Alba Iulia, 1961. fig. 2. A. D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*, în *Dacia*, *N.S.* X, 1966, pl. XXVII. J. C. Cowen, *The origins of the Flange-hilted Sword of Bronze in Continental Europe*, *Proceedings of the Prehistoric Society for 1966* — vol. XXXII, extras, p. 310—312.

[13] Pînă de curînd, 10 exemplare : la Miercurea-Sibiu, Alba Iulia, Alma, Aluniş, Inlăceni, Dumbrăvioara, Copşa Mare, Drajna de Jos, Roşiorii de Vede (Vl. Dumitrescu, *Rapière en bronze du type mycénien, trouvée au sud-ouest de Bucarest (pres Roşiorii de Vede)*, în *Dacia*, V-VI, 1935—1936, p. 169—173, A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 119—121, pl. I ; II/1—3 ; XXVII) şi Tei (A. D. Alexandrescu, *Încă o spadă miceniană în Muntenia*, *în Muntenia*, în *SCIV*, 3, tomul 17, 1966, p. 571—575 şi fig. 1. 2).

[14] K. Horedt, *Siebenbürgen und Mykenä*, p. 31—44 ; idem, *Săbiile de tip micenian din Transilvania*, p. 9—18. A. D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*, p. 119—121, Idem, *Încă o spadă miceniană*, p. 571—575. Vl. Dumitrescu, *op. cit.*

[15] Dintre care amintim doar cîteva, mai recente : J. D. Cowen, *The flange hilted cuting sword of bronze: was it first developed in central Europe or in the Aegean Area?* în *Bericht über den V-internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte*, Hamburg, 1958 ; idem, *The Origins of the Flange-hilted Sword of Bronze*, loc. cit., p. 262—312 ; N. Sandars, *The first Aegean Swords and their Ancetry*, în *A J A*, 65, 1, 1961, p. 18 şi urm. ; idem, *Later Aegean Bronze Swords*, în *A J A*, 67, 2, 1963, p. 119 şi urm. Jan Bouzek, *op. cit.*, p. 245—252.

Alte studii [15], au încercat să cuprindă toate săbiile miceniene descoperite pînă acum. să realizeze o clasificare pe tipuri şi o prezentare a lor în cadrul general al legăturilor reciproce dintre lumea egeeană şi cea central-europeană în epoca bronzului. Spre deosebire de săbiile miceniene cunoscute pînă acum la noi în ţară, pentru care încadrarea în tipurile clasice este destul de dificilă, din cauza existenţei unor anumite deosebiri între săbiile noastre şi cele clasice [16], sabia recent descoperită la Medgidia este mult mai apropiată de tipurile miceniene.

Sabia de la Medgidia aparţine tipului numit „cu cornițe" („Hörnchenschwert"), tip documentat acum pentru prima dată cu certitudine la noi în ţară. E posibil ca și fragmentul de sabie din depozitul de bronzuri de la Drajna de Jos, cunoscut de mai multă vreme, să aparţină — aşa după cum ar indicat-o forma şi secţiunea lamei — aceluiaşi tip [17]. Dar lipsa mînerului, partea cea mai importantă, caracteristică pentru încadrarea tipologică a piesei, ca şi refolosirea într-o epocă mai tîrzie a fragmentului amintit, împiedică atribuirea lui cu toată siguranța, tipului cu cornițe.

Primele săbii „cu cornițe" au apărut în lumea miceniană în sec. al XV-lea î.e.n. [18]. Ele au la origine pumnalele miceniene [19] prevăzute cu nituri şi cu nervură centrală, iar lama terminată spre mîner cu mici colţuri, asemănătoare unor cornițe incipiente. Ca armă de împuns, sabia cu cornițe reprezintă o lungire a pumnalului, necesară unei eficacităţi cît mai mari în luptă. Invenţia ei este legată atît de realizarea unei arme rezistente şi eficace, cît şi de încercarea meşterilor făurari de a-i adăuga elemente în plus, pentru protecţia mîinii. Această categorie de arme este întîlnită în clasificarea mai veche a lui G. Karo în cadrul tipului B [20], iar în clasificarea mai nouă, realizată de N. Sandars, ca tipul C [21].

Caracteristicile esenţiale ale săbiei „cu cornițe", care o deosebesc de alte spade miceniene, sînt : lama subţire, cu o nervură mediană rezistentă ; cornițele turnate împreună cu lama şi, în fine, limba mînerului prevăzută cu rame laterale, pentru stabilitatea prăselelor.

Aria largă de difuziune este o dovadă a răspîndirii pe care a cunoscut-o acest tip, întrucît îl întîlnim atît în lumea miceniană, cît şi

---

16 A. D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*, p. 119 şi urm. ; idem, în *Încă o spadă miceniană...*, p. 575.

17 I. Andrieşescu, *Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie*, în *Dacia*, II, 1925, p. 375—358, pl. II/7. Pentru atribuirea fragmentului de sabie subtipului C I, vezi şi A. D. Alexandrescu, în *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*, p. 119—121 şi în *Încă o spadă miceniană...*, p. 574, nota 8.

18 N. Sandars, *Later Aegean Bronze Swords*, p. 119.

19 G. Karo, *Die Schachtgräber von Mykenä*, München, 1930, fig. 25—27, nr. 394, p. 95 şi pl. XCIII—XCIV ; nr. 904, pl. XCV etc.

20 *Ibidem*, p. 204—206.

21 N. Sandars, *Later Aegean Bronze Swords*, p. 119—123.

în Palestina, Bulgaria, Iugoslavia [22] și Albania [23]. Într-o arie atît de vastă nu este surprinzătoare descoperirea de variante. N. Sandars distinge două subtipuri principale, C I și C II [24]. Prin caracteristicile lor esențiale, cele două tipuri sînt asemănătoare. Diferența constă în faptul că săbiile subtipului C I prezintă nituri și orificii de nit, în lamă sau în mîner, și au cornițele pline. Săbiile subtipului C II nu au nituri sau orificii de nit în mîner, iar cornițele sînt obținute printr-o pliere a marginilor dinspre mîner ale lamei.

Prin toate caracteristicile sale, sabia de la Medgidia, se încadrează în subtipul C I, care cuprinde un număr relativ mare de arme [25].

În general, o sabie întreagă nu are mai puțin de 0,60 m [26]. De multe ori săbiile au o lungime de circa 0,90 m, iar în unele cazuri, depășesc un metru [27]. După forma ei generală, prin analogie și cu alte piese, exemplarul de la Medgidia pare să fi avut o lungime medie, fiind inițial cu 0,15—0,20 m mai lung de cît se prezintă astăzi.

Exemplarele acestui subtip, apărute în lumea miceniană, au de multe ori mînerele împodobite, acoperite cu plăcuțe de aur, decorate cu motive spiralice, sau lucrate parțial din fildeș, iar nervurile mediane, ornamentate. Aceste săbii „princiare" au fost descoperite atît în Creta, la Knossos, Zapher Papoura, Phaestos, cît și în Grecia continentală, la Dendra, Mycenae, Prosymna, Argos [28] etc.

Săbiile miceniene din Argolida se apropie tipologic de un mic grup descoperit în nord-vest, care cuprinde trei exemplare, două găsite într-un mormînt din Epir, la Perámáthos, lîngă Iannina [29] și un al treilea mult mai la nord, în Jugoslavia, la Tetovo, lîngă Skopje [30]. În același grup nord-vestic, destul de depărtat din punct de vedere geografic, dar apropiat tipologic de centrele miceniene, se includ și descoperirile din Albania [31].

O grupă oarecum aparte, care dovedește o extindere a legăturilor și influențelor miceniene la mari distanțe, o constituie un mic număr de săbii și vîrfuri de lănci apărute în Bulgaria. Două săbii mai bine păstrate, descoperite la Dolnolevski [32] (Kalaglare sau Karaglari în unele

---

[22] *Ibidem*, și p. 144—146 (Catalog).

[23] La Pazhok, lîngă Elbasan și la Mati (Bushkash) ; la Selim Islami și Hasan Ceka, *Nouvelles données sur l'antiquité illyrienne en Albanie*, în *Studia Albanica*, 1, Tirana, 1964, p. 95—96, pl. VI/1 (fotografia fiind neclară nu se poate preciza cu exactitate tipul săbiei) și p. 102, pl. XII/1—2.

[24] N. Sandars, *loc. cit.*

[25] 19 exemplare, la N. Sandars, *Later Aegean Bronze Swords*, Catalog. p. 144—146

[26] Sabia din Cos este o excepție ; cf. și N. Sandars, *op. cit.*, p. 119.

[27] Ca la Ialysos, Rhodos ; la N. Sandars, *op. cit.*, p. 145.

[28] N. Sandars, *op. cit.*, p. 119 și urm. și Catalog.

[29] *Ibidem* și pl. 21/3—4.

[30] *Ibidem*.

[31] Selim Islami și Hasan Ceka, *loc. cit.*

[32] N. Sandars, *Later Aegean Bronze Swords*, p. 121 și pl. 22/5.

lucrări)[33] lîngă Pazardjik și Perushtiza[34], lîngă Plovdiv, se pare că au apărut în morminte, fiind asociate cu vîrfuri de lănci de tip micenian[35]. Din același grup face parte și o altă sabie, descoperită oarecum izolat, la o distanță destul de mare de primele două în nord-vestul Bulgariei la Doktor Iosifovo[36], lîngă Mihailovgrad. Săbiile din Bulgaria aparțin tot subtipului C I, dar prezintă unele deosebiri față de cele clasice miceniene. Principalele diferențe constau în lungimea mai mare și în deschiderea mai largă, în unghi obtuz, a cornițelor la exemplarele bulgărești. Datorită lungimii mari, a îngustimii lamei și a nervurii mediane puternic îngroșate, cît și a calității aliajului, ele dau impresia a fi fost chiar mai eficiente de cît armele din sud[37].

După modul de execuție a mînerului și a cornițelor, sabia de la Medgidia se aseamănă foarte mult cu exemplarele descoperite în Bulgaria. Apropierea este mai mare mai ales de exemplarul descoperit la Doktor Iosifovo.

Deosebit de importantă este și apariția în Bulgaria a vîrfurilor de lănci miceniene. În afară de cele descoperite împreună cu săbiile la Dolnolevski și Perushtiza, alte două vîrfuri de lănci au apărut izolat la Kritchim[38], lîngă Plovdiv și la Krasno-Grădiște[39], lîngă Tîrnovo. Vîrful de lance de la Kritchim este foarte lung (0,502 m) și îngust, asemănîndu-se cu alte vîrfuri, de la Knossos și Dendra[40].

În general se consideră că săbiile din mormintele „regale" miceniene nu au fost întrebuințate în luptă, fiind folosite mai ales ca arme de paradă[41]. În schimb, aspectul săbiilor din Bulgaria, ca și a exemplarului de la Medgidia, arată că ele au fost efectiv folosite în luptă.

Subtipul C II de săbii este mult mai unitar, dar mai puțin răspîndit de cît C I[42].

În ciuda unor mari asemănări, exemplarele subtipului C I variază după felul dispunerii niturilor sau a orificiilor de nit, după secțiunea nervurii mediane, după mărimea cornițelor, ca și după motivele ornamentale (atunci cînd unele din ele sînt decorate). Deosebirile constatate între grupele și exemplarele acestui subtip arată că săbiile erau lucrate în diferite centre[43]. Răspîndirea lor în anumite arii se datorează probabil schimburilor intertribale. E posibil, de asemeni, ca un anume produs, realizat într-un loc, să fi fost copiat identic, eventual cu unele modificări de alți meșteri, în alte locuri.

---

33 În M. Elbert, *Reallexikon*, II, pl. 103/b, c ; Martin Hell, *Ein Passfund der Urnenfelderkultur aus den Gau Salzburg*, în *WPZ*, XXVI, 1939, p. 155 ; K. Horedt, *Săbiile de tip micenian din Transilvania*, p. 14, etc.

34 N. Sandars, *Later Aegean Bronze Swords*, p. 121 și pl. 22/7.

35 *Ibidem* și pl. 22/6, 8.

36 *Ibidem* și pl. 22/9.

37 *Ibidem*, p. 121.

38 *Ibidem* și pl. 22/10.

39 *Ibidem* și pl. 22/11.

40 *Ibidem*, p. 121.

41 *Ibidem*, p. 128.

42 *Ibidem*, p. 121—122, 123.

43 Cf. și N. Sandars, *op. cit.*, p. 125.

Din punct de vedere cronologic, pe baza contextelor arheologice în care au fost descoperite, săbiile C I din Creta au fost datate la mijlocul sau în a doua jumătate a sec. al XV-lea î.e.n. [44]. Cele mai multe săbii din Grecia continentală sînt considerate ca fiind puțin mai tîrzii de cît cele cretane, datînd de la începutul sec. al XIV-lea î.e.n. [45]. Meșterii făurari care au executat săbiile din Epir, Macedonia ori Bulgaria, trebuie să fi venit în contact cu produsele din centrele clasice miceniene în perioada în care subtipul C I era în plină răspîndire, adică în prima jumătate a sec. al XIV-lea î.e.n. Produsele lor, răspîndindu-se apoi în diferitele arii, n-au putut depăși mult mijlocul sec. XIV î.e.n. [46].

Avînd în vedere și celelalte descoperiri asemănătoare amintite mai sus, considerăm că și sabia de la Medgidia poate fi datată în sec. al XIV-lea î.e.n.

În cadrul general al descoperirilor de arme miceniene, sabia de la Medgidia reprezintă cea mai nord-estică apariție de acest tip. Ea pare izolată, deoarece este situată la o mare distanță atît de centrele clasice miceniene, cît și de localitățile din Bulgaria, unde s-au mai făcut astfel de descoperiri. Cea mai apropiată apariție este vîrful de lance miceniană de la Krasno-Grădiște, de lîngă Tîrnovo, prin care sabia de la Medgidia se leagă de descoperirile de arme miceniene din Bulgaria, grupate aproximativ în zona Plovdivului (Dolnolevski, Perushtiza și Kritchim) [47].

Din cauza caracterului întîmplător al descoperirii, nu putem ști cu certitudine dacă sabia de la Medgidia a fost găsită într-un mormînt sau nu. Totuși, dat fiind faptul că cele mai multe săbii de acest gen au apărut în morminte, este probabil ca și în cazul nostru situația să fie identică.

Ca și în cazul altor descoperiri întîmplătoare de bronzuri din Dobrogea, nici de data aceasta nu putem preciza purtătorii cărei culturi au folosit sabia de la Medgidia. În aria culturii Cernavodă, care a cuprins întreg teritoriul Dobrogei, precum și o fîșie de la nord de Dunăre [48] (dar a cărei principală perioadă de dezvoltare este anterioară din punct de vedere cronologic descoperirii de la Medgidia), au fost descoperite mai multe dovezi ale faptului că purtătorilor acestei culturi nu le erau necunoscute unele arme folosite în sud. În nordul Dunării, la Crivăț, lîngă Oltenița, unde există, după părerea prof. D. Berciu o componentă Cernavodă, a fost descoperită o lamă triunghiulară cu patru nituri, care a fost încadrată în seria celor răspîndite în mediul helladic vechi, în cel al bronzului cicladic și din Anatolia [49]. Pe pieptul unei figurine de lut masculine, descoperite în nivelul III cultural de la Cernavodă, este incizată forma unui pumnal cu mîner plin, care, așa

---

[44] *Ibidem*, p. 119—126 ; Jan Bouzek, *op. cit.*, p. 249—250.
[45] N. Sandars, *Later Aegean Bronze Swords*, p. 126.
[46] *Ibidem*.
[47] Vezi mai sus, notele 32, 34, 35, 38.
[48] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 152.
[49] *Ibidem*, p. 155.

cum s-a arătat, prezintă analogii cu orizontul mormintelor „regale" de la Mycenae [50].

Dar toate acestea nu rezolvă problema originii săbiei de la Medgidia. De caracter sudic, ea nu pare totuși să fi fost lucrată, așa cum s-a arătat mai sus, chiar într-unul din centrele miceniene clasice. Nu poate fi nici un produs local, întrucît, cel puțin pentru această epocă, nu poate fi dovedită o dezvoltare locală atît de înaltă a metalurgiei bronzului, încît să poată fi executată o asemenea piesă, care cerea o perfectă stăpînire a meșteșugului prelucrării bronzului și a tehnicii de turnare. Singura dovadă de pînă acum pentru făurirea locală a unor unelte de bronz în cadrul culturii Cernavodă este un topor fragmentar de gresie, pentru turnat securi [51]. Abia într-o fază ulterioară, din punct de vedere cronologic descoperirii de la Medgidia, în Bronzul final, apariția unor importante depozite de unelte și turte de bronz va indica începutul unei adevărate metalurgii a bronzului în Dobrogea [52].

Caracteristicile săbiei de la Medgidia arată că ea reprezintă un produs adus în Dobrogea din altă parte. Este foarte probabil ca exemplarul de la Medgidia să fi fost lucrat în același centru în care au fost produse şi săbiile descoperite în Bulgaria. Prin schimb, piesa a putut ajunge apoi în Dobrogea. Tot importuri sudice în mediul cultural local au fost considerate și săbiile miceniene descoperite în Transilvania [53].

Pătrunderea influențelor, sau a unor elemente de cultură miceniene, în diferite părți ale Europei a influențat dezvoltarea culturilor locale în epoca bronzului.

Cu toate că descoperirea de la Medgidia nu este legată în mod direct de un anumit orizont de descoperiri sau de o cultură contemporană, ea dovedește răspîndirea într-o nouă parte a bazinului dunărean, în Dobrogea, a elementelor de cultură ale marelui centru pe care-l reprezenta cercul micenian.

L'ÉPÉE MYCÉNIEN EN BRONZE, DECOUVERTE A MEDGIDIA

Résumé

Au cours du printemps de l'année 1968 on a découvert, par hasard, une épée mycénien en bronze, dans la carrière d'argile de la fabrique de briques du quartier nord-ouest de la ville de Medgidia.

L'épée (fig. 1 a—c) est composé de quatre fragments. On ne connaît pas sa longueur initiale. Dimensions : longueur actuelle, 0,606 m, largeur maximale, 0,04 m ; poids, 0,488 kg. L'épée est exécuté en bronze de couleur jaune clair, ce qui indique un pourcentage élevé d'étain.

---

[50] *Ibidem*, și D. Berciu, în D. M. Pippidi și D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, București, 1965, p. 63.

[51] *Ibidem*.

[52] A. Aricescu, *Depozitele de bronzuri din Dobrogea*, în *SCIV*, 1, tomul 16, p. 17 și urm., M. Irimia, *Un depozit de bronzuri la Constanța*, în *Pontice*, 1968, Muzeul de Arheologie Constanța, p. 89 și urm.

[53] K. Horedt, *Săbiile de tip micenian din Transilvania*, p. 13—14.

L'épée de Medgidia appartient au tppe nommé „à petites cornes" (Hörnchenschwert), type attesté pour la premirèe fois d'une manière certaine sur le territoire de la Roumanie.

Les auteurs présentent ensuite un bref historique de l'évolution des sabres mycénies „à ptites cornes" et passent en revue la littérature archéologique de spécialité, dédiée à cette catégorie d'armes et qui jouit d'une certaine autorité.

Selon toutes ses caractéristiques, l'épée de Medgidia doit être compris dans le type B — selon la classification plus ancienne de G. Karo (*Die Schachtgräber von Mykenä*, München, 1930, fig. 25—27, no 394, p. 92 et pl. XCIII—XCIV; no 904, pl. XCV, etc.), et dans le type C, sous-type C-I, selon une classification plus récente, réalisée par N. Sandars (*Later Aegean Bronze Swords*, dans AJA 67, 2, 1963, p. 119 et suiv.).

La découverte de Medgidia est rapportée ensuite à d'autres découvertes d'armes du monde gréco-mycénien et surtout aux épées mycéniennes de Bulgarie (à Dolnolevski, Perushtiza et Doktor Iosifovo). Du point de vue chronologique, l'épée de Medgidia, comparée à d'autres découvertes similaires du monde gréco-mycénien et surtout à ceux de Bulgarie, date du XIVe s. av.n.ère.

L'épée de Medgidia est une arme exécutée ailleurs, elle provient probablement du même centre où furent réalisées les épées Bulgarie. Par voie d'échange, la pièce put arriver ensuite en Dobroudja. Elle represente, ainsi que les pées mycéniennes de Transylvanie, une importation du sud dans le milieu culturel local.

La pénétration des influences, ou bien de certains elements de culture mycénien en différents parties de l'Europe a influencé le développement des cultures locales à l'âge du bronze.

Quoiuqe la découverte de Medgidia ne soit pas liée d'une manière directe à un horizon précis de découvertes, ou bien à une culture contemporaine, elle prouve la diffusion des éléments de culture du grand centre représenté par le monde mycénien, dans une nouvelle partie du bassin danubien, notamment en Dobroudja.

DAS MYKENISCHE BRONZESCHWERT VON MEDGIDIA

Zusammenfassung

In Frühjahr des Jahres 1968 wurde im Nordwesten der Stadt Medgidia (Kreis Konstanza) in der Lehmgrube der Ziegelfabrik ein Bronzeschwert mykenischer Art zufälligerweise gefunden.

Das Schwert (Bild 1 a—c) besteht aus vier Fragmenten. Die ursprüngliche Länge ist unbekannt, die gegenwärtige Länge beträgt 0,606 m, die maximale Breite 0,04 m, das Gewicht 0,488 kg. Es ist aus hellgelber Bronze gearbeitet, was darauf schließen läbt, daβ der Zinngehalt hoch ist.

Das Schwert von Medgidia gehört dem sogenannten Hörnchenschwerttypus an, der auf diese Weise zum ersten Mal mit Gewiβheit auf dem Gebiete Rumäniens belegt wurde.

Die Verfasser bringen einen kurzen geschichtlichen Überblick über die Entwicklung des mykenischen Hörnchenschwerts und über die einschlägige archäologische Fachliteratur, die sich mit dieser Waffenkategorie befaβt.

Nach allen seinen Merkmalen zu urteilen, gehört das Schwert von Medgidia zu den B-Typus der alten Klassifikation von G. Karo (*Die Schachtgräber von Mykenä*, München, 1930, Abb. 25—27, Nr. 394, S. 92, und Tafel XCIII—XCIV: Nr. 904, Tafel XCV usw.), und nach der neueren Klassifikation von N. Sandars (*Later Aegean Bronze Swords*, in *AJA*, 67, 2, 1963, S. 119 ff) in den C-Typ. Untertyp C-I.

Der Fund von Medgidia ist dann in Verbindung gebracht mit anderen Waffenfunden aus der griechisch-mykenischen Welt und ganz besonders mit den mykenischen Schwertern aus Bulgarien (on Dolnolevski, Peruschtiza und Doktor Jossifowo). Vom chronologischen Standpunkt und im Vergleich sowohl zu anderen Funden in der griechisch-mykenischen Welt als auch besonders zu den Funden aus Bulgarien ist das Schwert von Medgidia in den 14. Jh.v.u.Z. zu datieren.

Das Schwert von Medgidia ist eine Waffe, die woanders gearbeitet wurde und zwar wahrscheinlich in derselben Werkstatt wie die in Bulgarien gefundenen Schwerter. Auf dem Tauschwege konnte es dann in die Dobrudscha gelangt sein. Es ist, ebenso wie die mykenischen Schwerter aus Siebenbürgen eine Einfuhrware aus dem Süden, die in das örtliche Kulturmilieu gelangte.

Das Eindringen von mykenischen Einflüssen oder Kulturelementen in verschiedene Gebiete Europas beeinflußte die Entwicklung der lokalen Kulturen in der Bronzezeit.

Obwohl der Fund von Medgidia nicht mit einem bestimmten zeitgleichen Fund- oder Kulturhorizont in unmittelbarer Verbindung steht, beweist er, daß in einem weiteren Gebiet des Donaubeckens, in der Dobrudscha, Kulturelemente des großen Zentrums der mykenischen Welt verbreitet sind.

RADU VULPE

NOTE DE ISTORIE TOMITANĂ

Istoria orașului Tomis, formînd tema comunicării pe care am prezentat-o în cadrul Sesiunii arheologice festive a Muzeului Dobrogei la 15 august 1969 [1], comportă multe lacune, în puncte din cele mai importante. Știrile autorilor antici cu privire la acest vechi focar de civilizație elenică sînt foarte sărace și sporadice, iar cele epigrafice și arheologice [2], deși ceva mai bogate și în orice caz cu perspective mai promițătoare în funcție de progresul viitoarelor cercetări, sînt deocamdată încă insuficiente, lăsînd fără răspuns întrebări din cele mai elementare. Astfel, ca să ne limităm la trei probleme pe care ne propunem să le tratăm aici, nu se cunoaște nici măcar data aproximativă cînd a fost întemeiat orașul Tomis, apoi nici un izvor nu oferă o explicație pentru ridicarea sa ulterioară de la rangul minor de simplu tîrg pe lîngă o escală maritimă, la proporțiile unei vestite metropole pontice ; de asemenea se ignorează cu totul împrejurările înlocuirii numelui său *Tomis* prin *Constanța*. Căci acest ultim nume, devenit celebru grație marii dezvoltări a portului și municipiului românesc care îl poartă azi, își are originile tot în antichitate. Pentru a se încerca rezolvarea acestor trei chestiuni nu există alt mijloc decît de a recurge la considerații deductive, mai mult sau mai puțin ipotetice, după cum se sprijină pe concordanțe cu unele indicii indirecte. Atare considerații s-au făcut pînă acum pentru fiecare dintre ele, dar cu rezultate variate și incomplete, care mai lasă loc larg discuției.

În această discuție am avut uneori prilejul să intervenim cu propriile noastre observații, pe care însă le-am consemnat numai în linii sumare, în treacăt, și mai mult în lucrări de caracter general ori de

[1] Comunicarea a fost precedată de un elogiu rostit în Memoria regretatului Vasile Canarache, decedat la 4 august 1969. Acest cuvînt comemorativ a apărut în revista „Tomis", IV, 1969, 9, p. 18.

[2] Cf. I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 56—376 ; D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. 2, București, 1967, p. 17—31.

popularizare[3]. De aceea considerăm util să le expunem într-un for științific ca acest periodic, sub forma unei comunicări documentate. Începem cu :

1. DATA ÎNTEMEIERII ORAȘULUI TOMIS

Deși nici un izvor scris nu ne dă vreo indicație referitoare la această problemă, majoritatea cercetătorilor presupun că Tomisul trebuie să fi fost o așezare foarte veche, născută chiar o dată cu primele colonii milesiene din Pontul Euxin sau măcar curînd după aceasta, cel mai tîrziu la începutul secolului VI î.e.n. Insușindu-ne această atitudine, scriam în 1938 că cea mai tînără dintre cetățile elenice de pe litoralul Pontului Stîng era Callatis, cu precizarea că printre așezările create înaintea acestei colonii heracleote era și milesiana Tomis[4]. În lipsă de știri literare, deduceam prioritatea cronologică a orașului Tomis din situația sa topografică : pe un promontoriu destul de lung și de ferit pentru a oferi locuitorilor săi o apărare eficace și un adăpost comod pentru corăbii. Dacă această poziție, unică pe toată linia monotonă de peste 100 km a coastei de mijloc a Dobrogei, ar fi fost liberă în a doua jumătate a secolului VI î.e.n., cînd agricultorii dorici emigrați din Heraclea Pontica își căutau un loc de așezare în dreptul stepei mănoase a Dobrogei, aceștia n-ar fi trecut-o cu vederea, pentru a-i prefera mediocrul colț de faleză de la Callatis, unde condițiile portuare de la gura Limanului erau mai puțin favorabile și unde lipseau cu desăvîrșire elementele unei fortificații naturale.

Mai de curînd, citindu-ne această părere despre anterioritatea Tomisului față de Callatis, în *Din istoria Dobrogei*, vol. I, profesorul D. M. Pippidi o întîmpină cu scepticism, părîndu-i-se „anevoie de dovedit" în stadiul actual al cercetărilor[5]. De fapt, d-sa nu se mărginește la îndoiala conținută în această expresie, ci, în alt loc al lucrării sale înclină de-a dreptul spre un raport cronologic invers între aparițiile celor două cetăți pontice, pe care le vede deopotrivă întemeiate în cursul secolului VI î.e.n., dar cu o eventuală precedență a Callatidei[6]. Distinsul

---

[3] R. Vulpe, *Una città di provincia al limite dell'Impero Romano : Tomi al tempo di Ovidio*, „Studi Romani", VI, 1958, 6, p. 631—634 = *Ovidio nella città dell'esilio*, în vol. *Studi Ovidiani*, Roma, 1959, p. 44—46 ; idem, *Vechi focare de civilizație : Istria, Tomis, Callatis*, București, 1966, pp. 24, 38—40, 75—77 = *A civilizáció régi bölcsői : Hisztria, Tomisz, Kallatisz*, București, 1968, pp. 26, 42—44, 85—86 ; idem, *Numele cetăților elene de pe Litoral*, „Tomis", II, 1967, 1, p. 17 ; idem, *Romanii la Dunărea de Jos : Perioada Principatului*, în lucrarea *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 66—67.

[4] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, în vol. *La Dobroudja* (Académie roumaine : Connaissance de la terre et de la pensée roumaines, IV), p. 65.

[5] D. M. Pippidi, *Străinii de peste mări*, în lucrarea *Din istoria Dobrogei*, I : *Geți și greci la Dunărea de Jos*, București, 1965, p. 157, nota 1.

[6] *Ibidem*, p. 155 : „cele două colonii mai vechi de pe litoralul dobrogean — Histria și Callatis" —, lăsîndu-se clar a se înțelege că Tomis ar fi fost mai recentă. La p. 152, autorul admite, numai „cu titlu provizoriu", posibilitatea ca Tomis să fi luat ființă „încă din sec. al VI-lea".

nostru coleg nu ţine să-şi sprijine această preferinţă pe vreun argument şi nici nu încearcă să discute comparaţia pe care am făcut-o între condiţiile topografice ale celor două localităţi.

Este evident totuşi că promontoriul tomitan, similar celor ocupate în alte părţi ale Pontului Euxin de cetăţi ilustre, ca Sinope, Apollonia, Cerasunt, Dioscurias [7], se oferea navigaţiei elenice ca o escală inevitabilă din Pontul Stîng şi că trebuie să fi fost folosit ca atare din străvechi timpuri. Fără a împinge aceste timpuri înapoi pînă la aheii micenici, a căror posibilă expansiune dincoace de Strîmtori n-a fost atestată pînă acum, nu poate fi îndoială că primii corăbieri eleni care au plutit de-a lungul coastei de vest a Mării Negre, obligaţi să tragă la ţărm în fiecare noapte, au apelat încă de la începutul călătoriilor lor la adăpostul unic pe care li-l oferea promontoriul lunguieţ de la Constanţa. Urmaşii lor întru navigaţia pontică de-a lungul veacurilor, pînă în zorile vremurilor moderne, n-aveau să se comporte altfel. Dar, dacă un asemenea loc excepţional de pe litoralul Pontului Stîng era atît de necesar frecventat, nu este de conceput că ar fi putut să rămînă multă vreme fără locuitori permanenţi care să stabilească un tîrg, un ἐμπόριον, profitînd de vadul său maritim. Pentru corăbieri, pe de altă parte, foloasele importantei escale de aici n-ar fi fost complete fără o aşezare care să le asigure condiţii de aprovizionare, ateliere pentru reparaţii, legături comerciale cu triburile din interior. Iar dacă trebuie să admitem o atare aşezare la Tomis, n-am putea-o imagina fără o organizare urbană, fără un teritoriu propriu, fără fortificaţii care, întregind apărarea naturală, să-i garanteze un minimum de siguranţă. Aceste esenţiale condiţii trebuiau realizate din primele sale zile.

Primii greci care au colonizat intens ţărmul Pontului Stîng au fost ionii din Milet [8]. Nici o aşezare elenică de pe acest ţărm nu e mai veche decît colonia milesiană *Istros* sau *Histria*, destinată de la origini să exploateze bogăţiile de la gurile Dunării. Dar, întemeind Histria, milesienii trebuiau să se asigure de toate staţiunile principale de pe drumul de acces spre acest centru al activităţii lor pontice şi în primul rînd de promontoriul tomitan. Nu era, astfel, decît în ordinea firească a lucrurilor ca aşezarea care a luat fiinţă pe acest promontoriu să fi fost de la început o creaţie a Miletului, adică să fi fost însuşi Tomis. Din toate ştirile pe care le avem despre originile oraşului Tomis, cele mai sigure, mai numeroase şi mai consecvente sînt acelea care îi atribuie o obîrşie milesiană. O spune categoric competentul Demetrios din Callatis (în Periplul aşa-zis al lui Scymnos) [9] şi o repetă insistent oaspele

---

[7] Cf. K. Regling în B. Pick—K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, II, 1, Berlin, 1910, p. 588, nota 2.

[8] Cf. Chr., M. Danov, Западнят бряг на Черно Море в древността, Sofia, 1947 p. 29—34 ; idem, RE, v. *Pontus Euxinus* ; T. V. Blavatskaia, Западнопонтийские города в VII-I веках до нашей эры, Moscova, 1952, p. 22 şi urm. ; M. M. Kobîlina, Милет, Moscova, 1965, p. 25—26 ; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 149—151.

[9] Ps.-Scymnos, 764. Cf. şi *Periplul anonim* (GGM), 72. La Mela, II, 2, 22, expresia *a Milesiis deducta Callatis* reprezintă o evidentă eroare în loc de *deducta Tomis*.

tomiţilor Ovidiu [10], o confirmă dialectul ionic al inscripţiilor tomitane de mai tîrziu şi preponderenţa cultelor ionice în frunte cu acela al lui Apollon şi o atestă excelent prezenţa la Tomis a cinci (pînă acum) din cele şase triburi milesiene [11]. Iată de ce au dreptate cercetătorii care îi atribuie o mare vechime acestui oraş, nefiind lipsite de plauzibilitate nici chiar părerile acelora care tind a-i data începuturile în sec. VII î.e.n., o dată cu ale Histriei [12].

În schimb Callatis *sigur* a apărut mai tîrziu. Însuşi geograful Demetrios ne informează că această colonie heracleotă, în care el trăise o mare parte din viaţă, „a fost întemeiată atunci cînd în Macedonia luase domnia regele Amyntas" [13], adică aproximativ între anii 546 şi 498 î.e.n., în vremea lui Amyntas I, singurul care poate fi avut în vedere aci dintre cei trei regi macedoneni cu acest nume. Presupunînd că ar fi vorba chiar de începutul domniei lui Amyntas I, deşi e mult mai probabilă apropierea de anul 500 î.e.n., spre care înclină majoritatea cercetătorilor [14], şi încă n-ar pune în cumpănă prioritatea oraşului Tomis, ale cărui începuturi sînt postulate de originea sa milesiană pentru o epocă hotărît anterioară. În adevăr, intensa activitate colonizatoare a Miletului se opreşte la prima jumătate a secolului VI î.e.n. După intrarea sa sub autoritatea persană, pe la anul 546 î.e.n., această metropolă ionică nu mai era în situaţia de a crea colonii. Fără a se stinge dintr-o dată, activitatea sa economică va fi din ce în ce mai stînjenită, pînă la cumplita distrugere a cetăţii cu prilejul înfrîngerii revoltei ionice din 499—494 î.e.n. [15]. Fapt este că nici un oraş milesian din Pontul Stîng nu este mai nou decît Odessos, care a fost întemeiat cam pe la anul 570 î.e.n. [16].

În discuţia despre raportul cronologic dintre Tomis şi Callatis n-ar putea fi adus deocamdată nici un argument de ordin arheologic, epigrafic ori numismatic. Pentru ambele oraşe asemenea documente sînt mult mai tîrzii decît datele în discuţie, ceea ce se explică prin insuficienţa cercetărilor, care, din cauza aşezărilor moderne suprapuse resturilor antice, n-au putut fi urmărite sistematic pînă la straturile cele mai vechi. Nici un fragment ceramic arhaic din sec. VII—VI î.e.n. nu s-a găsit pînă acum la Tomis, iar la Callatis nimic n-a apărut încă nici

[10] *Tristia*, I, 10, 41 ; III, 9, 3.

[11] Cf. I. Stoian, *op. cit.*, pp. 17—18, 56—74, 148—160 ; idem, *Le culte des Dioscures et les tribus tomitaines à la lumière d'un monument récemment publié*, „Dacia", X, 1966, pp. 347—349, 355—356.

[12] Cf. K. Regling, *loc. cit.*, p. 590 ; J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, pp. 27 şi 62 ; Chr. M. Danov. Западнят бряг, p. 80—81 ; idem, RE, Suppl. IX, v. *Tomis*, col. 1397—1398.

[13] La Ps.-Scymnos, 760—763.

[14] Cf. J. Weiss, *op. cit.*, p. 70 ; Chr. M. Danov, *op. cit.*, p. 88 : T. D. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 30—31 ; D. M. Pippidi, „Studii clasice", VII, 1965, p. 330 ; idem, *Din istoria Dobrogei*, I, pp. 152 şi 182.

[15] H. v. Gaertringen, RE, v. *Miletos*, col. 1592—1597 ; G. Glotz, *Histoire grecque*, II, Paris,1930, pp. 14, 19—26 ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, I, p. 158—159.

[16] Fr. Bilabel, *Die ionische Kolonisation*, Leipzig, 1920, p. 66 ; Chr. M. Danov, *op. cit.*, p. 100.

chiar din sec. V î.e.n. Dar cît de puţină bază se poate pune pe asemenea absenţe arheologice în condiţiile date se vede din următoarea întîmplare la care am fost martor chiar la Constanţa. Era în dimineaţa zilei de 7 ianuarie 1959, cînd, împreună cu colaboratorul nostru de atunci Petre Alexandrescu, tocmai sosisem de la Bucureşti cu prilejul unei misiuni ştiinţifice şi de la gară ne îndreptam spre Muzeul Dobrogei. În drum întîlnirăm doi lucrători care duceau la Muzeu o amforă întreagă de Chios, databilă la începutul secolului V î.e.n. O descoperiseră tocmai atunci prin apropiere, lîngă faleza dinspre port, cu prilejul unor lucrări de canalizare [17]. Cum pînă în acel moment cele mai vechi documente arheologice sigure cunoscute la Tomis erau datate cel mai devreme în sec. IV î.e.n. [18], iată cum numai în spaţiul cîtorva minute atestarea concretă a istoriei tomitane a săltat brusc cu peste un veac! De acum înainte sîntem îndreptăţiţi să sperăm că o nouă întîmplare de acest fel va aduce la lumină şi veacul — ori ceva mai mult — cît mai rămîne pînă la epoca celor dintîi milesieni stabiliţi pe promontoriul Constanţei de azi.

În discuţia despre originile oraşului Tomis, ca şi despre ale altor oraşe pontice, se vorbeşte uneori de două faze succesive: una modestă şi nebuloasă, de simplu ἐμπόριον „tîrg", şi alta de πόλις, adică de oraş propriu-zis, cu constituţie politică de stat-cetate. Potrivit acestei discriminări s-ar concilia datele diferite atribuite înfiinţării Tomisului: cea timpurie s-ar referi la faza de ἐμπόριον, iar cea tîrzie la faza de πόλις [19]. Numai că din punct de vedere constituţional-politic o asemenea distincţie nu există. O dată alcătuită o societate umană în cadrul unei aşezări organizate autonom, cu un teritoriu propriu (condiţii inerente situaţiei unei localităţi izolate în ţară străină, ca Tomis), ea forma de la început o πόλις, indiferent de întinderea şi de aspectul edilitar al aşezării, de funcţia, de bogăţia şi de forţa ei. Dacă autorii antici numesc aşezările sărace şi slabe doar prin termenul ἐμπόριον ori prin πολίχνιον, care nu e decît diminutivul lui πόλις, o fac numai ca o apreciere exterioară de valoare, iar nu ca o diferenţiere juridică. Ἐμπόριον nu poate exprima nicidecum o stare politică, ci doar o funcţie economică. Pentru tomitanii înşişi aşezarea lor nu reprezenta altceva decît o πόλις, ca oricare alta, iar vechimea acestei πόλις se

---

[17] Ulterior au apărut şi altele la fel. Despre aceste descoperiri e vorba la: Em. Condurachi, în *Istoria României*, I, p. 168; I. Stoian, *Tomitana*, p. 20, nota 3; D. M. Pippidi, *loc. cit.*, p. 152; V. Canarache, *Tomis*, Bucureşti, 1961 („Meridiane"), p. 10.

[18] Vasele greceşti din sec. VI î.e.n., aflate în colecţiile Butculescu şi Severeanu şi date ca procurate din Constanţa: cf. P. Alexandrescu, *Corpus vasorum antiquorum, Roumanie 1 (Bucarest 1)*, Bucureşti, 1965, p. 24, pl. 19, fig. 6 şi *Roumanie 2 (Bucarest 2)*, Bucureşti, 1968, p. 14, pl. 12, fig. 1, nu prezintă nici cea mai slabă certitudine cu privire la provenienţa tomitană ce li se pretinde. Desigur, e posibil să fi fost cumpărate la Constanţa, dar din suspectul comerţ al anticarilor profesionali, care au în marfa lor obiecte aduse din toată lumea, adesea ignorîndu-le originea şi inventîndu-le la nevoie una pur imaginară.

[19] Cf. A. Iessen, Греческая колонизация северного Причерноморья, Leningrad, 1947, p. 35; Em. Condurachi, *loc. cit.*, pp. 163, 167—168; I. Stoian, *op. cit.*, p. 18.

socotea de la primele case improvizate de strămoşii lor milesieni pe promontoriu. Ştim sigur că multă vreme după întemeiere cetatea Tomis a rămas la un nivel modest, făcîndu-şi apariţia în istorie cînd cu unul, cînd cu celălalt din cele două epitete restrictive, dar totodată, după cum vom vedea aici imediat, cu condiţiile esenţiale ale individualităţii sale politice. Tîrziu, în sec. I î.e.n., cînd e clar atestată în toate categoriile de ştiri ca un stat-cetate autonom, un autor de valoarea lui Strabon încă îi mai spunea πολίχνιον [20], dovadă de lipsa de însemnătate juridică a acestui termen.

Cu aceste consideraţii ajungem la a doua problemă a comunicării noastre :

2. SALTUL TOMITAN DE LA „ORĂŞEL" LA „METROPOLĂ"

Aşezare cu funcţie exclusiv portuară, creată numai pentru micul comerţ necesitat de traficul corăbiilor prin portul său, Tomisul a rămas multă vreme în urma surorii sale Histria şi a vecinei sale mai tinere Callatis, care beneficiau de o activitate economică mult mai complexă, mai întinsă, mai productivă, mai înfloritoare. De aceea, timp de secole, izvoarele n-au luat act de existenţa sa. Abia într-un fragment păstrat din opera istoricului Memnon din Heraclea Pontica [21], numele său apare pentru prima oară, în legătură cu un important eveniment din sec. III î.e.n. E vorba de războiul iscat pe la anul 260 î.e.n. între cetatea Bizanţ *(Byzantion)* de pe Bosfor, pe de o parte, şi cetăţile Callatis şi Histria pe de alta. Acestea din urmă se înţeleseseră să subjuge orăşelul Tomis, urmînd să facă din veniturile sale un monopol callatian [22]. Bizanţul, însă, a intervenit cu forţele sale navale în favoarea micii victime, salvînd-o şi zdrobind flotele cetăţilor agresoare. După acel eveniment Callatis şi Histria au înregistrat o perioadă de relativ regres, în vreme ce Tomis a început să se ridice, neîncetînd ulterior să prospere pînă la considerabilul avînt pe care i-l cunoaşte istoria în epoca romană.

Ştirea lui Memnon ne dezvăluie un moment deosebit de semnificativ al relaţiilor dintre diferitele cetăţi din Pontul Stîng, lăsîndu-ne să luăm act de situaţia politică a Tomisului şi de caracterul său urban la o decisivă cotitură din evoluţia sa. Ca o confirmare a consideraţiilor de mai sus, vedem cum în momentul intrării sale în istorie oraşul Tomis apare ca o entitate politică precisă, cu o viaţă independentă, îndeplinind condiţiile unei reale πόλις, deşi istoricul heracleot, ţinînd seama

---

[20] Strabon, VII, 6, 1 (319).

[21] Memnon, în FHG, III, p. 537 = FGrHist, III B, p. 347—348, fr. 13 (21).

[22] Nu s-ar putea înţelege sprijinul dat callatienilor în această împrejurare de către Histria, dacă aceasta n-ar fi fost părtaşă la roadele succesului scontat. E de presupus că, în vreme ce callatienii şi-ar fi subordonat cetatea Tomis cu portul, histrienii şi-ar fi anexat o parte din teritoriul rural al acestei mici cetăţi ; cf. *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 85—86. Pentru acest teritoriu cf. şi I. Stoian, *op. cit.*, p. 21.

numai de gradul său încă slab de dezvoltare, îl etichetează doar cu titlul de ἐμπόριον. Nu e vorba de nimic nou, ci din litera textului individualitatea politică a Tomisului se înțelege ca din totdeauna stabilită.

Scrutînd datele oferite de Memnon, se naște o primă întrebare : de ce Callatis și Histria au ținut atît de mult să cotropească micul oraș situat între ele ? Faptul pare cu atît mai straniu cu cît e vorba de o alianță între două cetăți puternice de origini diferite, una dorică și cealaltă ionică, împotriva surorii mai mici a uneia dintre ele. Cu toate că în lumea antică nu erau excluse conflictele dintre cetățile înrudite și nici chiar dintre colonii și metropolele lor (de exemplu cazul celebru al ostilităților dintre Corcyra și Corint, cu care a început războiul peloponesiac), asemenea conflicte nu erau totuși în ordinea firească a lucrurilor. Pe de altă parte ne mai întrebăm : de ce a intervenit Bizanțul doric cu atîta înverșunare în favoarea orășelului milesian amenințat, mergînd pînă la a produce un dezastru bunei sale rude Callatis ? Răspunsul la cele două chestiuni nu poate fi decît unul : s-a produs o întorsătură hotărîtoare în situația economică a cetății Tomis, căreia i se deschideau perspective de mare înflorire, îngrijorînd într-un înalt grad pe cele două vecine ale sale, dar convenindu-i Bizanțului.

Pentru a ne explica aceste perspective, avem două elemente pe care ni le oferă izvoarele ca denotînd importante schimbări în traficul comercial din Pontul Stîng și de pe Dunăre. Unul este îngreuierea navigației în regiunea Deltei și cu deosebire în preajma Histriei, ca urmare a depunerii aluviunilor dunărene împinse de curenți de-a lungul litoralului spre sud. Se știe că Polibiu, autor din sec. II î.e.n., vorbește de pericolul pe care îl prezenta pentru navigatori cordonul aluvionar, numit Στήθη „pieptul", din dreptul golfului histrian (actualul lac Sinoie), de sigur grindul Chituc, care, nefiind dezvoltat ca azi, se afla în cea mai mare parte încă ascuns sub apa Mării, ceea ce ducea la eșuarea frecventă a navilor [23]. Celălalt element e cetatea *Axiopolis* din dreptul insulei Hinogu de pe Dunăre, lîngă orașul Cernavoda de azi [24]. Numele *Axiopolis* e unicul de formă greacă pe tot malul Dunării. Poziția acestei cetăți exact la capătul drumului de uscat dintre Tomis și fluviu, adică al drumului celui mai scurt care traversează Dobrogea, denotă o asiduă circulație comercială controlată de Tomis. Corelația dintre cele două fapte se impune de la sine. Desperați din cauza primejdiilor pe care le riscau mereu pe litoralul histrian, negustorii greci începuseră să evite navigația spre gurile Dunării, preferînd, pentru intensul lor trafic pe acest fluviu, să-și transporte mărfurile de-a curmezișul Dobrogei, realizînd în felul acesta și o considerabilă economie de timp, prin reducerea unui mare ocol. Dar cum drumul cel mai scurt și mai comod pentru

[23] Polibiu, IV, 41, 1—2. Cf. D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 36—38.

[24] Gr. Tocilescu, *Les fouilles d'Axiopolis*, în *Festschrift zu Otto Hirschfelds 60. Geburtstage*, Berlin, 1903, p. 354—359 ; R. Netzhammer *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, București, 1918, p. 113—128 ; I. Barnea, *Date noi despre Axiopolis*, SCIV, XI, 1960, 1, p. 69—78.

o asemenea transbordare era cel de pe valea Carasu [25], ne putem închipui ce mare importanță căpăta Tomisul și ce izvoare bogate de venituri i se prezentau, devenind nu numai un căutat antrepozit de mărfuri, dar și un mijlocitor al transportului pe uscat.

Această adevărată mană căzută pe capul tomitanilor reprezenta în schimb o grea lovitură pentru prosperitatea Histriei, iar pentru Callatis un motiv de invidie și probabil chiar de teamă. Teamă nu numai de creșterea unei noi forțe în preajma sa, dar și de imixtiunea unei importante puteri exterioare în aria intereselor sale directe. Este ceea ce s-ar putea deduce din intervenția Bizanțului, care, în virtutea rolului său pe Bosfor, de a controla circulația comercială dintre Egeea și Pontul Euxin, avea interesul să-și extindă acest rol și asupra noului trafic din Dobrogea, oferindu-și tomitanilor concursul în exploatarea drumului de uscat, prin finanțarea unor întreprinderi de transport organizate și special utilate [26]. Fapt este că, precum vom arăta imediat, Bizanțul va fi prezent la Tomis cu acest rol chiar multe secole mai tîrziu.

Se înțelege că, pentru a preîntîmpina motivele lor de teamă, Histria și Callatis (care vor fi și ulterior în strînsă colaborare financiară) [27] nu aveau altă soluție decît să pună ele mîna pe izvorul de venituri al Tomisului, împărțindu-și beneficiile și curmînd tendințele de expansiune economică ale Bizanțului. Cum socotelile lor au fost date peste cap de victoria bizantică, orașului Tomis i-au rămas libere căi largi de înflorire, profitînd din plin de întețirea circulației transdobrogene.

Fenomenul natural care a adus această schimbare de trafic elenic favorabilă tomitanilor e mult mai vechi decît vremea lui Polibiu, dar

[25] Acest nume turco-tătar dat în evul mediu și orașului Medgidia: Evliia Çelebi la G. I. Cialicoff, „Arhiva Dobrogei", II, 1919, 2, pp. 139, 144—145), avînd accepțiunea de „apă neagră", traduce numele slav *Cernavoda* (perpetuat pînă azi în numele orașului danubian de la gura văii Carasu), iar acesta, la rîndul său, redă elementul *Axio-* din *Axiopolis*, care însemna în graiurile scito-getice tot „negru"; cf. Em. Lăzărescu, *Autour du nom d'Axiopolis*, „Revue historique du Sud-Est européen", XXI, 1944, p. 231—234; I. Barnea, *loc. cit.*, p. 69. Această explicație a originii numelui *Axiopolis*, ca o formație greacă pe baza unui toponimic autohton străvechi, confirmă pe de o parte funcțiunea cetății antice de pe Dunăre, de port comercial la extremitatea dunăreană a drumului tomitan de pe valea Carasu, iar pe de alta o continuitate de viață în mijlocul Dobrogei din cele mai vechi timpuri pînă azi.

[26] Lipsa de precizii din respectivul fragment al lui Memnon constrînge la supoziții variate cu privire la scopurile urmărite de Bizanț în războiul pentru Tomis. Explicația pe care o preferăm aci nu diferă esențial de aceea pe care o exprimasem acum trei decenii (*Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 85—86), cînd scriam că Bizanțul „voulait s'emparer de cette ville située au milieu de la côte de la Dobroudja et bien placée pour contrôler le commerce de tout le Pont Gauche" (o idee similară la J. Weiss, *op. cit.*, p. 29—30). Desigur, nu poate fi vorba de o cucerire, în sensul de anexare, pe care după biruință Bizanțul n-a efectuat-o (justa observație a lui D. M. Pippidi, *Contribuții* [2], p. 34, nota 7), ci, așa cum noi am mai avut ocazia să ne exprimăm (în *Studi Ovidiani*, p. 46), de o influență predominantă, cu o participare privilegiată la rentabilul trafic comercial de la Tomis.

[27] D. M. Pippidi, *loc. cit.*, p. 51—67.

dacă soluția transbordării mărfurilor pe uscat n-a fost adoptată mai devreme, e desigur din cauza nesiguranței drumului terestru, care era stăpînit de diferitele triburi getice independente din teritoriul Dobrogei. În epoca elenistică, însă, după ce puterea macedoneană, mai ales sub Lisimah, impusese ordinea în acest ținut, se creaseră condiții bune pentru o circulație liniștită între Tomis și Axiopolis. Nu e lipsită de plauzibilitate ipoteza că cetatea Axiopolis ar fi fost creată sub acest rege macedonean al Traciei [28].

După ce Dobrogea a trecut sub romani, iar în această țară s-a instalat o lungă pace, siguranța drumului tomitan spre Axiopolis a devenit absolută, iar traficul transbordării s-a intensificat enorm, ceea ce a făcut ca Tomis să devină cetatea cea mai bogată și mai importantă de pe țărmurile de apus ale Mării Negre, căpătînd și titlul de „Prea strălucită Metropolă a Pontului Stîng" [29]. Axiopolis a ajuns principalul sediu al organizației navigatorilor de pe toată Dunărea [30] și totodată unul din cele mai de seamă centre militare ale limesului roman din Scythia Minor. E semnificativ că pe *Tabula Peutingeriana* acest sediu de comandament militar superior în sec. IV și sediu de episcopat în sec. VI, este distins cu două turnuri, semn care pe această hartă antică evidențiază numai orașe importante, ca Durostorum ori Troesmis [31].

Ca un simbol al împrejurărilor care i-au adus Tomisului uriașul său salt, de la sărăcie la bogăție și de la anonimat la renume, și în același timp ca o confirmare a rolului continuu al Bizanțului în această ascensiune, rol perpetuat pînă în secole tîrzii, avem o stelă funerară din Tomis, din sec. III e.n., reprezentînd epitaful unui *Aurelius Sozomenus* din *Byzantion*, care, după cum arată efigia sculptată pe respectiva lespede de marmură, cu un car încărcat cu marfă, era un antreprenor de cărăușie pe drumurile de uscat ale traficului comercial tomitan [32].

3. DE LA TOMIS LA CONSTANȚA

Numele de azi al orașului *Constanța* are un lung trecut. Îl întîlnim încă din secolele X—XI la autorii bizantini sub forma *Constantia* (Κωνσταντία) [33], iar în numeroasele hărți nautice italiene din secolele XIV—XVI

---

[28] Cf. J. Weiss, *op. cit.*, pp. 29 și 45 ; V. Pârvan, *Getica*, p. 64. Părere adoptată și de noi în *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 81 ; precum și de T. V. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 106 și I. Stoian, *op. cit.*, p. 20, nota 5. Activitatea cetății în epoca elenistică este confirmată de numeroasele fragmente de amfore rhodiene din sec. III—II î.e.n. găsite în ruinele sale ; cf. I. Barnea, *loc. cit.*, p. 72.

[29] Cf. K. Regling, *loc. cit.*, I, p. 72 ; II, pp. 683—688 ; 692—917 ; I. Stoian, *opt. cit.*, pp. 34—35, 103 ; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 149.

[30] CIL, III, 7485 : *nautae universi Danuvii*.

[31] Cf. J. Weiss, *op. cit.*, p. 44—46.

[32] I. Stoian, *op. cit.*, p. 208, nr. 14 și p. 367, pl. LXIII : Αὐρ(ήλιος) Σωζόμενος Ζωτίχου Βυζαντιος. Fotografia stelei a fost reprodusă mai întîi de V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 61 și fig. 38 (cf. și p. 156) și regăsește în lucrarea noastră *Ovidio nella città dell'esilio (Studi Ovidiani)*, p. 60, pl. V.

[33] Const. Uorphyrogen., *De administrando Imperio*, 9, p. 79 ; Cedrenus, p. 401, (ed. Bonn).

apare, pe locul străvechiului Tomis, sub forma *Costanza*[34]. Turcii l-au prefăcut în *Kiustenge*, fără ca această pronunție să fi înlăturat din uzul populațiilor creștine locale varianta anterioară, pe care, după 1878, administrația românească a statornicit-o sub aspectul *Constanța*, pentru a denumi principalul port maritim al României[35].

Dar numele e și mai vechi decît documentele medievale citate. Originea sa trebuie să fie căutată în sec. IV e.n., în legătură, de sigur, cu dinastia lui Constantin cel Mare, căreia i-au aparținut diferiți *Constantius* și diferite împărătese *Constantia*.

Este o problemă încă în discuție dacă toponimicul *Constantia* ar putea fi derivat din *Constantiana* (Κωνσταντιανά), un nume de oraș important pe care îl atestă insistent, în limitele provinciei Scythia Minor, listele de localități antice tîrzii prezentate de Hierocles[36], de Procopius[37] și de *Notitia Episcopatuum* a lui De Boor[38]. E drept că la prima vedere aceste izvoare par să se opună unei atare corelații, deoarece în cuprinsul lor sînt înregistrate, concomitent și la o mare distanță între ele, atît Constantiana, cît și Tomis, lăsînd impresia că ar fi vorba de două orașe diferite. Nu trebuie, însă, să pierdem din vedere valoarea documentară foarte redusă a listelor respective, care reprezintă simple înșirări de nume, fără pretenție de precizie topografică. Afară de pura mențiune a *Constantianei*, nu le putem cere nici o indicație cu privire la identificarea acestui oraș, al cărui loc în raport cu Tomis în ordinea seriei înfățișate de cele trei izvoare ar putea fi efectul unei întîmplări sau cel mult al unei adăugiri mai recente la o schemă toponimică tradițională reprodusă din izvoare mai vechi. Cît despre concomitența numelor *Constantiana* și *Tomis* în aceleași izvoare ar putea fi explicată de asemenea fără obligația de a exclude *Constanța* din discuție. Cînd se modifică numirea unei localități e normal ca numele vechi să coexiste o vreme cu cel nou.

Puținele încercări făcute pînă acum de a-i găsi Constantianei o altă poziție în Dobrogea[39] n-au venit cu nici o dovadă peremptorie

---

[34] N. Grămadă, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio Evo*, „Ephemeris Dacoromana", IV, 1930, pp. 220—227, 236—240.

[35] Forma *Costanța*, fără *n*, adesea întîlnită în pronunția locală și azi, era foarte frecvent întrebuințată în primii ani după 1878, chiar în scris. Printre multele exemple ce s-ar putea cita în această privință, ne limităm la scrisoarea lui Eminescu, trimisă din acest oraș în 1881, recent publicată în „Tomis", IV, 1969, 9, p. 7.

[36] Hierocles, *Synecdemus*, p. 391 (Bonn). Reprodus și de Const. Porphyrogen., *De thematibus*, II, 20.

[37] Procopius, *De aedificiis*, IV, 11.

[38] De Boor, *Nachträge zu den Notitiae Episcopatuum*, „Zeitschrift für Kirchengeschichte", XII, 1891, p. 531 și urm.

[39] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 237—239 (socotind Constantiana, total neverosimil, drept unul dintre castrele valurilor dintre Tomis și Axiopolis). Într-o recentă comunicare prezentată la Institutul de Arheologie al Academiei R.S.R., la 28.II.1969 (încă inedită), Em. Popescu susține, pe baza discutabilei ordine din listele menționate, că orașul episcopal Constantiana trebuie să fi existat la nord de Histria și ca atare propune identificarea ei cu cetatea de la Capul Dolojman, care n-ar fi Argamum, cum s-a admis ipotetic pînă acum. Această identificare a fost înre-

de natură să înlăture eventualitatea localizării sale la Tomis ori în imediata apropiere a acestei metropole pontice. În schimb prezintă o semnificativă importanță apariția *Constantianei* pe o inscripție funerară din sec. V—VI, descoperită chiar la Constanța și pomenind pe un Ἰωάννης υἱὸς Φωκᾶ ἀπὸ Κωσταντιανᾶς [40]. De notat că soția acestui Ioannes se numește Κοσταντζία, iar fiica lor Ῥωμάνα [41]. Desigur, inscripția nu constituie o dovadă absolută a identității dintre cele două orașe, dar și mai puțin ar putea impune o teză contrarie. Nu s-ar putea trece ușor peste considerentul că singura confirmare epigrafică a realității unui oraș antic cu numele *Constantiana* provine tocmai dintr-o localitate care de atunci încoace s-a chemat *Constanța*. Iar pentru eventualitatea unei soluții definitive pe care viitoare descoperiri ar putea-o aduce în favoarea identității *Constantiana-Constanța*, putem lua în seamă de pe acum o explicație a raportului dintre cele două forme, în sensul că cea actuală n-ar reprezenta decît o prescurtare a celei antice, care în practică era de o pronunție mai puțin comodă.

În rezumat, e de reținut că, în stadiul actual al informației, indiciile care ar favoriza menținerea problemei în domeniul tomitan par mai ponderoase decît obiecțiile ce li se pot opune. Fapt este că, în vreme ce la Tomis avem o *Constanța*, nicăieri în restul provinciei Scythia nu există semne despre vreo altă localitate al cărei nume să evoce *Constantiana*. De altfel n-ar fi prea probabil să fi existat în spațiul acestei provincii, două orașe egal de importante purtînd nume atît de asemănătoare între ele.

Dar, mai mult decît eventuala sa derivare din *Constantiana*, pentru numele *Constantia-Constanța* este esențială problema modului cum a ajuns să înlocuiască pe *Tomis*. În această privință s-au propus diverse explicații, cele mai multe bazate pe prezumția că o cetate numită fie *Constantiana*, fie *Constantia*, ar fi existat în apropiere de Tomis, ceea ce ar fi înlesnit substituirea de nume [42]. Cum însă resturile unei atare cetăți separate nu se constată în teritoriul tomitan, regretatul nostru coleg de la Școala Română din Roma Nicolae Grămadă, căruia i se datorește un temeinic studiu despre hărțile nautice italiene în legătură

---

gistrată de autorul său și în *Tabula Imperii Romani*, București, 1969 (publicată de „Union académique internationale"), Foaia L 35 Bucarest : Romula-Durostorum Tomis, p. 34, v. *Constantiana*, pe hartă Xg.

[40] Gr. Tocilescu, „Archäol-epigr. Mitteil.", XIV, 1891, p. 30, nr. 63 ; R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 102—104, nr. 11, fig. 29 ; I. Barnea, *Creștinismul în Scythia Minor după inscripții*, „Studii teologice", seria II, VI, 1954, 1—2, p. 75, fig. 10 și p. 102, nr. 29 ; idem, „Dacia", n.s., I, 1957, p. 268, pl. I, fig. 8.

[41] Cf. I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 463 (Κωσταντδζία este o greșeală de tipar în loc de Κοσταντζία).

[42] Cf., *e.g.*, K. Regling, op. cit., p. 589 ; Brandis, RE, v. *Constantiana*, col. 959—960 ; J. Weiss, *op. cit.*, p. 68 ; R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 104 ; V. Pârvan, *Nuove considerazioni sul vescovato della Scizia Minore*, „Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia", II, 1924, p. 129 ; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, pp. 306, 329, 339, 383 (nota 2) ; V. Velkov, Градът в Тракия и Дакия през късната античност, Sofia, 1959, p. 91—92 ; I. Stoian, *op. cit.*, p. 50—51 ; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, pp. 391, 421, 463, 499.

cu Scythia Minoră, a emis părerea că ambele nume, și *Tomis* și *Constantia* (pe care îl separă de *Constantiana)* ar fi fost purtate simultan, în sec. IV, de unul și același oraș, ca urmare a unor eventuale restaurări ale fortificațiilor locale de către împăratul Constantius II, și că ulterior vechiul nume grec ar fi dispărut din uz, rămînînd biruitor cel nou roman [43].

În ce ne privește, socotim că această interpretare merită azi mai mult interes decît i s-a acordat în trecut. Ceea ce ne determină s-o reținem în esență pe deasupra tuturor celorlalte explicații propuse și să renunțăm și la propria noastră conjectură, exprimată în treacăt acum trei decenii, despre eventualitatea unei origini bizantine mai tîrzii a numelui Constanța [44], este sprijinul pe care i-l aduc rezultatele cercetărilor arheologice făcute în ultimii zece ani în cuprinsul vechiului Tomis.

Pe aria acestei cetăți antice deosebim topografic două zone : una peninsulară, jos, iar alta continentală, sus, spre vest de muchia de pantă de la Biserica Grecească, de la Poștă și de la Sediul Partidului. Lucrările de fundații începute în anul 1960 pentru noul cartier de blocuri din zona de sus, pe spațiul larg al fostei gări Constanța, au scos la lumină temeliile unei mari și importante basilici, resturile alteia mai mici, mai multe cuptoare de cărămizi și numeroase urme de locuințe, toate datînd cel mai devreme de la sfîrșitul secolului III e.n. și pînă la sfîrșitul orașului Tomis în sec. VII [45]. Depozitul de sculpturi din sec. I î.e.n.—III e.n. găsit *in situ* lîngă basilica mare, se referă la o operație rituală păgînă, săvîrșită la finele secolului III sau la începutul secolului IV e.n. [46]. Din aceeași perioadă datează și zidul cetății Tomis, care mărginește această zonă spre nord și spre vest și ale cărui ruine se văd azi din loc în loc pe un traseu începînd la est în dreptul plajei „Muncitorul" și sfîrșind spre sud-vest, pe faleza opusă, în dreptul Porții Nr. 3 a portului Constanța [47]. Din acest zid fac parte „Turnul Măcelarilor" de lîngă Hotelul Victoria și porțile scoase la iveală pe Bulevardul Republicii, de o parte și de alta a fostului Comandament al Marinei. Nici un vestigiu de locuire din zona de sus nu e mai vechi de sfîrșitul secolului III. Resturile arheologice anterioare din această parte a Tomisului se referă exclusiv la morminte [48], caracteristice pentru zonele extra-

---

[43] N. Grămadă, *op. cit.* (*supra*, nota 33), p. 238.

[44] *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 383, nota 2. Părerea a fost abandonată de noi încă din 1967, cînd am publicat sumar interpretarea pe care o dezvoltăm în prezentul studiu ; cf. „Tomis", II, 1967, 1 (ianuarie), p. 17.

[45] A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Constanța (1966), p. 5—84.

[46] V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, 1963, p. 121—123 ; Gabriella Bordenache, „Studii clasice", VI, 1964, p. 155 ; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 264 (cu nota 189).

[47] V. Pârvan, *Zidul cetății Tomi*, pp. 417—423, 439—443 ; V. Canarache, *Tomi* („Meridiane"), pp. 19—22, 43 și fig. 8.

[48] V. Barbu, *Considérations chronologiques basées sur les donnés fournies par les inventaires funéraires des nécropoles tomitaines*, „Studii clasice", III, 1961, p. 204—205.

murane ale oraşelor antice. În schimb mormintele lipsesc mai jos, în zona peninsulară, unde în toate epocile apar numai resturi de clădiri.

Din aceste constatări rezultă că oraşul Tomis, ocupînd de la origine partea peninsulară, s-a extins în zona continentală abia în perioada tîrzie a vremii romane, aproximativ o dată cu instaurarea Dominatului şi cu biruinţa creştinismului. Zidul de apărare al oraşului, înainte de această extindere, trebuie să fi format un baraj care gîtuia peninsula de-a lungul muchiei de pantă de care am vorbit. Cel puţin la începutul erei noastre, adică în primele decenii ale epocii romane, pe acea muchie se afla zidul „scurt" (*murus brevis, moenia exigua*) de care vorbeşte Ovidiu în versurile sale tomitane [49] şi despre care el precizează că se afla „la un loc potrivit", pe o „înălţime", numită de el, într-un sens vag, *tumulus* [50]. Altă înălţime nu putea fi la Tomis decît panta pe care se suia dinspre peninsulă către zona continentală, pe atunci situată *extra muros*. După ce, începînd de la sfîrşitul secolului III, s-a construit un alt zid mai lung, mai solid şi mai complicat, prin care se includea această zonă în interiorul oraşului, barajul de pe *tumulus*, devenit de prisos, trebuie să fi fost nu numai părăsit, dar chiar cu desăvîrşire distrus, pentru ca materialul său să fie utilizat la noua fortificaţie. Aşa s-ar explica de ce, în afară de unele indicii neconcludente [51], urmele traseului său încă n-au fost găsite cu prilejul descoperirilor întîmplătoare (singurele produse pînă acum pe muchia respectivă), aşteptînd să fie căutate prin sondaje speciale, care sînt de preconizat pe viitor. Desigur, nu va fi uşoară cercetarea unui zid zmuls din temelii, dar nici cu totul lipsită de speranţe.

Înglobînd între zidurile sale, în preajma secolului IV, considerabila zonă de sus, oraşul Tomis aproape şi-a dublat întinderea. Însă, deşi alcătuind o unitate urbană, cele două zone trebuie să fi fost privite practic ca net deosebite, atît prin poziţia lor, cît şi prin rolurile lor specifice faţă de prefacerile spirituale ale timpului. Zona de sus, devenită un cartier nou, cu populaţie nouă, mai accesibilă doctrinei evanghelice, cu biserici monumentale conţinînd moaşte de martiri [52], una din ele servind probabil chiar ca principală basilică metropolitană [53], trebuie să fi avut de la început o viaţă creştină mult mai activă şi mai omogenă decît vechea zonă peninsulară, locuită de familii vechi şi înstărite, care, în vremea de controverse religioase din sec. IV, era normal

---

[49] *Tristia*, V, 2 b, 26; 10, 18—21; *Ex Ponto*, I, 8, 61—62; cf. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 428—431.

[50] Tristia, V, 10 17—18: *tumulus defenditur ipse moenibus exiguis ingenioque loci;* V. Pârvan, *loc. cit.*, precum şi articolul nostru din *Studi Ovidiani*, p. 57—58. De asemenea N. Lascu, *Pămîntul şi vechii locuitori ai ţării noastre la Ovidiu*, în *vol. Publius Ovidius Naso, XLIII î.e.n. — MCMLVII e.n.*, Bucureşti, 1957, p. 180 (*tumulus* nu poate fi promontoriul, deoarece acesta e mai jos decît „uscatul").

[51] V. Barbu, *loc. cit.*, p. 204. Cf. şi V. Canarache, *op. cit.*, p. 38.

[52] A. Rădulescu, *op. cit.*, pp. 24—25, 32—45, 62—67, 77—80.

[53] Ar reieşi din situaţia şi din aspectul monumental al resturilor basilicii mari: A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 78—84.

să fi păstrat încă în mare măsură tradiții și înclinări păgîne. De aci o prioritate spirituală care va impune noul cartier față de cel vechi, pe măsură ce creștinismul își va spori autoritatea pînă la a deveni unica religie a imperiului.

Dar noul cartier, de sus, își avea, fără îndoială, un nume al său, prin care i se preciza individualitatea față de vechiul nucleu peninsular al orașului Tomis și care, favorizat de rezonanța prestigiului său eclesiastic, atît de hotărîtor pe atunci, era destinat unei largi și durabile popularități. Acest nume, care, prin frecventa sa utilizare, se va extinde asupra întregului oraș, eclipsînd tot mai mult denumirea de Tomis, pînă cînd o va face să se piardă în uitare, nu va fi decît *Constantia* (ori eventual, la început, *Constantiana*). Seria deducțiilor sugerate de constatările arheologice se întîlnește astfel într-o naturală concordanță cu interpretările cele mai logice inspirate de știrile documentare privind istoria numelui actual *Constanța*.

Această explicație a înlocuirii numelui *Tomis* prin *Constanța* nu e decît în ordinea normală a realităților antice. Pe atunci numele localităților nu se schimbau în mod abstract, prin decrete, ci reprezentau efectul unor modificări de fapt intervenite în evoluția, structura și topografia acelor localități, precum și al reflectării lor în graiul popular. Exemple de cazuri similare în lumea antică sînt frecvente. Pentru analogia sa foarte apropiată cu cazul *Constantiei* ne limităm la a cita pe acela al orașului elenic *Parthenope* din Italia, căruia, adăugîndu-i-se pe măsura dezvoltării sale un cartier nou și înfloritor numit *Neapolis*, „Orașul Nou", i s-a pierdut vechiul nume, fiind înlocuit treptat prin acela, mult mai notoriu, al cartierului recent. E vestitul *Napoli* de azi.

În ce privește motivele pentru care cartierul de sus al orașului Tomis a primit numele *Constantia* (ori *Constaniana*) nu le-am putea căuta decît, așa cum am arătat, prin raport cu un personaj din dinastia lui Constantin cel Mare. Chiar despre acesta însuși n-ar putea fi vorba, deoarece în acest caz toponimicul ar fi trebuit să fie *Constantiniana* [54] ori *Constantina* [55]. În schimb, foarte firesc atrage atenția împăratul *Constantius II*, care încă de la începutul domniei, în 337, a avut Scythia Minor, împreună cu toată diocesa Thraciei și cu tot Orientul, în domeniul său, pentru ca, în anii 353—362, să conducă singur întregul imperiu roman. Numai de la un nume ca al său puteau deriva toponimicele *Constantiana* și *Constantia*. Pe de altă parte, el a fost un organizator asiduu, căruia sistemul de apărare al limesului danubian din

---

[54] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 238, nota 1, se înșală considerînd că forma primordială pentru *Constantiana* ar fi fost *Constantiniana* și că respectiva cetate, pe care o deosebește de *Tomis-Constantia*, ar fi fost zidită de Constantin cel Mare. Nimic nu vine în sprijinul unei atare ipoteze.

[55] Între altele e cazul orașului *Cirta* din Numidia, refăcut de Constantin cel Mare, drept care a căpătat numele *Constantina*, păstrat pînă azi. Cf. M. Besnier, *L'Empire romain de l'avènement des Sévères au Concile de Nicée*, Paris, 1937, p. 360.

provincia Scythia îi datorează mult[56]. E foarte probabil ca, aşa cum se presupune în general, el să fi contribuit într-un mod hotărîtor la perfectarea fortificaţiilor tomitane şi să fi meritat astfel cinstea ca numele său să fi dat naştere unui toponimic local. Dar trebuie să precizăm că, neputînd fi vorba decît de zidul cel nou care limita cartierul de sus al Tomisului, numele revenea numai acestui cartier. Construcţia zidului, începută în ultimul sfert al secolului III, a comportat multe lucrări complimentare şi consolidări, care au fost efectuate în epocile ulterioare şi cu deosebire sub Constantin şi sub urmaşii săi.

Fără să scădem din plauzibilitatea acestei interpretări militare a originii numelui *Constantiana-Constantia* în legătură cu Constantius II, putem lua în consideraţie şi o explicaţie de ordin religios. Nu este de loc exclus, ci chiar probabil, ca, o dată cu desăvîrşirea fortificaţiilor, Constantius, care era un creştin fervent, adept al arianismului, să fi patronat şi construcţiile basilicilor din interiorul cartierului de sus pe care aceste fortificaţii îl înconjurau. Fapt este că, scoţînd la lumină, în acest cartier, resturile basilicilor monumentale din sec. V—VI, cercetările arheologice au relevat la baza lor şi urme de construcţii anterioare, din sec. IV[57].

Pe de altă parte, ca un scrupul de metodă, fără a dispune totuşi în prezent de nici un indiciu documentar, se cuvine să amintim, în aceeaşi ordine de idei, şi diferitele personaje feminine din dinastia constantiniană numite *Constantia*, dintre care una ar fi putut avea eventual un rol în originea numelui de cartier de la Tomis. Ar fi mai puţin plauzibil să ne gîndim la *Flavia Valeria Constantia,* sora lui Constantin cel Mare[58], fosta soţie a lui Licinius, deoarece, deşi ea era o creştină, devotată arianismului, soţul său, împărat al Orientului, din care făcea parte şi provincia Scythia, nu numai că nu ocrotea manifestările creştine, dar, după cum atestă inscripţia din vremea sa de la Salsovia, tocmai în această provincie el luase măsuri pentru întărirea cultului păgîn al Soarelui *(Sol Invictus)*[59]. De asemenea n-o putem vedea în vreo legătură cu Tomis nici pe pasionata ariană *Flavia Iulia Constantia,* fiica lui Constantin şi sora lui Constantius II, căsătorită succesiv cu caesarii Hannibalianus şi Gallus, deoarece, depinzînd de domeniul activităţii soţilor ei, a locuit mai mult în Asia. Singura pe care am putea-o lua în consideraţie pentru o eventuală explicare a toponimicului *Constantia* este *Flavia Maxima Constantia,* fiica postumă a lui Constantius II, născută în anul 362, căsătorită cu împăratul Graţian în 375 şi decedată în 383. Nu fiindcă ar fi avut vreo intervenţie specială

---

[56] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja,* p. 306—308 ; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei,* II, p. 390—392. Pentru personalitatea şi activitatea lui Constantius II, în general cf. A. Piganiol, *L'Empire chrétien (325—395),* Paris, 1947, pp. 77—78, 90—109.

[57] A. Rădulescu, *op. cit.,* pp. 55 şi 84.

[58] Cf. K. Regling, *loc. cit.,* p. 589, nota 3.

[59] C. Moisil, „Convorbiri Literare", XXXIX, 1905, p. 563 şi urm. ; V. Pârvan, *Salsovia,* Bucureşti, 1906 (= „Convorbiri Literare", XL), p. 24—42 ; R. Netzhammer, *op. cit.,* p. 19—21 şi fig. 2 ; I. Barnea, *loc. cit.,* pp. 383 şi 506, fig. 7.

la Tomis, ci pentru că, spre deosebire de precedentele ei omonime, această împărăteasă, sanctificată de biserică, n-a fost ariană, ci o foarte pioasă ortodoxă. Cum în acerbele divergențe teologice din sec. IV clerul tomitan a înclinat hotărît spre ortodoxia lui Atanasie (chiar în vremea împăraților arieni Constantius II și Valens)[60], s-ar fi putut ca memoria ei, ca a unei sfinte imperiale, să se fi bucurat de un cult deosebit în metropola pontică și ca o basilică de frunte din cartierul de sus să-i fi purtat hramul. De unde apoi extinderea numelui său la întregul cartier.

Bine înțeles, această conjectură ar exclude explicarea numelui orașului *Constantia* prin activitatea constructivă a lui Constantius II, dar nu este mai puțin de domeniul posibilului. De aceea ambele eventualități trebuie să rămînă în evidența cercetării, fiind supuse deopotrivă verificării prin viitoare descoperiri arheologice și epigrafice. E drept că ipoteza Constantius II pare a avea în sprijin mai multe temeiuri de probabilitate, dar, ținînd seama de atmosfera timpului, atît de covîrșitor dominată de preocupările religioase, nici presupunerile relative la un eventual cult al Sfintei împărătese Constanța nu pot fi neglijate. De asemenea, este adevărat că localitățile cu nume derivate din acelea ale împăraților romani, pentru motive militare, administrative, edilitare, sînt foarte frecvente în toponimia antică, inclusiv în perioada Dominatului (de pildă, în însăși provincia Scythia avem *Flaviana, Valentiniana, Gratiana, Pulchra Theodora, Iustiniana),* totuși nu lipsesc nici cele cu nume de sfinți creștini, ca prime exemple ale unei categorii care va căpăta o vastă amploare în toponimia medievală de pretutindeni. Un atare exemplu din primele secole ale creștinismului triumfant ni-l oferă, chiar în provincia noastră, în aria eclesiastică a metropolei tomitane, numele cetății *Sanctus Cyrillus* (ὁ Ἅγιος Κυρίλλος), menționat de Procopius[61].

Orice soluție se va impune pînă la urmă, rămîne cert că numele orașului *Constantia-Constanța* își are originile în împrejurările specifice dinastiei constantiniene și că durabilul său succes asupra vechiului nume *Tomis* își găsește cea mai concordantă explicație în evoluția cartierului continental al metropolei pontice, atît de clar atestat de arheologie.

Departe de a reprezenta o inovație medievală, numele *Constanței* de azi vine direct din antichitate și a circulat destulă vreme paralel cu numele *Tomis,* pe care a sfîrșit prin a-l face să cadă în desuetudine. E ceea ce ar corespunde eventual și concomitenței numelor *Constantiana* și *Tomis* în izvoarele din sec. VI. Momentul cînd numele *Tomis* a dispărut definitiv din uz, pentru ca ulterior să piară și din amintire[62], trebuie

---

[60] R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 26 ; R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 298, 308, 312, 322—324 ; I. Barnea, *loc. cit.*, p. 456—460.

[61] *De aedificiis,* IV, 7.

[62] Pînă acum mai puțin de un secol încă nu se știa precis unde fusese Tomis. De exemplu W. Tomaschek, „Zeitschrift für die oesterreichischen Gymnasien", XVIII, 1867, p. 716—717 (*apud* N. Grămadă, *op. cit.*, p. 236, nota 5), încă mai făcea supoziții în această privință, localizîndu-l la Techirghiol, fără să con-

să fi fost distrugerea metropolei pontice cu prilejul pătrunderii protobulgarilor în provincia Scythia și în Peninsula Balcanică în a doua jumătate a secolului VII[63]. Încetarea desăvîrșită în acea vreme a vechii existențe urbane de la Tomis este clar confirmată de constatările arheologice. Totuși, peste ruinele clădirilor vechi nu s-a așternut pustiul, ci deasupra lor și-au improvizat curînd bordeie și colibe grupuri de oameni ai mării, pescari și muncitori săraci, atrași de legăturile cu corăbierii bizantini, care niciodată nu și-au întrerupt cu totul circulația lor de-a lungul coastelor pontice și, întocmai ca predecesorii lor milesieni din sec. VII—VI î.e.n., totdeauna au avut nevoie de un popas la adăpostul peninsulei tomitane. Acești oameni modești au salvat de la uitare numele *Constantia,* cel mai curent folosit pentru întregul cuprins al orașului Tomis în ultimele sale zile. Mulți dintre ei, proveniți din teritoriul rural vecin, erau de origine romanică. Ei vorbeau latinește în forme noi, populare, așa cum dovedește inscripția de la Lazu (nu departe de Constanța), cea mai tîrzie dintre inscripțiile latine din Dobrogea[64]. Prin caracterele graiului lor trebuie să se fi păstrat pronunția latină a numelui *Constànția-Constànța*[65] în loc de cea bizantină, care a fi sunat *Constandia.*

Acest nume dovedește prin excelență o continuitate de viață pe locul vechiului Tomis și totodată confirmă o continuitate de viață romană în întreaga Scythia Minor, atestată și prin atîtea alte dovezi de supraviețuire toponimică din antichitate, ca *Durostorum-Drîstor-Silistra, Altinum-Oltina, Carsium-Hîrșova, Beroe-Băroi, Petra-Camena* („Piatra") [66]. În ciuda unor cumplite vicisitudini, într-un mizer stadiu de decadență a civilizației antice, populația romană a provinciei, necăjită de endemicele invazii prădalnice ale neamurilor migratoare, a putut să se mențină și, o dată cu limba sa latină, să salveze o serie de mărturii ale înfloririi din trecut. Printre acestea numărăm și numele *Constanța,* care, născut într-un moment de extindere a străvechiului Tomis, este rechemat azi la o largă notorietate, depășind cadrul oicumenei antice pentru a fi auzit pe toate țărmurile globului.

---

ceapă că ar putea fi identic cu actuala Constanța. Abia după 1878, întețirea descoperirilor arheologice și epigrafice a impus categoric această identitate. Pentru avatarurile numelui *Tomis* în secolele medievale și moderne cf. studiul lui N. Lascu, *Știri și tradiții cu privire la locul de exil al lui Ovidiu,* în vol. *Publius Ovidius Naso,* p. 340—373.

[63] Cf. I. Barnea, *loc. cit.*, p. 443.

[64] Em. Popescu, „Studii clasice", VII, 1965, p. 251—260.

[65] Cf. N. Grămadă, *op. cit.*, p. 238.

[66] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 383; I. Barnea, *loc. cit.*, p. 445. La aceste dovezi de continuitate sînt de adăugat numele *Axiopolis,* amintit de traducerea slavă *Cernavoda* și de cea turco-tătară *Carasu* (v. *supra,* nota 25) și *Callatis,* metamorfozat în *Pancalia,* cu pronunția bizantină *Pangalia,* apoi cu cea turcă *Mangalia* (cf. articolul nostru din „Tomis", II, 1967, 1, p. 17).

NOTES D'HISTOIRE TOMITAINE

— Résumé —

1. *La date de la fondation de la ville de Tomis.*

Bien que la ville de Tomis ne soit mentionnée dans les sources écrites qu'à partir du IIIe s.av.n.ère, sa fondation doit remonter en réalité à une époque bien plus reculée. Sa remarquable position maritime, sur le seule presqu'île interrompant la monotonie de la côte de la Dobroudja depuis le Cap Caliacra jusqu'à la région des bouches du Danube, ne pouvait laisser indifférents les premiers navigateurs grecs en quête d'escales favorables dans ces parages. Aussi faut-il envisager l'occupation de cette presqu'île dès les débuts de la colonisation hellénique dans le Pont Gauche, à l'époque où les colons de Milet vinrent s'établir à Histria ou peu après. C'est dans ce sens que plaide aussi l'origine milésienne de Tomis, clairement précisée par les auteurs anciens et constamment confirmée par les institutions traditionnelles de la cité. L'activité colonisatrice de Milet, en plein essor dans la seconde moitié du VIIe s., n'alla pas au delà des premières décennies du VIe s.av.n.ère. Quant aux preuves archéologiques concernant l'époque archaïque, leur absence momentanée à Tomis n'engage à rien, car on n'a pas à faire à une exploration systématique de l'emplacement antique, dont l'étendue est complètement couverte par la ville actuelle de Constanța, mais seulement à des découvertes fortuites et éparses, se rapportant aux couches supérieures. Il y a pourtant de bons espoirs pour l'avenir. L'Auteur n'adhère pas à la thèse selon laquelle l'évolution de cette localité aurait comporté une phase indéfinie de simple marché, ἐμπόριον, faisant place à peine ultérieurement à une cité proprement-dite, πόλις. Les Milésiens établis sur le promontoire de Tomis ont dû avoir dès les premiers jours une organisation stable, qui ne pouvait être que celle d'une cité, avec son propre territoire, son individualité politique, ses moyens de défense, son port, ses institutions, indifféremment de ses proportions, de son importance, de son aspect. Il est vrai que la ville de Tomis végéta bien des siècles durant, réduite au rôle de simple escale, dépendant uniquement du trafic maritime, dépourvue de ressources trop rentables dans l'arrière pays. Il est vrai aussi que son nom ne fut pas enregistré par l'histoire avant le IIIe s.av.n.ère et que même après cette date, bien que possédant tous les attributs d'une véritable cité, elle ne figure dans les sources qu'avec les titres restrictifs d'ἐμπόδιον ou de πολίχνιον („petite cité"), mais aux yeux de ses propres habitants (et dans ce problème c'est la seule chose qui compte), elle représentait une πόλις comme toute autre, dont la constitution était censée remonter aux premières maisons improvisées par les Milésiens sur leur promontoire.

2. *Le saut de Tomis de „petite ville" à „métropole".*

C'est dans cette situation, de petit État-Cité depuis longtemps institué, que Tomis fait sa première apparition dans une source écrite. Il s'agit d'une notice de Memnon concernant un événement datable vers l'an 260 av.n.ère, quand ce soi-disant ἐμπόριον, menacé d'être asservi par Callatis et Histria, fut sauvé par l'intervention de la ville de Byzance, qui infligea une grave défaite à la flotte réunie des deux cités agressives. L'Auteur explique les visées histro-callatiennes sur Tomis par l'essor economique que cette petite ville avait pris à la suite d'un tournant décisif dans les conditions générales du trafic commercial du Pont Gauche. Puisque les cordons littoraux formés progressivement dans les régions des bouches du Danube étaient devenus avec le temps très dangereux pour les nombreux navigateurs qui se dirigeaient vers l'intérieur des pays gètes par la voie du fleuve, ceux-ci cherchèrent de plus en plus à éviter ces obstacles, en abrégeant la voie par un transbordement à travers la terre de la Dobroudja. Or comme le trajet le plus court et en même temps le plus commode entre la côte maritime et le Danube était précisément celui qui partait de Tomis, cette petite ville devint soudainement un point recherché vers lequel les marchands

grecs affluaient de toutes parts. C'est ce qui lui valut une prospérité suscitant la jalousie de ses voisines Histria et Callatis, qui s'entendirent à s'en emparer pour bénéficier seules de cette nouvelle source de profits. Après l'échec de leur tentative, Tomis ne cessa plus d'accroître son importance, de sorte qu'à l'époque romaine elle pouvait s'enorgueillir du titre officiel de Métropole du Pont Gauche tout entier. Sa succursale sur le Danube, à l'autre extrémité de la voie de transbordement, était *Axiopolis*, la seule localité danubienne à nom grec, fondée à l'époque hellénistique précisément en raison du trafic tomitain.

Quant aux motifs qui déterminèrent la ville de Byzance à secourir Tomis contre ses voisines, en décidant ainsi de son brillant avenir, il faut les chercher non seulement dans le besoin d'équilibrer la force alors croissante de Callatis, mais, selon l'Auteur, aussi dans l'intérêt que cette riche ville du Bosphore avait de participer à l'exploitation de la route commerciale à travers la Dobroudja, en offrant des capitaux pour l'organisation des moyens de transport par terre. Ce rôle de Byzance dans l'activité économique de Tomis dura bien des siècles, comme le suggère une stèle funéraire de Constanța du début du IIIe s. de n.ère, appartenant à un certain Αὐρ(ήλιος) Σωζόμενος Ζωτίχου Βυζάντιος, dont la profession de commerçant terrestre est symbolisée par l'image d'un char à marchandises (I. Stoian, *Tomitana*, p. 208, n° 14 et pl. LXIII).

3. *Du nom de Tomis à celui de Constanța.*

Le nom de la ville roumaine de *Constanța* — située exactement sur les ruines de l'ancienne cité de Tomis — remonte à l'époque romaine, en relation avec un certain membre de la dynastie de Constantin le Grand. Eventuellement identique à celui de *Constantiana* (localité imprécis ment attestée dans la Scythie Mineure aux Ve—VIe siècles), on le rencontre sous les formes de Κωνσταντία ou de *Costanza* chez les auteurs byzantins des IXe—Xe siècles et dans les cartes nautiques italiennes du moyen-âge. Les Turcs le prononçaient *Küstendjé*. Sa substitution au nom de *Tomis* constitue un problème que l'Auteur essaye de reconsidérer à la lumière des nouvelles données archéologiques. On a constaté qu'à la fin du IIIe siècle et surtout au IVe, la ville de Tomis avait élargi son espace, en dépassant son vieux noyau péninsulaire pour englober une portion considérable du plateau voisin, où un nouveau quartier fut créé, caractérisé par d'importantes basiliques chrétiennes. C'est à ce quartier que l'on dut donner d'abord le nom de *Constantia* ou *Constantiana*, rappelant l'empereur Constance II ou, éventuellement, sa fille posthume, la Sainte impératrice Constantia. Ce nom, jouissant d'une grande notoriété en raison du prestige ecclésiastique de la place, parvint à désigner pratiquement la ville tot entière, employé concomitamment avec celui de *Tomis*, qu'il finit par remplacer, en restant le seul dans la mémoire des contemporains après la destruction totale de la ville au VIIe siècle, lors des attaques des Protobulgares. Le modeste établissement de pêcheurs qui se forma peu après sur les débris de la cité anéantie et qui est à l'origine de la ville moderne de *Constanța*, le perpétua jusqu'à nos jours.

D. BERCIU

MORMÎNTUL „PRINCIAR“ DE LA AGIGHIOL ȘI UNELE PROBLEME ALE ARTEI TRACO-GETICE

A fost o vreme cînd toate piesele de artă lucrate în stil animalier descoperite în România și Bulgaria erau considerate ca scitice. O asemenea tendință de scitomanie mai continuă pe alocuri și în zilele noastre.

După conceptul *scitic* și generalizarea acestuia, s-a cristalizat încet-încet un al doilea, acela de stil *traco-scitic, scito-tracic* sau *greco-scito-tracic,* avînd după cum se vede, un conținut eterogen, în structura căruia factorul tracic sau traco-getic, — cum îl numim noi — era doar una dintre părțile constitutive, și nu cea mai importantă. A fost nevoie de o adevărată luptă pentru răsturnarea unei tradiționale concepții scitizante, care se sprijinea pe autoritatea unor savanți ca P. Reinecke, M. Rostovtzev, V. Pârvan și alții. Calea deschisă în 1917 de către B. Filov, care era cea adevărată, în sensul că el văzuse în manifestările artistice ale tracilor meridionali o creație proprie, nu a fost luată nici atunci în considerație și nici nu a fost urmată între cele două războaie mondiale.

Sublinierea de către unii arheologi sovietici a importanței rolului jucat de traci în însăși evoluția artei animaliere scitice ori nu a fost acceptată, sau a fost combătută chiar de colegii sovietici. Concepția unei pătrunderi violente scitice pînă departe spre Europa centrală, peste regiunea carpato-dunăreană și cu ramificări la sud de Dunăre pînă în Bulgaria meridională, precum și părerea că sciții au răsturnat aristocrația indigenă, devenind ei pentru cîteva secole, o pătură, — uneori se zicea o clasă dominantă —, a împiedecat, fără îndoială, să se revizuiască vechea concepție și să se atribuie tracilor ceea ce ei înșiși au creiat în domeniul artei de stil Latène la Dunăre, în Balcani și în Carpați.

Mulțumită, pe de o parte descoperirilor arheologice de după al doilea război mondial, făcute în România și în Bulgaria de nord, precum și datorită noii orientări a istoriografiei românești spre sesizarea și evidențierea cu toată tăria a fondului băștinaș și a rolului activ jucat de acesta în procesul dezvoltării istorice a localnicilor și în acela al continuității și al sintezelor etno-culturale, s-a ajuns de cîțiva ani ca să putem să ne facem o altă imagine, nouă și din ce în ce mai clară, asupra civi-

Fig. 1

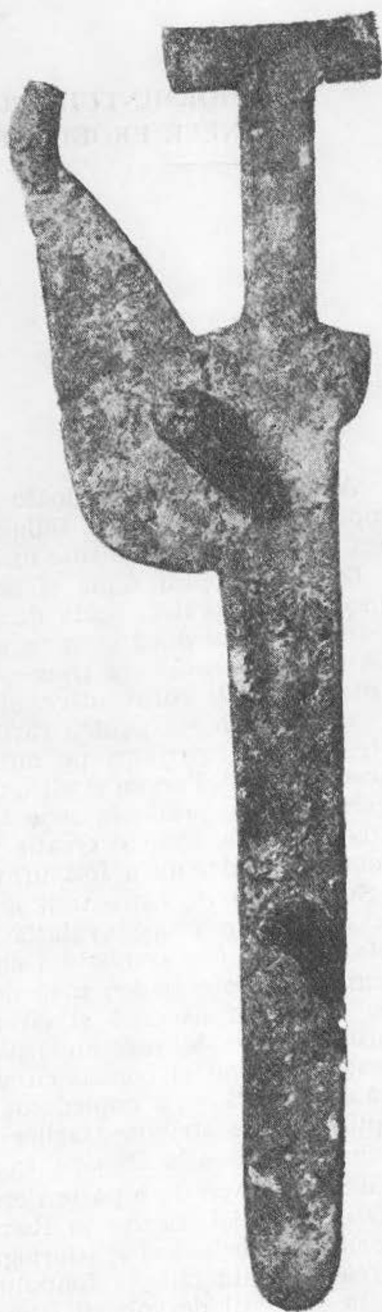

Fig. 2

lizaţiei şi artei tracice din a doua epocă a fierului. Întorsătura radicală în această privinţă a constituit-o o descoperire întîmplătoare făcută la Medgidia, în Dobrogea centrală, pe calea ferată de la Constanţa la Cernavoda. Este vorba de o piesă unică în felul ei pînă acum în lumea tracică și scitică : este o sabie-emblemă în formă de *akinakes,* care se aplica probabil pe un monument comemorativ sau pe sarcofagul ori pe

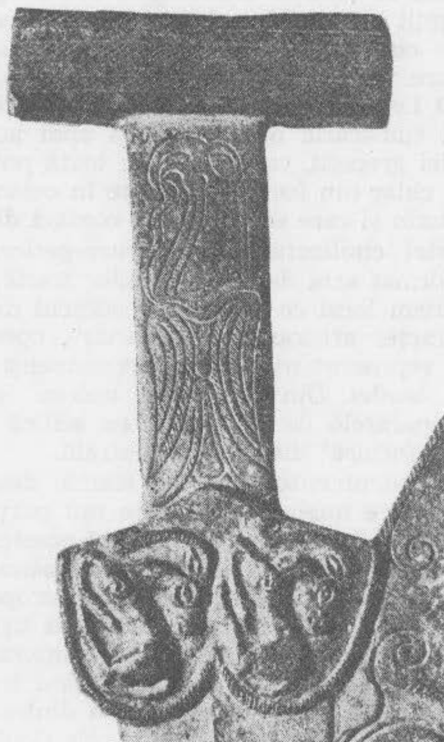

Fig. 3

zidul camerei funerare a unei căpetenii militare. Publicarea acestei descoperiri în 1959, ne-a dat prilejul să revizuim vechea concepţie privind arta tracică și să reconsiderăm problemele aşa numitului „tezaur de la Craiova", bine cunoscut în lumea arheologilor, dar considerat greșit scitic. În realitate „tezaurul" reprezintă inventarul unui mormînt „princiar" traco-getic, care a fost descoperit undeva în cîmpia Olteniei, în cursul primului război mondial și el se încadrează în aria artei traco-geţilor, a cărei arie de răspîndire, după părerea noastră, este cuprinsă între Balcani şi Carpaţi. Ea însă face parte integrantă din aria mai mare a civilizaţiei şi artei tracilor meridionali. Concepţia noastră, — pe care am prezentat-o cu cîţiva ani în urmă şi în revista noastră *Dacia* — este că geţii, atît cei

din dreapta Dunării (Bulgaria de nord, Dobrogea), cît și din stînga acestui mare fluviu (din Oltenia, Muntenia precum și Moldova) făceau parte din grupul tracilor de sud și ei s-au dezvoltat în alte condiții, de mediu geografic și istoric, decît frații lor dacii, din ținuturile intra-carpatice, cu care de fapt formau unul și același popor, așa cum spun izvoarele literare și confirmă documentarea arheologică mereu sporită, an de an.

În stadiul actual al științei arheologice românești, s-a și ajuns la concluzia că traco-geții au creiat, cel puțin în a doua jumătate a sec. V î.e.n., o civilizație cu totul caracteristică, de tip Latène, independent de lumea celților, care vor atinge teritoriile de vest ale României nu cu mult înainte de 300 î.e.n. În geneza acestei civilizații rolul fundamental l-a jucat fondul sud-tracic hallstattian și apoi acțiunea excepțional de activă a civilizației grecești, care pulsa cu toată puterea spre „hinterland"-ul traco-getic, chiar din focarele aprinse în coloniile de pe litoralul vestic al Pontului Euxin și care se găseau în contact direct cu traco-geții.

În cadrul acestei *civilizații Latène traco-getice,* — născute fără aport celtic — s-a format arta de stil animalier tracic, care a îmbinat și tradiționalul geometrism local ce venea din adîncul mileniilor. Arta traco-getică are un caracter aristocratic, „princiar", operele de artă aparținînd cu deosebire reprezentanților mai proeminenți ai aristocrației și șefilor militari, acei *basilei.* Din punct de vedere calitativ, ea este o artă superioară, comparabilă de pildă cu cea scitică din stepele nord-pontice sau cu arta „princiară" din Europa centrală.

Enumărăm aici monumentele mai de seamă, descoperite pe teritoriul României, dintre care unele încă inedite sau parțial inedite. Pentru a doua jumătate a sec. V î.e.n. și chiar sfîrșitul acestuia, este caracteristică sabia-emblemă de la Medgidia în formă de *akinakes* deja amintită mai înainte. Este în prezent o piesă unică în Europa. Ea este frumos ornamentată pe o latură a sa cu motive decorative tipice stilului animalier tracic și în parte iranian. Apare un cap de panteră și gîtul unui cerb și coarnele lui mult stilizate, apoi un vultur ținînd în cioc un șarpe de tradiție străveche tracică și care va deveni una dintre reprezentările caracteristice ale artei argintului geto-dace din cele două secole înainte de cucerirea romană. Pe garda sabiei-emblemă se află doi țapi sălbateci cu capul întors spre spate și cu picioarele sub ei. Atitudinea țapilor și tratarea lor amintește în orice caz o moștenire, sau cel puțin o influență orientală și nu atît scitică. În tehnica și motivistica „emblemei" noastre se recunosc elementele comune ale întregei arte tracice, pe care le găsim la unele piese din „tezaurul" de la Craiova, la Brădești în Oltenia (aplice în formă de greier), în inventarul de la Agighiol și apoi în toată bogata serie de descoperiri din Bulgaria : Garčinovo, Panaghiuriște, Brezovo, Radiuvene, mai recent Vrața etc.

Întrebarea pe care ne-o punem acum este dacă forma însăși de *akinakes* a piesei de la Medgidia este de origine scitică sau transmisă prin filieră scitică. Atît timp cît se cunoșteau la sud de Dunăre doar piesa din România (Medgidia) și cea de la Razgrad din Bulgaria de nord, publicată de noi nu de mult în *„Praehistorische Zeitschrift"*, vol. XII, 1963, p. 195 — se putea, evident, susține originea scitică a pumnalului

Fig. 4

Fig. 5

de tip *akinakes* de la sud de Dunăre, dar după descoperirea altor exemplare în apropiere de Varna (necropola de la Ravna) și în ținutul Vrața (Bulgaria de nord), se pune azi cu totul altfel problema. Pumnalul-*akinakes* al traco-geților dintre Balcani și Dunăre putea să fie preluat de către localnici direct de la perși, întrucît se știe că aceștia au și stăpînit în Balcanii de est cîtva timp, iar Darius I a trecut Istrul în 514 î.e.n. În afară de aceasta, legături între tracii de la Dunăre și din Balcani cu Asia Mică erau de mult statornicite. Așa încît o asemenea formă de armă orientală putea pătrunde pe această cale. E locul să amintim aici că pumnalele din regiunea Vrața și Varna reprezintă o serie tipologică originală ce se leagă de lumea iraniano-persană mai mult decît de cea scitică. Dacă privim iarăși mai de aproape structura și decorul sabiei-emblemă de la Medgidia, ne răsar în fața ochilor, fără voia noastră chiar, asemănările cu *akinakes*-urile de pe monumentele arhitectonice de la Persepolis, din vremea regilor achemenizi.

Dat fiind că unele obiecte aparținînd artei tracice și care prezintă unele aspecte orientale au fost atribuite pînă acum sciților, trebuie să scoatem în evidență, desigur, trăsăturile caracteristice ale artei animaliere scitice, care lămuresc de fapt problema raporturilor dintre sciți și traci, o problemă actuală și dominantă în arheologia europeană. Arta scitică de stil animalier folosește motive decorative teriomorfe. Meșterii atelierelor grecești și mai apoi, poate, și ai sciților nomazi din stepele nord-pontice, lucrau pentru o aristocrație de călăreți nomazi. Este curios că la sciții nomazi (sciții „regali" ai lui Herodot) a căror ocupație principală era creșterea vitelor — cu deosebire a cailor — în arta lor se întîlnește cu predilecție reprezentarea animalelor sălbatice sau a unor ființe fantastice. Această artă prezintă în general o unitate, dar în interiorul acesteia se disting anumite particularități, clare în arta „sciților" din Altai, în cea din silvo-stepă și în arta sciților nomazi din stepe, care ne interesează direct în problemele artei traco-getice și sud-tracice în general. În prezent se știe doar că sînt din ce în ce mai puține voci care să mai susțină extinderea artei și civilizației scitice în Balcani. Granița între sciți și traci, — arătau foarte recent și arheologii sovietici pe baza rezultatelor săpăturilor lor arheologice, — a fost pe Nistru. De cînd s-a dovedit că la Dunărea de Jos s-a format o puternică cultură și artă traco-getică Latène încă din sec. V î.e.n., nu mai rămîne loc în zona tracică decît cel mult pentru influențe scitice, care, și acestea devin din ce în ce mai puține la număr, pe măsură ce elementele orientale, în speță iraniano-persane, pot fi explicate ca rezultat al unor legături directe între traci și perși. De altfel, încă din 1944, P. Jacobsthal, dînd ca un exemplu de artă „sub-scitică" („sub Skythian") chiar coiful nostru de aur din apropiere de Ploiești și placa de la Panaghiuriște din Bulgaria, arăta că pătrunderea monștrilor de origine orientală în această artă nu este ceva specific numai sciților, el acceptînd existența și a unui „stil barbar tracic" (Early Celtic Art, 1944, p. 36).

Dar pentru delimitarea geografică a artei traco-getice și a conținutului său pe teritoriul României, să revenim la prezentarea documentării propriu-zise.

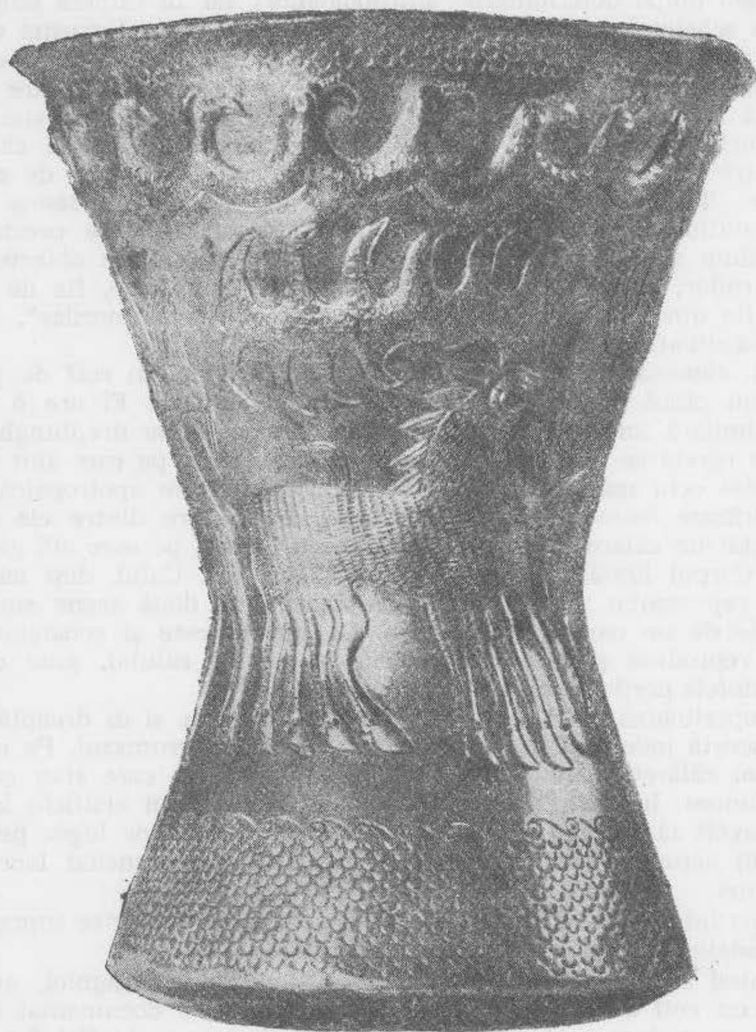

Fig. 6

Una dintre descoperirile cele mai interesante, datînd din perioada Latène II, este desigur inventarul mormîntului în tumul de la Agighiol, de pe înălțimile Babadag (Dobrogea de nord). Săpături de salvare au fost efectuate aici în 1931 de către profesorul Ion Andrieșescu, ajutat de subsemnatul. Monografia acestor descoperiri am încheiat-o abia acum. Sub mantaua tumulului se găseau două camere funerare cu pereții din piatră lucrată (de talie) și acoperite cu bîrne de lemn. În camera principală era înhumat personagiul principal, un bărbat în vîrstă de circa

17—18 ani (după determinările antropologilor), iar în camera secundară se găsea scheletul unei femei. De la peretele exterior al acestei camere pornea, spre marginea movilei, un *dromos*. La mică distanţă de camera principală se afla o cameră, cu ziduri din pietre nelucrate, care fusese acoperită şi ea cu bîrne de lemn. În interiorul camerei acesteia s-au gasit scheletele a trei cai ucişi cu ocazia funerariilor, poate chiar cu săgeţi otrăvite. În oasele gîtului unui cal s-a găsit un vîrf de săgeată de bronz. Toate piesele de harnaşament ale cailor erau lăsate la ei.

Amintim aici obiectele mai importante, acelea care prezintă în acelaşi timp şi o valoare artistică deosebită. În afară de obiectele din camera cailor, aproape toate celelalte au fost recuperate, fie de la localnici, fie din pămîntul răscolit de ei în căutarea „comorilor". În general însă situaţia multor piese a putut fi reconstituită.

Din camera principală (a luptătorului) provine un coif de paradă lucrat din placă de argint şi dat pe alocuri cu aur. El are o formă conică similară unei bonete. Deschiderea din faţă este dreptunghiulară, deasupra căreia se află placa ce acoperea fruntea şi pe care sînt reprezentaţi doi ochi mari, cărora li se atribuia o putere apotropaică. Cele două obrăzare *(couvre-joues)* sînt drepte. Pe fiecare dintre ele a fost reprezentat un călăreţ cu barbă, înarmat cu lancea, pe care stă gata s-o arunce. Corpul luptătorului este îmbrăcat în zale. Calul, deşi oarecum stîngaci reprezentat, este redat în mişcare. Cele două scene sînt deci străbătute de un oarecare dinamism. De reţinut este şi constatarea că au fost reproduse şi piesele de harnaşament ale calului, şaua călăreţului şi stofele preţioase care se aşezau pe cal.

Acoperitoarea cefei *(couvre-nuque)* coifului este şi ea dreaptă avînd doar o scurtă îndoitură în afară pentru a nu jena grumazul. Pe ea sînt redaţi doi călăreţi, care privesc în direcţii opuse şi care stau gata să arunce lancea. Interesant de atras atenţia asupra unui artificiu la care a fost nevoit să recurgă meşterul, care nu era stăpîn pe legea perspectivei. Din această cauză el a reprezentat călăreţii aruncînd lancea cu *mîna stîngă*.

Zona intermediară a coifului este acoperită cu trei frize suprapuse : friza arcadelor, friza palmetelor şi friza şerpilor.

Ţinînd seama de caracteristicile coifului de la Agighiol, noi am numit acest coif de *tip getic*, care, deocamdată, este documentat numai prin trei exemplare : cel de la Agighiol, cel de aur de la Coţofeneşti şi cel care se află azi la Institutul de artă din Detroit (SUA), acesta provenind tot din ţinuturile getice. Coiful de tip getic se deosebeşte de cel sud-tracic şi toate seriile coifurilor greceşti, cît şi de coiful scitic. El este o creaţie a traco-geţilor, în care noi vedem o oarecare înrîurire orientală, persană. Această idee ar putea fi susţinută şi de scenele reprezentate pe coiful de aur descoperit fortuit în 1929, în localitatea Coţofeneşti, judeţul Prahova. Forma acestuia şi structura sa generală este absolut similară exemplarului de la Agighiol şi celui de la Detroit. Pe placa frontală au fost reprezentaţi cu aceeaşi vigoare cei doi ochi apotropaici. Întreaga calotă a coifului este acoperită cu rozete în relief aşezate în linii paralele. Cele două obrăzare reprezintă aceeaşi scenă din sacrificiu :

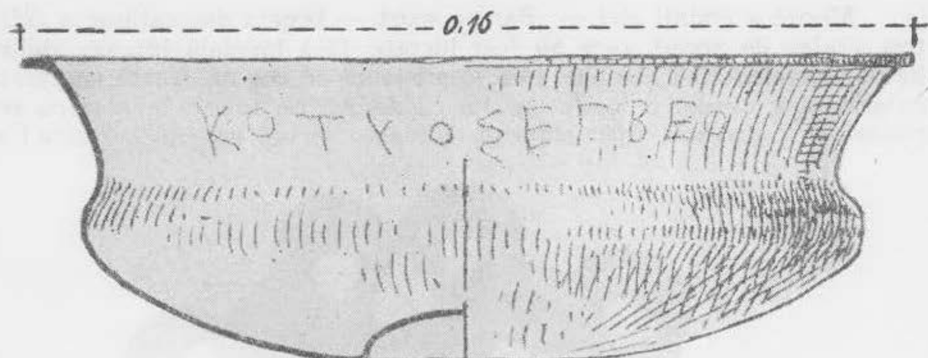

Fig. 7

sacrificarea berbecului ; scena are o origine orientală, trecută apoi prin filieră elenică. Apărătoarea cefei coifului de aur este decorată în întregime. Suprafaţa ornamentată este împărţită într-o friză superioară, pe care se văd două grupe de fiinţe fantastice, despărţite printr-o rozetă, care, precum se ştie, aproape generalizată în Iran încă din sec. IX—VIII î.e.n. Pe friza inferioară au fost reprezentaţi trei monştrii, dintre care doi devorează părţi din animale, pare-se, rumegătoare. Spiritul general de ornamentare a coifului getic de aur se deosebeşte de acela al coifului de la Agighiol şi el deschide din nou o fereastră largă spre lumea iraniano-persană, în arta căreia întîlnim asemenea monştri.

În schimb, coiful getic din Muzeul de artă din Detroit, lucrat din placă de argint, este mai apropiat de structura proprie artei traco-getice, deşi cuprinde şi el unele elemente achemenido-persane, pe care le găsim, de data aceasta, pe cele două vase în formă de dublu trunchi de con de la Agighiol şi pe cel găsit prin 1931 în regiunea „Porţilor de fier" şi ajuns azi în Metropolitan Museum of Art din New York şi care provine probabil tot din mormîntul de la Agighiol. Din acest mormînt au putut fi recuperate vase de argint de tipul arătat aici sau de tip, numit impropriu, de vas-*situla,* în diferite variante. Asemenea *situlae* se întîlnesc în grupa „bronzurilor din Luristan", la Marlink şi în alte părţi din Iran. Pe teritoriul României se cunosc numai două exemplare, la care noi adăugăm pe cel de al treilea amintit din muzeul din New York. *Situla* de la Vrăbiţa din Bulgaria este ceva mai tîrzie faţă de exemplarele din România. Fără a mai insista şi documenta, putem să afirmăm de la început că tipul de vas zis *situla* din arta aristocratică traco-getică este de origine persană, ca şi tipul de *phiala,* întîlnit în patru exemplare la Agighiol dintre care unul poartă chiar inscripţia cu litere greceşti KOTYOS EGBEO, ca şi la Vraţa, unde aceeaşi inscripţie este repetată de trei ori. Acum înclinăm şi noi a crede că această inscripţie poate indica mai degrabă numele proprietarului unui atelier indigen, decît pe acela al personajului îngropat în cele două morminte aflate la o distanţă aşa de mare unul de altul.

Merită a aminti aici — dar pe scurt — bogata decorațiune a celor trei *situlae* de argint, care au fost lucrate, fără îndoială într-un atelier local. Ornamentarea acestora este excepţional de bogată. Toată suprafaţa exterioară a vaselor a fost acoperită cu decor. S-a folosit tehnica *au repoussé* şi a gravării. Apar diferite animale : cerbul (cu opt picioare ! şi

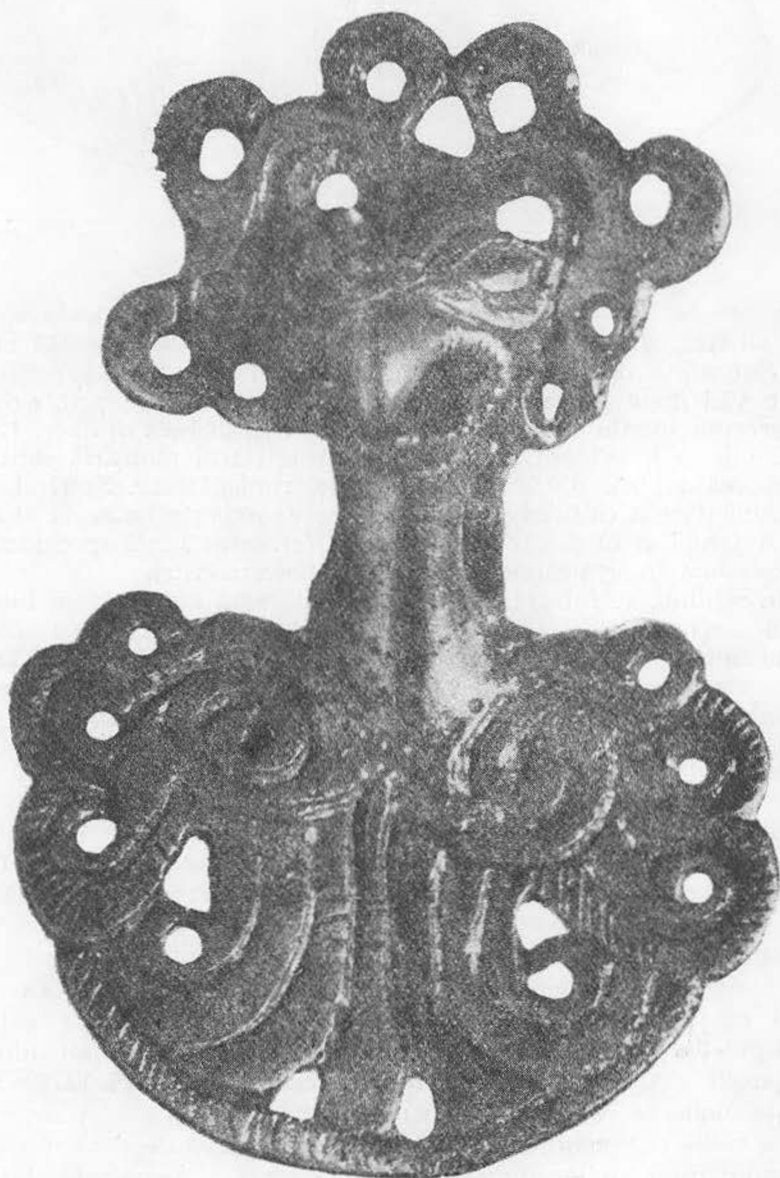

Fig. 8

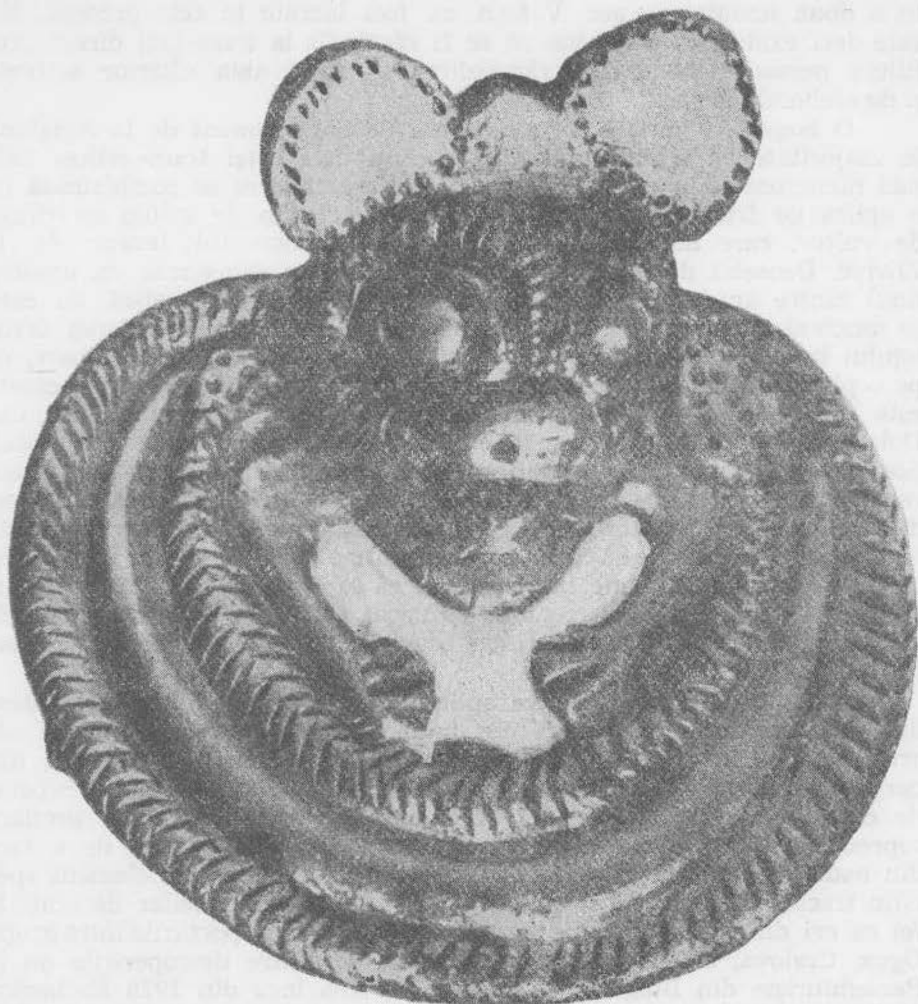

Fig. 9

coarne multiplicate), vulturul ținînd în cioc un pește, scorpioni, iepure, mistreț și monștri, la care se adaugă spirala și motive geometrice.

Seria vaselor-*phialae* cuprinde două variante : una fără nici un fel de decor și a doua cu coaste. Un exemplar este ornamentat cu motivul bobocului de lotus. Forma absolut asemănătoare vedem în baso-reliefurile „aducătorilor tributului" din palatul lui Xerxes.

În Bulgaria se cunosc mai multe exemplare descoperite în morminte sud-tracice sau în cele traco-getice. Se știe că cele mai vechi exemplare de vase tip *phiala* au ieșit din atelierele Asiei Mici și abia

în a doua jumătate a sec. V î.e.n. au fost lucrate în cele grecești. Nu este deci exclus, ca acest vas să se fi răspîndit la traco-geți direct prin filieră persano-achemenidă, răspîndirea sa fiind abia ulterior activată și de atelierele grecești.

O bogată și variată serie de piese de harnașament de la Agighiol, în majoritate de argint, îmbogățește conținutul artei traco-getice. Cele mai numeroase sînt aplicele zoomorfe de argint, care se completează cu o aplică de frunte (frontală), reprezentînd un cap de grifon cu ciocul de vultur, care amintește grifonul din binecunoscutul tezaur de la Ziwiye. Deosebit de interesante sînt aplicele care reprezintă un ursuleț, unul dintre animalele sălbatice frecvente în arta traco-getică, cu care se asociază cîteodată și șarpele. În ceea ce privește reprezentarea ursulețului trebuie remarcat că în Bulgaria se cunosc scene de vînătoare, ca pe o placă din tezaurul de la Letnitza, districtul Loveci. În scena aceasta este un călăreț complet înarmat, — ca și călăreții de pe coiful din Dobrogea — gata să străpungă cu lancea un urs care a atacat calul. Scena este străbătută și aici de același dinamism pe care îl întîlnim regulat în arta traco-getică. Atelierele tracice au reprezentat cu predilecție călărețul înarmat, fie în cadrul unei scene de vînătoare sau în momentul cînd trebuie să arunce lancea, într-o luptă deschisă. Îngroparea cailor cu toate piesele de harnașament ca la Agighiol reflectă, desigur, credința — care poate era comună cu aceea a sciților — că după moarte cel îngropat își va putea continua ocupația legată de vînătoare și ducerea războiului.

Prezența ursului pe cîteva aplice de la Agighiol și pe unele piese din Bulgaria, arată că acesta era unul dintre animalele preferate ale artei tracice. În același timp el ne reamintește plăcile de argint din curganul scitic de la Oguz de la nordul Crimeii, unde întîlnim repetat de cîteva ori capul de ursuleț redat într-o manieră cu totul similară reprezentărilor de pe aplicele noastre de la Agighiol. Avem de a face din nou în grupa antichităților scitice dela Oguz cu un alt element specific tracic, pe lîngă cel documentat de reprezentările leilor decorați la fel ca cei din tezaurul tracic zis „de la Craiova". Raporturile între grupa Oguz, Craiova, acum și Agighiol, precum și dintre descoperirile de la Panaghiuriște din Bulgaria, la care se referea încă din 1928 Katharina Malkina, oglindesc și mai clar legăturile dintre sciți și traci, scoțînd încă o dată în evidență rolul activ al tracilor, respectiv al traco-geților, în dezvoltarea stilului animalier scitic. Nu ne poate scăpa din vedere nici faptul că imaginea ursului apare și în arta situlelor (la Klein-Glein, Steiermark, Austria).

În mormîntul de la Agighiol s-au descoperit și două cnemide de argint, parțial aurite și terminate în partea superioară, în dreptul genunchiului, cu reprezentarea figurii omenești, ca și singurul exemplar de acest tip cunoscut în Bulgaria, — cel de la Vrața, descoperit în 1965. Tipul acesta de cnemidă apare pe placa deja amintită a vînătoarei ursului de la Letnitza (Loveci). Deși în majoritatea cazurilor călărețul din arta tracă nu poartă decît rar cnemidă, aceasta trebuie să fi jucat totuși la traci un rol mai important decît la sciți, ca de altfel și în lumea

Fig. 10

elenistică. Cele două cnemide de la Agighiol și cea de la Vrața sînt cremide de paradă. Ele conțin elemente locale, dar și grecești, iar cea de la Vrața poartă mai pregnant și o pecete iraniană-persană (a se vedea, de pildă, panterele din jurul figurii omenești). Este de remarcat, ca un element de continuitate dintre arta traco-getică și cea tracică hallstattiană, reprezentarea unui *torques* de veche tradiție locală pe una dintre cnemidele de la Agighiol, a cărui formă o întîlnim identică, de pildă, la *torques*-ul de aur de la Kukuva Mogila, din necropola sud-tracică de la Duvanlij (Bulgaria). Cnemidele de la Agighiol sînt adevărate opere de artă. Spiralele, proeminențele mult accentuate prin încolăcirea în jurul lor a cozilor șerpilor, cît și dungile în relief, subliniază mușchiulatura piciorului și vigoarea, care este o caracteristică a artei traco-getice.

Cu totul originală este ornamentarea de pe latura dreaptă a unei cnemide : aci, pe primul registru este reprezentat un arcaș călare, îm-

Fig. 11

Fig. 12

brăcat în zale, ţinînd în mîna dreaptă arcul, iar pe registrul inferior este redat un personagiu bărbătesc, îmbrăcat ca şi cel precedent, dar şezînd pe un scaun cu spetează şi ţinînd în mîna dreaptă un *rython*, iar în cea stîngă un vultur, ambele elemente fiind frecvente în artă şi în general în cultura traco-getică. Amintim aci, de asemenea, aplicele de argint, dintre care una reprezintă probabil o hienă, iar altele sînt într-un stil animalier mai mult sau mai puţin schematizat. Unele aplice lucrate din placă de argint au o formă dreptunghiulară reproducînd pe o margine a lor capul de cerb, altele sînt în patru colţuri, în sistemul numit „vîrtej", în fiecare colţ fiind redat capul şi gîtul calului. A treia categorie cuprinde aplice cu trei colţuri rotunjite. Ele sînt ornamentate într-un stil foarte schematizant.

Toate obiectele de artă din mormîntul de la Agighiol, cît şi celelalte elemente de inventar, au fost datate de noi pe la începutul sec. IV

î.e.n., bazîndu-ne atît pe ceramică attică cu figuri roșii (un lekanis fragmentar cu firnis negru lucios) și un fragment cu o scenă de gyneceu, cît și pe studiul tipologic al pieselor de inventar și pe forma literelor grecești din inscripția de pe *phiala* amintită.

Fără îndoială că mormîntul de la Agighiol este deocamdată, prin bogăția și varietatea obiectelor din conținutul său, monumentul reprezentativ pentru începutul perioadei Latène II (400 î.e.n.). El se plasează, din punct de vedere cronologic și cultural-stilistic după sabia-emblemă de la Medgidia și *înainte* de așa zisul „tezaur de la Craiova". Din aceeași perioadă datează și cele două coifuri de tip getic, cel de aur și din muzeul din Detroit. Seria mai veche a unor piese din tumulul tracogetic (mormîntul cu cnemidă!) de la Vrața precede cu foarte puțin momentul istorico-cultural reprezentat de mormîntul din Dobrogea de nord. Descoperirea unui complex similar, și chiar cu o inscripție purtînd același nume, tocmai în nord-vestul Bulgariei — la Vrața — adică tot într-un ținut traco-getic, înlătură încăodată orice speculație ce s-ar mai putea face în legătură cu vreun pretins „scitism" al mormîntului de la Agighiol. În unitatea mare și originală a artei animaliere sud-tracică, zona traco-getică ce acoperă deopotrivă regiunea României dintre Dunăre și Carpați ni se înfățișează cu anumite particularități proprii. Astfel, alături de o componentă locală sesizabilă în forme, tehnici și ornamentare, se află o alta achemenido-persană, destul de puternică, și care nu se poate explica numai printr-o simplă transmitere prin filiera elenică sau în parte prin aceea a odrizilor sau sciților. Se adaugă apoi componenta grecească și cea scitică nord-pontică. Studiul de detaliu, — aș putea zice de autopsie — asupra obiectelor de la Agighiol și a celorlalte descoperiri din România ne-a dus la convingerea că obiectele de artă traco-getice au fost lucrate în ateliere indigene. Numai coiful de aur de la Coțofănești va fi fost executat într-un atelier grecesc de pe litoralul getic al Mării Negre, după comanda unui reprezentant de frunte al aristocrației locale. Vasul-rython de la Poroina este și el o operă de artă traco-getică, și nu sarmatică. Obiectele descoperite „la Celei" aparțin de asemenea tot artei traco-getice. De sigur că nu este locul a zăbovi aici mai mult, dar putem spune că dacă pe vremuri s-a putut vorbi de un stil „celto-iranian" (Peter Goessler, 1929) și de rolul celților scordisci în transmiterea elementelor iraniene în arta celtică, în prezent, datorită definirii artei sud-tracice, — ca o artă originală, viguroasă și independentă — putem să considerăm pe traco-geți drept mijlocitori de bunuri cultural-artistice între Orient și Europa centrală și est-centrală. Într-adevăr, un număr însemnat de cercetători, recunoscînd existența unei zone a artei animaliere tracice, subliniază în același timp influența pe care această artă a exercitat-o asupra stilului artei celtice Latène timpurie. Este potrivit a reaminti și cu această ocazie părerea colegului T.G.E. Powell de la Universitatea din Liverpool, care, în 1966 *(Prehistoric Art)*, a observat unele aspecte persane la cîteva piese ale mormîntului de la Agighiol și a arătat analogii cu obiecte de artă celtică din Lorena (Basse-Yutz). De asemenea, motivul ochilor apo-

tropaici de pe coiful de tip getic, de o vădită tradiţie persană, se aseamănă prin expresie, cu masca brăţării de aur de la Rodenbach, Reinpfalz. Asemenea influenţe orientale, a căror difuziune ar putea fi atribuită tracilor, sînt de recunoscut şi în inventarul bine cunoscutului mormînt de la Vix (Franţa) ; este suficient a atrage atenţia asupra stilului şi tehnicii, cît şi structurii însăşi a cailor de pe diadema de aur de la Vix, pentru a ne convinge de legăturile cu arta tracică.

Tot prin intermediul tracilor a putut fi vehiculat şi motivul decorativ al protomei de bou sau taur, care are punctul său de plecare în lumea miceniană şi în Asia Mică la Urartieni.

Tracii meridionali, creind spre sfîrşitul sec. V î.e.n., o artă proprie şi originală, în care elementele orientale din vestul Asiei, din Iran sau acelea de origine scitică şi elenică s-au grefat pe un puternic fond autohton, — au reuşit să-şi exprime ideile şi credinţele lor în arta lor. Artiştii locali au combinat într-un chip original elementele fondului autohton cu cele străine. Arta tracică este, din punct de vedere etnic, o artă proprie tracică, independentă de cea grecească, scitică şi de cea celtică, atît prin originea sa locală, cît şi prin conţinutul său şi elementele de stil. Ceea ce apropie stilul animalier tracic de stilul scitic, sînt doar cîteva elemente decorative. Structura artei animaliere tracice este deosebită de cea scitică. Deşi nu se poate vorbi de o „invazie" a sciţilor în sec. VI şi V î.e.n. la sud de Dunăre, totuşi între traci şi sciţi au existat influenţe reciproce, datorită vecinătăţii şi legăturilor politice, militare, culturale şi de o altă natură. Influenţa elenică a apropiat cele două neamuri şi a stimulat dezvoltarea artei tracice şi scitice, deosebite prin structura lor, cu toată prezenţa multor elemente comune.

Pe de altă parte, trebuie subliniată strînsa legătură ce a existat între arta tracică şi cea frigiană, care a început să fie cunoscută mai de aproape în ultimii ani. Stilul animalier frigian este înrudit cu cel tracic.

Mai trebuie să adăugăm că, în privinţa evoluţiei artei tracice, constatăm o dezvoltare divergentă faţă de cea scitică. Arta scitică va fi asimilată încet încet de către sarmaţi care vor transmite unele elemente ale acestei arte altor popoare nomade. La tracii meridionali, influenţa grecească se manifestă foarte puternic, pe cînd la traco-geţii zonei istropontice, formele artei locale se menţin în sec. IV î.e.n., aşa cum ne-o arată aşa numitul „tezaur" de la Craiova, cu toate că şi în zona amintită înrîurirea elenică s-a intensificat, începînd din perioada cristalizării culturii Latène. În sfîrşit, arta din perioada de maximă dezvoltare a dacilor din sec. III î.e.n., păstrează temele esenţiale ale artei traco-getice şi atinge, în vremea lui Burebista şi Decebal, forme clasice. Arta aceasta dacică, generalizată pe întregul teritoriu geto-dac începînd din sec. III î.e.n.. a reuşit să îmbine în chip armonios geometrismul cu naturalismul, şi aceasta reprezintă, evident, una dintre tradiţiile etno-culturale ale poporului român, care, împreună cu moştenirea romană, a constituit forţa ce a imprimat poporului nostru trăsături esenţiale, particulare, faţă de alte neamuri.

LA SÉPULTURE „PRINCIÈRE" D'AGIGHIOL ET QUELQUES PROBLÈMES DE L'ART THRACO-GÈTE

RÉSUMÉ

Un certain temps toutes les pièces de l'art travaillées dans un style animalier étaient attribuées aux Scythes. Gâce aux nouvelles découvertes faites en Roumanie et en Bulgarie la conception traditionelle scythisante a été renversée. Ce fut la trouvalle fortuite de Medgidia qui représentá le tournant radical : c'est un glaive-emblème. Une des découvertes les plus intéressantes de la période Latène II est la sépulture sous tumulus d'Agighiol fouillée en 1931 (fouilles de sauvetage). Il y avait deux chambres aux parois construites en pierres de taille. Près de la chambre principale on a déblayé une chambre dans l'intérieur de la quelle étaient les squelettes de trois chevaux, enterrés avec toutes les pièces de leur harnais. De la chambre principale (celle de guerrier) provient le casque de parade en argent (type gète !), les deux vases-situle, les phiales (l'une porte l'inscription KOTYOS EGBEO), des appliques en argent, de la céramique attique à figures rouges, deux cnémaides, etc. La sépulture d'Agighiol constitué le monument le plus représentatif des débuts de la période Latène II (400 av. n. ère). Le „trésor" de Craiova et le vase-*rhython* de Poroina appartiennent aussi à l'art thraco-gète. Cet art couvre la région comprise entre les Carpathes et les Balcans. C'est un art d'une grande originalité et indépendant de l'art scyte et celte. L'art thraco-gète est influencé par l'art persan, grec et scythe, mais il a gardé toujours son originalité, unité et sa force.

Légende des figures

Fig. 1. — Medgidia ; glaive-emblême en forme d'akinakés.
Fig. 2. — Medgidia ; glaive-emblême ; détail.
Fig. 3. — Medgidia ; glaive-emblême ; détail.
Fig. 4. — Agighiol ; le casque en argent du type gète.
Fig. 5. — Coţofăneşti, distr. de Prahova ; casque en or du type gète.
Fig. 6. — Agighiol ; vase en argent du type *situla*.
Fig. 7. — Agighiol ; le vase en argent qui porte l'inscription.
Fig. 8. — Agighiol : applique de harnais en argent.
Fig. 9. — Agighiol ; applique en argent.
Fig. 10. — Vratza, Bulgarie ; detail de la cnémide en argent.
Fig. 11. — Craiova ; applique en argent.
Fig. 12. — Poroina, distr. de Mehedinţi ; vase-*rhyton*

DAS FÜRSTENGRAB VON AGIGHIOL UND EINIGE FRAGEN DER THRAKISEHETISCHEN KULTUR

ZUSAMMENFASSUNG

Alle Kunstgegënstände, die im Stil der Tierornamentik gearbeitet waren, wurden eine bestimmte Zeit lang den Skythen zugewiesen. Durch die neuen Funde aus Rumänien und Bulgarien ist diese Auffassung umgewälzt worden. Der Zufallsfund von Medgidia bewirkte die grundsätzliche Änderung. Es handelt sich um ein Emblem-Schwert. Einer der interessantesten Funde aus der Latène-II-Zeit ist die Hügelgrabstätte von Agighiol, and der im Jahre 1931 Rettungsgrabungen vorgenommen wurden. Man fand zwei Grabkammern, deren Wände aus behauenem Stein gebaut waren. Neben der Hauptkammer wurde eine zweite Kammer freigelegt, in der sich drei Pferdeskelette befanden, die mit ihrem vollständigen Zaumzeug bestattet waren. Aus der Hauptkammer, der des Kriegers,

stammen der silberne Prachthelm (getischer Typ !), die beiden Eimergefäße, die Weihekessel (davor einer mit der Inschrift KOTYOS EGBEO), die Silberbeschläge, die attische Kermaik mit roter Figurenmalerei, zwei Beinschienen usw. Das Fürstengrab von Agighiol ist das kennzeichnendste Denkmal vom Beginn der Latène-II-Zeit (400 v.u.Z.). Der Hortfund von Craiova und das Trinkhorn von Poroina gehören ebenfalls zur thrakisch-getischen Kunst. Diese Kunst ist in dem ganzen Gebiet zwischen den Karpaten und dem Balkangebirge anzutreffen. Sie ist von ihren eigenen Zügen gekennzeichnet, die unabhängig sind von denen der skythischen und der keltischen Kunst. Die thrakisch-getische Kunst ist von der persischen, griechischen und skythischen Kunst beeinflußt, hat aber immer ihre Originalität, Einheitlichkeit und Kraft beibehalten.

Bildererklärung

Bild 1. — Medgidia ; Emblem-Schwert, in Akinakesform.
Bild 2. — Medgidia ; Emblem-Schwert, befestigt gewesener Teil.
Bild 3. — Medgidia ; Emblem-Schwert, Detail.
Bild 4. — Agighiol ; Silberhelm getischen Typs.
Bild 5. — Coţofăneşti, Kreis Prahova ; Goldhelm getischen Typs.
Bild 6. — Agighiol ; silbernes Eimergefäß.
Bild 7. — Agighiol ; das Silbergefäß mit Inschrift.
Bild 8. — Agighiol ; Silberbeschlag.
Bild 9. — Agighiol ; einen Bären darstellender Beschlag.
Bild 10. — Vratza, Bulgarien ; Oberteil der silbernen Beinschiene.
Bild 11. — Craiova ; Silberbeschlag.
Bild 12. — Poroina, Kreis Mehedinti ; das Trinkhorn ; thrakischgetische Kunst.

VLADIMIR ILIESCU

CONTRIBUŢII LA PROBLEMA RAPORTURILOR SCITO-TRACE ÎN SEC. IV Î.E.N.*

După venirea şi aşezarea sciţilor în stepele nordpontice şi alungarea cimerienilor din acele regiuni[1], între noii veniţi şi lumea mai veche a tracilor se va ajunge în cele din urmă la formarea unui hotar natural, reprezentat de Dunăre la vărsarea ei în Marea Neagră. Această delimitare în linii generale dintre cele două mari ramuri indo-europene, pe care o constatăm la sfîrşitul sec. VI şi în tot cursul sec. V î.e.n., nu va avea însă un caracter static, ci va fi dinamică, fiind supusă unor fluctuaţii temporare. Astfel în timpul campaniei[2] împotriva sciţilor, întreprinsă de regele perşilor Darius în anii 513—512 î.e.n., elemente sud-dunărene au ajuns împreună cu marea armată cel puţin pînă pe la Nistru[3]. Dimpotrivă după retragerea persană, cavaleria sciţilor a trecut Dunărea şi străbătînd Balcanii pare să fi ajuns în cele din urmă, pînă pe malurile Chersonesului tracic[4].

Nu ştim cum ar fi evoluat lucrurile şi dacă nu cumva sciţii nu ar fi început să se aşeze la sud de Dunăre chiar în sec. V î.e.n., dacă în golul politic lăsat de retragerea perşilor nu s-ar fi cristalizat un stat trac, întemeiat de odridul Teres[5] pe la 470 î.e.n. Nu cunoaştem amănunte despre relaţiile scito-tracice, dar în linii generale echilibrul la Dunăre pare să se fi păstrat în tot cursul sec. V î.e.n. Semnificativă în această

* Comunicare ţinută la sesiunea ştiinţifică de la Constanţa din august 1969.

[1] Herodot IV, 11. Pentru majoritatea textelor citate vezi Vl. Iliescu, Virg. C. Popescu, Gh. Ştefan, *Izv. priv. ist. Rom.* I, Bucureşti, 1964.

[2] Herodot IV, 1 ; 83—144.

[3] Strabon VII, 3, 14 (305). După Herodot IV, 122, expediţia a ajuns departe în stepele nordpontice.

[4] În anul 496 î.e.n. cf. Herodot VI, 40.

[5] Despre toţi regii odrisi în discuţie în prezentul articol vezi. I. Todorov, *Trakiiskite ţare,* God. na ist.-fil. fakultet XXIX (1932—33), Sofia, p. 1 urm.

privință este episodul scitului Skyles, relatat de Herodot[6], care arată totodată existența unor legături de rudenie între cele două dinastii.

Dacă sub primii trei regi, Teres (470—440), Sitalkes (440—424) și Seuthes (424—410), statul odrid a fost unitar și deci puternic, nu aceeași va fi situația după anul 410 î.e.n., cînd începe să se destrame în mai multe regate. De o relativă îmbunătățire nu se poate vorbi decît în timpul domniei lui Kotys I (383—360 î.e.n.), care va încerca o reunificare a regatului odrid, fără a atinge însă vechile hotare și mai ales fără regiunile dunărene[7], — autoritatea, interesele și năzuințele sale fiind limitate mai ales la sud-estul Traciei și regiunea strîmtorilor. Succesorii săi se vor certa și se vor lupta în următorii 20 de ani, sfîrșind prin a deveni prada expansiunii macedonene, care prin Filip II va supune[8] toată Tracia, pînă la Balcani, în anul 341 î.e.n.

Despre raporturile scito-trace din sec. IV î.e.n. pînă la anul 339 î.e.n. nu existau nici un fel de indicații, sau cel puțin așa se credea. La data amintită se constată prezența în sudul Dunării a unui regat scit, sub conducerea lui Ateas[9], care se întindea probabil pînă la Balcani[10]. După ce are de susținut lupte cu misterioșii „histrieni", care în realitate nu sînt altceva decît tribalii[11], el va ajunge în conflict cu Filip II. Acesta întreprinde o campanie în cursul căreia sciții sînt înfrînți, iar Ateas ucis.

De aici istoriografia noastră, începînd de la Pârvan, și majoritatea istoricilor străini, au tras concluzia greșită că a fost vorba despre un fel de raid-fulger al sciților lui Ateas la sud de Dunăre — un fel de *veni, vidi*, fără însă un *vici* final — care a fost imediat urmat de alungarea lor de către Filip II dincolo de Dunăre.

Într-o serie de studii[12] am căutat să arăt, — și cred că am reușit — că prezența lui Ateas la sudul Dunării nu reprezintă un episod sau

---

[6] Este vorba despre nefericitul rege filoelen, înlăturat de la domnie de fratele său vitreg Octamasades. Refugiindu-se dincolo de Dunăre, în regatul odrid, Skyles va fi urmărit de adversarul său, care se pregătea să treacă Dunărea. Pe cînd regele odrid Sitalkes, care de altfel era unchiul după mamă al lui Octamasades, venise și el cu armata sa pentru apărarea liniei Dunării, s-a ajuns la un acord care a îndepărtat războiul dintre sciți și traci. Acesta prevedea extrădarea lui Skyles în schimbul unui concurent al lui Sitalkes — propriul său frate — care se refugiase la sciți. Cf. Herodot IV, 80.

[7] Strabon VII, 331, frg. 48 „...Unii îi numesc odrisi pe cei care locuiesc pe țărmul mării, de la Hebru și Kypsela pînă la Odessos ; peste aceștia au domnit Amadokos și Kersobleptes și Berisades și Seuthes și Kotys".

[8] F. R. Wüst, *Philipps II von Makedonien und Griechenland in den Jahren von 346 bis 338*, München, 1938 p. 102 urm.

[9] Iustinus IX, 2.

[10] Vl. Iliescu, *Geten oder Skythen ? Zu Iord. Get. 65*, Eos, LVI (1966), 2.

[11] Vl. Iliescu, *Raporturile dintre sciți și tribali în sec. IV î.e.n.*, comunicare ținută la sesiunea universității din Craiova din mai 1970.

[12] Ca de ex. *Die Beziehungen zwischen dem Skythenkönig Ateas und den griechischen Städten an der westlichen Schwarzmeerküste*, în Actes du I-e congr. intern. d'ét. balk. et sud-est eur., Sofia, 1966 și *Byzance ou Bizone ? Contribution a l'histoire du Pont gauche au IV-e s.av.n.è.*, Rev. Sud-Est Eur. VII (1969), 2.

un accident trecător, ci că dimpotrivă avem de a face cu o așezare statornică a sciților în Dobrogea, care a survenit cu unul, două sau chiar mai multe decenii înainte de conflictul cu Filip II. Într-al doilea rînd că formațiunea politică a lui Ateas — indiferent de calificarea care i s-ar da — și-a exercitat autoritatea asupra tuturor cetăților grecești de la Histria și pînă la Odessos! În sfîrșit, că după înfrîngerea sciților și moartea lui Ateas, supraviețuitorii, respectiv masa populației, au continuat să rămînă în Dobrogea unde se vor manifesta[13] militarmente și politic într-a doua jumătate a sec. IV și în sec. III î.e.n. În felul acesta a avut loc procesul istoric care a dus la acordarea numelui de Sciția Mică regiunilor dobrogene!

Cînd a avut însă loc așezarea sciților și care a fost caracterul ei? Cu alte cuvinte cînd a venit Ateas sau predecesorul său în Dobrogea? Presupun că aceasta s-a întîmplat cu mult înainte de anul 339 î.e.n., datorită unei serii de considerații asupra cărora nu este cazul să insist în articolul de față.

În cele ce urmează vreau doar să arăt, că despre data aproximativă și caracterul așezării scitice există ecouri certe în două izvoare literare, care însă n-au fost folosite pînă acum[13bis].

Între piesele transmise sub numele lui Euripide se află și Rhesos. Subiectul reprezintă o reluare a celebrei Doloneia din cîntul X al Iliadei. După cum se știe Ulise și Diomede întreprind o recunoaștere în tabăra troienilor. Pe drum îl surprind pe troianul Dolon, care plecase cu aceleași intenții spre lagărul grecilor. După ce îl interoghează și află de sosirea regelui trac Rhesos în ajutorul Troiei, eroii greci îl omoară pe Dolon și pleacă mai departe, intrînd în tabăra troienilor. Aici surprind pe toți în somn și după ce reușesc să-l omoare pe Rhesos, revin cu caii acestuia în lagărul grec.

Motivul acesta a fost dramatizat de un autor necunoscut din prima jumătate a sec. IV î.e.n., care n-a folosit numai maniera de tratare narativă, spumoasă a sec. IV, — în opoziție cu problematica ideilor profunde ale sec. V, caracteristică lui Euripide — dar a introdus și elemente noi, cum sînt dialogul dintre Hector și Rhesos, campania ultimului contra sciților și intenția sa de a năvăli în Grecia spre a o pustii. Dacă primul element reprezintă un procedeu obișnuit de dramatizare a acțiunii, celelalte două fac apel la istoria contemporană, constituind anacronisme evidente pentru epoca homerică!

---

[13] Prin luptele pe care le-au purtat cu macedonenii și după Filip II, în timpul lui Zopyrion (Iust. XII, 2 16) și al lui Lisimah (Diodor din Sicilia XIX, 73, 2—4), ca și prin așezările lor urbane (Pliniu cel Bătrîn IV, 11, 44) și monedele bătute de diferiți regișori în sec. III—II (V. Canarache în *Studii și cercetări de istorie veche* I (1950), 1, 213—256).

[13bis] Pentru izvoarele istoriei sciților vezi M. Rostovțev, *Skythien und der Bosporos*, Berlin, 1931, p. 106—110, pentru traci culegerea *Izvori za starata istoriia i gheografia na Trakia i Makedonia*, Sofia, 1949, p. 43—46 și 369, ca și discuția la Hr. Danov, *Drevna Trakiia*, Sofia, 1969, p. 44—74.

Iată ce spun[14] pasajele care ne interesează[15]: *Hector* „Tu, care te înrudești cu noi, fiind de asemenea un barbar, ne-ai lăsat pe noi barbari, pradă grecilor. Și totuși eu te-am făcut cu mîinile mele stăpînul Traciei, dintr-un mic conducător ce erai, atunci cînd m-am năpustit peste cei mai valoroși dintre traci din regiunile Pangeului și ale țării peonilor, zdrobind oastea lor și încredințîndu-ți poporul pe care îl supusesem". *Rhesos* „Eu am avut un necaz mai mare decît al tău, cînd împotriva voinței mele am lipsit. O populație scitică din vecinătatea mea mi-a declarat război, atunci cînd intenționam să pornesc spre Troia. Am ajuns pe țărmurile înalte ale Mării Negre, trecînd dincolo oastea din Tracia. Un rău de sînge roșu a curs pe pămînt, sîngele amestecat al luptei dintre sciți și traci. Această nenorocire m-a împiedicat să ajung la Troia și să-ți fiu aliat. Eu însă am zdrobit pe dușman și i-am luat copiii ostatici, punîndu-l să-mi aducă în palat tribut în fiecare an. ...Vreau ca împreună cu tine să pornesc la război împotriva argeilor și să distrug cu sabia toată Elada, ca să învețe, fiecare în parte, ce înseamnă nenorocirea".

Problema care se pune, este de a ști la ce evenimente istorice concrete sau cel puțin posibile a făcut aluzie poetul? Susținătorii mai vechi ai autenticității piesei și a paternității lui Euripide, au crezut că persoana lui Rhesos trebuie identificată cu Sitalkes, care devenise cunoscut la Atena, atît prin tratatul care fusese încheiat cu el în anul 431 î.e.n.[16], cît și prin expediția sa spectaculoasă împotriva Macedoniei

---

[14] La D. Ebener, *Rhesos. Tragödie eines unbekannten Dichters*, Berlin, 1966.

[15] Vv. 404—411; 424—435; 471—473:

σὺ δ' ἐγγενὴς ὢν βάρβαρός τε μαρβάρους
Ἕλλησιν ἡμᾶς προὔπιες τὸ σόν μέρος
Καίτοι σε μικρᾶς ἐκ τυρρανίδος μέγαν
θρηκῶν ἄνακτα τῆδ' ἔθηκ' ἐγὼ χερί
ὅτ' ἀμφὶ Πάγγαιόν τε Παιόνων τε γῆν
θρηκῶν ἀρίστοις ἐμπεσὼν κατὰ στόμα
ἔρρηξα πέλτην, σοὶ δὲ δουλώσας λεὼν
παρέσχον . . . .
ἐγὼ δὲ μεῖον ἢ σὺ τῆς δ' ἀπὼν χθονός
λύπῃ πρὸς ἧπαρ δυσφορῶν ἐτειρόμην·
ἀλλ' ἀγχιτὲρμων γαῖᾳ μοι, Σκύθης λεώς,
μέλλοντι νόστον τὸν πρὸς Ἴλιον περᾶν
ξυνῆψε πόλεμον· Εὐξένου δ' ἀφικόμην
πόντου πρὸς ἀκτάς, Θρῆκα πορθμεύσων στρατόν
ἔνθ' αἱματηρὸς πέλανος ἐς γαῖαν Σκύθης
ἠντλεῖτο λόγχῃ Θρῄξ τε συμμιγὴς φόνος
τοιάδε τοί μ' ἀπεῖργε συμφορὰ πέδον
Τροίας ἱκέσθαι σύμμαχόν τέδοι μολεῖν
ἐπεὶ δ' ἔπερσα, τῶν ὁμηρεύσας τέκνα
τάξας <τ> ἔτειον δασμὸν ἐς δόμους φέρειν
. . . .
ξὺν δοὶ στρατεύειν γῆν ἐπὶ 'Αργείων θέλω
καὶ πᾶσαν ἐλθῶν Ἑλλάδ' ἐκπέρσαι δορί,
ὡς ἄν μάθωσιν ἐν μέρει πᾶσχειν κακῶς.

[16] R. Goossens și H. Gregoire în Ant. Class. I (1932) și II (1933), p. 93 și 91.

în anul 429 î.e.n. [17]. Ultimii și cei mai competenți adepți [18] ai lui Euripide însă, care au făcut analize amănunțite ale lucrării, au ajuns la concluzia că este vorba despre o dramă de tinerețe a ultimului mare tragic grec, din anii 455—440 î.e.n., în conformitate de altfel cu tradiția literară antică.

Este probabil că a existat și o operă de tinerețe a lui Euripide, dar aceasta nu poate fi identică cu tragedia păstrată, deoarece aluziile istorice în discuție nu puteau fi făcute la aceea dată [19]. Căci nu se puteau face în timpul lui Teres aluzii care se potrivesc doar în parte pentru sfîrșitul domniei lui Sitalkes, iar descrierea regatului trac nu corespunde sec. V ci doar sec. IV î.e.n. Și chiar un autor anonim nu putea lansa o piesă la sfîrșitul sec. V, atîta timp cît trăia încă Euripide. Există deci suficiente elemente care să elimine pe Rhesos din sec. V și în schimb numeroase indicații [20] care să-l plaseze în sec. IV î.e.n.

După părerea noastră, anacronismele — față de motivul Iliadei — constituie un exemplu tipic de reflectare poetică a unor evenimente contemporane într-o operă literară. Este vorba despre întîmplări ce s-au repetat și au luat aspectul unui proces istoric caracteristic — ca luptele dintre sciți și traci în sec. IV — și poate și un eveniment care a impresionat pe atenieni, ca expediția lui Kotys I împotriva orașului Sestos, care a fost ocupat în anul 365 î.e.n. [21].

Căci nu o obscură ciocnire locală scito-tracă, — despre care de altfel nu avem nici o știre sau măcar o dovadă indirectă — indiferent cînd va fi avut loc, consemnată de o cronică locală dintr-o cetate greacă de pe litoral, va fi putut să impresioneze pe greci, în speță pe atenieni, ca să ajungă sub forma de „amănunt caracteristic" într-o operă literară.

Așa cum se poate deduce din pasajele citate, este vorba despre o acțiune sud-balcanică — sau cel puțin sud-dunăreană — a sciților, care au ajuns în contact cu un rege din sudul [22] sau mai exact din sud-estul Traciei. Acesta din urmă a fost probabil Kotys I, socrul celebrilor conducători militari Ificrate și Charidemos, de a căror sprijin s-a bucurat, și care era o figură cunoscută la Atena, al cărei cetățean devenise [23].

---

[17] D. P. Dimitrov, *Istoriceski motivi v dramata Rezos*, Izv. na Istor. druj. X (1930), Sofia, p. 16.

[18] Buchwald, *Studien zur Chronologie der attischen Tragödie 455 bis 431*, Königsberg, 1939 și W. Ritchie, *The autenticity of the Rhesus of Eurypides*, Cambridge, 1964.

[19] Vezi pe larg Vl. Iliescu, *Zeitgenössische Anspielungen im Rhesos des Pseudo-Euripides*, în Actele sesiunii închinate problemelor dramaturgiei grecești de la Chemnitz, din 28—31 octombrie 1969.

[20] Decisivă pare să fie atmosfera sec. IV î.e.n., subliniată pe drept cuvînt de Ebert, op. cit., p. 23 : „Entscheidend aber für die große Wahrscheinlichkeit mit der das vorliegende Stück von einem Dichter des vierten Jahrhunderts stammt und aus unbekannten Gründen an die Stelle des verlorengegangenen Euripideischen trat, bleibt letzten Endes seine innere Haltung, das Fehlen jeglicher tragischen Problematik, der Ablauf der Handlung und das Gebaren der auftretenden Menschen... Den Schöpfer der Medeia und der Bakchen trennt ein weiter Raum von dem Dichter des Rhesos".

[21] Demostene 23, 158.

[22] Cum și-l închipuia și Strabon care cunoștea mai bine decît noi tradiția literară greacă VII, 331, frg. 36 „...Ținutul de dincolo de Strymon... bisalti... venți din Macedonia, peste care a domnit Rhesos".

[23] Demostene 23, 118 și 132.

Prin atacul sciților se înțelege acțiunea sau una din acțiunile — avînd în vedere caracterul lor mai îndelungat și nu de raid-fulger — sciților la sudul Dunării sau chiar al Balcanilor, întreprinse în cadrul procesului lor de așezare în Dobrogea. Acțiunile acestea au putut avea loc sub conducerea lui Ateas sau chiar a unui predecesor al acestuia. Pentru prima ipoteză ar pleda longevitatea regelui scit ca și protectoratul pe care l-a exercitat asupra cetăților grecești pînă la Balcani, inclusiv orașul Odessos [24], ca și relațiile sale strînse cu Apollonia [25].

Oricum ar sta lucrurile în amănunt, este clar că numai ecoul unui proces istoric mare și important, ca cel al așezării scitice din sec. IV, cînd s-au dat de sigur lupte cu tracii — cum se va vedea de altfel și din următorul text citat — și-a putut găsi locul într-o operă literară ateniană.

Al doilea izvor literar, în care se găsesc ecouri mai explicite ale așezării sciților la sud de Dunăre și mai ales ale luptelor pe care le-au purtat cu tracii în sec. IV î.e.n., îl reprezintă un pasaj din Clearh din Soloi. Acesta s-a născut cel tîrziu în jurul anului 342 î.e.n. [26] și a trăit pînă spre mijlocul sec. III î.e.n. [27]. Într-un fragment [28] din lucrarea Περὶ βίων [29] el ne spune [29 bis]: „Nevestele sciților au tatuat trupurile femeilor trace — ale acelor traci care locuiesc în vecinătate, la vest și la nord — făcînd un desen cu ace. De aceea, după mulți ani, femeile trace care fuseseră batjocorite au șters urma nenorocirii lor într-un fel special, gravînd desene anume și pe restul pielii... ca să șteargă ocara prin calificativul podoabei".

Autorul, vrînd să dea un exemplu de „lipsă de cumpătare" și de „orgoliu" (τρυφή) la sciți, citează tratamentul la care au fost supuse femeile tracilor, subînțelegînd drept cunoscute înfrîngerea și supunerea tracilor de către sciți, fără de care nu ar fi fost posibilă aplicarea procedeului amintit. Explicația [30] este însă greșită, fiind puerilă, iar în afară

---

[24] Cf. Lucian, *Makrobioi*, 10 și nota 10.

[25] Iustinus IX, 2, 1. Existența acestora presupune o influență sudbalcanică, ce face posibile și chiar probabile ciocniri cu regatul odrid al lui Kotys sau al fiului acestuia Kersobleptes.

[26] Avînd în vedere că fusese elevul lui Aristotel, care predase pînă în anul 323 î.e.n.

[27] Judecînd după faptul că a compus dialogul Arkesilaos în cinstea șefului academiei platoniciene, care a ocupat această funcție între anii 265—240 î.e.n

[28] Nr. 46 din cartea a IV-a (F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles*, 3, Basel, 1948).

[29] Lucrarea nu era o culegere de biografii, ci prezenta diferite maniere de trai, raportate la normele etice grecești.

[30] Ea se încadrează în noua tendință a etnografiei elenistice de a găsi o explicație cauzală constatărilor empirice, prin raportarea acestora la fapte anterioare și cunoscute. Vezi A. Dihle, *Zur hellenistischen Ethnographie*, în Entretiens Hardt VIII (1961), p. 208—213.

[29] Bis„ 'Αι δὲ γυναῖκες αὐτῶν τὰς Θρᾳκῶν τῶν πρὸς ἑσπέραν καὶ ἄρκτον τῶν περιοίκων γυναῖκας ἐποίκιλλον τὰ σώματα, Ωερίιαις γραφὴν ἐνεῖσαι. "Οθεν πολλεῖς ἔτεσιν ὕστερον δι' ὑβριδθεῖσαι τῶν Θρᾳκῶν γυναῖκες ἰδίως ἐξηλείψαντο τὴν συμφοράν, προσκαταγραψάμενοι τὰ λοιπὰ τοῦ χρωτός, ἵν ... κόσμου προσηγορίᾳ τοὔνειδος ἐξαλείψῃ".

de aceasta tatuajul era cunoscut la traci încă de pe timpul lui Herodot[31], şi îl întîlnim şi la ramura geto-dacă[32], fiind vorba deci de o trăsătură mai generală în lumea tracă, care depăşea zona restrînsă de dominaţie şi influenţă scitică şi cu mult timp înainte de apariţia acesteia.

Importanţa ştirii transmise nu constă însă în explicaţia[33] evident greşită, ci în menţiunea unui proces istoric care nu putea fi inventat, deoarece era presupus cunoscut de contemporani. Astfel în jurul anului 300 î.e.n. se ştia probabil la Atena, unde trăia Clearh, că sciţii i-au supus pe tracii în teritoriul cărora s-au aşezat. Aceeaşi informaţie ne-o dă în chip explicit şi Strabon, cînd spune[34] : „Datorită mulţimii locuitorilor de acolo — care au trecut peste Tyras şi Istru şi s-au aşezat în ţinutul de dincoace — o bună parte din Tracia s-a numit şi ea Sciţia Mică. Tracii le-au dat pămînturi, fie cedînd forţei, fie pentru faptul că pămîntul era nefolositor, o mare parte din el fiind mlăştinos". Şi mai departe[35] : „Spre Adriatica sînt neamurile ilice„ iar spre cealalta mare [Neagră] — pînă la Propontida şi Hellespont — locuiesc seminţiile trace, precum şi unele neamuri scitice, sau celtice, amestecate cu ele". Numai că ştirea aceasta nu conţine o datare precisă, iar legătura care pare să existe cu persoana regelui Ateas, menţionat cu puţin mai înainte[36], este respinsă de către cei care contestă aşezarea sciţilor în Dobrogea sub acest rege.

În lumina însă a noii informaţii, care arată că la începutul sec. III î.e.n. procesul de aşezare a sciţilor, respectiv de supunere a unei părţi a tracilor era deja consumat, fiind cunoscut ca atare de atenieni, şi ştirea lui Strabon capătă mai multă greutate, putînd fi raportată cu mai multă certitudine la epoca lui Ateas. În felul acesta se înţelege şi de ce un alt text[37], şi el ignorat de istoriografia care s-a ocupat de problema în discuţie, vorbeşte încă înainte[38] de mijlocul sec. III î.e.n. despre „un fluviu mare curge prin ţara sciţilor, pe nume Dunărea". iar la sfîrşitul aceluiaşi secol grecii din cetatea Histria denumesc[39] regiunea dobrogeană drept „Sciţia" !

---

[31] V. 6 Cf. şi Strabon VII, 5, 4 (315) ; Mela II, 1, 10 ; Artemidor din Daldis I, 8.

[32] Aristofan, *Babilonierii* ap. Hesych s.v. *Istriana ;* Pliniu cel Bătrîn, VII, 11 (10), 50 şi Artemidor din Daldis I, 8. Pentru toată problema vezi G. Kaţarov, *Beiträge zur Kulturgenhichte der Thonker*, Sarajevo, 1916, p. 66 urm., RE XV, 2401. iş urm. şi de curînd J. Wiesner în Gymanasium 62 (1955), p. 558, iar pentru reprezentările grafice vezi E. Pfuhl, *Meisterwerke grichischer Zeichung und Nekoi* München, 1924, p. 50, fig. 69.

[33] Plutarh, *Despre răzbunarea tîrzie a divinităţii*, 12 va găsi una şi mai copilăroasa, cînd va spune că înşişi tracii şi-au tatuat femeile, drept răzbunare pentru faptul că acestea — după legendă — l-ar fi sfîşiat pe Orfeu !

[34] VII, 4, 5 (311).

[35] VII, 5, 1 (313).

[36] VII, 3, 18 (307)... „Ateas, care a luptat împotriva lui Filip, fiul lui Amyntas se pare că a domnit peste cei mai mulţi barbari de prin locurile acelea".

[37] *Die Briefe des Anacharsis*, IX, 36 (ed. F. H. Reuter, Berlin, 1963).

[38] Ibidem, p. 3—5.

[39] În inscripţia în cinstea lui Agathocles, r. 16 (St. Cl. V (1963), p. 138).

Un alt element din relatarea lui Clearh, care merită să fie luat în seamă, constituind şi el o indicaţie pentru stabilirea sciţilor la sud de Dunăre pînă în regiunea Balcanilor, îl formează localizarea tracilor în raport cu sciţii. Aceştia nu se găsesc la sud de ultimii, cum ne-am aştepta, ci „la vest şi la nord". Înseamnă deci că sciţii ajunseseră pînă la Balcani, fără ca să fi ocupat tot teritoriul de la sud de Dunăre sau să fi eliminat de tracii, respectiv geţii, din acest spaţiu. În felul acesta aveau pe unii traci la nord de ei, după cum alţii se aflau la vest de ei!

În încheiere aş vrea să subliniez încă odată importanţa textelor citate pentru problema în discuţie, deoarece, dacă pînă în prezent aveam doar mărturii despre raporturile dintre Ateas şi cetăţile greceşti, sau despre luptele sale cu tribalii, acum avem indicaţii şi despre luptele cu tracii — chiar dacă acestea trebuiau presupuse în mod logic — la care trebuie adăugate de asemenea şi informaţiile mai sus amintite ale lui Strabon.

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DES RELATIONS SCYTHO-THRACES AU IV-E S.AV.N.E

Les sources de l'établissement des Scythes-probablement vers le milieu du IVe s.av.n.è., sous la conduite du roi Atéas-au sud du Danube sont, comme on le sait. assez pauvres, indirectes et tardives et pour cela controversées.

L'auteur présente deux nouvelles sources, qui contribuent à éclaircir un processus historique important, lequel — contrairement à la doctrina dominante — s'est deroulé pendant un laps de temps assez long.

Dans les vers 404—441 ; 424—435 et 471—473 du Rhesos de Pseudo-Euripide, il y a des allusions aux combats entre Scythes et Thraces. Si la pièce provienne — selon les apparences — du IV-e s.av.n.è., s'ensuit que les eveniments décrits se rapportent aussi au même siècle. Dans ce cas le modèle de Rhesos doit être le roi thrac Kotys I (383—360), dont les relations très etroits avec Athènes sont assez connues.

Dans un fragment (Nr. 48 éd. F. Wehrli, Bâle, 1948) de Clearche de Solol — autor de 300 a.v.n.è — est donné l'explication — d'ailleurs erroné — du tatouage des femmes thraces. D'après Clearche, il s'agit d'une action infamante accomplie par les femmes scythes. Ca veut dire que à la fin du IV-e s.av.n.è. on savait à Athènes, que une partie des Thraces — au sud du Danube jusqu'aux Balcans — a été assujetie par les Scythes. C'est une preuve de plus de l'établissement des derniers dans ces régions-là.

ZUR FRAGE DER SKYTHISCH-THRAKISCHEN BEZIEHUNGEN IM 4 JH.V.U.Z.

Zur skythischen Landnahme südlich der Donau-in der zukünftigen Scythia Minor-, welche wahrscheinlich um die Mitte des 4 Jh.v.u.Z., unter der Führung des Konigs Ateas. vor sich ging, gibt es bekanntlich nur äuβersst spärliche, mittelbare und späte Quellen, die deshalb auch sehr umstritten sind.

Zur Beleuchtung dieses bedeutenden historischen Prozesses, der sich — entgegen der vorherrschenden Auffassung —, auf einem längeren Zeitraum erstrckte, bringt der Autor zwei neue, bisher ungenutzte, literarische Quellen zur Diskussion.

Die erste betrifft die zeitgenössischen Anspielungen, welche im Rhesos des Pseudo-Euripides — in den Versen 404—411 ; 424—435 ; 471—473 — gemacht werden. Wenn das Stück allem Anschein nach aus dem 4 Jh. stammt, so können die erwähnten Kämpfe zwischen den Thrakern und den Skythen ebenfalls nur aus der ersten Hälfte desselben Jh. — anlässlics oder gleich nach der skythischen Landnahme —, stammen In diesem Falle diente als Vorbild für den Rhesos wahrscheinlich der südliche Thrakerkönig Kotys I (383—350 v.u.Z.), dessen enge Beziehungen zu Athen wohlbekannt sind.

Klearchos von Soloi (Frg. 46 Ausg. F. Wehrli, Basel, 1948) dessen schriftstellerische Tätigkeit um die Jahrhundertwende und in den ersten Jahrzehnten des 3 Jh.v.u.Z. fällt, gibt eine falsche aber aufschlussreiche Erklärung für die Tätowierung der mit den Skythen benachbarten Thrakerfrauen. Sie soll nämlich zum Spotte der letzteren von den Skythenfrauen ausgeführt worden sein.

Hiermit wusste man in Athen, um 300 v.u.Z., dass ein Teil der Thraker-südlich der Donau bis zum Haemus — den Skythen untertänig seien, Eine Tatsache die nur durch die Landnahme des 4. Jh. zu erklären ist und deshalb als Beweis der letzteren zu bewerten ist.

CONST. IONESCU-CÂRLIGEL

CADRANE SOLARE GRECEȘTI ȘI ROMANE ÎN DOBROGEA

Pînă în prezent se cunosc patru cadrane solare descoperite în Dobrogea. Ele reprezintă de altfel totalitatea exemplarelor găsite pe teritoriul României.

Prima piesă este un fragment de cadran solar provenind de la Histria, cu ocazia săpăturilor făcute în anul 1950. A fost descoperit în zona sacră a cetății, unde fusese folosit ca material de umplutură în construcții tîrzii. Astăzi se află expus în Muzeul Național de Antichități din București, cu nr. L 2023 (Fig. 1).

Executată din marmoră albă cu dungi vineții, piesa are forma unei părți dintr-o concavitate săpată într-un bloc prismatic drept. Blocului i s-au păstrat un plan orizontal și unul vertical. Concavitatea, perfect sferică, este lucrată cu mare precizie. Raza sferei este 157 mm.

Pe partea păstrată, se observă două linii convergente de jos în sus, spre un punct superior care a existat dincolo de spărtură. De la dreapta la stînga alte două linii paralele le intersectează pe primele. Toate aceste linii sînt arce de cerc, foarte fin săpate cu dalta. Deschiderea dăltuiturii nu depășește 0,8 mm. Linia convergentă din stînga este tăiată oblic, în partea superioară, de un segment de curbă pe care sînt săpate cinci litere mari grecești, scrise invers, ca în oglindă. Ele par a reprezenta sfîrșitul și începutul a două cuvinte : ...ΟΣ ΧΡΟ... Pe linia convergentă din dreapta sînt trasate liniuțe indicatoare orizontale, șase în dreapta și șapte în stînga. Cu excepția primei și ultimei, celelalte sînt marcate cu majuscule grecești perfect citibile de jos în sus, de la B la M. Litera Λ are ruptă partea din dreapta. Este normal să se presupună că prima liniuță a fost marcată cu A, ultima cu N. (Fig. 2).

Analizînd forma literelor și comparîndu-le cu cele de pe alte monumente epigrafice descoperite la Histria, Emilian Popescu propune datarea piesei noastre la sfîrșitul sec. IV î.e.n. sau cel mai tîrziu începutul sec. III î.e.n.

Al doilea exemplar a fost descoperit în comuna Cumpăna — cca 12 km SV de Constanța — în anul 1960 de către cercetătorii muzeului

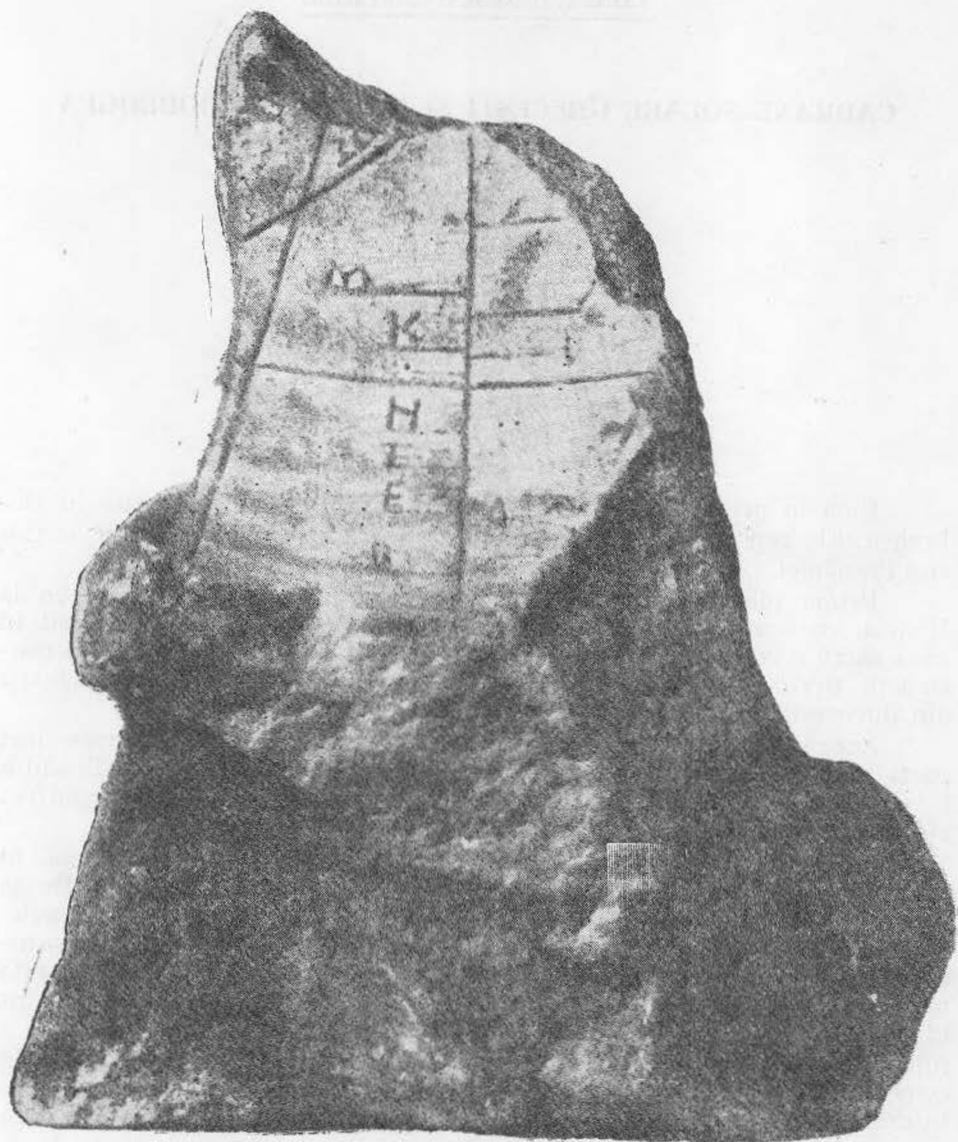

Fig. 1

regional de arheologie. Se află expus la Muzeul Arheologic din Constanța (Fig. 3). Un studiu asupra lui a fost făcut de S. Comănescu[1].

[1] Silviu Comănescu — *Déchiffrement et interprétation du cadran solaire de Cumpăna* (Dobrudza) — în *Acta Antiqua Philippopolitana*, Sofia 1963. (Comunicare ținută la Plovdiv în cadrul celei de a 6-a Conferințe Internaționale de studii clasice a țărilor socialiste).

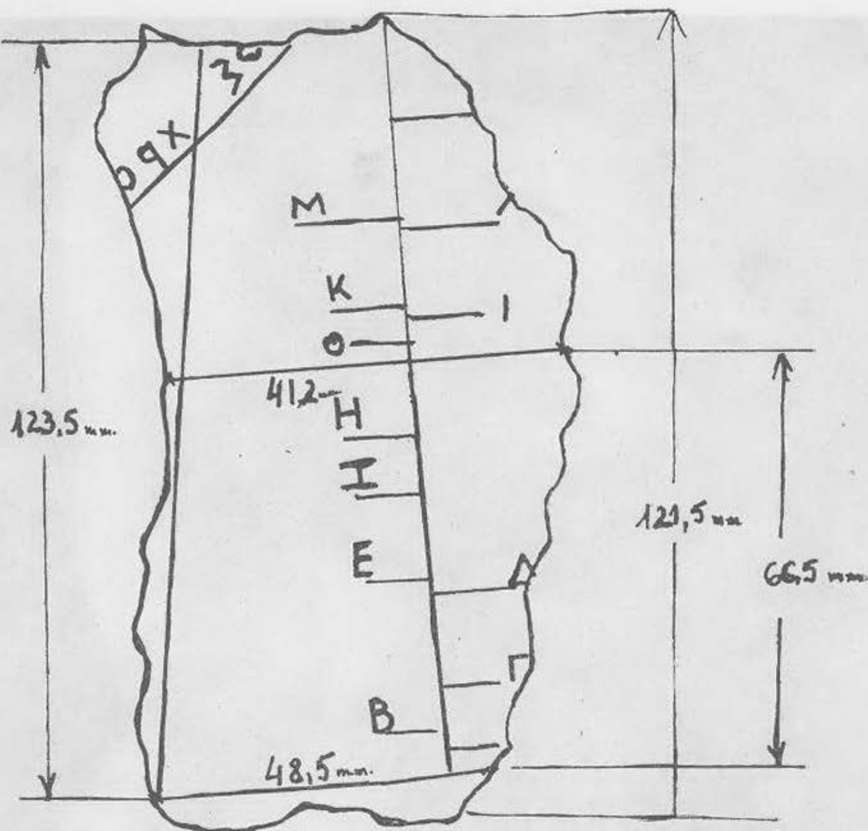

Fig. 2

Piesa este în general bine păstrată. Reprezintă un ansamblu sculptural format din cadranul propriu-zis și un bucraniu care îl ține între coarne. Suprafața cadranului este o porțiune dintr-un cilindru circular drept, cu raza de 160 mm. Pe ea sînt săpate unsprezece linii orare convergente și două curbe paralele transversale (cea echinocțială și cea a solstițiului de iarnă). Întreg ansamblul este îngrijit lucrat, din marmoră albă cu pete vineții. Trasarea este aproximativă. După maniera de redare a bucraniului, Gabriella Bordenache datează piesa în sec. II e.n.

Al treilea cadran se află în depozitul Muzeului Național de Antichități din București, cu nr. L. 990. Este o piesă inedită, provenind din vechiul fond al muzeului. Nu se cunoaște data și împrejurările descoperirii. Constă dintr-o porțiune de sferă ce se sprijină, cu deschiderea în sus, pe un cap de bărbat. Mîinile care o susțin lateral izbutesc să sugereze imaginea completă a ansamblului : un bărbat — Atlas — sprijină pe cap cadranul solar cumpănindu-l cu brațele. Capul se prelungește cu un suport prismatic, care susține cadranul pe toată desfă-

Fig. 3

şurarea lui. Atît suportul cît şi un rost de încastrare din spate arată că instrumentul era prins într-o construcţie. Materialul din care a fost executată piesa este un calcar de sedimentare moale, de culoare gălbuie, rocă ce se găseşte în Dobrogea. Meşterul care a lucrat-o n-a fost un maestru al desenului. Nu există o simetrie a întregului, iar disproporţia între cap şi mîini este izbitoare. Aceeaşi stîngăcie se observă şi în trasarea liniilor a căror lăţime ajunge pînă la 5 mm. Cadranul propriu-zis, a cărui grosime medie este de 35 mm., face parte dintr-o sferă cu raza de cca 170 mm. Prezentăm date medii, deoarece o adîncitură în partea de jos modifică raza de curbură. Pe suprafaţa sferică sînt trasate două semicercuri paralele (curbele solstiţiului de iarnă şi a echinocţiului) avînd centrul pe o dreaptă imaginară orizontală situată în planul meridian şi care porneşte dintr-un locaş dreptunghiular în care a fost fixat stilul. Semicercurile sînt întretăiate de unsprezece curbe (orare) care împart suprafaţa în douăsprezece fusuri (Fig. 4). După maniera de lucru, piesa a fost datată de G. Bordenache la sfîrşitul sec. III e.n.

În sfîrşit, al patrulea cadran a fost descoperit recent la Constanţa, de către cercetătorii Muzeului Arheologic al oraşului. Starea de conservare este foarte bună. Urmează să fie studiat şi publicat de personalul ştiinţific al muzeului.

Cadranele solare au fost instrumentele care măsurau ora temporară, adică a douăsprezecea parte din ziua de lumină cuprinsă între răsăritul şi apusul soarelui. Este evident că în acest fel durata orelor varia de la o zi la alta [2]. Aceste ore variabile au fost folosite din antichitate pînă la începutul evului mediu [3].

Principiul de construcţie al cadranelor era materializarea traiectoriilor aparente ale soarelui pe o suprafaţă de recepţie cu ajutorul umbrei aruncată de un punct material. Prima suprafaţă concepută a fost interiorul unei emisfere aşezată cu deschiderea spre zenit, reprezentînd contraimaginea bolţii cereşti. Umbra vîrfului unui stil vertical, plasat chiar în centrul sferei descria pe suprafaţă o curbă conformă cu cea parcursă de soare. Timpul necesar umbrei vîrfului ca să treacă peste a douăsprezecea parte din această curbă era acelaşi cu cel în care soarele descria a douăsprezecea parte din cursa lui diurnă, deci cu ora temporară [4]. Practic nu se trasau decît cele trei curbe de bază de la solstiţii şi echinocţiu. Se împărţea fiecare în douăsprezece părţi şi unindu-se punctele de diviziune se obţineau unsprezece linii orare care determinau cele douăsprezece spaţii orare. Aşa trebuie să fi arătat primele cadrane solare construite empiric, în legătură cu care Herodot afirmă : „grecii au luat de la babilonieni polosul cu gnomonul şi împărţirea

[2] Pentru compararea duratei a două evenimente şi pentru calculul astronomic se folosea ora echinocţială aproximativ egală cu ora noastră.

[3] Alături de măsurarea timpului zilei cu ajutorul umbrei aruncate de corpul omului.

[4] În toate consideraţiile făcute, traiectoriile aparente ale soarelui se socotesc cercuri pe sfera cerească iar viteza de parcurgere constantă.

Fig. 4

zilei în douăsprezece părţi“ [5]. Dacă pentru timpul în care a trăit Herodot existenţa polosului este controversată [6], la începutul sec. IV î.e.n., fără îndoială, se construiau asemenea indicatoare de oră temporară [7].

După cum reiese din cele expuse, construcţia lor nu necesita cunoştinţe speciale. Pretindeau însă un an întreg de observare a traiectoriilor soarelui şi aveau dezavantajul că nu puteau fi folosite decît pentru locul unde se trasau. Matematicienii şi astronomii sec. IV î.e.n. au perfecţionat cadranele solare dînd posibilitatea construirii lor oriunde şi oricînd. Pentru aceasta, alături de cunoştinţele de pînă atunci — planul meridian al locului, timpul echincţiilor şi solstiţiilor, oblicitatea eclipticei — era necesar să se cunoscă un element nou, „clima“ sau „enclima“, care suprapune noţiunea noastră de latitudine. Pentru greci *clima* însemna raportul dintre lungimea unui gnomon şi lungimea umbrei sale, măsurate la amiaza zilei de echinocţiu. Eudoxos din Knidos [8] calculează

---

[5] Herodot II, 109.

[6] Rehm, in *RE* s.v. Horologium p. 2418, 30—60.

[7] Către 410 î.e.n. Democrit scrie chiar un tratat despre polos (Diog. Laert. IX, 7, 13). Scaphe sive hemispherium al lui Aristarch sau arachne al lui Eudoxos, amintite de Vitruviu, sînt cadrane solare de tipul polosului.

[8] Eudoxos din Knidos, matematician astronom şi filozof (399—355) scrie „Phainomena“, puse în versuri de Aratos şi comentate de Hipparch. La el se întîlneşte prima dată noţiunea de „clima“.

clima pentru Knidos şi află raportul 3/4. Aceste rapoarte ajung cu timpul să fie cunoscute pentru toate locurile, iar Hipparch va întocmi în sec. II î.e.n. tabele de „climata".

Cunoscîndu-se oblicitatea eclipticei [9] şi clima unui loc, se putea construi, oricînd, un cadran solar calculat ştiinţific. Pentru aceasta se executa mai întîi un plan al cadranului — analemma — care însemna proiectarea pe planul meridian al locului a curbelor de bază reprezentînd traiectoriile solstiţiale şi echinocţiale, în raport cu planul orizontal.

Suprafaţa de recepţie a umbrei, la început sferică, a devenit mai tîrziu cilindrică, conică şi apoi plană. Pentru fiecare tip s-au stabilit analemme. În sec. III î.e.n. existau deja tabele de latitudini şi tratate de analemme. Pentru cadranele cu suprafaţa de recepţie sferică avînd stilul orizontal cu vîrful în centrul sferei, o analemmă completă ne-a rămas de la Vitruviu [10].

Formele cadranelor s-au transformat cu timpul suprimîndu-se părţile inutile sau trasîndu-se curbe suplimentare, fiecare tip purtînd alt nume după aspectul său, sau după indicaţiile date.

Preluate de romani, cadranele solare nu mai sînt obiect de interes ştiinţific. Construcţia lor devine adevărată industrie, la care concurau tabelele astronomilor şi matematicienilor, analemmele trasate de arhitecţi după modelul deja stabilit şi măiestria executanţilor. Viaţa romană fiind legată de oră, cadranele abundă pe tot cuprinsul imperiului, în for, la circ, la terme şi în vilele particulare.

Cu toate că se consideră că romanii doar au preluat aceste instrumente de măsurat ora temporară, fără a aduce nimic în plus [11], socotim că lor trebuie să le atribuim o transformare a cadranelor sferice în sensul rotirii planelor curbelor de bază pînă la poziţia verticală [12]. Transformarea uşura construcţia cu ajutorul şabloanelor, dar dădea aproximaţii mai mari la citirea orelor.

Studiul unui cadran antic, descoperit, comportă recunoaşterea tipului de cadran, refacerea analemmei lui şi calcularea datelor de construcţie. Dintre aceste date, cea mai importantă este latitudinea locului pentru care a fost făcut să funcţioneze.

Dacă în cazul unui exemplar întreg problema este rezolvabilă cu ajutorul cunoştinţelor transmise de Vitruviu şi cu rezultatele cercetărilor din secolele XVIII, XIX şi începutul sec. XX, în cazul unui fragment se cer studii şi metode noi.

Rezultatele unui asemenea studiu, făcut de noi [13] ne-au dat posibilitatea să calculăm latitudinea unui cadran solar chiar şi în cazul în care, pe un fragment descoperit, nu putem măsura decît o divi-

---

[9] Pînă în sec. II î.e.n. valoarea ei e calculată 24° ; la Ptolomeu 23° 40′.

[10] Vitruviu, *Despre arhitectură* IX, 7.

[11] Ardaillon în *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines,* par Daremberg et Saglio s.v. Horologium, p. 258.

[12] De tipul celui de la Bettwiller (Alsacia) publicat de R. Rohr în *Cahiers Alsaciens d'Archéologie* Tome X, 1966.

[13] Se va publica sub titlul „Contributions à l'étude des cadrans solaires", în *Dacia* XIII.

ziune orară echinocțială și una solstițială. În lumina acestui studiu, care cuprinde explicații mai ample de funcționare și refaceri de analemme, dăm pe scurt interpretarea matematică a pieselor prezentate la începutul comunicării.

Fragmentul L 2023 de la Histria a făcut parte dintr-un cadran solar cu suprafața de recepție sferică, avînd stilul orizontal cu vîrful în centrul sferei, de tipul amintit de Vitruviu ca „hemicyclium excavatum ex quadrato ad enclimamque succissum". Lungimea stilului era egală cu raza sferei de 157 mm. Pe fragment se păstrează părți din cele două linii orare care încadrau ora a șasea. Cea din dreapta este chiar linia mediană din planul meridianului. Cele două curbe paralele reprezintă părți din curbele de bază ale solstițiului de vară și echinocțiului. Cadranul indica orele pentru latitudinea de 44°31′ (latitudinea Histriei este 44°30′). Pe linia orară mediană liniuțele marcate cu majuscule grecești arătau la amiază — cînd umbra vîrfului stilului cădea pe ele — intrarea soarelui în constelațiile zodiacale și începutul anotimpurilor. Cadranul era deci și calendar. Curba oblică ce taie linia orară din stînga făcea parte din sistemul care marca cu cît creștea ziua respectivă față de ziua cea mai scurtă de la solstițiul de iarnă. Acest sistem comporta două linii simetrice în raport cu linia mediană, pornind de la intersecția acesteia cu curba solstițiului de iarnă, delimitîndu-se astfel un triunghi sferic. Prin analogie cu un cadran asemănător IG XIV 1307 = = CIG III 6179 [14], și cu cel plan de la Delos, cele două frînturi de cuvinte scrise invers, ar putea fi întregite astfel :

[Πόσ]ος χρ[όνος πάσης ἡμέρας παρήκει]

cu sensul : „cum crește durata fiecărei zile". (Fig. 5). În acest fel cadranul da și o indicație astronomică care putea fi folosită pentru agricultură sau navigație.

Legate cu datarea propusă de Em. Popescu, toate aceste rezultate mai spun ceva. La sfîrșitul sec. IV î.e.n. sau începutul sec. III î.e.n. sîntem în perioada în care, — la distanța doar de cîteva decenii de primele cadrane calculate științific — nu apăruseră încă tabele de „climata". Latitudinea trebuia calculată la fața locului, de către un specialist al gnomonului. În cazul fragmentului nostru, aceasta pretindea o observare științifică a cerului pe o perioadă de un an, făcută de un astronom sau matematician chiar la Histria. Este greu de presupus că trasarea analemmei după criteriile deja cunoscute și execuția în marmură n-a avut loc tot acolo sub supravegherea specialistului.

Constatăm deci — cel mai tîrziu la începutul sec. III î.e.n. — o remarcabilă activitate și preocupări științifice, astronomice și matematice în vechea cetate milesiană de la gurile Dunării. Cunoscîndu-se legăturile dintre cetățile vest-pontice, aceste preocupări nu puteau fi și nu puteau rămîne numai un apanaj al Histriei. Existența unei atmosfere de preocupări științifice, în cetățile vest-pontice, atestată acum material prin fragmentul de la Histria, poate explica formarea unei mari personalități

---

[14] Găsit la Roma pe Esquilin la Orti Palombra, datînd din epoca imperială (H. Diels, *Antike Technik*, Berlin, 1920, p. 169).

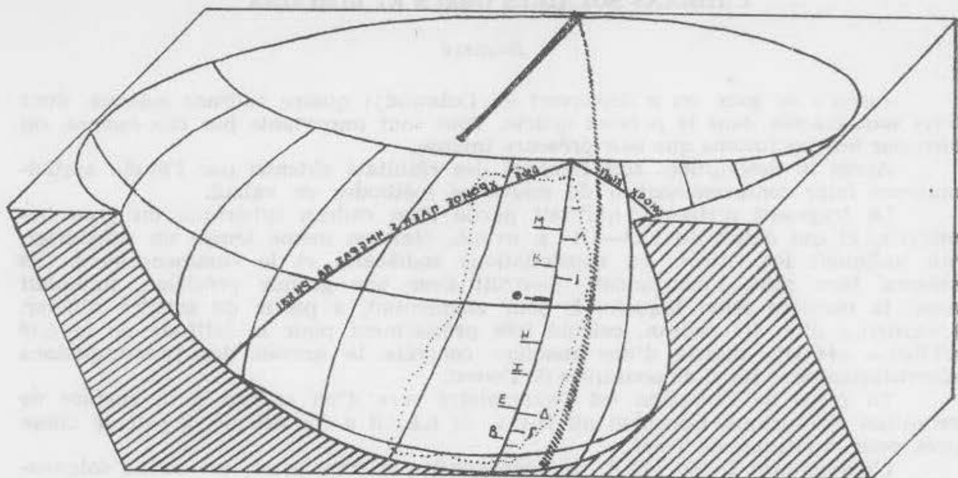

Fig. 5

ştiinţifice în această parte a lumii greceşti : geograful şi istoricul Demetrios din Callatis [15].

Cadranul de la Cumpăna ridică şi el probleme spinoase. Din literatura de specialitate avută la îndemînă nu sîntem informaţi despre descoperirea unei piese cu suprafaţa de recepţie cilindrică [16], deşi trecerea de la sferă la con era normal să se facă prin cilindru. Singurul indiciu în această privinţă este un desen al lui Vitruviu în care este redat şi un asemenea cadran tot sub numele de hemiciclu [17]. Prezenţa în sec. II e.n. a unui exemplar cilindric nu poate fi o speculaţie întîmplătoare făcută de un specialist izolat. Piese asemănătoare trebuie să fi existat şi în secolele anterioare.

Studiul nostru a comportat refacerea analemmei acestui tip de cadran şi găsirea metodei de calcul a latitudinii. La nivelul de trasare aproximativă a cadranului latitudinea de 44°07′ aflată nu ne surprinde. Nu trebuie să uităm că tabelele lui Hipparch şi cele foarte apropiate ale lui Ptolemeu dădeau latitudinea gurilor Dunării egală cu 47°4′. Cadranul a funcţionat pentru latitudinea Tomis-ului dînd indicaţii orare [18].

Cadranul L 990 este de tipul sferic transformat. Refacerea analemmei lui a dat posibilitatea calculului latitudinii prin cîteva consideraţii geometrice simple. Cifra de 44°15′, calculată de noi, nu poate spune cu precizie nimic despre locul unde a fost folosit. Oricît ne-am deplasa, însă, spre nord sau spre sud nu ieşim de pe teritoriul Dobrogei.

---

[15] Demetrios din Callatis, istoric şi geograf, către sfîrşitul sec. III î.e.n., a cărui operă în 20 vol. e menţionată de Diog. Laert. 5, 83.

[16] Studiile publicate pînă în 1920 nu amintesc de piese cilindrice. Ulterior nu avem cunoştinţă despre descoperirea vreunui cadran cilindric.

[17] Vitruviu IX, 8, pl. 72, 2.

[18] Latitudinea Tomis-ului este 44°10′.

CADRANS SOLAIRES GRECS ET ROMAINS

Résumé

Jusqu'à ce jour, on a découvert en Dobroudja quatre cadrans solaires, dont trois sont étudiés dans le présent article. Tous sont importants par eux-mêmes, ou bien par les conclusions que leur présence impose.

Après la description, suit l'exposé des résultats obtenus par l'étude mathématique faite conformément à de nouvelles méthodes de calcul.

Le fragment d'Histria, qui fait partie d'un cadran sphérique du type hémicycle, et qui datait du IXe—IIIe s. av.n.è., était en même temps un calendrier, qui indiquait les entrées en constellations zodiacales et le commencement des saisons. Bien plus, l'instrument, construit avec une grande précision, indiquait aussi la manière selon laquelle le jour augmentait, à partir du solstice d'hiver. L'existence d'un tel cadran, calculé très précisément pour la latitude de la cité d'Histria (44°31′), atteste d'une manière concrète le niveau des préoccupations scientifiques dans les cités pontiques de l'ouest.

La pièce de Cumpăna est l'exemplaire rare d'un cadran à la surface de réception cylindrique. Construit au II-e s. de n.è., il a été calculé, à peu de chose près, pour la latitude de Tomi.

L'exemplaire L 990 MNA, du type sphérique transformé, est moins soigneusement réalisé, mais le calcul de la latitude le situe également sur le territoire de la Dobroudja.

GRIECHISCHE UND RÖMISCHE SONNENUHREN

Zusammenfassung

Bisher wurden in der Dobrudscha vier Sonnenuhren gefunden. Drei davon werden in vorliegendem Aufsatz untersucht. Alle sind an und für sich oder durch die Schlüsse, die sie zulassen, von Bedeutung. Nach der Beschreibung folgt die Darstellung der Ergebnisse des mathematischen Studiums, das mittels einer neuen Rechenmethode über sie durchgeführt wurde.

Das Bruchstück, das in Histria gefunden wurde, gehört zu einer sphärischen Sonnenuhr von halbkreisförmigem Typus, datiert in das 4—3.Jh.v.u.Z., und dient zu gleicher Zeit auch als Kalender, der den Eintritt in die Sternbilder und den Beginn der Jahreszeiten anzeigt. Das sehr genau gebaute Gerät biet sogar an, wie der Tag im Verhältnis zur Wintersonnenwende zunimmt. Das Vorhandensein einer derartigen Sonnenuhr, die für die Breite der Festung Histria (44°31′) genau ausgerechnet war, bestätigt die wissenschaftlichen Betätigungen in den westpontischen Festungen sachlich.

Das Exemplar vom Cumpăna ist ein seltenes Stück, mit zylindrischer. Aufnahmefläche, das im 2.Jh.u.Z. gebaut wurde und etwa für die Breite von Tomis berechnet ist.

Das Exemplar L 900 MNA vom kugeligen Typus und umgeändert ist etwas weniger sorgfältig gearbeitet, Berechnung der Breite bestimmt es ebenfalls für das Gebiet der Dobrudscha.

RADU OCHEŞEANU

BOLURILE „MEGARIENE" DIN COLECŢIILE MUZEULUI DE ARHEOLOGIE CONSTANŢA

În epoca elenistică apare un nou tip ceramic, cu vase al căror corp emisferic, lipsit de torţi şi de picior, era împodobit cu decor reliefat şi acoperit cu firnis. Acest tip ceramic se răspîndeşte în întreaga lume elenistică, precum şi în unele spaţii limitrofe, ca Italia şi ţinuturile locuite de geto-daci.

Cunoscute în literatura ştiinţifică sub numele de boluri megariene [1] sau cupe deliene [2] se pare că aceste vase aveau în antichitate, la Atena, denumirea de ἡμιτομος [3].

Astăzi, termenul de bol megarian sau cupă deliană, impropriu aplicat acestui tip ceramic, este folosit numai spre a-l deosebi de alte forme ceramice elenistice şi nu pentru a-i sublinia originea, sau pentru a lega producţia acestei specii ceramice de atelierele unui anumit centru e.g. Megara, Delos, Chalcis, aşa cum au încercat să facă primii cercetători ai problemei [4].

Locul de origine al bolurilor megariene, mult dezbătut şi căutat în toate provinciile elenistice [5], trebuie presupus a fi, deşi descoperirile nu sînt prea numeroase, aşa cum bănuia Zahn şi cum a reuşit de curînd

---

[1] F. Courby *Les vases grecs à reliefs* Paris 1922, pp. 277—278 „o eroare a lui Bendorf *(Griechische und Sizilische vasenbild* III/p. 118) care a crezut că centrul de difuziune a acestei grupe ceramice era Megara şi a consacrat pentru aceste vase apelativul de cupă megariană".

[2] F. Courby, *op. cit.*, p. 275 şi urm.

[3] G. R. Edwards în *Hesperia, suppl* X, 1956 pp. 83—84 şi în H. Comfort Terra Sigillatta în *Terra Sigillatta*, Roma, f. a. p. 7.

[4] Vezi I. Casan-Franga în *Contribuţii cu privire la cunoaşterea ceramicii geto-dacice. „Cupele deliene" getice de pe teritoriul României* în *Arh. Mold.* V, p.8.

[5] Klaus Parlaska, *Das Verhältnis des Megarischen Becher zum alexandrinischen Kunst Handwerk. J.D.I.* (1955/70, pp. 130—133 „R. Zahn s-a gîndit la un prototip alexandrin, apoi renunţă pentru a crede într-o singură componentă macedoneană, Th. Kraus se gîndeşte la o formare pe teritoriul grec, pe cînd L. Byvanck Quarles van Ufford crede că poate descoperi centrul de formare în Asia Mică"

să demonstreze Klaus Parlaska [6], Egiptul Lagid timpuriu, unde atît bolul ca formă ceramică, cît şi parte din motivistica folosită în decorarea cupei, în special frunza de lotus, erau folosite în ceramică şi toreutică încă înainte de cucerirea macedoneană. De altfel, bolurile megariene, ca şi alte specii ale ceramicii elenistice cu decor reliefat, trebuiesc privite drept copiile în lut mult mai ieftine şi mai accesibile ale vaselor metavase de lux nu de puţine ori lucrate din metal preţios [7].

Marea răspîndire a bolurilor megariene în întreaga lume elenistică, asemănătoare vaselor pictate [8] din secolele anterioare, face din această specie ceramică un adevărat Koine [9].

Bolurile megariene, apărute din simbioza elementelor sudice-egiptene — forma vasului, unele motive ornamentale — cu cele nordice — greceşti — firnis, majoritatea motivelor ce formează decorul — încep să fie produse în Grecia continentală în primul sfert al sec. III î.e.n. [10]. Primele ateliere specializate în fabricarea noii specii ceramice apar la Atena [11]. Curînd producţia bolurilor megariene se extinde şi în alte centre ale lumii elenistice. Cele mai importante ateliere producătoare se vor afla la Antiohia, Pergam, Priene în Asia Mică [12] şi la Delos în Grecia insulară [13].

Secolul al II-lea î.e.n. poate fi socotit ca perioada de maximă înflorire şi răspîndire a bolurilor megariene, mai ales a celor fabricate în Delos, după anul 166 î.e.n., cînd aici sosesc cleruchi atenieni, iar atelierele ceramice vor cunoaşte o mare prosperitate, cucerind întreaga piaţă de desfacere. În acelaşi timp, cele mai cunoscute ateliere, care

---

[6] K. Parlaska, *op. cit.*, p. 154 „În stadiul actual al cercetărilor nici o provincie artistică nu cunoaşte atîtea elemente ale condiţiei ca Egiptul Ptolemaic timpuriu" cf. pp. 137—139.

[7] A. W. Byvanck, *La sculpture Hellenistique* în *Bulletin van de vereeniging tot Bevordering der Kennis van de Antieke Beschaving* XXII, p. 13, F. Courby, *op. cit.*, pp. 370 şi 427, M. B. Hobling, *Excavation at Sparta Greek Relief — ware from Sparta* în *B.S.A.* XXVI/1923—1925, p. 28 „Erau substitute economice pentru vesela de aur şi argint".

[8] Pierre Roussel, *La Grece et l'Orient, des Guerres Mediques à la conquete romaine* Paris 1928, p. 519.

[9] K. Parlaska, *op. cit.*, p. 129, „Bolurile megariene pot fi uşor interpretate drept Koine".

[10] Deşi unii cercetători caută a ridica datarea pentru ultimele decenii ale sec. IV î.e.n., e.g. F. Courby *op cit.*, p. 322 „O cupă homerică în ultimul pătrar al sec. IV î.en." (cupele homerice apar după 150 î.e.n., cf. H. Comfort, *op. cit.*, p. 8) Schwabacher în *Hellenistische Reliefkeramik im Kerameikos*, în *A.J.A.*, 45/1941 passim datează primele boluri pe la 320 î.e.n., de asemenea I. Casan-Franga op. cit., p. 9, totuşi prin faptul că nu s-au descoperit boluri megariene împreună cu vase cu figuri roşii, această datare nu poate fi socotită acceptabilă, producţia neputînd începe decît în primul sfert al sec. III î.e.n. cf. K. Parlaska *op. cit.*, p. 130, H. Thompson, *Two centuries of Hellenistic pottery* în *Hesperia* III/1934, p. 457 şi L. Byvanck Quarles van Ufford în *Les bols megariens, la chronologie et les rapports avec l'argenterie Hellenistique* în *Bulletin van de vereeniging tot Bevordering der Kennis van de Antieke Beschaving* XXVIII/1953, pp. 4—5.

[11] L. Byvanck Quarles van Ufford *op. cit.*, pp. 4—5, I. Casan-Franga, *op. cit.*, p. 9, F. Courby, *op. cit.*, p. 397.

[12] L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*, p. 6, şi H. Comfort, *op. cit.*, p. 8.

[13] L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*, p. 7.

îşi aflau sediul în Delos, vor fi întemeiat filiale, sau vor fi vîndut tipare şi altor centre ceramice ale lumii elenistice [14]. De altfel, în acest secol sînt plasate şi produsele de acest tip din cetăţile nor-pontice, fără însă să depăşească, în cantitate şi calitate, importurile sudice, întotdeauna prezente în aceste cetăţi [15].

Perioada de decădere treptată a producţiei bolurilor megariene pînă la încetarea fabricării cuprinde sec. I î.e.n. Uneori, din cauza evenimentelor politice, se cunoaşte în unele centre chiar o încetarea temporară sau definitivă a producţiei, încă din prima parte a acestui secol [16]. Astfel, ceramiştii din Delosul distrus de Mithridate se refugiază în Italia [17], unde va apărea o nouă specie ceramică, cu decor reliefat, ceramica terra sigillata, care va înlocui treptat bolurile megariene datorită schimbării gustului public şi preferinţei arătate noii specii, cu forme mult mai variate, de către cumpărători.

Elementele principale care individualizează un bol megarian şi pe baza cărora putem plasa exemplarul respectiv în timp şi în spaţiu sînt forma corpului, motivele decorului reliefat şi firnisul.

Datorită răspîndirii pe întreaga arie locuită de greci cît şi faptului că producerea acestei specii ceramice cuprinde o perioadă de aproape trei secole, bolurile megariene au cunoscut o evoluţie plină de variaţiuni [18], atît în ceea ce priveşte forma vasului, cît şi în decorul care îl împodobea.

Astfel că larga variaţie în formă şi decor, face ca diferenţele cronologice sau particularităţile teritoriale să fie de multe ori greu de surprins [19]. Totuşi, formele atît de diferite ale corpului vasului par să indice mai curînd diverse centre de producţie, reprezentînd deci particularităţi teritoriale decît diferenţe de ordin cronologic. Astfel, atelierele din Atena preferau bolurile adînci, cu buza evazată, cele din Delos produceau boluri cu corp emisferic puţind adînc, cu fund turtit şi cu buza adusă spre interior, pe cînd centrelor micro asiatice le erau specifice bolurile cu corp emisferic, dar cu buza evazată [20].

Ornamentul compus din motive florale, zoomorfe şi geometrice este aranjat după gustul şi preferinţele atelierelor respective. Uneori apar şi scene din viaţă sau din mitologie, dar astfel de boluri sînt foarte rare pe teritoriul Dobrogei.

În ornamentare, bolurile prezintă următoarele caracteristici : fundul este de obicei decorat cu un medalion reliefat, purtînd în genere

---

[14] N. M. Loseva, Об импорте и местном производстве ,,мегарский,“ чащ, на Ъоспоре, MIA 103 Пантикапей. Moscova 1962 passim.

[15] N. M. Loseva, *op. cit.*, şi V. F. Gaiduchevici МИРМЕКИЙ II, Varşovia 1959, p. 78—80.

[16] L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*, p. 7 şi F. Courby, *op. cit.*, p. 397.

[17] L Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*, pp. 1, 10—11.

[18] K. Parlaska, *op. cit.*, p. 154.

[19] K. Parlaska, *op. cit.*, p. 151 „Nu este sigur dacă e vorba de diferenţe care pot fi delimitate cronologic, sau este vorba de particularităţi teritoriale“, cf. F. Courby, *op. cit.*, p. 279 „care în bolurile cu corp adînc şi buză evazată vede mai puţin particularităţi teritoriale şi mai degrabă unele de ordin cronologic“.

[20] H. Thompson, *op. cit.*, p. 454 şi nota 21, idem M. Bş. Hobling, *op. cit.*, pp. 279—280.

o rozacee sau, mai rar, un cap de divinitate, uneori medalionul este înlocuit cu un simplu piedestal nedecorat ; decorul principal, care acoperă toată înălţimea pansei, organizat în unul sau mai multe registre, este limitat în partea superioară de un chenar, împodobit şi el cu ornamente diverse [21].

Din studierea decorului, cercetătoarea olandeză L. Byvanck Quarles van Ufford a putut observa o tendinţă spre stilizare a ornamentelor la început tratate naturalist, mai ales la frunzele de lotus şi de acant.

Bazîndu-se pe schimbările produse în stilul de prezentare al ornamentului, în special a caliciului vegetal, cercetătoarea olandeză a reuşit să întocmească o excelentă clasificare şi cronologie a bolurilor megariene [22].

Cel de-al treilea element, mai puţin important pentru cronologie, datorită accidentelor de fabricare, este firnisul, a cărui calitate variază de la produs la produs. Totuşi, s-a putut observa că în sec. III î.e.n. şi în prima jumătate a sec. II î.e.n. firnisul are o culoare neagră la produsele atice sau roşie la cele deliene, cu frumoase reflexe metalice. Mai tîrziu, cînd firnisul pierde din calitate, aceste reflexe dispar, iar culoarea primeşte o tentă ternă [23]. Spre sfîrşitul producţiei de boluri megariene, sau la unele din bolurile produse în centrele periferice chiar în perioada de bună calitate a firnisului acesta capătă aspectul unei vopsele grosolane [24].

În Dobrogea, descoperiri mai vechi semnalează numeroase boluri megariene în cetăţile vest-pontice, la Histria [25], Tomis [26], Callatis [27] şi Tuzla [28].

În ultimii zece ani colecţiile Muzeului de Arheologie Constanţa s-au îmbogăţit cu un număr important de boluri megariene, întregi sau fragmentare, fie din săpături, fie din descoperiri fortuite. Exemplarele colecţiei provin din Tomis [29] şi Callatis [30], precum şi dintr-un mormînt getic descoperit la Comana [31].

Bolurile, care sînt în număr de 28, multe în perfectă stare de consevare, pot fi cuprinse, conform clasificării întocmite de L. Byvanck Quarles van Ufford, în următoarele grupe :

---

[21] F. Courby, *op. cit.*, p. 277.

[22] Vezi L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*

[23] N. M. Loseva, *op. cit.*, passim.

[24] V. F. Gaidukevici, *op. cit.*, p. 79.

[25] I. Casan-Franga, *op. cit.* şi P. Alexandrescu, *Necropola tumulară* în *Histria* II, p. 194 şi pl. XXXVIII/10, p. 196 şi pl. XXXVII/27, p. 190 şi pl. XXVI/1—2.

[26] I. Casan-Franga, *op. cit.*, p. 6 şi M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanţa 1967, passim.

[27] Th. Sauciuc-Săveanu *Callatis I-er rapport preliminaire* în *Dacia* I şi urm.

[28] Horia Slobozianu, *Consideraţii asupra aşezărilor antice din jurul lacului Techirghiol şi Agigea* în *Materiale* V/1959, p. 744 şi fig. 10—1.

[29] Cf. M. Bucovală, *op. cit.*

[30] Majoritatea fragmentelor şi vaselor provenite din colecţia muzeului din Mangalia au fost descoperite întîmplător ori din săpături mai vechi despre care nu am putut căpăta relaţii.

[31] A. Aricescu, *Die bodensatdige Bewälkerung der Dobrudscha*, în *Studii Clasice* III/1962, p. 81 şi fig. 8.

— cu decor variat — două boluri
— cu caliciul vegetal — nouă boluri
— cu imbricații — trei boluri
— cu ornament hexagonal — un bol
— cu ornamentare în zone orizontale — opt boluri
— lobate, a godrons sau long petal type — două boluri.

Mai sînt trei fragmente prea mici pentru a fi clasate.

Nu avem în colecție exemplare din grupa à bossettes, întîlnite la Histria [32], cu decor macedonean, sau boluri homerice.

Majoritatea bolurilor megariene din colecția muzeului aparțin sec. II î.e.n., totuși cîteva boluri, judecînd după stilul ornamentului, par a fi mai timpurii, cel mai devreme în a doua jumătate a sec. III î.e.n., cu toate că condițiile necunoscute de descoperire pun întrucîtva sub semnul întrebării această datare. De asemenea, un bol à godrons poate fi datat în primul sfert al sec. I î.e.n., datorită aspectului puțin îngrijit al execuției. Cu acest bol se încheie seria exemplarelor aflate în colecția muzeului nostru.

Exemplarele pe care le posedă muzeul sînt importuri, și nu produse locale. Mai mulți factori ne îndreptățesc să afirmăm acest fapt, deoarece producția acestei interesante specii ceramice, atît de răspîndită în întreaga lume elenistică, cere o serie de condiții de ordin tehnic și artistic care, din păcate, nu au putut fi încă surprinse pe materialul cunoscut nouă din Dobrogea și în special pe cel aflat în colecția muzeului.

Elementul hotărîtor în afirmarea existenței sau lipsei unei producții locale este descoperirea unor tipare cu care să se fi realizat decorul reliefat al vaselor. Or, pînă în prezent cu tot materialul destul de abundent ieșit la iveală, n-a fost descoperit nici un astfel de tipar, fie produs de ceramistul local, fie procurat de la negustorii care vindeau astfel de tipare.

Interesantă este și observația făcută de Waldemar Deonna și R. D. Howland care, în urma observațiilor făcute pe materialul descoperit, și-au exprimat părerea că atît în Delos cît și la Atena atelierele de fabricat opaițe cu ajutorul tiparului produceau și boluri megariene, dată fiind și asemănarea procedeelor tehnologice [33]. De altfel, această părere este sprijinită și de faptul că în cîteva cazuri fericite unele ateliere și-au semnat ambele produse cu numele ceramistului respectiv [34].

La Constanța, producția de opaițe cu motive reliefate, executate prin tipar, este semnalată doar prin două exemplare, depistate dintr-un lot apreciabil de opaițe de acest tip [35]. Aceste opaițe, care ne fac să

---

[32] Cf. I. Casan-Franga, *op. cit.*, p. 12, fig. 3—10.

[33] R. H. Howland în *Greek lamps and their Survivals, The Athenian Agora* IV, p. 20 ; 123, 162 și Waldemar Deonna *Les lampes antiques trouvèes à Dellos* în *B.C.H.* XXXII/1908, p. 157, 161, 162, 163—164.

[34] Olari care semnează atît boluri megariene cît și opaițe sînt Hefaistion la Atena (R. H. Howland, *op. cit.*, p. 162) și Asklepiades și Ariston la Delos (W. Deonna, *op. cit.*, p. 163).

[35] C. Iconomu, *Producția locală de Opaițe la Tomis*, comunicare la Sesiunea Muzeelor din iunie 1969, București.

presupunem existența unui atelier fără prea mari cunoștințe tehnice au o calitate submediocră a pastei și a reliefurilor, de altfel foarte simple. Calitatea opaițelor și bolurilor sudice, fabricate în aceleași ateliere, este de obicei identică, fapt care nu a fost surprins la Constanța, unde pasta și mai ales relieful opaițelor nu pot fi comparate cu ale nici unuia din bolurile megariene descoperite aici. S-ar putea presupune totuși că aceste boluri au fost lucrat cu tipare importante, însă lipsa unor asemenea descoperiri ca și buna calitate a pastei ne îndreptățesc să socotim deocamdată cel puțin bolurile din Tomis importuri.

N. M. Losev, V. F. Gaidukevici și K. Mihalowski, preocupați și ei de depistarea produselor locale din mulțimea bolurilor megariene descoperite în așezările grecești de pe coastele nord-pontice, au ajuns la o serie de concluzii care delimitează sfera produselor locale, putînd astfel mai ușor deosebi bolurile nord-pontice, cu tot caracterul lor eclectic, de importurile delice sau micro asiatice. Astfel este luată în considerație pasta cenușie, dar numai aceea de slabă calitate, deoarece vase cu pastă cenușie, dar de bună calitate au fost descoperite atît la Delos cît și în Asia Mică [36]. Dar cel mai important element pentru identificarea unui produs local este decorul șters [37], puțin reliefat, precum și calitatea firnisului, care în cazul produselor nord-pontice este de slabă calitate, uneori chiar o vopsea grosolană ce nu aderă perfect la vas.

La Histria, I. Casan Franga presupune existența unui atelier, prin faptul că simbolul cetății — delfinul — apare și pe cîteva fragmente de boluri megariene descoperite în cetate [38]. Dar numai cu asemenea argumente nu poate fi susținută ideea existenței unui atelier, deoarece motivul delfinului este frecvent folosit pe boluri produse în alte centre.

Important de semnalat este faptul că la Mirmeki au fost descoperite exemplare fără firnis [39]. Asemenea exemplare fără firnis au fost descoperite atît la Callatis cît și la Histria [40], exemplare care ar putea semnala existența unor ateliere locale vest-pontice dacă nu cumva sînt mai degrabă importuri nord-pontic.

Pînă la descoperirea indicilor amintiți mai sus care să ateste existența unor ateliere pe teritoriul Dobrogei, bolurile megariene descoperite la Histria, Tomis și Callatis trebuiesc socotite încă importuri. Pînă la afirmarea cu certitudine a existenței unor ateliere vest-pontice lipsesc încă mulți indici siguri și în special tiparele.

Legăturile economice ale cetăților vest-pontice cu cetățile din sud în epoca elenistică sînt surprinse și în proveniența heteroclită a exemplarelor aflate în colecția noastră. Trebuie semnalat faptul că majoritatea bolurilor megariene din colecție provin din Asia Mică, apoi din Delos și foarte puține din aria attică.

---

[36] K. Michalowski *Mirmeki* I Varșovia, 1958, p. 146, F. Courby, *op. cit.*, p. 367.
[37] V. F. Gaidukevici, *op. cit.*, 1959, p. 78. K. Michalowski, *op. cit.*, p. 146.
[38] I. Casan Franga, *op. cit.*, pp. 13—15.
[39] V. F. Gaidukevici, *op. cit.*, pp. 78—80, 114—114.
[40] Th. Sauciuc Săveanu, *op. cit.*, p. 94 și I. Casan-Franga, *op. cit.*, p. 13—15.

1. *Bol cu decor variat* (fig. 1, 2)

Mangalia[41] nr. inv. 14814, înălţimea 0,055 m; diametrul maxim 0,085 m. Corp adînc cu partea inferioară turtită şi buza puternic evazată, pastă portocalie, firnis roşu înegrit pe alocuri.

Fig. 1

Fig. 2

Medalionul central, mult adîncit, este ornat cu rozetă formată din patru palmete.

[41] C. Iconomu, *Cercetări arheologice la Mangalia şi Neptun* în *Pontice*, Constanţa 1968, p. 265, fig. 45—46.

Pansa este decorată cu un caliciu din palmete, cu nervura mediană bracteeată. În intervalele dintre părțile superioare ale primului rînd de palmete, se află al doilea rînd de palmete, separate de flori fantastice. Urmează un șir de bucranii, perechi, separate de măști [42] și un șir de duble spirale pe care se află așezate păsări de apă.

Prin forma mult adîncită a corpului bolul este un import atic. Descoperit împreună cu materiale din sec. II î.e.n., dată fiind și apariția unor elemente ca flori fantastice și bucranii în decor putem socoti bolul ca fiind un produs din prima parte a sec. II î.e.n.

2. *Bol cu decor variat* (fig. 3)

Mangalia [43] nr. inv. 18260, înălțimea 0,07 m; diametrul 0,09 m; corp adînc cu buză evazată, pastă roșie portocalie, firnis negru cu luciu metalic.

Din medalionul central, parțial păstrat, se mai disting vîrfurile a trei petale din rozetă.

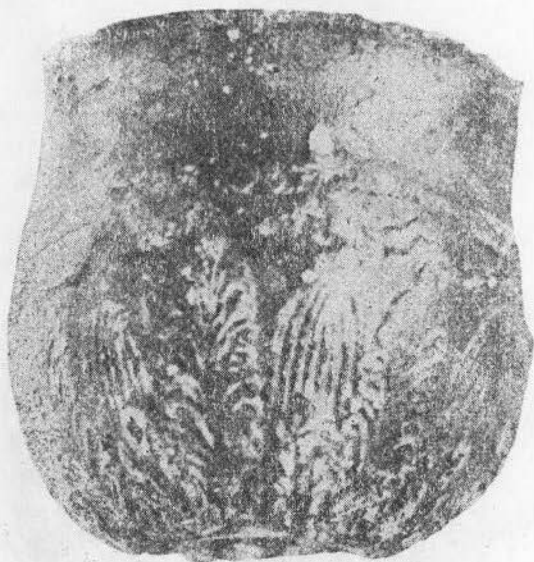

Fig. 3

Pasta este ornată cu palmete, în alternanță cu frunze de lotus, în interiorul cărora se află mici frunze de acant. Sub buză bolul este decorat cu păsări de apă. O bandă bine reliefată separă decorul de zona nedecorată a buzei [44].

---

[42] Cf. F. Courby, *op. cit.*, p. 340, fig. 68, p. 349, fig. 72.

[43] Descoperit în 1967 în timpul săpăturilor pentru fundațiile de la policlinica nouă în strat de cultură elenistic.

[44] Vezi bolul 14814.

După forma și ornamentul păstrat, bolul este un produs attic și poate fi datat în cel de-al treilea sfert al sec. II î.e.n.[45].

3. *Bol cu caliciu vegetal* (fig. 4)

Constanța[46] inv. nr. 1000, înălțimea 0,06 m; diametrul 0,12 m. Buza înaltă, ușor evazată, pastă roșie, firnis negru.

Pe pansă se poate distinge vîrful unei frunze de lotus, încadrată de flori fantastice, asemănătoare crinului[47].

Chenarul este împodobit cu flori fantastice.

După buza înaltă și ușor evazată bolul provine din unul din centrele Asiei Mici.

Descoperit în mormînt, cu inventar de sec. III—II î.e.n.[48], bolul poate fi datat în jurul anului 200 î.e.n.[49].

Fig. 4

Fig. 5

4. *Bol cu caliciu vegetal* (fig. 5)

Mangalia[50] inv. nr. 15160, înălțimea păstrată 0,062 m. Pastă de culoare roșie-portocalie, firnis cafeniu.

Din ornament se păstrează doar caliciul vegetal împodobit cu frunze de lotus și palmete[51] separate prin lujeri serpentiformi. Palmetele suprapun în partea inferioară frunzele de lotus.

---

[45] L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*, p. 6 şi K. Parlaska, *op. cit.*, p. 150—151.

[46] M. Bucovală, *op. cit.*, pp. 39—40.

[47] L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*, p. 6.

[48] Descoperit împreună cu bolul megarian inv. nr. 996.

[49] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța 1968, p. 41, nr. 72, Opaiț datat de la sfîrșitul celui de-ol doilea sfert al sec. III î.e.n., și cel puțin pînă la sfîrşitul secolului, probabil să fie întîlnit şi mai tîrziu.

[50] Mangalia 1962, Școala nouă, passim.

[51] Cf. F. Courby, *op. cit.*, p. 389, fig. 81/5.

Fragmentul poate fi datat pe baza stilului ornamental de factură naturalistă către primul veac de producere a acestui tip ceramic, în a doua parte a sec. III î.e.n.

5. *Bol cu caliciu vegetal* (fig. 6)

Mangalia [52] inv. nr. 18256, înălţimea păstrată 0,06 m, diametrul 0,12 m. Se păstrează buza adusă spre interior, pastă cărămizie, firnis roşu aprins pe pansă, iar pe buză şi chenar, galben-portocaliu.

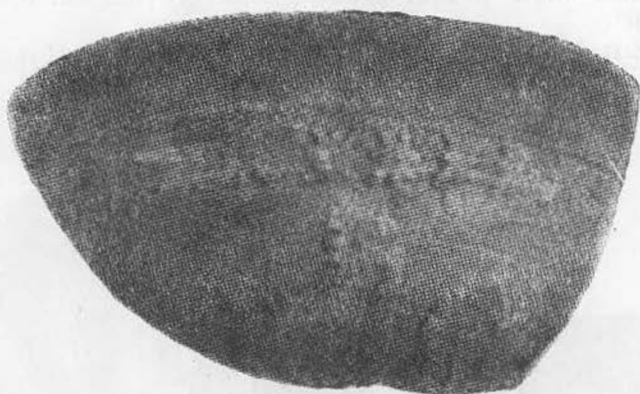

Fig. 6

Din decorul pansei s-a păstrat numai partea superioară, ornată cu rozete din opt petale aşezate deasupra frunzelor de acant cu vîrful îndoit spre dreapta şi a palmetelor cu vîrful îndoit ceva mai mult spre stînga.

Prin buza adusă către interior, bolul este un produs tipic delian, şi poate fi datat pe baza stilului de ornamentare a pansei, cu decor mult stilizat, către a doua jumătate a sec. II î.e.n. [53].

6. *Bol cu caliciu vegetal* (fig. 7)

Mangalia [54] inv. nr. 18257, înălţimea păstrată 0,045 m. Fragment păstrînd decorul medalionului central şi al pansei. Pastă portocalie, firnis galben-portocaliu.

Medalionul central este împodobit cu o rozetă alcătuită din două tipuri de frunze de lotus, frunze ascuţite şi frunze cu vîrful rotunjit.

Pansa este decorată cu frunze de acant spinos, alternînd cu frunze de lotus. Pe frunzele de lotus, în partea inferioară, sînt dispuse mici

[52] Nu se cunosc condiţiile descoperirii.
[53] L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*, pp. 6—7.
[54] Descoperit la Mangalia în 1960.

frunze de acant spinos. Frunzele mari de acant și de lotus sînt separate prin tulpini cu flori.

Bolul poate fi datat în a doua jumătate a sec. II î.e.n.[55].

7. *Bol cu caliciu vegetal* (fig. 8)

Mangalia[56] inv. nr. 18258, înălțimea păstrată 0,05 m, diametrul 0,12 m. Corp emisferic cu buza ușor adusă spre interior, pastă de culoare roșie-portocalie, firnis roșu închis, pe chenar și buză, negru.

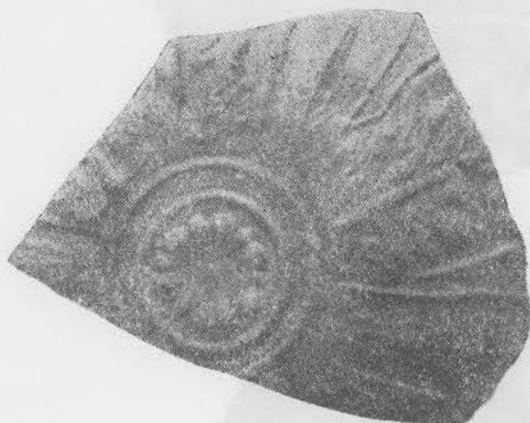

Fig. 7

Fig. 8

Medalionul central lipsește.

Pansa este decorată cu frunze de lotus și palmete, toate cu vîrful aplecat spre dreapta, deasupra un șir de flori, cu opt petale.

Chenarul este ornat cu flori, cu opt petale lanciforme.

Bolul este un produs din aria deliană, și poate fi datat pe baza stilului în sec. II î.e.n.

8. *Bol cu caliciu vegetal* (fig. 9, 10)

Constanța[57] inv. nr. 996, înălțimea păstrată 0,075 m, diametrul 0,139 m. Corp emisferic cu buză înaltă și ușor evazată, pastă cărămizie, firnis negru neuniform.

Medalionul central lipsește.

Pansa este ornată cu un caliciu vegetal, alcătuit din frunze de acant, cu nervura mediană bine reliefată și din frunze de lotus, acoperite parțial de frunzele de acant, astfel încît nu se văd decît vîrfurile cu marginile și nervura mediană bine reliefate. Registrul pansei este separat de chenarul de sub buză prin trei cercuri concentrice.

---

[55] K. Parlaska, op. *cit*, *pp.* 150—151.
[56] Mangalia 1960.
[57] M. Bucovală, *op. cit.*, pp. 39—40.

Fig. 9

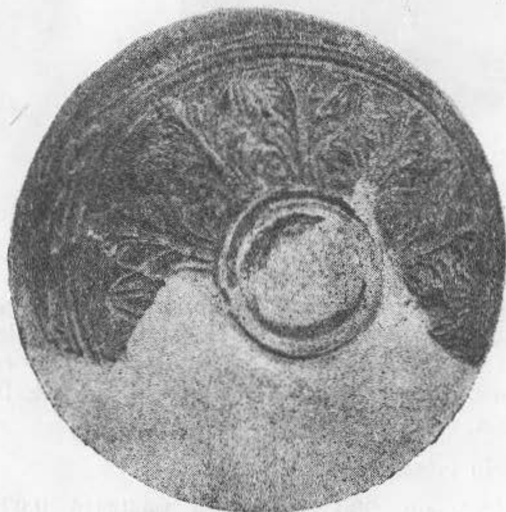

Fig. 10

Chenarul este împodobit cu frunze de laur, unite cîte trei, fiecare grupă avînd cîte două fructe cu capsule [58].

Bolul provine dintr-un atelier micro-asiatic, după forma corpului și ornament.

Descoperit cu inventar de sec. III—II î.e.n. [59], acest bol poate fi datat, datorită particularităților de ornamentare, în prima perioadă de producție a bolurilor micro-asiatice, în jurul anului 200 î.e.n.

---

[58] Cf. F. Courby, *op. cit.*, p. 382, fig. 77/8 și ornamentul de la p. 406, fig. 87/20.
[59] Descoperit împreună cu fragmentul de bol megarian inv. nr. 1000.,

9. *Bol cu zone orizontale și suprapuse* (fig. 11, 12)

Constanța[60] inv. nr. 201, înălțimea 0,067 m, diametrul 0,130 m. Corp emisferic cu buză dreaptă, cu fundul vasului puțin adîncit spre interior, pastă cenușie, firnis negru în partea superioară a vasului și cenușiu cu nuanțe gălbui pe cea inferioară.

Fig. 11

Fig. 12

La acest vas, separarea distinctă între motivul ornamental de pe fundul vasului și registrele pansei, printr-unul sau mai multe cercuri, lipsește. Ca ornament al medalionului central este folosită rozeta.

---

[60] M. Bucovală, *op cit.*, p. 44—46, desenul bolului la p. 46 greșit redat.

Pansa este decorată în două registre, cu motive vegetale. Corola, care are un rol secundar, şi care porneşte de sub petalele rozetei, este alcătuită dintr-o alternanţă din frunze ascuţite de lotus, cu nervura centrală bracteeată şi împodobită cu perle [61], palmete cu nervura centrală bine profilată [62] şi din frunze de acant. Un cerc de perle separă cele două registre. Pe al doilea registru se află o ghirlandă de vrejuri de viţă, de care atîrnă ciorchini de struguri [63].

Chenarul este împodobit cu astragali.

Descoperit împreună cu inventar de sec. III—II î.e.n. ; datorită ornamentării stilizate a bolului, a dispariţiei nervurii centrale a frunzei de lotus şi înlocuirii ei cu o bractee împodobită cu perle, ceea ce accentuează efectele decorative, bolul poate fi datat în a doua jumătate a sec. II î.e.n. [64].

10. *Bol cu zone orizontale şi suprapuse* (fig. 13)

Constanţa [65] inv. nr. 202 A, înălţimea păstrată 0,040 m. Pastă cărămizie, firnis roşu închis.

Fragmentul pare a aparţine unui bol a cărui pansă era împodobită cu mai multe registre. Se mai păstrează din registrul inferior cîteva din ornamentele ce-l împodobeau, păsări despărţite de mici pal-

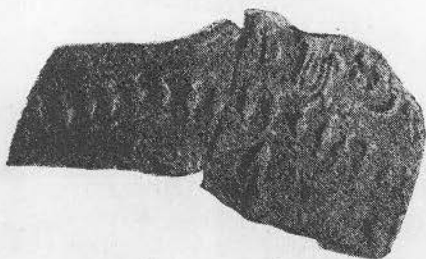

Fig. 13

mete. Urmează apoi un registru cu vase mult stilizate. Pe cel de-al treilea registru, se observă cîteva elemente decorative din care se pot distinge petalele unor flori fantastice şi vrejuri de viţă.

După ornamentul folosit, bolul ar putea fi un produs micro-asiatic.

Acest bol a fost găsit împreună cu bolurile cu număr de inv. 201 şi 202 B. După context poate fi datat în jurul anului 200 î.e.n.

---

[61] L. Byvanck, Quarles van Ufford, *op. cit.*, p. 6.

[62] F. Courby, *op. cit.*. p. 389, fig. 88/5.

[63] F. Courby, *op. cit.*, p. 382, fig. 77/9.

[64] L. Byvanck Quarles van Uffird, *op. cit.*, pp. 13—14.

[65] M. Bucovală, *op. cit.*, pp. 44—46.

11. *Bol cu zone orizontale și suprapuse* (fig. 14, 15)

Comana [66], inv. nr. 6583, înălțimea 0,07 m, diametrul 0,13 m. Corp emisferic cu buză dreaptă, pastă cărămizie, firnis negru pe buză și chenar, roșu pe pansă și medalionul central.

Fig. 14

Fig. 15

Medalionul central este ornat cu o rozetă decorată cu frunze ascuțite și cu frunze rotunjite de lotus.

Decorul pansei este organizat pe trei registre. Primul registru este împodobit cu un caliciu alcătuit din frunze romboidale de lotus și frunze

[66] Vezi nota 31.

de acant[67], cu vîrful îndoit una către cealaltă. Urmează apoi al doilea registru decorat cu semiove despărţite prin baghete. Cel de-al treilea registru este ornat cu vrejuri de viţă, cîrcei şi frunze mult stilizate, de care atîrnă ciorchini foarte bogaţi.

Chenarul este decorat cu meandre ce se întretaie, formînd cruci gamate, iar la nivelul crucilor, în dreptunghiuri, flori cruciforme[68].

Acest bol poate fi datat în prima parte a celei de-a doua jumătăţi a sec. II î.e.n., cînd motivul vrejurilor de viţă, de origină ateniană începe a fi folosită şi în aria delo-microasiatică şi cînd palmetele, accentuînd stilizarea decorativă a ornamentului, se îndoaie una către cealaltă[69].

12. *Bol cu zone orizontale şi suprapuse* (fig. 16, 17)

Constanţa[70] inv. nr. 4997, înălţimea 0,68 m, diametrul 0,113 m. Corpul emisferic cu buza uşor înclinată către interior, pastă cărămizie şi firnis roşu.

Medalionul central este alcătuit din două rozete suprapuse, fiecare cu cîte şase frunze rotunjite la vîrf.

Fig. 16

Decorul pansei este format din două registre, primul ornat cu un caliciu de frunze romboidale de lotus şi cu palmete cu vîrful îndoit spre dreapta, cu frunze de lotus cu vîrful rotunjit şi cu palmete cu vîrful îndoit spre stînga. Nervurile mediane sînt alcătuite din şiruri de perle[71]. Registrul superior este ornat cu flori cruciforme, din opt petale.

Chenarul este împodobit cu semiove despărţite prin baghete.

---

[67] Cf. F. Courby, *op. cit.*, p. 389, fig. 81/6.
[68] Idem, p. 379, fig. 76/4.
[69] L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*, p. 6 şi p. 13.
[70] M. Bucovală, *op. cit.*, pp. 57—59, desedul bolului de la p. 58 greşit. redat.
[71] Cf. F. Courby, *op. cit.*, p. 389, fig. 81/5.

Bolul, cu buza ușor înclinată către interior este un produs tipic al atelierelor din Delos.

Acest bol a fost descoperit împreună cu inventar de sec. II î.e.n. Palmetele puțin îndoite, dar două cîte două, îndreptățesc datarea bolului în cel de-al treilea sfert al sec. II î.e.n. [72].

Fig. 17

13. *Bol cu zone orizontale și suprapuse* (fig. 18, 19)

Constanța [73], inv. nr. 12038, înălțimea 0,063 m, diametrul 0,13 m. Corp emisferic cu buza ușor adusă spre interior, pastă cenușie, firnis negru.

Medalionul central este ornat cu o rozetă dublă, alcătuită din frunze cu vîrf rotunjit.

Decorul pansei este compus din trei registre. Primul registru este împodobit cu un caliciu alcătuit din frunze romboidale de lotus, de palmete cu vîrful îndoit mult spre dreapta, din frunze rotunjite de lotus și palmete cu vîrful mult îndoit spre stînga [74]. În partea inferioară, palmetele acoperă frunzele rotunjite de lotus. Al doilea registru este ornat cu ove, despărțite prin cîte două baghete verticale. Cel de-al treilea registru este împodobit cu segmente în formă de inimă [75], separate prin lenticuli. Registrele sînt despărțite prin cercuri bine reliefate.

---

[72] L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*, p. 6 și p. 13.

[73] M. Bucovală, *op. cit.*, pp. 78—80.

[74] Cf. F. Courby, *op. cit.*, p. 389, fig. 81/5.

[75] Idem, p. 379, fig. 76/6.

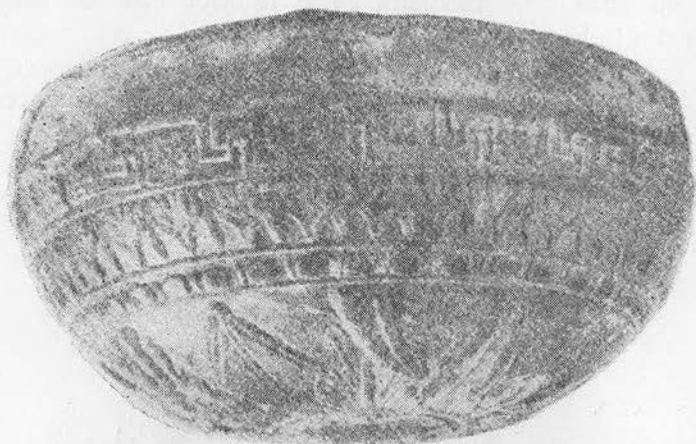

Fig. 18

Fig. 19

Chenarul este alcătuit din meandre ce se întretaie formînd cruci gamate şi din dreptunghiuri împodobite cu flori cruciforme.

Bolul este un produs delian caracterizat prin buza adusă spre interior şi prin proporţia perfectă a corpului.

Bolul descoperit împreună cu inventar de sec. II î.e.n., aparţine după stilul ornamental, celei de-a doua jumătăţi a sec. II.

14. *Bol cu zone orizontale și suprapuse* (fig. 20, 21)

Constanța [76], inv. nr. 12032, înălțimea 0,083 m, diametrul 0,120 m. Corp emisferic cu buză înaltă, puternic evazată, pastă cărămizie, firnis roșu, cu accident de ardere în partea inferioară unde firnisul este negru. Medalionul central lipsește.

Decorul pansei este alcătuit din două registre. Primul registru este împodobit cu opt palmete mult stilizate, cu nervura mediană formată

Fig. 20

din perle mici [77]. Registrul este separat de cel superior printr-un cerc, puternic reliefat. Cel de-al doilea registru este împodobit cu ghirlande de lauri, împletite cu panglici.

Chenarul, datorită unui accident de ardere, este numai parțial realizat și împodobit cu astragali.

După forma vasului, bolul este un produs micro-asiatic.

Bolul a fost descoperit într-un mormînt încadrat în limitele sec. II î.e.n.

15. *Bol cu zone orizontale și suprapuse* (fig. 22)

Mangalia [78], inv. nr. 18259, înălțimea păstrată 0,05 m, diametrul 0,12 m. Buză evazată, pastă cenușie, firnis negru intens.

Fragmentele păstrează decorul chenarului și un mic fragment din pansă, prea puțin vizibil pentru a fi descifrat. Un șirag de perle desparte decorul pansei de chenar.

---

[76] M. Bucovală, *op. cit.*, pp. 75—77.

[77] Cf. F. Courby, *op. cit.*, p. 389, fig. 81/5.

[78] Lipsesc orice fel de indicații cu privire la descoperirea fragmentului.

Fig. 21

Chenarul este ornat cu semiove despărțite de baghete.

Buza evazată a fragmentelor păstrate încadrează bolul în seria produselor micro-asiatice.

Indicații pentru fixarea în timp a acestui bol lipsesc.

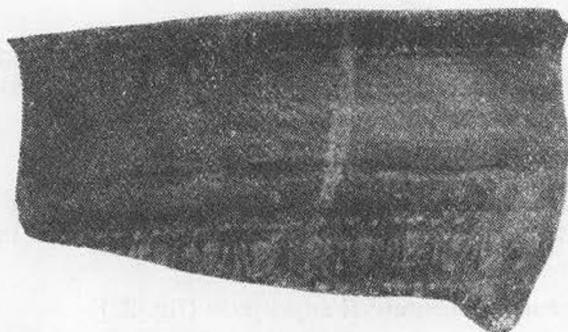

Fig. 22

16. *Bol cu zone orizontale și suprapuse* (fig. 23—27)

Constanța [76], inv. nr. 4981, înălțimea 0,073 m, diametrul 0,130 m. Corp emisferic, cu buză înaltă, ușor evazată, pastă de culoare roșie-portocalie, firnis cafeniu.

---

[79] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 65.

Fig. 23

Fig. 24

Medalionul central este decorat cu o rozetă din frunze de lotus în centrul căreia se află bustul zeiței Tyche [80], drapat, cu capul spre dreapta, laureat cu coroana murală (fig. 25).

Pansa cuprinde trei registre, despărțite prin cercuri bine profilate. Primul registru este împodobit cu motive zoomorfe și florale, cu

[80] R. Zahn, *Hellenistische Reliefkeramik aus Sud Russland* în *J.A.I.* 1908, p. 56, fig. 146.

Fig. 25

delfini mari și mici, așezați față în față, iar deasupra se află un șir de grifoni cu capul întors spre coadă despărțiți de cîte o floare de crin. Șase dintre grifoni sînt așezați perechi, iar un al șaptea are deasupra o primă ștampilă a atelierului (fig. 26). Cel de-al doilea registru este ornat cu un decor, alcătuit din trese. Al treilea registru este împodobit cu alternanță de valuri etrusce, frumos realizate, separate prin perechi de perle. Aici a fost întipărită și cea de-a doua ștampilă a atelierului (fig. 27).

Chenarul este decorat cu mici ove, nu prea bine realizate.

Cele două ștampile de formă dreptunghiulară au literile reliefate. Se poate citi numele ceramistului ΖΗΝΟΔΟΥΛΗΣ scris pe două rînduri.

Fig. 26

Fig. 27

Atelierul ceramistului ZHNOΔOΥΛΗΣ nu este amintit în bibliografia accesibilă nouă [81].

Judecînd după forma vasului și după ornament, bolul este un produs micro-asiatic.

Descoperit în context de sec. II î.e.n. bolul aparține primei jumătăți a sec. II î.e.n. [82].

17. *Bol cu zone orizontale și suprapuse* (fig. 28).

Constanța [83], inv. nr. 977, înălțimea 0,05 m, diametrul 0,078 m. Corp adîncit cu buză ușor evazată, pastă cenușie, firnis negru.
Medalionul central este format din două rozete. Prima compusă din opt petale, este așezată în centrul celei de-a doua, alcătuită din frunze de lotus.

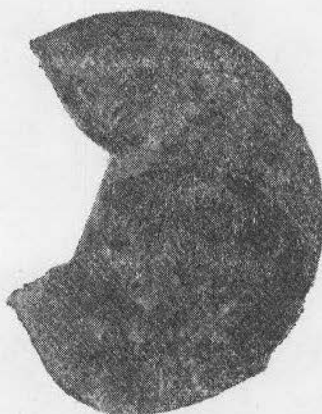

Fig. 28

Pansa este împărțită în două registre, în care predomină motivele vegetale. Primul registru are un caliciu, compus din patru palmete [84] mai mari și frumos stilizate, care se suprapun pe cercul medalionului central, precum și patru din palmete mai mici și mai înguste, care pornesc de pe cerc. Următorul registru este alcătuit tot din palmete, dar mult stilizate și încadrate de delfini.

Chenarul este alcătuit din spirale duble [85].

Bolul a fost descoperit în mormînt cu inventar de sfîrșit de secolul III, început de sec. II î.e.n.

---

[81] Vezi R. Zahn, *op. cit.*, F. Courby, *op. cit.*, L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.* și H. Thompson, *op. cit.*, H. Comfort, *op. cit.*

[82] Vezi M. Bucovală, *op. cit.*, p. 65, și L. Byvanck van Ufford, *op. cit.*, p. 6.

[83] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 47—51.

[84] Cf. F. Courby, *op. cit.*, p. 389, fig. 81/5.

[85] Idem, p. 379, fig. 76/12.

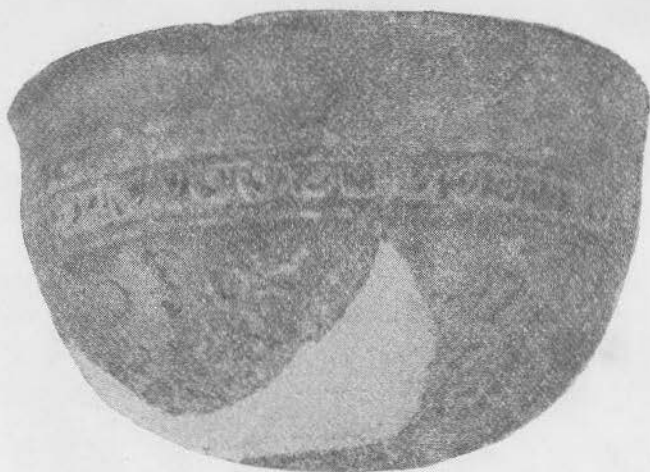

Fig. 29

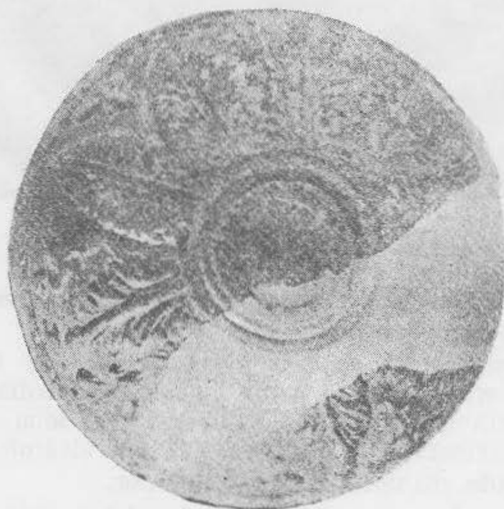

Fig. 30

18. *Bol cu caliciu vegetal* (fig. 29—30)

Constanța [86], inv. nr. 5025, înălțimea 0,072 m, diametrul 0,135 m. Corp emisferic cu buză înaltă, ușor evazată, pastă cărămizie închisă, firnis cenușiu.

În medalionul central se distinge bustul zeiței Tyche drapat, cu coroana murală pe cap [87]. Divinitatea este înconjurată de ștampila ate-

[86] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 56.
[87] Vezi nota 80.

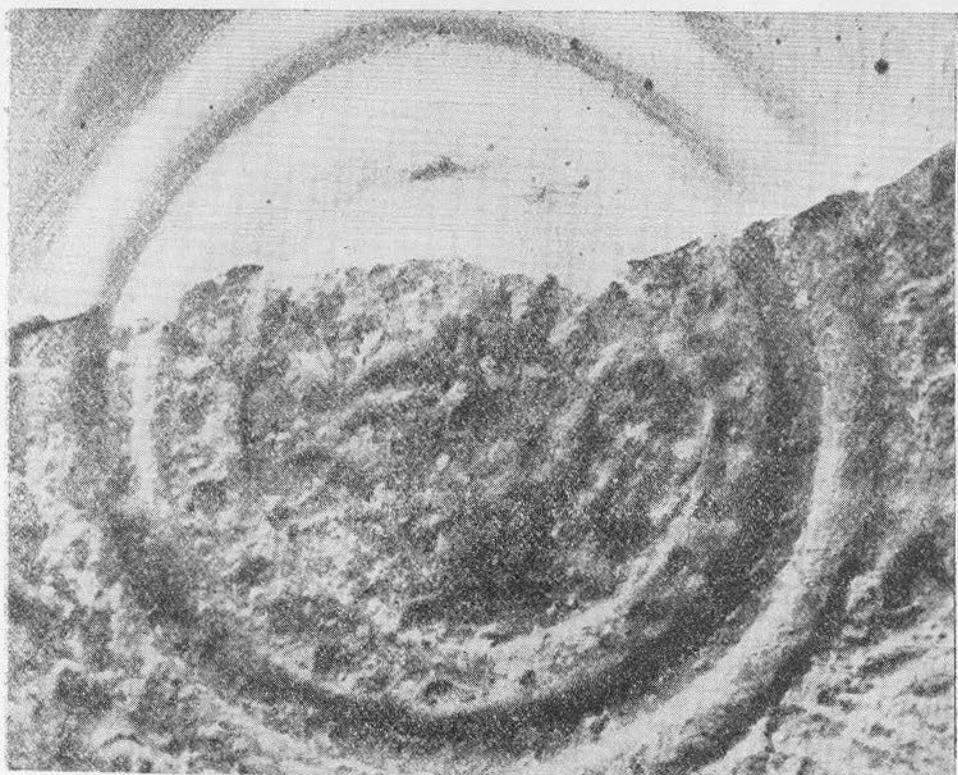

Fig. 31

lierului, pe care se citește numele ceramistului Kirbeis. Tondoul este înconjurat de un șirag de perle (fig. 31).

Registrul pansei este compus dintr-o corolă de frunze de acant moale și de palmier. Frunza de acant, cu nervura mediană bine reliefat, este despărțită prin lujeri de flori fantastice, de două palmete cu nervura mediană bracteată. Un ultim motiv este alcătuit din vulturi cu aripile larg desfăcute, planînd deasupra frunzelor.

Chenarul este decorat cu semiove, despărțite prin baghete frumos imprimate.

Bolul este un produs micro-asiatic [88].

Descoperit în context de sec. II î.e.n., bolul datorită stilului naturalist folosit în ornamentarea decorului vegetal, poate fi datat în prima jumătate a sec. II î.e.n. [89].

---

[88] L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*, p. 6, M. M. Loseva, *op. cit.*, p. 202—203, V. F. Gaidukevici, *op. cit.*, pp. 78—80, K. Mihalovski, *op. cit.*, p. 146.

[89] N. M. Loseva, *op. cit.*, p. 202, datează producția atelierului lui Kirbeis la începutul sec. II și inclusiv sec. II.

Fig. 32

Fig. 33

19. *Bol cu caliciu vegetal* (fig. 32, 33)

Constanța[90], inv. nr. 19473, înălțimea 0,72 m, diametrul 0,135 m. Corp emisferic cu buză înaltă, ușor evazată, pastă de culoare cărămizie, firnis cenușiu.

[90] Achiziție din Constanța, nu se cunosc date asupra descoperirii.

Fig. 34

În medalionul central se observă bustul zeiței Tyche drapat, cu capul spre dreapta și coroana murală [91]. Ștampila atelierului ceramistului Kirbeis înconjură bustul divinității (fig. 34). Spre deosebire de medalionul bolului cu nr. 19 produs de același atelier, tondoul este înconjurat de un cerc bine profilat.

Pansa este decorată cu o corolă de frunze de acant moale și de palmier, despărțite de cîte un lujer de flori fantastice. Motivul vulturilor planînd deasupra frunzelor lipsește aici.

Chenarul este decorat cu semiove, despărțite de baghete frumos imprimate.

Acest bol, are analogii perfecte cu bolul descoperit la Mirmeki [92].

Bolul este un produs micro-asiatic.

Pe baza analogiilor amintite, bolul poate fi datat în prima jumătate a sec. II î.e.n.

20. *Bol à godrons* (fig. 35, 36)

Constanța [93], inv. nr. 3807, înălțimea 0,067 m, diametrul 0,116 m. Corp emisferic, a cărui buză ce formează un plan concav înainte de evazare [94], pastă cenușie, firnis cenușiu.

---

[91] Vezi nota 80 și N. M. Loseva, *op. cit.*, p. 203, fig. 4/2.

[92] V. F. Gaidukevici, *op. cit.*, p. 79 și 86.

[93] M. Bucovală, *op. cit.*, pp. 92—93.

[94] I. Casan-Franga, *op. cit.*, p. 11.

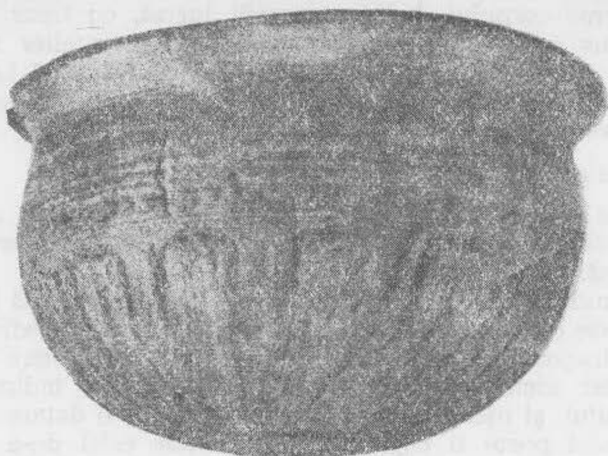

Fig. 35

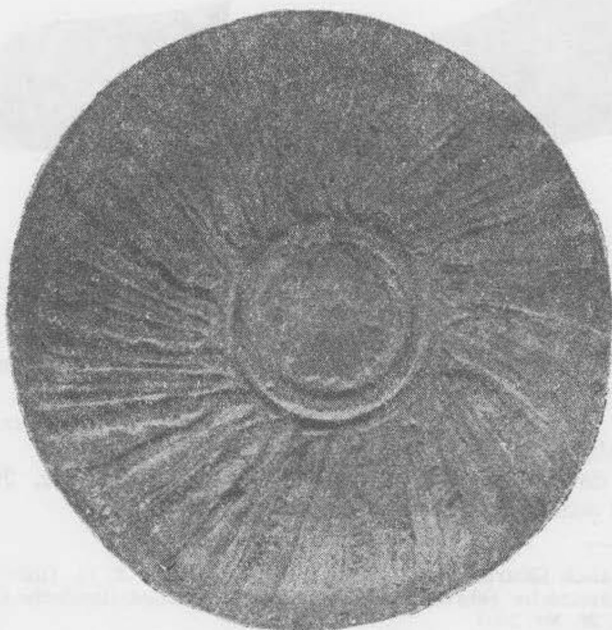

Fig. 36

Medalionul central este ornat cu o rozetă din frunze de lotus, cu vîrful rotunjit, înconjurat de un cerc bine reliefat.

Pansa cuprinde un singur registru, împodobit cu frunze de lotus, despărțite prin perle în serpentină.

Prin forma corpului, bolul neîngrijit lucrat, cu tipar foarte şters, este un produs micro-asiatic, lucrat poate într-un atelier antiochian [95].

Provine dintr-un mormînt cu inventar de sec. II—I î.e.n. Datorită schematizării decorului [96] cît şi a lucrului neîngrijit, bolul poate fi plasat la începutul sec. I î.e.n.

21. *Bol à godrons* (fig. 37)

Mangalia [97], inv. nr. 18255, înălţimea păstrată 0,015 m. Ceramică de culoare cărămizie, cu firnis roşu deschis. Se păstrează fundul şi parte din pansă.

Medalionul central este împodobit cu o rozetă, înscrisă într-un cerc.

Pansa este decorată cu frunza de lotus, în stilul à godrons.

Numai fragmentar păstrat şi condiţiile de descoperire necunoscute nu permit nici identificarea centrului de producţie indicat îndeobşte de forma vasului, şi nici nu avem elemente pentru o datare mai precisă. Cronologic bolul poate fi cuprins între limitele celei de-a doua jumătăţi a sec. II, început de sec. I î.e.n. [98].

Fig. 37

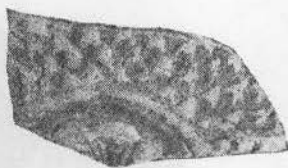

Fig. 38

22. *Bol cu imbricaţii* (fig. 38)

Constanţa [99], inv. nr. 202 B, înălţimea păstrată 0,04 m. Pastă cărămizie şi firnis deschis.

Medalionul central, parţial păstrat, este ornat cu o rozetă încadrată de un cerc bine reliefat.

Decorul pansei, atît cît s-a păstrat, este decorat cu imbricaţii, în care frunzele de lotus se deosebesc foarte bine.

Aceiaşi datare ca şi pentru bolurile cu nr. de inv. 201 şi 202 A, descoperite în acelaşi context.

---

[95] L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*, p. 8 ; J. H. Holwerda. Het loat Griekscheer Romainsche gebruiksaardewerk eit khet Miedellandsche-Gebiet et Gravenkage 1836, p. 26, Nr. 3031.

[96] H. Thompson, *op. cit.*, p. 459 şi L. Byvanck Quarles van Ufford, *op. cit.*. pp. 5—6 „de la mijlocul sec. II î.e.n. bolurile cu decor variat sînt înlocuite cu boluri a godrons ca o reacţie a decorării bolurilor cu decor variat". S-ar putea ca acest bol sà fie produs în prima parte a sec. I î.e.n. Contextul cronologic al pieselor este larg iar opaiţul din mormînt circulă şi în sec. I. (Vezi C. Iconomu, *op. cit.*, p. 51 nr. 133).

[97] Provine din descoperiri făcute în 1960.

[98] Vezi nota 96.

[99] M. Bucovală, *op. cit.*, pp. 44—46.

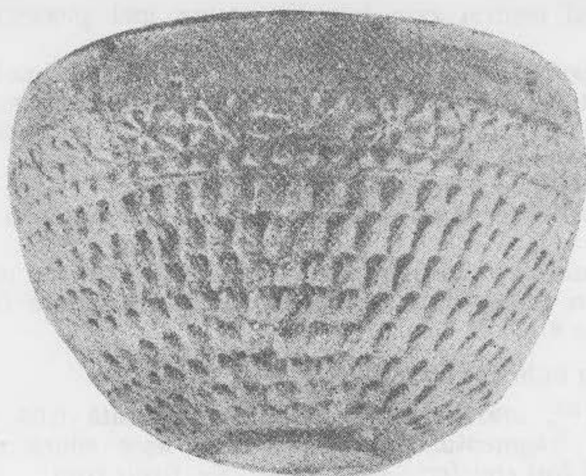

Fig. 39

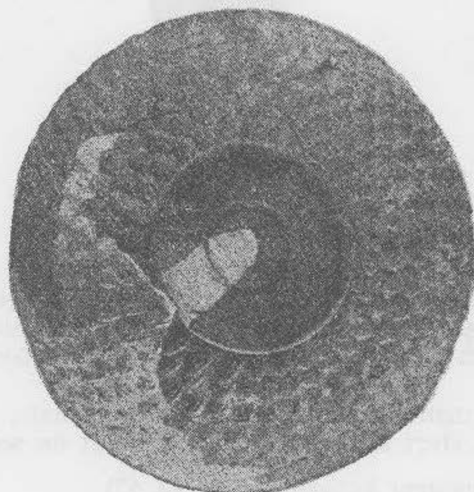

Fig. 40

23. *Bol cu imbricații* (fig. 39, 40)

Mangalia [100], inv. nr. 14997, înălțimea 0,69 m, diametrul 0,117 m. Corp înalt, fund inelar profilat, cu buză spre interior, pastă de culoare roșie-portocaliu, firnis pe pansă roșu, pe chenar și buză negru.

---

[100] Provine din săpăturile efectuate la Școala nouă-bazin.

Medalionul central este înlocuit cu un inel piedestal bine profilat [101].

Decorul pansei este aranjat pe două registre. Primul registru cu imbricații alcătuite din opt rînduri de frunze de lotus. Cel de-al doilea registru împodobit cu un șir de perle este separat de celălalt registru prin cercuri bine profilate.

Chenarul este decorat cu flori cu opt petale.

Pe fund se observă un grafit cu litera iar pe buză un grafit cu litera H.

Prin forma corpului și ornamentare, bolul este un produs delian.

Bolul prin ornamentul său redat schematică, poate fi încadrat în a doua jumătate a sec. II î.e.n.

24. *Bol cu imbricații* (fig. 41)

Mangalia [102], inv. nr. 3570, înălțimea păstrată 0,04 m, diametru 0,12 m. După fragmentul păstrat, cu buza ușor adusă spre interior, corpul pare a fi fost emisferic, pasta cărămizie, firnis roșu.

Fig. 41

Pansa este decorată cu imbricații. Frunzele de lotus sînt redate în stil naturalist, observîndu-se foarte bine nervurile, perfect profilate.

Chenarul este alcătuit din meandre care se întretaie formînd cruci gamate, și din dreptunghiuri, în care se află flori cruciforme.

Bolul este un produs delian, judecînd după forma buzei, adusă spre interior.

Pe baza ornamentului cu frunze clar imprimate, fragmentul poate fi datat în ultimul sfert al sec. III î.e.n., început de sec. II î.e.n.

25. *Bol cu ornament hexagonal* (fig. 42, 43)

Constanța [103], inv. nr. 188, înălțimea 0,80 m, diametrul 0,126 m. Corp înalt, adîncit, cu fund teșit, buză înaltă, puternic evazată, pastă brun-portocalie, firnis cenușiu.

Medalionul central este format din trei rînduri de rozete suprapuse, primele două formate din frunze ascuțite de lotus, pe cînd rozeta

---

[101] Pentru formă vezi R. Zahn, *op. cit.*, pp. 72—74, p. 75, f. 36 și F. Courby, pl. XII/13.

[102] Nu există indicații asupra condițiilor descoperirii.

[103] M. Bucovală. *op. cit.*, pp. 52—54.

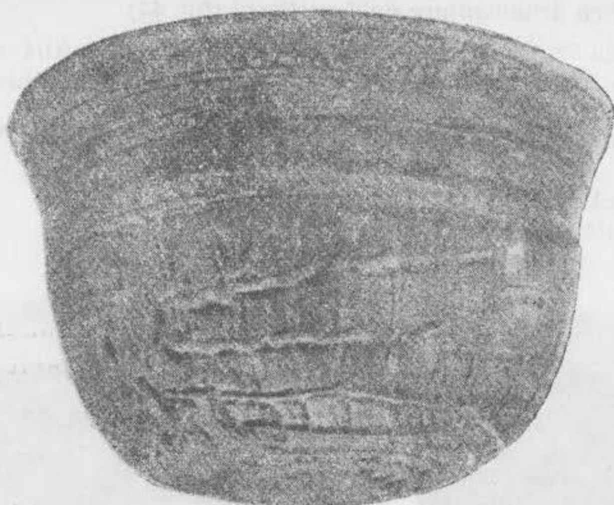

Fig. 42

Fig. 43

centrală este o rozacee. Medalionul este înconjurat de un cerc de perle și de alt cerc, exterior, ce delimitează ornamentul medalionului central de pansă.

Pansa este decorată cu plasa, parte prin incizii, parte prin excizii. Chenarul este împodobit cu semiove.

Bolul, produs atic, poate fi datat cu siguranță după anul 150 î.e.n. cînd începe și la Atena producția tipului respectiv.

26. *Bol cu ornamentare neidentificată* (fig. 44)

Mangalia [104], inv. nr. 18261, înălţimea păstrată 0,04 m, diametrul 0,12 m. Buza adusă spre interior, pastă de culoare roz, firnis roşu încins, iar pe chenar și buză maro și negru.

Din ornamentul pansei se pot distinge flori cu tija înălţată spre buză.

Chenarul este alcătuit din rozacee cu opt petale.

Bolul este un produs delian [105].

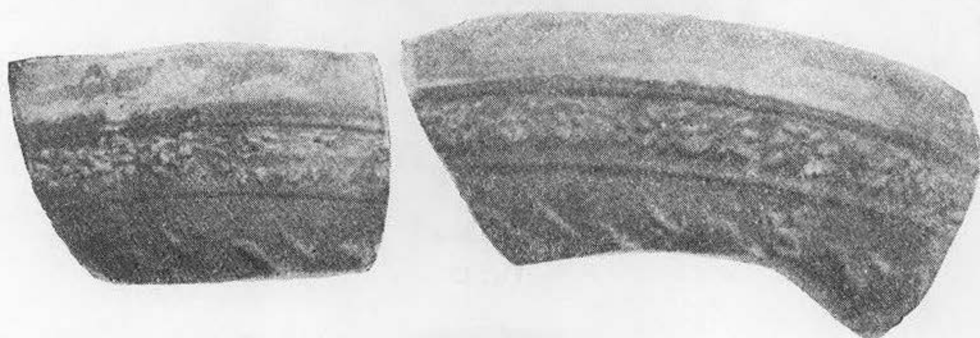

Fig. 44

27. *Bol cu ornamentare neidentificată* (fig. 45)

Mangalia [106], inv. nr. 18262, înălţimea păstrată 0,025 m, diametrul 0,12 m. Fragment din partea superioară, cu buza uşor trasă spre interior, ceramică portocalie, firnis negru.

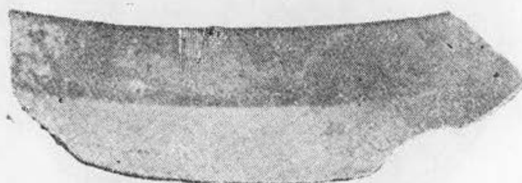

Fig. 45

Se păstrează parte din decorul chenarului, format din frunze cu nervura centrală incizată, marginea frunzei cu nervurile laterale, bine reliefate.

După buza trasă spre interior, bolul este un produs din aria deliană.

---

[104] Condiţii de descopedire necunoscute...

[105] Vezi nota 20.

[106] Nu se cunosc condiţiile descoperirii.

28. *Bol cu ornamentare neidentificată* (fig. 46)

Mangalia [107], inv. nr. 18263, înălţimea păstrată 0,055 m. Pastă cărămizie, firnis roşu închis.

Se păstrează fragmente din două registre. Pe primul registru se observă rozete cu opt petale. Din registrul următor s-a păstrat o singură

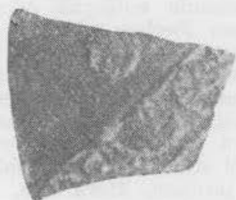

Fig. 46

rozetă, asemănătoare celor ce împodobeau registrul anterior, dar avînd tijă serpentiformă.

LES BOLS MÉGARÉENS DU MUSÉE D'ARCHÉOLOGIE DE CONSTANTZA

Résumé

Les bols „mégaréens" présentés dans cet article proviennent des sites et nécropoles de l'époque hellénistiques, se trouvant sur le territoire des villes de Constantza et de Mangalia. Ce sont le produits des fouilles organisées, des découvertes fortuites, ou bien des aquisitions.

On présente 28 bols et fragments de bols „mégaréens", rangés dans les catégories suivantes : à décor varié, à calice végétal, à imbrications, à ornement hexagonal, à décor à godrons, à ornementation en zones horizontales et superposees.

Les bols de la collection du musée sont des importations, provenant des centres de production attique, délienne et micro-asiatique. Aucun des bols présentés n'est une oeuvre locale, ouest-pontique, car les indices qui séparent un produit pontique d'un produit du sud font défaut, indices déjà dépistés lans les cités grecques nord-pontiques.

Le bol portant le No d'inventaire 4981 (fig. 23—27) est marqué par deux estampilles d'atelier rectangulaires, disposées sur la bordure et sur la zone surieure de la panse. On peut lire sur les estampilles le nom du céramiste ΖΗΝΟΔΟΥΛΗΣ dont l'atelier n'est pas mentionné dans la bibliographie qui nous accessible (V. la note 81).

Deux bols portent le nom de *Kirbeis* et présentent d'étroites analogies avec le bol réalisé lans le même atelier, et découvert à Mirmeki (V. la note 92).

Les trois bols sont le produit des ateliers de l'Asie Mineure.

La provenance hétéroclite des bols découverts sur la côte ouest-pontique permet de saisir les relations économiques des cités du Pont-Gauche avec les centres du sud, à l'époque hellénistique.

---

[107] Nu se cunosc condiţiile descoperirii.

DER MEGARISCHEN BECHER DES ARCHÄOLOGISCHEN MUSEUMS KONSTANZA

Zusammenfassung

Der Megarischen Becher, die in vorliegendem Aufsatz beschrieben werden, stammen aus Siedlungen und Gräberfeldern hellenistischer Zeit, die sich im Weichbild der Städte Konstanza und Mangalia befinden und wurden entweder durch Grabungen und Zufallsfunde entdeckt oder käuflich erworben.

Es werden 28 Megarischen Becher oder Bruchsücke von solchen beschrieben, und in folgende Kategorien eingeteilt: mit mannigfaltiger Verzierung, mit Blütenkelch, mit Fischschuppenmuster, mit sechseckigem Muster, mit Buckelmuster, mit Verzierung in horizontale und überlagerte Zonen.

Der Becher aus der Sammlung des Museums sind Einfuhrware aus Attika, Delos und aus kleinasiatischen Produktionszentren. Keine einzige ist örtlicher westpontischer Produktion, weil die Merkmale fehlen, die ein pontisches Erzeugnis von einem südländischen trennen, Merkmale, die in den griechischen nordpontischen Städten bereits angetroffen wurden. Der Becher Inv. nr. 4981 (Bild 23—27) weist am Rahmen und am oberen Teil der Wandung zwei rechteckige Wekstattstempel auf. Auf den Stempeln ist der Name des Gefäßherstellers ZHNOΔOYΛHΣ zu erkennen, dessen Werkstatt uns aus der zugänglichen Fachliteratur nicht bekannt ist. Siehe Anm. 81.

Zwei Becher sind von Kirbeis gezeichnet und haben große Ähnlichkeit mit der Becher aus derselben Werkstatt, die in Mirmeki gefunden wurde. Siehe Anm. 92.

Die drei Becher sind Erzeugnisse der kleinasiatischen Werkstätte. Durch den verschiedenartigen Ursprung der auf der westpontischen Küste entdeckten Becher, können im hellenistischen Zeitalter ökonomische Verbindungen Zwischen den Festungen auf der linken Pontusküste und den südländischen Zentren nachgewiesen werden.

TH. SAUCIUC-SĂVEANU

UN FRAGMENT DE EPIGRAMĂ GREACĂ PENTRU NIKASO DIN CALLATIS

Un fragment de placă de marmură din Muzeul de la Mangalia, cu nr. de inv. 360 are dimensiunile următoare : înălţimea 20 cm ; lăţimea 46,2 cm şi grosimea 12 cm.

Fragmentul a fost găsit de Emilian Popescu, cercetător ştiinţific principal la Institutul de arheologie din Bucureşti [1], cu ocazia săpăturilor efectuate, la Mangalia în mai 1959, în dărîmăturile de lîngă garajul vilelor speciale, deci în apropierea marelui edificiu creştin din colţul de nord-est al cetăţii. Fără nici o urmă de margine pe nici o parte, fragmentul este vătămat în partea de sus, mai ales la dreapta, şi puţin înegrit de foc. El poartă pe faţa netezită o inscripţie grecească în şapte rînduri, ale cărei litere apicate au mărimea de 1,6 cm. Partea din spate este sumar lucrată. Cu toate că fragmentul nu prezintă nicăieri o urmă vizibilă de margine, faptul că literele rîndurilor 1—3 încep de la o distanţă de 6 cm de latura din stînga păstrată, lasă să se creadă că aici se afla marginea inscripţiei (fig. 1).

Literele inscripţiei sînt săpate cu destulă îngrijire şi regularitate. Credem că se pot atribui sec. al III-lea î.e.n. şi sîntem chiar tentaţi să urcăm data inscripţiei către anul 300 î.e.n.

Inscripţia este scrisă în dialectul doric din care remarcăm următoarele forme : în rîndul 1 Ἡρακλεΐδα în locul genitivului ionic — atic Ἡρακλεΐδου; apoi φίλαν; în rîndul 2 numele propriu Νικασώ; în rîndul 3 genitivul φιλότατος în loc de φιλότητος; în rîndul 4 substantivul μνάμα, în loc de μνῆμα. Ne mirăm totuşi că într-o inscripţie cu dorismele arătate, nu găsim numele zeiţei Leto din rîndurile 2 şi 5 în forma ei dorică Λατώ, aşa cum apare acest nume la Pindar, Eschili şi Euripide.

[1] Mulţumesc tov. Em. Popescu pentru fotografia inscripţiei pusă la dispoziţie, precum şi pentru asentimentul său, de a mă putea ocupa de această inscripţie şi a o publica.

Fig. 1

Pentru înţelegerea întregirilor noastre ţinem să mai relevăm următoarele : în rîndul 1 am preferat întregirea ἱέρ[ειαν], sugerată de Prof. W. Peek, cu ocazia vizitei sale la Bucureşti în mai 1960, aceleia ἱερ[άν].

Prin particula τε, transformată, după eliziunea vocalei epsilon înaintea aspiratei cuvîntului ἱέρ[ειαν] în theta, se leagă cele două apoziţiuni ale numelui propriu. Νικασώ, care sînt Ἡρακλείδα παῖδα φιλαν... ἱέρ[ειαν]. În rîndul 3 se vede pe piatră καλόν, iar nu καλόμ prin asimilarea literei *ny* la litera *phi*, care urmează. În acelaşi rînd avem cuvîntul φιλότατος, care este genitivul substantivului ionic-atic φιλότης, ἡ φιλότητος în forma dorică φιλότατος în fragmentul nostru. În rîndul 4 se văd după γέρας literele μναμαο. Dacă privim

mai de aproape litera din urmă, desluşim contururile unui *sigma* cu urme de apices la cele două bare exterioare. Acest *sigma* este trasat sub omicronul mai adînc incis şi astfel definitivat. Litera *sigma* iniţial săpată, este o evidentă greşeală a lapicidului, care va fi legat cuvîntul γέρας cu presupusul genitiv al cuvîntului μνάμα, de formă dorică. Dîndu-şi seama de greşeală lapicidul a acoperit litera *sigma* cu litera theta din textul scris.

În rîndul 5 lipsesc, înaintea literelor αινοις, două pînă la trei litere. Spaţiul liber înaintea literei alpha ar sprijini întregirea unui cuvînt cu litera *delta* în locul al treilea. În aceiaşi rînd urmează sus, după cuvîntul φίλους un rest de bară verticală şi s-ar părea că se mai vede încă un mic rest de bară verticală. Litera cu aceste resturi păstrate n-ar putea fi litera *pi*, pentru care ne-ar trebui încă un rest de liniuţă orizontală sus. Resturile păstrate ar indica mai degrabă un *ny*.

În rîndul 6, ultimul rest de literă păstrată s-ar părea că aparţine mai degrabă unui *omicron* decît unei *alpha*. După o nouă revizuire putem afirma că avem pe piatră litera *omicron*.

În rîndul 7 se văd, sub literele ειδεκα din rîndul 6, literele fragmentare -'ͻυ, poate τοῦ. De la litera primă, probabil *tau*, nu avem decît o jumătate de liniuţă orizontală de pe vîrful barei verticale a acestei litere.

După rîndul acesta vor fi urmat, poate, două sau mai multe rînduri.

Acest fragment de inscripţie grecească pomeneşte pe Nikasó copilul-fiica (παῖδα, nu θυγατέρα) lui Herakleidas, care era şi preoteasă.

Numele Nikasó se găseşte la Pape-Benseler[2] ca numele soţiei unui Manasses, ca numele unei femei din Delphi în forma dorică şi apoi ca numele unei alte femei din Pergamon.

Nikasó este şi numele unui vas antic, în formă ionică, respectiv ionic-atică.

În dicţionarul grec-francez Bailly-Séchan-Chantraine[3], găsim numele feminin Νικασίς, ίδος, ἡ. Numele Nicasó **nu** se **găseşte la** Fr. Bechtel[4], unde se află numele Nikasis, ca proparoxyton iar nu ca oxytonon, nici la G. Liddel-R. Scott, sau Ladislau Zagusta[5].

Dar numele acesta îl cunoaştem indirect dintr-o inscripţie grecească din Callatis unde Nikasó este fiica tot a unui Herkleidas, ca şi în noul fragment descoperit.

Inscripţia grecească din Callatis, la care ne referim, a fost publicată de Gr. Tocilescu[6] fără nici o caracterizare a literelor, afară de

---

[2] Pape-Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen* s.v. Νικασώ, Νεικασώ, şi Νικησώ.

[3] Bailly-Séchan- Chantraine, *Dict. gr. fr.*, p. 1324.

[4] Fr. Bechtel, *Die historischen Pernonennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle a.S., 1917, p. 330.

[5] G. Liddel-R. Scott, *A greék-English Lexikon*, Oxford, 1958 ; Ladislau Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955.

[6] Gr. Tocilescu, *Arch. epigr. Mitteil. aus Österreich-Ungarn* VI, 1882, p. 6, nr. 9.

remarca privitoare la litera *theta*, a cărei mărime ar fi aceiaşi cu a lui *omicron*. La publicarea acestei inscripţii, editorii nu şi-au dat seama că ea cuprinde numele Nikasó. Iată textul inscripţiei aşa cum a apărut el în publicaţia citată [7] ca şi în altă parte [8] (fig. 2).

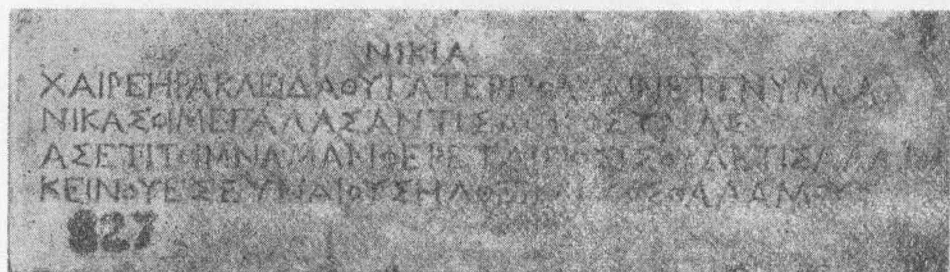

Fig. 2

Νικία

Χαῖρε, Ἡρακλείδα θυγάτερ, πολυαίνετε νύμφα, Νίκα σοι, μεγάλας ἀντὶ σαοφρο-σύνας· ἇς ἔτι τοι μνάμαν φέρεται πόσις, οὐδέ τις ἄλλα Κείνου ἐς εὐναίους ἦλθε ἄλοχος θαλάμους,

Traducere :

A lui Nikias.

Noroc, fiică a lui Herakleidas, mult elogiată nimfă ! Izbînda (e) a ta pentru marea (ta) înţelepciune, de care ţine încă minte soţul (tău) şi nu a intrat alta în iatacul lui conjugal".

Inscripţia aceasta citată mai sus, se găseşte în lapidariul Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti, sub nr. 827. Stela cu epitaful metric poartă în frunte numele Nikias, la genitiv, ceea ce arată că Nikias este autorul monumentului sepulcral pentru soţia sa Nikasó, fiica lui Herakleidas. Inscripţia aceasta are litere similare cu literele noului fragment.

Ca şi în noul nostru fragment, avem în inscripţia lui Nikias dorisme: în rîndul 1 Ἡρακλείδα, νυμφα, în rîndul 2 Νικασώ μεγάλας, σαοφροσύνας, în rîndul 3 μνάμα, ἄλλα.

Lui Adolf Wilhelm propoziţiunea Νικα σοι μεγάλας ἀντὶ σαοφροσύνας în forma admisă de Tocilescu, i se părea ciudată [9].

Ad. Wilhelm se miră că editorii nu au adăugat nici un cuvînt de lămurire cu privire la cuvintele Νίκα σοι , poate pentru că li se părea de la sine înţeles că în această exprimare prin elipsă este vorba

[7] *Ibidem.*

[8] *B.C.H.*, VI, 1882, p. 442 şi p. 443 ; A. J. Reinach, *R.É.Gr.*, XX, 1907, p. 73.

[9] Adolf Wilhelm, *Zu griechischen Epigrammen* în *BCH*, XXIX, 1905, p. 412, nr. 6.

de victoria (νίκα din rîndul 2), pe care a dobîndit-o defuncta prin a ei înțelepciune, dovedită într-atîta încă soțul ei nu s-a mai recăsătorit.

Cougny [10] nu are încredere în exactitatea lecturii Νίκα σοι, căci el, ia *Nika* drept nume propriu scriind πολυαίνετε νύμφα, Νίκα, σοί. Dar atunci, scrie Ad. Wilhelm, este de prisos pronumele σοι. Continuînd, Wilhelm zice: afară de aceea ne-am aștepta să citim τοί, iar nu σοί, căci epigrama arată forme dorice și pronumele de formă dorică τοί se găsește și în al doilea hexametru al aceleiași epigrame. Deci, conchide Ad. Wilhelm [11], trebuie să se citească Νικασοί, ca vocativ al numelui propriu Nikasó, și placa ar trebui să poarte ca titlu inscripția [Νικασῶι] Νικία. Or, placa arată, după cum dovedește fotografia, numai numele Νικία. A. J. Reinach [12] greșește scriind că epigrama ar fi dedicată de Nika pentru Nikasos.

Din 1905, grație intervenției lui Ad. Wilhelm, Nikasó și-a reluat locul din epitaful soțului ei Nikias. Werner Peek reproduce inscripția așa cum se cuvine [13]. După numirea primului editor și a lui Ad. Wilhelm, W. Peek pune în paranteză pe „Mihailov, I, 17, 8", ale cărui *Die Grechischen Epigramme aus Bulgarischen Ländern I,* în Jahrbuch der Universität des Heilligen Kliment von Ochrid in Sofia, 39, 1942/43, p. 3. și urm. nu le-am putut încă consulta. Probabil că și G. Mihailov a acceptat interpretarea și soluția judicioasă a lui Ad. Wilhelm. Inscripția aceasta „din Thracia" este datată de W. Peek în sec. II—I î.e.n. Credem că nu greșim atribuind inscripția cu epigrama lui Nikias pentru soția sa Nikasó — din cauza caracterelor ei paleografice arătate mai sus — secolului III î.e.n., aproape de anul 300.

În noul nostru fragment epigrafic este numită în două rînduri zeița Leto. Prin această numire se dovedește că era cunoscut la Callatis cultul zeiței Leto. Dacă se găsea la Callatis, ca și în Delos [14], un sanctuar al zeiței Leto nu am putea spune. Cu numele epic — ionic Λητώ, doric, Λατώ — în limba latină Latona — zeița Leta-Lato a avut cultul ei răspîndit în întreaga Grecie, dar mai întîi în partea apuseană a coastei meridionale a Asiei Minore. În urma contactului orașului Callatis cu diferite centre din Asia Mică apuseană, se poate să fi pătruns cultul Latonei și în Callatis. Dar nu este exclus ca cetățenii din Callatis să fi adus cultul zeiței Leto din orașul mamă al lor, de unde cunoaștem opera numită grupul lui Praxiteles, care reprezenta pe Leto și pe copiii ei și care se găsea în templul lui Apollon Prostaterios, după cum ne informează periegetul Pausanias I, 44, 2 [15].

---

[10] Cougny, *Epigr. Anth. Palat.* III, p. 595, II, 372 b⁴.

[11] Ad. Wilhelm, *op. cit.*, p. 412 și 423.

[12] A. J. Reinach, în *Buletinul epigrafic* din *R E G* XX, 1907, p. 73.

[13] Werner Peek, în *Grabepigramme,* I, din colecția Griechische Versinschriften, Berlin, 1955, p. 415, nr. 1392.

[14] Vezi H. Gallet de Santerre, *Variétés à propos des cultes deliens: Dodekatheon et Letoon.* în *Rev. Arch.*, L, 1957. Juillet-Sept., p. 58 și urm.

[15] Vezi și Sauer, la W. H. Roscher, *Ausfürl. Lexikon der grich. und röm. Mithologie,* II, p. 1972.

În rîndul 2 al inscripției noastre citim cuvintele Λητοῦς παρθένω. Fiica feciorelnică a Latonei este Artemis-Diana, zeița munților și a pădurilor, care se ocupă de vînat și de îmblînzirea fiarelor.

Cuvîntul τέκνο de la începutul rîndului 3 ar putea fi pus în legătură cu mitul Latonei și cu copiii ei.

În rîndul 5 este vorba de Λητῶ φίλους, cei dragi zeiței Leto.

În rîndul 4 găsim cuvîntul γέρας, care se găsește foarte frecvent în fraze aproape stereotipe din epigramele grecești.

De relevat este și cuvîntul μνάμα, care urmează imediat după cuvîntul γέρας. Μνάμα este forma dorică a cuvîntului ionic-atic μνήμη, ἡ, ης „aducere aminte" iar μνάμα este identic cu ionic-aticul τὸ μνῆμα, ατος semnul aducerii aminte, monumentul.

În înțelesul de „aducere aminte" găsim cuvîntul μνάμα în monumentul ridicat de Nikias pentru soția sa Nikasó, în care se elogiază σαοφροσύνη, înțelepciunea, cumințenia ei, calitatea sufletească și morală cea mai des pomenită în epigramele grecești.

Numirea Latonei în două rînduri (2 și 4), aluzia la fiica Latonei prin cuvîntul παρθένω din rîndul 2, cuvintele τέκνα (rîndul 3), γέρας și μνάμα în rîndul 4, topica neobișnuită a cuvintelor în rîndurile 3 și 4, dar înainte de toate păstrarea particulei τε în litera *theta* în rîndul 1, prin eliziunea lui *epsilon* înaintea aspiratei din cuvîntul care începe cu literele ἱερ, ne arată că ne găsim în fața unei inscripții metrice, unei epigrame, din care nu ni s-au păstrat decît 7 rînduri, cu foarte puține urme din rîndul al șaptelea.

Faptul acesta ne ajută să putem calcula unitățile metrice, picioarele, cu numărul de silabe lungi și scurte și să cunoaștem, cu oarecare aproximație, numărul literelor din fiecare rînd al monumentului întreg.

În rîndurile 1—6 numărul literelor integral sau parțial păstrate este de 23, 19, 22, 19, 17, 13; deci în total sînt păstrate în această placă fragmentară 113 litere. Numărul literelor care lipsesc nu este cu mult mai mic. Putem deci afirma că s-a pierdut aproape tot atît cît ni s-a păstrat din acest monument cu numele de Nikasó, fiica lui Herakleidas.

Cum am arătat, cele două inscripții discutate sînt din punct de vedere paleografic aproape una de alta și nu există deosebiri remarcabile între ele, care să presupună un interval mai mare de timp scurs între fragmentul nou, care de fapt este mai vechi, și între epigrama lui Nikias, care urmează cu cel mult un sfert de veac după inscripția recent descoperită.

Evident că Nikasó din cele două monumente epigrafice este aceeași fiică a lui Herakleidas, care avea de soț pe Nikias. S-ar părea curios faptul că Nikasó are două monumente, unul sepulcral, din partea lui Nikias și alta din partea altcuiva.

W. Peek ne arată că două inscripții sepulcrale se pot referi la aceiași persoană [16].

---

[16] Werner Peek, *op. cit.*, p. 657.

Dar cele două monumente, aici în discuţie, sînt oare amîndouă de ordin sepulcral ? Se pune adică problema dacă fragmentul epigrafic nou cu numele de Nikasó face parte dintr-un monument funerar sau dacă reprezintă o parte dintr-un monument votiv-onorific. Nu mă îndoiesc că W. Peek, care prin opera sa *Griechische Versinschriften* şi prin toată activitatea sa epigrafică, trece drept o autoritate netăgăduită ca epigrafist-epigramatist, şi că va fi avut multe dificultăţi şi nedumeriri să încadreze fragmentul cel nou cu numele Nikasó. Acest fragment începe cu un acuzativ, care poate fi o indicaţie pentru interpretarea inscripţiei într-un fel sau în altul.

Consultînd pe prof. W. Peek cu privire la fragmentul din Callatis, am putut afla părerea domniei sale. După prof. W. Peek, inscripţia aparţine unui monument votiv-onorific, pe care îl ridică copiii mamei lor Nikasó, fiica lui Herakleidas şi preoteasă, în cinstea zeiţei Artemis, fiica feciorelnică a Latonei.

Iată întregirea textului, aşa cum o concepe W. Peek (cu mici modificări din partea noastră) :

Ἡρακλείδα παῖδα φίλαν θ' ἱέρ[ειαν ἐοῦσαν]
Νικασώ Λήτους Παρθένω[ι εἰσάμεθα]
τέκνα καλὸν φιλότατος ἵν' ἀ[έναου τόδε δεῖγμα]
[μ]ατρὶ γέρας, μνάμα θἄδε γ[ένοιτο λίθος]
[κυδ]αίνος Λητῶι φίλους Ν[ικασοῦς τε Νικίον]
[παῖδα]ς, ἀεὶ δὲ καλόν τὸ [δέφεποιτο κλέος]

În traducere epigrama ar suna cam aşa :

„Pe fiica lui Herakleidas şi scumpa preoteasă Nikasó am aşezat-o fecioarei zeiţei Leto, noi copiii, ca această dovadă de eternă dragoste să fie un dar frumos pentru maica (noastră) şi această piatră o aducere aminte.

Zeiţa Leto cinsteşte pe copiii dragi ai lui Nikasó şi ai lui Nikias, iar pe aceasta pe veci să o însoţească acest renume bun".

UN FRAGMENT D'EPIGRAMME GRECQUE POUR NIKASO DE CALLATIS

Résumé

L'auteur présente un fragment d'inscription en langue grecque, découvert en 1959 à Callatis, dans le voisinage du grand bâtiment public, près de l'extrémité orientale du mur nordique de l'enceinte. Le fragment est un peu détérioré et noirci par le feu. Il présente, sur sa surface lisse, une inscription de sept lignes, dont la hauteur des lettres est de 1,6 cm. L'inscription renferme une série de formes doriques.

Toutefois, le nom de la déesse Léto n'apparaît pas dans sa forme dorique Λατώ , comme chez Pindar, Aischylos et Euripides.

Dans le fragment conservé apparaît le nom de Νικασό nom qui se retrouve dans une autre inscription de Callatis (AEM, VI, 1882, p. 6 n°. 9).

Dans le nouveau fragment épigraphique, on fait deux fois mention de la déesse Léto, ce qui prouve que le culte de cette déesse était connu à Callatis. On ne peut pas préciser s'il existait à Callatis un sanctuaire de la déesse.

Il paraît que la nouvelle inscription est dédiée à la même Nikasó, fille d'Herakleidos, que celle découverte autrefois et publiée par Gr. Tocilescu. L'auteur adopte l'opinion du prof. W. Peek, selon laquelle l'inscription fait partie d'un monument votif-honoraire, que les enfants élèvent à leur mère, Nikasó, la fille d'Herakleidos, prêtresse, en l'honneur de la déesse Artémis, la fille vierge de Léto.

L'auteur date l'inscription au III s.av.n.è., la rapprochant de l'année 300 av.n.è.

DAS FRAGMENT EINER GRIECHISCHEN EPIGRAMM FÜR NIKASO

Zusammenfassung

Der Verfasser stellt ein Bruchstück der Inschrift in griechischer Sprache dar, das 1959 în Callatis in der Nähe des groβen Gebäudes neben dem Ostende der Nordwand der Stadtmauer gefunden wurde. Das Bruchstück ist etwas beschädigt und von Brandspuren geschwarzt.

Auf der glatten Seite befindet sich eine Inschrift von sieben Zeilen deren Buchstaben mit Apices 1,6 cm hoch sind. In der Inschrift sind einige dorische Formen zu erkennen wie z. B. Ἡρακλεῖδα, φιλότατος, μνάμα.

Der Name der Göttin Leto erscheint aber nicht in seiner dorischen Form so wie er bei Pindaros, Aischylos und Euripides erscheint.

Im dem Bruchstück der Inschrift erscheint der Name Νικασό, der in Callatis bereits in einer anderen Inschrift angetroffen wurde.

Im neuen epigraphischen Bruchstück erscheint der Name der Göttin Leto zweimal, woraus zu schlieβen ist, daβ man in Callatis ihren Kultus pflegte. Ob es in Callatis auch ein Heiligtum dieser Göttin gab, kann nicht mit Gewiβheit behauptet werden.

Die neue Inschrift scheint der gleichen Nikaso, Tochter des Herakleidos geweiht zu sein, ebenso wie die früher bereits entdeckte und von Gr. Tocilescu veröffentliche Inschrift (AEM, VI, 1882, p. 6, Nr. 9). Der Verfasser ist derselben Meinung die Professor W. Peek, geäuβert hatte, dergemäβ die Inschrift zu einem Ehren- und Weilhedenkmal gehört, das die Kinder ihrer Mutter Nikasó, Tochter des Herakleidos und Priesterin, zu Ehren der Göttin Artemis, die jungfräuliche Tochter der Lato erhoben.

Der Verfasser datiert die Inschrift in das 3. Jh. v.u.Z. und nähert sie an das Jahr 300 v.u.Z. an.

C. SCORPAN

IMITAŢII GETICE DUPĂ OPAIŢE GRECO-ROMANE

Aşa cum afirmam şi cu alte ocazii, considerăm că cercetarea sistematică a populaţiei băştinaşe getice trebuie să ocupe, de-acum înainte, unul din principalele obiective ale arheologiei Dobrogei.

Formele de manifestare ale culturii materiale getice sînt nu numai complexe şi multiple dar, uneori la o cercetare superficială, se dovedesc insesizabile. Aceasta ne determină, printre altele, să acordăm cea mai mare atenţie oricăror fragmente ceramice, chiar dacă acestea par să rămînă enigmatice după primele contacte.

În articolul de faţă ne propunem să prezentăm cîteva opaiţe lucrate cu mîna după modele clasice greco-romane, de către indigeni geţi de pe teritoriul Dobrogei.

1. Mic opaiţ, lucrat cu mîna dintr-o pastă poroasă, de culoare brună-cenuşie (diametrul fundului = 4 cm, diametrul gurii = 2 cm, înălţimea = 3 cm). Are un corp, grosolan modelat, cu pereţi groşi, cu suprafaţa neregulată. Din corpul aproape cilindric porneşte un cioc, lat la bază şi îngust la vîrf, lung de 2,5 cm, cu un mic orificiu (fig. 1, 2, 3, 4).

Opaiţul lucrat cu mîna este o evidentă imitaţie după modelele greceşti din sec. III—II î.e.n. de tipul în formă de sferă, cu orificiul de alimentare deschis, tip foarte răspîndit şi în Dobrogea [1].

A fost descoperit întîmplător, la M. Kogălniceanu, jud. Constanţa.

2. Opaiţ descoperit la Tomis.

Are o formă ovoidală alungită şi a fost modelat grosolan, cu mîna, dintr-o pastă brună cu impurităţi, (lungimea = 10 cm, lăţimea = 4,5 cm, diametrul orificiului de alimentare = 3 cm, înălţimea = 3 cm).

Are un bazin aproximativ sferoidal, deschis, cu două ciocuri mici, ascuţite, plasate simetric şi opus la cele două extremităţi. Pereţii sînt neregulaţi şi groşi, dînd opaiţului o mare greutate (fig. 5, 6, 7).

---

[1] C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, Constanţa, 1967, tip. II, III, IV, p. 6—8, fig. 2—8.

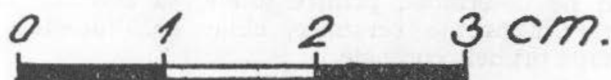

Fig. 1

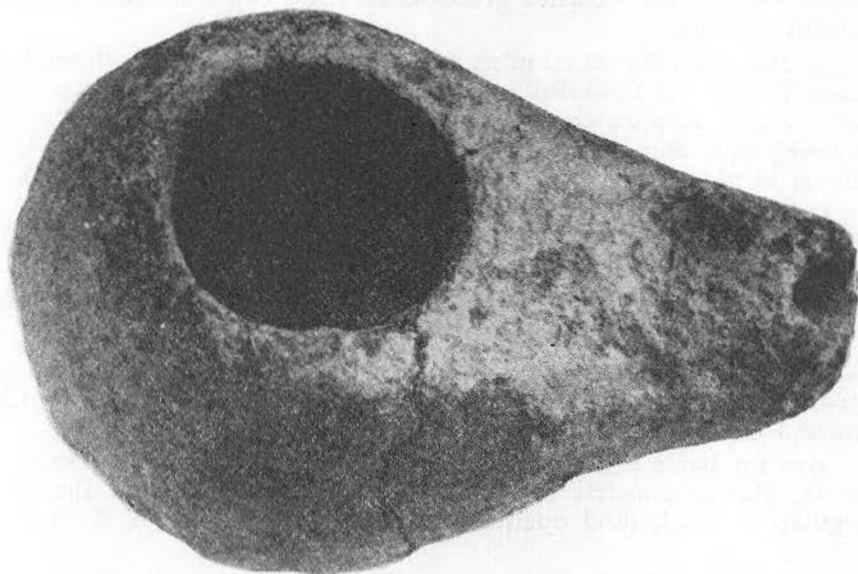

Fig. 2

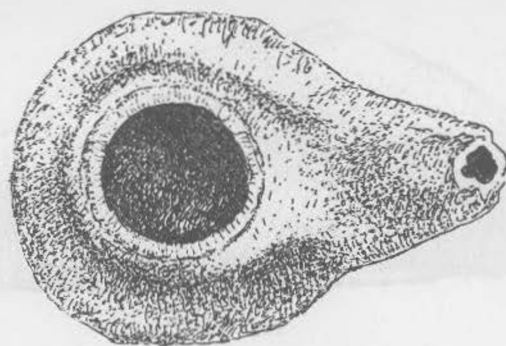

Fig. 3

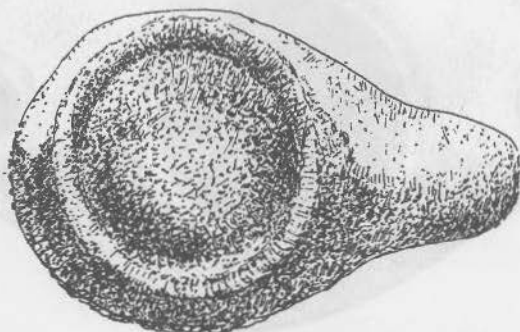

Fig. 4

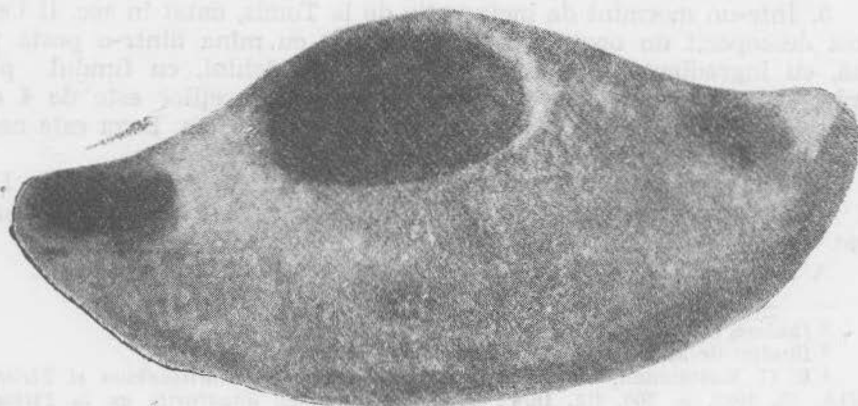

Fig. 5

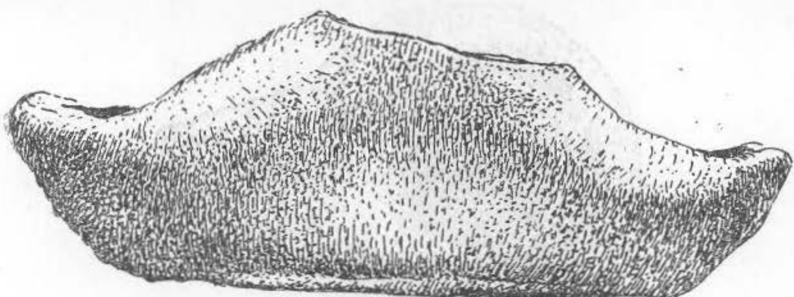

Fig. 6

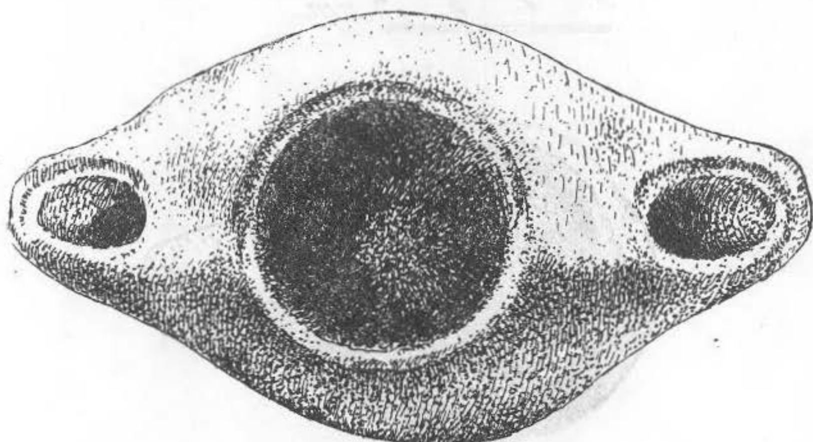

Fig. 7

Acest opaiţ reprezintă o imitaţie locală, getică, după opaiţe greceşti din sec. IV—III î.e.n. din tipul cu bazin deschis şi cu două ciocuri opuse [2].

3. Într-un mormînt de incineraţie de la Tomis, datat în sec. II î.e.n., a fost descoperit un opaiţ grosolan, modelat cu mîna dintr-o pastă poroasă, cu ingrediente. Are forma unei mici străchini, cu fundul plat, simplu, şi cu margini drepte, scunde. Înălţimea pereţilor este de 4 cm, diametrul fundului de 9 cm şi diametrul gurii de 10 cm. Buza este neregulată, lucrată neglijent, ca şi întregul vas (fig. 8, 9).

Opaiţul are urme de ardere secundară. Îşi găseşte analogii la Histria [3], dar şi în lumea nord-pontică, la Tiritaka [4] (sec. IV—I î.e.n.), sau la Ilurat [5] (sec. III—II î.e.n.).

A fost imitat desigur după opaiţele greceşti cu bazin deschis.

[2] *Ibidem*, p. 31, fig. 60, nr. 1.

[3] Studiat de M. Coja — sub tipar.

[4] E. G. Kastanaian, *Ceramica lucrată cu mîna de la Mirmekion şi Tiritaka*, în MIA, 25, 1952, p. 266, fig. 16/4; V. F. Gaidukevici, *Săpăturile de la Tiritaka*, în MIA, 25, 1952, p. 115, fig. 140.

[5] V. F. Gaidukevici, *Ilurat*, în MIA, 85, p. 45, fig. 32/2.

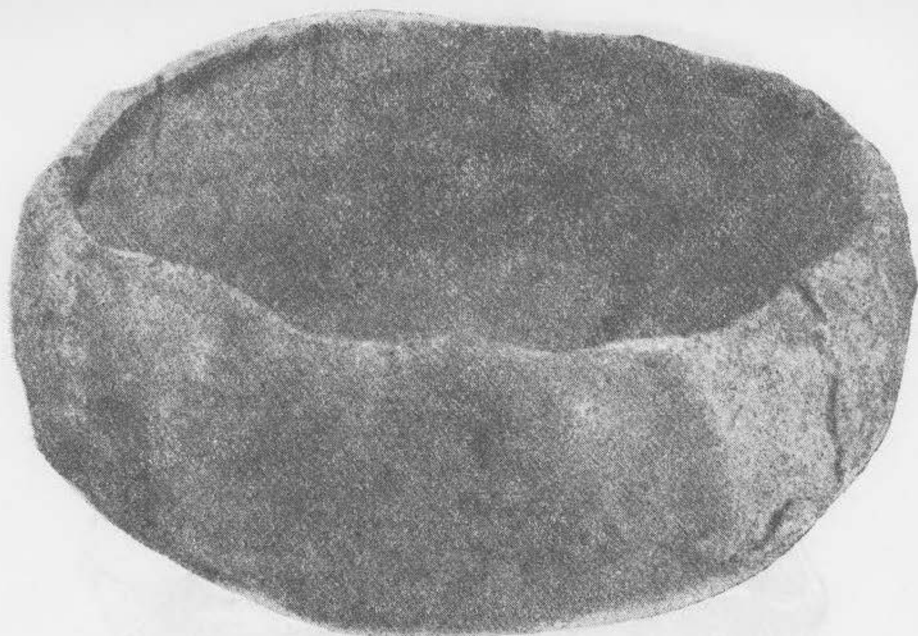

Fig. 8

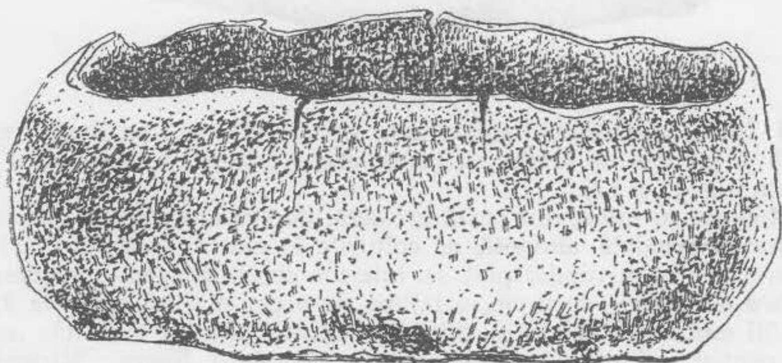

Fig. 9

4. Într-un mormînt din Tomis, datat la începutul sec. I e.n., alături de un unguentarium și de cioburi de epocă romană, se afla, desigur cu scopuri rituale și un opaiț lucrat cu mîna. Pereții au fost modelați din pastă grosolană, avînd o angobă subțire la suprafață. Are forma unei linguri cu margini scunde, cu toarta ruptă. La cealaltă extremitate prezintă o mică șănțuire în buza opaițului, ce servea pentru fixat feștila (fig. 10, 11), Lungimea 10 cm, lățime = 6 cm, înălțime = 1,5 cm.

Acest opaiț a fost imitat după opaițele grecești cu bazin deschis.

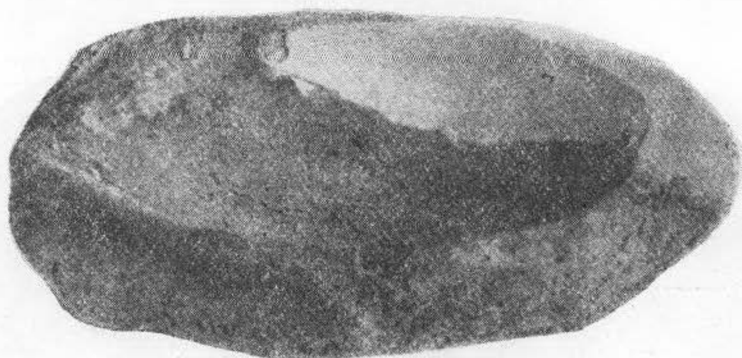

Fig. 10

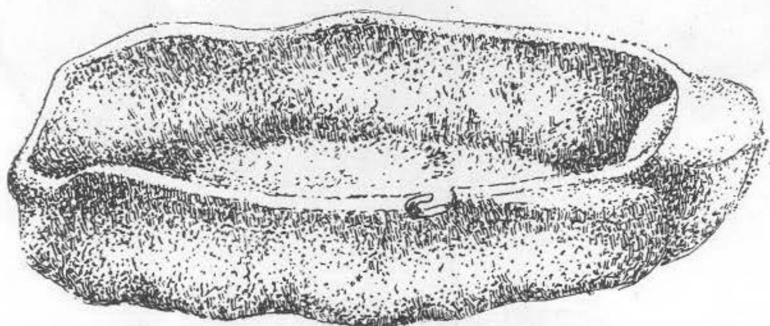

Fig. 11

5. Întru-n mormînt tomitan din sec. II—III e.n., pe lîngă ceramică romană şi un inel de argint cu gemă, era depus şi un opaiţ cu o formă originală (fig. 12 şi 13).

Modelat cu mîna, din pastă grosieră, de culoare cenuşie-negricioasă, are o formă ovoidală, alungită, cu colţurile în muchie dreaptă (naviform). Are pereţii groşi şi fundul plat. În interior prezintă urme de ardere.

Are o lungime de 9 cm, o lăţime de 5 cm şi o înălţime de 3,3 cm.

Mai multe exemplare de opaiţe de acest tip, ca şi modelele ce le-au servit pentru imitaţie, se cunosc la nordul Mării Negre : Mirmekion [6], datate în sec. I—III e.n., la Ilurat [7], datat în sec. II—III e.n.

6. Un fragment dintr-un opaiţ identic cu cel descris mai sus se află în depozitul Muzeului de arheologie Constanţa şi provine de la Dinogeţia (fig. 14).

7. În săpăturile din 1969 din cetatea de la Muzait-Rasova (Sacidava), în strat de sec. VI e.n. a fost descoperit fragmentul unui opaiţ lucrat cu mîna (fig. 15, 16, 17).

---

[6] V. F. Gaidukevici, în MIA, 25, 1952, p. 176, fig. 78.

[7] *Idem*, în MIA, 85, p. 45, fig. 32/3 şi E. G. Kastanaian, în MIA, 85, p. 278, fig. 4/1.

Fig. 12

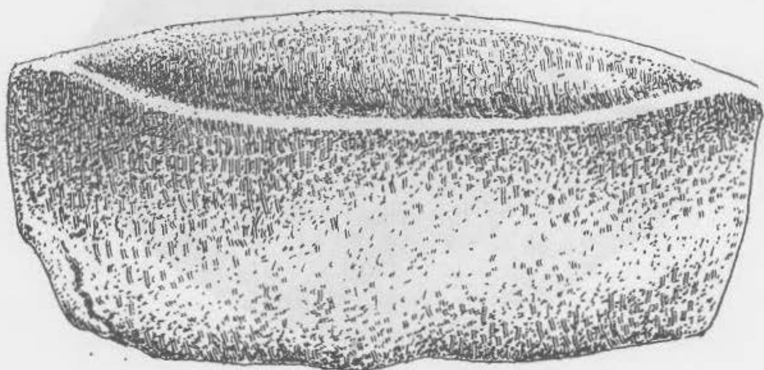

Fig. 13

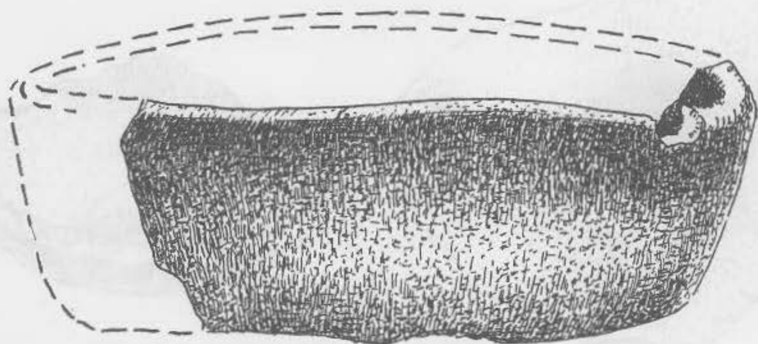

Fig. 14

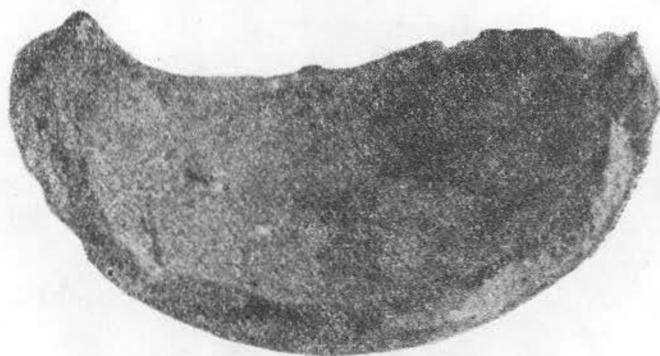

Fig. 15

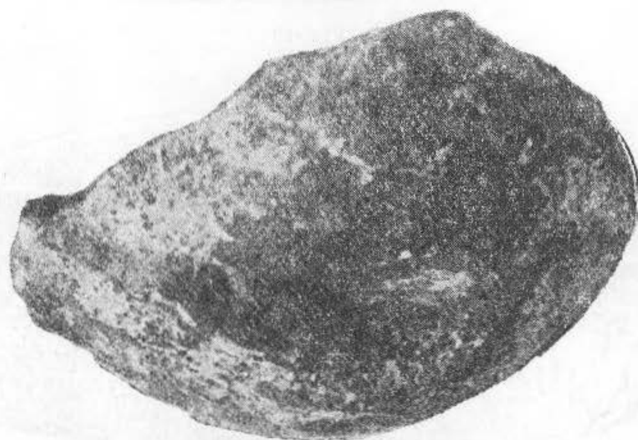
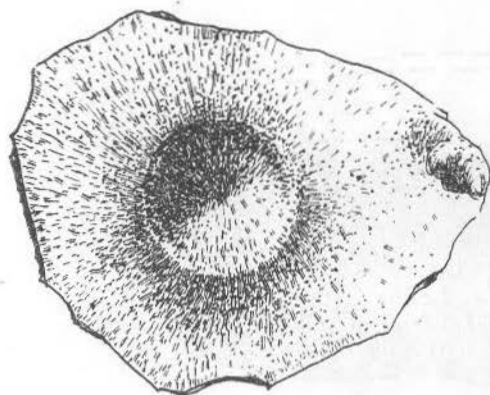

Fig. 16

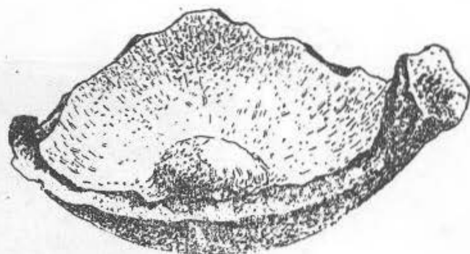

Fig. 17

A rămas numai partea inferioară.

Modelat grosolan din pastă poroasă, neagră, are pereţii subţiri şi friabili. Fundul prezintă o adîncitură pronunţată. Partea superioară lipseşte.

Are următoarele dimensiuni : lungimea = 7 cm, lăţimea = 5,5 cm.

9. Unul dintre cele mai frumoase şi mai interesante opaiţe getice imitate după cele romane a fost descoperit întîmplător la Callatis. Lucrat cu mîna, destul de îngrijit, dintr-o pastă cenuşie densă, amestecată cu nisip şi scoică măruntă, bine amestecată şi bine arsă, are următoarele dimensiuni : lungimea = 12 cm, lăţimea 8 cm, înălţimea = 7 cm, diametrul gurii = 3,5 cm, diametrul fundului = 4 cm.

Este format dintr-un bazin închis, încăpător, turtit, în mijlocul căruia se înalţă un gît cilindric cu buza evazată (fig. 20,21) şi cu un orificiu

Fig. 20 a

larg pentru umplere. De la gît, trasă din buză, porneşte o toartă lăţită, ce se prinde pe muchia corpului şi care are o mică proeminenţă. În partea opusă toartei pornesc două ciocuri (unul este rupt). Pe muchia corpului sînt patru mici proeminenţe ascuţite. Opaiţul a fost ornamentat în mod ingenios. Şiruri de impresiuni sub formă de găurele înfrumuseţează buza, toarta, marginile corpului şi spaţiul anterior aflat între cele două ciocuri. În plus, la baza ciocurilor, cîte o rămurică de brad, incizată adînc.

Pe acest opaiţ lucrat cu mîna se întîlnesc elemente de diferite origini. Astfel, bazinul închis, cu gît de umplere înalt, cu toartă şi cu cioc

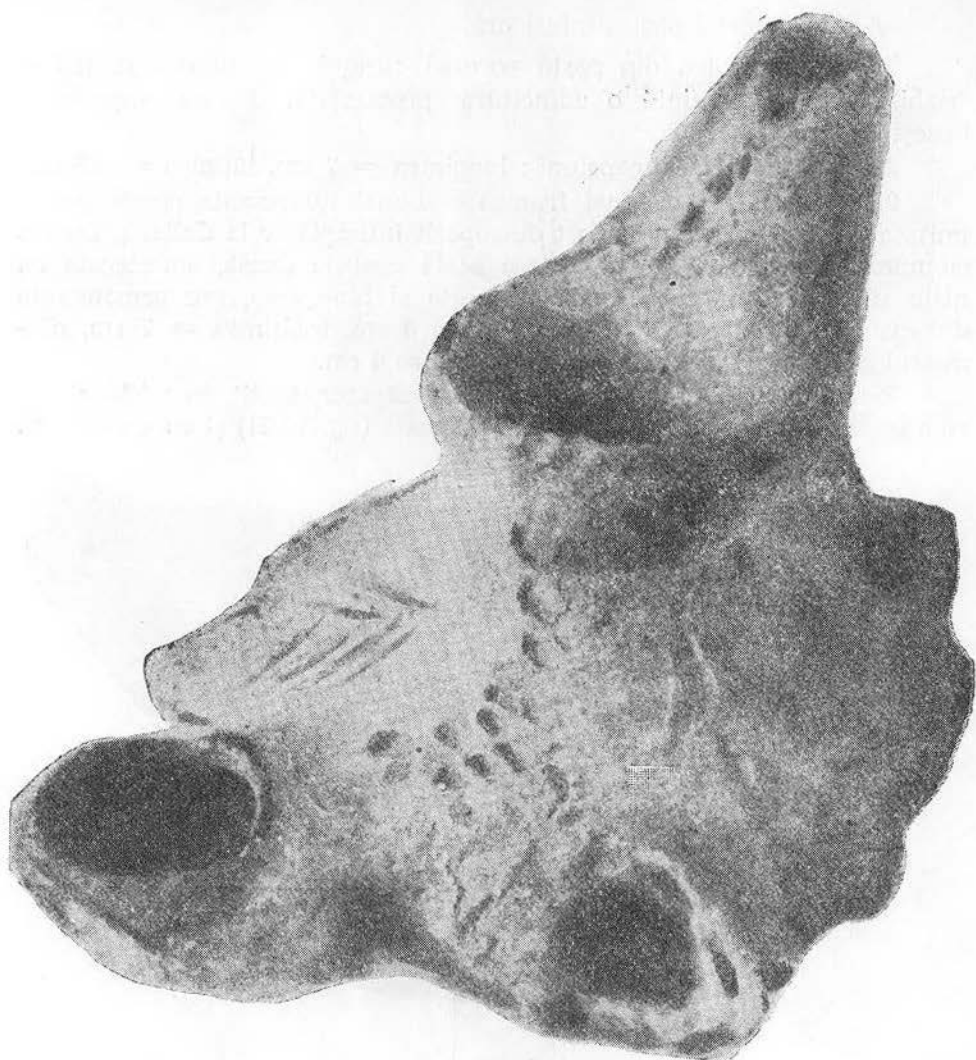

Fig. 20 b

lung, se întîlneşte şi în epoca elenistică [8], dar două sau mai multe ciocuri sînt caracteristice epocii romane [9].

Tehnica modelării, a pastei şi a arderii şi mai ales ornamentarea aparţin populaţiei locale getice. În acest sens trebuie să atragem atenţia asupra unui alt opaiţ lucrat de geţi după model roman — opaiţul lucrat cu mîna, cu gît cilindric şi cu trei ciocuri, descoperit la Popeşti [10].

---

[8] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 8—9, fig. 12.
[9] *Ibidem*, p. 60, fig. 92, p. 122, fig. 137 şi 138, p. 145, fig. 172.
[10] I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Buc., 1969, p. 207, fig. 114.

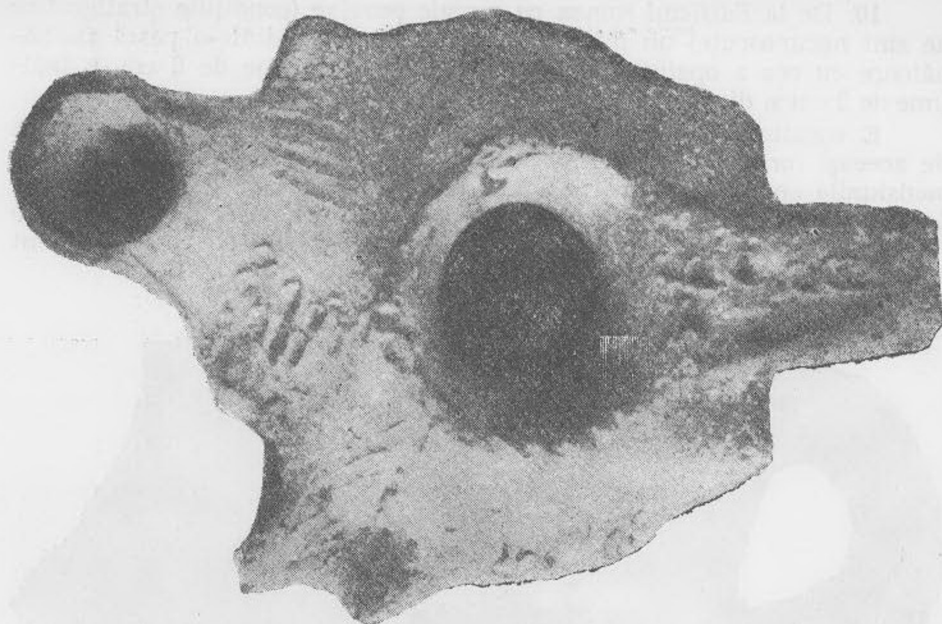

Fig. 20 c

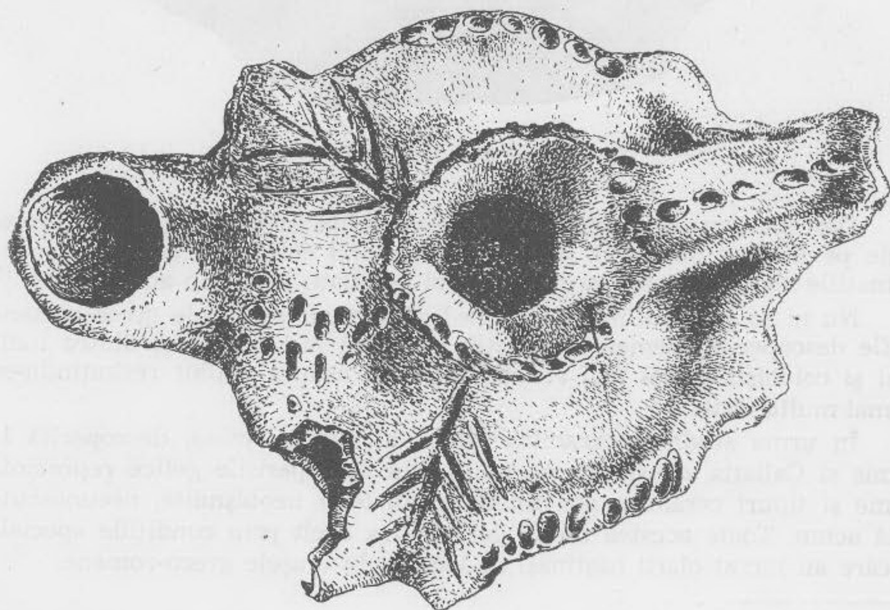

Fig. 21

10. De la *Edificiul roman cu mozaic* provine (condițiile stratigrafice ne sînt necunoscute) un mic opaiț lucrat cu mîna, dintr-o pastă asemănătoare cu cea a opaițului de la nr. 9. Are o lungime de 6 cm, o înălțime de 3 cm și diametrul fundului de 3 cm.

E constituit dintr-un bazin relativ cilindric, continuat cu un gît de aceeași formă și un singur cioc, mult prea mare și larg față de dimensiunile opaițului. O toartă a fost trasă din buză, oprindu-se pe corp. La nivelul de prindere a toartei pe corp, opaițul prezintă două creste terminate cu două mici proeminențe. În general, opaițul a fost neglijent modelat (fig. 22, 23, 24, 25).

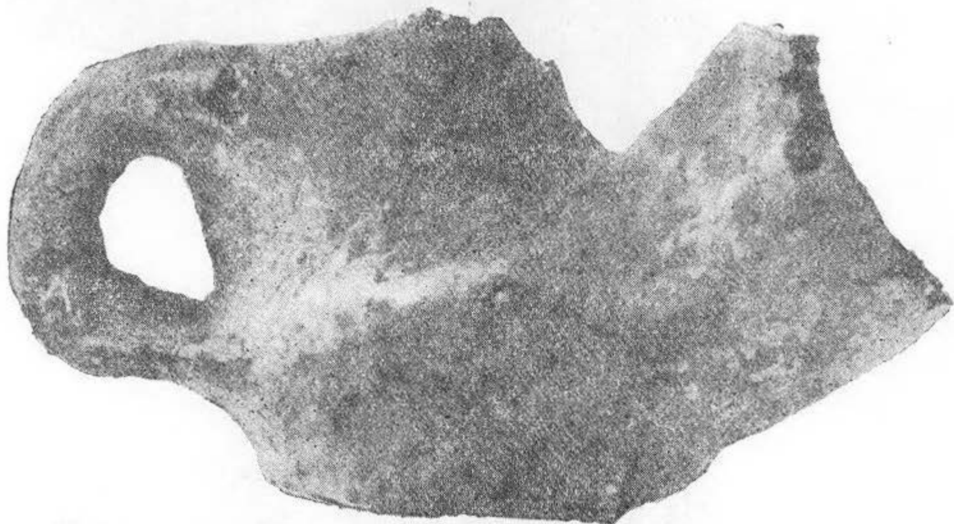

Fig. 22

Descoperirea unor opaițe lucrate cu mîna în centrele de pe litoral și de pe *limesul dunărean* are în primul rînd rolul de a completa informațiile noastre asupra prezenței unei populații getice în aceste orașe [11].

Nu ni se pare întîmplător faptul că tocmai în orașele greco-romane să fie descoperite asemenea imitații, pentrucă aici contactul dintre indigeni și coloniști a fost mai strîns, influența asupra geților resimțindu-se cu mai multă tărie.

În urma studierii ceramicii getice lucrate cu mîna, descoperită la Tomis și Callatis, constatăm că multe din descoperirile getice reprezintă forme și tipuri ceramice noi, unele originale și neobișnuite, necunoscute pînă acum. Toate acestea nu se pot explica decît prin condițiile speciale în care au lucrat olarii băștinași ce locuiau în orașele greco-romane.

---

[11] Vezi C. Scorpan, *Prezența și continuitatea getică în Tomis și Callatis*, în SCIV, 1, 1970, p. 65—95.

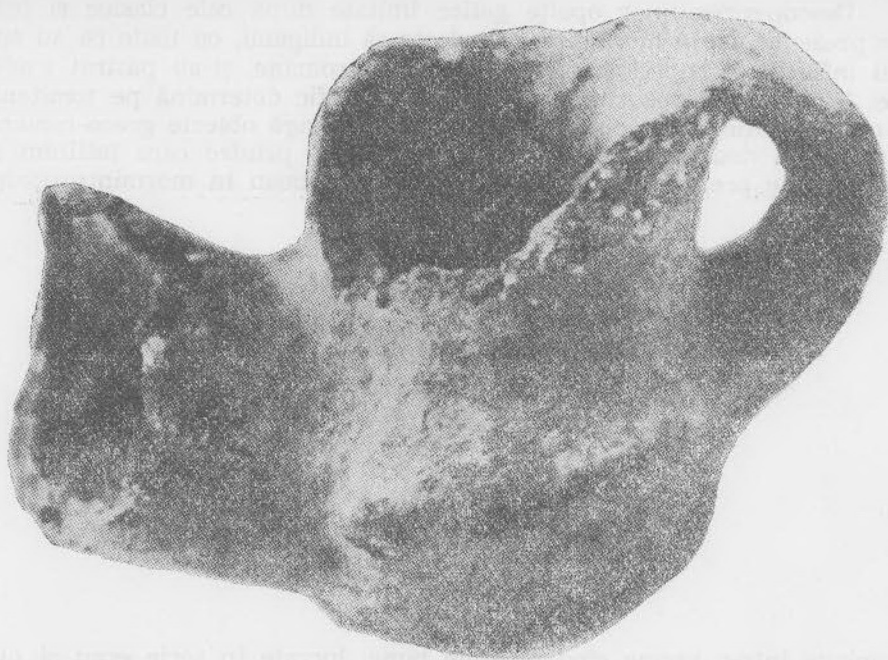

Fig. 23

Fig. 24

Descoperirea unor opaiţe getice imitate după cele clasice şi mai ales prezenţa lor în morminte, dovedeşte că indigenii, cu toate că au suferit influenţele superioare, greceşti şi apoi romane, şi-au păstrat tradiţiile. Numai păstrarea ritualului funerar specific determină pe tomitanii de origine getică să depună în morminte, pe lîngă obiecte greco-romane şi unul sau două vase locale lucrate cu mîna, printre care întîlnim şi unele opaiţe prezentate mai sus. Dacă se depuneau în morminte opaiţe

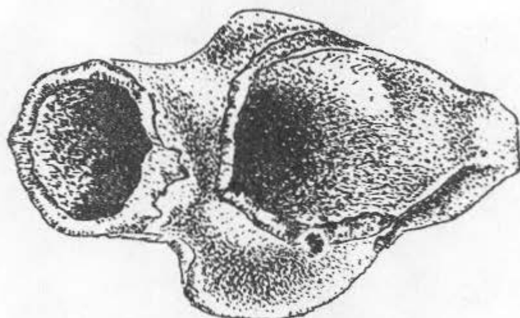

Fig. 25

grosolane într-o vreme cînd opaiţele bune, lucrate în serie erau şi numeroase şi ieftine, acest fapt nu poate fi socotit întîmplător, ci bine determinat de scopuri rituale.

În oraşele de la nordul Mării Negre se cunosc mai multe exemplare de opaiţe lucrate cu mîna din tipul naviform (la noi, nr. 5 şi 6). În acea regiune, ceramica lucrată cu mîna este considerată în ansamblu de cercetătorii sovietici drept sarmatică sau scito-sarmatică, fără a se face preciziuni asupra opaiţelor ce ne interesează [12].

Putem oare să atribuim, pe baza acestor analogii, mormintele din Tomis amintite mai sus, sarmaţilor sau influenţei lor ? O asemenea ipoteză este greu de fundamentat în stadiul actual. Mai plauzibilă ni se pare ipoteza imitării cu mîna a opaiţelor greco-romane în aria litoralului Mării Negre de către aborigenii respectivi dintr-un loc sau altul, fie ei sarmaţi la nordul mării, sau geto-traci pe litoralul de vest, mai ales că existenţa unei populaţii traco-getice se constată şi în regiunile nordice ale Pontului. În sprijinul acestei ultime opinii se situează descoperirea în acelaşi mormînt din Tomis a opaiţului deschis lucrat cu mîna, ovoidal (nr. 995), alături de un cuţit curb, tipic geto-dac. Această asociere ne face să înclinăm către ipoteza atribuirii şi a acestor morminte tomitane de epocă romană (care conţin opaiţe-imitaţii lucrate cu mîna) populaţiei băştinaşe getice.

Faptul că autohtonii continuă să lucreze vase şi opaiţe cu mîna, dovedeşte tăria tradiţiei getice, iar faptul că totuşi unele forme de vase

[12] E. G. Kastanaian, în MIA, 25, 1952, p. 288.

sînt imitate de către geţi după modele superioare greceşti şi romane denotă deosebita receptivitate şi capacitate de adaptabilitate a populaţiei getice dintre Dunărea de Jos şi Marea Neagră.

Încheiem articolul exprimîndu-se speranţa că dacă opiniile noastre nu sînt suficient fundamentate în momentul actual, cercetările viitoare vor trebui să contribuie deplin la confirmarea sau infirmarea lor.

IMITATIONS GÈTES DES LAMPES GRÉCO-ROMAINES

Résumé

L'article presente neuf lampes gétes, travaillés la main. Ce sont des imitations de quelques modèles supérieurs, grecs ou romains, réalisées à l'aide d'un moule.

Les lampes des no 1, 2, 3 sont de l'époque hellénistique tandis que celles des no 4, 5, 6, 7, 8, 9 appartiennent à l'époque romaine.

Les lampes des no 3 (fig. 8, 9), 4 (fig. 10, 11), 5 (fig. 12, 13) ont été découvertes dans des tombes de Tomi.

La découverte de lampes gètes qui imitent des modèles classiques complète les informations que nous possédons sur la présence des Gètes dans les villes de la Dobroudja, tant à l'époque hellénistique, qu'à l'époque romaine. La preuve la plus pregnante est représentée par le fait qu'on a déposé dans les tombes de Tomi quelques lampes travaillées à la main.

Fig. 1. Lampe travaillée à la main, découverte à M. Kogălniceanu.
Fig. 2. La lampe gète du no 1.
Fig. 3. La lampe gète du no 1.
Fig. 4. La lampe gète du no 1.
Fig. 5. Lampe gète découverte à Tami.
Fig. 6. Lampe gète découverte à Tomi.
Fig. 7. Lampe gète découverte à Tomi.
Fig. 8. Lampe gète découverte dans une tombe tomitaine — IIe s. av. n. è.
Fig. 9. Lampe gète découverte dans une tombe tomitaine — IIe s. av. n. è.
Fig. 10. Lampe gète découverte dans une tombe du Ier s. de n. è. Tomi.
Fig. 11. Lampe gète découverte dans une tombe du Ier s. de n. è. Tomi.
Fig. 12. Lampe à forme de nef. Tombe du IIe—IIIe s. de n. è. de Tomi.
Fig. 13. Lampe é forme de nef. Tombe du IIe—IIIe s. de n. è. de Tomi.
Fig. 14. Lampe de Dinogeţia.
Fig. 15. Lampe travaillée à la main au VIe s. de n. è. Sacidava.
Fig. 16. Lampe travaillée à la main ou VIe s. de n. è. Sacidava.
Fig. 17. Lampe travaillée à la main au VIe s. de n. è. Sacidava.
Fig. 20. Lampe gète, découverte à Callatis.
Fig. 21. Lampe gète, découverte à Callatis.

GETISCHE NACHAHMUNGEN VON GRIECHISCH-RÖMISCHEN ÖLLÄMPCHEN

Zusammenfassung

Im Aufsatz werden neun getische handgearbeitete Öllämpchen beschrieben, Nachahmungen von besseren, mit der Form gearbeiteten, griechischen oder römischen Öllämpchen.

Die Öllämpchen Nr. 1, 2, 3, gehören in das hellenistische Zeitalter, und die unter Nr. 4, 5, 6, 7, 8, in das römische.

Die Öllämpchen unter Nr. 3 (Bild 8, 9), 4 (Bild 10, 11., 5 (Bild 12, 13) wurden in Gräben in Tomis gefunden.

Der Fund getischer Öllämpchen, die die klassischen Vorlagen nachahmen, ergänzt die Kenntnisse, die wir über die Anwesenheit der Geten in den Städten der Dobrudscha besitzen, sowohl was das hellenistische als auch was das römische Zeitalter betrifft. Der sprechendste Beweis ist die Beigabe von handgearbeiteten Öllämpchen in Gräber aus Tomis.

Bild 1. — Handgearbeitetes Öllämpchen. Fundort M. Kogălniceanu
Bild 2. — Das getische Öllämpchen von Nr. 1
Bild 3. — Das getische Öllämpchen von Mr. 1
Bild 4. — Das getische Öllämpchen von Nr. 1
Bild 5. — Getische Öllämpchen, Fundort Tomis
Bild 6. — Getische Öllämpchen. Fundort Tomis
Bild 7. — Getische Öllämpchen. Fundort Tomis
Bild 8. — Getische offenes Öllämpchen aus einem Grab von Tomis. 2. Jh.v.u.Z.
Bild 9. — Getisches offenes Öllämpchen aus inem Grab von Tomis. 2. Jh.v.u.Z.
Bild 10. — Getische Öllämpchen aus einem Grab des 1. Jh.u.Z. — Tomis
Bild 11. — Getisches Öllämpchen aus einem Grab des 1.Jh.u.Z. — Tomis
Bild 12. — Nachenförmiges Öllämpchen aus einem Grab des 2.—3.Jh. — Tomis
Bild 13. — Nachenförmiges Öllämpchen aus einem Grab des 2.—3. Jh. — Tomis
Bild 14. — Öllämpchen von Dinogetia
Bild 15. — Handgearbeitetes Öllämpchen aus dem 6. Jh. u.Z. — Sucidava
Bild 16. — Handgearbeitetes Öllämpchen aus dem 6. Jh. u.Z. — Sucidava
Bild 17. — Handgearbeitetes Öllämpchen aus dem 6. Jh. u.Z. — Sucidava
Bild 20. — Getisches Öllämpchen aus Callatis
Bild 21. — Getisches Öllämpchen aus Callatis

AL. SUCEVEANU

DOUĂ NOTE PRIVIND ISTORIA MOESIEI ÎN SECOLUL I î.e.n.

Istoria ţinuturilor de la Dunărea de jos în secolul I î.e.n., deşi bine cunoscută graţie unor ample sinteze, este susceptibilă încă de noi precizări şi interpretări. Asupra a două din momentele cele mai importante — campania generalului roman Marcus Terentius Varro Lucullus şi condiţiile în care s-a încheiat tratatul dintre Roma şi Callatis pe de o parte, caracterul dominaţiei în Balcani a triumvirului Marcus Antonius pe de alta — intenţionăm să ne oprim atenţia în rîndurile de mai jos. Fără a avea la dispoziţie nici un document inedit, capabil să tranşeze anumite aspecte mai obscure ale acestor două momente, nădăjduim că încercarea de a reinterpreta anumite izvoare, chiar dacă nu va fi acceptată, va prilejui cel puţin o replică de natură să aducă noi lumini.

* * *

După cum este bine cunoscut, datarea *foedus-ului* callatian, pus în legătură cu campania lui Lucullus din anii 72/71 î.e.n., se sprijină în primul rînd pe dispoziţia finală, anume aceea a locului unde urma să fie expus tratatul respectiv : r. 14 : *... loc]o optumo in faano Concor[diae.* O sumară trecere în revistă a opiniilor prilejuite de acest ultim aspect ne va edifica mai bine asupra afirmaţiei de mai sus.

Publicat mai întîi de Th. Sauciuc Săveanu fără nici un comentariu [1], tratatul este editat propriu-zis de Sc. Lambrino, un an mai tîrziu [2]. Analizînd contextul istoric al ţinuturilor dunărene în primul secol î.e.n., Sc. Lambrino, chiar dacă — înclinat să dateze paleografic documentul ceva mai timpuriu — aminteşte toate incursiunile romane la Dunăre cu începere din secolul II î.e.n., se opreşte la opinia că tratatul n-a putut fi încheiat decît în vremea imediat următoare campaniei lui Lucullus din

[1] Th. Sauciuc Săveanu, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 456, j (şi nu i cum apare în text) cu fig. 43 de la p. 457.

[2] Sc. Lambrino, *Inscription latine de Callatis*, CRAI, 1933, pp. 278—288.

anii 72/71 î.e.n. Cît privește partea finală se menționează pur și simplu că este desigur vorba de templul Concordiei din Roma.

La un an după apariția articolului mai sus menționat A. Passerini publica un articol amplu, în care *foedus*-ul callatian era integrat în seria celorlalte tratate încheiate în timpul republicii[3]. Chiar dacă lecturile sale n-au fost acceptate integral de cei ce s-au ocupat, după această dată, de documentul pe care-l comentăm, este sigur că lui A. Passerini i se datorează înțelegerea complexă a tratatului dintre Roma și Callatis. Din punctul de vedere care ne interesează aici, învățatul italian menține datarea lui Sc. Lambrino subliniind doar că așezarea copiei de la Roma în templul Concordiei este inuzitată, toate tratatele de acest fel fiind expuse în templul lui Jupiter Capitolinus [4].

Primul semn de întrebare îl indică tot un savant italian, S. Accame, care, în legătură cu formula finală *loc]o optumo,* lasă să se înțeleagă că precizarea expresă ar conveni mai curînd pentru Callatis, decît pentru Roma [5]. Răspunsul, constituind de fapt o revenire asupra unui punct de vedere mai vechi, a fost formulat de G. De Sanctis, după care atît așezarea tratatului în templul Concordiei cît și formula care precede, *loc]o optumo,* s-ar explica prin incendiul suferit de marele templu al lui Jupiter Capitolinus, închis din această cauză între 83 și 69 î.e.n. Astfel, tratatul cu Callatis a fost expus în mod excepțional în templul Concordiei, ceea ce a făcut necesară și adăugarea formulei suplimentare, suspectată de A. Accame ca referindu-se la Callatis [6].

Chiar dacă explicația lui G. de Sanctis, pornită de la premiza că foedus-ul a fost încheiat în 72/71 î.e.n., a devenit între timp un element pentru datarea însăși a inscripției, certitudinea părea cîștigată și cele două încercări ale lui E. Lommatzsch [7] și Dem. St. Marin [8] de a antedata documentul campaniei lui Lucullus n-au reușit să convingă.

---

[3] A. Passerini, *Il testo del foedus di Roma con Callatis, Athenaeum,* XIII, 1935, pp. 57—72.

[4] A. Passerini, *op. cit.,* p. 70 propune lectura ultimelor rînduri după cum urmează: *[Hoc foedus in tabulum ahe]nan utei scriberetur ac [figeretur altera Romae in Capitolio loc]o optumo in faano Concor[diae, altera Callati.* De reținut că în întregirile lui A. Passerini nu figurează despărțirea pe rînduri.

[5] S. Accame, *Il dominio romano in Grecia della guerra acaica ad Augusto,* Roma, 1946, p. 88 nota 1. Se aduc în sprijin tratatul cu Astypalaia și *Senatusconsultum de Bachanalibus* unde formulări ca ἐν τ]όπῳ δημοσίῳ [καὶ ἐπιφανῶς?] προκειμένῳ sau respectiv *ubei facillumed gnoscier potisit* se referă nu la Roma ci la orașele unde urmau să fie expuse documentele amintite.

[6] G. De Sanctis, *Storia dei Romani,* Firenze, 1953, vol. IV, 2, 1, p. 299 nota 785. Cf. de același și în *Riv. di Fil. e d'Istr. classica,* LXIII, 1935, p. 425.

[7] E. Lommatzsch, CIL, I², 1943, nr. 2676 datează documentul înaintea anului 90 î.e.n.

[8] Dem. St. Marin, *Il foedus romano con Callatis,* în *Epigraphica,* X, 1948, pp. 103—130, întemeiat pe argumente lingvistice și istorice propune o dată în jurul anului 140 î.e.n.

Astfel, rînd pe rînd R. Vulpe [9], sau D. M. Pippidi [10], A. Degrassi [11] sau H. Bengtson [12] confirmă datarea lui Sc. Lambrino — G. De Sanctis, devenită tradițională.

Nu este în intenția noastră de a discuta, în cadrul unei note atît de restrînse, contextul istoric în care se presupune că s-a încheiat acest tratat. Să amintim deci doar în treacăt că înainte de anii 72/71 î.e.n. cetățile vest-pontice făcuseră în chip statornic parte din alianța anti-romană a lui Mithridate al VI-lea Eupator [13] și tocmai acest fapt l-a făcut pe generalul roman Lucullus să procedeze la cucerirea, prin distrugere sau nu, a cetăților amintite [14]. În aceste condiții e mai greu de crezut că

---

[9] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 96 și recent în *Din Istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, pp. 25—26 (pentru ușurință vom prescurta titlul acestei lucrări prin D.I.D. II).

[10] În ultimă instanță vezi D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, vol. I. (= D.I.D., I, București), 1965), pp. 276—280.

[11] A. Degrassi, *Inscriptiones latinae liberae rei publicae*, II, Firenze, 1963, pp. 37—38, nr. 516.

[12] H. Bengtson, *Griechische Geschichte, Sondersausgabe*, München, 1965. p. 491.

[13] Cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 269—272. Adaugă emisiunile callatiene care adoptă nominalul regelui pontic, purtînd pe avers efigia lui Mithridate, eventual și a lui Ariarathes (cf. B. Pick, *Die antiken Münzen*, I, 1, Berlin 1898, p. 92 ; mai recent vezi pentru iconografie și G. Kleiner, *Bildnis und Gestalt des Mithradates*, în JDAI, 65, 1953, pp. 73—95 (articol semnalat nouă de prof. B. Mitrea, căruia îi mulțumim și aici). De altfel nu numai orașul Callatis dar și Histria și Tomis vor emite monede cu efigia lui Mithridates avînd și nominalul acestuia. Cf. B. Pick, *op. cit.*, p. 154 și K. Regling, *Die Antiken Münzen*, II, 1, Berlin, 1910, pp. 606—607. Colegul numismat Gh. Poenaru Bordea îmi semnalează articolul lui J. Price, *Mithradates VI Eupator, Dionymus and the coinages of the Black Sea*, în *Numismatic Chronicle*, VIII, 1968, pp. 1—12 (pe care n-am avut posibilitatea să-l consult), unde se face între altele distincția între monetăria regală a regelui pontic în care include și staterii de la Bizanț (monedele de aur fiind bătute, după autor, de însuși Mithridates) spre deosebire de Messembria și Odessos, încurajate să-și bată ele singure monede de argint și de bronz. Gh. Poenaru Bordea îmi atrage însă atenția că în orașele grecești de pe teritoriul Dobrogei s-au emis în această perioadă monede de aur care păstrează toate caracteristicile monetăriei autonome (numele orașului, al magistraților, absența indicației erei regale) ceea ce ar putea să indice o deosebire de regim politico-juridic, i-am zice preferențial, față de vecinele lor de la sud, în cadrul alianței cu regele pontic.

[14] Pentru texte vezi D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 277 nota 47. Dacă într-adevăr distincția pe care o face Eutropius (VI, 10) între modalitatea în care a fost luată Apollonia — *evertit* — și verbul *cepit* folosit pentru celelalte cetăți este de natură să dea de gîndit, nu credem că întîmplarea care a făcut ca tocmai de la Apollonia să provină inscripția atestînd prezența unei garnizoane a lui Mithridate în oraș (IGB, I, 392) exclude posibilitatea existenței și a altor garnizoane în celelalte orașe cu atît mai mult cu cît nici verbul *capio* (pe lîngă Eutropius vezi și la Eusebius, *Chron*, p. 152 (ed. Helm) 22—25 unde se folosește același verb), nici *occupo* (Sextus Rufus, IX) nu par să indice un contact mai blînd între Lucullus și orașele grecești. Pentru aceasta pledează chiar textul menționat din Eutropius unde după ce spune că Apollonia a fost distrusă iar celelalte orașe luate, Lucullus, *belloque confecto, Romam rediit*. Un indiciu în plus ar putea eventual să-l constituie încetarea emisiunilor monetare autonome odată cu campania lui Lucullus (cf. B. Pick, *op. cit.*, p. 154 pentru Histria iar pentru Callatis p. 92 ; pentru Tomis cf. K. Regling, *op. cit.*, p. 608 ; în acelaș sens cf. și Em. Condurachi, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 515).

Romanii, recent înstăpîniţi în oraşele de pe coasta de vest a Mării Negre, se vor fi grăbit să încheie un tratat de alianţă, desigur un *foedus aequum*, cu o cetate fidel supusă pînă atunci marelui duşman al Romei [15].

Dar cum, măcar principial, nu există certitudine absolută că oraşele greceşti vest-pontice au participat de bună voie la alianţa cu Mithridate — lucru pe care oricum ar fi fost, vor fi încercat desigur să-l demonstreze noului stăpîn — nici că sub aparenta egalitate ce derivă din clauzele tratatului nu se va fi ascuns în fond o subordonare (= *foedus iniquum* ?) care să convină mai bine situaţiei de fapt, în ambele cazuri fiind deci obligaţi, după cum se remarcă, a forţa evidenţa documentelor, preferăm să comentăm cîteva detalii care derivă din însuşi conţinutul inscripţiei.

Este vorba mai întîi despre însăşi limba în care e redactat documentul. A Passerini a relevat detaliul că tratatul pe care îl discutăm este singurul de limbă latină din vremea republicii, toate celelalte fiind scrise în limba greacă [16]. Este inutil de subliniat că pentru a menţine datarea tratatului în anii 72/71 î.e.n. sau chiar pînă în 30 î.e.n. ar trebui explicată această excepţie, oraşul Callatis nefiind cu nimic deosebit de alte oraşe greceşti.

Al doilea element se referă de data aceasta la locul unde a fost expus tratatul şi am văzut că, cu o singură excepţie — aceea a lui S. Accame — există o unanimitate în a considera că e vorba de templul Concordiei de la Roma. Nu ştim să se fi relevat pînă acum detaliul că termenul de *fanum* nu apare niciodată ca desemnînd templul Concordiei din Roma [17], mai mult chiar el nu apare, epigrafic vorbind, niciodată în legătură cu vreun monument religios roman din capitala Imperiului [18]. E deci mai greu de crezut că lapicidul callatian nu va fi ştiut că acel *celeberrimum templum* al Concordiei, construit în anul 367 î.e.n. nu putea fi confundat cu un *fanum*.

Aşa stînd lucrurile, supoziţia lui S. Accame prinde consistenţă şi deci rîndul 14 al cunoscutului tratat : *loc]o optumo in faano Concor[diae,*

---

[15] Ideia a fost dezvoltată pentru prima dată, dacă nu ne înşelăm, de către Dem. St. Marin, *op. cit.*, pp. 122—123 şi 129. Pentru analogii vezi consideraţiile lui H. Bengtson, *Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde*, I, München, 1967, p. 120 în legătură cu condiţiile cu totul excepţionale, legate în special de atitudinea pe care au avut-o în conflictul dintre Antiochos III şi Roma, în care cetăţile greceşti din Asia Mică au primit titlul de *civitates liberae et immunes* după pacea de la Apameia (188 î.e.n.). Pentru părerea că tratatul callatian reprezintă un *foedus aequum*, cf. A. N. Sherwin-White, *The roman citizenship*, Oxford, 1939, p. 159 nota 1.

[16] A. Passerini, *op. cit.*, p. 71.

[17] Cf. Aust., RE, IV, 1901, col. 831—835 s.v. Concordia, 5 ; K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, Münches, 1960, pp. 237—238 ; W. Eisenhut, *Der kleine Pauly*, I, 1964, col. 1268—1269, sv. Concordia.

[18] Samter, RE, VI, 1909, col. 1996 s.v. *fanum* „Vorwiegend aber werden *aedes* ausserrömischer Gottheiten als *fana* bezeichnet, wie sich aus dem Sprachgebrauch der Schriftsteller und namentlich der Inschriften ergibt ; unter den ziemlich zahlreichen Inschriften, in denen das Wort *F(anum)* vorkommt (Zusammenstellung bei Ruggiero, *Diz. epigr.*, III, 34) ist nur eine stadtrömische (CIL, VI, 844) und auch diese bezieht sich möglicherweise auf einen ausserhalb der Stadt selbst gelegenen Tempel".

se referă foarte posibil nu la Roma, ci la Callatis unde, de mai bine de zece ani sîntem informați despre existența unui [ναός] Ὁμονοίας (= *fanum Concordiae*). Într-un decret callatian de la începutul secolului I e.n. în onoarea lui Ariston fiul lui Ariston, publicat de același Th. Sauciuc Săveanu, se citește în r. 18—21 : ἐνγράψαι [δὲ τό/ψάφι]σμα εἰς τελαμῶνα λευκ[οῦ/λίθου] καὶ ἀναστ[ῆ]σα[ι εἰς τὸν/ναὸν τ]ᾶ[ς] Ὁμονοίας[19].

Avem deci dovada clară că la începutul erei noastre la Callatis exista un templu al Concordiei, mai mult chiar că în acest lăcaș sacru se obișnuia expunerea unor decrete de onorare a unor cetățeni callatieni, ale căror binefaceri pentru oraș nu pot fi desprinse de efuziunile de loialitate față de noii stăpîni, în ochii cărora liberalitățile unui cetățean bogat însemnau indirect un sprijin acordat dominației romane[20]. E deci mai mult ca probabilă presupunerea că în același templu să se fi expus copia callatiană a tratatului care consfințea alianța cu romanii[21]. Secundară ca importanță, întregirea pe care o propunem în acest caz pentru rîndurile 13—14 pare să aducă ea însăși o confirmare indirectă ipotezei de mai sus. Menținînd deci observațiile lui Dem. St. Marin, cele mai exacte și în același timp conforme cu realele dimensiuni ale pietrei, avem a citi în lumina noii ipoteze : *...scriberetur ho[c*[14] *Callati loc]o optumo in faano Concor[diae*[22].

Dacă, așa cum ne asigură Dem St. Marin, sfîrșitul rîndului 13 este de citit *ho[c* și nu *ac*, ca pînă acum, atunci *hoc* nu putea indica decît

---

[19] Th. Sauciuc-Săveanu, *Ariston, Aristons sohn, aus Kallatis*, Dacia, N.S. II, 1958, pp. 207—225. În recenzia lui L. Robert (J. et L. Robert, BÉ, în RÉG, LXXIII, 1960, pp. 176—177 nr. 265) lectura rîndurilor în discuție este transcrisă astfel : ενγράψαι [δὲ τὸ ψάφισμα εἰς τελαμῶνα λευκοῦ λίθου] καὶ ἀναστ[ῆ]σα[ι εἰς τὸν ναὸν τ]ᾶ[ς] Ὁμονοίας. Pentru datarea acestui decret Th. Sauciuc Săveanu invocă nu numai argumente paleografice dar și prezența aceluiaș everget în alte trei decrete contemporane dintre care unul este datat precis pe baza eponimatului lui Cotys între anii 12—19 e.n. (Cf. Th. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, I, 1924, p. 139 nr. 2). Adaugă observațiile lui V. Pârvan, *ibidem*, pp. 363—367 și recent ale lui D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 302, nota 75).

[20] Nu am putut consulta lucrarea lui E. Skard, *Zwei rel. Begriffe (Evergetes-Concordia), Avhandl. Norsk. Videnkaps-Akad*, Oslo, 1931, 2, pp. 202 și urm.

[21] Th. Sauciuc Săveanu, în *Dacia*, N.S. II, 1958, p. 220 pare să înțeleagă la fel lucrurile cînd afirmă „Von diesem Heiligtum in Kallatis zeugt auch die von uns in Dacia, III—IV, 1927—1932, S. 456 und ff., Zeile 15, veröffentlichte lateinische Inschrift. Dort erfahren wir, dass die zwischen den Römern und der Stadt Kallatis getroffene Vereinbarung *loco optimo in faano Concordiae* aufzubewahren sei". Mai departe se afirmă că tratatul s-ar data în vremea campaniei lui Lucullus ca urmare a precizărilor lui S. Lambrino.

[22] Pentru comparație iată diferitele lecțiuni : S. Lambrino, *op. cit.*, p. 280, *schriberetur ac [po/neretur loc]o optumo in faano Concor[diae]* ; A. Passarini, *op. cit.*, p. 70 ; *scriberetur ac [figeretur altera Romae in Capitolio loc]o optumo in faano Concor[diae, altera Callati...* ; Dem. St. Marin, *op. cit.*, p. 114 : *scriberetur ho[c Romae in loc]o optumo faano Concor[d...* ; A. Degrassi, *op. cit.*, p. 38 : *Scriberetur [at]q[ue(?) figeretur Romae in Capitolio loc]o optumo in faano Concor[d(iae), altera Callati... proponeretur]*. După cum se înțelege doar la Sc. Lambrino și Dem. St. Marin se vădește o preocupare pentru numărul literelor din fiecare rînd. Lectura propusă mai sus în text respectă, după cum se vede, numărul de 7 litere dinaintea cuvîntului *loc]o*.

exemplarul găsit la Callatis, „acesta“, și deci nu mai poate fi vorba, nici din acest punct de vedere de „celălalt“ exemplar de la Roma [23].

Lipsită de importanță în aparență, precizarea locului de expunere a tratatului are darul, după cum se înțelege, să scoată din discuție argumentul lui G. de Sanctis. Ne mai fiind vorba de templul Concordiei din Roma, datarea *foedus*-ului callatian nu mai trebuie circumscrisă între 83 și 69, mai exact, dacă se admite că el a fost încheiat *după* campania lui Lucullus, în 71/70 î.e.n.

Precizarea de mai sus nu are însă decît calitatea de a elimina o falsă certitudine, eliminare importantă chiar dacă ea constituie un pas înapoi în cercetarea datei la care s-a putut încheia acest tratat.

Teoretic o dată imediat următoare campaniei lui Lucullus nu este de exclus ; pentru aceasta ar trebui să se demonstreze în ce măsură contextul istoric permite o asemenea încadrare, și am văzut că ipoteza e mai greu de susținut. Ar rămîne deci să ne îndreptăm atenția fie către o datare mai timpurie, coherent susținută de Dem St. Marin [24], întemeiat în special pe argumente lingvistice, la care s-ar putea adăuga o cercetare, eventual mai circumspectă, a primelor contacte dintre stăpînirea romană și ținuturile pontice [25], fie, mai probabil, către o datare mai tîrzie, dacă se ia în considerație faptul că tratate scrise în limba latină se păstrează în special din vremea Imperiului, și că, pînă la o nouă descoperire, cea mai veche indicație despre templul Concordiei de la Callatis datează din aceiași vreme [26].

* * *

Problema caracterului dominației în Balcani a lui Marcus Antonius, mai puțin discutată în ultimele sinteze despre istoria Dobrogei

---

[23] Pentru lectura *ho[c*, în loc de *ac* cf. Dem. St. Marin, *op. cit.*, pp. 107—108. Din lectura comparativă a *foedus*-urilor republicane nu rezultă o regulă fixă pentru indicarea expresă a ambelor locuri unde urma să se expună tratatul cf. Syll [3] 732 (tratatul dintre Romani și Thyrheeni din anul 94 î.e.n.) și IGRR IV, 33 (tratatul dintre Roma și Mytilene din 25 î.e.n.).

[24] Dem. St. Marin, *op. cit.*, pp. 115—130.

[25] Cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 275. Adaugă misiunea la Dunăre a lui Tib. Sempronius Longus (în 191 î.e.n.) Plutarh, *Cato*, 12 ; M. Didius înaintea anului 110 î.e.n. (Sext. Ruf. IX și Amm. Marcell, XXVII, 4) și Volso în 108 î.e.n. (Florus, *Epit.*, II, 39, 6).

[26] Presupunerea că tratatul s-ar fi încheiat atît de tîrziu se lovește de două contra argumente. Mai întîi ar trebui explicat arhaismul constant al limbii folosite în inscripție dacă nu cumva e vorba de o consacrare a anumitor formule, independent de evoluția limbii curente. Apoi de faptul că în cel puțin două texte referitoare la ținuturile de la Dunărea de Jos (Dio Cassius, XXXVIII, 10, 3 pentru anii 62/61 î.e.n. și Suetoniu, *Augustus*, III, 3, pentru anii 60/59 î.e.n.) se vorbește de σύμμαχοι respectiv *socii.*, dacă nu admitem, împreună cu Dem. St. Marin, *op. cit.*, pp. 118—122, că nici una din cele două indicații nu se referă la cetăți ci la populațiile învecinate. Pentru aceasta vezi mai jos nota 62. O eventuală confirmare a apariției în vremea imperială a conceptului de Concordia = Ὁμονοία , înțeleasă acum ca o alianță greco-romană, o constituie existența unor monede tomitane purtînd legenda ΟΜΟΝΟΙΑ ΕΥΕΤΗΡΙΑ/ΤΟΜΙΤΩΝ (cf. M. C. Sutzu, *Contribuțiunea numismaticei la istoria antică a României transdunărene*, ARMSI, XXXVIII, 1916, pp. 524—525. Pentru analogii cf. Zwicker, RE, VIII, 1913, col. 2265—2269, s.v. *Homonoia*.

în antichitate, dintr-o evidentă lipsă de date circumstanţiate, a fost reactualizată recent printr-un important articol al Mariei Chiţescu, Reluînd analiza ariei de răspîndire a monedelor emise de triumvir pentru armată, cercetătoarea amintită ajungea la concluzia că regatul lui Dicomes poate şi trebuie să fie localizat în Moldova, unde se găsesc 420 din totalul de 553 de exemplare de pe întreg teritoriul României, monede explicate de autoare ca ajungînd aici în special pe calea subsidiilor militare primite de către oamenii lui Dicomes de la aliatul lui, Marcus Antonius [27]. Cum, pînă la formularea unei opinii contrare, argumentul Mariei Chiţescu ni se pare *singurul* capabil să tranşeze problema localizării lui Dicomes [28], mai important, din punctul de vedere care ne interesează aici, este de a releva că asemenea raporturi cu geţii nord-dunăreni nu puteau avea loc decît în măsura în care sudul Dunării reprezenta o zonă în care triumvirul sau oamenii săi se vor fi putut mişca în voie, dacă nu cumva vor fi exercitat o autoritate, nu atît de nominală, pe cît s-a crezut şi se mai crede încă.

Înainte de a trece la analiza unor izvoare literare sau epigrafice în legătură cu acest ultim aspect ni se pare util a reaminti că din punct de vedere numismatic Dobrogea pare a oferi cele mai slabe argumente pentru o reală stăpînire a triumvirului Marcus Antonius. Căci în fapt nu cunoaştem decît 13 monede provenind de la Costineşti [29], Dinogeţia [30], Histria [31], Niculiţel [32], Tulcea [33], Enisala [34], databile între 38—31 î.e.n. [35].

---

[27] M. Chiţescu, *Unele aspecte ale relaţiilor dintre Dicomes şi Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice (o problemă de geografie istorică)*, în SCIV, 4, 19, 1968, pp. 655—665. Ipoteza fusese formulată mai de mult, pe baza unor argumente de ordin arheologic de N. Gostar, *Apulum*, V, 1964, p. 143.

[28] Luarea de poziţie a acad. C. Daicoviciu *(Însemnări despre Dacia (XVIII). Unde a stăpînit Dicomes?* în *Steaua*, XX, 2, 29, 1969, pp. 100—101) prin care se respinge localizarea lui Dicomes în Moldova, bastarnii fiind în fapt aliaţii lui Marcus Antonius şi în acelaş timp beneficiarii soldelor lui, are mai curînd o valoare metodologică întrucît nu cunoaştem contingente de bastarni clar atestate în armata lui Marcus Antonius şi nici nu mai e atît de uşor probantă prezenţa lor în Moldova pînă în jurul anului 31 î.e.n., dată înainte de care par să fi fost împinşi, poate ca urmare chiar a expansiunii getice a lui Burebista, mai spre Est. Vezi în acest sens M. Babeş, *Noi date privind arheologia şi istoria bastarnilor (O „fibulă pomeraniană" descoperită în România)*, SCIV, 20, 2, 1969, pp. 195—217.

[29] M. Chiţescu, *op. cit.*, p. 661, nr. 9 (5 monede).

[30] *Ibidem*, p. 661, nr. 11 (1 monedă).

[31] *Ibidem*, p. 662, nr. 18 (1 monedă); Adaugă H. Nubar în *Dacia*, N.S. VII, 1963, p. 247 şi nota 7 (1 monedă, cealaltă fiind înregistrată de M. Chiţescu) precum şi informaţia colegului Gh. Poenaru Bordea care a identificat o a treia monedă provenită din săpăturile de la Sectorul ER.

[32] C. Deculescu, în SCIV, XVII, 3, 1966, pp. 577—592, nr. 7 şi 9 (2 monede databile în anii 36 şi respectiv 31 î.e.n.).

[33] C. Preda, şi G. Simion, în S.C.N., III, 1960, pp. 545—546 (1 monedă din 38/37 î.e.n.).

[34] Moneda, provenind din săpăturile lui M. Babeş, a fost identificată de Gh. Poenaru Bordea.

[35] Nu ne facem iluzia de a fi alcătuit o listă completă. Cît priveşte zona balcanică în general, ne mulţumim a cita pe M. Chiţescu, *op. cit.*, p. 655 nota 3, după care monede „pentru legiuni" existau în cantitate foarte mică.

Dar cum aceste monede au putut pătrunde aici, spre deosebire de cele din Moldova, și pe calea comerțului ele nu pot fi în nici un caz un argument pentru o subordonare efectivă sau nu a zonei dobrogene lui Marcus Antonius.

O sumară analiză a evenimentelor din timpul celui de-al doilea triumvirat va avea credem darul să creieze un fundal mai amplu, în funcție de care acțiunile lui Marcus Antonius în Balcani vor putea fi mai bine înțelese.

Încă din primul moment următor morții lui Caesar, M. Antonius își îndreaptă atenția asupra zonei balcanice obținînd, ce-i drept doar nominal, guvernarea Macedoniei și o armată cu care ar fi avut intenția să reprime incursiunile geților în provincie [36]. În fapt, îndată după 44 î.e.n., peninsula balcanică a aparținut fără îndoială lui M. Brutus și C. Cassius [37]. Doar după bătălia de la Philippi (42 î.e.n.) Antonius avea să primească în mod legal provinciile răsăritene ale Republicii, linia de demarcație între partea ce-i revenea lui Octavian și cea a lui Antonius urmînd să treacă prin Illyria pe la Scodra (Scutari) [38].

Stabilindu-și cartierul general la Alexandria, M. Antonius pare să fi dat prea puțină atenție zonei europene care-i revenea, împărțindu-și preocupările, după cum se știe, între Cleopatra și războaiele cu parții [39]. Deabia campania illirică a lui Octavian (35—33 î.e.n.) retrezește interesul triumvirului pentru Europa. Cu spatele asigurat, Antonius începe să-și organizeze zona balcanică în vederea marei confruntări cu Octavian [41]. Deznodămîntul avea să aibă loc cîțiva ani mai tîrziu, la 2 septembrie 31 î.e.n., cînd Octavian, învingător la Actium, devine stăpînul întregii lumi romane.

Revenind acum la aspectele strict legate de zona dunăreană a părții lui M. Antonius, trebuie să arătăm că deși problema regelui dac

---

[36] Ne întemeiem expunerea pe lucrarea lui H. Bengtson. *Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde*. I. München, 1967, pp. 235—247. Rămîn indispensabile W. Drumann. *Geschichte Roms*. Zweite Auflage herausgegeben von P. Groebe, I, 1899, pp. 46—380 și P. Groebe, RE. I. 1894. col. 2595—2614, sv. Antonius nr. 30. Pentru armata obținută de M. Antonius împotriva geților cf. Appian. *Bell civ.*, III, 25, III, 37 ; III, 52, III, 55, cu comentariul lui V. Pârvan. *Getica*, București, 1926, p. 82.

[37] Cf. C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa. V. Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas 1 Teil : Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien*, Viena-Leipzig, 1932, pp. 51—53. Adaugă IGB, I, 43 din Odessos cu toată bibliografia inscripției.

[38] Împărțirea este reconfirmată în 40 î.e.n. la Brundisium. Cf. J. Kromayer, *Kleine Forschungen zur Geschichte der zweiten Triumvirats, I, Die Zeit des Brundisinischen Friedens und Antonius Abreise nach Griechenland*, în *Hermes*, XXIX, pp. 556—563.

[39] Cf. J. Kromayer, *Kleine Forschungen*... IV. Der *Partherzug des Antonius* în *Hermes*, XXXI, 1896 pp. 70—104. Pentru o privire de ansamblu asupra politicii lui Antonius în Est cf. R. Syme. *The Roman Revolution*, Oxford, 1960 [2], pp. 259—275.

[40] Pe lîngă bibliografia indicată de H. Bengtson, *op. cit.*, p. 245 nota 1, adaugă considerațiile lui C. Patsch, *op. cit.*, pp. 55—65 și ale lui D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 290 cu bibliografia de la notele 8 și 9.

[41] Cf. R. Syme, *op. cit.*, p. 266. Vezi nota următoare.

Cotiso iese, măcar formal, din preocupările noastre, ea interesează în măsura în care pamfletul lui Marcus Antonius înserat în biografia lui Augustus de către Suetoniu trădează, fie și indierct, o preocupare pentru această zonă [42]. Din aceiași vreme par să dateze și primele contacte. dintre Antonius și Dicomes care. oferindu-și întîi serviciile lui Octavian, trece de partea lui Antonius [43]. Fidel angajamentelor sale inițiale, Dicomes pare să-l ajute pe triumvirul M. Antonius cu o importantă oaste în preajma bătăliei de la Actium [44]. Problema de a ști dacă într-adevăr ajutorul a fost dat sau dacă e vorba numai de o promisiune, reamintită triumvirului de generalul P. Canidius Crassus [45], pare să-și găsească un răspuns în faptul că în cortegiul triumfal al lui Octavian din 29 î.e.n. figurau daci alături de suebi, ceea ce pledează mai curînd pentru efectuarea promisiunii de către Dicomes [46]. Cît privește monedele găsite în Moldova ele par să ateste un ajutor anterior, recompensat din vreme de Marcus Antonius, pentru o misiune al cărei rost ne scapă, dacă nu cumva e vorba pur și simplu de o plată făcută înaintea luptei.

Despre regiunea de la sud de Dunăre informațiile sînt, așa cum s-a arătat și mai sărace. În oastea lui Antonius, Plutarh menționează la un moment dat pe tracul Sadalas, informație suspectată însă de istoriografia modernă [47].

În schimb despre celălalt dinast trac, Rhoemetalces, menționat de același Plutarh ca trădînd cauza lui Antonius și trecînd de partea lui Augustus, motiv pentru care și-a atras disprețul acestuia din urmă,

---

[42] Datînd în jurul anului 35 începutul relațiilor dintre Octavian și Cotiso, C. Patsch, *op. cit.*, pp. 60—63, socotește că în aceiași vreme (iarna anului 35/34 î.e.n.) Antonius — ca un răspuns la tentativa lui Octavian de a încheia o alianță cu regele armean Artavasdes, care se luptase de altfel cu M. Antonius — încheie o alianță cu Dicomes. Pentru Cotiso vezi V. Pârvan, *op. cit.*, p. 84 ; Em. Condurachi, în *Studii, I*, 1948, pp. 230—234 ; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, București, 1960, pp. 289—291 ; H. Daicoviciu, în A.M.N., II 1965, pp. 107—110.

[43] Atît V. Pârvan, *op. cit.*, p. 83 cît și C. Patsch, *op. cit.*, p. 64, interpretează mărturia lui Dio Cassius, LI, 22, 8, în legătură cu refuzul lui Octavian de a primi ajutorul dacilor ca referindu-se la Dicomes.

[44] Plutarh, *Antonius*, 63 : καὶ γὰρ Δικόμης ὁ Γετῶν βασιλεὺς ὑπισχνεῖτο πολλῇ στρατιᾷ βοηθήσειν. Dacă este să dăm crezare formulării lui Plutarh ar fi vorba de o βοήθεια „clauză de ajutor între aliați" pentru care cf. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967 [2], p. 288 cu nota 22.

[45] Așa interpretează textele V. Pârvan, *op. cit.*, p. 85 urmat de R. Vulpe, DID, II, 1968, p. 32. Pentru ambii învățați Dicomes este în fruntea invaziei din 29 î.e.n. căreia avea să-i facă față M. Licinius Crassus. Pentru Canidius Crassus cf. Fr. Münzer, RE, III, 1897 col. 1475—1476 sv. Canidius nr. 2.

[46] Este opinia lui C. Patsch, *op. cit.*, p. 64. Pentru acesta Cotiso avea să lupte mai tîrziu în anul 29 î.e.n. cu M. Licinius Crassus (*op. cit.*, p. 70) și în același sens C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 289.

[47] Plutarh, *Antonius*, 61. Informația este contestată de W. Drumann P. Groebe, *op. cit.*, p. 347 nota 16 deoarece Sadalas murise în anul 42 î.e.n., dacă nu cumva e totuși vorba de un altul. Pentru opinia că un Sadalas făcea totuși parte din tabăra lui Marcus Antonius, cf. C. Patch, *op. cit.*, p. 66 și mai recent G. W. Bowersock, *Augustus and the Greek World*, Oxford, 1966, p. 153.

avem toate motivele să credem că informaţia este veridică[48]. Acest Rhoemetalces pare a fi una şi aceiaşi persoană cu viitorul rege clientelar de mai tîrziu[49].

În fine, a treia informaţie se citeşte în Dio Cassius, care arată că în preajma bătăliei de la Actium, Antonius trimisese pe Dellius Quintus şi pe galatianul Amyntas să recruteze mercenari din Macedonia şi Tracia[50]. Este foarte posibil ca trădarea acestora să fi fost simultană cu aceea a lui Rhoemetalces[51], ceea ce a determinat, poate, recurgerea la ajutorul lui Dicomes[52].

Din punct de vedere militar ajutorul lui Dicomes va fi fost primit în virtutea unui tip de relaţii desigur deosebit de cel în care-i venea ajutorul din partea lui Rhoemetalces, mai cu seamă dacă admitem identitatea cu regele odrid de mai tîrziu şi tot atît dedeosebit de dreptul pe care şi-l lua însuşi triumvirul de a face recrutări de mercenari în aceiaşi zonă. Asupra acestor diferenţe de recrutare a oştilor, reflectînd, dacă nu ne înşelăm, raporturi juridice deosebite, ne propunem să insistăm în cele ce urmează.

---

[48] Plut *Apophtegm. Aug.* 2 : Ἐπεὶ δὲ Ῥοιμητάλκης ὁ τῶν θρακῶν βασιλεύς ἀπὸ Αντωνίου μεταβαλόμενος πρὸς αὐτόν οὐκ ἐμετρίαςεν παρὰ τοὺς πότους ἀλλ' ἦν ἐπαχθὴς ὀνειδίςων τὴν συμμαχίαν, προπιών τινι τῶν ἄλλων βασιλέων ὁ Καισαρ εἶπεν ,,Ἐγώ προδοσίαν φιλῶ, προδότας δ' οὐκ ἐπαινῶ" într-o formulare puţin deosebită tot la Plutarh, *Romulus*, 17. Cele două informaţii au fost înregistrate şi comentate de J. Kromayer *Kleine Forschungen...* VIII *Der Feldezung von Actium und der Sogenannte Verrath der Cleopatra*, în *Hermes*, XXXIV, 1899, pp. 1—54 ; W. Drumann-P. Groebe, *loc. cit.*, ; W. W. Tarn, în *Cambridge Ancient History*, X, 1934, p. 103, pe lîngă indicaţiile referitoare strict la Rhoemetalces din nota următoare.

[49] Pentru opinia că Rhoemetalces menţionat de Plutarh (*Antonius*, 63) şi cel menţionat mai tîrziu de Tacit (*Annales*, II, 64) e una şi aceiaşi persoană. cf. C. Patsch, op. *cit.*, *pp.* 66, 83, 88, 94—95 şi mai direct G. W. Bowersock, *op. cit.*, p. 155 şi în general pp. 152—156. Pentru părerea contrarie cf. H. Dessau, PIR, III, p, 130-nr. 50 întemeiat pe autoritatea lui Mommsen, *Ephem. epigr.*, 2 p. 253.

[50] Dio Cassius L, 13, 8 : καὶ τέλος φοβηθεὶς, μὴ καὶ ὁ Δέλλιος ὁ Κυίντος ὅ τε Αμύντας ὁ Γαλάτης (ἔτυχον δὲ ἐπὶ μισθοφόρους. ἐς τε τὴν Μακεδονίαν καὶ ἐς τὴν Θρᾴκην πεπεμμένοι) τὰ τοῦ Καίσαρος ἀνθέλωνται, ὥρμησε πρὸς αὐτοὺς ὡς καὶ ἐπἰκουρήσων σφίσιν. ἄν τι πολέμιον προσπέσῃ şi într-o prescurtare — semnificativă pentru maniera antică de a excerpta — la Zonaras, X, 29 : φοβηθεὶς οὖν ὁ Αντώνιος μὴ ὅσοι ἐς τὴν Μακεδονίας καὶ τὴν Θρᾴκην ἐπέμφθησαν παρ' αὐτοῦ τῶ Καίσαρι προσθῶνται, ὥρμησε πρὸς αὐτοὺς Pentru Q. Dellius, cf. G. Wissowa, RE, IV, 1901, col. 2447—2448 s.v. Dellius iar pentru Amyntas cf. P. v. Rohden, RE, I, 1894, col. 2007—2008 sv. Amyntas nr. 21.

[51] Astfel la W. Drumann — P. Groebe, *op. cit.*, p. 351 care socotesc că ambasada trimisă de M. Antonius nu s-a mai întors. Pentru J. Kromayer, *op. cit.*, p. 24, trădarea lui Q. Dellius şi Amyntas a avut loc ceva mai tîrziu, Rhoemetalces trecînd în tabăra lui Octavian probabil înaintea lor (*Ibidem*, p. 23).

[52] Cf. C. Patsch, *op. cit.*, p. 166.

Cercetarea modernă şi-a îndreptat cu precădere atenţia spre recrutarea legiunilor din vremea Republicii. Un capitol special îl constituie modalitatea de împrospătare a legiunilor de către Marcus Antonius, care admite şi necetăţeni romani, practică ce avea să se încetăţenească în special în regiunile estice ale Imperiului[53]. Dar oricît de atrăgătoare ar fi ipoteza, după care fie oamenii lui Dicomes, deşi în acest caz am avea suportul existenţei în zona pe care o stăpînea a aşa-numitelor monede „pentru legiuni"[54], fie cei ai lui Rhoemetalces sau Sadalas, şi cu atît mai puţin mercenarii recrutaţi în ultimă instanţă de triumvir, ar fi primit odată cu înrolarea lor şi titlul de membri ai unor legiuni, nu credem că poate fi vorba de militari pentru legiuni, recrutaţi din zone încă incomplet supuse dominaţiei romane[55]. Să semnalăm doar că recrutarea mercenarilor[56], deopotrivă din Tracia şi Macedonia, creiază o impresie de egalitate juridică chiar dacă prima nu era încă cucerită în vreme ce pentru a doua regiune, provincie din 146 î.e.n., se cunosc chiar o serie de guvernatori ai lui Marcus Antonius[57].

Un text din *Războiul civil* al lui Caesar ne arată că Pompeius avea în cavaleria sa pe Dardani şi Bessi *partim mercennarios, partim imperio aut gratia comparatos*[58]. Textul are, după cum se înţelege, o valoare deosebită el rezumînd cele trei posibilităţi în care un conducător îşi putea recruta mercenari, cu excepţia acelora pentru legiuni ; în lumina acestui text vom încerca să analizăm şi datele pe care le avem în problema ce ne reţine atenţia.

Mercenari traci am văzut că există şi în armata lui Marcus Antonius, indiferent dacă aceştia au participat sau nu la bătălia de la Actium. Faptul că ei sînt recrutaţi şi din Macedonia, deci din provincie, pare să se datoreze situaţiei cu totul speciale în care se afla M. Antonius în preajma bătăliei de la Actium. Pentru că în mod normal ei ar fi putut fi recrutaţi în virtutea dreptului de *imperium* posedată de orice guvernator de provincie asupra supuşilor săi. Rămîne aşadar în discuţie

---

[53] O. Cuntz, *Legionare des Antonius und Augustus aus dem Orient*, J.Ö.A.I, XXV, 1929, pp. 70—81, cu indicarea bibliografiei mai vechi : Th. Mommsen, *Ges. Schr.* VI, p. 20 şi urm. şi O. Seck, în *Rhein. Mus.*, XLVIII, 1893, p. 602 şi urm. ; W. W. Tarn, în *Cambridge Ancient History*, X, 1934, pp. 70 şi 100, citîndu-şi propriul articol din *Classical Quarterly*, XXVI, 1932, p. 75 şi urm. ; E. Ritterling, RE, XII, 1925, col. 1615 sv. *Legio* ; G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano-Roma, 1953, pp. 61—64 şi 107—108.

[54] Vezi bibliografia acestor monede la M. Chiţescu, *op. cit.*, p. 655 notele 1 şi 2. În acest caz denumirea lor de monede „pentru legiuni" trebuie considerată convenţională.

[55] Cf. G. Forni, *op. cit.*, pp. 62—63 cu nota 4 de la p. 62.

[56] Pentru caracterizarea mercenarului în condiţiile perioadei elenistice cf. M. Launey, *Recherches sur les armées hellenistiques*, Paris, 1949, pp. 25—60. Adaugă, pentru epoca romană, articolul lui Lammert, RE, XV, 1932, col. 972—974 s.v. *mercennarii*.

[57] Cf. T. R. S. Broughton, *The magistrates of the Roman Republic*, II, New-York, 1952, pp. 381, 382, 387, 409, 412, 416, 419. E vorba în fapt de guvernatorii L. Marcius Censorinus (40 î.e.n.), C. Asinius Pollio (40—39 î.e.n.), M. Iunius Silanus (36—32 î.e.n.). De subliniat că din investigaţiile lui O. Cuntz (*op. cit.*, pp. 75—76) nu rezultă că din Macedonia s-ar fi recrutat militari pentru legiuni.

[58] Caesar, *Bell. civ.*, III, 4, 6.

conceptul de *gratia* la care se mai adaugă și cel de *auctoritas*, ambele puse recent în evidență într-un articol al cercetătorului japonez T. Yoshimura [59]. Subliniind puțina importanță care s-a acordat pînă acum legăturii între trupele auxiliare din vremea Republicii și clientela provincială T. Yoshimura ajunge, după o analiză extrem de nunațată, la concluzia că în raporturile dintre diferiții conducători romani, și dinaștii dinăuntrul sau dinafara teritoriului roman, conceptele de *auctoritas* și *gratia*, vor fi fost acelea care constituiau baza juridico-politică și că în virtutea lor se putea practica recrutarea elementelor care aveau să completeze unitățile auxiliare romane : „Die Voraussetzung zur extralegalen Mobiliesierung werden einerseits durch Vermehrung der *auctoritas*, anderseits durch Pflege der Klientel geschafen" (p. 489).

Este evident că astfel de raporturi întreținea M. Antonius și cu Dicomes pe de o parte și cu Rhoemetalces sau cu ipoteticul Sadalas pe de alta [60]. Căci, așa cum am mai spus, ni se pare că este totuși de făcut o distincție între o alianță ca urmare a căreia Dicomes acordă triumvirului un ajutor, cu alte cuvinte o alianță temporară, mai mult chiar determinată de refuzul lui Octavian de a primi serviciile lui Dicomes, și dominația oarecum stabilă în Balcani a lui M. Antonius în special asupra dinastiilor sapeană și respectiv odridă. Dacă adăugăm că nu este cu totul imposibil ca Augustus să fi moștenit de la Marcus Antonius o organizare a Traciei pe care n-avea prea multe motive s-o restructureze, partizanul lui Antonius, Rhoemetalces, fiind probabil una și aceiași persoană cu regele trac Rhoemetalces I [61], avem un motiv în plus să socotim că raporturile cu unii dinaști traci dela sud de Dunăre vor fi avut încă din vremea lui Antonius dacă nu cumva și mai devreme, un caracter stabil, motivat tocmai de importanța strategică pe care-o prezenta o zonă imediat învecinată *barbaricum*-ului.

Dacă ipotezele de mai sus vor fi acceptate, am avea în felul acesta, o dovadă de dominație mai puțin nominală decît s-ar crede a triumvi-

---

[59] Tadasuke Yoshimura, *Die Auxilliartruppen und die Provinzialklientel in der römischen Republik*, în *Historia*, X, 1961, 4, pp. 473—495. Pentru accepțiunea politică a conceptului de *auctoritas* vezi stadiul problemei la J. Gagé, *Les classes sociales dans l'Empire romain*, Paris, 1964, pp. 71—77.

[60] Nu este de exclus aprioric nici conceptul de *imperium* în senul dedreptul pe care-l are cuceritorul asupra supușilor săi (cf. T. Yoshimura, *op. cit.*, p. 480) dar nici Dicomes pe de-o parte, nici sapeanul Rhoemetalces sau odridul Sadalas — deși ipotetic — pe de altă parte nu par să fi fost cuceriți de Marcus Antonius. Să amintim doar că dacă pentru Dicomes e vorba sigur de o alianță, ca urmare a căreia el îi acordă triuvirului o βοήθεια, Rhoemtalces (Plutarh, *Apophtegm. Aug.*, 2) rostea cuvinte disprețuitoare despre o συμμαχία cu Romanii, situație care trebuie să fi fost valabilă atît pentru perioada lui Antonius cît și pentru aceea a lui Augustus. Vezi în acest sens nota următoare.

[61] Ca urmare a unei atente cercetări a dinaștilor traci, G. W. Bowersock. *op .cit.*, p. 165 afirmă : „The evidence thus encourages the view that Augustus adopted Antony's arrangements in Thrace, When a breach appeared in the Antonian union of odrysian and Sapean lines Augustus gave his support to the house of the Sapean Rhoemetalces. It was a Rhoemetalces, perhaps this one, who had deserted to the right side before Actium".

rului Marcus Antonius, asupra triburilor trace din Balcani[62]. Dar cu începere cel puţin de la Lucullus, nu populaţiile învecinate constituiau ţelul principal al politicii pontice romane ci în special oraşele greceşti, ca formaţiuni politico-economice apte să fie atrase mai uşor în sfera de influenţă romană şi devenind *ipso-facto* puncte ferme în desfăşurarea expansiunii Romei. După cum este cunoscut nu există nici un text literar sau epigrafic care să expliciteze relaţiile triumvirului M. Antonius cu cetăţile greceşti de pe litoralul de vest al Mării Negre.

Se cunoaşte însă practica după care, în nevoia stringentă de a-şi atrage cît mai mulţi partizani, fie ei civili sau militari[63], diferiţii conducători romani recurgeau la acordarea individuală a cetăţeniei romane ca o recompensă pentru anumite servicii, de natură să le aducă noilor cetăţeni romani unele avantaje economice, sociale şi politice[64]. Constituind deci dovezi, fie şi indirecte, a raporturilor dintre triumvirul Marcus Antonius şi oraşele greceşti, asemenea exemple nu lipsesc din inscripţiile provenind din cetăţile vest pontice. Menţionăm în acest sens două atestări ale numelui Antonius la Tomis, discutabile în măsura în care una din inscripţii nu poate fi precis datată[65], iar alta aparţine primului secol al erei noastre[66], şi a treia, cea mai sigură, provenind de la Odessos[67], unde se citeşte numele lui Μᾶρκος Ἀντώνιος Ἀθήναιος[68].

---

[62] La textele din nota 26 atestînd diverşi *socii* (σύμμαχοι) adăugăm e.g. un text (Appian *Bell civ.*, II, 51 : ὅσα γὰρ εἰπεῖν ἐπὶ τὴν ἕω καὶ τὸν Εὔξεινον Πόντον ἔθνη, πάντα, ἑλληνικά τε καὶ βάρβαρα, ἡμῖν σύνεστι καὶ βασιλεῖς ὅσοι Ῥωμαίοις ἢ ἐμοὶ φίλοι... din discursul lui Pompei către armată ţinut în onul 49 î.e.n.) de natură să ne facă să acceptăm mai uşor existenţa unor rapoturi amicale între Marcus Antonius şi populaţiile indigene cîtă vreme cel puţin din 62—61 î.e.n. există dovezi în acest sens.

[63] Pentru cei care au primit cetăţenia prin filiera militară cf. O. Cuntz, *op. cit.* Se reaminteşte că O. Cuntz a identificat pe noii cetăţeni romani tot pe baza gentiliciilor primite de la diferiţi comandanţi romani.

[64] Vezi în acest sens consideraţiile lui M. Rostovtzev, *The social and economic History of the Roman Empire*, Second Edition revised by P. M. Fraser, II, Oxford, 1957, pp. 556, 559, 653, 669, 671. Pentru ansamblul problemei cf. A. N. Sherwin-White, *op. cit.*, *passim* şi în special pp. 167 şi urm.

[65] Este vorba de inscripţia AEM VI, 1882, p. 19, nr. 39 unde într-un *catalogus* se citeşte numele lui Πάπας Ἀντωνίου. Conţinînd mai multe nume romane, inscripţia poate fi datată în epoca imperială, nu însă atît de precis pentru a putea afirma că tatăl respectivului Papas a primit cetăţenia de la Marcus Antoniu.

[66] În inscripţia IGR I, 621 (= AEM, XI, 1887, p. 41 nr. 54) în cinstea Agrippinei, soţia lui Claudius şi mama lui Nero, se citeşte numele fragmentar al unui Αντ]ωνίου. Vezi rezervele din nota precedentă.

[67] IGB, I, 46, r. 25 cu comentariul lui G. Mihailov, cf. L. Robert, *Rev. Phil.*, 33, 1969, p. 192, n. 10.

[68] Inscripţia este datată precis în ultimele două decenii ale secolului I î.e.n., pentru că fiul unuia din personajele menţionate aici Απολλώνιος Προμαθίωνος apare sub forma de Ἀπολλώνιος Ἀπολλωνίου τοῦ Προμαθίωνος tot într-o inscripţie odessitană (IGB, I, 57) datată în vremea lui Tiberius (14—37 e.n.). Întemeiat

Datată precis în ultimele decenii ale secolului I î.e.n., documentul mai sus menţionat evidenţiază existenţa la Odessos a unui grec care a primit desigur cetăţenia romană de la triumvirul Marcus Antonius.

Ajunşi la capătul acestei sumare cercetări, justificată de încercarea de a găsi dovezi despre dominaţia lui M. Antonius în Balcani la sud de Dunăre, avem de evidenţiat două aspecte : primul acela al relaţiilor lui cu diversele triburi traco-getice asupra cărora, măcar prin comparaţie, am dori să fim mai bine informaţi în lumina noilor concluzii ale lui T. Yoshimura, al doilea, referitor la raporturile triumvirului cu cetăţile greceşti şi despre care, chiar dacă nu posedăm decît dovezi indirecte, trebuie să postulăm, în concordanţă cu logica procesului de expansiune romană, legături mai trainice decît par s-o arate documentele cunoscute pînă în prezent.

Dar dacă, aşa cum a reieşit din prezentarea cadrului istoric, preocupările lui M. Antonius atît pentru populaţiile din interior cît şi pentru cetăţi, cu nimic dovedite înainte de 35/34 î.e.n., par a fi cunoscut o intensitate deosebită după această dată, avem poate dreptul să ne întrebăm dacă campania lui M. Licinius Crassus din anii 29/28 î.e.n[69] nu va fi fost justificată atît de atacurile dacilor şi bastarnilor asupra viitoarei provincii Moesia cît mai cu seamă de tentativa primului împărat roman de a-şi atrage de partea sa o zonă dependentă pînă atunci de Marcus Antonius.

Este o simplă presupunere, întemeiată însă pe considerentul că în timpul războaielor civile în general, interesele Romei nu se prezintă încă convergente. Această coordonată, pe lîngă aceea a raporturilor strict politice dintre oraşele greceşti şi diversele formaţiuni traco-getice sau aceia a luptelor intestine care sînt de presupus în sînul însuşi al acestor cetăţi [70], trebuie avută deopotrivă în vedere pentru o mai bună înţelegere a evenimentelor, în aparenţă contradictorii, care au loc în cursul secolului I î.e.n. în regiunile de la Dunărea de jos.

---

pe această constatare G. Mihailov pare să respingă punerea în legătură a acestei inscripţii cu evenimentele legate de cucerirea lui Burebista, un judicios *terminus postquem* oferindu-l, dacă nu ne înşelăm, însuşi gentiliciul lui M. Antonius Athenaios. Discuţia dacă el va fi fost atenian (în acest sens G. Seure, REG, 42. 1929, p. 247 şi urm. şi B. Gerov, *A. U. Sofia, Fac hist phil.* XLV, 1948/9, 4, p. 58) sau odessitan (P. Roussel, BÉ, 43, 1930, p. 201) tranşată de G. Mihailov în favoarea opiniei lui P. Roussel prin transcrierea în inscripţie a cognomenului în forma Ἀθήναιος (nume propriu) şi nu Ἀθηναῖος (Athenian) are în ultimă instanţă mai puţin importanţă din punctul de vedere care ne interesează aici. Chiar dacă el va fi fost atenian, ceea ce e mai greu de crezut, este posibil să se fi refugiat la Odessos într-un mediu în care amintirea celui care i-a acordat cetăţenia nu trebuie să fi fost privită prea ostil.

[69] Expunerea acestei campanii se găseşte la D. M. Pippidi, D.I.D., I, 1965 pp. 291—293.

[70] Vezi în acest sens fundamentalele contribuţii ale lui Em. Condurachi din B. Şt. Ac., II, 1950, pp. 67—76 şi SCIV, IV, 3—4, 1953, pp. 515—523 chiar dacă o parte din concluziile celor două note de faţă vin în contradicţie cu unele afirmaţii din articolele mai sus menţionate.

DEUX NOTES SUR L'HISTOIRE DE LA MESIE AU I SIÈCLE AV. N. ÈRE

Resumé

Dans la première note il est question du traité conclu entre Rome et Callatis, dont la date semblait certifiée par l'indication du lieu ou devait être exposé le traité. La formule *in faano Concor [diae..* que l' on a souvent interpretée se rapportant au temple de la Concorde de Rome, ne pouvait être employeé qu'entre 83 et 69 av. n. ère, parceque pedant ce temps le temple de Juppiter, dans lequel on avait l'habitude d'exposer ces traités, etait fermé.

Mais *fanum* ne désigne jamais un monument religieux de la capitale de l'Empire, d'autant moins le *celeberrimum templum* de la Concorde. Il s'agit donc plutôt du temple de la Concorde de Callatis, attesté epigraphiquement sous la forme de [ναός] Ὁμονοίας et donc on n'est plus obligé de datter le traité entre 83 et 69 av. n. ère.

Le contexte historique de la campagne de Lucullus (72/71 av. n. ère) ne justifie d'ailleurs la conclusion des *foedera aequa*, comme c'est celui de Callatis, ce qui permet de formuler l'hypotèse d'une date plus basse, probablement dans les premières années de l'Empire.

La deuxièmme note, suggerée par un important article de Marie Chițesco, se référe à l'activité du triumvir Marc Antoine dans la péninsule Balkanique. Les textes que nous possedons laissent entrevoir des liens assez serrés entre le triumvir et les diverses populations thraco-gètes, tant au Sud du Danube (Rhoemetalces, etc.), qu'au Nord de ce fleuve (Dicomès). Il y a un seul exemple sûr d'un grec qui a reçu le droit de cité romaine de Marc Antoine (I.G.B., I, 46, 1, 25 d'Odessos).

Dans ces conditions il n'est pas peut- être hasardé de soutenir que la campagne de Crassus (29/28 av. n. ère) a eu pour but non seulement de chasser les envahisseurs du pays (Daces, Bastarnes) mais principalement d'attirer cette zone, soumise autrefois à l'autorité du Marc Antoine, dans l'influence du nouveau maître, Auguste.

ZWEI HISTORISCHE NOTIZEN ÜBER MÖSIEN IM 1. JH V. U. Z.

Zusammenfassung

In der ersten Notiz handelt es sich um den Vertrag der zwischen Rom und Callatis abgeschlossen wurde und dessen Datum durch den Nachweis des Ortes an dem der Vertrag ausgestellt werden sollte, scheinbar bestimmt ist. Die Formel in *faano Concor[diae*, die man oft auf den Tempel der Concordia in Rom bezogen hat, konnte nur in der Zeitspanne zwischen 83 und 69 v. u. Z. gebraucht werden, weil zu dieser Zeit der Tempel Jupiters, in welchem man für gewöhnlich diese Verträge ausstellte, geschlossen war. Aber *fanum* bezeichnet nie ein religiöses Denkmal der Hauptstadt des Imperiums und um so weniger den *celeberrimum templum* der Concordia. Es handelt sich also viel eher um die Concordia von Callatis, die epigraphisch unter der Form [ναός] Ὁμονοίας belegt ist, so daβ man nicht mehr verpflichtet ist, den Vertrag zwischen 83 und 69 v. u. Z. zu datieren.

Die historischen Umstände des Feldzuges des Lucullus (72/71 v.u.Z.) rechtfertigen sowieso die *foedera aequa*- Schlußfolgerung so wie das von Callatis, nicht, was die Annahme eines tiefer gesetzten Datums, wahrscheinlich in den ersten Jahren des Imperiums, gestattet. Die zweite Notiz, die durch einen wichtigen Beitrag von Maria Chițescu suggeriert ist, bezieht sich auf die Tätigkeit des Triumviren Marcus Antonius in der Balkanhalbinsel. Die Texte, die wir heute besitzen, lassen verhältnismäßig enge Verbindungen zwischen dem Triumviren und den verschiedenen thrakisch-getischen Völkerschaften im Süden der Donau (Rhoemetalces, usw.) wie im Norden des Flusses (Dicomes) vermuten. Es gibt nur ein einziges gewisses Beispiel, das eines Griechen, der von Marcus Antonius die römische Staatsbürgeschaft erhalten hat (IGB, I, 46, 1.25 von Odessos).

Unter diesen Umständen ist es vielleicht nicht gewagt zu behaupten, daß der Zweck des Feldzuges von Crassus (29/28 u.v.Z.) nicht nur der war, die Eindringlinge (Daker, Bastarner) aus dem Lande zu vertreiben, sondern hauptsächlich der, dieses Gebiet, das früher unter der Oberhoheit von Marcus Antonius stand, unter den Einfluß von Augustus, dem neuen Herrscher, zu bringen.

NICOLAE LASCU

„VILLA LUI OVIDIU" DE LA SULMONA

Dintre numeroasele tradiţii despre Ovidiu, păstrate de-a lungul veacurilor la Sulmona, caracter mai durabil l-au avut acelea în care se vorbeşte despre poet ca proprietar, — atît în oraş cît şi în afara lui. Persistenţa mai îndelungată a acestor tradiţii se datoreşte, în primul rînd, căilor lor de formare şi elementelor materiale care le-au servit ca suport. Căci, în nici un caz nu poate fi vorba despre o transmitere directă, despre o tradiţie istorică neîntreruptă în care să se reflecte realitatea concretă.

Elementele materiale care au servit ca principal suport pentru aceste tradiţii îl constituie ştirile oferite de însăşi opera poetului. Pe acestea, s-au grefat în cursul timpului, alte elemente, izvorîte din imaginaţia populară în legătură cu urmele materiale ale unor monumente despre care nimeni nu mai ştia cu precizie ce au reprezentat cîndva, brodînd în jurul lor lucruri şi fapte cu totul străine de realitate. În felul acesta, s-a ajuns — după cum voi arăta în cele ce urmează — să se lege numele lui Ovidiu de unele edificii din oraş sau de unele ruine din afara lui, atribuindu-li-se chiar şi o anumită destinaţie.

Luîndu-se ca punct de plecare frecventele menţiuni ale poetului, mai ales din scrierile din tinereţe, despre oraşul său natal, precum şi despre frumuseţile naturii înconjurătoare, s-a presupus că Ovidiu venea deseori — mai ales în timpul verii, pentru a scăpa de căldurile de la Roma — în ţinutul răcoros şi brăzdat de pîraie reci, al Sulmonei. Fantezia populară a mers şi mai departe, atribuind familiei poetului o casă corespunzătoare rangului ecvestru din care făcea parte ; aşa s-a ajuns să se vorbească chiar de un palat strălucit [1].

Pentru această reşedinţă au fost făcute în cursul timpului două localizări. Despre cea mai veche avem încă din secolul al XVI-lea mărturia umanistului Ercole Ciofano, compatriot, biograf şi comentator

[1] Cf. Giovanni Pansa, *Ovidio nel Medio Evo e nella tradizione popolare*, Sulmona, Caroselli, 1924, p. 98.

al poetului, care susține că ea ar fi fost pe locul unde s-a ridicat mai tîrziu biserica S. Maria della Tomba, precum și pe terenul învecinat, ocupat actualmente de Palatul Mazara [2]. După o versiune populară mai tîrzie, casa familiei lui Ovidiu ar fi fost chiar în centrul orașului, pe terenul pe care se ridică actualul palat al familiei Tironi, a cărui construcție datează de la sfîrșitul secolului al XV-lea [3]. În sprijinul acestei ipoteze s-a adus și relieful de pe fațada palatului care, după interpretarea dată de imaginația localnicilor, l-ar înfățișa nu pe mucenicul Gheorghe ucigînd balaurul, ci pe poetul însuși, călare, în calitatea lui de membru al unei famili din ordinul ecvestru [4]. Iată un exemplu elocvent despre felul în care imaginația populară încearcă să materializeze o tradiție străveche, printr-o interpretare eronată.

Dar despre casa propriu-zisă din orașul Sulmona, nu avem nici o mențiune directă ; Ovidiu vorbește, în schimb, în mai multe locuri despre proprietatea rurală a familiei sale din țara pelignilor. Astfel, într-una din elegiile erotice scrise în tinerețe, exaltînd frumusețile pămîntului natal, el adaugă că fără Corinna, care se afla la Roma, toate acele locuri înverzite și plantate cu arbori și viță de vie îi par lipsite de farmec :

At sine te, quamvis operosi vitibus agri
Me teneant, quamvis amnibus arva natent,
Et vocet in rivos currenteum rusticus undam
Frigidaque arboreas mulcet aura comas,
Non ego Paelignos videor celebrare salubres :
Non ego natalem, rura paterna, locum [5].

Tot așa, Ovidiu descrie un loc împădurit din apropierea Sulmonei, în care se afla un izvor și o peșteră, unde mergea adesea pentru a sta de vorbă cu muza :

Stat vetus et multos incaedua silva per annos ;
Credibile est illi numen inesse loco ;
Fons sacer in medio speluncaque pumice pendens,
Et latere ex omni dulce nemorabilus umbris
(Qoud mea, quaerebam, Musa moveret opus) [6].

În sfîrșit, de proprietatea sa rurală din țara pelignilor poetul își aduce aminte într-una din scrisorile trimise de la Tomis :

Non meus amissos animus desiderat agros,
Ruraque Paeligno conspicienda solo [7].

---

[2] *Ibidem*, p. 99—100.
[3] *Ibidem*, p. 101.
[4] A. De Nino. *Ovidio nella tradizione popolare di Sulmona*. Casalbordino, 1886, p. 23.
[5] Amores, II, *16*, v. 33—38.
[6] *Ibidem*. III, *1*, v. 1—6.
[7] *Epistulae ex Ponto*, I, 8, v. 41—42.

Numeroase tradiţii circulă la Sulmona în legătură cu proprietatea rurală a lui Ovidiu, pe care au şi localizat-o. Astfel, potrivit acestora, terenurile cultivabile ale poetului se aflau pe cîmpia de la poalele muntelui Morrone, o prelungire a Apeninilor care domină dinspre nord-est depresiunea din jurul Sulmonei *(La conca di Sulmona)*.

Dintr-un studiu comparativ al descrierii făcute de poet în versurile citate mai sus cu situaţia actuală de pe teren, precum şi cu datele tradiţiilor, rezultă unele deosebiri, deoarece şesul din imediata apropiere a poalelui muntelui Morrone s-a transformat într-un ţinut mlăştinos, în urma lăsării în paragină a canalelor de irigaţie amintite de poet. Aceste terenuri sînt numite azi *Paduli*, printr-o metateză a cuvîntului italian care înseamnă mlaştină *(paludi)*.

Cît despre pădurea bătrînă amintită de poet, în care el obişnuia să rătăcească la umbra stejarilor, precum şi peştera din mijlocul ei, nu s-au mai păstrat decît numirile *Querceto* şi *Grotte* date pantei inferioare a muntelui Morrone. Arborii au dispărut în cursul timpului, făcînd loc unor tufişuri printre care duce urcuşul spre coamă, iar peştera pare a fi astupată de aluviunile aduse de torenţi, dimpreună cu fîntîna amintită de poet. Aceasta din urmă, în schimb, îşi scoate apele de sub aluviuni şi pietriş ceva mai jos, în cîmpie, formînd un nou izvor, numit de localnici, — tot în amintirea lui Ovidiu — *Fonte d'Amore* [8]. În felul acesta, schimbările survenite în configuraţia terenului de-a-lungul veacurilor nu au putut şterge amintirea poetului, pe care tradiţia a menţinut-o mereu vie.

Nu departe de acest loc, urcînd pe panta muntelui Morrone, într-un loc abrupt, se găsesc ruinele unei construcţii romane, susţinute de un zid în *opus reticulatum*. După tradiţia locală, aici ar fi fost reşedinţa de la ţară a poetului, dominînd terenurile din şes, care formau proprietatea rurală.

Această reşedinţă figurează în izvoare sub mai multe denumiri. Astfel, umanistul Ercole Ciofano reproduce unele date tradiţionale potrivit cărora ea se numea *Botteghe d'Ovidio*. „...non longe ab Amoris fonte, ad Morroni montis redices, domum, cuius ingentia adhuc vestigia supersunt, quaeque *le botteghe d'Ovidio* vulgo vocantur, habuisse dicitur" [9]. După un alt izvor de mai tîrziu, aceste ruine figurează sub numele de *Case di Ovidio* : „Fuora della città, vicino le radici del monte Morrone, si osservano alcuni antichissimi dedifitti diuti, chiamati dal volgo *le case di Ovidio*" [10].

Dar, alături de aceste două numiri, dintre care cea dintîi pare a fi mai veche şi mai răspîndită, astăzi s-a generalizat o a treia, de dată mai recentă şi de provenienţă indiscutabil cărturărească, aceea de *Villa d' Ovidio* ; termenul „villa" are accepţiunea romană, în sensul că nu

---

[8] Pansa, *op. cit.*, p. 107.

[9] Herculis Ciofani, *P. Ovidii Nasonis vita ;* apud. P. Burmann, *P. Ovidii Nasonis opera omnia*. Amstelodami, 1727, tom. I, p. 488.

[10] De Mattheis, *Istorie Peligne*. Ms. tom. III, cap. III ; apud. Pansa, *op. cit.*, p. 111.

era vorba numai de o simplă casă pentru locuit, ci de o întreagă gospodărie, cu toate dependinţele necesare unei proprietăţi rurale ce se întindea la poalele muntelui.

În legătură cu aceste ruine, indiferent de numele pe care-l purtau, imaginaţia populară a creat în cursul timpului numeroase legende fantastice ; toate sînt însă dominate de numele şi puterea magică a lui Ovidiu ca proprietar şi locatar al casei de odinioară. Dar, în timp ce acestea au fost culese, dimpreună cu altele privitoare la personalitatea poetului, începînd cu cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, şi înglobate în culegerile de folclor din ţara pelignilor sau dintr-o zonă mai extinsă care cuprindea întreaga regiune Abruzzo [11], arheologii nu s-au preocupat în acel timp de ruinele de la poalele şi de pe primele pante ale muntelui Morrone. Dat fiind caracterul indiscutabil roman al ruinelor, ei nu au pus nici un moment la îndoială veracitatea datelor tradiţionale ; aşa se explică de ce nimeni nu s-a gîndit nici după aceea să le verifice prin săpături, continuînd să fie considerate, cu toată certitudinea, ca ruine ale „Villei lui Ovidiu".

De abia în toamna anului 1957, cu ocazia aniversării bimilenarului naşterii poetului, printre numeroasele manifestări organizate la Sulmona, un loc de seamă l-au avut şi săpăturile iniţiate de către Sopraintendenţa pentru antichităţi de la Chieti. Încă de la primele lovituri de tîrnăcop, date în ziua de 1 octombrie — data începerii „Anului Ovidiu" în Italia — arheologii şi filologii clasici de pretutindeni au urmărit cu înfrigurare aceste săpături. Cei mai mulţi se aşteptau la o confirmare deplină a datelor tradiţionale locale, pentru a vedea ieşind la lumină ruinele reşedinţei de vară a lui Ovidiu, aşa cum avuseseră o asemenea bucurie, cu cîteva decenii mai înainte, norocoşii descoperitori ai „Villei" poetului Horaţiu de la Licenza (antica Digentia), în munţii Sabini.

Întregul complex arheologic, susţinut în partea de jos a pantei de un zid masiv, avînd grosimea de aproximativ trei metri, lungimea de 70 metri şi înălţimea, după ondulaţia terenului, între 8 şi 9 metri, constă, — după cît se pare —, dintr-o serie de terase (fig. 1) săpate în panta muntelui şi legate între ele, în partea de vest, printr-un sistem de scări monumentale (fig. 2), care începeau chiar de la poalele muntelui şi duceau pînă sus, sub zidurile actualului schit S. Celestino de pe culme. În felul acesta terasele, dimpreună cu sistemul de scări laterale, au o lungime de aproximativ 100 metri, iar aşezarea lor în pantă le dă o privelişte impunătoare.

Se presupune că acest sistem de scări monumentale servea două obiective ; scările duceau, în primul rînd, pînă la o incintă de refugiu pentru populaţie în timp de primejdie, iar în la doilea, spre intrarea unui loc de cult, situat în apropiere.

Săpăturile au fost conduse, de la început şi pînă la închiderea lor, de către sopraintendentul pentru antichităţi de la Chieti, prof. Va-

---

[11] De Nino, *op. cit.*,

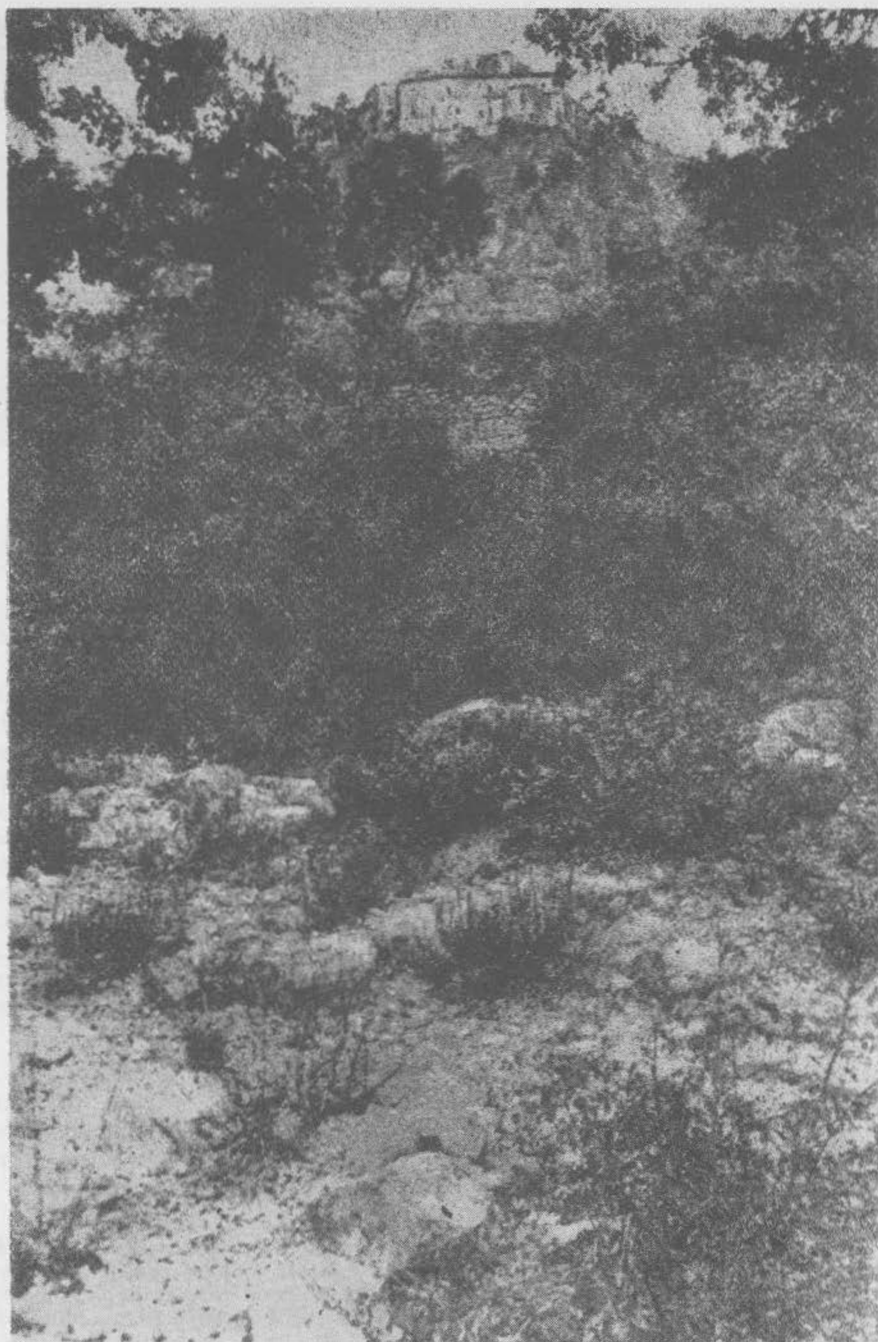

Fig. 1

Fig. 2

lerio Cianfarani, fost membru al delegației italiene la serbările bimilenarului nașterii lui Ovidiu, din toamna anului 1957, în țara noastră [12].

În cursul primei campanii de săpături a fost degajat zidul lung de susținere, precum și prima terasă (fig. 3). Terasa are o lățime de 9—10 metri. În partea interioară, spre zidul de susținere a celei de a doua terase, au fost descoperite urmele pereților despărțitori ale unui număr de 12—13 încăperi mai mici (fig. 4). Aceasta confirmă datele tradiției privitoare la existența unor mici prăvălii *(botteghe)* în care Ovidiu, considerat negustor, își desfăcea produsele villei sale, sau, după o semnificație mai recentă a termenului, au servit ca depozit pentru rezervele alimentare. De aici numele vechi de „botteghe" sau „poteche" dat acestor ruine. Dar în ceea ce privește destinația lor, după părerea lui Cianfarani, ele confirmă numai în parte datele tradiției ; anume, aceste încăperi ar fi servit ca dependințe ale unui templu, presupus a fi existat pe cea de a doua terasă. Pe de altă parte, nu este exclusă ipoteza ca ele să fi servit și ca prăvălii veritabile, mai ales pentru vînzarea de alimente cu ocazia procesiunilor care aveau loc aici, precum și a altor produse.

Săpăturile efectuate în campaniile următoare, dar înainte de a se ajunge la dezvelirea celei de a doua terase, confirmă ipoteza lui Cianfarani privitoare la existența aici a unui loc de cult. În urma descoperirii unui mare număr de *ex voto*-uri de lut, s-a presupus existența unui cult mai vechi decît arătau materialele și sistemele de construcție a

[12] Ca omagiu adus țării care adăpostește rămășițele pămîntești ale marelui Sulmonez, D-sa a avut amabilitatea nu numai de a mă ține la curent cu mersul săpăturilor în campaniile succesive, conducîndu-mă în două rînduri la fața locului, ci chiar de a mă autoriza să fac cunoscute specialiștilor și, în general, publicului de la noi rezultatele săpăturilor, încă inedite. De asemenea, mi-a pus la dispoziție unele reproduceri fotografice cu autorizația de a le publica. Pentru gestul său generos îi exprim și cu acest prilej calda mea recunoștință.

Fig. 3

teraselor și scărilor. În felul acesta s-o formulat ipoteza despre existența unui cult străvechi, autohton, al pelignilor, adus cu ei de pe celălalt țărm al Mării Adriatice.

Acest cult a fost identificat cu acela al zeiței Pelina ; în sprijinul acestei identificări a fost adusă o inscripție în care este amintită *dea Pelina* [13], descoperită în apropiere, pe locul unde se ridica în antichitate localitatea Superaequum (astăzi Castel Vecchio-Subequo). Este adevărat că această inscripție datează din secolul al III-lea e.n., deci este mult mai nouă ; dar ea presupune persistența cultului, multe secole de-a rîndul. Din toate aceste date disparate s-a formulat ipoteza că pe cea mai înaltă dintre terasele complexului arheologic se ridica templul închinat divinității comune tuturor locuitorilor din țara pelignilor, care avea trei centre mai importante : Corfinium, Superaequm și Sulmona, situate la mică distanță unele de altele, precum și din celelalte localități mai mici din împrejurimi. Acest templu, prin poziția lui, trebuia să se vadă de la mari depărtări și să apară, astfel, impunător în vîrful sistemului de terase legate între ele prin scările monumentale. În sprijinul acestei ipoteze au fost aduse analogii cu sanctuare din alte locali-

[13] *CIL*, IX, 3314.

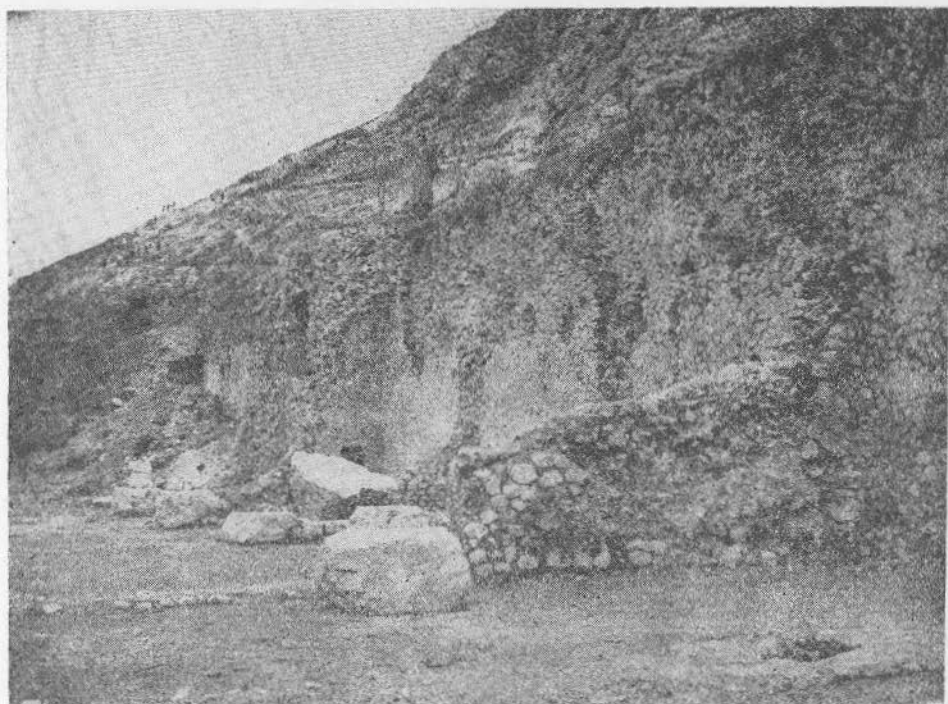

Fig. 4

tăţi ale Italiei, atît în ceea ce priveşte poziţia, cît şi sistemul de construcţie. Printre acestea, cele mai elocvente sînt sanctuarele Fortunei Primigenia de la Praeneste şi acela al lui Iupiter Anxur de la Terracina.

Din studiul materialelor şi al sistemului de construcţie Cianfarani a stabilit că e vorba de o restaurare a întregului complex, de pe la mijlocul secolului I î.e.n. Căutînd apoi în deceniile precedente cauzele care ar fi putut determina necesitatea acestei restaurări, el a presupus că aici ar fi fost centrul religios al răsculaţilor italici din anii 90—88 î.e.n, cînd Corfinium din apropiere a fost aleasă capitala Ligii Italice. Se prea poate, deci, că în timpul acelui război sanctuarul să fi suferit stricăciuni care au făcut apoi necesară o restaurare atît de radicală.

Dar săpăturile efectuate în campaniile care au dus la dezvelirea celei de a doua terase au confirmat numai în parte ipotezele formulate anterior. Anume, dacă s-a adeverit presupunerea despre existenţa unui loc de cult în acest loc, în schimb a fost infirmată ipoteza atribuirii acestuia divinităţii Pelina. Într-adevăr, pe această terasă a fost scoasă la lumină incinta unui templu ale cărui dimensiuni şi încăperi au putut fi stabilite cu precizie (fig. 5). În incinta acestui templu s-a descoperit un altar de bronz, înalt de 89 cm., ornamentat şi în bună stare de conservare, o statuetă de bronz înaltă de 36 cm. reprezentînd

Fig. 5

pe Hercules, ce pare a fi o reproducere după cea păstrată în Muzeul Louvre, considerată — la rîndul ei — o copie după opera lui Lisip. De asemenea, a fost scos la lumină și un paviment cu mozaic ornamentat cu delfini. De aici concluzia la care a ajuns Cianfarani după aceste descoperiri că divinitatea protectoare a tuturor pelignilor din acest loc era Hercules. Evident, este vorba de Hercules așa cum figurează el în mitologia romană, adică o veche divinitate binefăcătoare, care-și exercita acțiunea la țară, dînd agricultorilor belșug de produse și vite.

O problemă pe care și-a pus-o conducătorul săpăturilor, și pe bună dreptate, încă de la primele indicii despre existența aici a unui loc de cult, a fost următoarea : cum se explică tăcerea absolută a lui Ovidiu ; de ce nu face el nici o mențiune despre acest sanctuar, pe care l-a văzut atît în copilărie cît și mai tîrziu și care, după restaurările făcute, trebuie să fie deosebit de impunător ? El avea ocazia să facă acest lucru nu numai în versurile cu amintiri duioase despre locul natal, dar mai ales în *Faste*, atunci cînd se ocupă de serbările religioase. Este evident că relatările poetului ar fi reprezentat o mare valoare documentară.

Explicația cea mai plauzibilă ar fi, după Cianfarani de natură psihologică. Anume, Ovidiu a evocat totdeauna locul natal mai mult în legătură cu timpul petrecut acolo, amintindu-și de frumusețile lui naturale, și mai ales pentru aspectele lui intim-familiare. Pe de altă

parte, din activitatea lui de mitograf reiese că poetul nu manifesta vre-un interes deosebit pentru tradiţiile religioase ale pelignilor şi, în general, ale italicilor.

Dar, dacă din punct de vedere psihologic explicaţia pare a fi întemeiată, justificînd tăcerea poetului, ea este unilaterală, şi, în consecinţă, incompletă. Problema ar mai putea fi privită şi sub alte aspecte. Nu este exclus ca Ovidiu să nu fi amintit acest cult şi sanctuar de la poalele muntelui Morrone, deoarece avea un caracter local, iar nu general-roman.

Mai verosimilă ni se pare însă o altă ipoteză. Anume, e vorba de data serbărilor care aveau loc aici în cinstea divinităţii protectoare a tuturor locuitorilor din depresiunea Sulmonei. După cum spune poetul, această regiune era bogată în cereale, dar cu mult mai bogată în viţă de vie şi măslini :

Terra ferax Cereris multoque feracior uvis,
Dat quoque baciferam Pallada rarus ager [14]

Este de presupus, aşa dar, că serbările în cinstea divinităţii trebuiau să aibă loc cu ocazia recoltei, adică în cursul uneia din lunile de toamnă. Se poate presupune, fără teamă de a greşi, că poetul urma să se ocupe cu sanctuarul de la Sulmona şi de cultele riturilor şi serbările legate de el, pentru a arăta credinţele pămîntului natal, într-una din cărţile VII—XII din *Faste,* a căror elaborare a fost întreruptă, după cum se ştie, de plecarea sa în exil. Aceasta, cu atît mai mult, cu cît romanii obişnuiau să sacrifice lui Hercules un taur sau o juncă în ziua de 12 august. Această ipoteză ar fi, în acelaşi timp, şi o explicaţie a tăcerii pe care Ovidiu a păstrat-o în cele şase cărţi ale *Fastelor,* care se ocupă cu serbările din primele şase luni ale anului.

Săpăturile arheologice efectuate la poalele muntelui Morrone, sub impulsul şi pentru confirmarea unor tradiţii populare multiseculare, au dovedit, încă de la încheierea primei campanii, că ruinele presupusei „Villa d'Ovidio" nu au nici o legătură, nu numai cu poetul nostru, dar nici măcar cu o reşedinţă rurală a vreunui locuitor înstărit din Sulmona.

Cu toate acestea, rezultatele cercetărilor au pus în lumină alte aspecte nu mai puţin importante pentru ştiinţa istorică.

Ceea ce ne interesează este însă dacă această infirmare a datelor tradiţiei va avea vreo consecinţă asupra perpetuării ei de acum înainte, dacă numele de „Villa d'Ovidio", dat acestor ruine, va mai dăinui mult timp. Pînă acum, în cei zece ani ce s-au scurs de la răsturnarea datelor tradiţiei, nu s-a produs nici o schimbare. Şi cu ocazia unei recente vizite făcute la Sulmona mi-am format convingerea fermă că numele poetului va rămîne încă multă vreme legat de aceste ruine, deoarece tradiţia este prea puternică pentru a putea fi smulsă atît de uşor.

[14] *Amores,* II, *16,* v. 7—8.

„LA VILLA D'OVIDIO" À SULMONE

Résumé

L'auteur commence par présenter les traditions locales de Sulmone, concernant les soi-disant propriétés rurales du poète et de sa famille. On présente ensuite les ruines d'une construction romaine sur le versant du mont Morrone, considérée selon la tradition locale comme étant la résidence campagnarde du poète — „La villa d'Ovidio".

L'exploration de ces ruines a commencé en 1957.

La construction comporte une série de terrasses (fig. 1) creusées sur le versant de la montagne et reliées entre elles par des escaliers monumentaux (fig. 2).

Les fouilles, dirigées par le prof. Valerio Cianfarani, ont prouvé qu'il existe à cet endroit un ancien lieu de culte, autochtone, des Pélins. Tout d'abord, on estima que ce lieu de culte appartenait à la divinité Pélina, mais la découverte ultérieure d'un autel en bronze ornementé et d'une statuette de bronze représentant Hercule, aussi bien que d'un pavement en mosaïque, ornementé de dauphins, ont prouvé que la divinité protectrice vénérée en ce lieu n'était pas Pélina. mais Hercule.

Les fouilles effectuées au pied de la montagne Morrone ont prouvé que les ruines de la soi-disant „Villa d'Ovidio" n'ont aucun rapport, non seulement avec le poète, mais même avec une résidence rurale de quelque habitant aisé de Sulmone.

Fig. 1. Vue d'ensemble des ruines de la „Villa d'Ovidio", avant que les fouilles eussent commencé.

Fig. 2. La partie inférieure des escaliers monumentaux.

Fig. 3. Le long mur d'appui et une vue partielle de la première terrasse.

Fig. 4. Vue d'ensemble des ainsi nommées „boteghe" de la première terrasse.

Fig. 5. L'énceinte du temple d'Hercule.

„DAS LANDHAUS DES OVID" VON SULMONA

Zusammenfassung

Einführend stellt der Verfasser die örtlichen Überlieferungen aus Sulmona dar, die sich auf die vermutlichen ländlichen Besitztümer des Dichters und seiner Familie beziehen. Es werden dann die Ruinen dargestellt, die einem römischen Bau auf dem Abhang des Berges Morrone gehört haben und die in der örtlichen Überlieferung als Sommersitz des Dichters, als „Villa des Ovid" gelten.

Die Untersuchungen dieser Ruinen wurden im Jahre 1957 begonnen. Der Bau besteht aus einer Reihe Terrassen (Abb. 1), die in den Abhang des Berges eingeschnitten und untereinander durch monumentale Treppen verbunden sind (Abb. 2).

Die unter der Leitung von Professor Valerio Cianfarani vorgenommenen Grabungen, haben erwiesen, daß es an der betreffenden Stelle einen alten, autochthonen Kultusort der Peligner gibt. Ursprünglich wurde dieser Kultusort als der

Gottheit Pelina angehörig betrachtet. Als später ein verzierter Bronzealtar und eine Bronzestatuette, die Herkules darstellt, zutage kam, so wie eine mit Delphinen verzierte Mosaikpflasterung, gelangte man zu dem Schluß, daß die Gottheit, die an dieser Stelle verehrt wurde nicht Pelina sondern Herkules war.

Die Grabungen, die am Fuße des Berges durchgeführt wurden, haben erwiesen, daß die Ruinen des vermutlichen Landhauses „Villa d'Ovidio" nicht nur mit dem Dichter in keinerlei Beziehung stehen, sondern mit keinem wohlhabenden Einwohner von Sulmona.

Bild 1. — Gesamtansicht der Ruinen der „Villa d'Ovidio", vor dem Beginn der Grabungsarbeiten.
Bild 2. — Unterer Absatz der monumentalen Treppen.
Bild 3. — Die lange Stützmauer und Teilansicht der ersten Terrasse.
Bild 4. — Gesamtansicht der sogenannten „Botteghe" auf der ersten Terrasse.
Bild 5. — Innenmauer des Herkulestempels.

M. BUCOVALĂ

TRADIȚII ELENISTICE IN MATERIALELE FUNERARE DE EPOCĂ ROMANĂ TIMPURIE LA TOMIS

Sfîrșitul epocii elenistice și începutul celei romane reprezintă, fără îndoială, un moment de mare însemnătate și pentru istoria locurilor dobrogene. Ca și în alte părți ale lumii vechi, acest moment a însemnat începutul unui proces istoric cu semnificații și importanță covîrșitoare pentru viața comunității omenești de pe aceste meleaguri. Dar ce a însemnat, de fapt, sfîrșitul epocii elenistice și instaurarea stăpînirii romane aici ? Ce aspecte are în cetățile vest pontice această răscruce — dacă ea a însemnat vreodată, cu adevărat, o autentică și indubitabilă răscruce ? A existat sau nu o cezură între cele două epoci ? Există între ele un fir continuu, de viață, de practică, de continuitate în cel mai amplu sens al cuvîntului, sau ele au trăsături distincte, total diferite ?

Acestor întrebări caută a le da succint răspuns articolul de față, pe baza analizei cîtorva categorii de materiale găsite în mormintele tomitane.

Posibilitatea de a ajunge la cele cîteva concluzii ne este oferită de o primă sistematizare generală și de principiu a materialelor elenistice, făcută cu puțin timp în urmă [1], și de putința comparării elementelor acestora cu cele din mormintele databile în secolul I e.n. [2].

Din numeroasele materiale de epocă elenistică și romană timpurie, descoperite pînă acum la Tomis, am ales cîteva categorii mai mari, a căror îndelungată viețuire și transformare este mai ușor de pus în lumină, grație numărului important de obiecte ajuns pînă la noi.

Aceste categorii sînt prezentate în ordinea dictată de caracteristicile lor generale, de întrebuințările practice și de criteriul cronologic. (Pentru a le urmări mai ușor evoluția am început, acolo unde am avut posibilitatea, prin ilustrarea formelor celor mai timpurii, care datează îndeobște din sec. IV—III î.e.n. ; în alte cazuri, datorită materialului lacunar, am început prin prezentarea formelor din sec. III—II sau II—I î.e.n.).

---

[1] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967.
[2] Lucrare în manuscris.

Vase de uz casnic.

1. *Kantharos.* Exemplarele de kantharoi aflate în colecţia muzeului sînt destul de numeroase pentru a permite urmărirea evoluţiei acestui tip de cană de băut, pe intervalul mai larg al cîtorva secole. Cele mai vechi două exemplare (fig. 1 a şi b), sînt produse clasice, attice ; se distig prin forma lor oarecum scundă şi largă, au buza uşor trasă în afară şi rotunjită, marcată la exterior, la partea ei inferioară, printr-un brîu mai proeminent. Toartele, inelare, foarte scurte, au capetele superioare

a *b*

Fig. 1

aproape ascuţite. Primul exemplar, cu inel uşor reliefat la talpă, are argila roşie-cărămizie (fig. 1 a), de bună calitate, uşoară şi bine arsă ; firnisul, negru, este inegal ars şi are un puternic luciu metalic. Vasul se poate data din sec. IV î.e.n[3]. Al doilea exemplar, are dimensiuni mai mari (fig. 1 b). Diferă de precedentul prin inelul de susţinere al tălpii, care este mai proeminent ; firnisul, negru, are de astq dată luciu metalic slab. Sus pe toartă, scrijelată lîngă buză, litera „Δ“ [4]. Prin contextul funerar în care a fost găsit şi similitudini vasul se datează tot în sec. IV î.e.n. [5], dar faţă de precedentul el reprezintă totuşi o evoluţie în sensul unei prelungiri a formei.

Veriga următoare în procesul evolutiv este constituită de un grup de 4 kantharoi, a căror circulaţie poate fi atribuită, cu destulă siguranţă secolelor III—II î.e.n. [6] (fig. 2). Evoluţia faţă de primele două exemplare este evidentă. Nota comună a acestor patru vase este dată, în esenţă, de silueta lor zveltă, graţioasă şi elegantă. Piciorul a devenit mai înalt

---

[3] *Corpus Vasorum Antiquorum*, Roumanie, 2, Bucarest 2, L'Académie de la Republique Socialiste de Roumanie, 1968, pl. 3, 4.

[4] Pentru semnificaţia acestor graffiti, vezi Gr. Avakian, *Ştiri nouă din Tyras, Cronică numismatică şi arheologică*, nr. 67—68, Bucureşti, 1927, p. 4—16 ; A. Suceveanu, *Cîteva inscripţii ceramice de la Histria, Studii Clasice* VII, Bucureşti, 1965, p. 273—286.

[5] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 9, fig. 1 a, cu raportările la bibliografia folosită pentru datări.

[6] *Corpus Vasorum Antiquorum,* Roumanie 2, Bucarest 2, pl. 32, 8—9.

Fig. 2

şi mai subţire, iar corpul mai prelung, subţiat la mijloc ; gura vasului are buza subţire, evazată la exterior, lipsită de proeminenţa exterioară de la partea inferioară, caracteristică celor două exemplare mai timpurii. O evoluţie se remarcă şi în configuraţia părţii superioare a toartelor. La început, acestea se menţin scurte şi subţiate, apoi vîrful dispare, pentru ca mai tîrziu toartele să se lăţească mult, îndeosebi la extremităţi.

Argila este cărămizie, densă şi uşoară, firnisul, cu luciu metalic mai mult sau mai puţin pronunţat, are adeseori culori în degradé, pînă la roşcat-maroniu.

Unele exemplare de kantharoi de acest tip sînt ornamentate. Pe corp — de obicei sub buză — apar ornamente vegetale, care închipuie în mod predilect ghirlande, realizate fie prin tehnica incizării şi aplicării de argilă de culoare contrastantă pe fonul întunecat al vasului, fie prin pictarea cu o vopsea de nuanţe diferite (mai ales albăstruie) [7].

Mai tîrziu, printr-o evoluţie a gustului, care înseamnă revenirea, în numeroase cazuri, la tipuri mai mult sau mai puţin căzute în desuetudine de-a lungul timpului, se ajunge treptat la o „turtire" a formelor, realizată prin eliminarea piciorului şi scurtarea corpului propriu-zis, devenit astfel în chip firesc, obligatoriu, larg sau foarte larg. Exemplarul nostru (fig. 3 a) datat prin context, în sec. II î.e.n. [8], este mai scund şi

Fig. 3

mai larg decît exemplarele precedente, deşi ca perioadă de circulaţie, măcar cu unele dintre ele, este aproape contemporan. Din fondul lor comun se păstrează însă linia de demarcaţie viguroasă între partea inferioară şi cea superioară a corpului, cum şi toartele inelare, acum mult lăţite, ale căror capete sînt, deasupra, uşor colţuroase.

---

[7] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 20, fig. 9 a, şi p. 24, fig. 13 a.
[8] Idem, p. 84, fig. 51 a.

Începînd cu sec. II î.e.n. — sau cel puțin de la sfîrșitul acestui secol — și pînă în secolul I e.n. piciorul va fi eliminat iar talpa inelară, mai mult sau mai puțin masivă, va rămîne elementul tipic pentru întreaga serie de cupe-kantharoi. Exemplarul 8 al seriei, datat în sec. II—I î.e.n. [9] (fig. 3 b) face parte din grupa cupelor cu corpul rotunjit, cupe puțin numeroase la Tomis pînă în prezent. Partea superioară a vasului rămîne însă mai strîmtă decît restul corpului — ca și la exemplarele timpurii de kantharoi, de altfel — deși mult mai puțin înaltă decît a acestora. Argila, cărămizie, este acoperită cu firnis negru, parțial cenușiu.

La sfîrşitul sec. II î.e.n., și — mai ales, la începutul sec. I î.e.n. se datează, tot prin context, exemplarul următor [10] (fig. 3 c) a cărui conformație anunță tipul caracteristic epocii elenistice tîrzii și a primului secol din era noastră. Pe lîngă talpa inelară, toartele inelare mici și buza arcuită mult în afară, corpul se modifică în sensul anunțat deja de exemplarul nr. 7. Partea inferioară a corpului este scundă și foarte turtită, pe cînd cea superioară este acoperită și în acest caz cu o vopsea neagră-cenușie, neomogenă. La unele exemplare apar și benzi subțiri de lut, lipite deasupra toartei, la punctul de încovoiere a aecstora, dar prezența lor nu va fi obligatorie.

Cu deosebirea unei șănțuiri mai adînci sub buză și lipsa particulelor de lut pe toartă, exemplarul nr. 10 (fig. 4 a) este similar cu precedentul. În plus avem aici un decor vegetal, realizat cu vopsea albă, acum în mare parte șters. Datarea vasului, sfîrșitul sec. I î.e.n. — începutul sec. I e.n. [11].

a *b* *c*

Fig. 4

Prin caracteristicile sale, acest exemplar are valoarea unui prototip, a unui cap de serie. Toate celelalte exemplare, găsite la Constanța în contexte funerare din secolul I e.n. (nu mai tîrziu), au corpul puțin înalt și larg, cu marginea inferioară clar delimitată de restul corpului, cu buza răsfrîntă în afară și toartele rotunjite, ușor lățite (fig. 4 b-c).

Pe lîngă aceste caracteristici de bază, cupele-kantharoi mai prezintă, în unele cazuri, două puncte comune : au adeseori, prinse la partea superioară a toartelor, benzi înguste de lut, iar pe corpul unora dintre ele, apare un decor vegetal, realizat de obicei cu vopsea albă. Aceste două trăsături sînt în mod cert de esență elenistică. Maniera de „orna-

[9] Ibidem, p. 95, fig 59 i.
[10] Ibidem, p. 108, fig. 67 b.
[11] Ibidem, p. 116, fig. 73 b.

mentare" a toartelor prin lipirea la capătul lor de sus a unor benzi sau bucăți mici de lut, ca și practica decorării vaselor cu diverse motive vegetale, sînt documentate pentru întreaga lume și epocă elenistică. Pentru perioada timpurie elenistică, ne stau mărturie descoperiri multiple din Orient (Alexandria), Asia Mică, bazinul Mediteranei și cel pontic [12]. Pentru perioada de sfîrșit a epocii elenistice, măcar în ce privește maniera de „înfrumusețare" a toartelor, cele mai sigure apropieri sînt date de ceramica microasiatică, în deosebi cea pergamiană. Așa, T. N. Knipovici prezintă cîteva exemplare aproape identice alor noastre, găsite la Olbia, cu partea de sus a toartei bine rotunjită. La fel, un tip de toartă — bicordonală însă — avînd deasupra o bandă îngustă de lut [13].

Apropieri firești se pot face de asemenea cu cele două tipuri de toartă găsite tot în bazinul Mării Negre, la Tiritaki [14], toarta cu capătul rotunjit sus fiind, după opinia aceleiași cercetătoare, reproducerea unui tip larg răspîndit încă din epoca elenistică, îndeosebi în ceramica din Pergamene. Exemplarele noastre corespund și ca tip de vas (deși fragmentare, cele din Tiritaki sînt precis cupe-kantharoi de același gen) și ca datare (sfîrșitul sec. I î.e.n. — începutul sec. I e.n.).

Cît despre pictarea vaselor, la Constanța există un număr de vase (kantharoi, lagynoi și căni) pictate cu motive vegetale asemănătoare cu cele apărute pe cupele-kantharoi [51].

În consecință, trecînd în revistă cele spuse pentru capitolul kantharoi, putem conchide că atît în epoca elenistică, cît și la începutul celei romane, pe lîngă marfa de import clasică — attică sau din alte centre, stil west-slope (pentru sec. III—II î.e.n.) sau pergamiană (pentru sfîrșitul epocii elenistice și începutul celei romane) [16] (fig. 5), la Tomis a existat o producție locală, evident precumpănitoare, care a evoluat permanent de-a lungul vremii. Prin schimbarea gusturilor și deturnarea preferințelor, ea s-a stabilit, la sfîrșitul epocii elenistice și începutul celei romane, la un tip de vas scund și larg, cu talpă circulară de susținere și toarte inelare. Pereții erau adeseori împodobiți cu motive vegetale, pictate cu vopsea contrastantă, de obicei albă, pe fondul închis al recipientului, motive al căror aranjament variază de la caz la caz, după ateliere și după fantezia creatorului lor, ca și, poate, după intervale de timp mai lungi sau mai scurte.

---

[12] B. D. Blavatski, Вазы эпохи эллинизма, История античной расписной керамики, Moscova, 1953, p. 242 — 246.

[13] T. Knipovitch, *Die Keramik römischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Ermitage, Untersuchungen zur Keramik römischer Zeit aus den Griechenstädten an der Nordküste des Schwarzen Meeres* IV, Frankfurt a.M., 1929, p. 28, fig. 6/4—7.

[14] T. N. Knipovici, Краснолаковая керамика первых веков н. н. уз раскопок Боспорской экспедиций, 1935—1940, M.I.A., 25, Moscova-Leningrad, 1952, p. 309—310, fig. 9/1 și 9/7.

[15] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 70, fig. 44 b, p. 101, fig. 62 a, p. 108, fig. 67 a, p. 117, fig. 74 a.

[16] Idem, p. 114, fig. 71 b.

Această formă de cupă-kantharos, de tradiție elenistică tîrzie, a circulat în epoca romană timpurie pe spații foarte mari, dar viețuirea ei diferă din punct de vedere cronologic, fiind pentru unele arii teritoriale mai îndelungată, pentru altele, mai redusă. Ea se întîlnește nu numai în părțile Greciei propriu-zise, chiar la Atena de exemplu, unde a dăinuit măcar în primul secol al erei noastre [17], sau în Asia Mică, după cum am văzut deja, în Pergam — unde caracterizează granița celor două

Fig. 5

ere — ci, prin altoirea fondului comun al moștenirii grecești, desigur, cu necesitățile și gusturile de moment, în tot bazinul Mării Negre : la Tomis (unde descoperirile datează exclusiv din secolul I e.n.) și la Histria, unde a dăinuit mai mult [18], în Uniunea Sovietică, la Tyras [19] și — după cum s-a menționat mai sus — la Olbia și Tiritaki (pentru perioada de sfîrșit a erei vechi și început a celei noi) sau în Bulgaria, pentru măcar primele două secole ale erei noastre [20].

2. *Strachina.* Chiar de la primul examen comparativ al acestei forme, putem constata o izbitoare înrudire cu exemplarele din sec. III—II î.e.n., de dimensiuni reduse, cunoscute în mod curent sub denumirea de „boluri puțin adînci, cu buza întoarsă spre interior". Primele piese de acest gen (fig. 6 a și c) sînt datate, prin context în sec. III—II î.e.n. [21]. Se caracterizează prin talpa inelară, care nu va lipsi de la întreaga serie. Argila este gălbuie-cărămizie, firnisul roșu, uneori spre negru și cu luciu metalic.

Identic cu ele, exemplarul nr. 3 (fig. 6 b) provine dintru-n mormînt datat în sec. II î.e.n. [22]. Argila gălbuie-cărămizie este acoperită în inte-

---

[17] H. A. Robinson, *Pottery of the Roman Period. The Chronology. The Athenian Agora. Results of Excavations*, V, Princeton, 1959, p. 84, pl. 18, M 2—M 3.

[18] P. Alexandrescu, *Necropola tumulară, săpături 1955—1961, Histria* II, București, 1966, p. 199, XXX 11—12 și p. 208, XXIV 13, în morminte datate în secolul I și II e.n.

[19] P. Nicorescu, *Tyras, Dacia* III—IV, București, 1927, p. 582.

[20] Димчо Аладжов, Раскопки на Тракоримски в Меручлери, Известия, Sofia, XXVIII, 1965, p. 89, într-o necropolă datată de la începutul secolului II pînă la mijlocul secolului IV e.n., într-un context foarte probabil din sec. II e.n. ; același autor amintește forme similare la Kiustendil.

[21] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 42, fig. 30 f și g.

[22] Idem, p. 65, fig. 41 d.

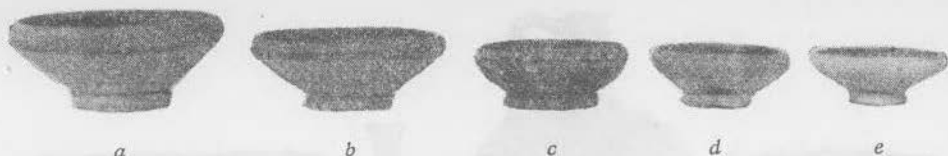

Fig. 6

rior, iar la exterior numai pe buză, cu vopsea roșie omogenă. Exemplarul următor (fig. 6 e) se deosebește de precedentul numai prin argila gălbuie ușor purverulentă. Vasul este datat tot în sec. II î.e.n.[23].

Dintr-un mormînt databil la sfîrșitul sec. II î.e.n. — începutul sec. I î.e.n., provine exemplarul nr. 5 (fig. 6 d), acoperit în interior și pe buză, la exterior, cu vopsea roșie inegal arsă pînă la brun[24]. Dimensiuni de strachină posedă însă cu adevărat abia exemplarul următor (fig. 7 a) gă-

Fig. 7

sit într-un mormînt datat în sec. II—I î.e.n. Angoba roșiatică, neuniformă, este arsă în cîteva locuri, în interiorul vasului, pînă la negru. Exemplarul nr. 7 (fig. b), provenit dintr-un mormînt databil la sfîrșitul sec. I î.e.n. — începutul sec. I e.n.[25], are formă de strachină clasică. Cu deosebiri insignifiante la talpă, față de exemplarul precedent, se prezintă strachina (fig. 7 c) găsită într-un mormînt databil în prima jumătate a sec. I e.n. (fig. 8). Argila gălbuie, ușor poroasă este acoperită cu angobă roșie, atît la exterior cît și la interior. Cît despre circulația acestei străchini în plină epocă romană, pentru aceasta ne stau mărturie foarte numeroase descoperiri din mormintele de la Tomis, dintre care semnificativ ne pare exemplarul următor (fig. 9) provenit dintr-un ansamblu funerar databil în sec. II e.n. (fig. 10).

În finalul acestei succinte prezentări, se impun cîteva observații : între bolurile mici, puțin adînci, cu buza întoarsă spre interior și strachină (mijlocie sau mare) există o strînsă înrudire. Din punct de vedere tipologic, putem considera strachina drept o transpunere la scară mai mare a acestui bol, alături de care a funcționat, în paralel, în toată epoca elenistică. Variantele cele mai timpurii, de calitate superioară, ale bolurilor mici, ornamentate adeseori în interior cu decor floral diferit, carac-

[23] Ibidem, p. 85, fig. 52 a.
[24] Ibidem, p. 103, fig. 63 c.
[25] Ibidem, p. 115, fig. 72 a.

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

teristice mai ales pentru secolul IV î.e.n., au fost găsite în lumea veche, pe spații considerabile[26]. În mormintele tomitane, astfel de boluri mici, ornamentate, n-au apărut pînă acum, dar se cunosc numeroase exemplare recoltate în urma săpăturilor de interes edilitar practicate în perimetrul orașului antic, atît la Tomis cît și la Callatis.

[26] N. Lamboglia, *Per una classificazione preliminare della ceramica campana, Atti del 1 Congresso Internazionale di Studi Liguri*, Bordighera, 1952, p. 174, forma 21/25 A.

În schimb, bolurile mici de același tip, neornamentate, sînt obișnuite în mormintele tomitane datate în secolele IV, III și II î.e.n. unde nu apare însă nici un exemplar de strachină. O situație oarecum asemănătoare găsim la Histria, unde, în necropola tumulară, boluri mici, asemănătoare s-au găsit din belșug în mormintele datate în lungul răstimp al secolelor V—II î.e.n. În schimb, puținele străchini depuse ca ofrandă în mormintele din aceeași perioadă se găsesc, una într-un mormînt din sec. IV î.e.n. și alta, într-un tumul datat către mijlocul sec. II î.e.n.[27].

Exemplarele avînd această formă, găsite la Tomis, probează faptul că, începînd din secolul II î.e.n., aceste boluri mici și mijlocii apar tot mai des și ele sînt lucrate, în general, din două varietăți de argilă, vopsite cu angobă printr-un procedeu unitar, care urmărea asigurarea impermeabilității vasului : vopsea neagră-cenușie, pentru argila cenușie-gălbuie sau roșie, pentru cea cărămizie, care acoperă numai interiorul și buza exterioară a vasului.

La sfîrșitul epocii elenistice și începutul celei romane, bolurile mici și mijlocii nu mai apar, iar străchinile, de formă quasi-identică cu a acestora, care se vor impune de acum încolo, din punct de vedere numeric, sînt acoperite mai ales cu vopsea roșie, atît la interior cît și la exterior. Fără acest strat protector, rămîne de regulă numai fundul inelar.

Se poate observa deci, că situația celor două forme atît de înrudite s-a schimbat pe parcursul secolelor, iar în calitate de material de ofrandă balanța lor s-a înclinat cînd în favoarea uneia (în epoca elenistică timpurie pentru bolurile mici) cînd în favoarea celeilalte dintre părți (la sfîrșitul epocii elenistice și în epoca romană timpurie, pentru strachină). Prezența masivă a bolului mic, cu buza întoarsă spre interior, în mormintele de epocă elenistică se poate explica nu numai printr-o largă circulație și utilizare a formei în general — care presupun o largă producție a acesteia — ci și printr-o marcată predilecție pentru exemplarele miniaturale, care au căpătat astfel un pronunțat caracter funerar. Cert este că de la sfîrșitul secolului I î.e.n., descoperirile ne relevă pînă acum numai forme de străchini mijlocii sau mari, care, cel puțin în primele două secole ale erei noastre, vor constitui un element nelipsit al mobilierului funerar tomitan. Chiar dacă aceste constatări sînt circumstanțiate de puținătatea sau relativitatea materialelor descoperite pînă la această dată, ele nu pot nega însă filiera de dezvoltare și perpetuare în epoca romană a unei tradiții elenistice de transpunere a formei.

Același aspect îl rezintă de altminteri, descoperirile de la Mirmeki și Ilurat, unde formele de strachină, datate în sec. I e.n., sînt considerate de L. F. Silanțeva ca derivînd dintr-un tip foarte timpuriu, de la Ceandarli, iar cele de la Ilurat, mai ales, ca fiind înrudite cu formele din Pergam[28]. La fel, formele din Tiritaki, identice cu timpul 14 (Mir-

[27] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 196, XXXVII, 25.

[28] L. F. Silanțeva, Краснолаковая керамика уз раскопок Улурата, M.I.A., 85, 1952, p. 287, fig. 4/1—2.

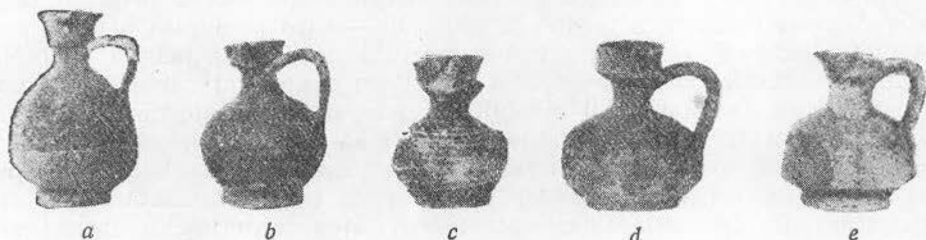
meki) şi 32 (Olbia), care se datează din a doua treime a secolului I e.n. şi mai tîrziu [29], sînt argumente în favoarea opiniei despre o largă circulaţie a acestei forme de inspiraţie elenistică, în epoca romană timpurie (sec. II sau chiar III e.n.) în tot bazinul pontic. La Histria ea este la fel de bine documentată pentru epoca romană [30].

3. *Căniţă cu cioc lateral.* Primele apariţii ale acestor căniţe sînt înregistrate în mormintele databile în sec. II î.e.n. [31] (fig. 11 a-b-c).

a *b* *c*
Fig. 11

Caracteristicile lor : corp perfect globular sau bombat mai mult la partea inferioară, înspre piciorul inelar, gruă mai mult sau mai puţin înaltă şi toarta uşor lăţită, prinsă de partea inferioară a buzei. Avem apoi o

a *b* *c* *d* *e*
Fig. 12

serie de cinci exemplare, datate toate, prin context, în sec. II—I î.e.n. (fig. 12 a-b-c-d-e). Primul exemplar [32], (fig. 12 a) are silueta zveltă, asemănătoare cu a exemplarului precedent şi picior inelar, bine profilat.

---

[29] T. N. Knipovici, Красполаковая керамика, M.I.A., 25, p. 815, fig. 11/3—4 şi 301, fig. 3/6.

[30] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 219, XXV[1], 3, într-un mormînt din sec. I e.n. şi p. 209, XXIV[14], într-un mormînt datat în sec. II e.n.

[31] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 68, fig. 43 a, p. 81, fig. 49 a, şi p. 90, fig. 56 b.

[32] Idem, p. 99, fig. 61 b.

Buza este înaltă, aidoma exemplarului 11 b, iar argila la fel de cenuşie. Avem de-a face cu o fază hibridă dintre cele două exemplare mai mari, din secolul II î.e.n. : de la unul s-a împrumutat forma corpului, de la celălalt, cea a buzei. Exemplarul nr. 2 (fig. 12 b) are corpul aproape sferoidal. Ceva mai turtit este următorul (fig. 12 c) iar exemplarele nr. 4 şi nr. 5, care diferă de precedentele numai prin turtirea din ce în ce mai evidentă a corpului, pot fi socotite drept variante puţin deosebitoare ale aceluiaşi tip [33] (fig. 12 d-e).

Ornamentaţia acestui tip de căniţă constă îndeobşte în cercuri simple, incizate sau în relief abia pronunţat, trasate la baza gîtului.

În mormintele databile la sfîrşitul secolului I î.e.n. şi la începutul epocii romane, tipul acesta de căniţă nu mai apare, cel puţin aşa re-

a *b*

Fig. 13

zultă din descoperirile de pînă acum. Credem însă că putem considera ca o moştenire tradiţională a acestora, forma de căniţă identică, dar lipsită de cioc lateral şi prevăzută în schimb cu gură-pîlnie (fig. 13 a-b) care a generat mai apoi tipul de lekythos cu gura-pîlnie, obişnuit în descoperirile din sec. II—I î.e.n. La fel, este interesant faptul că unele exemplare elenistice tîrzii de tipul lekythoi cu gura-pîlnie, derivate din căniţa cu cioc lateral, au toarta în torsadă, practică de asemeni obişnuită şi ea în epoca elenistică.

Primul exemplar de căniţă cu gura-pîlnie (fig. 13 b) provine dintr-un mormînt de la sfîrşitul secolului I î.e.n. — începutul secolului I e.n. [34], iar exemplarul al doilea (fig. 14 b), dintr-un mormînt databil în a doua jumătate a secolului I e.n. Amîndouă vasele au corpul globular şi picior inelar, deosebirile notabile constînd, pe lîngă calităţile argilei şi ale angobei, în maniera de realizare a toartei, la unul simplă, la celălalt în torsadă.

---

[33] Ibidem, p. 93, fig. 58, f şi 101, fig. 62 d.
[34] Ibidem, p. 114, fig. 71 c.

a b

Fig. 14

Veriga imediată a evoluției acestor forme este deci constituită de lekythos-ul cu gura-pîlnie — o transpunere la scară mai mare a căniței cu gura-pîlnie (fig. 15 a-b-c). Corpul devenind mai masiv, gîtul se înalță și se subțiază în mod obligatoriu, iar gura se strîmtează. Primul

a b c

Fig. 15

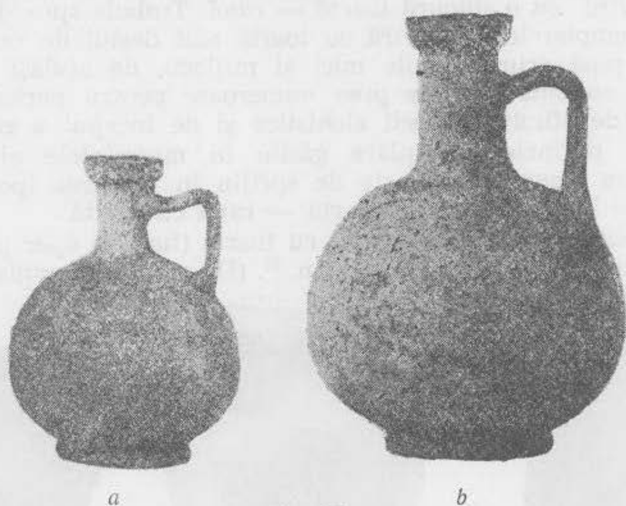
exemplar de lekythos a fost găsit într-un mormînt de la sfîrșitul secolului I î.e.n. — începutul secolului I e.n. [35], iar cel alăturat provine dintr-un mormînt care se poate bine încadra la mijlocul secolului I e.n. (fig. 15 b). Diferențele, în fond insignifiante, rezultate în chip firesc din evoluția pe care o reprezintă acest din urmă exemplar față de precedentul, constă în imperceptibila schimbare a gîtului, devenit ușor conic și în șănțuirea buzei, pe mijloc.

---

[35] Ibidem, p. 116, fig. 73 a.

Nici aceste caracteristici nu sînt însă străine epocii elenistice. Maniera de realizare a formelor de lagynoi, mici și mijlocii, a concretizat adeseori siluete foarte asemănătoare de recipiente mici și grațioase, cu gît nu prea înalt, aproape conic, și buză mai înaltă, șănțuită pe mijloc [36].

Cît despre toarta în torsadă, ea reprezintă, credem, o linie de legătură cu epoca elenistică și nu o notă deosebitoare. Prin sporirea dimensiunilor tipului de lekythoi cu gura-pîlnie, se ajunge la exemplarul de vas încadrabil în tipul numit „lagynos" care păstrează aceleași caracteristici (fig. 16 b). Vasul provine dintr-un mormînt datat în a doua

a *b*

Fig. 16

jumătate a secolului I îe.n. [37]. O variantă a acestui tip de lagynos are buză inelară [38], dar forma lor generală, cu unele mici deosebiri, va continua să circule în unele părți ale imperiului, o îndelungată perioadă de timp [39]. La Tomis, în mormintele din sec. II e.n., aceste urcioare sînt foarte rare, și au forma și — îndeosebi — calitatea, schimbate.

Este important de semnalat însă că numeroase urcioare avînd dimensiuni mai mici (lekythos) sau mai mari (lagynos) similare celor de mai sus, au caracteristici comune (argilă roșie-cărămizie, ușor poroasă, angobă albă de caolin) care ar îndritui o atribuire a lor aceluiași centru sau atelier.

---

[36] Ibidem, p. 88, fig. 54 a, p. 103, fig. 63 a, p. 105, fig. 64 a și p. 107, fig. 66 a.

[37] M. Bucovală, *Noi morminte de epocă romană timpurie la Tomis, Pontice* I, Constanța, 1968, p. 280, fig. 8 b și p. 282, fig. 11 a.

[38] Idem, p. 280, fig. 8 c și p. 282, fig. 11 b.

[39] Pentru Bulgaria de exemplu, într-un mormînt din sec. II e.n. (М. Лазаров, Тракиско могилно погребение при с. Проченик, Бургарско, Археология, 1962, я.н. 1, p. 49, fig. 10) și într-un cuptor de ars ceramică, datat în sec. IV e.n. (Богдан Николов, Грьнчарска пеш при с. Алтимир, Археология, 1961, кн. 4, p. 51—54, fig. 15.

Oricum ar fi, credem că ilustrarea de mai sus poate fi un argument în favoarea ideii de continuitate și de evoluție a formelor, pe linia :

— căniță cu cioc lateral (sec. II—I î.e.n.).

— căniță cu gura-pîlnie (sfîrșitul sec. I î.e.n. — începutul sec. I e.n.).

— urcior de mici dimensiuni (lekythos) cu gura-pîlnie (sfîrșitul sec. I î.e.n. — mijlocul sec. I e.n.).

— urcior de dimensiuni mari sau mijlocii (lagynos) cu gura-pîlnie (mijlocul sec. I e.n. — sfîrșitul sec. I e.n.).

4. *Chytră cu o singură toartă — cană.* Trebuie spus de la bun început că exemplarele de chytră cu toartă sînt destul de rare în descoperirile de pînă acum. Cănile mici și mijlocii, de același tip, cu sau fără toartă, nu sînt nici ele prea numeroase pentru perioada care ne interesează, de sfîrșit a epocii elenistice și de început a celei romane.

Totuși, puținele exemplare găsite în mormintele elenistice pot furniza cîteva însemnate puncte de sprijin în favoarea ipotezei despre o evoluție pe linia : chytră cu toartă — cană cu toartă.

Exemplarele clasice de chytră cu toartă (fig. 17) apar pentru prima oară în mormintele din sec. II—I î.e.n. [40]. (Un singur exemplar de chytră,

a *b* *c*

Fig. 17

prevăzută însă cu două toarte, a fost descoperit într-un mormînt din sec. II î.e.n. [41]).

Cele trei vase sînt asemănătoare ; au o șănțuire evidentă sub buza trasă oblic în afară și toarta lățită, la nivelul buzei, sau mai precis, trasă direct din aceasta. Primul exemplar (fig. 17 a) este mai ovoidal și are fundul perfect rotunjit. Celelalte două, sferoidale, au fundul circular, plat, „distingo“ de bază al cănii de mai tîrziu. Mai evoluată decît acestea este chytra dintr-un mormînt de la sfîrșitul sec. I î.e.n. — începutul sec. I e.n. [42] (fig. 18), care se deosebește de precedentele prin turtirea

[40] M. Bucovală, *Necropole elenistice...*, p. 95, fig. 59 h, p. 97, fig. 60 b și p. 101, fig. 62 e.

[41] Idem, p. 78, fig. 48 d.

[42] Ibidem, p. 115, fig. 72 b.

mai accentuată a corpului, subţirimea buzei, de asemenea trasă în afară şi poziţia toartei, lipită sub buză. Exemplarul este aproape identic cu un vas datat de G. R. Edwards la sfîrşitul epocii elenistice [43].

Mai avansat în direcţia cănii de mai tîrziu pare exemplarul următor, provenit tot dintr-un mormînt de la sfîrşitul sec. I î.e.n. sau începutul sec. I e.n. (fig. 19 şi 20 b). Deşi fără toartă, el prezintă toate caracterele de bază ale tipului de mai tîrziu : corp globular, fund circular, plat, buza înaltă, subţire, trasă în afară, cu o şănţuire la marginea inferioară.

Fig. 18

Fig. 19

Exemplarul nr. 5 (fig. 20 a), descoperit într-un mormînt din a doua jumătate a secolului I e.n., este similar cu precedentul, dacă eludăm forma şi poziţia toartei. Cu corpul globular, uşor bombat la partea inferioară, fundul plat, în relief uşor şi buza subţire, trasă în afară, el constituie tipul clasic al acestui vas, utilizat cu schimbări nesemnificative, încă cîtvea secole, în aproape întreg imperiul [44].

a

b

Fig. 20

[43] G. R. Edwards, *The hellenistic Pottery from the Shipwreck of Antikythera*, Philadelphia, 1965, p. 25, fig. 26.

[44] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 208, XXIV 7, XXIV 10—11, p. 222, XXV² 1, toate în morminte din secolul II e.n. ; p. 223, XXVII³ 2, într-un mormînt datat în sec. II—III e.n.

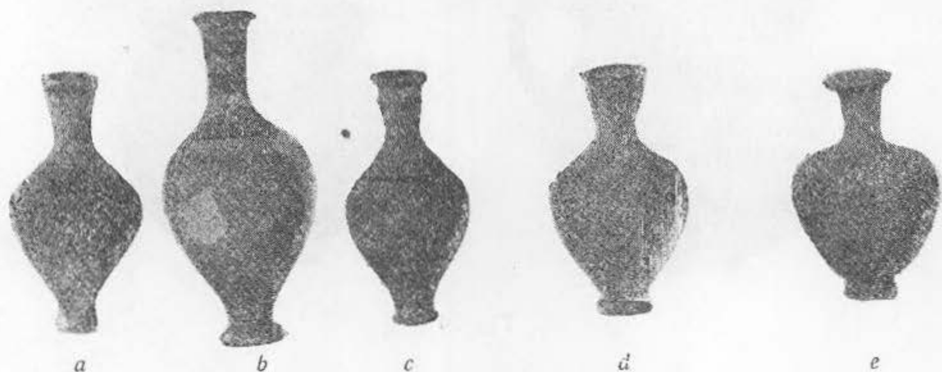
Exemplarele următoare, provenite dintr-un mormînt din sec. II e.n. (fig. 21) cu formă similară și cerc în relief la baza gîtului, reprezintă tipul clasic cel mai des întîlnit în descoperirile de la Tomis, mai ales în inventarele celor cîteva sute de morminte datate în sec. II—III e.n. apărute pînă acum.

Fig. 21

VASE DE TOALETĂ, PARFUMURI ETC.

Unguentarii. Cea mai bogat reprezentată în descoperirile elenistice și romane timpurii la Tomis, este seria de unguentarii. Datorită abundenței materialului, firul evolutiv al acestor forme, destinate păstrării unguentelor și uleiurilor parfumate, este mai lesne de pus în lumină. La Constanța ele apar, pentru început, în mormintele datate la sfîrșitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n. [45] și se caracterizează prin corpul ovoidal cu gît cilindric scurt și buză inelară.

a *b* *c* *d* *e*

Fig. 22

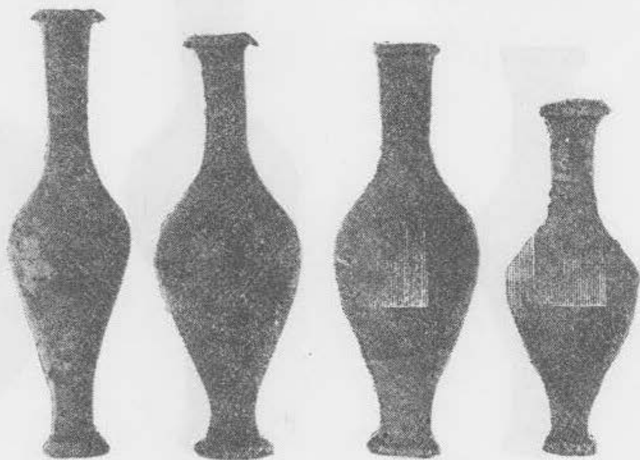
La început, (fig. 22 a) piciorul are talpa abia marcată și buza ușor teșită ; în formele următoare (fig. 22 b-c-d-e), aceste două elemente sînt din ce în ce mai pronunțate, pentru asigurarea atît a stabilității recipientului (piciorul), căci dimensiunile lui cresc, cît și a bunei sale func-

[45] M. Bucovală, *Necropole elenistice*..., p. 14, fig. 40, p. 19, fig. 8 b, p. 21, fig. 10 b, p. 22, fig. 11 c, p. 28, fig. 17 b.

ționalități (buza). Argila diferă : este cenușie, gălbuie sau roșie-cărămizie ; cele mai pretențioase dintre ele sînt decorate cu benzi circulare de vopsea neagră pe buză și pe gît, uneori pînă pe umăr.

În sec. III—II î.e.n. se plasează un exemplar [46] a cărui linie, nefinisată, și pe alocuri grosolană (fig. 23), anunță tipul caracteristic, omniprezent în secolul II î.e.n. (Are talpa puternică, siluetă fusiformă, buză rotunjită, mult îngroșată).

Fig. 23

Fig. 24

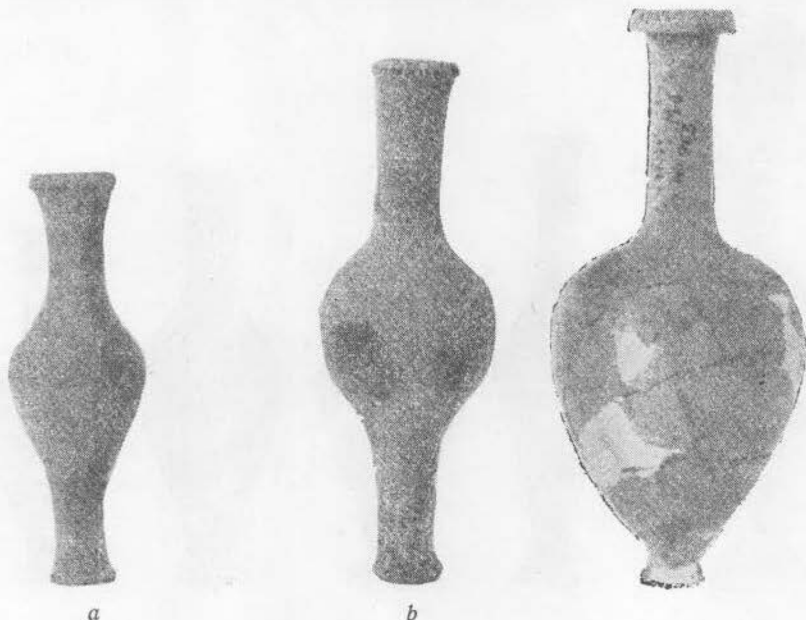
Urmează seria unguentariilor, foarte numeroase în descoperirile funerare din sec. II î.e.n. [47] (fig. 24), croite toate după același tipic : mai mult sau mai puțin înalte, dar niciodată scunde, siluetă fusiformă, care-i conferă o notă de zveltețe și eleganță, buza trasă în afară și lățită. talpă circulară plată, reliefată deasupra, asemeni unui inel în care se petrece piciorul subțire. Argila diferă (fiind cenușie sau cărămizie) ; angoba, la fel. Se menține uneori decorul de benzi, realizate cu vopsea pe fondul contrastant al vasului.

Pentru perioada următoare, de sfîrșit a secolului II și început a secolului I î.e.n., diferențele, neesențiale, par a fi mai degrabă rezultatul unei defectuoase transpuneri meșteșugărești a cerințelor aceluiași tip fusiform, decît fructul unei noi perspective sau orientări [48] (fig. 25 a-b). Un exemplar datat, pe baza analogiilor și descoperirilor din Agora de la

46 Idem, p. 44, fig. 32 c.
47 Ibidem, p. 56, fig. 36 c, p. 60, fig. 38 c, p. 84, fig. 51 a.
48 Ibidem, p. 87, fig. 53 a, p. 94, fig. 59 e.

Atena[49] (fig. 26), în ultima parte a sec. I î.e.n., are încă corpul mult bombat la nivelul umerilor, gîtul înalt și subțire, buza inelară, lată ca un guler[50].

Dintr-un mormînt datat de asemenea în secolul I î.e.n., provine un unguentariu[51] care poate fi considerat ca punct de plecare al schimbărilor esențiale ce vor avea loc la sfîrșitul acestui secol și începutul celui următor. Are corpul ovoidal, prelungit, și deși păstrează talpa ușor

a b

Fig. 25 Fig. 26

oblică și buza inelară, are gîtul mai scurt (fig. 27 a). Unguentariul (fig. 27 b, 28 c și 29 a) provenit dintr-un mormînt datat printr-o monedă în al treilea sfert al secolului I e.n. are cu acesta mai multe puncte comune decît deosebitoare : corpul mai masiv, gîtul ușor conic și buza lățită, detalii ce par a fi rezultatul nevoii de stabilitate și de siguranță reclamate de lipsa tălpii.

Considerăm că la sfîrșitul secolului I î.e.n., evoluția unguentariilor a avut ca punct de plecare un tip identic sau măcar foarte apropiat cu cel din fig. 27 b. Această evoluție a constat în îngustarea treptată a corpului recipientului la partea lui de sus, care în virtutea nevoii de echilibrare s-a bombat la partea inferioară, în mod direct proporțional, pînă la atingerea formei denumite în mod curent „bulb“ sau „piriform“. Din acest moment, evoluția a urmărit două direcții, impuse de aceste

[49] H. A. Robinson, *op. cit.*, pl. 2, F. 48.
[50] M. Bucovală, *Necropole elenistice...*, p. 110, fig. 68 a.
[51] Idem, p. 108, fig 67 d.

a

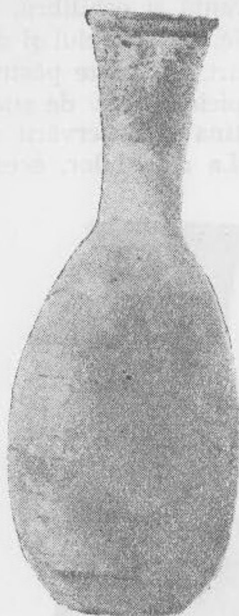
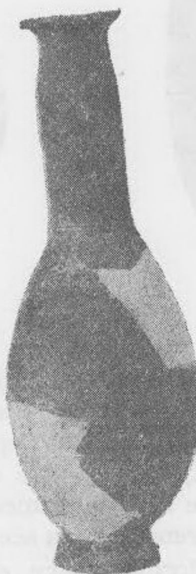

b

Fig. 27

a

b

c

Fig. 28

nevoi de siguranță și echilibru, pe de-o parte și, probabil, de cerințele de ordin practic, ale scopului și destinației lor, pe de alta : anume, exemplarele mai mari, destinate păstrării unor anumite lichide, au căpătat și perpetuat un picior masiv de susținere (fig. 28 a-b) ; cele de dimensiuni mai mici, destinate conservării altui gen de lichide, au păstrat fundul circular plat. La rîndul lor, acestea din urmă prezintă unele mici deo-

Fig. 29

sebiri, după felul în care meșterul a realizat corpul propriu-zis al fiecăruia. Unele exemplare sînt puternic bombate la partea inferioară (fig. 29 b), altele sînt mai puțin bombate (fig. 30), iar altele sînt aproape, sau perfect, ovoidale (fig. 31). Argila este roșie sau gălbuie-cărămizie ; angoba roșie-maronie, cu care sînt date uneori, acoperă de obicei numai partea superioară a gîtului, rareori și baza acestuia.

Atît unguentariile fusiforme, tipice epocii elenistice, cît și cele de tipul „bulb" sînt larg răspîndite și documentate în lumea grecească și, respectiv, romană.

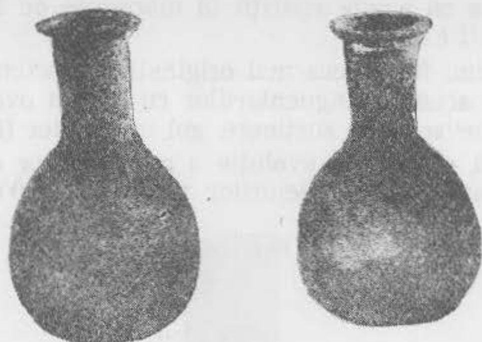

Fig. 30

Fig. 31

Pentru cele care se circumscriu interesului nostru imediat, adică epocii romane timpurii, unguentariile „bulb", cu diversele lor maniere de realizare (mai mult sau mai puţin bombate, ovoidale etc.) există o amplă documentare în aproape întreg spaţiul imperiului [52]. Ele sînt datate de mai toţi cercetătorii la sfîrşitul sec. I î.e.n. şi începutul sec. I e.n., cu marcată predilecţie pentru epoca lui Augustus [53]. Fără îndoială că cele de la Tomis se încadrează în aceleaşi jaloane cronologice ; încep să apară ca ofrande din perioada augustee şi sînt obişnuite pentru primele trei sferturi ale secolului I e.n. Forme evoluate din acest tip „bulb", dar cu gîtul mai înalt, cu buza inelară, lăţită şi fundul plat, au fost descoperite însă şi în complexe funerare de la sfîrşitul sec. I e.n. sau chiar din sec. II e.n., la Tomis (fig. 32) iar în Bulgaria cel puţin, se înîlnesc şi

[52] M. Bucovală, *Noi morminte de epocă romană...*, p. 292—293.

[53] H. A. Robinson, *op. cit.*, pl. 2, F. 50 ; G. R. Edwards, *op. cit.*, p. 22, fig. 12—13.

exemplare similare cu aceste apariţii în morminte de la sfîrşitul secolului I şi din secolul II e.n. [54].

După cîte ştim, forma cea mai originală, nedocumentată pînă acum în alte părţi, este aceea a unguentariilor cu corpul ovoidal, masiv, gîtul foarte înalt şi picior solid de susţinere, gol în interior (fig. 28 a-b).

Fără îndoială că această evoluţie a recipientelor destinate păstrării unguentelor ,balsamurilor şi uleiurilor parfumate, a cunoscut în toată

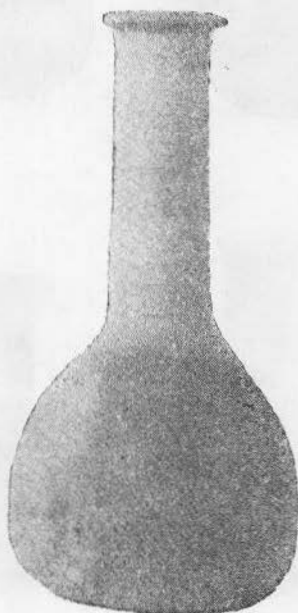

Fig. 32

lumea greco-romană faze identice sau cel puţin asemănătorae. Este posibil însă, ba chiar firesc, ca în diverse părţi ale lumii vechi, această evoluţie generală să fi îmbrăcat aspecte particulare, deosebitoare. În virtutea acestei posibilităţi, în stadiul actual al documentării, opinăm că tipul de unguentariu mare cu picior masiv de susţinere, tronconic, este o creaţie, dacă nu tomitană, cel puţin vest-pontică.

DIVERSE

Opaiţe. Numărul lămpilor care se circumscriu interesului nostru nu este prea mare, dar chiar aşa de puţin numeroase cum sînt, catalo-

[54] К. Жуглев—У. Калудова, Към историата на античното селище при Асеновград, Археология, 1962, кн. 1, fig. 15 б, într-un mormînt de la sfîrşitul sec. I e.n; Л. Гетовд Тракоримски могилни погребения ат Казанлъшко, 1969, кн. 1, p. 43, fig. 16, într-un mormînt din a doua jumătate a secolului II e.n.

garea lor, realizată cu puțin timp în urmă [55], ne permite ilustrarea lapidară a cîtorva lucruri interesante din punct de vedere al evoluției.

Din numeroasele tipuri de opaițe elenistice întîlnite la Tomis, cele cu ciocul rombic și brîu rotund în jurul orificiului de umplere, acoperă în mod cert un interval de timp mare (fig. 33 a—b). Cunoscut sub numele de tip „Efes", consensul general îl plasează din ultimul sfert al

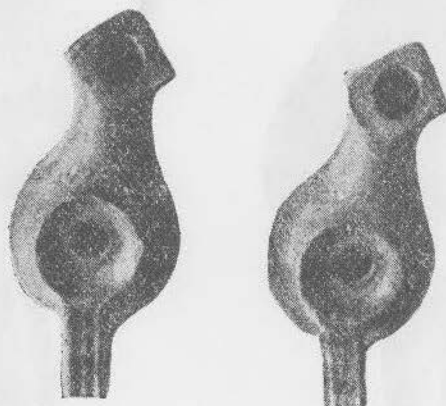

Fig. 33

secolului II î.e.n. pînă în primul sfert al secolului I e.n. [56]. Cele două exemplare ale noastre provin și ele din morminte databile în sec. II—I î.e.n. [57] și sînt identice ca formă și material (lut cenușiu, vopsea neagră-cenușie, apucătoare lipită strîmb, cu linii în relief deasupra).

Exemplarul următor este găsit într-un mormînt databil la mijlocul secolului I e.n. și reprezintă un pas înainte față de primele două (fig. 34). Corpul este mai larg și mai scund, discul s-a lărgit, brîul din jurul orificiului de umplere e mai puțin înalt, iar pe bordura aplatizată în acest chip, apar ornamente în relief. Între cioc și bordură, este din ce în ce mai vizibilă o linie proeminentă. Lutul și angoba sînt însă identice cu cele ale exemplarelor procedente.

Următoarea treaptă în evoluția acestui tip este a acelora care păstrează ciocul rombic și pe bordura cărora se aplică în continuare sau se incizează, diverse ornamente (granule, ove, puncte etc.). În plus, între cioc și marginea discului, pe linia proeminentă care le unește apar uneori ornamente, (fig. 35), iar punctul de contact cu brîul discului va fi marcat în mod statornic printr-un motiv incizat sau, mai ales, în relief (fig. 36 a—b).

---

55 C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967.

56 Idem, p. 10, tipul XIII.

57 M. Bucovală, *Necropole elenistice...*, p. 87, fig. 53 b, p. 94, fig. 59 f, p. 97, fig. 60 a.

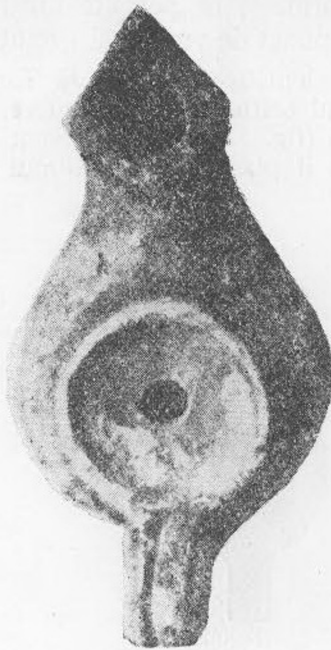

Fig. 34

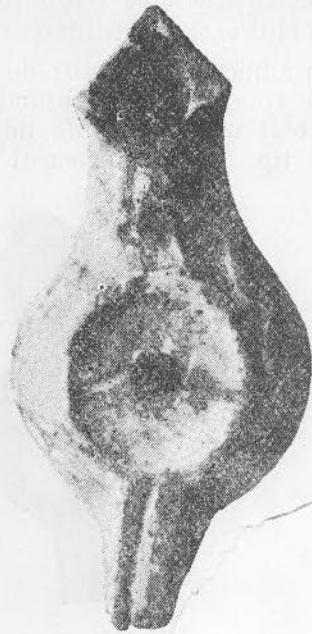

Fig. 35

a

b

Fig. 36

Pe măsura trecerii timpului, opaiţele devin tot mai scunde şi mai largi, iar brîul rotund din jurul orificiului de umplere tinde să se îndepărteze de acesta, către bordura bazinului, cu care de altfel, în final, se va identifica (fig. 37).

Opaiţele din seria prezentată se deosebesc de cele clasice, de tip „Efes", prin lutul roşu cărămiziu şi angoba roşie care le acoperă, fapt ce presupune, evident, că ele aparţin unor centre de producţie şi ateliere

Fig. 37

diferite. Din nefericire, în stadiul actual al informării nu se pot face şi alte preciziuni mai ferme.

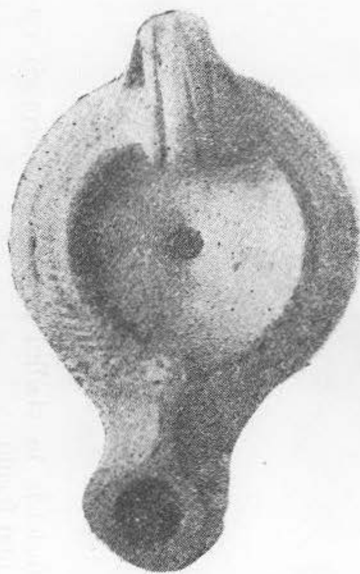
Altă categorie de opaiţe derivate din prototipuri elenistice, prezintă o singură trăsătură deosebitoare faţă de grupa precedentă : ciocul nu mai este rombic, ci rotund [58]. Tulpina din care au derivat ele este însă, la origine, tot opaiţul de tip „Efes", căci o variantă a acestuia are ciocul rotund, nu numai rombic [59]. Deşi varianta aceasta, cu cioc rotund, nu este reprezentată pînă acum la Tomis prin nici un exemplar timpuriu, elenistic, credem că din această serie sau tot din opaiţul cu ciocul rombic, printr-o transformare mai lentă însă, de astă dată, s-a ajuns la tipul de opaiţ răspîndit în epoca romană timpurie şi documentat pînă acum prin numeroase piese, care prezintă caracteristici de fond similare cu ale grupei menţionate mai sus : marginea discului, inelară, se depărtează tot mai mult de orificiul mic de alimentare, plasat central, iar pe bordură apar ornamente diverse, incizate sau — mai ales — în relief, precum ove, granule, frînghii răsucite etc. (fig. 38 a—b—c). La fel, punctul

[58] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 11, tipul IX.

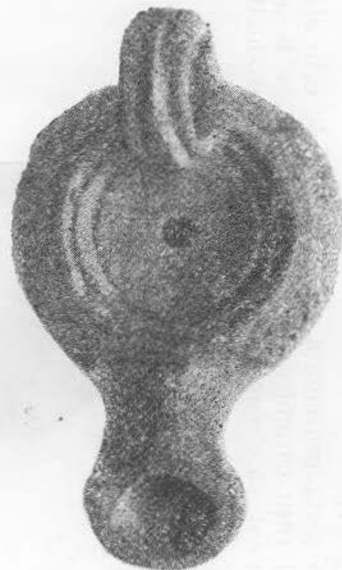
[59] G. R. Edwards, *op. cit.*, p. 25, fig. 27.

a

b

c

Fig. 38

de contact al liniei ce unește ciocul cu discul, este marcat printr-un ornament în relief (fig. 39). Seria opaițelor cu ciocul rotund se plasează în limitele secolului I e.n.[60] Ea îmbină în mod evident, la fel ca seria precedentă, cu cioc rombic, maniera de realizare a formei, care este

Fig. 39

elenistică, cu un specific de ornamentare care aparține epocii romane timpurii.

* * *

Acesta este tabloul, sumar schițat, al evoluției și transformărilor pe care le relevă cele cîteva categorii de materiale descoperite în necropolele Tomisului pentru perioada atît de însemnată de sfîrșit al unei epoci și de început al alteia.

Credem că am reușit să arătăm că materialele de epocă romană timpurie se leagă, se înfrățesc cu cele din epoca elenistică sau elenistică tîrzie ; ele cuprind, în structura lor intimă, în modul de realizare și de circulație, germenii, alura și formele de concepție ale unui spirit tradițional, elenistic, grecesc. Se poate deci evidenția la Tomis o linie evolutivă, o continuitate de viață materială și — implicit — spirituală. Locuitorii din această parte a Pontului Stîng au continuat, generații după generații, un mod de viață tradițional, la care au adăugat desigur, acele elemente pe care trecerea vremii și evenimentele politico-economice în permanentă mișcare le-au impus cu necesitate.

Nu trebuie uitat nici faptul că unele din formele locale de cultură materială au cunoscut un reviriment serios, s-au recontaminat, primind

[60] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 11.

un nou suflu de viață, prin tipurile de vase de origine grecească, pe care imperiul le cunoscuse și le adoptase odată cu atîtea alte produse materiale și spirituale superioare, încă cu mult înainte de împingerea granițelor sale pe linia Dunării și încheierea alianțelor cu cetățile vest pontice, și anume, prin cucerirea și transformarea Greciei propriu-zise în provincie romană.

Am putea completa acest tablou cu datele generale oferite de alte domenii apropiate, în care sînt vizibili germenii aceleiași evoluții și continuități de tradiție : obiceiul elenistic al înmormîntării prin ardere, care continuă să predomine la începutul epocii romane. Să mai notăm și poziția topografică a necropolelor romane timpurii, dispunerea geografică a mormintelor. Multe din mormintele datate în secolul I e.n. se găsesc în zona necropolei elenistice principale a Tomisului (adică pe terenul vechii gări), în apropiere sau chiar în devălmășie, în legătură indisolubilă deci, cu cele elenistice, ale căror principale reguli și deziderate de rit și ritual, le respectau și le continuau.

În secolul I e.n., sau cel puțin în prima jumătate a acestuia, firul logic și firesc al continuității e lesne de pus în evidență. Din a doua jumătate a secolului I e.n. însă, unele dintre aceste forme de inspirație elenistică vor dispare, altele, adoptate și încetățenite pe arii largi în imperiu, vor dăinui încă multe alte secole.

De asemenea, trebuie relevat faptul că pe lîngă materialele de tradiție elenistică, descoperirile din mormintele tomitane dovedesc că încă de la începutul erei noastre și — mai ferm — de la mijlocul secolului I e.n., au început să apară la Tomis produse clasice, tipic romane, de calitate superioară, din materiale și cu destinații practice diferite. Prezența lor se datorează de bună seamă legăturilor economico-comerciale și importanței pe care centrele producătoare din centrul imperiului, mai ales din spațiul italic la acea dată, o acordau acestor piețe recent incorporate sistemului economic al imperiului.

Considerăm util să examinăm lapidar, în cele ce urmează, aceste cîteva grupe de materiale specific romane.

Vase de sticlă. Grupa vaselor de sticlă constituie, după părerea noastră, un aspect revelatoriu al politicii economice practicate de centrul imperiului față de regiunile sale de margine, socotite, mai ales prin prospețimea evenimentului atașării acestora, un bun debușeu și o piață de desfacere convenabilă, indiferent de formula politică pe care o îmbrăca această recentă cucerire sau aliniere de interese. Spre deosebire de mormintele elenistice în care, pînă acum, nu a fost găsit decît un singur vas de sticlă, de tipul amforetă, import oriental sigur [61], mormintele romane timpurii cuprind un mare număr de vase de sticlă. Printre ele se numără atît formele de uz casnic (cupe, boluri, pahare (fig. 40), căni [62] (fig. 41) cît și diverse unguentarii [63] (fig. 42). Procentul relativ mare de sticlă

[61] Descoperit în anul 1969, nepublicat.

[62] M. Bucovală, *Vase de sticlă la Tomis,* Constanța, 1968, p. 43, fig. 36, p. 38, fig. 31, p. 36, fig. 27 a—b, p. 37, fig. 28 a—b.

[63] Idem, p. 90, fig. 159, p. 91, fig. 161, p. 92, fig. 163.

Fig. 40

Fig. 41

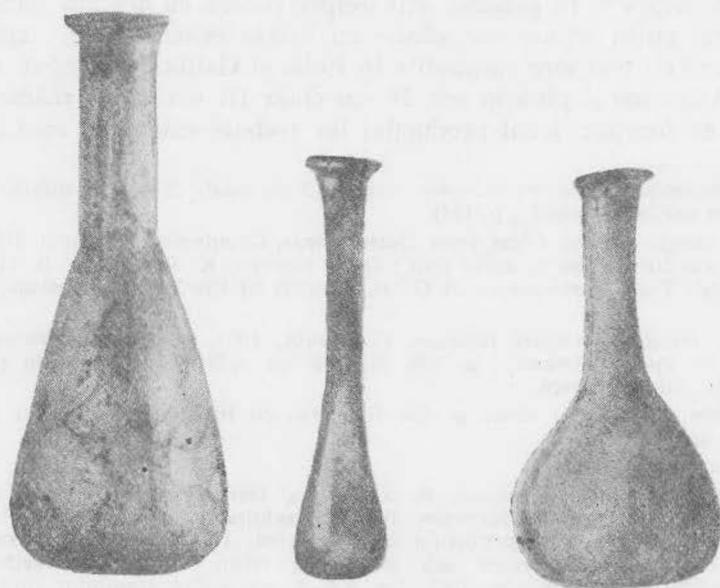

Fig. 42

în aceste morminte se poate explica atît printr-o largă producție, frecvență și utilizare a acesteia în imperiu, cît și printr-o oarecare accesibilitate a acestui material și, în orice caz, printr-o predilecție și grijă anumită față de astfel de recipiente, posesoare a unor calități practice și decorative deosebite. Evident, este greu de atribuit cu certitudine, un caracter exclusiv italic acestei producții, în condițiile în care delimitarea acesteia față de cea orientală, de exemplu, este atît de greu de făcut ; oricum însă, pînă la dobîndirea mărturiilor mai sigure că producerea materialului vitric va fi început la Tomis încă din secolul I e.n. [64], putem considera că vasele de sticlă descoperite pînă acum sînt în bună parte rezultatul legăturilor cu centrele italice — mai ales cu Roma — unde exista în mod sigur, o serioasă producție de sticlă încă de la începutul erei noastre [65].

Vase și ustensile de bronz. Numărul vaselor de bronz din mormintele datate în sec. I și II e.n. nu este prea mare, iar factura lor diferă. Unele dintre ele sînt modeste ca înfățișare, altele au un bun nivel artistic de realizare. Pînă în prezent, s-au găsit cîteva patere, dintre care una cu mînerul ornamentat [66] (fig. 43 b), cîteva căni de formă oenochoe, cu reprezentări animaliere la toarte [67] (fig. 44), două vase cu forme diferite (fig. 45 a-b), o lampă (felinar de vînt) (fig. 46) și cîteva strigile [68]. Probabil că tot dintr-un mormînt provine la origine și o pateră adîncă, cu mîner, descoperită ocazional pe terenul vechii gări cu cîțiva ani în urmă (fig. 47), formă care, ca și paterele cu mînere ornamentate sau cănile-oenochoe este amplu documentată nu numai în granițele imperiului, cît și în afara acestora [69]. În general, atît despre patera cu această formă cît și despre cele puțin adînci sau cănile cu toarte ornamentate, specialiștii afirmă că el au fost larg răspîndite în Italia și Gallia, la început, din vremea lui Augustus și pînă în sec. II sau chiar III e.n. și că, măcar pentru perioada de început, locul producției lor trebuie căutat în spațiul italic,

---

64 Deocamdată momentul acestei producții nu poate fi precis stabilit (M. Bucovală, *Vase antice de sticlă*..., p. 154).

65 C. Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, Groningen, Djakarta, 1957, amintește mărturia lui Strabo în acest sens ; D. B. Harden, K. S. Painter, R. H. Pinder-Wilson, Hugh Tait, *Masterpieces of Glass*, Trustus of the British Museum, London, 1968, p. 36.

66 M. Irimia, *Bronzuri figurate*, Constanța, 1967, p. 29 ; M. Bucovală, *Noi morminte de epocă romană*..., p. 296, fig. 19, cu referiri la locul de producție, aria de răspîndire și datare.

67 Idem, p. 27—29 ; idem, p. 296 fig. 19 a, cu bibliografie privind circulația lor în timp și spațiu.

68 Material nepublicat.

69 Pentru nordul Germaniei, H. J. Eggers, *Der Römische import im freien Germanien*, Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, 1951, pl. 12, forma 140 ; pentru peninsula Scandinavică, Gunnar Ekholm, *Handelsförbindelser mellan Skandinavien och Romerska riket*, Verdandis Skriftserie 15, Svenska Bokförlaget, Stokholm 1961, fig. 6 a—c, exemplar stampilat însă ; pentru Slavonia (I. P. F. Iugoslavia), Danica Pinterović, *O rimskoj bronci s terena Osijeka i okolice*, în *Osječki zbornik*, Br. VIII, Muzej Slavonije Osijek, Osijek, 1962, pl. I a—b.

a b

Fig. 43

Fig. 44

îndeosebi în reputatele ateliere campaniene. La fel, despre lampa (felinar de vînt) cu exemplificări în alte descoperiri din imperiu sau din afara granițelor acestuia, datată de consensul general în secolul I e.n. [70].

În consecință, putem spune că vasele de bronz găsite în mormintele romane timpurii de la Tomis, aduc mărturia că în tranzacțiile comerciale făcute cu spațiul italic, Tomisul includea și aceste obiecte de mare utilitate, mai rezistente la dintele timpului și realizate îndeobște, la un bun nivel artistic și meșteșugăresc.

Opaițe. Categoria ceramică ce se impune de la început, în pofida numărului nu prea important al descoperirilor din mormintele datate în secolul I e.n., este formată de opaițe ; acestea par a fi obiectul acce-

[70] Pentru Germania, H. Menzel, *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz, 1954, p. 116, fig. 99 ; pentru Bulgaria, unde aceste descoperiri sînt rare, D. Nikolov, Тракийски могилни гробове..., Археология, 1967, кн. 1, p. 27, fig. 16, exemplar identic cu forma de la Constanța. Ambii autori datează aceste „lanterne" în secolul I e.n.

a

b

Fig. 45

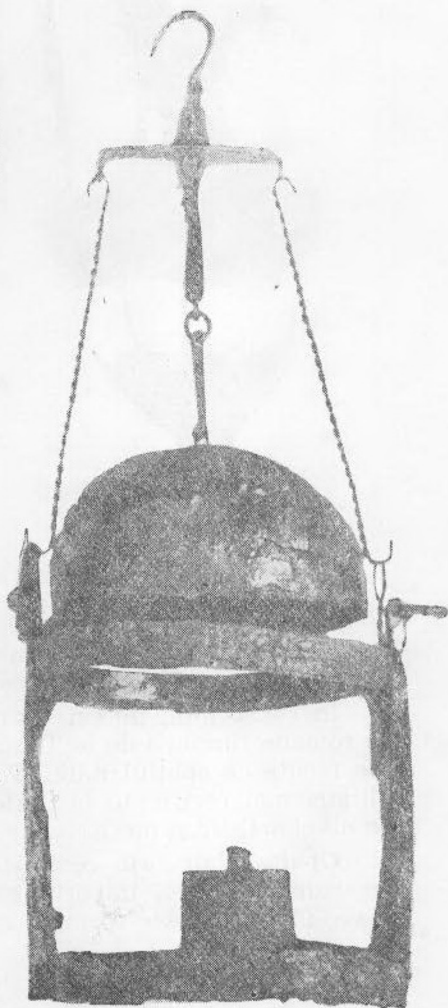

Fig. 46

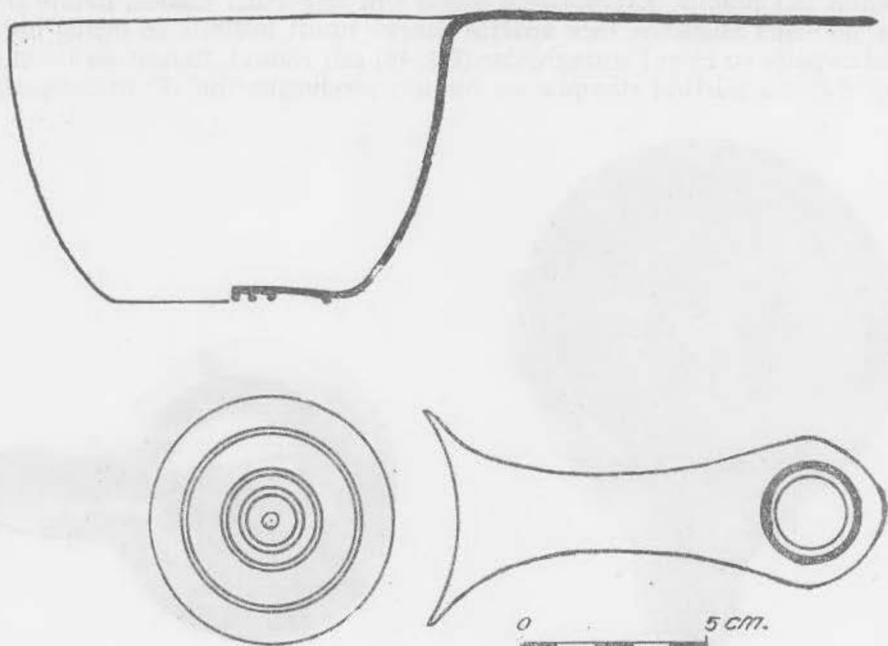

Fig. 47

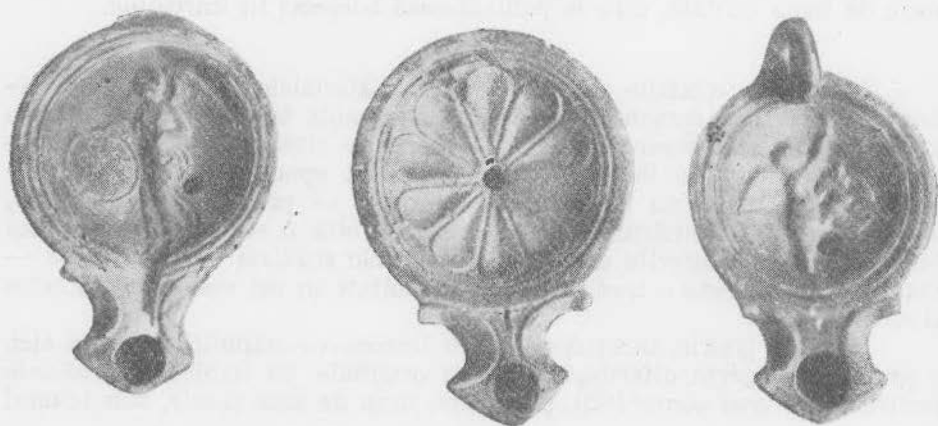

Fig. 48

sibil, ușor de tranzacționat și mai intens solicitat, desigur și datorită rolului său practic. Exemplarele găsite sînt importuri clasice, datate încă din perioada augustee, care aparțin cîtorva tipuri întîlnite în întreg imperiul : opaițe cu ciocul triunghiular (fig. 48) sau rotund, flancat de volute [71] (fig. 49) sau purtînd stampile cu numele producătorului (Firmalampen) [72]

Fig. 49

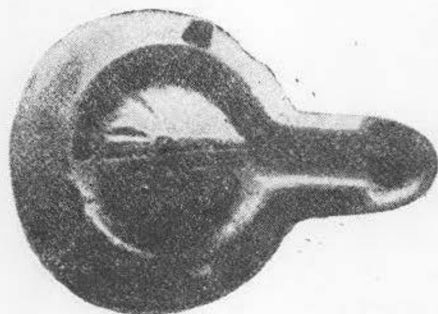

Fig. 50

(fig. 50). Opaițele romane se disting prin calitatea lor superioară ; sînt lucrate din luturi roșii-cărămizii, dense și ușoare, sînt acoperite cu vopsea roșie de bună calitate, care le peliculizează adeseori în întregime.

* * *

Alături de celelalte vestigii istorice, materialele funerare din mormintele de epocă romană timpurie de la Tomis își dovedesc utilitatea în studiul istoriei acestui străvechi centru de civilizație. Ele aduc modesta lor contribuție în a dovedi că sfîrșitul epocii elenistice și începutul celei romane nu a însemnat la Tomis, ca pretutindeni de altfel, o graniță fixă, o despărțire tranșantă, irevocabilă, o schimbare categorică între două feluri diferite de viață. Materialele studiate — și prin ele — viața însăși, reflectă o tradiție și o continuitate în cel mai amplu înțeles al cuvîntului.

Procesul istoric, început odată cu întronarea stăpînirii romane aici, a prezentat aspecte diferite, proprii și originale, cu implicații profunde pentru viața unei comunități, petrecute, timp de șase secole, sub semnul

---

[71] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 11, tip X și p. 12, tipul XI ; M. Bucovală, *Noi morminte de epocă romană...*, p. 291, fig. 17.
[72] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 14, tipul XII.

unor relaţii economice şi politice noi, impuse de Roma. Bună parte din aceste aspecte şi trăsături originale, evidente şi în cultura materială din această perioadă, s-au datorat desigur situaţiei, condiţiilor şi fondului local, configuraţiei spirituale a oraşelor greceşti pe care au venit să se grefeze numeroase şi importante elemente romane.

TRADITIONS HELLENISTIQUES DANS LE MATÉRIAUX FUNÉRAIRES DU DÉBUT DE L'ÉPOQUE ROMAINE À TOMI

Résumé

En se fondant sur les témoignages offerts par quelques catégories de matériaux trouvés dans les tombes tomitaines, l'auteur cherche à saisir et à présenter quelques aspects de l'important processus historique dans le Pont-Gauche, à l'époque hellénistique et au début de l'époque romaine.

Les observations faites sur la longue existence, l'évolution et la transformation de quelques catégories céramiques de ces matériaux funéraires ont permis de préciser deux phénomènes à Tomis au début de notre ère : d'une part, la circulation de quelques formes dérivées de prototypes hellénistiques classiques dénotent une continuité de la vie matérielle et spirituelle grecques ; d'autre part, on constate la pénétration des formes romaines dès l'époque d'Auguste, mais surtout dans la seconde moitié du Ier s.de n.è., ce qui s'explique par les rapports étroits établis entre cette région et l'empire — en premier lieu avec l'espace italique.

L'auteur présente quelques catégories de céramique (vases d'usage domestique, récipients pour conserver les onguents et les baumes, lampes, etc.) groupées selon leurs caractères généraux, leur destination pratique ou le critère chronologique

Là où l'abondance du matériel l'a permis, certaines de ces catégories ont été illustrées depuis leur origine, par la présentation des formes les plus anciennes (dont quelques-unes datent du IV et du III s.av.n.è.) ; pour les autres, on présente les formes des III —II s. ou bien du II — Ier s.av.n.è.

C'est ainsi qu'on prouve la longue évolution et circulation (dès le IVe et le IIIe s.av.n.è.) des coupes kantharos, et de l'unguentarium, du petit bol peu profond et de l'écuelle (du III —II s.av.n.è.), du petit pot à bec latéral (du IIe s.av.n.è.) dont sont dérivés le petit pot à la bouche en entonnoir et le lekythos (de la fin du Ier s.av.n.è.—début du I s. de n.è.), à la bouche également en entounoir, ainsi que la cruche lagynos du premier siècle de notre ère. On présente encore les types de lampes du Ier s. de n.è., qui dérivent de prototypes hellénistiques tardifs.

La catégorie des matériaux romains typiques est illustrée par des références à des lampes italiques, à des vases de verre et de bronze trouvés d'habitude dans les tombes du premier siècle de notre ère et résultés de l'incorporation politique et économique de la région à l'empire.

L'auteur arrive à la conclusion que la circulation des formes hellénistiques tardives à l'époque romaine est un indice du fait que la fin de l'époque hellénistique et la début de l'époque romaine ne représenta pas à Tomi, comme d'ailleurs dans d'autres contrées également, une limite rigide, une séparation tranchante, irrévocable, entre deux manières différentes de vie. Par la longue présence de ces formes au début de l'époque romaine, formes dérivées des types hellénistiques classiques, par la continuation de l'habitude hellénistique de brûler les morts, ainsi que par la position géographique et topographique des tombes, s'avère une continuité, matérielle et spirituelle, ample et profonde, dans ce centre si ancien de civilisation grecque. Les habitants de cette partie du Pont-Euxin ont continué, pendant toute une séries de générations, à mener une vie traditionnelle à laquelle ils ont évidemment ajouté les éléments que l'évolution du temps et les événements politiques-économiques en perpétuel mouvement (l'avènement de la domination romaine en premier lieu) ont nécessairement imposés.

ÜBER GRABBEIGABEN FRÜHRÖMISCHER ZEIT IN TOMIS

Zusammenfassung

Aufgrund verschiedener Kategorien von Funden, die in Gräbern aus Tomis gehoben wurden, trachtet der Verfasser einige Aspekte im Zusammenhang mit dem historischen Prozeβ des Ausgangs des hellenistischen und dem Beginn des römischen Zeitalters an der linken Pontusküste aufzuzeigen und zu erklären. Durch das Studium über die langandauernde Existenz, Entwicklung und Veränderung einiger keramischer Kategorien dieses Fundmaterials gelangt der Verfasser zu dem Schluβ, daβ zu Beginn unseres Zeitalters in Tomis zwei Geschehen zu verseichnen sind: einerseits der Umlauf einiger aus klassischen hellenistischen Vorlagen abstammender Formen, die die Kontinuität der griechischen geistigen und Sachkultur beweisen und andererseits das Eindringen bereits zur Zeit des Augustus und (ganz besonders) ab der Mitte des 1. Jh.u.Z. von typisch römischen Formen und Typen, die als Ergebnis enger Verbindungen mit dem übrigen Imperium und hauptsächlich mit dem italischen Raum hierher gebracht wurden.

Der Verfasser stellt die verschiedenen keramischen Kategorien (Haushaltsgefäβe, Salben- und Riechstoffgefaβe, Öllämpchen usw.) in der Reihenfolge dar, die sich durch die allgemeinen Merkmale, den Zweck und das chronologische Kriterium aufzwingt.

Dort wo es durch die Menge des vorhandenen Fundmaterials möglich war, sind einige Kategorien von ihrem Ausgang an veranschaulicht und zwar durch die Darstellung der frühzeitigsten Typen, die bereits aus dem 4.—3. Jh.v.u.Z. stammen. Für die anderen Formen werden Exemplare aus dem 3.—2. oder aus dem 2.—1. Jh.v.u.Z. dargestellt.

Es wird die langwährende Entwicklung und der Umlauf der Kantharosgefäβe oder der Salbengefβse (bereits aus dem 4.—3. Jh.v.u.Z.), der klenen, wenig tiefen Kumme und der Schüssel (aus dem 3.—2. Jh.v.u.Z.) dargestellt, ferner des Schnabelkännchens (aus dem 2. Jh.v.u.Z.) aus dem sich des Kännchen mti Trichtermund und der Lekythos mit dem Trichtermund (Ausgand des 1. Jh.v.u.Z.—Beginn des 1. Jh.u.Z.) so wie der Lagynos-Krug aus dem 1. Jh.u.Z. entwickeln; desgleichen werden die Typen der Öllämpchen aus dem 1. Jh.u.Z. dargestellt, die sich aus den späthellenistischen Vorlagen entwickeln.

Die Kategorie des typisch römischen Materials wird durch Bezugnahme auf italische Öllämpchen, auf Glas- und Bronzegefäβe veranschaulicht, die hauptsächlich in Gräbern des ersten Jahrhunderts unserer Zeit gefunden wurden und das Ergebnis einer politischen und ökonomischen Eingliederung in das Imperium sind, über welche es alte schriftliche Belege gibt.

Die Schluβfolgerung des Verfassers geht darauf hinaus, daβ die Entwicklung und der Umlauf der späthellenistischen Formen in der frührömischen Zeit einen Beweis darstellt, daβ der Ausgang des hellenistischen Zeitalters und der Anfang des römischen in Tomis, wahrscheinlich so wie an anderen Orten, keine scharfe Grenze oder unwiderrufliche Trennung zwischen zwei verschiedenen Lebensweisen bedeutete.

Durch das lange Bestehen dieser Formen, die aus den klassischen hellenistischen Formen abstammen in der frührömischen Zeit, durch das Weiterführen der hellenistischen Gewohnheit die Toten zu verbrennen so wie durch die geographische und topographische Lage der Gräber ist die sachliche und geistige, weitläufige und tiefgehende Kontinuität in diesem uralten Zentrum griechischer Zivilisation erwiesen. Die Bewohner der linken Pontusküste haben generationenlang eine überlieferte Lebensweise geführt, zu der sie offensichtlich diejenigen Elemente hinzufügten, die der Lauf der Jahre und die politisch-ökonomischen Ereignisse (hauptsächlich die Errichtung der römischen Machtherrschaft) aufgezwungen haben.

A. RĂDULESCU

ATELIERE MEŞTEŞUGĂREŞTI PENTRU ARS MATERIALE DE CONSTRUCŢIE DIN LUT

Domeniul activităţii meşteşugăreşti s-a impus în cadrul societăţii umane din cele mai îndepărtate timpuri, ca un factor de bază în viaţa social-economică, antrenînd însemnate grupuri de oameni în procesul de producţie al unor articole de necesitate vitală.

Orizontul preocupărilor de acest fel s-a lărgit considerabil în decursul veacurilor, ajungîndu-se în epoca clasică greco-romană la rezultate inestimabile pe toate fronturile de manifestare a iscusinţei omeneşti şi a tehnicii.

Un loc de frunte între categoriile meşteşugăreşti de certă şi imperioasă necesitate, îl ocupă, pe linia marilor realizări în cultura materială şi spirituală a antichităţii, materialul de construcţie cu diferitele lui forme : piatră, cărămidă, mortar, lemn etc.

Nu se poate imagina nicăieri o înfăţişare arhitecturală, care să nu fi avut la bază materialul amintit. În seria preocupărilor menite să ne ducă la cunoaşterea fenomenului constructiv, vom face deocamdată referire, în cadrul de faţă, numai asupra unora dintre elementele de bază în construcţii : cărămidă, ţigle şi olane. Şi pentru a face mai accesibil înţelegerii acest proces productiv, atît de însemnat în sfera activităţii meşteşugăreşti din Dobrogea romană, vom limita consideraţiile noastre numai la atelierele de producţie în sine.

Materialele de construcţie de care ne vom ocupa, presupun un proces complex de producere, adică mai multe procese de fabricaţie : căutarea şi selectarea materiei plastice (respectiv argilă de bună calitate [1]), modelarea obiectelor, fie cu mîna, fie la roată — în cazul ceramicii sau a unor materiale similare — fie în tipare. Urmează uscarea, făcută la un soare domol, sau arderea gradată, în instalaţii anume creiate ; să mai notăm apoi trierea produselor finite. Cunoaşterea completă a procesului de fabricaţie implică deci o întreagă gamă de cercetări.

---

[1] Vitruviu, *Despre arhitectura* II, 3.

În lucrarea de față, vom încerca o înmănunchere și o interpretare a tuturor descoperirilor de epocă romană, care atestă pe teritoriul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră latura meșteșugărească în discuție, adică fabricarea materialelor care necesită *cuptoare*.

Datele furnizate de săpături, fie ele mai vechi sau mai noi, fac astăzi posibilă clarificarea acestui proces, obscur pînă nu de mult, pentru teritoriul Dobrogei romane. Ultimile descoperiri au permis înscrierea pe hartă a mai multor localități, unde săpături sistematice, chiar de mică amploare, precum și unele descoperiri întîmplătoare, au pus în lumină mai multe cuptoare. În prezent, posedăm un important lot de monumente arheologice care, judecate în ansamblu, permit pe bază de analiză și de comparație, să se facă constatări interesante asupra naturii lor funcționale, a identităților, a analogiilor ca și a deosebirilor ce există în structura lor.

Localitățile și punctele în care au fost scoase la lumină astfel de obiective, prezentate în ordinea cronologică a descoperirilor sînt : Garvăn-*Dinogeția* [2], Constanța-*Tomis* [3], Neptun-*territorium callatianorum* [4] și Oltina-*Altinum* [5]. Acestora le putem adăuga alte trei puncte în care, fie urmărindu-se obiective arheologice de altă natură, fie făcîndu-se numai observații de suprafață, au fost sesizate urme ale unor instalații meșteșugărești similare. În acest sens sînt de menționat punctele de la *Gura Canliei*, județul Constanța [6], de la *Telița*, județul Tulcea [7] și chiar din orașul Constanța (alt loc decît cele publicate). Desigur că nu vom pierde din vedere nici alte cuptoare, oricît de vagi ar fi informațiile pe care le avem despre ele, dacă se leagă de complexe cunoscute și dacă, prin urmare, serveau aceluiași scop [8].

Publicate, sau în bună parte încă inedite, cele aproape 15 cuptoare, cunoscute integral sau parțial pe teritoriul Dobrogei, aduc contribuții de preț pentru cunoașterea manifestărilor meșteșugărești de care ne ocupăm. De aceea vom începe prin a le prezenta sumar, într-o ordine tipologică strîns legată de încadrarea lor în timp.

Tipul I. (Pl. I). Aici se integrează cuptorul de la Garvăn-Dinogeția [9], săpat încă din 1956. Formele aparte ale părților sale componente,

---

[2] Gh. Ștefan — *Un cuptor roman de ars țigle, descoperit la Garvăn*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 339—345.

[3] A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Constanța 1965, p. 6—23, fig. 1—8.

[4] C. Iconomu, *Cercetări arheologice la Mangalia și Neptun, Pontice* Constanța 1968, p. 235 și urm.

[5] M. Irimia, *Cuptoarele romano-bizantine de ars ceramica de la Oltina, Pontice*, Constanța 1968, p. 379 și urm.

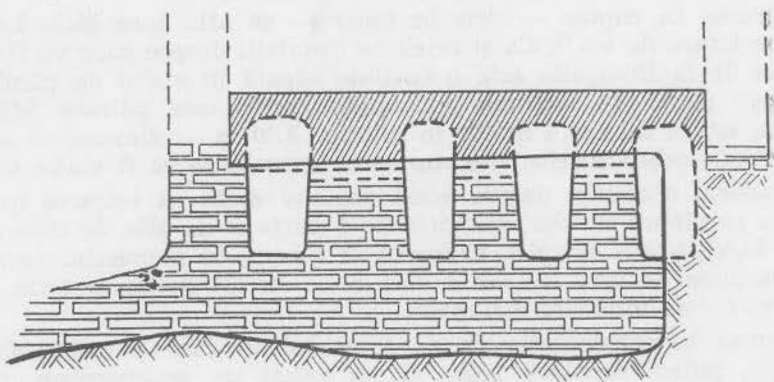
[6] D. Vîlceanu, *Urme de viețuire antică la Gura Ganliei*, în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 141.

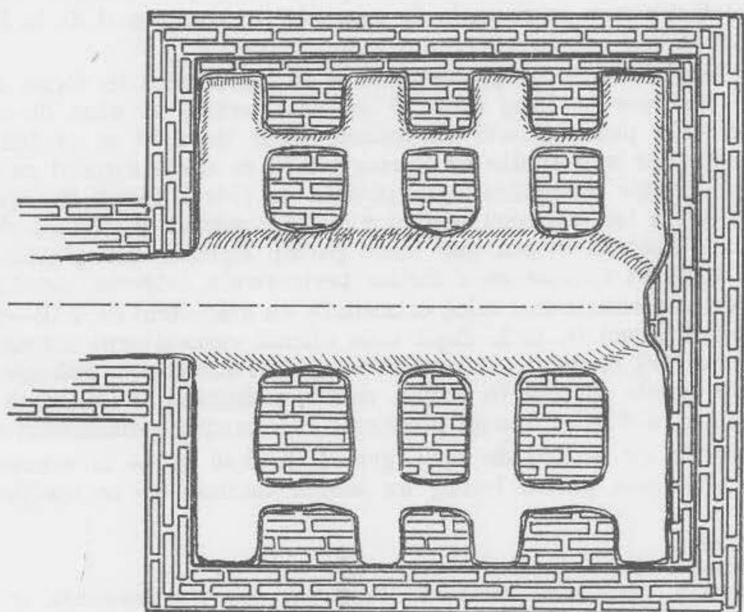
[7] A. Rădulescu, *Podoabe de bronz ale unui car roman și depozitul de țigle de la Telița*, comunicare ținută la prima sesiune Științifică a Muzeelor din RSR, 27—29.XIII.1964, cu rezumat publicat în *Revista Muzeelor*, nr. special, II, 1965, p. 437.

[8] *CIL* III, 1971, — o inscripție latină descoperită între resturile a două cuptoare, chiar lîngă cele despre care este vorba în lucrarea noastră.

[9] Gh. Ștefan, *loc. cit.*

PLANȘA I

CUPTORUL DE LA DINOGEȚIA - GARVĂN, ÎN SECTIUNE LONGITUDINALĂ ȘI ORIZONTALĂ

sistemul de corelare a acestor părţi, principiul de funcţionare şi în special perioada căreia îi aparţin, îl impun ca fiind deosebit de tot ceea ce se cunoştea pînă acum în Dobrogea, nu însă fără analogii în alte părţi ale lumii romane. Cuptorul a fost descoperit la piciorul unei pante de deal, numit de localnici Dealul lui Vodă, la jumătatea distanţei dintre cantonul de la punctul Lăţimea şi grindul Bisericuţa [10].

Intrarea în cuptor — deci în focar — se afla spre gîrla Lăţimea, adică pe latura de est [11]. Ca şi celelalte instalaţii despre care va fi vorba, cuptorul de la Dinogeţia este o cavitate săpată în malul de pămînt, cu gura spre pantă, în secţiune orizontală. Forma este pătrată. Măsurată în afară, latura lui are 4 m, iar în interior 3,30 m — dimensiuni sensibil apropiate de cele ale celorlalte cuptoare despre care va fi vorba mai jos.

Autorul studiului despre acest obiectiv arată că intrarea în focar se făcea printr-un coridor, mărginit de o parte şi de alta de ziduri, construite îngrijit, din chirpici. Culoarul se păstra, în momentul cercetării, pe o lungime de 0,90 m, dar a fost mult stricat de revărsările apelor şi deci va fi fost odinioară mai mare.

Luînd în consideraţie forma terenului în care a fost amplasată instalaţia, putem conchide lesne că nu exista un *praefurnium,* inutilitatea lui fiind firească, din moment ce alimentarea cu combustibil, ca şi evacuarea cenuşei şi a cărbunilor, se putea face prin spaţiul liber din afara pantei, aşa cum se proceda de exemplu, în complexul de la Hobiţa-Sarmizegetusa [12].

Coridorul exterior se prelungeşte şi se transformă în focar, într-un culoar — *furnium* — lung de 2,80 m. Din acesta, se nasc de-o parte şi de alta cele patru canale secundare, largi de 0,40 m şi înalte de circa 0,80 m, dar mai înalte cu aproape 0,50 m decît canalul principal. Între aceste canale secundare, apar pinteni de ziduri, făcuţi tot din chirpici acoperiţi cu lut, necesari pentru a susţine masiva platformă de deasupra (astăzi distrusă în cea mai mare parte). Imediat sub platforma cu orificii de tiraj, în apropierea zidurilor perimetrale, laterale, pintenii sînt străpunşi de alte canale mai mici, orizontale, cu diametrul de 0,18—0,20 m, situaţie unică la noi în ţară, după cum afirmă cercetătorul acestui cuptor [13], dar nu fără anologii în Austria [14] sau în Pannonia [15], adăugăm noi). Reţeaua de canale asigură în chipul acesta o distribuţie uniformă a curenţilor de aer cald sub întreaga platformă care susţinea materialul de ars.

Platforma cu orificii de tiraj, groasă de 0,40 m — la vremea cercetării abia se mai păstra întreg un singur orificiu — se sprijinea pe

[10] *Ibidem.*
[11] *Ibidem.*
[12] Octavian Floca, *Der römische Ziegelöfen von Sarmizegetusa,* în Dacia IX—XI, 1941—1944, p. 436.
[13] Gh. Ştefan, *loc. cit.*
[14] Dr. S. Loeschke, *Die römischen Ziegelöfen im Gemeindewald von Speicher,* în *Trierer Zeitschrift,* 6, 1, 1931, p. 1—7, pl. I—II.
[15] Kuzinszki Bálint, în *Régészeti és Történeti ékönpv,* XI, Budapesta 1932, cap. *Agyagégetö kemencék,* p. 25 şi urm., unde emendează tipuri de cuptoare în acea vreme în Pannonia.

zidurile de chirpici care căptuşeau focarul, ca prelungiri ale zidurilor de la coridor [16].

Din cauza deteriorării în care se afla acest important element din complexul constructiv al cuptorului, nu ne putem da precis seama nici despre modul cum se năşteau la bază orificiile de tiraj, nici despre distribuirea lor la suprafaţa platformei. Avem însă toate temeiurile să credem că celor patru canale secundare care cădeau perpendicular pe canalul central, mai larg şi mai lung, le corespundeau, fiecăruia, cel puţin cîte două rînduri de orificii rotunde. Deci, erau în total opt rînduri de orificii, absolut necesare pentru circulaţia şi stimularea fenomenului fizic al reverberaţiei — principiu de bază al funcţionării cuptorului.

Camera de ardere, căptuşită şi ea cu ziduri de chirpici de aceeaşi factură cu cei ai focarului [17], avea o capacitate destul de mare, judecînd după suprafaţa, de aproape 11 mp, a platformei. Zidurile ei însă s-au păstrat pe înălţimi atît de reduse, încît nu putem aprecia cantitatea de material pe care l-ar fi putut cuprinde cuptorul.

Bazat pe materialul ceramic, foarte redus de altfel, dar mai ales luînd în consideraţie cele două monede de bronz argintat din timpul tetrarhiei, una cu numele lui *Diocleţian*, cea de a doua cu numele lui *Maximin Hercules*, cercetătorul obiectivului în discuţie îl datează între anii 285—305. În această epocă de mari prefaceri la Dunărea de Jos, eforturile uriaşe de redresare a graniţei de aici, distrusă de goţi s-au axat pe lucrări de amploare pe *limes*, Dinogeţia-Garvăn situîndu-se între localităţile refăcute. De aici, necesitatea stringentă a unor mari cantităţi de materiale de construcţie.

Presupunerea formulată acum 12 ani de autorul amintit, şi anume că acest cuptor nu va fi fost singurul din ace azonă, se confirmă acum, prin descoperirile făcute la Tomis şi la Oltina [18]. Cuptoarele de la Dinogeţia constituiau părţi ale unui mare complex, pe măsura importanţei marelui centru social-economic din nord-vestul Dobrogei, care reclama la sfîrşitul veacului III şi începutul celui de al IV-lea, cantităţi uriaşe pentru refacerea sa.

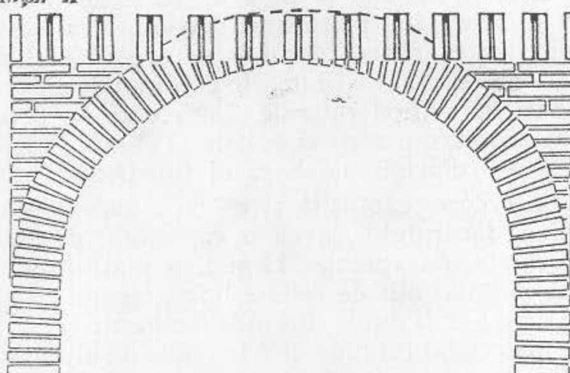
Acestui prim tip, care se întîmplă să fie şi cel mai timpuriu şi primul descoperit pe teritoriul Dobrogei, îi sînt proprii caracteristici pe care nu le vom mai întîlni decît departe în afara acestui ţinut.

Tipul II. (Pl. II). O foarte recentă descoperire ocazională, făcută în timpul lucrărilor de construcţii de la Mangalia-Nord — mai înainte gara Neptun — aproape de malul lacului din pădurea Comorova, a adăugat un nou exemplar de cuptor, unic pînă acum din punct de vedere tipologic. El ne aduce noutatea unei forme aparte a focarului [19], motiv care ne îndreptăţeşte să-l integrăm într-un tip separat — mai curînd decît într-o eventuală variantă a unor tipuri de dată mai tîrzie [20].

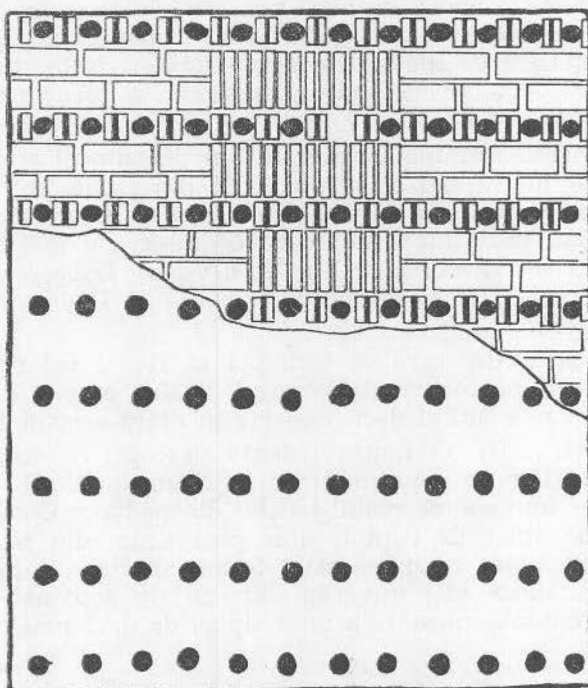
---

[16] Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 342.
[17] *Ibidem.*
[18] Vezi mai jos.
[19] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 263.
[20] Vezi tipul III, mai jos.

PLANȘA II

SECȚIUNE TRANSVERSALĂ CARE ILUSTREAZĂ MODUL DE CONSTRUCȚIE A PLATFORMEI LA TIPUL II.

DISPUNEREA CĂRĂMIZILOR LA BAZA PLATFORMEI; TIP II.

Punctul descoperirii — în zona necropolei romane de la Neptun — era marcat de un pămînt roșcat, amestecat cu numeroase fragmente de țigle, unele de formă dreptunghiulară, altele ușor albiate, cu impresiuni făcute cu degetele — cele mai multe fragmente fiind lipite între ele cu pămînt galben.

În ansamblu, cuptorul are aceeași structură componistică : focar, platformă și cameră de ardere.

Focarul, înalt de 1,35 m și lat de 1,90 m, este prevăzut cu o intrare pe latura de est, înaltă de 1,10 m și lată de 0,30 m, avînd sus o arcadă construită din chirpici dispuși radial, iar jos un prag tot din chirpici.

În chip normal, în această parte a instalației trebuia să se afle, fie și numai stratigrafic, un *praefurnium*, însă lucrările de construcții, executate în mare parte cu mijloace mecanice, au dus la distrugerea acestei încăperi subterane, ale cărei urme abia au putut fi sesizate.

Acestui tip de cuptor îi este caracteristic un focar format dintr-o singură încăpere, fără nici un stîlp sau zid median — longitudinal — de susținere a platformei. Rolul acestor elemente constructive este suplinit de cele șapte arce mari, construite din cărămizi late de cîte 0,30 m, dispuse radial, care se țes deasupra cu platforma. În intervalele dintre arce, prin intermediul unor fragmente de cărămizi tăiate regulat și așezate paralel, iau naștere orificiile de tiraj [21]. Au rezultat în acest chip șapte rînduri paralele, cu cît 12 orificii fiecare, distribuite pe întreaga suprafață a platformei.

Nici pereții focarului, nici cei ai camerei de ardere — separate între ele prin platformă — nu sînt construiți dintr-un material special, ci, sînt rezultatul arderilor puternice și repetate ale gropii, așa după cum vom mai întîlni și în alte cazuri [22]. Această metodă de amenajare a instalației, mult mai simplă, creează o platformă tot atît de rezistentă și de puternică ca și cea de la cuptoarele cu pereți perimetrali construiți din chirpici sau din cărămizi.

Chiar focarul descris mai sus, realizat într-o singură încăpere boltită, a fost bine calculat. Arcele masive, din cărămizi cu capetele împlîntate în marginile gropii, atît de puternic întărite prin arderi succesive, constituie un tot atît de bun sprijin ca și, eventual, un stîlp sau un zid median în focar. Se poate aprecia că platforma suporta în felul acesta sarcini apreciabile.

Așa cum se prezintă cuptorul de la Neptun, el se deosebește radical de cel de la Dinogeția. La baza construcției sale a stat o cu totul altă concepție.

Cît privește deosebirile față de celelalte două tipuri de care va fi vorba mai jos, ele sînt mari. Focarul larg, și platforma de deasupra sprijinită numai prin arcuri masive, fără nici un alt sprijin central, definesc cuptorul de la Neptun ca un tip nou, fără analogii sau similitudini clare în alte părți ale Dobrogei.

---

[21] C. Iconomu, *loc. cit.*, pl. II.
[22] Vezi mai jos.
[23] C. Iconomu, *loc. cit.*

Fragmentele ceramice adunate din pămîntul de umplutură, infiltrat prin spărtura focarului şi prin orificii — aparţin sec. IV—V [23], fapt care ne dă posibilitatea să stabilim un *terminus post qaem* pentru cuptor. În funcţie de aceasta, putem aprecia începutul funcţionării sale la o dată imediat anterioară celei atestată de materialul ceramic. În orice caz, n-a putut fi construit decît după încetarea funcţionării acelei necropole căreia i se suprapune aşezarea romană de la Neptun-Comorova.

Tipul III. (Pl. III). În suita de cuptoare cercetate la Constanţa în anul 1960, apare şi un al treilea tip, pentru regiunile noastre, dar nu fără tradiţii moştenite aici dintr-o epocă mult mai veche. Ca şi în celelalte cazuri analizate aici, şi acest tip s-a realizat prin amenajarea unei gropi orientată longitudinal est-vest, rectangulară în secţiune orizontală, cu dimensiunile de 3,20 $\times$ 2,30 m.

Intrarea în focar se făcea printr-un *praefurnium* aflat pe latura de sud, cu o deschidere de 1 m înălţime, sus cu o arcadă făcută din cărămizi, dispuse radial, imediat sub platformă. În centrul focarului se află un stîlp construit din chirpici [24], de formă pătrată în secţiune transversală, cu latura de 0,60 m ; pe măsură însă ce se înalţă către platforma cu care face corp comun, stîlpul se lăţeşte pe toate laturile [25]. În felul acesta, spaţiul dintre stîlp şi pereţii gropii — altădată spaţiul acesta avea forma dreptunghiulară, însă la data descoperirii devenise rotund, din pricina scurgerilor de substanţă vitroasă — are o formă inelară, cu vatră puternic arsă.

De pe bolta spaţiului inelar se nasc orificiile de tiraj care străpung platforma fie vertical, fie oblic — oblicitatea constatîndu-se mai ales la marginile inferioare ale platformei — în aşa fel încît suprafaţa ei este punctată pretutindeni de gurile orificiilor dispuse neregulat.

Platforma — o placă solidă, construită din fragmente de cărămizi legate cu pămînt galben — pare a fi o prelungire, mult extinsă de jur împrejur, a părţii superioare a stîlpului central din focar şi era înconjurată de pereţi identici cu cei de la tipul II, adică profilurile gropii rectangulare în care a fost cruţat cuptorul s-au întărit prin arderi. Dar aceşti pereţi s-au păstrat pe înălţimi reduse, cuptorul suferind avarii, mai ales în timpul săpării unui şanţ de fundaţie pentru un bloc de locuinţe (bloc care, de fapt, a prilejuit descoperirea).

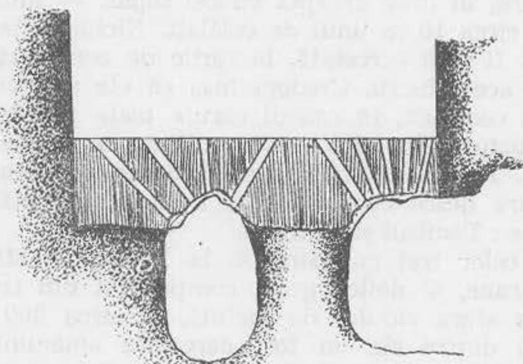
Pentru determinarea destinaţiei unor astfel de cuptoare, este important de relevat acel pachet de cărămizi, aşezate pe cant şi lipite între ele, din pricina arderii intense. Avem un grup de patru cărămizi într-un sens, apoi două la un capăt şi trei la celălalt capăt [26], în sensuri opuse, ceea ce arată precis felul în care erau stivuite cărămizile pe platformă, în camera de ardere. Cărămizile sînt de tip bizantin roman, la fel cu cele întrebuinţate la construcţia celor două bazilici din sec. V—VI, aflate

[24] Această manieră de construcţie a focarului este de tradiţie mult mai veche, fapt constatat în săpăturile de la Histria, cf. M. Coja, *Activitatea meşteşugărească la Histria în sec. VI—I î.e.n.*, în *SCIV*, XIII, 1962, p. 26 şi urm. (= *Dacia*. N. S., VI, 1962, p. 115—138).

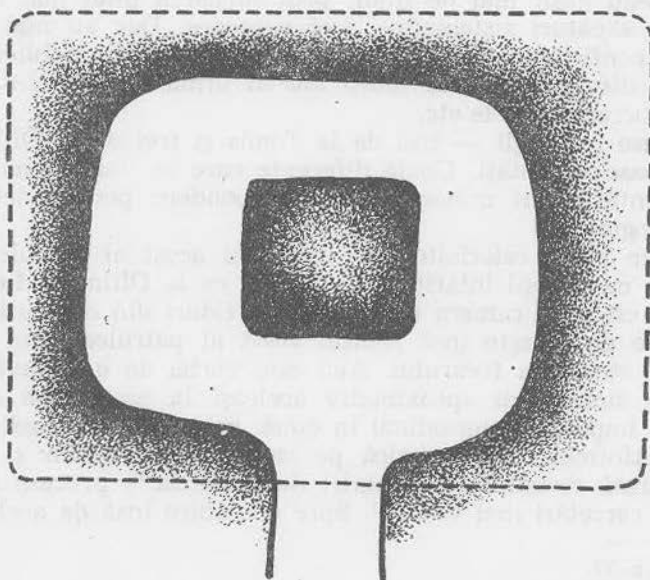
[25] A. Rădulescu, *Monumente...*, p. 9.

[26] *Idem.*

PLANȘA III

SECȚIUNE LONGITUDINALĂ ÎN CUPTOR DE TIP III.

SECȚIUNE ORIZONTALĂ PRIN FOCAR

la circa 200 m, spre sud, în spaţiul ocupat altădată de liniile ferate ale fostei gări din Constanţa, acolo unde va fi funcţionat un *episcopium*, bine cunoscut pentru oraşul vest-pontic [27].

Cercetările de suprafaţă în jurul acestui obiectiv au făcut posibilă — atunci cînd terenul s-a nivelat cu maşini speciale — identificarea a încă două cuptoare, în linie dreaptă cu cel săpat, — linia fiind orientată est-vest — la circa 10 m unul de celălalt. Niciuna dintre cele două instalaţii n-a putut fi însă cercetată, lucrările de construcţii din împrejurimi împiedicînd acest lucru. Credem însă că ele alcătuiau, împreună cu cel cercetat, un complex, în cadrul căruia toate prezentau identităţi de formă şi de structură. În felul acesta obţinem un al treilea tip.

Tipul IV. (Pl. IV). La stabilirea celui de-al patrulea şi ultim tip de cuptoare, concură descoperirile făcute în două localităţi importante ale Dobrogei romane : Tomisul şi Altinum.

Dacă grupul celor trei cuptoare de la Tomis, cu stîlp central în focar, sînt intramurane, al doilea grup, compus tot din trei exemplare, a fost amenajat în afara zidului de incintă, la circa 300 m spre vest de primul [28]. Două dintre ele au fost cercetate amănunţit, al treilea nu, deoarece intra sub o construcţie modernă. Grupul intră şi el în sfera caracterizărilor noastre.

În partea de nord-est a satului Oltina, în imediata apropiere a şoselei care duce spre Dunăre, la „Debarcader“, lîngă punctul numit „la dinamită“, s-au găsit mai de mult, prin surparea unui mal de pămînt, şi apoi prin săpături sistematice, trei cuptoare. Dar au mai existat şi altele, fapt confirmat de localnici sau consemnat în publicaţii [29]. Urmele lor au dispărut însă cu mulţi ani în urmă, din motive legate de construcţii, lucrări agricole etc.

Cele şase instalaţii — trei de la Tomis şi trei de la Oltina — vădesc numeroase identităţi. Unele diferenţe care se vor semnala pe parcursul prezentării sînt minore şi nu au pondere pentru determinarea noastră tipologică.

Ca şi în cazul celorlalte trei tipuri, şi acest al patrulea este tot subteran, fie cu pereţii întăriţi prin ardere, ca la Oltina [30], fie căptuşiţi, atît în focar cît şi în camera de ardere, cu ziduri din obişnuiţii chirpici.

Ceea ce deosebeşte însă radical acest al patrulea grup de precedentele, este structura focarului. Aici este vorba de o cameră dreptunghiulară, de dimensiuni aproximativ aceleaşi la toate şase cuptoarele. Camera este împăţită longitudinal în două, printr-un zid median de susţinere a platformei, caracteristică pe care o vom întîlni şi în Dacia, după cum arată recentele descoperiri de la Micia [31], precum şi în Pannonia, după cercetări mai vechi [32]. Spre deosebire însă de acele cuptoare

---

27 *Idem*, p. 77.

28 *Idem*, p. 12.

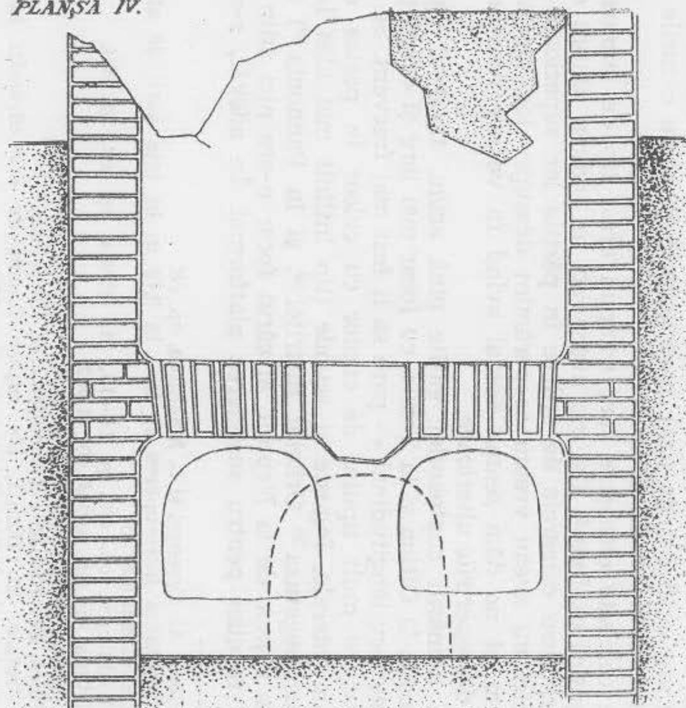
29 *CIL*, III, 1971.

30 M. Irimia, *loc. cit*.

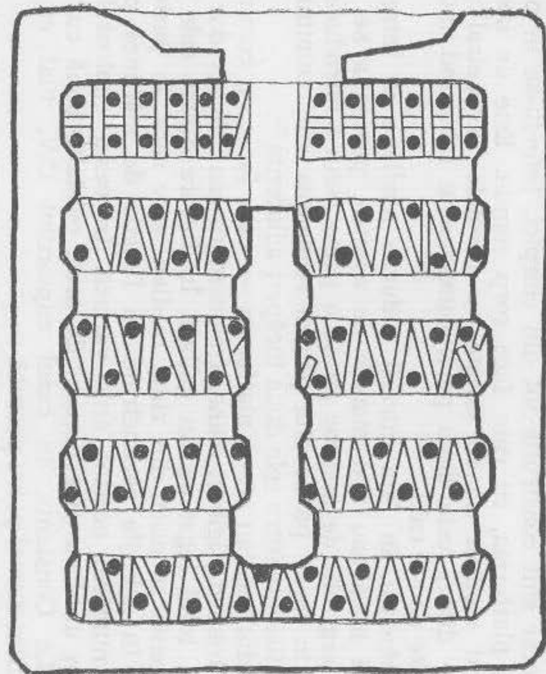
31 O. Floca, Al. Ferenczi şi Liviu Măghitan, *Grupul de cuptoare de ars ceramica de la Micia*, comunicare ţinută la cea de a IVa- Sesiune de comunicări ştiinţifice a Muzeelor, 6—7 februarie 1968, în mss.

32 Kuzinszki Bálint, *op. cit.*, cuptorul XIII, fig. 34, p. 52—53.

PLANŞA IV.

SECŢIUNE PRIN ÎNTREGUL CUPTOR DE TIP. IV

ASPECTUL PLATFORMEI ÎN PARTEA SA INFERIOARĂ – DISPUNEREA ÎN ZIG-ZAG A CĂRĂMIZILOR ŞI NAŞTEREA ORIFICIILOR

de la Micia, care au zidul median din pămînt și vatra acoperită cu cărămizi [33], la Tomis și la Oltina vetrele sînt nepardosite. Zidurile mediane din focar sînt construite tot din chirpici, țesîndu-se în partea superioară cu platforma, cu care face corp comun. Este de observat că nicăieri zidul median nu se unește cu peretele perimetral posterior, spațiul liber dintre cele două părți componente înlesnind mult circulația curenților de aer cald.

De asemenea, în fața intrării, zidurile mediane se întrerup la o distanță mai mică sau mai mare [34] de aceasta, pentru a se creea un spațiu mai larg, atît de necesar pe de o parte pentru introducerea combustibilului în focar, pe de alta pentru realizarea unei comunicări permanente și eficiente între cele două încăperi adiacente [35].

Atît zidul median cît și platforma — care fac corp comun — sînt zidite din cărămizi, țigle și olane, fragmentare sau întregi, dar mai ales din chirpici, totul legat cu lut galben. În fiecare dintre cele două încăperi adiacente se nasc, din zidul median, arce care, în partea opusă, se implîntă în zidurile perimetrale. În funcție de mărimea platformei cu orificii, numărul acestor arce variază. În cazul cuptoarelor de la Oltina găsim unul cu șase perechi de arce, celelalte două cu cîte cinci perechi [36]. La Constanța, în cazul cuptorului C.V, luat ca prototip aici, vom întîlni numai patru perechi.

Între arcele focarelor sînt prevăzute intervale mai mult sau mai puțin largi, de unde, prin intermediul fragmentelor de cărămizi fixate cu lut, pornesc orificiile de tiraj, care asigură în toate cazurile o temperatură ridicată în camera de ardere.

Toate celelalte elemente care compun acest tip de cuptoare, sînt absolut identice ca formă. Dar nu avem nici un indiciu asupra modului cum se închideau camerele de ardere în părțile lor superioare — sau poate că nici nu aveau vreum acoperămînt deasupra lor. Despre acest lucru putem să ne dăm seama numai avînd în vedere funcțiunea lor și mai ales descoperirile ulterioare.

După numărul cuptoarelor găsite pînă acum, tipul al patrulea (pl. IV), atestat la Oltina și la Tomis, cu focar mai larg și despărțit printr-un zid median, longitudinal — pare să fi fost mai frecvent. Se pare că era preferat cu mult tipului de cuptor cu culoar în partea centrală și cu canale laterale, înguste și scunde (tip întîlnit mai ales la Dinogeția [37], Sarmisegetuza [38] Orheiul Bistriței [39], și în Pannonia [40]) sau decît tipul de cuptor de la Neptun, al cărui focar n-are nici stîlp central și nici zid median pentru susținerea platformei. În adevăr, s-au găsit

---

[33] O. Floca, Al. Ferenczi și L. Măghitan, *op. cit.*

[34] La Constanța întreruperea se face la 0,70 m în fața gurii de alimentare iar la Oltina la numai 0,30 m.

[35] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 14—15, M. Irimia, *op. cit.*, p. 384.

[36] M. Irimia, *op. cit.*, p. 384, 401 și 402.

[37] Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 339 și urm.

[38] O. Floca, *Der römische Ziegelöfen...*, p. 431 și urm.

[39] D. Protase, St. Dănilă, *Un cuptor roman de ars cărămizi la Orheiul Bistriței*, în *Apulum*, V, MCMLXV, București, p. 557.

[40] Kuzinski Bálint, *op. cit.*, p. 25—52.

din tipul al patrulea şase exemplare, cărora trebuie să le adăugăm neapărat şi pe cele necercetate de la Oltina şi Tomis, dar ale căror urme au fost sesizate.

Comparaţia făcută între primele două tipuri se referă exclusiv la structura şi forma tipologică a cuptoarelor, nu şi la epocă. Tipul al patrulea a fost pretutindeni datat în sec. V—VI e.n. Aceasta nu înseamnă că tipul cu zid median se încadrează în această epocă. El apare şi la Micia [41] în Dacia, deci a funcţionat mult mai de timpuriu decît cele din Scythia Minor, poate chiar din sec. III. În cazul acesta, este de admis că tipul în discuţie se întinde pe o perioadă foarte îndelungată, constituind o mărturie în plus a frecvenţei sale şi a preferinţei pe care i-o acordau meşterii considerîndu-l o instalaţie mai simplă şi totodată mai eficientă.

Dar dacă cercetările complete asupra acestor instalaţii au permis observaţii amănunţite şi precise, care ne-au dus la caracterizări şi încadrări tipologice, mai sînt şi alte urme de cuptoare, identificate ocazional în unele localităţi, unde se urmăreau de fapt alte obiective arheologice. Lipsa unor săpături speciale nu permite însă o prezentare, fie şi sumară, a lor, totuşi putem fixa unele puncte de plecare.

La Teliţa, în judeţul Tulcea, s-a degajat o încăpere cu ziduri de piatră legate cu mortar, în care era stivuit un important lot de ţigle [42], de ordinul sutelor. Alături, pămînt roşu aprins, amestecat cu mulţi bulgări de zgură, cărbuni, cenuşă etc. Împreună, constituie neîndoios dovada peremptorie a existenţei în acel punct a unei magazii de depozitare a produselor. Probabil că tot aici va fi funcţionat şi unul sau mai multe cuptoare.

De asemenea, este în afară de orice îndoială că şi resturile de pămînt ars, cărămizi, olane, zgură, ca şi fragmente din platforma cu orificii, descoperite prin cercetări de suprafaţă în complexul arheologic de la Gura Canliei — lîngă Oltina, pe malul Dunării — proveneau tot de la cuptoare asemănătoare cu cele în discuţie [43].

În sfîrşit, trebuiesc amintite şi urmele altui cuptor, descoperit în alt punct al Constanţei decît cel de care am vorbit mai sus. Este vorba de resturile identificate la intersecţia străzilor V. Alecsandri cu Ecaterina Varga, în timpul unor lucrări edilitare. În şanţul de canalizare, la minus 0,30 m, sub pavaj, a apărut în profil o masă de cărămizi mari şi de ţigle, aşezate neregulat, pe o lungime de peste 10 m. Totul era cuprins între două ziduri mici de pietre, fără legături de mortar. Pe lîngă cărămizi, s-a recoltat şi o importantă cantitate de fragmente de

---

41 Informaţie indirectă de la L. Mărghitan.

42 Săpăturile de la Teliţa, executate în 1963, au avut ca scop descoperirea unui car de luptă roman ale cărui podoabe apăruseră mai înainte ocazional, cf. A. Rădulescu, *op. cit., Podoabe de bronz.* Săpăturile însă au căzut peste un complex de încăperi din care ţiglele scoase se asemănau în totalitate, constituind produsul unei serii sau şarje. S-ar putea adăuga încă acestor descoperiri şi marele număr de fragmente de amfore. Complexul, după monede şi ceramică, e datat în sec. III e.n.

43 D. Vîlceanu, *loc. cit.*

amfore mari. Este sigur că şi aici se afla un depozit, lîngă un cuptor care n-a putut fi săpat, din motive prea bine cunoscute la Tomis : suprapunerea clădirilor moderne oraşului antic.

Valoarea documentară a acestor preţioase mărturii arheologice sporeşte, pe măsură ce unele semne de întrebare care le învăluie se spulberă tot mai mult.

O primă întrebare care se impune cu necesitate priveşte direct scopul funcţional al cuptoarelor. O elucidare pe această linie s-ar putea face în chip convenabil pornind de la cîteva constatări prilejuite de cercetări proprii sau desprise din literatura de specialitate.

Săpăturile arheologice, executate în interiorul sau în jurul cuptoarelor descrise, au pus în lumină o întreagă gamă de materiale : mai întîi cărămizi, într-un număr redus la Dinogeţia [44], dar numeroase la Oltina [45] şi Neptun [46] şi în special la Constanţa. În ce priveşte ultima localitate, trebuie relevată descoperirea de o deosebită importanţă a pachetului de cărămizi [47]. Depozitul acesta, unic pînă acum, dovedeşte că în aceste instalaţii se fabricau în special cărămizi (pl. III). Concludentă pe această linie ni se pare şi constatarea identităţii dintre cărămizile din pachet şi materialul folosit la construcţia basilicilor amintite sau poate şi a altor edificii contemporane din apropierea grupului de cuptoare cu picior central în mijlocul focarului. Pachetul de cărămizi *in situ* — mărturie şi a modului de stivuire pe platforma cu orificii şi în camera de ardere — se poate data astfel între sec. V—VI e.n., cînd a fost amenajat acest cuptor special, pentru marile construcţii paleocreştine.

Tot de cuptorul amintit mai sus se leagă şi descoperirea unui şir de chirpici aşezaţi în linie dreaptă, cap la cap, pe aceeaşi platformă. Această aşezare a fost interpretată atunci în sensul că formau un izolator, care să împiedice topirea cărămizilor [48]. Se pare însă mai degrabă că şi aceşti chirpici fuseseră supuşi procesului de coacere, independent de pachetul de cărămizi, care constituia restul unei arderi anterioare.

Tot în legătură cu acest cuptor, trebuie să vorbim, şi despre cercetările făcute în camera de ardere, unde în pămîntul roşu amestecat cu numeroase fragmente de cărămizi, olane şi ceramică, s-au găsit fragmentele mari ale unui *dolium*, pe gura căruia era aşezată o dală de piatră rotundă. Se pare că este vorba tot de un proces de ardere, rămas neterminat din motive legate de vreun eveniment dramatic în istoria oraşului.

Deşi nu în condiţii atît de clare şi de convingătoare ca pachetul de cărămizi de la Tomis, ţiglele şi olanele au apărut în toate mediile stratigrafice ale cuptoarelor cercetate în Dobrogea, ba chiar, cantitativ, am putea plasa acest gen de descoperiri chiar înaintea cărămizilor. Pap-

[44] Gh. Ştefan, *loc. cit.*
[45] M. Irimia, *op. cit.*, passim.
[46] C. Iconomu, op. *cit.*, p. 263 şi 264, fig. 41.
[47] Vezi mai sus, p.
[48] A. Rădulescu, *Monumente...*, p. 11 şi 21, fig. 3.

tul acesta a determinat chiar pe cercetătorul cuptorului de la Dinogeţia să dea studiului său un titlu legat tocmai de această utilitate practică, fără să excludă însă posibilitatea că din aceste instalaţii se obţineau şi alte produse [49].

La Tomis, Oltina şi Neptun s-au recoltat fragmente sau bucăţi întregi ale unor astfel de elemente arheologice, fie din camerele de ardere şi din *praefurnia*, fie din pămîntul care acoperea instalaţiile. Bineînţeles, nu trebuie confundate materialele folosite la construcţia cuptoarelor cu cele care rezultau din procesul de producţie. Un argument convingător îl constituie ţiglele, olanele şi cărămizile de la Teliţa, între care primele se aflau într-un număr impresionant [50], în două nivele suprapuse, într-o cameră alăturată cuptorului. Aceasta ar însemna fie că instalaţia avea o capacitate apreciabilă — ceea ce este însă mai puţin probabil — fie că existau mai multe cuptoare, ceea ce, orientîndu-ne după analogii ar fi mai verosimil. Oricum, totul trebuie dovedit prin săpături de mai mare amploare.

În orice caz, este evident că aceste produse : ţigle, olane, chiupuri, ca şi vasele ceramice mai mari şi mai grele, constituiau un capitol tot atît de important ca şi cărămizile pentru meşteşugarii care exploatau cuptoarele.

La prezentarea celor patru tipuri de instalaţii am avut în vedere acele părţi componente a căror cunoaştere permite determinarea funcţiunii lor. Instalaţia, oricare ar fi tipul căreia îi aparţine, are trei elemente de bază — focar, platformă şi cameră de ardere — realizate într-o supurapunere adecvată principiului de bază al reverberaţiei.

Focarul este întotdeauna larg — condiţie necesară pentru marea cantitate de combustibil necesară atunci cînd este vorba să se obţină temperaturi ridicate pe o suprafaţă mare. Aşa se explică şi concordanţa între dimensiunile focarului şi cele ale platformei la tipurile I, II şi IV. În cazul tipului III, concordanţa nu mai este respectată, ceea ce a obligat pe constructori să realizeze şi orificii oblice. Din partea superioară a spaţiului inelar la cheia de boltă, se concentrează bazele orificiilor, de unde apoi se dispersează în adevărate fascicule la suprafaţa platformei, acoperind necesarul de căldură în oricare parte a acesteia.

Platformelor li se asigură întotdeauna o mare rezistenţă, calculată în aşa fel încît să poată suporta sarcini apreciabile. Lipsa unui stîlp central sau a unui perete median nu împietează intru nimic, deoarece, aşa cum subliniam, arcele masive le înlocuiesc cu succes. În orice situaţie deci, şi orice tip ar fi luat în considerare, masivitatea şi rezistenţa sînt atribute comune tuturor platformelor. Un calcul aproximativ ne face să apreciem că ele puteau suporta greutăţi de peste cinci tone. La acest calcul am avut în vedere şi capacitatea camerelor de ardere care, în ciuda micilor diferenţe dimensionale, este cam aceeaşi la toate cuptoarele cunoscute pînă acum în Dobrogea.

---

[49] Gh. Ştefan, *loc. cit.*
[50] A. Rădulescu, *Podoabe de bronz...*, în *Revista Muzeelor*, II, 1965, p. 437—438.

Puterea de încălzire a focarelor, capacitatea camerelor de ardere și rezistența deosebită a platformelor cu orificii de tiraj sînt tot atîtea indicii sigure în favoarea concluziei că instalațiile serveau în primul rînd la coacerea materialelor de construcții mari și grele, făcute din lut galben. Am amintit mai înainte cărămizile, olanele, țiglele și chiar acele *dolia*, de la care au apărut resturi într-un cuptor tomitan.

Cercetătorii unor astfel de valori arheologice, cu implicații atît de adînci în viața social-economică a societății sclavagiste din Dobrogea romană, ca și de oriunde, au menționat, cu rezervele cuvenite, că între resturile de materiale descoperite în interiorul cuptoarelor sau pe lîngă acestea, nu lipsea nici ceramica [51]. Numeroase fragmente ceramice găsite în săpături confirmă această supoziție, ba în unele cazuri dă chiar temeiuri de datare a complexelor cercetate [52]. Fără să excludem această ipoteză, la formularea căreia au concurat și cercetările din Tomis [53], facem rezervele de rigoare. Dispoziția regulată a orificiilor de tiraj [54], care corespunde stivuirii cărămizilor, țiglelor etc., capacitatea apreciabilă a camerelor de ardere, cum și masivitatea platformelor sînt tot atîtea criterii care ne îndeamnă la prudență. Materialul ceramic de mici dimensiuni putea să se stivuiască pentru ardere mai curînd în cuptoare de capacitate mai mică și deci cu o cameră de ardere nu prea înaltă. Este greu de crezut că vasele ceramice, oricît de uscate să fi fost prin expunerea la soare, puteau fi stivuite în straturi suprapuse. De faptul că instalațiile pentru ars ceramica diferă de cele pe care le avem aici în vedere, stă mărturie și un cuptor de ars ceramica de la Sucidava [55] și mai ales o foarte recentă și grăitoare descoperire făcută de arheologi bulgari, asupra căreia avem informații indirecte [56].

La Butovo, în raionul Tîrnovo, la hotarul dintre Moesia și Tracia, a fost depistată o importantă așezare cu necropola sa, care datează de la sfîrșitul sec. II începutul sec. IV e.n. Aici s-au găsit mai multe încăperi care aveau în colțuri cîte trei, dar mai ales cîte patru cuptoare. Forma lor, după secțiunea transversală prin camera de ardere, este diferită : dreptunghiulară, rotundă etc. Partea superioară a camerelor de ardere se termină în formă de cupolă, deci materialul de copt se introduce printr-o intrare. Sub platforma cu orificii, nesprijinită, se afla focarul.

Materialul ceramic descoperit aici constă evclusiv din vase mici : cupe, boluri, farfurii — multe dintre ele așezate chiar în cuptor, pen-

---

[51] În acest sens, sînt de văzut toate lucrările de specialitate cunoscute pînă acum la noi în țară și în special cele referitoare la Scythia Minor.

[52] M. Irimia, *op. cit.*, p. 393, fig. 13 ; 394, fig. 14 și 15 ; 396, fig. 17 ; 397, fig. 18 ; 398, fig. 19 ; 399, fig. 20.

[53] A. Rădulescu, *Monumente...*, p. 22.

[54] Cu excepția orificiilor care la tipul III sînt dispuse neregulat.

[55] D. Tudor, *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacia* în *Latomus*, Bruxelles — Berchem 1965, p. 44—45, cu demonstrația că acel cuptor mic, din sec. III e.n., era întrebuințat pentru ars ceramica, opaițe etc.

[56] O călătorie în Bulgaria a lui M. Bucovală a prilejuit o informare sumară asupra descoperirii pe care am amintit-o, de la Dimităr Anghelov și Bogdan Sultov, ambii de la Muzeul din Veliko-Tîrnovo.

tru ardere. S-au descoperit şi tipare pentru statuete de lut ars — cîteva mii — ustensile de bronz pentru ornamente, aplice, ştampile pentru imitaţii de *terra sigillata*, ştampile şi tipare pentru lucernae, etc.

De subliniat dimensiunile acestor cuptoare : 1,20 × 1,10 × 1,50 m. Iată diferenţele dimensionale care ne edifică asupra acestor categorii de obiecte arheologice.

În orice caz, pînă la viitoare descoperiri pe teritoriul Dobrogei, de natură să arunce lumini noi în acest domeniu, trebuie să admitem deocamdată că scopul funcţional al acestor instalaţii meşteşugăreşti era, în special, arderea materialelor de construcţii şi, implicit, a unor elemente similare, dintre care nu vor fi lipsit tuburile de *apeducta* şi de *hipocausta*, deşi pînă la această dată lipsesc mărturiile pentru aceste ultime două categorii.

Admiţînd acest punct de vedere, privind scopul şi destinaţia cuptoarelor de tipurile menţionate aici, se impune o întrebare de răspunsul căreia va depinde o mai bună înţelegere a aserţiunii de mai sus. Dacă sîntem de acord că aveau prioritate materialele de construcţii, întrebarea firească este : puteau satisface aceste cuptoare, cu capacităţile lor relativ reduse, o producţie de cărămizi, ţigle, olane etc., care să acopere nevoile atît de mari ale unei opere constructive despre care se ştie că în epoca romană era atît de masivă ?

Cercetătorul cuptoarelor de la Oltina face un calcul sumar „în camera de ardere a unui cuptor cu un volum probabil de cel puţin 27,82 m.c. (4,30 × 3,74 × 1,73 m) — din care, din pricina spaţiilor lăsate între cărămizi pentru circulaţia aerului fierbinte, doar jumătate era ocupat de material, adică 13,9 m.c. — s-ar fi putut arde dintr-o dată 9100 cărămizi de dimensiunile celor de astăzi (0,23 × 0,11 × 0,06 m) sau 1600 de cărămizi antice, de 0,34 × 0,34 0,04 m“ [57].

În primul moment, este greu să ne închipuim că într-un singur cuptor se putea realiza o producţie satisfăcătoare, oricît de neînsemnată ar fi fost construcţia civilă sau militară pentru care producea. Dar dacă ţinem seama de realităţile dezvăluite de cercetările pe teren, atunci întrebarea va căpăta un răspuns pozitiv.

În cele mai multe dintre localităţile în care s-au descoperit cuptoare, atît în Dobrogea cît şi în Dacia sau Pannonia, s-au identificat grupuri de astfel de instalaţii, concentrate pe un spaţiu relativ redus şi formînd adevărate complexe. S-a constatat de asemenea că instalaţiile care alcătuiau un grup sau altul prezentau identităţi tipologice şi raporturi de contemporaneitate. Cuptoarele dintr-unul sau altul dintre complexe funcţionau simultan. Prin urmare, cînd judecăm volumul producţiei lor, avem neapărat în vedere capacitatea pe întregul ansamblu, de unde şi cocluzia logică, potrivit căreia un complex de mai multe cuptoare ardea în acelaşi timp o cantitate apreciabilă de cărămizi, ţigle, olane etc. şi era oricînd capabil să îndeplinească cerinţele unor edificii, oricît de mari ar fi fost ele. Pentru edificare este suficient să luăm drept exemplu cazul grupului prim de cuptoare de la Tomis, datat în

[57] M. Irimia, *op. cit.*, p. 404—405.

sec. V—VI, făcut anume pentru construcţia marilor basilici paleocreştine din apropiere, la care de altfel, s-au folosit în zidărie nu numai straturi de cărămizi, ci şi mari cantităţi de piatră [58].

Gruparea şi funcţionarea simultană a acestor cuptoare, care întruneau astfel o mare capacitate de producţie, ne dă imaginea integrală a unor mari ateliere, bine organizate, deservite de numeroşi meşteri specialişti, adevăraţi artişti în prelucrarea argilei — *figlinum opus* [59] — din moment ce multe dintre produsele de acest gen ale antichităţii romane în Dobrogea s-au dovedit de un autentic rafinament.

Deci, în cazul fiecărui grup de cuptoare descoperit pe teritoriul dintre Dunărea de Jos şi Marea Neagră sau în oricare altă parte a lumii romane, avem în vedere funcţionarea unor vertiabile *officinae* [60] sau, cu un cuvînt aproape sinonim, *ergasterii*. Acestea sînt plasate de regulă într-un punct sau altul după criterii bine stabilite. Mai întîi se are în vedere procurarea materiei prime şi a apei. Argila, pură şi moale [61], constituie elementul de bază al producţiei acestor ateliere.

La Constanţa, Oltina şi Dinogeţia, săpăturile sau constatările prilejuite de alte lucrări efectuate în apropierea cuptoarelor cercetate, au dus la determinarea unei argile de cea mai bună calitate. Chiar la Constanţa, între primul şi cel de al doilea grup de cuptoare, stratigrafia a permis să se constate urmele exploatării masive a argilei necesare malaxării pastei pentru cărămizi. Deci, exploatarea pămîntului bun se făcea pe loc, evitîndu-se transportul de la distanţe mari. Apa exista din abundenţă la Oltina, Dinogeţia, Gura Canliei, Teliţa [62] etc. Rămîne de făcut rezerve dacă la Tomis era sau nu folosită apa de mare. Chiar dacă nu, este lesne să ne închipuim că între apeductele care se îndreptau spre oraş din diferite direcţii, unul se abătea şi prin acest cartier vestic, pentru a satisface necesităţile de tot felul de aici.

Condiţiile climaterice sînt esenţiale pentru producţia acestor ateliere, care funcţionau numai vara, atunci cînd materialele de ars [63] se puteau usca la soare ; se avea însă în vedere un soare domol, de primăvară sau de toamnă, care să usuce lent, fără să producă crăpături.

Pe de altă parte, se avea în vedere ca distanţa de la *officină* pînă la locul unde se construia să nu fie mare, dat fiind că transportul ar fi

---

[58] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 22—23.

[59] Vezi dicţionarele.

[60] *Idem*, s.v. *officina* şi în special *figlinum opus* în Darenberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités*, II, 2 ; pentru consideraţii mai ample în literatura română de specialitate, prilejuite de vechile descoperiri de la Hobiţa-Sarmizegetusa, cf. O. Floca, *loc. cit.*, este de menţionat lucrarea lui M. Macrea, *Note au sujet des briqueteries en Dacia*, în *Dacia* XI—XIII, p. 275—280, în special p. 280 nota 1 : „În epoca lui Diocletian cuvîntul *figlinae* este totdeauna înlocuit prin *officina*, cf. G. Cozzo, *I laterezi ed i storia edilizia romana*, în *Bulletino della Comun. arch.* di Roma 64, 1936, p. 141—225 ; 65, 1937, p. 83—87 ; 1938, p. 61—221.

[61] Vitruvius, *loc. cit.*

[62] La vest cu cca 300 m, de punctul descoperirii noastre, cf. A. Rădulescu, *Podoabe de bronz ale unui car...*, curge rîul Teliţa cu debit redus dar suficient pentru alimentarea cu apă a aşezării din imediata apropiere.

[63] Vitruvius, *loc. cit.*

fost destul de costisitor. De aceea este de presupus că pe lîngă oricare așezare rurală sau urbană — în special urbană — va fi funcționat un mare număr de ateliere, potrivit cu mărimea așezării. Meșterii cărămidari produceau materialele necesare numeroaselor edificii publice și particulare, fără să mai amintim impresionantele cantități de materiale produse de soldați, pentru construcțiile militare.

Civile sau militare, mai mari sau mai mici, cărămidăriile sînt cei mai prețioși factori de progres în civilizația romană, ale cărei manifestări arhitecturale, scoase în zilele noastre de sub pămînt, sînt cele mai autentice dovezi. Se cunosc marile eforturi constructive de epocă romană în Dobrogea, în decursul celor peste șase veacuri de evoluție istorică a ei. Se cunoaște puternicul proces de romanizare, cu efecte și implicații oricînd dovedite astăzi pe linie arheologică, epigrafică, numismatică etc. Este de relevat în special numele unor împărați, cum este Constantin cel Mare (306—337) sau Justinian (527—565), din timpul cărora au rămas impresionante valori de cultură materială — dovezi tocmai ale unor acțiuni constructive de mare însemnătate. Le amintim tangențial, fiindcă instalațiile meșteșugărești de produs materiale de construcții cu care am făcut cunoștință pentru Dobrogea, se plasează aproape în totalitate între veacurile IV—VI, ca reflex al marilor prefaceri prin care trece teritoriul acesta într-un efort disperat de apărare. Numeroase acțiuni militare și politice ale Romei și apoi ale Bizanțului se leagă de acest colț îndepărtat al imperiului, unde după marile distrugeri ale neamurilor barbare care au pus de atîtea ori la grea cumpănă acest teritoriu [64], se impuneau din punct de vedere strategic vaste opere de reconstrucții, atît pe *limes* cît și în vechile orașe hellenice de pe malul vestic al Pontului.

Harta arheologică a Dobrogei romane ne poate prezenta și alte numeroase centre în care vor fi existat instalații meșteșugărești pentru ars materialele de construcție — lucru firesc într-un mediu arheologic roman, cu atîtea resturi de viață urbană și militară. Descoperirile pot fi făcute pe două căi : mai întîi prin amplificarea săpăturilor arheologice în puncte deja cunoscute ca fiind importante pe această linie, iar în al doilea rînd, prin analizarea și sintetizarea unor cercetări privind imensele cantități de *tegulae, imbrices, dolia* etc., care au alcătuit obiectul procesului de ardere din multe alte cuptoare, încă necunoscute. Formele și tipurile acestor materiale, ornamentele și impresiunile atît de variate, dar în special descifrarea inscripțiilor de pe ștampile, toate încadrate într-un proces de cercetare prin comparații și analogii, ne vor da putința să determinăm o importantă producție locală de acest gen, pe baza unor cuptoare dintre care numai o infimă parte este cunoscută de facto.

---

[64] Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 318 și urm. *Istoria României*, vol. I, București 1960, p. 580 și urm., I, Barnea, *Nouvelle contribution a l'histoire de la Dobroudja sous Anastase I-er*, în Dacia, N. S., XI, 1967, p. 355 și urm., Radu Vulpe, și I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, vol. II*, București 1968, passim p...

LES ATELIERS D,ARTISANAT POUR LA CUISSON DE MATÉRIAUX DE CONSTRUCTION EN ARGILE

Résumé

L'auteur présente les ateliers d'artisanat qui ont trait à l'une des catégories fondamentales des matériaux de construction — les tuiles et les faîtières — matériaux dont la fabrication nécessite de nombreux fours.

Les fours découverts en Dobroudja, à Garvăn-Dinogeţia, à Constanţa, Neptun, Oltina, etc. sont divisés en quatre types distinct ;

Le premier type (pl. I) comprend le four de Dinogeţia, qui diffère de tout ce qu'on connaissait jusqu'à présent en Dobroudja, mais qui trouve des analogies ailleurs, dans le monde romain. Le four consiste en une cavité creusée dans le ravin, la bouche vers le versant, en section horizontale. Sa forme est carrée. Vu la forme du terrain, le four manquait de praefurnium, qui devenait inutile. En partant du matériel céramique, mais surtout en se fondant sur deux monnaies de Dioclétien et de Maximin Hercule, le four a été daté entre 285—305, époque des grandes reconstructions dans le Bas-Danube. Des fours pareils ont été découverts également à Tomi et à Oltina.

Le second type (pl. II) — four découvert à Neptun-Mangalia Nord. Ce four est caractérisé par le fait que le foyer est formé d'une seule cavité, sans aucun pilier ou mur médien pour soutenir la plate-forme. Le rôle de ces éléments est rempli par 7 grands arcs, dont les extrémités sont enfoncées dans les bords de la fosse. Le matériel céramique des IVe—Ve s. indique que le four a été construit peu avant ces dates.

Le troisième type (pl. III) a été découvert à Constantza. L'entrée au foyer se faisait par un praefurnium. Au centre du foyer se trouve un pilier carré, qui s'élargit au fur et à mesure qu'il se dresse vers la plate-forme à laquelle il est réuni. De cette manière, l'espace entre le pilier et les parois de la fosse a une forme annulaire. L'âtre est fortement calciné. Ce type servait à la cuisson des briques, qui ont été d'ailleurs trouvées dans le four.

On a daté le four du Ve—VIe s.

Le quatrième type (pl. IV) comprend les fours découverts à Oltina et — extramuros — à Constantza. Ils diffèrent des autres fours présentés, par la structure de foyer. Nous avons affaire à une cavité rectangulaire, divisée longitudinalement par un mur médien. L'âtre n'est pas dallé. Le mur médien ne se réunit nulle part au mur latéral, assurant ainsi un espace libre, pour la circulation de l'air chaud.

Il paraît que c'est le type le plus fréquent, et qui jouit d'une longue période d'emploi.

Des traces de fours ont été également découvertes à Teliţa et à Gura Canliei.

Les fours servaient à cuire les briques, les tuiles, la céramique, ainsi que les conduites d'aqueducs et l'hypocauste.

Pour chaque groupe de fours on a en vue le fonctionnement de véritables *officinae*, emplacées en fonction de la présence de l'argile et de l'eau nécessaire.

Ils ont eu un rôle extrêmement important à l'époque de Constantin le Grand (306—337) ou de Justinien (527—565), époques où les massives reconstructions réclamaient une très grande quantité de ces matériaux.

HANDWERKLICHE WERKSTÄTTEN ZUM BRENNEN DES BAUMATERIALS AUS TON

Zusammenfassung

Der Verfasser stellt handwerkliche Werkstätten dar, die an eine der wichtigsten Kategorien des Baumaterials gebunden sind — Flach- und Rundziegel — und für deren Herstellung sehr viele Brennöfen notwendig sind. Die Brennöfen,

die in der Dobrudscha in Garvăn-Dinogetia, Konstanza, Neptun, Oltina usw. gefunden wurden, lassen sich in vier unterschiedliche Typen einteilen :

Typ I (Tafel I). Zu diesem Typus gehört der Brennöfen von Dinogetia, der verschieden ist von all dem was bisher in Dobrudscha bekannt ist, aber Analogien aufweits mit anderen Teilen der römischen Welt. Der Brennöfen ist in den Abhang, mit der Öffnung nach Außen gegraben, horizontal im Querschnitt und von viereckiger Form. In Anbetracht der Geländeform war ein *Praefurnium* überflüssig und fehlte auch dementsprechend. Aufgrund des keramischen Fundmaterials, aber hauptsächlich aufgrund zweier Münzen von Diokletian und Maximinus Herkules, datiert der Brennöfen zwischen 285 und 305, eine Zeitspanne in der an der Unteren Donau große Änderungen stattgefunden haben. Derartige Öfen fand man auch in Tomis und in Oltina.

Typ II (Tafel II) — in Neptun-Mangalia Nord gefundener Brennörfen. Er zeichnet sich dadurch aus, daß der Feuerraum aus einem einzigen Raum, ohne mittlerem Stützbalken oder mittlerer Stützwand für die Rostplatte besteht. Die rolle dieser Elemente wird von 7 großen Bögen übernommen, deren Enden in den Grubenrand eingerammt sind. Das keramische Material, das aus dem 4.—5. Jh. stammt beweist, daß er kurze Zeit davor gebaut wurde.

Typ III (Tafel III). Dieser Typ wurde in Konstanza entdeckt. Der Zutritt zum Feuerraum geschah durch das *Praefurnium*. In der Mitte des Feurraumes steht ein viereckiger Pfosten, der zur Höhe zu breiter wird und sich mit der Rostplatte vereint. Auf diese Weise ist der Raum zwischen dem Pfosten und den Wänden der Grubet ringförmig und der Feuerraum ist stark verbrannt. Dieser Ofen diente zum Brennen von Ziegeln, davon auch welche darinnen gefunden wurden. Er datiert in das 5.—6. Jh.

Typ IV (Tafel I), Öfen, die Oltina unde außerhalb der Stadtmauern von Konstanza gefunden wurden. Sie unterscheiden sich von den anderen bisher beschriebenen Öfen durch den Bau des Feuerraums. Es handelt sich un einen rechtetkigen Raum, der durch eint Mauer der Länge nach durch die Mitte in zwei Teile geteilt wird. Die Heizraum nat keinen Estrich. Die Mittelwand ist an keiner Stelle mit der Ofenwandung vereint, so daß um sie herum der Raum für den Umlauf der warmen Luft frei ist. Dem Anschein nach ist dies der am häufigsten gebrauchte Öfen, der auch am längsten benützt wird.

Spuren von Ziegelöfen fand man auch noch in Teliţa und Gura Canliei. Die Brennöfen dienten zum Brennen von Bauziegeln, Flachziegeln, der Keramik, der Röhren für die Aquädukte und Warmluftheizungen. Um die Auswahl für die einzelnen Ofengruppen zu treffen berücksichtigt man den Betrieb ausgesprochener Offizinen, die je nach vorhandensein von Ton und Wasser gelegen sind.

Diese Brennöfen spielten in der Zeit von Konstantin dem Großen (306—337) oder von Justinian (527—565) eine besondere Rolle, denn das waren Perioden, in denen der Wiederaufbau große Mengen von Baumaterials erforderten.

V. CULICĂ

OBIECTE DE CARACTER CREŞTIN DIN EPOCA ROMANO-BIZANTINĂ GĂSITE LA PÎRJOAIA-DOBROGEA

Staţiunea arheologică de la Pîrjoaia [1] a dat la iveală în ultimii ani — ca urmare a unor observaţii de suprafaţă — un nou lot de obiecte cu caracter creştin din epoca romano-bizantină, care se adaugă celor cunoscute pînă în prezent [2].

Materialele a căror descriere urmează au fost adunate de pe malul Dunării, în urma retragerii apelor, unde au ajuns antrenate de şuvoaiele provocate de ploi şi de topirea zăpezilor, sau prin prăbuşirea malurilor erodate de apele fluviului, de-a lungul secolelor. Ele pot proveni din aşezarea civilă, din cetate sau din monumentele de cult distruse.

O primă categorie este alcătuită din mici obiecte pe care credincioşii le purtau asupra lor spre a fi apăraţi — potrivit credinţelor — de anumite forţe oculte. Unele din ele aveau un dublu rol, căci pe lîngă funcţia apotropaică răspundeau şi cerinţelor estetice ale purtătorilor care le foloseau.

O altă categorie cuprinde obiecte cu un pronunţat caracter casnic, fără însă ca întrebuinţarea lor în practicile de cult sau funerare să fie exclusă.

În sfîrşit, o ultimă categorie reuneşte obiecte destinate să servească la exercitarea unor ritualuri de cult.

Pentru confecţionarea lor au fost întrebuinţate materiale diferite, de la metale preţioase pînă la piatră şi lut ars.

Rezervele cuvenite asupra caracterului creştin al unora dintre ele vor fi făcute la locul potrivit, pe măsura descrierii şi analizării lor.

---

[1] Păstrăm toponimicul Pîrjoaia pentru staţiunea arheologică romano-bizantină situată la 2 km în aval de satul Pîrjoaia, azi Izvoarele, Com. Lipniţa, pe malul Dunării, întrucît a fost consacrat în publicaţii : Petre Diaconu, *Urme vechi creştine descoperite în nord-vestul Dobrogei*, în Biserica Ortodoxă Română, nr. 5—6, 1963.

[2] Petre Diaconu, *Urme vechi creştine...*, p. 546—550 ; Vasile Culică, *Croix Romano-Byzantines découvertes a Pîrjoaia*, în Dacia, N.S. IX, 1965, p. 419—425.

I. OBIECTE PURTATE DE CREDINCIOȘI

a. — *Cruciulițe din plumb* [3]

20. — Cruciuliță turnată din plumb, împodobită cu reliefuri imitînd perlele, sau încrustațiile de pietre prețioase, cîte două la fiecare extremitate a brațelor, restul fiind distribuite pe mijlocul fiecărui braț în mod nesimetric : una pe brațul stîng, două pe brațul drept, două pe brațul superior, patru pe brațul inferior, una la punctul de unire a brațelor. Lipsește inelul de suspendare, fiind rupt din vechime. La partea inferioară se păstrează pedunculul rămas din timpul turnării. Piesa este identică cu exemplarul nr. 5 (fig. 1/3 ; 2/3) și probabil cu nr. 6 (fig. 1/5 ; 2/5) [4]. Fig. 1/3 b.

21. — Brațul inferior al unei cruciulițe din plumb, împodobit cu două perle în relief, la capătul laturii scurte și cu alte două pe mijloc. Pe fața posterioară, prezintă o ușoară îngroșare la capăt, ceea ce indică o caracteristică a tiparului în locul pe unde se turna plumbul topit. Provine dintr-o piesă identică aceleia de la nr. 1 (fig. 1/1 ; fig. 2/1) Fig. 1/3 c.

22. — Fragmentul unei cruciulițe tăiată dintr-o foaie de plumb. Se păstrează numai două brațe, cel superior și unul din brațele laterale, redate într-o manieră aproape triunghiulară. Brațul superior a fost perforat în vederea purtării la gît cu ajutorul unui șnur subțire.

Ambele fețe sînt netede. Ținînd seamă de dimensiunile fragmentului păstrat, întregul obiect avea înălțimea de aproximativ 35 mm și distanța între extremitățile brațelor laterale de 18 mm. Fig. 1/3 a.

Toate cele trei piese au brațele mai mult sau mai puțin apropiate de forma triunghiulară, caracteristică pentru secolele IV—VI atît pe detalii arhitecturale cît și pe vase sau obiecte de cult, derivată din crucea latină (immissa). Fragmentul nr. 22 se apropie, prin forma brațelor, de cruciulița nr. 14 (fig. 1/20 ; 2/10) de un pronunțat aspect Malta, ambele atît de asemănătoare cu un exemplar de aur, de proveniență necunoscută, datat pînă în secolul al VI-lea [5], de poinçon-ul aplicat pe fundul unei căni de argint din tezaurul bizantin de la Perescepina [6], datat în acelaș secol, sau pe unele discuri de argint din Constantinopol, datate în primul deceniu al secolului al VII-lea e.n. [7]

---

[3] Numerotarea cruciulițelor continuă pe aceea a cruciulițelor din articolul nostru citat la nota 2.

[4] Trimiterile la figuri, indicate între paranteze, pînă la fig. 19 inclusiv se referă la figurile încorporate în articolul citat la notele 2 și 3.

[5] Marvin C. Ross, *Catalog of the Byzantine and Early Medieval antiquites in the Dumbarton Oaks Collection*, II, pl. VIII A ; a se vedea și p. 15, nr. 10 pl. XVII, trei cruci de aur, datate în sec. al V-lea.

[6] N. Bélaev, *L'argenterie byzantine de trésor de Perescepina*, în Arta și Arheologia, An I, II, 1928, fig. 7.

[7] Marvin C. Ross, *op. cit.*, I, discurile A 1 și A 3, pl. XIX—XX, fig. B 1 și B 3.

Pe teritoriul dobrogean forma mai mult sau mai puţin apropiată de aspectul *Malta* este întîlnită mai cu seamă într-o serie de monumente arhitecturale sau epigrafice [8].

Motivul ornamental al perlelor, atît de frecvent pe cruciuliţele de la Pîrjoaia, turnate în plumb, cunoaşte de asemeni o deosebită frecvenţă pe obiecte similare, reale, sau redate sculptural, ca pe exemplarul de aur cu loc de găsire necunoscut citat mai sus, cu o singură perlă în punctul de unire a braţelor ; pe apucătorul in formă de cruce a opaiţului de la Sucidava [9], unde pe lîngă perla din centru, se mai vede cîte o perlă pe fiecare braţ, cu excepţia celui inferior, sau ca pe cruciuliţa imprimată pe fragmentul ceramic de la porta Maggiore [10], la care perlele sînt dispuse în grupe pe braţele verticale, dar şi cîte una, în fiecare unghi al braţelor, ca pe exemplarul de la Pîrjoaia.

Mult mai apropiată de aceasta din urmă este crucea redată pe opaiţul de la Constantinopol [11], unde perlele sînt grupate pe două rînduri în interiorul fiecărui braţ, sau crucea apucător a unui opaiţ de bronz din Siria, datat în secolele V—VI [12].

Deşi împodobirea opaiţelor cu ornamente perlate devine frecventă în secolele IV—VI [13], crucea de pe opaiţul de la Constantinopol poate fi un indiciu al direcţiei din care a putut ajunge motivul perlelor la Dunărea de Jos. Existenţa mai multor exemplare de cruciuliţe confecţionate cu acelaş tipar sau cu tipare identice, indică în ultima analiză prezenţa unui număr apreciabil de credincioşi care, fie că-şi procurau obiectele de cult pe calea comerţului oriental, fie că le obţineau din atelierele locale, erau locuitori stabili, grupaţi, şi nu veniţi întîmplător sau temporar din alte părţi ale imperiului.

Ipoteza confecţionării pe loc a cruciuliţelor turnate în tipare întîmpină rezervele ridicate de faptul că pînă în prezent pe întregul cuprins al Scythiei Minor nu a ieşit la iveală nici un astfel de tipar. Sîntem însă îndreptăţiţi să punem lipsa lor numai pe seama hazardului. O situaţie similară se constată în cîmpia Muntenia, la Străuleşti-Lunca [14] şi la Olteni [15] unde, deşi sînt cunoscute două tipare pentru confecţionat cru-

---

[8] I. Barnea, *Monumente de artă creştină descoperite pe teritoriul Rep. Pop. Rom.*, în Studii Teologice, 5—6, 1958 ; 3—4, 1960 ; 3—4, 1965 ; I. Barnea, *Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Minore*, în Dacia, 1967, p. 265—288 ; I. Barnea, *Roman Byzantine basilice discovered in Dobrogea between 1948—1958*, p. 331—349 ; Em. Popescu, *Descoperirile arheologice de la Lazu*, fig. 3. Cruce de piatră cu inscripţie latină, datată în sec. al VI-lea şi începutul sec. al VII-lea.

[9] D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. II 1958, p. 373, fig. 100/4.

[10] Bulletino di Archeologia Cristiana del commendatore Giovanni Battista de Rossi, seria a doua, an II, Roma 1871, *Scavi presso la porta Muggiore*, pl. VI, fig. 3.

[11] D. Tudor, *Lampe chrétienne de Constantinople*, in Balcania, VII, 2, MCMXLIV, p. 399, fig. 1 şi 2.

[12] Marvin C. Ross, *op. cit.*, I, nr. 32, pl. XXV.

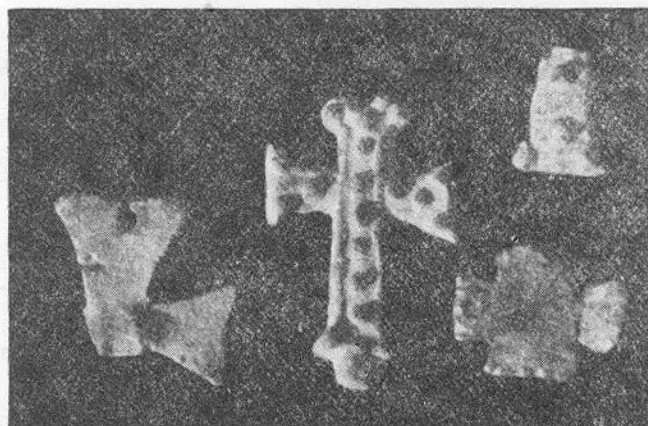
[13] *Ibidem*, p. 407.

[14] Margareta Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în sec. VI—VII e.n. în Muntenia*, SCIV 4/1966, p. 674, fig. 5/5.

[15] C. Preda, *Tipar pentru bijuterii din secolul al VI-lea e.n. descoperit la Olteni*, în SCIV 3, 18, 1967, p. 513—520, fig. 1/2 şi 1/4.

1

2

3

4

Fig. 1

ciulițe databile în secolul al VI-lea, nu se cunoaște nici o cruciuliță din această epocă.

Contemporaneitatea tiparelor din Muntenia cu cruciulițele din Dobrogea ne îndeamnă să presupunem o legătură de interdependență pe care deocamdată nu o putem sesiza arheologic, mai cu seamă că pătrunderea creștinismului urmase direcția sud-nord, nu pe aceea nord-sud, pe care ar indica-o descoperirile la care ne referim.

Liniile care formează ornamentul în rețea pe tiparul de la Olteni amintesc vag liniile din jurul perlelor de pe exemplarul nr. 13 (fig. 1/7 ; 2/7) dar analogia este destul de puțin convingătoare.

Este însă probabil că legăturile comerciale și religioase între locuitorii de pe cele două maluri ale Dunării fiind mai anevoioase în secolul al VI-lea și începutul celui următor, cei din nordul Dunării au deprins să-și confecționeze singuri obiectele de cult. Rămîne totuși ca viitorul să justifice lipsa totală a cruciulițelor în această regiune a fostei Dacii și în general extrema lor raritate în celelalte regiuni ale țării. Presupunem că în măsura în care portul cruciulițelor era răspîndit printre credincioși, aceștia și le confecționau din materiale puțin rezistente, în special din lemn, ceea ce a dus la dispariția lor. La aceasta va fi contribuit desigur și lipsa metalelor în regiunea din nordul Dunării de Jos.

Nu sesizăm însă motivul pentru care necropolele creștine cunoscute în Scythia Minor și datate pentru secolul al IV-lea [16], nu au dat la iveală nici o cruciuliță, deși martirii din timpul lui Diocletian (284—305) purtau crucea la gît [17].

Față de situația existentă în aceste necropole, cu greu s-ar putea susține că numeroasele cruciulițe de la Pîrjoaia, care depășesc numărul de douăzeci, ar putea proveni dintr-o necropolă creștină distrusă. Cu atît mai puțin ar putea proveni din locuințe sau din edificii de cult, căci dimensiunile și caracteristicile lor sînt în mod categoric ale unor obiecte destinate a fi purtate de credincioși.

b. — *Cutie pentru păstrat amulete*

Este o piesă cilindrică, cu două inele de suspensie. A fost confecționată dintr-o foaie de aur dreptunghiulară, ale cărei laturi lungi au fost apropiate prin îndoire, astfel ca să capete aspectul unui tub, după care au fost lipite cu acelaș metal. Cilindrul format a fost încins cu patru benzi, fiecare cu cîte trei striațiuni în relief, două din acestea situate chiar pe capetele cilindrului, iar celelalte la o distanță de 6 mm de capete și la aproximativ 3 mm de primele, păstrînd între ele o distanță de 6 mm.

Benzile marginale au fost sudate pe aceeași linie cu foaia din care a fost executat cilindrul în timp ce acele dinspre mijloc au cape-

[16] Petre Diaconu, *Un cimitir creștin din sec. IV descoperit la Mangalia*, în Glasul Bisericii, an XXIII, nr. 7—8, p. 712—723. Se citează cimitirele creștine de la Constanța și Cernavoda-Hinog (Axiopolis)

[17] H. Leclercq, *Manuel d'archéologie chrétienne*, Paris, 1907, p. 369.

tele mai lungi în mod neegal, astfel că cel mai lung se îndoaie peste cel scurt, formînd un apendice de cca. 2 mm care constituie punctul de prindere a două inele din sîrmă semiovală.

Cilindrul este închis prin două căpăcele plate, din foaie de aur. Toate părțile componente ale piesei sînt lipite cu aur, în afară de unul din capace, mobil, împiedicat să iasă în afară prin ușoara îndoire a marginii cilindrului.

Lungimea : 2,3 cm ; diametrul, inclusiv grosimea benzilor : 0,8 cm ; înălțimea, inclusiv inelele : 1,7 cm ; greutatea 5,080 gr. Din vechime poartă urme ușoare de turtire. Depusă de noi la Muzeul de Arheologie Constanța, inv. 17493.

Piesa a fost găsită plină cu nisip. Acesta presînd pe căpăcelul mobil, a împiedicat risipirea. Pentru moment nu se poate stabili dacă nisipul găsit în interior a fost introdus de la început sau a înlocuit alt conținut, aflat în cilindru anterior ori, dimpotrivă, acest nisip a pătruns odată cu scurgerea vremii, cît timp obiectul a stat pierdut, după ce conținutul primar a fost scos, sau distrus datorită agenților chimici din mediul în care a căzut.

Sînt cunoscute obiecte, mai mult sau mai puțin asemănătoare, de formă cilindrică, cu secțiune hexagonală sau pentagonală, formate din una sau din două piese care intră una în cealaltă, ca un capac la cutie, cu două sau numai cu un singur inel de suspensie, de dimensiuni diferite, provenind din Orientul Apropiat (Constantinopol, Beyrut) [18], din Africa (Tenes-Alger) [19] sau din Italia (Patelia) [20]. Altele provin din regiuni nemediteraneene, ca piesa de la Olbia [21] sau ca cilindrii din cîmpia Panonică [22].

Unele, de dimensiuni mai mari, au fost prevăzute cu cîte patru inele de suspensie și împodobite cu ornamente executate în tehnica granulată sau chiar cu scurte inscripții pe partea laterală, ca în cazul piesei cunoscute, găsită la Beyrut [23].

După cîte știm, aceste obiecte, caracteristice pentru lumea romană din secolele III—IV e.n., nu au fost găsite pînă în prezent pe teritoriul țării noastre.

Unele se compun dintr-o mărgea cilindrică, ascuțită la capete, altele sînt umplute cu o materie solidă, sulfuroasă, dar cele mai multe au fost găsite golite de conținut. În cîteva cazuri în interiorul lor au fost puse foițe de aur, împăturite îngrijit, acoperite cu texte orfice sau

---

[18] Marvin C. Ross, *op. cit.*, II, 27, 26.

[19] *Ibidem* ; Jacques Heurgon, *Le trésor de Ténès*, cf. Ross, *op. cit.*, II, sub nr. 26.

[20] F. R. Marshall, *Catalog of the Jewellery Greeck, Etruscan and Roman, withe departments of antiquitees*, Britisch Museum, London, 1911, nr. 3155, pl. LXXI.

[21] *Ibidem*, nr. 2985.

[22] Joseph Hampel, *Alterthümer Frühen Mittelalters in Ungarn*, I, Braunschweig, 1905, fig. 86 și 87, de la Puszta Tóti și Fiszo Igar.

[23] Cabrol și Leclercq, *Dictionnaire*, I, 1, p. 259 și fig. 58.

gnostice[24], sau cu descîntece pentru alungarea demonilor[25]. Se purtau la gît, susţinute cu ajutorul unui lanţ de aur, care se petrecea prin inelele de suspensie. În mod obişnuit, cutia se purta singură, dar şi cîte două cutii identice, de o parte şi de alta unei cruciuliţe[26]. Capsulele de la Puszta Tóti şi Tisza Igar erau susţinute de torques de aur[27].

Am presupus că nisipul găsit în interiorul cilindrului nostru ar fi fost introdus intenţionat, prin faptul că a fost astfel dozat, încît nu a permis capacului mobil să se mişte şi să alunece înspre înăuntru, iar mărimea lui este relativ uniformă, indicînd o anumită calitate. Dacă nisipul ar fi pătruns în interior întîmplător, capacul mobil ar fi fost găsit deplasat de la locul lui. Acest nisip putea fi introdus în mod intenţionat doar în două cazuri : pentru a da cutiei o oarecare greutate sau cînd purtătorul a ţinut să aducă cu el, ca pe un talisman, nisipul locurilor scumpe, fie locul natal sau un altul de care se considera în mod deosebit legat.

Referindu-ne la primul caz, apreciem că este puţin probabil ca purtătorul să fi căutat să mărească sarcina care apăsa de obicei asupra unui lănţişor confecţionat, fără îndoială, din fir subţire de metal preţios. În al doilea caz, ne-am gîndit la o practică, răspîndită în toate timpurile şi care a putut fi şi în obiceiul personajului nostru — femee sau bărbat — de a duce cu el în îndepărtatele ţinuturi ale limesului dunărean, o părticică din ţărîna natală.

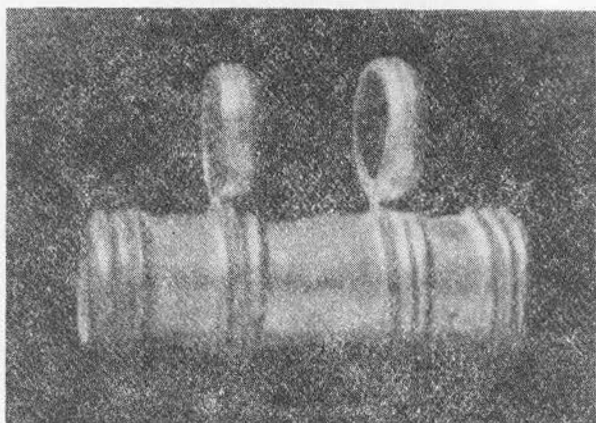
Nu este însă exclus ca, iniţial, în interiorul cutiei să se fi aflat obişnuita foiţă de aur cu text religios, înlocuită cu nisip mai tîrziu, sau să fi servit ca reliqvariu pînă la data introducerii nisipului. Este indiscutabil că micile obiecte au fost concepute să protejeze un oarecare conţinut şi ca atare ele nu au fost purtate fără acesta cel puţin la data cînd au fost făurite.

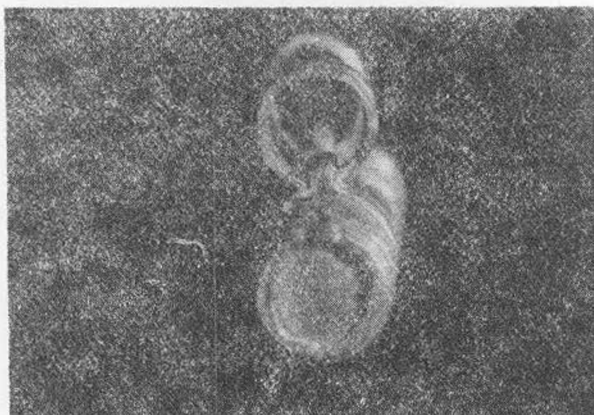
Cutiile pentru amulete (Case for an Amulet — Gold amulet Case-étui — Kapsel) obişnuit folosite în epoca romană, se întîlnesc sub diferite forme şi mai tîrziu. Unele au fost datate în secolul al II-lea[28], cel mai tîrziu în secolele II—III[29] ; altele în secolul al III-lea[30] sau mai tîrziu[31], iar unele, după caracteristicile foiţei de aur din interior, în secolul al IV-lea[32]. Cele mai tîrzii se datează în secolul al VII-lea (?)[33] sau chiar în secolele VIII—IX[34].

În ceea ce priveşte caseta de la Pîrjoaia, găsită într-o aşezare care, după urmele arheologice cunoscute pînă în prezent — în special mărtu-

---

24 F. H. Marshall, *op. cit.*, nr. 3155, pl. LXXI.
25 Cabrol şi Leclercq, *op. cit.*, I, 1, p. 259 şi fig. 58.
26 Marvin C. Ross, *op. cit.*, nr. 6 şi pl. XII B.
27 Joseph Hampel, *op. cit.*, fig. 86 şi 87.
28 Cabrol şi Leclercq, *op. cit.*, I, 2, col. 1796.
29 F. H. Marshall, *op. cit.*, nr. 3155.
30 Marvin C. Ross, *op. cit.*, II, nr. 26.
31 *Ibidem*, nr. 28—29.
32 F. H. Marshall, *op. cit.*, nr. 3155.
33 Marvin C. Ross, *op. cit.*, II, nr. 6 şi 27 ; J. Hampel, *op. cit.*, I, nr. 86.
34 J. Hampel, *op. cit.*, I, fig. 87.

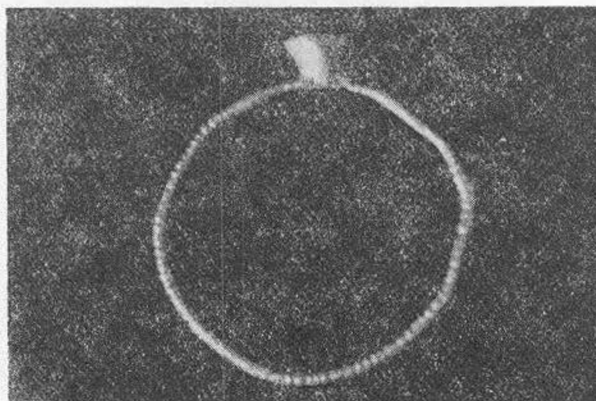

Fig. 2

riile numismatice — pare a fi luat sfîrșit cel mai tîrziu la începutul secolului al VII-lea, urmează a fi datată înainte de acest veac, deși este mult asemănătoare cu cele două capsule așezate de o parte și de alta, pe lanțul care susține crucea nr. 6 (Planșa XII B) din catalogul lui Ross, datată în secolul al VII-lea [35].

c. — *Inel pentru purtat pe deget*

Inel de sîrmă de aur acoperită de striațiuni transversale, în relief. În partea interioară striațiunile au fost ușor netezite spre a nu jena la purtare. Capetele sîrmei se petrec pe o porțiune de 1 mm, formînd un sprijin pentru adaosul în formă de trunchi de con, din același metal, lipit de inel cu partea retezată. Pe baza trunchiului de con, concavă, au fost imprimate cu o lamă ascuțită, patru linii încrucișate astfel ca să redea semnul crucii, cu brațele egale, de formă triunghiulară, rămase deschise la capete. Toate brațele se termină atingînd cercul format de suprafața pe care sînt imprimate (Fig. 3/3).

Unul din brațe este redat totuși prin trei linii în loc de două, aceasta fără îndoială datorindu-se neîndemînării meșterului giuvaergiu, care a căutat să îngusteze brațul trasat inițial mai lat decît celelalte prin imprimarea distanțată a liniei.

Execuția realizată cu mijloace rudimentare, este lipsită de finețe. Obiectul este, după toate aparențele, opera unui meșter local și a aparținut unui copil sau unei tinere fete, judecînd după dimensiunile reduse ale părților componente (1 mm diametrul sîrmei ; 2 mm înălțimea trunchiului de con ; 4 mm baza) și a diametrului interior (14 mm). Greutatea 0,670 gr. Depus de noi la Muzeul de Arheologie Constanța. Inventar nr. 17492.

Inele mai mult sau mai puțin apropiate tipologic, provenind din catacombele căii Apenine sau din Constantinopol, nu sînt confecționate întotdeauna din metal prețios ; de multe ori făurarii au folosit bronzul sau alt metal ordinar.

Pe lîngă tipul conic se mai întîlnesc inele prevăzute cu piramide patrulatere, hexagonale sau chiar octogonale, din metal masiv sau scobite ca un caliciu, simple sau împodobite cu pietre prețioase. De obicei, sînt acoperite pe față cu inscripții sau cu scene creștine, erisme ori, cu portrete. Uneori sînt decorate și părțile laterale [36].

Cele conice au fost datate în secolul al VI-lea, iar cele piramidale pentru secolul următor [37].

Piesa noastră se datează în secolul al VI-lea atît prin analogie cu primele, cît și pentru faptul deja amintit mai sus că așezarea în care a fost găsită a încetat să mai existe la începutul secolului al VII-lea.

---

[35] Supra, nota nr. 26.

[36] Cabrol și Leclercq, *Dictionnaire...*, I, 2, col. 2196, fig. 698—699.

[37] Marvin C. Ross, *op. cit.*, II, nr. 64—65, pl. XLII și nr. 72—73, pl. XLV.

II. OBIECTE DE UZ CASNIC ȘI ALTELE

a. — *Opaițe*

1. — Opaiț executat destul de grosolan din pastă negricioasă, cu mult nisip și resturi de scoici, prevăzut cu un scurt apendice pentru apucat. Ornamentație radială, pornind dintr-un cerc care înconjură orificiul de alimentare cu ulei și se sfîrșește la locul de îmbinare a celor două valve care au constituit tiparul. Ornamentația radială este întreruptă de apendicele amintit și în dreptul lăcașului feștilei, de care este despărțită prin două ornamente situate de o parte și de alta a rostrului și care par a simboliza arbori cu cîte patru ramuri. Între acestea și cele două orificii, al feștilei și cel de alimentare cu ulei, este redat un semn compus dintr-o cruce înscrisă într-un cerc asemănător unei roți cu patru spițe.

Lung 10,5 cm. Înalt 3 cm. Diametrul 7 cm. Fig. 1/1 și 1/2.

Este o copie locală de pe un exemplar nord-african de tipul celui găsit la Constanța, de care se deosebește prin culoare și dimensiuni [38]. Opaițele cu semnul crucii înscris într-un cerc sînt obișnuite în epoca în care creștinismul își făcea apariția în părțile orientale și la Dunărea de Jos.

Exemplarul de la Mercheașa (Transilvania) poartă acest semn pe revers, din care cauză a și fost considerat marcă de olar, prin asemănare cu alte semne similare cunoscute în lumea păgînă [39]. Lampa a fost datată în epoca anterioară lui Aurelian [40], ceea ce face și mai puțin probabil caracterul creștin, cunoscut fiind că pînă în prezent nu se admite recunoașterea la Dunărea de Jos a unor mărturii certe arheologice de origină creștină anterioare secolului al IV-lea [41]. Tipul respectiv de opaiț dăinue însă pînă la începutul secolului al IV-lea [42]. Un alt exemplar provenit din săpăturile de la Sucidava (Celei) cu acelaș semn pe revers, a fost datat în secolele IV—V e.n. [43] și confirmă caracterul lui creștin.

Opaițul de la Tomis [44], identic ca formă cu cel de la Mercheașa, prevăzut cu acelaș semn pe revers, prezintă și pe față un semn cruci-

---

[38] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Muzeul de arheologie Constanța, 1967, exemplarul nr. 753 din fig. 170. Lungime 9,4 cm; înălțime 3,1 cm; diametrul 6,0 cm. Lut cărămiziu, vopsea cenușie.

[39] M. Macrea, *A propos de quelques decouvertes chrétiennes en Dacia*, Dacia, XI—XII, 1945—1947, p. 294.

[40] *Ibidem*.

[41] R. Constantinescu, *Les martyrs de Durostorum*, în Revue des études Sud-est Européennes, V, 1967, 1—2, p. 5.

[42] D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, p. 153. Autorul reține că I. I. Russu socotește obiectul creștin nesigur, punct de vedere pe care-l însușește și că I. Barnea și C. Daicoviciu au admis caracterul creștin.

[43] D. Tudor, *Sucidava IV*, în Materiale I, p. 712 și fig. 12/e.

[44] D. Tudor, *Lampe chrétienne de Constantinople*, în Balcania VII, 2, MCMXLIV, pl. 5.

form, înscris tot într-un cerc, cu centrul în orificiul de alimentare cu ulei. Această categorie de opaițe, cu sau fără semnul de pe revers, a fost considerată creștină [45].

Semnul de pe opaițul de la Pîrjoaia poate fi cu greu interpretat ca marcă de olar întrucît pe lîngă asemănarea izbitoare cu cele de pe celelalte tipuri de opaițe amintite, care nu pot proveni din acelaș atelier, este redat pe capac, și nu pe revers, locul obișnuit al mărcilor de olar.

Locul în care apare de data aceasta semnul de caracter creștin nesigur, a fost rezervat pe un opaiț de la Dinogetia pentru redarea unei autentice cruci bizantine [46], ca și pe două piese tomitane, aparținînd tipului nord-african, datate în secolul al V-lea [47].

Un alt lot de cincisprezece opaițe, variante ale tipului precedent, găsite la Constanța, sînt prevăzute pe linia dintre orificiul de umplere cu ulei și cioc, cu semnul crucii [48], iar după exemplare cu aceeași proveniență, au o a doua cruce între orificiul de umplere și toartă [49].

Deosebit de interesante sînt două exemplare din Constanța cu cruce bizantină pe canalul din dreptul ciocului și patru cruci înscrise în cerc, cîte două de o parte și de alta, între marginile discului și canalul cu cruce [50].

Prezența laolaltă a crucii bizantine și a crucilor înscrise în cerc demonstrează nu numai valoarea de simbol creștin a crucilor înscrise în cerc, dar reproducerea de patru ori a acestora din urmă exclude ideea că pot fi considerate mărci de olar. În adevăr, marca olarului nu-și poate avea locul lîngă simbolul creștin, și în nici un caz redată de mai multe ori pe acelaș obiect. Considerăm că ne aflăm în fața unor ornamente cu motiv creștin.

2. — Fragment din partea superioară a unui opaiț executat din pastă gălbuie. Păstrează o parte dintr-un ornament radial, dar diferit de cel de pe obiectul anterior, și un semn reprezentînd aceeași cruce înscrisă în cerc. Fig. 1/4.

Semnul de pe fragment care, fără îndoială, se repeta în partea opusă pentru a da simetrie ornamentației, nu ar mai putea fi considerat semn de olar tocmai pentru acest motiv, căci nu se cunoaște asemenea redare a mărcilor de olar.

Înscrierea crucii într-un cerc se întîlnește însă și pe monumentele funerare, ca în cazul inscripției romane de la Cluj, refolosită în secolul al IV-lea pentru mormîntul unui creștin cu care ocazie — pe lîngă

---

[45] *Ibidem.*

[46] I. Barnea, *L'incendie de Dinogetia au VI-e siècle*, Dacia, X, 1966, fig. 5/3.

[47] C. Iconomu, *op. cit.*, nr. 715, fig. 51 și nr. 716.

[48] *Ibidem*, nr. 725—732, 736—742 și fig. 54 ; 56 ; 162—164.

[49] *Ibidem*, nr. 723, fig. 53 și nr. 724.

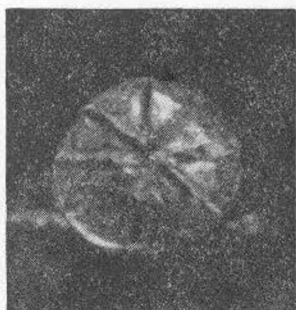
[50] *Ibidem*, nr. 733, fig. 55 și nr. 734.

1

2

3

4

Fig. 3

alte transformări — i s-a înscris o cruce în interiorul literei O din cuvîntul *filio* [51], sau pe alte monumente creştine din secolul al IV-lea [52].

Opaiţul şi fragmentul de la Pîrjoaia se înscriu în categoria variantelor tipului nord-african, şi se deosebesc de acesta în primul rînd prin decoraţiunile discului, care la tipul nord-african constau din ove, cercuri concentrice şi alte motive geometrice, în timp ce la variante discul este împodobit cu linii în relief dispuse radial. Se datează în secolele V—VI e.n.

b. — *Cataramă*

3. — Cataramă de bronz de forma unui scut (écu français ancien) în care au fost decupate *à jour*, o cruce cu braţele neegale şi un orificiu în formă de lună nouă, cu coarnele tocite. De ambele părţi ale unuia din braţele crucii se află imprimat cîte un cerc, cu punct în centru. Spinul şi rama pe care acesta se sprijină şi prin care se petrece cureaua, au fost pierdute din vechime.

Pe faţa posterioară piesa este prevăzută cu trei înălţături perforate, care au servit la fixarea curelei. Una dintre acestea este ruptă, parţial, probabil din antichitate. Înălţimea maximă 37 mm. Lăţimea 28 mm. Fig. 3/2.

Catarame asemănătoare sînt cunoscute pentru epoca bizantină timpurie şi caracterul lor creştin este evident atît prin crucea cu care au fost prevăzute cît şi prin straturile de cultură din care provin. Sînt atribuite secolului al VI-lea [53].

În ţara noastră nu au cunoscut o răspîndire prea largă, dar sînt cunoscute atît în sudul cît şi în nordul Dunării. Au fost găsite mai multe exemplare în Oltenia, la Sucidava şi au fost datate într-o perioadă destul de lungă : secolele IV—VI [54]. Se mai cunosc exemplare tip Sucidava la Histria — datate în secolul al VI-lea — şi la Dinogetia [55].

c. — *Aplică*.

4. — Aplică cruciformă executată îngrijit din metal alb, probabil argint impur.

Braţele simetrice, două cîte două, o pereche fiind mai îngustă decît cealaltă. Perechea îngustă păstrează două cuişoare din acelaşi metal, cu care se prindea de un obiect din lemn sau din alt material.

Forma braţelor este lăţită spre capete, ca şi la cruciuliţele descrise mai sus, ceea ce ne determină să presupunem că era destinată să împodobească un obiect de cult. Spre această destinaţie ne conduce şi materialul din care a fost confecţionată, cu toate impurităţile lui.

Înălţimea 12 mm ; Lăţimea 14 mm. Fig. 1/3 d.

---

[51] C. Daicoviciu, AISC, II, p. 207, cf. D. Protase, *op. cit.*, p. 146 şi fig 49.

[52] I. Barnea, *Opaiţe creştine în Scythia Minor*, în RIR, vol. XIV, II, 1944, p. 166.

[53] Marvin C. Ross, *op. cit.*, II, nr. 40, pl. XXXIII.

[54] D. Tudor, *Oltenia Romană*, el. II, 1958, p. 370 şi fig. 92/a, b, c.

[55] Petre Alexandrescu, *Şantierul Arheologic Histria, sectorul „Necropolei Tumulare"*, în Materiale, VII, p. 260 şi fig. 25/b.

III. — OBIECTE DE CULT

a. — *Potire*

1. — Am cuprins în această categorie două obiecte din piatră de calcar, păstrate fragmentar dar conservînd suficiente elemente de detaliu pentru a li se putea restitui forma inițială.

Obiectele au un contur asemănător, deosebindu-se foarte puțin, mai cu seamă prin dimensiuni.

În linii mari, ambele obiecte au forma unor cupe cu picior simetric, mai îngust spre mijloc, unde sînt încinse de cîte un inel realizat în relief, prin cruțarea pietrei. Sînt scobite la ambele capete, dar fiind sparte din vechime, nu se poate stabili înălțimea obiectelor și în consecință, nici adîncimea scobiturilor.

Obiectul cel mai mare este înconjurat de un inel lat de 1,5 cm, cu un diametru exterior de 10 cm. De aici pornesc cele două părți ale obiectului, conservate pe o înălțime de 5,8 cm de fiecare parte a inelului. Cea mai mare adîncime a scobiturilor nu depășește 2 cm. Fundurile scobiturilor sînt plate, cu un diametru de 4,5 cm. Distanța între cele două funduri este de 9 cm și se împarte în mod egal, de o parte și de alta a reliefului inelar.

Simetria față de inel ne îndreptățește să bănuim că obiectul era apt să păstreze un conținut, într-una sau în cealaltă din cele două cavități, după dorință, în măsura în care considerăm că nici unul din capete nu este întreg. Dacă totuși retezătura de la unul din capete indică locul unde se sfîrșește obiectul, atunci aceasta nu este altceva decît partea inferioară sau piciorul vasului. În acest din urmă caz, doar partea cealaltă — opusă — care fără îndoială era mult mai adîncită și deci mai înaltă, era destinată să păstreze conținutul.

Obiectul astfel văzut este compus din cupa propriu-zisă, sprijinită pe un picior asemănător ca formă, dar mai scurt și în poziție răsturnată — ambele fiind împreunate prin inelul median.

Este un obiect masiv și greoi, lucrat rudimentar. Fig. 3/1.

2. — Cel de al doilea obiect este înconjurat de un inel mai lat (2 cm) dar cu un diametru mai mic (8 cm). Părțile păstrate de o parte și de alta a inelului, măsoară cel mult 4,5 cm. Pe o latură, spărtura ajunge, la ambele capete, pînă în dreptul inelului. Din cauza degradării obiectului, unul din funduri nu mai este sesizabil. Celălalt are un aspect aproape conic, cu o terminație plată de 2 cm. Spre deosebire de precedentul, distanța dintre funduri — care nu poate fi calculată datorită degradării amintite — nu se împarte în mod egal de ambele părți ale inelului căci concavitatea conservată coboară pînă sub nivelul acestuia. Este un indiciu că această parte avea rolul să păstreze conținutul. Fig. 3/4.

De o simplitate primitivă, obiectele acestea au forma pe care tradiția cultului a transmis-o pînă în zilele noastre potirelor folosite de biserică pentru practicile euharistiei și care, în linii mari, se compun din trei părți și anume : cupa propriu zisă, în care se păstrează conți-

nutul, un picior pe care se sprijină și care imită îndeaproape forma răsturnată a caliciului, ambele unite printr-un relief inelar.

Piesele de la Pîrjoaia își găsesc corespondent în cîteva dintre potirele figurate pe rîndul de jos al reliefului de marmură găsit în bazilica Saint-Clément [56]. Deși relieful este considerat păgîn, piesele amintite sînt aproape identice cu potirul redat pe o dală din cimitirul din Priscille [57], datată, cu rezerve, în secolul al IV-lea.

Ni se pare posibilă și compararea cu potirul de pe piatra de la Escale [58], care prezintă o ușoară formă de clepsidră.

Se știe că potirul euharistic derivă din *calix*-ul laic care a fost adaptat și îmbogățit de-a lungul timpului, ca formă și material de execuție.

Potirelor creștine, ca întregului mobilier liturgic, le erau rezervate metale prețioase sau alte materiale scumpe, ca fildeșul sau sticla, dar este atestată și existența unor exemplare executate din piatră sau din lemn. Renunțarea la odoare din materiale costisitoare a fost o consecință, fie a persecuțiilor religioase, fie a unor idei susținute de figuri venerabile ale bisericii, care militau pentru o viață modestă și tindeau spre desființarea diferențierilor sociale, apărute între aparatul clerical și masa credincioșilor.

Potirele de piatră sînt în uz chiar și în secolul al VIII-lea [59], cînd conciliul din Celchyt (Anglia) interzicea folosirea potirelor de corn (ne de cornu calix...) [60].

Piesele de la Pîrjoaia reprezintă o formă mai dezvoltată față de potirul irlandez de piatră [61], simplificat la maximum și redus numai la potirul propriu-zis și la picior, fără inelul de legătură, prezent la ambele piese de care ne ocupăm.

Lipsite de finețe, cioplite după o concepție aspră, cu linie sobră și dură, sînt în deplină concordanță cu simplitatea lipsită de fast a grupurilor de creștini întîlniți în provinciile limitrofe în primele secole de răspîndire ale noii religii. Contrastul între sobrietatea lor și prețiozitatea pieselor purtate de credincioși, ca inelul, capsula și cruciulițele executate din metale prețioase, își găsește explicația în faptul că gradul de simplitate realizat la un moment dat de biserică, fusese depășit de unii dintre credincioși care-și puteau permite luxul unui inventar personal, legat de cult, la un anumit nivel de rafinament.

Înscrierea pieselor de la Pîrjoaia printre piesele inventarului liturgic întîmpină și serioase dificultăți, a căror discutare o socotim utilă. Deși asemănarea izbitoare cu potirul euharistic este incontestabilă, iar sărăcia materialului și a execuției explicabilă, diametrul destul de mare al vasului în zona de apucare îl face incomod pentru mînuire în timpul

---

56 Cabrol și Leclercq, *Dictionnaire*..., II, 2, col. 1956, fig. 1868.
57 *Ibidem*, col. 1609, fig. 1876.
58 *Ibidem*, col. 1623, fig. 1900.
59 *Ibidem*, col. 1645, fig. 1916.
60 *Ibidem*, col. 1644.
61 *Ibidem*, col. 1645, fig. 1916.

ritualului. La aceasta se mai adaugă şi capacitatea redusă a părţii destinată să conţină lichidul euharistic, atît cît ne putem da seama din ceea ce se mai păstrează din vas.

Dar dacă pentru un potir cu lichid ritual forma masivă asigură stabilitatea spre a nu se risipi conţinutul, iar capacitatea redusă este în concordanţă cu cantitatea de lichid necesar ritualului, în cazul că am fi nevoiţi să le considerăm simple vase pentru băut, atît forma incomodă, cît şi posibilitatea de a înmagazina doar o cantitate minimă de lichid, nu-şi mai găsesc jutsificarea.

Ar rămîne doar să le atribuim un simplu rol ornamental, dar la aceasta se opune tocmai aspectul lor simplu.

* * *

Prezenţa unui mare număr de obiecte de caracter creştin într-o aşezare situată numai la 28 km de Durostorum şi la 40 km de Axiopolis, vechi centre creştine şi reşedinţe episcopale, multipla lor întrebuinţare şi valoarea ridicată a unora dintre ele, sînt indicii certe că la un oarecare timp după edictul din Milano s-a dezvoltat la limita dintre Scythia Minor şi Moesia Secunda, o comunitate durabilă şi bine organizată.

Întrucît o astfel de comunitate nu putea să existe decît într-o aşezare urbană dezvoltată, materialele creştine găsite la Pîrjoaia pun sub o lumină nouă aşezarea cu nume necunoscut, încă necercetată, situată în acest punct îndepărtat al imperiului, pe limesul de la Dunăre.

PIÈCES À CARACTÈRE CHRÉTIEN DE L'ÉPOQUE ROMANO-BYZANTINE, TROUVÉES À PÎRJOAIA — DOBROUDJA

Résumé

On présente plusieurs pièces, divisées en trois catégories :

I. Objets portés par les croyants. II. Objets d'usage ménager et divers autres. III. Objets de culte.

Dans la première catégorie on a placé des petites croix en plomb, un étui en or pour les amulettes et une bague, également en or.

Dans la catégorie suivante on a réuni une lampe complète et un débris de lampe, une boucle en bronze et une applique en forme de croix, en métal blanc.

La dernière catégorie est réservée à des objets en pierre, en forme de calice, et dont l'appartenance chrétienne n'est pas certaine.

Les petites croix, la boucle et le fragment de lampe peuvent être datés entre le IVe et le VIe s.

La caisse pour les amulettes pourrait appartenir à la fin du VIe s., ainsi que la bague, qui peut être placés avec plus de certitude entre les limites de ce siècle, ainsi que la lampe trouvée complète.

Les objets en forme de calice pourraient appartenir à la seconde moitié du VIe s.

Toutes les pièces proviennent des ruines du champ fortifié romano-byzantin de Pîrjoaia (district de Constantza), ruines lavées par les eaux du Danube.

Leur présence, aussi bien que la présence des 19 petites croix provenant du même site, et déjà publiées (Dacia IX, 1965, p. 419—425), leur diverses destinations, ainsi que la valeur élevée de quelques-unes justifient la supposition qu'à un certain temps après l'édit de Milan une communauté chrétienne durable

et bien organisée s'est développée à la frontière entre la Petite-Scythie et la Seconde-Mésie — à 28 km seulement de Durostorum et à 40 km d'Axiopolis — vieux centres chrétiens. Comme une pareille communauté ne pouvait exister que dans un site urbain avancé, les matériaux chrétiens trouvés à Pîrjoaia mettent sous un nouveau jour le site à nom inconnu et pas encore exploré, situé à cet endroit du limes danubien.

La légende des figures

Fig. 1. Lampe (1) ; détail (2) ; fragment de lampe (4) ; petite croix en plomb (3 b) ; fragments de croix (3 a, c) ; applique en forme de croix (3 d).
Fig. 2. Bijoux ; petite caisse pour amulettes (1—2) ; bague (3).
Fig. 3. Calices (1, 4) ; boucle (2). Détail de la bague de la fig. 2/3 (3).

CHRISTLICHE GEGENSTÄNDE AUS DER RÖMISCH-BYZANTINISCHEN ZEIT IN PÎRJOAIA — DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Es werden drei Kategorien von Gegenständen beschrieben :

1. Gegenstände, die von den Christen getragen werden ; 2. Haushalt- und andere Gegenstände ; 3. Kultgegenstände.

Zur ersten Kategorie gehören : kleine Bleikreuzchen, ein Amulettenetui und ein Ring, beide aus Gold.

Zur zweiten Kategorie gehören : ein ganz erhaltenes Öllämpchen und ein Bruchstück von einem anderen, eine Gürtelschnalle aus Bronze und ein kreuzförmiger Beschlag aus weißem Metall.

Zur dritten Kategorie gehören kelchförmige Gegenstände aus Stein, deren christlicher Charakter unsicher ist.

Kreuze, Gürtelschnalle und Bruchstück der Lampe datieren zwischen dem 4. und dem 6. Jh. Das Amulettenetui kann an den Ausgang des 6. Jh. angesetzt werden, zusammen mit dem Ring, der ebenso wie die ganz erhaltene Öllampe mit größerer Gewißheit in die Grenzen dieses Jahrhunderts eingewiesen werden kann.

Die kelchförmigen Gegenstände könnten der zweiten Hälfte des 6. Jh. angehören.

Alle Gegenstände fand man in den Resten des von der Donau ausgewaschenen römisch-byzantinischen Kastrums von Pîrjoaia (Kreis Konstanza).

Durch ihre Anwesenheit und die der neunzehn kleinen Bleireuze, die aus der gleichen Siedlung stammen (veröffentlicht in Dacia, NS, IX, 1965, S. 419—425), ihren verschiedenen Zweck und den großen Wert, den einige davon besitzen, rechtfertigen sie die Annahme, daß eine gewisse Zeit nach dem Edikt von Mailand, an der Grenze zwischen Scythia minor und Moesia secunda — nur 28 km von Durostorum und 40 km von Axiopolis entfernt — sich eine dauerhafte und gut organisierte christliche Gemeinde entwickelte.

In Anbetracht dessen, daß eine Gemeinde nur in einer entwickelten städtischen Siedlung existieren konnte, setzt das christliche Fundgut von Pîrjoaia die Siedlung, die noch nicht erforscht wurde, deren Name unbekannt ist und die an diesem Punkt des Donaulimes liegt, in ein neues Licht.

Bildererklärung

Bild.1. — Öllampe (1) ; Detail (2) ; Bruchstück einer Öllampe (4) ; Bleikreuzchen 3 b) ; Bruchstücke von Kreuchen (3 a) ; kreuzfärmiger Beschlag (3 d).
Bild 2. — Schmuckgegenstände : Amulettenetui (1, 2) ; Ring (3).
Bild 3. — Kelche (1, 4) ; Gürtelschnalle (2) ; Detail des Ringes von Bild 2/3 (3).

CORNELIU CÎRJAN

CERAMICA DE EPOCĂ FEUDAL-TIMPURIE DESCOPERITĂ PE TERITORIUL ORAŞULUI CONSTANŢA

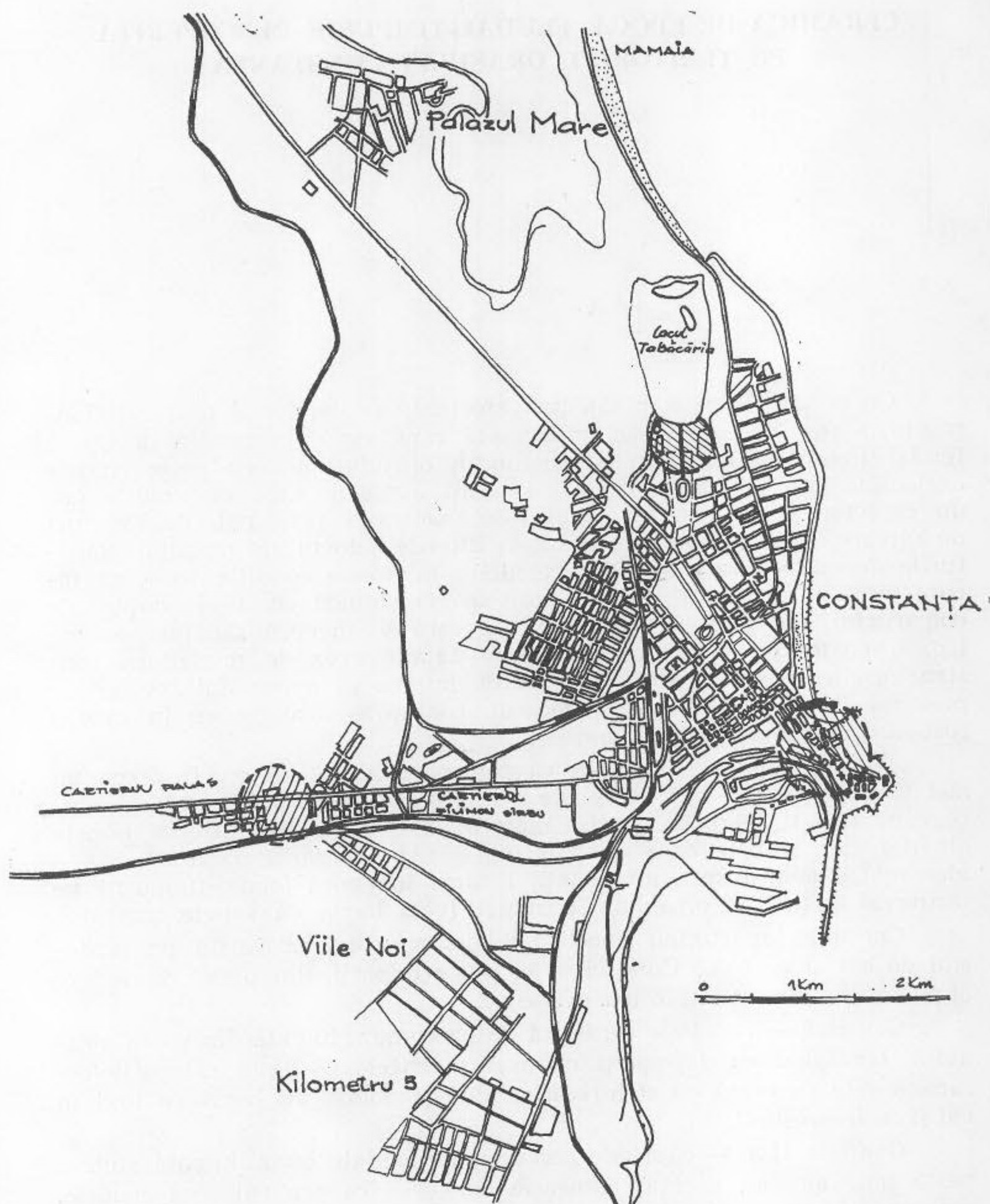
Cu ocazia diferitelor săpături efectuate pe teritoriul oraşului Constanţa, a fost descoperită o importantă cantitate de ceramică de epocă feudal-timpurie. Din cauza suprapunerii oraşului modern peste ruinele anticului Tomis, săpăturile nu au putut avea, de cele mai multe ori, un caracter sistematic, aşa încît este vorba, în principal, de săpături de salvare, care au fost executate în diferite puncte ale oraşului. Săpăturile de salvare care au fost executate în aceste condiţii, trebuiau făcute într-un timp foarte rapid, care să corespundă ritmului adoptat de constructori. În plus, în momentul în care se începea săpătura arheologică, parte din obiectiv era adesea deja distrus de muncitorii constructori. În aceste condiţii nu este de mirare că materialul recoltat se prezintă fragmentar şi că în general, condiţiile stratigrafice în care a fost găsit sînt foarte puţin clare.

Trebuie făcută precizarea că tot materialul care va fi prezentat aici provine numai din complexe de locuinţe, pînă acum nefiind descoperită nici o necropolă. Acest material a fost găsit în diferite puncte ale oraşului, puncte care au fost marcate pe o hartă, pentru a da o idee mai exactă asupra intensităţii locuirii în epoca feudal-timpurie, pe teritoriul de azi al oraşului Constanţa (vezi harta cu zonele indicate).

Ceramica aparţinînd epocii feudal-timpurie descoperită pe teritoriul de azi al oraşului Constanţa, se poate împărţi, din punct de vedere al pastei şi al decorului, în trei grupe :

Grupa I — cuprinde ceramică de uz comun, lucrată din pastă obişnuită, conţinînd ca degresant nisip şi pietricele. Această categorie ceramică este decorată cu striuri orizontale şi oblice, cu benzi de linii în val şi cu impresiuni.

Grupa a II-a — cuprinde ceramică de calitate bună, lucrată dintr-o pastă bine aleasă ; această categorie de ceramică are culoarea cenuşie, iar decorul este compus în special din linii şi reţele de linii obţinute prin lustruire.

MAMAIA
Palazul Mare
Lacul Tabăcăria
CONSTANȚA
CARTIERUL PALAS
CARTIERUL
Viile Noi
Kilometru 5
0
1Km
2Km

Grupa a III-a — cuprinde ceramică de calitate bună, avînd o culoare roz-gălbuie. Această ceramică este decorată prin pictură cu vopsea roşie.

Categoria cea mai numeroasă, o alcătuieşte ceramica de uz comun decorată cu incizii, în cadrul căreia se pot deosebi mai multe subgrupe, în funcţie de pasta folosită. De remarcat faptul că fiecare subgrupă, predomină în cîte unul din punctele de descoperire.

Subgrupa Ia — cuprinde ceramică care a fost lucrată dintr-o pastă destul de bine aleasă, în care găsim ca degresant, nisip cu granulaţie mare şi pleavă. Din cauza pleavei, care a fost introdusă ca degresant şi care în timpul arderii a fost carbonizată, pereţii vaselor sînt foarte poroşi. Arderea a fost bine făcută, ceramica aparţinînd acestei subgrupe avînd culoarea roşietică. Această categorie ceramică este întîlnită mai ales în punctul Palas.

Subgrupa Ib — ceramică lucrată din humă alburie, avînd ca degresant nisip. Pasta este compactă şi de bună calitate. Pereţii vaselor, deşi nu sînt prea groşi, sînt foarte rezistenţi. În funcţie de ardere, întîlnim două variante : o variantă care prezintă două straturi superficiale roşietice şi unul central, alb-crem şi o a doua categorie cu diverse nuanţe alburii. Această subgrupă, se întîlneşte în special în regiunea Pieţii Independenţei (fost Piaţă Ovidiu), şi în regiunea vechii gări.

Subgrupa Ic — cuprinde ceramică lucrată din lut obişnuit, avînd ca degresant nisip, cioburi pisate şi pietricele. Pereţii vaselor din această categorie sînt groşi şi prezintă în spărtură două straturi superficiale cărămizii, între care se află un strat central mai gros, de culoare neagră. Această subgrupă se întîlneşte atît în regiunea vechii gări cît mai ales în regiunea Lacului Tăbăcăriei.

Subgrupa Id — cuprinde ceramică lucrată din lut obişnuit, ca şi cea din subgrupa Ic, dar conţinînd în pastă, ca degresant, scoici pisate şi nisip. Arderea este slabă, ceramica avînd o culoare neagră-cenuşie. Singurul loc unde este întîlnită această ceramică este Lacul Tăbăcăriei, ceea ce este explicabil, avînd în vedere apropierea de plaja mării şi folosirea materialului care se găsea chiar pe malul lacului.

Toate fragmentele ceramice care se încadrează în grupa I-a făceau parte din nişte borcane destul de mari. Se remarcă însă diferenţa în ceea ce priveşte forma acestor borcane, unele fragmente aparţinînd unor borcane cu umerii proeminenţi, bine conturaţi, în timp ce alte fragmente aparţin unor vase aproape fără număr.

În privinţa buzelor, se pot remarca două grupe principale :

1) buze drepte, puţin evazate, cu marginea superioară teşită. Pe partea superioară, ele prezintă o uşoară şănţuire. Aceste buze corespund unor vase cu umerii puţin proeminenţi şi cu gîtul destul de înalt.

2) buze evazate, cu marginea rotunjită şi îngroşată. Corespund unor vase cu umerii bine conturaţi şi aproape lipsite de gît.

La aceste două tipuri principale se adaugă o serie de variante, derivate din acestea şi care se datoresc nu atît unei tradiţii tehnice

sau unor tendințe stilistice, cît mai mult grabei olarului, grijei — sau lipsei de grijă — de care a dat dovadă acesta în executarea vaselor.

Decorul caracteristic acestei grupe ceramice este foarte variat și prezintă toate elementele esențiale ale decorației ceramicii feudal-timpurii. Elementele decorului sînt :

a) striuri orizontale sau oblice ;

b) linie ondulată, trasată cu un vîrf ascuțit ;

c) grup de linii ondulate, care se trasau cu același instrument ca și striurile ;

d) impresiuni.

Aceste elemente au servit la executarea a două tipuri de decor :

1) Decorul simplu, format dintr-un singur element. În măsura în care fragmentele ceramice au permis, s-a putut constata că singurele elemente care pot alcătui prin ele însele decorul sînt striurile orizontale și banda în val. Striurile orizontale erau trasate cu un instrument cu dinți ascuțiți, de obicei un pieptene, și acopereau vasul din regiunea umărului, imediat de sub gît, și continuau pînă aproape de fund. Striurile pot fi de mai multe feluri în funcție de instrumentul cu care au fost trasate și de fantezia olarului.

În cele mai multe cazuri avem de-a face cu striuri bine conturate, mergînd în profunzime, și formînd o rețea continuă, care nu lasă spații neornamentate. (fig. 1 a). Sînt striuri, de obicei orizontale, trasate cu grijă. Într-un singur caz, voit sau accidental, s-a produs și o deviație a instrumentului trasator, din care cauză avem o suprapunere de striuri. (fig. 1 b).

Pe lîngă această categorie, care este și cea mai răspîndită, se mai întîlnesc două variante. Într-una din variante fascicolul de striuri a fost trasat cu un instrument foarte ascuțit, striurile fiind foarte fine, între fascicole rămînînd un spațiu nedecorat. (fig. 1 c). A doua variantă este cea la care fascicolul este alcătuit numai din 2—3 șănțuiri profunde, între fascicole rămînînd de asemeni spațiu nedecorat. (fig. 1 d).

Într-un singur caz se întîlnește ca element al decorului linia în val, trasată cu un instrument bont, între linii existînd un spațiu nedecorat. (fig. I, 10).

2) Al doilea tip de decor este cel compus. Acesta are în componența sa un element principal, de obicei striul orizontal, la care se adaugă, cu rol secundar, celelalte elemente ale decorației : fascicole de linii verticale sau oblice, bandă de linii în val, impresiuni.

În această privință, o combinație foarte des întîlnită este cea între striuri orizontale și fascicole de linii verticale sau oblice. În unele cazuri aceste striuri oblice sînt atît de dese, încît nu se mai văd între ele striurile orizontale peste care se suprapun. (fig. II, 1, 2, 6). Aceiași situație o întîlnim și în cazul în care instrumentul de trasare a fost bont și a șters urmele striurilor orizontale. (fig. II, 5 ; 2 a).

În alte cazuri, grupul de linii oblice sau verticale a fost trasat cu grijă, cu un instrument ascuțit, astfel încît din suprapunerea și întretăierea celor două categorii de striuri au luat naștere diferite figuri geometrice : pătrate, dreptunghiuri sau paralelograme. (fig. II, 11 ;

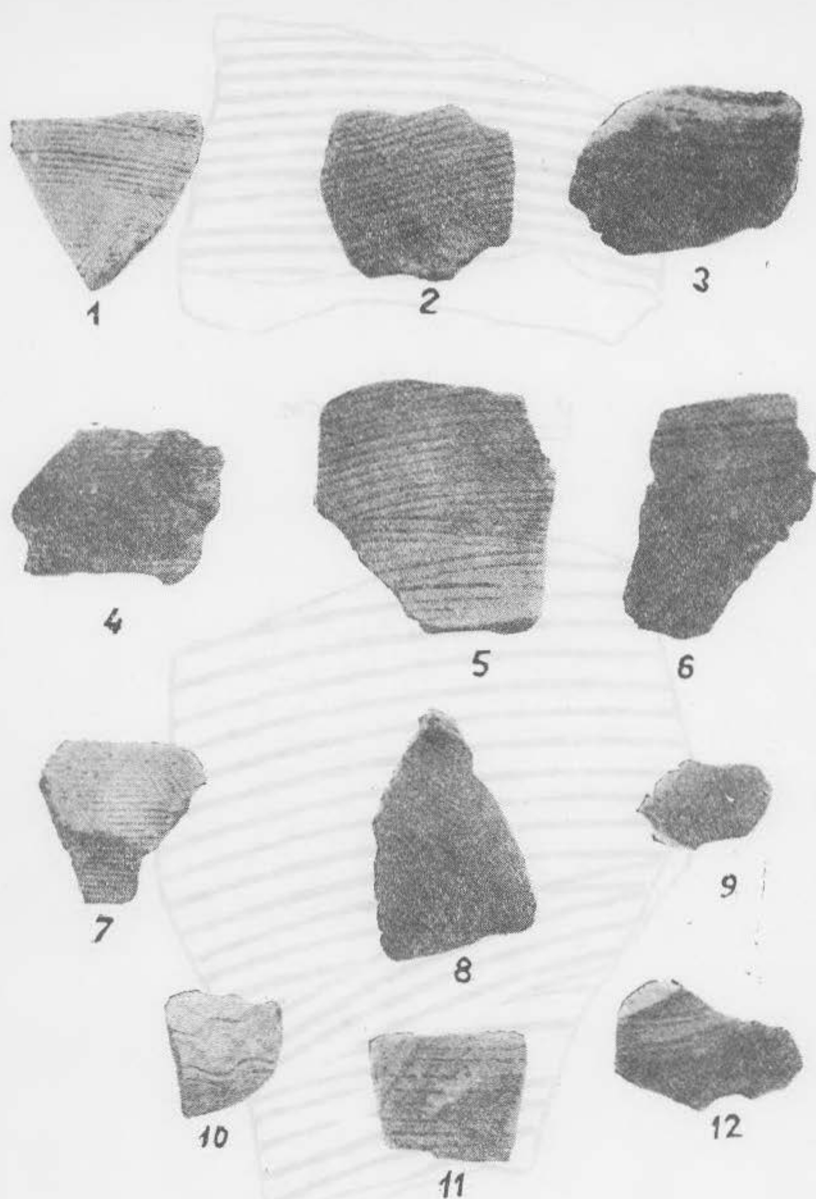

Fig. 1

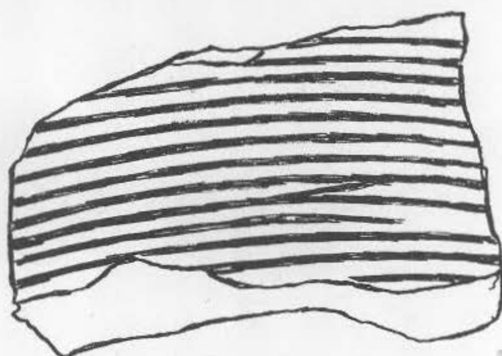

Fig. 1 a

Fig. 1 b

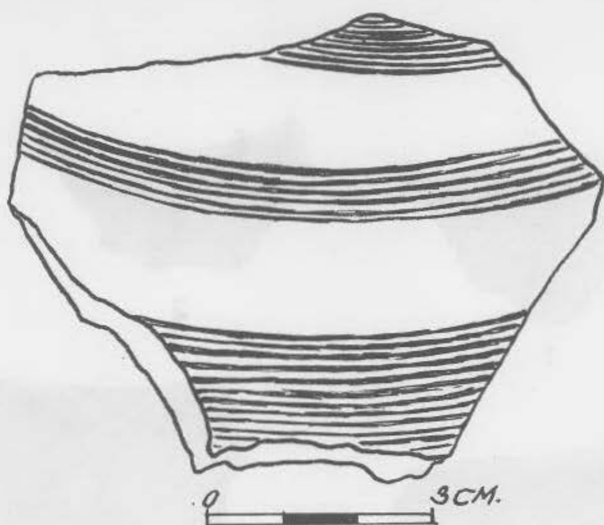

Fig. 1 c

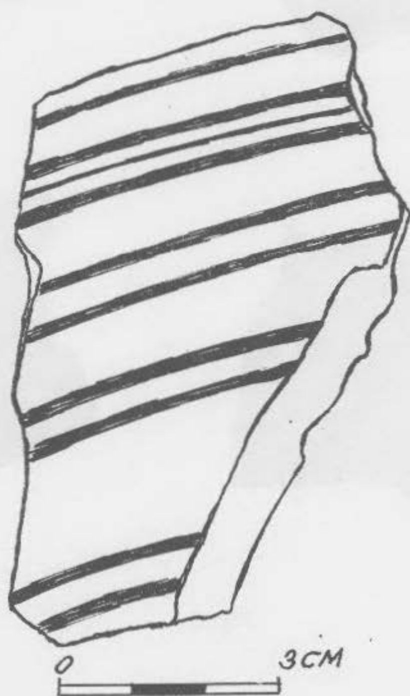

Fig. 1 d

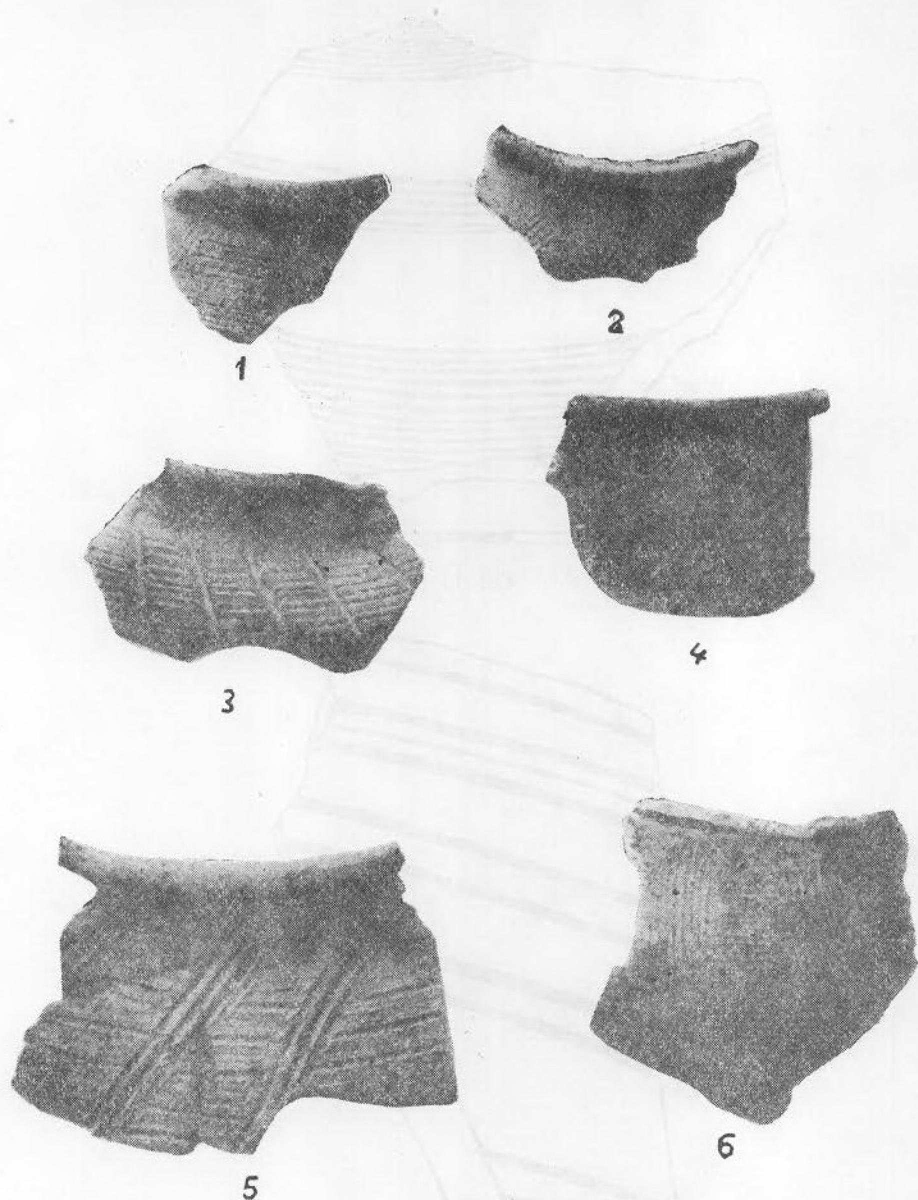

Fig. 2

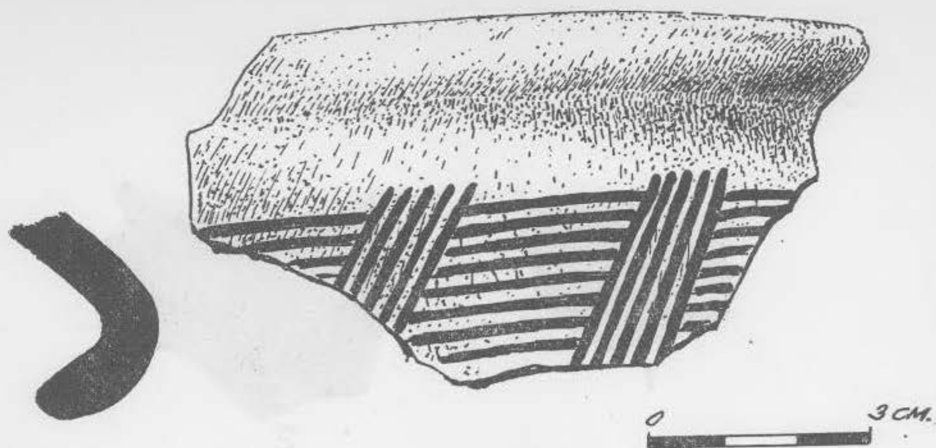

Fig. 2 a

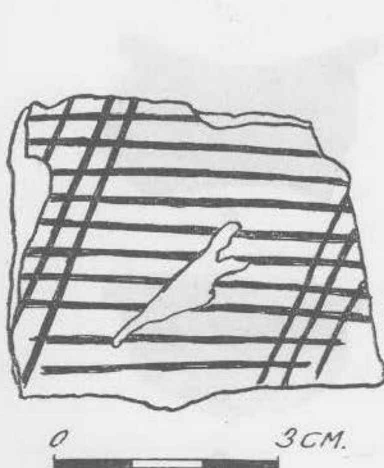

Fig. 2 b

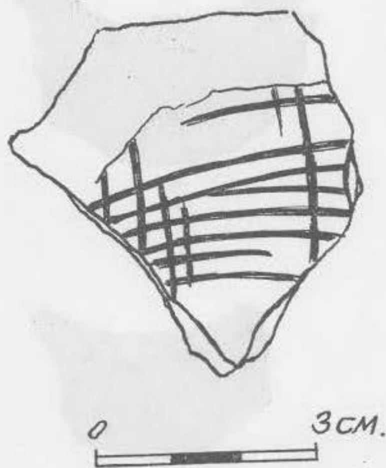

Fig. 2 c

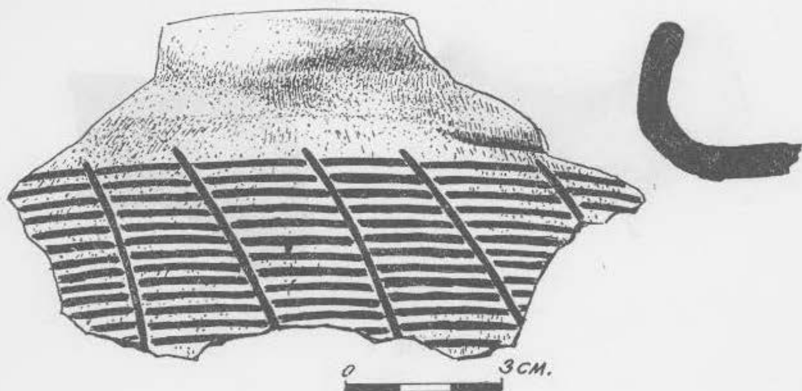

Fig. 2 d

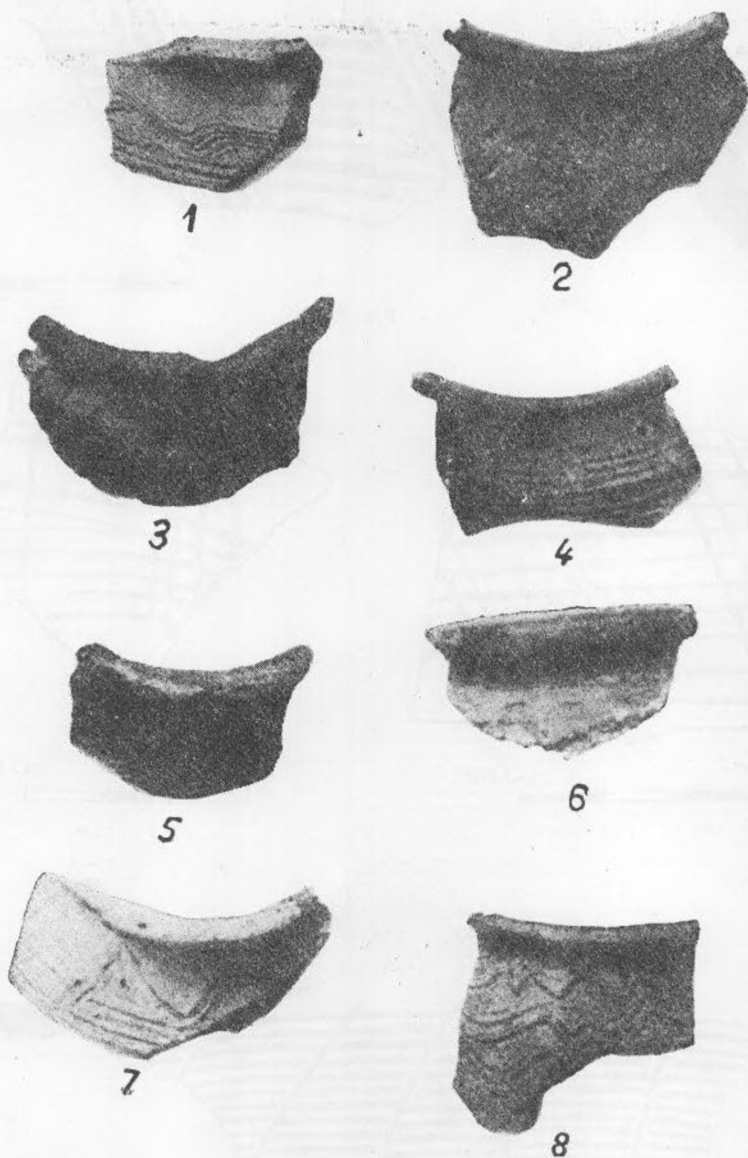

Fig. 3

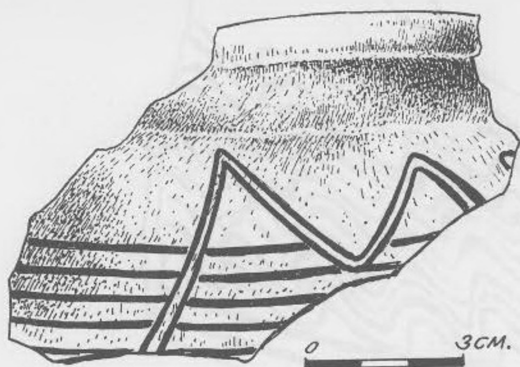

Fig. 3 a

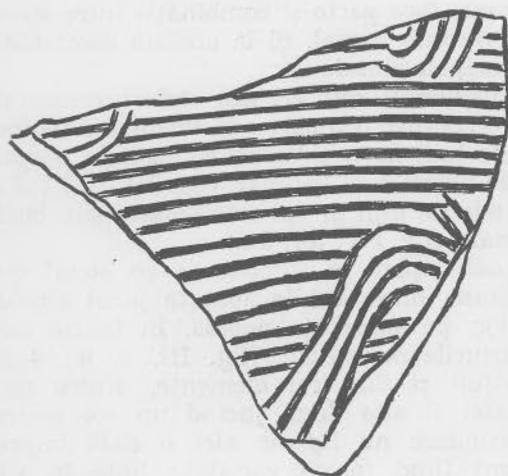

Fig. 3 b

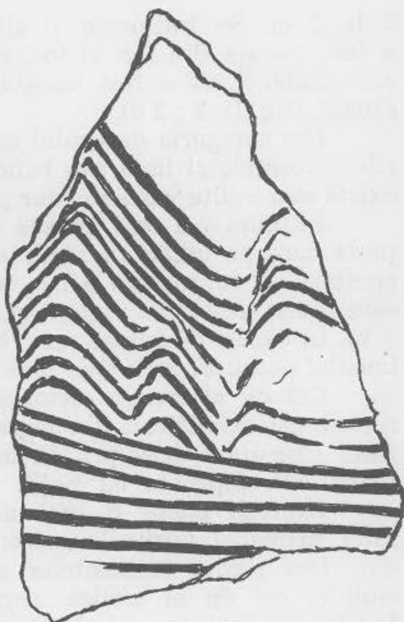

Fig. 3 c

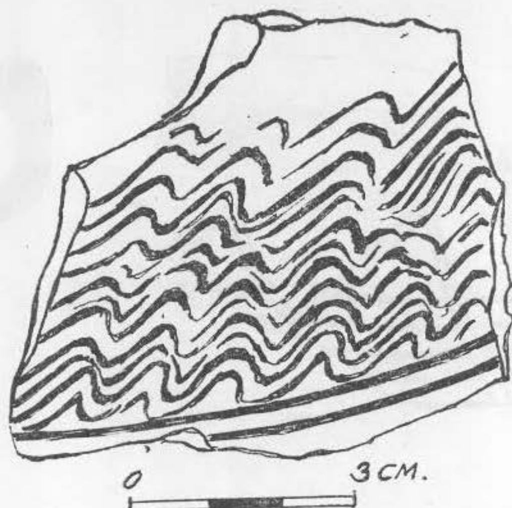

Fig. 3 *d*

2 b, 2 c). Se întîlnește și situația în care peste striurile orizontale a fost trasată din loc în loc, sub buză, o linie oblică, care taie striurile orizontale. Linia a fost trasată cu un bețișor, este mai profundă și mai groasă. (fig. II, 3 ; 2 d).

Din categoria decorului compus face parte și combinația între striurile orizontale și linia sau banda de linii în val. Și la această combinație există mai multe variante, dar principale sînt două :

Întîlnim cel mai adesea ornamentul compus din striuri orizontale peste care pe umăr, în regiunea maximei bombări sau imediat deasupra acesteia, se suprapune o bandă de linii în val. Valul, cu pantele inegale este trasat destul de îngrijit și, de obicei este înclinat. (fig. III, 5, 7 ; 3 a, 3 b). În cazuri destul de rare, banda de linii în val este trasată sub buză, imediat deasupra striurilor orizontale. (fig. I 8 ; 3 c, 3 d).

Cel de al treilea element care apare în combinație cu striul orizontal, este constituit din impresiuni. Impresiunile apar în jurul gîtului, fiind executate deasupra striurilor, pe suprafața netedă. În foarte rare cazuri ele depășesc cu puțin striurile orizontale. (fig. III, 4, 6 ; 4 a).

Decorul poate fi însă alcătuit și din trei elemente, dintre care unul principal (striurile orizontale) și alte două jucînd un rol secundar. Din rîndul elementelor secundare nu lipsesc nici o dată impresiunile, cel de al treilea element fiind foarte variabil : linie în val, bandă de linii în val, linii verticale sau oblice. Atît decorul simplu, cît și cel compus, acoperă vasul aproape în întregime, cu excepția buzei și a unei porțiuni spre fund. (fig. 4 b).

A doua grupă o constituie ceramica de bună calitate lucrată din pastă fină, bine aleasă, de culoare cenușie, decorată prin lustruire. Arderea s-a făcut înfundat sau neoxidant, ceramica căpătînd din această

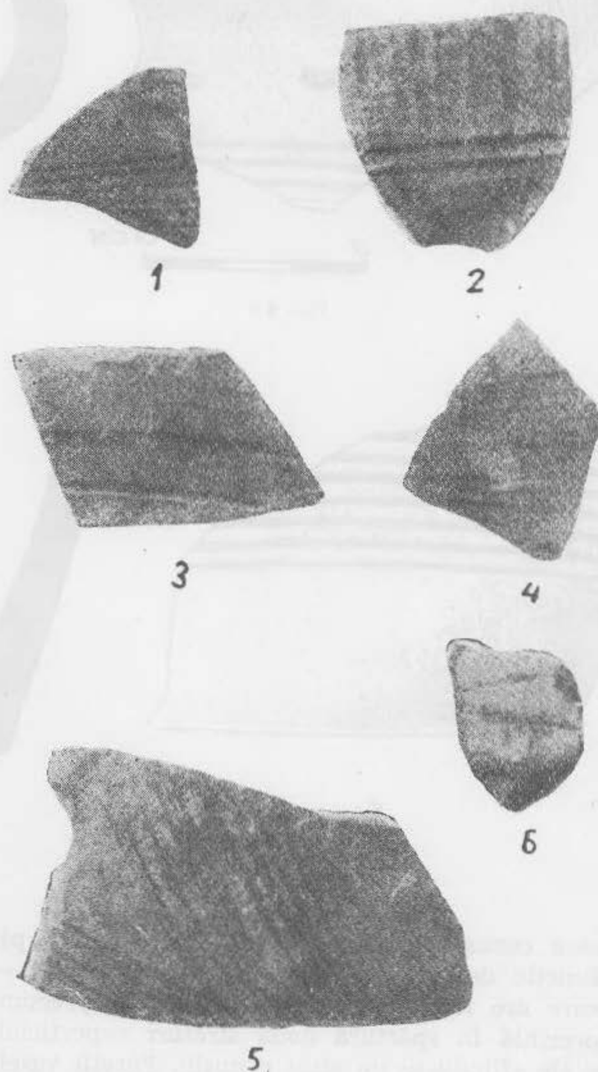

Fig. 4

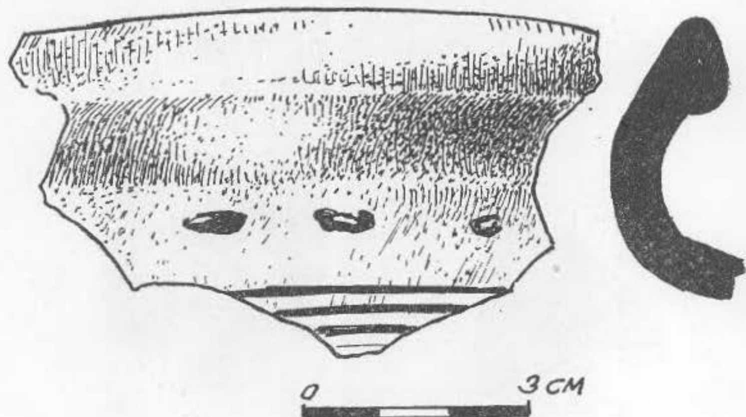

Fig. 4 a

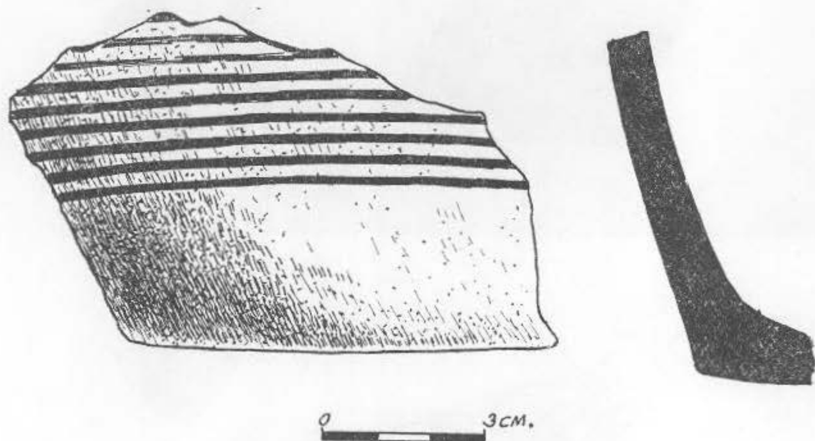

Fig. 4 b

cauză o culoare cenușie, variind de la cenușiu închis pînă la cenușiu deschis. În funcție de ardere — temperatură și timp — se întîlnește o ceramică care are în spărtură aceeași culoare, precum și altă categorie, care prezintă în spărtură două straturi superficiale de un roz-roșiatic, între ele aflîndu-se un strat cenușiu. Pereții vaselor din această categorie sînt destul de groși : 0,7—1 cm. În cadrul acestei categorii se pot distinge două tipuri de vase :

a) vase fără toartă, cu buza puțin evazată și rotunjită ;

b) vase cu toartă, unele cu toartă obișnuită, altele cu toarte tubulare, late, plasate imediat sub buză.

Fig. 5

Ceramica cenuşie este decorată prin lustruire. Decorul este alcătuit din linii lustruite, dintre care unele se întretaie sub formă de rețea. (fig. IV, 6), altele alcătuiesc fascicole radiale, care se taie între ele (fig. IV, 4, 5). A treia categorie este formată din linii verticale, mărginite în partea de jos de 1—2 linii orizontale (fig. IV, 2).

Unul dintre fragmentele ceramice aparținînd acestei categorii prezintă un decor combinat, format din linii slab lustruite, mărginite în partea de jos de două linii incizate, între care se află o linie în val, trasată cu un instrument ascuțit. (fig. IV, 3). Un fragment asemănător a fost descoperit la Dinogeția [1]. În ceea ce privește lustrul, se poate remarca faptul că în unele cazuri el este superficial, pe cînd în altele merge în profunzime, formînd adevărate șănțulețe. (fig. IV, 1).

Ultima categorie ceramică este cea decorată cu vopsea roșie, categorie din care s-a descoperit un singur vas : o strachină căreia îi lipsește o parte din buză, și care a fost găsită pe locul Vechii Gări. (fig. V ; 5). Vasul este lucrat din pastă fină, bine frămîntată, de culoare alburie. Lucrată la roată, strachina păstrează pe fund urmele nisipului pe care a fost așezată pentru a putea fi ușor desprinsă după fasonare. Pereții vasului, bombați, prezintă buza trasă spre interior. Înainte de ardere, strachina a fost vopsită cu o culoare roșie, dar nu în totalitate, ci numai parțial : a fost vopsit interiorul ei și buza în partea exterioară ; pe corp, de la buză pînă la fund, au fost trase din loc în loc dungi groase de vopsea. În timpul arderii, culoarea a căpătat, mai ales pe părțile exterioare, o nuanță cafenie.

În privința ceramicii din grupa I, ar mai fi de făcut o precizare. În toate așezările și necropolele de epocă feudal-timpurie, vasele care aparțin acestei categorii, prezintă de cele mai multe ori, pe fund, mărci

[1] Gh. H. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogeția*, I, București 1967, p. 168, fig. 103, 10.

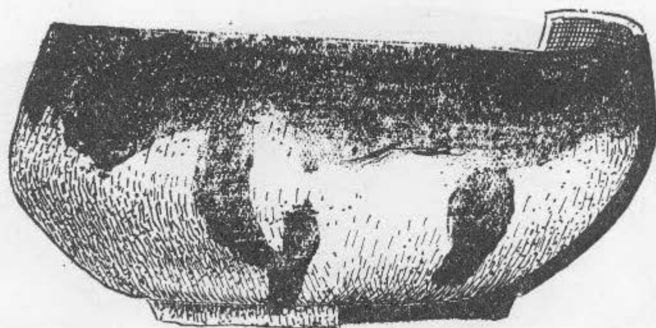

Fig. 5 a

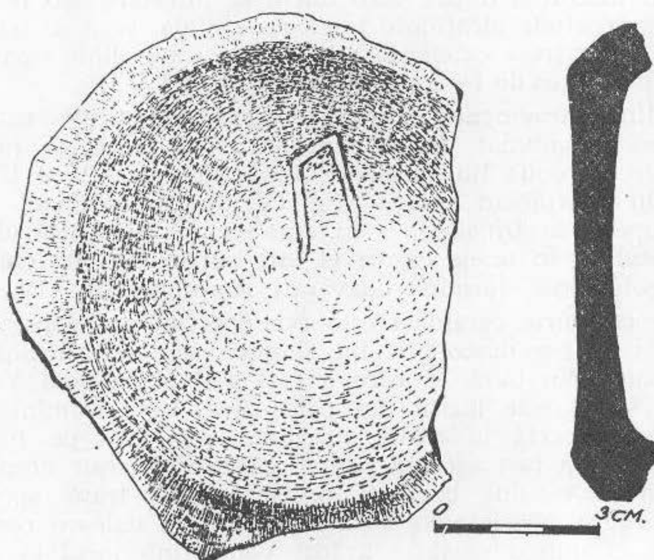

Fig. 6

de olar. În cazul ceramicii de la Constanța, apare, pînă acum, o singură marcă de olar. E drept că materialul este destul de puțin și că fundurile de vase existente sînt fragmentare, dar nici pe acestea nu se surprind urme ale unor mărci de olar. Singurul fund de vas care are o astfel de marcă de olar, a fost descoperit în Piața Independenței și aparține unui vas de mărime mijlocie, lucrat din pastă alburie, caracteris-

tică grupei ceramice întîlnită în această regiumea. Pe acest fund se află, în relief, semnul Π. Este unicul semn de olar găsit pînă în prezent la Constanța, dar este de așteptat ca cercetările viitoare să lămurească pe deplin această problemă.

Prezența ceramicii de epocă feudal-timpurie la Constanța completează informațiile noastre referitoare la viața acestui oraș.

Se știe, din unele izvoare literare sau epigrafice, că în sec. IV e.n., în timpul lui Constanțiu al II-lea (337—361), în apropierea Tomisului a fost construită sau refăcută o așezare întărită, care purta numele de Constantiana și care a ajuns să dea numele orașului de azi [2]. În timpul lui Iustinian (527—565), așezarea este din nou amintită în opera lui Procopius „De aedificiis", alături de alte fortărețe din Dobrogea [3]. Deși nu s-au putut face săpături sistematice, totuși descoperirea întîmplătoare a unei serii continue de monede de la Mauriciu Tiberiu (582—602) pînă la Constantin al IV-lea (668—685), [4] presupune continuarea vieții cetății pînă la 680. Începînd cu această dată, deci cu sfîrșitul sec. VII, nu se mai știe nimic despre această așezare, lucru care se întîmplă și cu alte cetăți din Dobrogea. Descoperirea și publicarea ceramicii de epocă feudal-timpurie de la Constanța, adaugă o nouă verigă la istoria orașului și a regiunilor învecinate.

Punctele unde a fost descoperită această ceramică sînt în număr de trei și anume : pe locul Gării vechi, alături de care poate fi încadrată și ceramica descoperită în Piața Independenței ; în zona Palas ; în regiunea Lacului Tăbăcăriei. După cum se poate vedea și pe hartă, distanța între aceste puncte este destul de mare, fiind în jur de 3—5 km. Avînd în vedere această distanță, ca și densitatea mică a populației în epoca respectivă, credem că nu greșim socotind că avem de-a face cu trei așezări diferite, fiecare avînd viața ei independentă. Una din aceste așezări se afla chiar pe ruinele fostei cetăți, situație care se mai întîlnește, în Dobrogea, la Capidava, Dinogeția, Axiopolis etc. Celelalte două așezări se aflau în imediata apropiere a primei. Distanța 3—5 km, este și azi o distanță normală între două sate. Vedem deci că avem de-a face cu o locuire destul de intensă a unei foste cetăți și a împrejurimilor imediate, într-o epocă în care densitatea populației era destul de redusă.

În cadrul săpăturilor efectuate, n-au fost descoperite nici monede nici alte materiale care să ne ajute la datare, astfel că fixarea datei s-a făcut pe baza materialului ceramic și a analogiilor cu alte așezări de epocă feudal-timpurie din Dobrogea, care dispun de materiale ce

---

[2] Procopius, *De aedificiis*, IV, 11 ; Const. Porphirogenetus, *De administrando imperio*, 2, 9. Gr. Tocilescu, *A.E.N.*, XIV, 1891, p. 30, nr. 63. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București 1938, p. 306—307. Iorgu Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 51.

[3] Procopius, *op. cit.*, IV, 11.

[4] Irimia, Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R* în *S.C.N.*, I, 1957, p. 197.

au permis o datare sigură. Cele mai bune analogii se pot face cu Dinogeţia, Capidava şi cu Păcuiul lui Soare, unde ceramica a fost precis datată, cu ajutorul monedelor.

La Dinogeţia, primul nivel feudal-timpuriu, este datat cu monede din vremea lui Ioan Tzimisces (969—976), deşi s-au identificat şi complexe mai vechi, anterioare domniei acestui împărat, databile la sfîrşitul sec. IX şi începutul sec. X [5]. Complexele datate cu monede de la Ioan Tzimisces — Vasile al II-lea, se caracterizează prin vase aparţinînd diferitelor tipuri de borcane, ulcele, castroane, majoritatea ornamentate cu striuri prizontale, asociate cu benzi de linii în val, impresiuni în jurul gîtului şi benzi de striuri oblice sau verticale [6].

La Capidava, cetate construită de asemenea în a doua jumătate a sec. X, şi atribuită încă de la începutul cercetărilor unei populaţii romanice autohtone, situaţia este asemănătoare în ceea ce priveşte ceramica [7].

Tot în a doua jumătate a sec. X a fost construită şi cetatea de la Păcuiul lui Soare [8]. Aceiaşi situaţie o găsim şi în alte puncte din Dobrogea, la Noviodunum [9], şi Axiopolis, unde complexele de locuire au fost datate începînd cu sec. X.

O problemă specială, este ridicată de ceramica fină, ornamentată cu pictură cu vopsea roşie. Această specie ceramică a apărut pînă acum numai în Dobrogea, nordul Bulgariei şi într-un singur caz dincolo de Dunăre, la Ileana-Podari. În legătură cu încadrarea cronologică a ceramicii pictate cu vopsea roşie, părerile au fost împărţite, dînd naştere la diverse ipoteze. La Capidava, ceramica de acest gen a fost datată în sec. IX — jumătatea sec. X [11], în timp ce la Basarabi, aceiaşi specie era datată din a doua jumătate a sec. X pînă în sec. XI [12]. S-a exprimat părerea că ceramica pictată cu vopsea roşie, dispare la jumătatea sec. X[31]. La Dinogeţia însă, s-a constatat că ea continuă să existe, e

---

[5] Gh. Ştefan, I. Barnea, Maria Comşa, Eugen Comşa, *Dinogeţia*, I, p. 200—201.

[6] *Idem*, p. 196.

[7] Gr. Florescu, *Capidava în epoca migraţiilor* în *R.I.R.*, XVI, IV, 1946, p. 326—342. Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, I, Bucureşti 1958 : la p. 238, în capitolul referitor la monede nu se menţionează nici una anterioară domniei lui Ioan Tzimisces. Monedele de la acest împărat provin din cel mai vechi nivel de locuire.

[8] P. Diaconu, *Rapoarte de săpături de la Păcuiul lui Soare* în *Materiale* V, 1959, p. 587 şi urm., *Materiale* VI 1959, p. 653 şi urm., *Materiale* VII, 1961, p. 599 şi urm., *Materiale* VIII, 1962, p. 713 şi urm., P. Diaconu, Крепость X—XV вв, в Пекую луи Соаре в свете археологических, иеелеуэвонний în *Dacia* V, N. S., 1961, p. 458 şi urm.

[9] I. Barnea, B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum (Isaccea)*, în *Materiale*, V, 1959, p. 741.

[10] I. Barnea, *Date noi despre Axiopolis* în *SCIV*, 1, 1960, p. 69—80.

[11] R. Florescu, *Unele observaţii cu privire la ceramica decorată cu culoare roşie din aşezarea tîrzie de la Capidava* în *SCIV*, I, p. 131.

[12] I. Barnea, *Ceramica din cariera de piatră de la Basarabi* în *SCIV*, 2, 1962, p. 364—365.

[13] M. Comşa, *Cu privire la evoluţia culturii balcano-dunărene în sec. IX—XI*, în *SCIV*, 1, 1963, p. 112. Idem, *La civilisation balcano-danubienne (IX—XI siècles) sur le teritoire de la R. P. Roumanie*, în *Dacia* N. S., VII, 1963, p. 418.

drept că sporadic, și în timpul împăraților Ioan Tzimisces și Vasile al II-lea. La sfîrșitul sec. X ea va dispare însă cu totul [14]. Credem totuși că această specie ceramică continuă să existe, sporadic, și la începutul sec. XI [15].

Analogiile dintre ceramica ornamentată cu striuri, descoperită la Constanța și cea similară, descoperită la Dinogeția și la Păcuiul lui Soare, ca și prezența într-un singur exemplar al ceramicii decorată cu vopsea roșie, ne face să datăm așezările de epocă feudal-timpurie de la Constanța, începînd cu jumătatea sec. X.

Rămîne de stabilit caracterul etnic al acestor așezări, problemă care nu poate fi rezolvată fără o succintă discuție referitoare la originea diferitelor tipuri de ceramică pe care le-am întîlnit.

Informațiile literare despre situația etnică existentă la Dunărea de jos în această perioadă, sînt rare și neprecise. Astfel, cronicarul bizantin G. Cedren, informează, pe la jumătatea sec. X, că în regiunea Dunării de jos „neamurile se amestecau unele cu altele [16]. Altă informație, de data aceasta mai tîrzie, este cea pe care o avem de la cronicarul M. Attaliates, din a doua jumătate a sec. XI, care numește populația din aceste regiuni „pe jumătate barbară", „gloată amestecată din toate limbile" [17].

În privința atribuirii etnice a ceramicei din această perioadă, cercetătorii bulgari o socotesc o creație slavo-bulgară [18], făcîndu-se în acest fel legătura cu întreaga arie de răspîndire a culturii slave. Prezența ei este pusă în legătură cu stăpînirea pe care ar fi exercitat-o primul țarat bulgar. Se scapă însă din vedere deosebirile clare care există între ceramica din această perioadă întîlnită în țara noastră și în Bulgaria și ceramica din Polonia, Cehoslovacia și U.R.S.S. Fără să mai amintim caracteristicile ceramicii slave din sec. VIII—X, amintim doar că, deși există unele asemănări, ceramica slavă din sec. X—XIII, se caracterizează prin buze teșite și niciodată îngroșate la exterior, lucru caracteristic culturii întîlnite în aceiași perioadă în România și în Bulgaria [19]. Un exemplu caracteristic în această privință este ceramica slavă de la Mikulcice [20].

---

[14] Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogeția*, I, p. 196—205 și tabloul de la fig. 131.

[15] C. Cîrjan, *Cîteva opaițe de epocă feudal-timpurie din Dobrogea* în *Revista Muzeelor*, în curs de apariție.

[16] G. Cedren, *Historia*, Bonn, 1939, II, p. 599, r. 21—22.

[17] M. Atttaliates, *Historia*, p. 204, r. 19—21.

[18] Kr. Miatev, *Die mittelalterlische keramik in Bulgarien*, în P. Z., XXXVII, 1959, p. 222.

[19] E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu, contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 139.

[20] Z. Klanica, *Vorbericht über die Ergebnisse der Grabung des Slawischen Burgwalles in Mikulcice für des Jahr 1963*, în *Prêhled vyzkumu*, Brno 1964, p. 44—51 și pl. 29, 30, 31. J. Poulik, *Bericht über die Ergebnisse des Archaologischen Grabung auf dem Burgwal Valy bei Mikulcice in Jahre 1962*, în *Préhted vyzkumu*, Brno 1963, p. 58—60 și pl. 27.

Asemănările existente între ceramica din România și cea din Bulgaria, este explicabilă, datorită faptului că spre deosebire de alte regiuni ocupate de slavi, ținuturile de la nordul și sudul Dunării se integrează în cu totul altă evoluție istorică. Procesul de romanizare, care a avut loc în sec. I—IV e.n., a fost continuat în timpul Imperiului roman de răsărit. Ca rezultat, s-a format un fond cultural comun Daciei și celor două Moesii. Slavii apar și se stabilesc în aceste regiuni, unde vor găsi o populație autohtonă, în sec. VI—VII. La sfîrșitul sec. VII, mai precis în anul 679, se instalează la sudul Dunării protobulgarii, care prin asimilarea lor de către slavi au dat naștere primului stat bulgar. Raporturile acestui stat cu bizantinii au trecut prin diferite faze pînă în anul 971, cînd Ioan Tzimisces ocupă și anexează întreaga Bulgarie de răsărit. Sub Vasile al II-lea, luptele vor atinge apogeul și cu toată rezistența opusă de bulgari, primul stat bulgar este transformat în anul 1018 în provincie bizantină. Se constată astfel o legătură aproape neîntreruptă a acestor regiuni cu imperiul bizantin. Datorită autohtonilor, puternic romanizați în cursul atîtor secole, baza culturii din aceste regiuni este tradițională, conținînd elemente care pot fi urmărite secole de-a rîndul.

Printre elementele de veche tradiție romanică, moștenite pînă în secolul X, se pot aminti : decorul alcătuit din striuri orizontale trasat cu pieptănele, benzile de linii în val suprapunîndu-se peste striuri, formele oalelor, buza îngroșată la exterior.

Foarte discutată este originea ceramicii cenușii decorată prin lustruire. Cercetătorii bulgari au legat prezența acestei ceramici de venirea protobulgarilor, susținînd că a fost adusă de aceștia de la nordul Mării Negre. Există însă două neconcordanțe în susținerea acestei teorii și anume : o neconcordanță de dată, căci bulgarii vin la sudul Dunării în 679 și ceramica cenușie reapare în sec. VIII ; ar fi trebuit să apară odată cu venirea lor, deci la sfîrșitul sec. VII. O altă neconcordanță există în ceea ce privește formele. Formele și decorul care se întîlnește în nordul Mării Negre sînt total deosebite de cele care se întîlnesc în regiunile Dunării. La baza ceramicii cenușii din epoca feudal-timpurie stă ceramica romană, a cărei evoluție se poate urmări la Dunărea de jos pînă în sec. VI. Neclară rămîne deocamdată, din cauza lipsei de săpături, problema absenței ceramicii în sec. VII. Deja la această dată, la Vadul Săpat, așezare din Muntenia aparținînd culturii Ipotești-Cîndești, a fost descoperită ceramică cenușie cu decor lustruit, aparținînd sec. VII [21].

Ceramica decorată cu pictură roșie ridică și ea o serie de probleme în privința originii sale. Procedeul decorării vaselor cu vopsea roșie este foarte vechi, întîlnindu-se încă din epoca greacă și mergînd pînă în epoca bizantină. Sînt și unele detalii de tehnică care apropie ceramica de epocă feudal-timpurie decorată cu vopsea roșie de ceramică

---

[21] La săpăturile efectuate în 1965 de cercetătorul V. Teodorescu pe șantierul Vadul Săpat-Budureasca, autorul a participat ca student. Îi mulțumim și pe această cale pentru indicațiile prețioase pe care ni le-a dat cu această ocazie.

de acelaşi gen din epoca romană tîrzie. La ambele categorii de cele mai multe ori, exteriorul nu este în întregime decorat, ci avem de-a face cu nişte dungi prelinse pe peretele vasului. Cu toate acestea se observă că tocmai după recucerirea Dobrogei de către bizantini, această categorie ceramică devine tot mai rară, pentru ca în cele din urmă să dispară. În aceste condiţii se poate presupune că avem de-a face cu o ceramică de tradiţie locală, creată şi produsă de meşteri locali, dar puternic influenţată de ceramica similară romano-bizantină [22].

Asemănările care există între aspectul cultural din nordul Dunării şi cel care se întîlneşte la sudul fluviului, se poate explica prin faptul că ambele culturi au luat naştere pe baza aceluiaşi fond traco-daco-roman.

Desigur că venirea slavilor şi a protobulgarilor a contribuit la dezvoltarea şi îmbogăţirea acestei culturi materiale, dar nu i-a putut modifica trăsăturile esenţiale. Elemente culturale aparţinînd slavilor se întîlnesc şi în ceramica pe care am prezentat-o mai sus ; buza teşită, decorul format din benzi de linii orizontale, dar acestea nu sînt altceva decît urme ale unui proces de asimilare care la acea dată fusese terminat. Populaţia autohtonă, avînd o cultură materială multiseculară, superioară celei cu care au venit slavii şi protobulgarii în aceste regiuni, i-a asimilat pe aceştia, preluînd însă de la ei, în cadrul acestui proces de asimilare, unele elemente culturale.

Se poate spune în concluzie că ceramica din aşezările de epocă feudal-timpurie de la Constanţa, aparţine populaţiei autohtone, străromâne, care în sec. X încheiase procesul de asimilare a slavilor.

Descoperirea şi publicarea ceramicii de epocă feudal-timpurie de la Constanţa, aduce date noi şi completează o perioadă importantă din istoria acestui oraş, urmaşi al străvechiului Tomis.

CÉRAMIQUE FÉODALE-PRIMITIVE TROUVÉE SUR LE TERRITOIRE DE LA VILLE DE CONSTANTZA

Résumé

A l'occasion des travaux édilitaires effectués sur le territoire de la ville de Constantza, on a découvert une série de fragments céramiques, appartenant à l'époque féodale-primitive. Tous ces fragments proviennent de sites, vu qu'aucune tombe de cette période n'a été découverte jusqu'à ce jour.

La céramique se divise, selon la pâte et la décoration, en trois groupes :

1. Céramique d'usage commun, décorée par incision, de stries horizontales et obliques, de bandes de lignes, en vagues et en impressions (fig. I, II, III).
2. Céramique grise, décorée par polissage (fig. IV).
3. Céramique décorée à la teinture rouge (fig. V, 5).

Selon la pâte utilisée, la céramique de la première catégorie renferme plusieurs sous-groupes, chacum prédominant en un point déterminé. La déco-

[22] Pentru problema originii ceramicii pictate cu culoare roşie, vezi articolul lui C. Scorpan, *Contribuţii arheologice la problemele etnice ale Dobrogei antice*, în *Pontice*, Constanţa, 1968, p. 367—377.

ration de ce sous-groupe est combinée de diverses manières, ce qui donne lieu à plusieurs variantes.

Les principaux endroits où l'on a découvert ces fragments, sont : Palas, l'Ancienne Gare, La Place de l'Indépendance et le Lac de la Tannerie. Comme ces points se trouvent à une distance de 3—5 km l'un de l'autre, l'auteur suppose qu'on a affaire à trois sites indépendants élevés sur l'emplacement même de la cité de Tomi, ou bien dans son voisinage.

Le matériel céramique fait dater ces trois sites à partir du Xe s. de n. è., ce qui ajoute un nouvel anneau à l'histoire de la ville de Constantza.

FRÜHMITTELALTERLICHE KERAMIK IN WEICHBILD DER STADT KONSTANZA

Zusammenfassung

Anläßlich der Bauarbeiten wurden in der Stadt Konstanza eine Reihe Keramikscherben aus dem frühen Mittelalter gefunden. Alle Scherben stammen aus Siedlungen ; bisher ist noch kein einziges Grab aus dieser Zeit gefunden worden.

Vom Standpunkt der Paste und der Verzierung läßt sich die Keramik in drei Gruppen teilen ;

1. Gebrauchskeramik mit horizontalen und schrägen Riffelungen, Wellenlinienbändern im Ritzverfahren und Eindrücken verziert.
2. Graue Keramik, mit Glasierung verziert.
3. Mit roter Farbe verzierte Keramik.

Je nach der Paste enthält die Keramik der ersten Kategorie mehrere Untergruppen, die jede in einem gewissen Punkt vorherrscht. In dieser Gruppe ist die Verzierung in verschiedenen Arten kombiniert, so daß mehrere Varianten entstehen.

Die wichtigsten Fundstellen an denen die Bruchstücke gefunden wurden sind Palas, Gara Veche (Der alte Bahnhof) mit dem Independeţnie-Platz und der Tăbăcărie-See. In Anbetracht dessen daß sie sich in einer Entfernung von 3—5 km voneinander befanden, setzt der Verfasser voraus, daß es sich um drei unabhängige Siedlungen handelt, die an der Stelle oder in der Nähe der Stadt Tomis errichtet wurden.

Der Keramik nach zu urteilen, datieren diese Siedlungen am das 10. Jh.u.Z., wodurch von der Geschichte der Stadt Konstanza ein neues Kapitel ergänzt wird.

PETRE DIACONU

ROLUL CETĂȚII DIN INSULA PACUIUL LUI SOARE ÎN CADRUL SITUAȚIEI POLITICE A DOBROGEI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI X.

Războiul bizantino-kievian din anul 971, desfășurat în ultima lui fază la Dorostolon (Silistra de azi), s-a soldat — după cum se știe — cu înfrîngerea drujinelor lui Sviatoslav [1].

Capitulării armatelor kieviene i-a urmat reinstaurarea administrației bizantine în ținuturile stăpînite pînă atunci de hanii de la Preslavul Mare.

În consecință, începînd cu anul 971, bizantinii vor reintra în posesia platformei prebalcanice, a Bulgariei de nord-est și a Dobrogei [2]. Tot acum ei își vor extinde autoritatea și asupra celei mai întinse părți din Oltenia și Muntenia [3]. Această afirmație este reclamată de interpretarea unui pasaj din cronica lui Skylitzes-Cedren, din care rezultă că în timpul asediului Silistrei au venit din Constantia și „din celelalte cetăți de dincolo de Dunăre" conducătorii locali spre a cere iertare lui Ioan Tzimiskes pentru greșeala de a fi fost aliații lui Sviatoslav. Din arătările lui Skylitzes-Cedren mai aflăm că Ioan Tzimiskes a acceptat supunerea acestora și a trimis oști pentru apărarea cetăților de dincolo de Dunăre [4]. Firește, *cetățile de dincolo de Dunăre* nu erau situate exact pe malul stîng al fluviului — cum se crede în general — ci ceva mai departe, în interiorul regiunii.

Prezența autorității bizantine în ținuturile care corespund Cîmpiei Dunării (și, poate, zonei colinare de la sud de munții Carpați) este

---

[1] Despre luptele bizantino-kievene desfășurate la Silistra vezi Leon Diaconul, *Historia*, Bonn, 1828, p. 138, și urm.; Skylitzes-Cedren *Historiarum Compendium*, II, Bonn, 1839, p. 397 și urm.; Ioan Zonaras, *Epitome historiarum*, IV, Lipsca, 1871, p. 98 și urm.

[2] V. N. Zlatarski, История на българската държава през средните векове vol. I, 2, Sofia, 1927, p. 600—632. Cf. N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946, p. 45—46.

[3] N. A. Oikonomidès, *Recherches sur l'historie du Bas-Danube aux Xe—XIe siècles; La Mésopotamie de l'Occident*, în *Revue des Etudes sud-est européennes*, III, 1—2, București, 1965, p. 63.

[4] Skylitzes-Cedren, II, p. 401.

atestată de diferite documente arheologice şi numismatice, ca : ceramică, sigilii, monede [5].

Pentru înţelegerea problemelor pe care le vom dezbate ceva mai departe, se cuvine să reamintim că la scurtă vreme după moartea împăratului Ioan Tzimiskes (976), bulgarii s-au răsculat şi i-au înlăturat pe bizantini din cea mai mare parte a teritoriilor cucerite de aceştia în 971 [6]. Drept urmare, din tot ceea ce cîştigaseră în 971, bizantinilor le mai rămîneau în 976 Dobrogea de nord [7] şi cîteva capete de pod de pe linia Dunării (aflate la sud de Cernavodă) cum ar fi, de pildă, Dorostolon-Silistra [8]. Dintre oraşele situate imediat la nord de munţii Balcani, ei au reuşit să păstreze (dar numai pentru scurtă vreme) Preslavul Mare.

În anul 1001, bizantinii vor recîştiga platforma prebalcanică şi Bulgaria de nord-est (inclusiv, Dobrogea de sud), dar nu şi Cîmpia Dunării. Aceasta va fi ocupată cam în acelaşi timp de către pecenegi [9].

După cum era de aşteptat, organizarea administrativă a regiunilor de la Dunărea de jos a suferit şi ea schimbări în ultima treime a veacului al XI-lea, schimbări determinate de fluctuaţiile graniţelor.

Desigur, teritoriile cucerite în 971 au fost înglobate de către bizantini într-o themă. Deocamdată, nu ştim care era numele themei, dar credem că nu greşim dacă admitem că primul strateg al acesteia a fost un anume Leon titularul unui sigiliu descoperit recent [10]. Din legenda păstrată +Λέον(τι) β(ασιλικῷ) πρωτοσπαθ(αρίῳ) καὶ στρατηγ(ῷ) Ἰωαν(ν)ουπό(λε)ως) şi + καὶ Δορόστολο(υ) ὁ Σαρακηνόπουλ(ος)rezultă că acest Leon era strateg de Ioanopol şi Dorostolon.

Ioanopol este numele pe care l-a căpătat Preslavul Mare imediat după ocuparea lui de către bizantini, adică în 971 [11]. Noul nume al Preslavului Mare s-a păstrat numai cîţiva ani şi anume, pînă în momentul cînd oraşul este reocupat de bulgari — moment care poate fi plasat cu oarecare probabilitate prin anii 986 [12].

---

[5] Aici ne referim nu atît la descoperirea unor monede de bronz bizantine, de genul celor găsite la Grădiştea lîngă Călăraşi (două monede din a doua jumătate a veacului al X-lea inf. Emil Moscalu) cît, mai ales, la descoperirea unui sigiliu într-un bordei de la marginea Bucureştilor (inf. Margareta Tudor) şi a unei ceramice provenind de la amfore de import bizantine existente mai în toate aşezările de tip Dridu din Muntenia, cercetate de arheologi.

[6] V. N. Zlatarski, *op. cit.*, p. 642—644. Cf. Petre Diaconu, *Zur Frage der Datierung des Steinwalles in der Dobroudscha und der Lokalisierung der im Berichte des griechischen Toparchen geschilderten Ereignisse*, în Dacia, N. S., VI, Bucureşti, 1962, p. 322—323.

[7] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 323—335.

[8] Faptul că numele oraşului Dorostolon nu este amintit în rîndul oraşelor recucerite de Xiphias şi Theodorokanos în timpul campaniei din anul 1001 (Skylitzes-Cedren, II, p. 452) ne determină să credem că Dorostolon n-a fost pierdut în anul 976, aşa cum credeam cu alt prilej (vezi Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 334).

[9] Petre Diaconu, *Despre pecenegi la Dunărea de jos în secolul al X-lea*, în Studii, 18, 5, 1965, p. 1129.

[10] Totiu Totev, Неизвестен стратег на Йоанопал и Доростол, în Археология 4, 1968, p. 49 — 51.

[11] Skylitzes-Cedren, II, p. 397.

[12] N. A. Oikonomidès, *op. cit.*, p. 63—64, nota 28, crede că toată regiunea de nord-est a Peninsulei Balcanice a fost cucerită imediat după anul 986.

Împrejurarea că sigiliul s-a găsit la Ioanopol şi nu la Dorostolon ne dă suficiente temeiuri să postulăm că reşedinţa strategului Leon care, începînd cu anul 971 administra regiunea bizantină de la Dunărea de jos, se afla la Dorostolon. În acest caz, preeminenţa poziţiei lui Ianopol faţă de Dorostolon — în legenda amintitului sigiliu — se explică prin aceea că Ioanopol fusese cîndva mai important decît Dorostolon, cum era şi firesc de vreme ce servise drept capitală ultimilor ţari bulgari iar, pe deasupra, acum purta şi numele împăratului Ioan Tzimiskes. După răscoala bulgarilor, organizarea puţinelor teritorii de la Dunărea de jos care au rămas sub control bizantin a suferit modificări radicale.

Dacă am judeca după datele pe care ni le oferă celebrul taktikon, descoperit acum cîţiva ani în biblioteca Escurială din Spania [13], ar trebui să admitem că ţinuturile din nordul Dobrogei au fost înglobate în aşa numita themă a Mesopotamiei occidentale (Μεσοποταμία τῆς Δύσεος), că Dorostolon (Silistra) a fost pus sub conducerea unui strateg de rangul doi şi că Ioanopol a fost ataşat themei Thracia [14].

Oricum ar fi, odată cu restabilirea limes-ului bizantin pe Dunăre, in anul 1001, toată regiunea de la Dunărea de jos pare a fi fost alipită pentru oarecare vreme themei Thracia. Faptul este sugerat de un sigiliu (găsit la Pliska) a cărei legendă conţine numele unui anume David (Δαβὶδ πρωτοσπατάριος καὶ στρατηγὸς Θράκης καὶ Δρίστρας) [15].

Începînd cu anii circa 20 ai secolului al XI-lea regiunea bizantină de la Dunărea de jos va fi cunoscută mai adesea sub numele de *regiunea oraşelor istriene* sau *paristriene* ori sub forma Paristrion sau Paradunavon [16]. Acest ultim nume va fi atestat şi la cumpăna dintre veacurile XI-lea şi al XII-lea de un monumnet sigilografic publicat cu 30—40 de ani în urmă [17].

În complexul împrejurărilor istorice care au urmat înfrîngerii kievienilor, la Silistra, bizantinii au simţit nevoia organizării şi apărării ţinuturilor de la Dunărea de jos. În această privinţă, cronica lui Skylitzes-Cedren a consemnat o măsură luată de însuşi împăratul Ioan Tzimiskes. Cronicarul scrie textual : ,,τῶν δὲ Ῥῶς ἀποπλευσάντων τῶν παρὰ ταῖς ὄχταις τοῦ ποταμοῦ φρουρίων καὶ πόλεων πρόνοιαν θέμενος ὁ βασιλεὺς καὶ φρουρὰν καταλιπὼν τὴν ἀρχοῦσαν ἐς ἤθη τὰ Ῥωμαίων ἀνεζευξεν'' [18] adică ,,atunci cînd flota profilt. s-a îndepărtat, împăratul a acordat toată atenţia fortăreţelor şi oraşelor de pe malurile fluviului şi după ce a lăsat garnizoană suficientă a plecat, îndreptîndu-se spre reşedinţa romeilor (Constantinopol)". Din pasajul reprodus rezultă în chipul cel mai limpede că una din primele

---

[13] N. A. Oikonomidès, *op. cit.*, p. 57—62.

[14] Spre această concluzie ne duce menţiunea sub care apare strategul de Ioanopolos în taktikonul Escurial. (Θράκης καὶ Ἰανουπόλεως).

[15] S. Maslev, în Izvestia-Institut, XX, Sofia, 1955, p. 448—450.

[16] Vezi Eug. Stănescu, *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de jos în secolele X—XII în sensul lor istoric*, în *Studii şi cercetări de istorie veche*, 19, 3, Bucureşti, 1968, p. 460—490.

[17] Vezi bibliografia la N. Bănescu, *op. cit.*, p. 95—96.

[18] Skylitzes-Cedren, II, p. 412.

griji ale împăratului Ioan Tzimiskes, după ce a pus stăpînire pe regiunea Dunării de jos, a constat în refacerea vechilor castre și cetăți romane aflate pe malul drept al Dunării [19].

Cercetările întreprinse în unele dintre castrele fostei provincii Scythia Minor sînt de natură să confirme pe deplin spusele lui Skylitzes-Cedren. Astfel, la Capidava se constată că tocmai în aceste vremuri este refăcută incinta cetății, iar la Dinogeția-Garvăn, în timp ce turnurile sînt degajate de ruine, intrarea principală este reparată. Mai mult decît atît, în ambele așezări au fost reperate și resturile cazărmilor în care au fost adăpostite garnizoanele lăsate aici din ordinul lui Ioan Tzimiskes [20].

Dar măsurile de întărire în 971 a liniei dunărene nu s-au rezumat numai la repunerea în funcțiune a vechilor castre romane.

Bizantinii au construit și ei cetăți.

Una dintre cetățile noi, ridicate din temelie de către bizantini, este situată în insula Păcuiul lui Soare la 9 km. în *aval* de comuna Ostrov, jud. Constanța.

Din cetate se păstrează astăzi mai puțin de o cincime, restul fiind distrus, în decursul vremurilor, de apele Dunării. Inițial, cetatea pare a fi avut o formă rectangulară. Zidurile, păstrate uneori pînă la o înălțime de 4,50 m., sînt alcătuite din blocuri de piatră de formă paralelipipedică, măsurînd în medie 0,80—0,90 × 0,40—0,50 m. Lățimea zidului de incintă, la bază, este 6 m, iar la înălțimea păstrată de 4,20 m. Diferența de lățime dintre bază și înălțimea păstrată este realizată printr-o serie de praguri (crepida) dispuse pe ambele fețe verticale ale zidului de incintă.

De notat că în timp ce pentru emplecton s-a utilizat un mortar preparat din var, pietriș de rîu și, cîteodată, bucățele de cărămizi, pentru acoperirea rosturilor dintre pietrele paramentelor s-a utilizat, invariabil, un mortar hidrofug, din var amestecat cu praf de cărămidă. Temelia zidului de incintă este construită din pari de stejar înfipți în pămînt, peste care constructorii au așezat bîrne, de asemenea de stejar, dispuse longitudinal și transversal. Toate aceste detalii constructive constituie, așa cum am subliniat-o și altă dată, dovada evidentă a abilității și competenței constructorilor care lucrau pe un sol rezultat din sedimentele depuse de apele Dunării [21].

Dintre complexele descoperite în cetate, cel mai important este, fără îndoială, debarcaderul. Aflat pe latura de sud-est a incintei, acesta este flancat de o parte și de alta de cîte un turn masiv, de formă patrulateră. Suprafața dintre cele două turnuri — debarcaderul propriu-zis — este amenajată sub forma unor trepte care coboară spre exteriorul cetății. Accesul la debarcader se făcea printr-o poartă prevăzută cu doi batanți,

---

[19] Cf. Petre Diaconu, *Une information de Skplitzes-Cedrénos à la lumière de l'archéologie*, în *Revue des Etudes sud-est européennes*, VII, 1, București, 1969, p. 43—49.

[20] Petre Diaconu, *op. cit.*, passim.

[21] Petre Diaconu, *Quelques problèmes relatifs à la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare à la lumière des dernières fouilles archéologiques*, în Dacia, N.S. X, 1966, p. 365.

blocați, în spate de un drug, probabil, de lemn. În cele două porțiuni ale zidului de incintă, aflate între poarta debarcaderului și turnurile acestuia se păstrează cîte trei deschideri (fante) ; deci, în total șase fante. Prin aceste deschideri erau mînuite otogoanele corăbiei ancorate în debarcader.

Existența instalațiilor portuare coroborată de mulțimea armelor descoperite aci cum și aprecierea situației topografice, conferă fortificației din insula Păcuiul lui Soare caracterul de bază navală [22].

Misiunea principală a flotei din baza navală de pe insula Păcuiul lui Soare trebuie să fi fost împiedecarea oricărui inamic care ar fi venit dinspre gurile Dunării și ar fi încercat să atace orașul Dorostolon — capitala regiunii [23].

Cine puteau fi, însă, în anii 971—972—973 (cînd se construia cetatea din insula Păcuiul lui Soare) dușmanii navigatori de care se temeau bizantinii atît de mult încît s-au văzut nevoiți să ridice o fortificație de proporții nemaiîntîlnite pînă atunci la Dunărea de jos ? Acești dușmani nu puteau fi alții decît kievienii, aceiași kievieni care, aliați cu drujinele varege, tulburaseră de atîtea și atîtea ori liniștea Imperiului bizantin în ultimii o sută și ceva de ani.

Deoarece, în timpul incursiunilor, kievienii se deplasau cu deosebire pe apă era și firesc ca acțiunile lor să fie contracarate prin măsuri de supraveghere a tuturor căilor navigabile, în cazul nostru, al Dunării de jos. Într-o atare situație este lesne de înțeles că una dintre aceste măsuri s-a concretizat în construirea bazei navale din ostrovul Păcuiul lui Soare.

Prin urmare, împăratul Ioan Tzimiskes a ridicat cetatea din insula Păcuiul lui Soare, plecînd de la aprecierea pericolului pe care-l reprezentau armatele kieviene pentru Bizanț, în general, și pentru regiunea Dunării de jos, în special.

Rostul cetății din Păcuiul lui Soare nu poate fi înțeles dacă el nu va fi apreciat în ansamblul fortificațiilor bizantine de la Dunărea de jos.

Vechile castre din epoca romană refăcute aveau o dublă misiune. În primul rînd, garnizoanele lor trebuiau să împiedice orice debarcare a kievienilor în vreunul din locurile nevralgice pentru apărarea fostei Scythia Minor, iar în al doilea rînd, aceleași garnizoane aveau misiunea să împiedice orice acțiune a vreunui inamic neașteptat din stînga Dunării [24].

În astfel de situații flota din Păcuiul lui Soare trebuia să asigure mișcările de trupe cum și eventuala transbordare a lor.

Cetatea în forma sa primară și în funcția ei inițială n-a durat decît cîțiva ani, adică pînă în momentul izbucnirii revoltei bulgarilor. Desafectarea ei s-a produs — probabil — cu acest prilej [25].

O dată cu recucerirea de către bizantini, în 1001, al nord-estului Bulgariei și a Dobrogei de sud cetatea de la Păcuiul lui Soare va cunoaște

---

[22] *Ibidem*, p. 366—367.
[23] *Ibidem*, p. 368.
[42] Acești inamici puteau fi, de-acum încolo, pecenegii care ocupaseră Cîmpia Dunării în jurul anilor 1000. Vezi supra nota 9.
[25] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 369.

o nouă dezvoltare. Ce-i drept, acum ea își pierde caracterul de bază navală, dar faptul își are cauzele sale obiective. Începînd cu anul circa 1000 pericolul pentru bizantini nu-l mai reprezentau kievienii navigatori, ci pecenegii [26], aliații de ieri ai constantinopolitanilor. Pecenegii erau o populație nomadă, de stepă, obișnuită să lupte pe cai și pe jos. Acești dușmani de cursă lungă, dacă am putea să-i numim astfel, puteau traversa Dunărea mai cu seamă iarna, cînd aceasta era înghețată. În consecință, apărarea graniței trebuia adaptată la noua situație politică și militară creată de așezarea pecenegilor în Muntenia și Oltenia. Rolul flotei diminuîndu-se, acum trebuiau întărite trupele de uscat: pedestrimea și cavaleria, cantonate în dreptul vadurilor de trecere. În Păcuiul lui Soare, străvechi vad de traversare al Dunării, nu va mai rezida o flotă militară ci o unitate de ostași pedeștri, recrutați din sînul populației locale, așa cum erau recrutați toți ostașii din fortificațiile bizantine de pe Dunăre.

LE RÔLE DE LA CITÉ DE L'ÎLE PĂCUIUL LUI SOARE DANS LE CADRE DE LA SITUATION POLITIQUE DE DOBROUDJA

Résumé

L'auteur, en se fondant sur les sources littéraires, sigilographiques et archéologiques, essaie de définir dans cet article l'ordre des dirigeants de la province byzantine du Bas-Danube.

Selon son opinion, le premier *katèpan* a été un certain Léon — le titulaire d'un sceau de Ioanopol et Dorostolon. Vers l'année 1000, la région était dirigée par un certain David, „protospatar".

Dans la seconde partie de l'article, l'auteur souligne le caractère de base navale de la cité de l'île *Păcuiul lui Soare*. La flotte qui s'y abritait avait pour mission d'empêcher toute pénétration de l'ennemi vers la capitale de la province.

DIE ROLLE DER FESTUNG AUF DER INSEL PĂCUIUL LUI SOARE IN DER POLITISCHEN LAGE DER DOBRUDSCHA AM AUSGANG DES 10.Jh.

Zusammenfassung

Verfasser sucht aufgrund der literarischen Quellen, aufgund der Siegelkunde und der Archäologie die Reihenfolge der Leiter der byzantinischen Provinz an der Unterer Donau festzulegen.

Der Meinung des Verfassers gemäß war der erste Katepan ein gewisser Leon, der Inhaber eines Siegels von Ioanopol und Dorostolon. Um das Jahr 1000 herum war die Gegend von einem gewissen David Protospatar geleitet.

Im zweiten Teil des Aufsatzes zeigt der Verfaser den Charakter eines Seestützpunktes der Festung auf der Insel Păcuiul lui Soare auf. Die Flotte, die hier lag, war damit beauftragt, jedwedes feindliches. Vordringen gegen die Haupt stadt der Provinz zu verhindern.

[26] Petre Diaconu, *Despre pecenegi la Dunărea de jos în prima jumătate a veacului al XI-lea*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, 18, 3, 1967, p. 463—476.

RADU ŞTEFAN CIOBANU

GENOVEZII ŞI ROLUL LOR ÎN DOBROGEA ÎN SECOLUL XIV

În istoria sud-estului Europei secolul al XIV-lea, marcat de lupte pentru tron şi putere, de anarhie feudală, are, totuşi, drept trăsătură caracteristică fundamentală o creştere în domeniul economic şi stabilirea unui echilibru în viaţa politică. Popoarele balcanice care au reuşit, printr-un efort lent dar constant, să înfrîngă elementele crizei interne, deschizîndu-şi în faţă un drum cu perspective deosebite, nu au avut capacitatea să-l continue, reunindu-şi forţele pentru a îndepărta un nou pericol ce le ameninţa, de data aceasta din exterior, ofensiva turcilor otomani. Venită într-un moment în care resursele popoarelor sud-est europene erau secătuite, violenta năvală a otomanilor a avut drept consecinţă desfiinţarea vieţii de stat în unele regiuni, iar în altele încordarea tuturor eforturilor locuitorilor pentru a-şi păstra fiinţa neamului, împiedicîndu-i astfel să-şi dezvolte normal viaţa materială şi spirituală.

Istoria teritoriilor locuite de români, înscrisă în coordonatele generale ale Balcanilor, a avut unele particularităţi, variabile de la regiune la regiune, care i-au dat un caracter singular.

Ca urmare a dezvoltării economice, a cîştigării de noi pămînturi, a cristalizării vieţii social-politice, în veacul al XV-lea au apărut statele feudale româneşti de sine stătătoare. Pe teritoriul Dobrogei, coridor între Dunăre şi mare, cunoscut din antichitate ca prielnic pentru comerţ, a apărut un stat feudal care a avut un rol important în trecutul ţinuturilor pontice. Istoria acestui stat cu numeroase trăsături originale, născut într-o regiune în care vieţuia un mozaic de popoare, alcătuind un micro Balcani, completat de venirea turcilor selgiucizi şi a negustorilor genovezi, a fost studiată cu atenţie de numreoşi erudiţi. Între numele celor care i-au dedicat o parte a timpului lor sînt : B. P. Haşdeu [1], Al. D. Xenopol [2],

[1] B. P. Haşdeu — *Dobrotici şi statul lui*, în Convorbiri literare, 1890. pp. 550—572.

[2] A. D. Xenopol — *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Ed. Cartea Românească, ed. III, îngrijită de O. Vlădescu, vol. III, pp. 92—93.

N. Iorga [3], C. Moisil [4], D. Onciul [5], O. Mărculescu [6], N. Grămadă [7], R. Vulpe [8], P. P. Panaitescu [9], C. C. Giurăscu [10], B. Cîmpina, St. Ștefănescu [11], istoricii bulgari Mutavcev [12], Zlatarski [13], Anghelov [14], istoricul rus Culakovski [15]. Istoricii români N. Iorga [16], M. Berza [17], B. Cîmpina [18] s-au ocupat în studiile lor de rolul jucat de genovezi în sec. XIII—XV în bazinul Mării Negre, la gurile Dunării, în comerțul cu Moldova, atingînd tangențial legăturile pe care le-au avut cu Dobrogea.

Bazîndu-se pe o serie de date noi, reconsiderînd în mod critic izvoarele utilizate anterior, ne-am propus, deoarece pînă acum nu s-a alcătuit un studiu cu această temă, să cercetăm raporturile genovezilor cu statul feudal Dobrogea, rolul lor în dezvoltarea societății de pe aceste meleaguri.

Spațiul redus pe care-l avem la dispoziție, importanța temei tratate, care prin complexitatea ei depășește cadrul istoriei naționale, ne-au determinat să ne mărginim la punerea în discuție a problemelor pe care le comportă tratarea exhaustivă a subiectului, studiul de față fiind un punct de plecare pentru cercetările ulterioare.

Dobrogea, cucerită în sec. X—XI de bizantini, transformată de ei în provincie cu statut de themă sau strategie, deși și-a schimbat pînă în secolul al XIV-lea de mai multe ori stăpînitorii, a rămas continuu în legătură cu imperiul de care depindea nominal. În secolul al XIII-lea împăratul Mihail VIII, cuceritorul Constantinopolului, restauratorul unei însemnate părți a imperiului, în virtutea legăturilor cu orașele din Dobrogea, a dependenței regiunii pe linie eclesiastică de patriarhie, a încadrării formale a acestor pămînturi între granițele imperiale, a dat dreptul

---

[3] N. Iorga — *Venezia in Marea Neagră: I. Dobrotici*, în An. Ac. Rom., secția II, Tom XXXVI, 1913—1914, Memoriile Secției istorie, p. 1043—1065.

[4] C. Moisil — *Despotatul lui Dobrotici*, Convorbiri literare X, 1, 1906, pp. 680—692, tradus în limba bulgară.

[5] D. Onciul — *Scrieri istorice*, editate de A. Sacerdoțeanu, Ed. Științifică, Buc., 1968, pp. 292—298.

[6] O. Mărculescu — *Balica și Dobrotici*, Cernăuți, 1937.

[7] N. Grămadă — în Ephemeris Dacoromana, IV/1930, pp. 212—245.

[8] R. Vulpe — *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în La Dobrodja, Ed. Ac. Rom., Buc., 1938.

[9] P. P. Panaitescu — *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, cap. III, Cucerirea Dobrogei; Dobrogea și Dobrotici, pp. 205—214.

[10] C. C. Giurăscu, *Istoria românilor*, Ed. Fundația Regală pt. literatură și artă, ed. V, Buc., 1946, vol. I.

[11] B. Cîmpina, St. Ștefănescu — *Istoria României*, ed. Ac. R.P.R., Buc., 1964, vol. II, cap. IV, pp. 358—362.

[12] Mutavciev — *Dobrotitza et la Dobroudja* — în Revue des etudes slaves, 1927, pp. 27—41.

[13] Zlatarski — *Geschichte der Bulgaren I*, 1918, pp. 103—110.

[14] Anghelov — *Precis d'histoire de Bulgarie*, Sofia, 1964, pp. 71—74.

[15] Culacovski — *Unde se găsește Vicinsca eparhia*, în Viz. Vremenik 3/1897, pp. 312—320.

[16] N. Iorga — *Istoria comerțului românesc*, Buc., 1925, vol. I, pp. 42—45.

[17] M. Berza — *Le Mer Noire à la fin du Moyen* Age, Balcania IV.

[18] Barbu Cîmpina — *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, în Studii 1/1953, pp. 191—237 și 3/1953, pp. 79—119.

la 10.000 familii de turci selgiucizi, conduşi de Saru-Saltuk, să se stabilească la Babadag [19], iar negustorilor genovezi să facă negoţ pe toată întinderea regiunii.

Pentru a putea urmări cu uşurinţă rolul genovezilor în secolul al XIV-lea în Dobrogea vom expune succint principalele momente din istoria statului feudal de pe aceste meleaguri.

În condiţiile în care dominaţia tătară a slăbit, „imperiul" lui Feodor Svestoslavici s-a descompus, vechile particularisme locale au renăscut, feudalismul dobrogean, în ascensiune, s-a întărit şi a simţit nevoia unei organizări proprii : au apărut elementele statului medieval. Primele ştiri despre existenţa căpeteniilor politice locale în secolul al XIV-lea le furnizează actele patriarhiei din Constantinopol, deoarece, se pare, mitropoliţii şi episcopii cumulaseră şi funcţiile conducătorilor laici.

La începutul secolului, în jurul anului 1300, arhiepiscopul Luca de Vicina a participat la lungul conflict dintre patriarhul Atanasie şi Jean Bekkos [20], iar în 1325 arhiereul Metodie a fost numit mitropolit de Varna, avînd în ascultarea sa o regiune pomenită cu ani înainte ca fiind dependentă religios de biserica din Constantinopol [21].

În anul 1346 este pomenit pentru prima dată un conducător politic laic Balica, stăpînul vechii ţări a Cavarnei cuprinsă între Varna şi Caliacra, care, desigur, ocupa tronul dintr-o perioadă anterioară [22]. În bune raporturi cu Bizanţul, Balica, a trimis în ajutorul mamei lui Ion V. Paleologul, Ana de Savoia, atacată de Ion VI Cantacuzino, „1000 de soldaţi aleşi", conduşi de fraţii săi mai tineri Dobrotici şi Theodor [23]. Iscusinţa lui Dobrotici în mînuirea armelor, înţelegerea profundă a evenimentelor politice i-au făcut pe bizantini să-l preţuiască în chip deosebit, acordîndu-i gradul de „strateg" şi titlul de „cel mai de seamă dintre Romei" [24]. Împărăteasa Ana de Savoia, care dorea să-l lege cît mai strîns de familia imperială, l-a căsătorit cu fiica celui mai apropiat sfetnic al ei, Appokaukos, acţiune care, în condiţiile evului mediu, avea semnificaţia unei alianţe politice.

În 1354, după dispariţia lui Balica, pierit în condiţii necunoscute, tronul Dobrogei a fost preluat de Dobrotici, care, probabil, a dat şi

[19] Aşezarea turcilor la Babadag este cea mai veche pe continentul european. Condiţiile în care au venit turcii aici sînt descrise de Halil, Bedreddin, Sükrüllah (în cronici turceşti despre ţările române, ediţia M. Mustafa, M. Guboglu, Ed. Ac. R.S.R., Buc., 1968, pp. 21—40). Turcii selgiucizi de la Babadag au fost studiaţi din punct de vedere filologic de P. Covalski (Les turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est, Polska, Ak., Umienska, Mem. de la Comm. N. 16 Cracovia 1933).

[20] *Pachimeres De Andronico Paleologo* — V ; 3, Bonn. II, p. 377.

[21] Documentele patriarhiei din Constantinopol arată că regiunea Cavarnei cu castelele Cavarna, Ecrene, Licostomo, Gerania, Dristra şi Calliacra depindeau religios de Constantinopol, cf. Miklosick-Müller — *Acta patriarhatus Constantinopolitani* — I — 95 ; Hurmuzaki : N. Iorga — *Docum. XIV—I.*

[22] Ion Cantacuzino — *Historiae Bonn II*, p. 584.

[23] Piatra de pe mormîntul lui Theodor aflat la Balcic a fost analizată de O. Mărculescu, care a dovedit că cei trei : Balica, Dobrotici, Theodor erau fraţi (O. Mărculescu, op. cit., p. 10).

[24] Ion Cantacuzino, *op. cit.*, ed. cit., p. 584.

numele regiunii. Dacă Balica s-a dovedit a fi un puternic cîrmuitor local, dobrogean, capabil să trimită o oaste în ajutorul casei domnitoare a Paleologilor, urmaşul său, prin acţiunile sale, prin legăturile diplomatice şi politice pe care le-a întreţinut a depăşit cadrul regional, făcînd o politică de importanţă pontică, sud-est europeană. Primele acţiuni ale lui Dobrotici au avut tendinţa să-i consolideze stăpînirea şi implicit au dus la mărirea suprafeţei statului său, împingînd hotarul de sud, prin cucerirea Varnei, pînă în apropiere de Messembria, iar pe acela de nord, a cărei evoluţie nu o cunoaştem fiind imposibil de urmărit în stadiul actualelor informaţii, către Dunărea de jos.

Cît era de mare puterea militară a lui Dobrotici, care era prestigiul său în faţa vecinilor, reiese din examinarea evenimentelor politice din Peninsula Balcanică între 1365—1367. Împăratul Ion V. Paleologul reîntorcîndu-se de la regele Ungariei, Ludovic I, cu care dusese tratative, a fost împiedicat de ţarul bulgar de la Vidin să-şi continue drumul [25]. În ajutorul împăratului a venit vărul său, contele verde, Amadeo de Savoia, care, în fruntea unei armate de 2000 oameni pornise o cruciadă împotriva turcilor otomani.

După cum relatează cronica veneţiană a lui Caraldo, în eliberarea împăratului şi în temperarea ţarului de Tîrnovo, Dobrotici a avut un rol de prim rang [26]. În continuarea acţiunii sale, în 1366, în Dobrogea, pentru eliberarea punctelor fortificate bizantine ocupate, se pare de turci, Amadeo a trebuit să ţină tot timpul cont de Dobrotici care în această epocă, probabil îşi întindea stăpînirea pînă la Dunăre. Cînd unul dintre ofiţerii lui Amadeo de Savoia, A. Visconti, s-a făcut vinovat de călcarea legilor locului, Dobrotici l-a arestat, ducîndu-l în reşedinţa sa din acel moment, cetatea genoveză Chilia (Ahelia) şi eliberîndu-l cu greutate după intervenţia personală a seniorului italian [27].

Pentru a-l răsplăti pe Dobrotici pentru ajutorul pe care i l-a dat, Ion V i-a acordat titlul de strateg şi şi-a însurat unul din fii, Mihail, cu fata cîrmuitorului dobrogean.

Ultimii ani ai domniei lui Dobrotici, recunoscut de acum înainte de jure conducător independent, au fost tulburaţi de luptele cu genovezii, care îl detronaseră pe Ion V la Constantinopol şi nu priveau cu bunăvoinţă întărirea statului dobrogean.

Generat, poate, de aceleaşi cauze care l-au silit în veacul următor pe domnul Moldovei, Ştefan cel Mare, să adopte o atitudine dură faţă de negustorii italieni, războiul lui Dobrotici cu genovezii, război care urmă-

---

[25] Cf. lui Labolatti de St. Pierre care a publicat cronica lui Amadeo di Savoia care descrie expediţia în Balcani între 1365—1367, *Spedizione di Amadeo VI*, Paris, 1899 — recenzată de N. Iorga în Convorbiri literare, 1901, pp. 576—577. Episodul este analizat de M. Holban — *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara românească şi Ungaria Angevină* (rolul lui B. Hinfy în legătură cu problema Vidinului), în Studii şi mat. de ist. medie I, 1956, pp.7—63.

[26] Cf. M. Holban, *op. cit.*, p. 54, N. Iorga, *Venezia în M. Neagră; I. Dobrotici*, p. 1047.

[27] Cf. *Cronica Spedizione di Amadeo VI*, ed. cit., p. 5919, N. Iorga — *Venezia în M. Neagră, I. Dobrotici*, p. 1049.

rea înlăturarea negustorilor străini și înlocuirea lor cu localnici s-a desfășurat între 1374 și 1385, anul morții lui Dobrotici. Actele genoveze consemnează seriozitatea cu care a privit senatul Republicii această conflagrație : în martie 1376 a fost armată o corabie cu prilejul războiului împotriva lui Dobrotici, „ocasione guerre Dobrodissi, Dobrodize“ [28].

În timpul luptelor în care a obținut un șir de victorii distrugînd o parte din castelele genovezilor, Dobrotici a dus tratative cu dușmana Genovei, Venezia, căutînd să încheie o alianță care să îi permită să creeze un front larg, ginerele său obținînd Trebizonda și astfel să pună capăt victorios războiului [29]. Tratativele care dovedesc importanța Dobrogei în politica pontică în secolul XIV, nu au reușit nici să ducă la încheierea unui tratat cu venețienii, nici să încheie o pace avantajoasă cu genovezii. Poate că Dobrotici nu a reușit să își atingă scopurile datorită noilor condiții create în Balcani unde se desfășura ofensiva turcilor otomani către care au trebuit să-și îndrepte atenția puterile interesate la stăpînirea regiunii și pe care a fost obligat să-i înfrunte Ivanco, „fiul magnificului senior de fericită amintire Dobrotici [30]“.

Pentru a nu fi silit să lupte în același timp cu doi adversari, Ivanco a încheiat în 1386 un armistițiu cu genovezii iar la 27 mai 1387 a semnat, la Pera prin boierii săi, tratatul de pace [31]. În anul următor, 1388, în timpul expediției marelui vizir Ali Pașa, împotriva Dobrogei, Ivanco a pierit de pe scena istoriei în condiții pe care nu ni le au transmis izvoarele literare ; Dobrogea și-a încheiat existența ca stat feudal independent, boierii de aici s-au unit cu aceia din Țara Românească pentru a se putea opune puhoiului otoman. Urmărirea activității genovezilor în frămîntata Dobroge a secolului al XIV-lea, extrem de dificilă datorită imenselor lacune existente în documentele scrise, se poate realiza numai prin utilizarea ansamblului de izvoare istorice.

Mînați de dorința de a se îmbogăți prin practicarea ocupației lor tradiționale, comerțul, genovezii loviți de venețieni în Marea Mediterană, s-au îndreptat către țărmurile Mării Negre, stabilindu-se, cu accepțiunea lui Mihail VIII, în fostele colonii bizantine sau în puncte bune pentru comerț pe care le-au fortificat. Pătrunși pe teritoriul dobrogean ca negustori, călugări catolici, în imensa majoritate din Ordinul Franciscan sau al Fraților Minori, ca militari și funcționari în slujba comunităților negustorești, genovezii în accepțiunea strictă a numelui nu au fost numeroși. După cum rezultă din analiza actelor timpului, în special a acelora comerciale numele de „genovezi“ cuprindea pe toți aceia care veneau

---

[28] N. Iorga — *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades*, Buc., 1904, vol. I, pp. 9—10.

[29] Tratativele lui Dobrotici cu Veneția sînt analizate de N. Iorga în *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades*, și de F. Thiriet — *Regestes des délibérations du Senat de Venise concernant la Roumanie I* (1329—1399), Paris, 1958.

[30] Acest titlu apare pe monedele bătute de Dobrotici, cf. C. Moisil — *Numismatica Dobrogei*, în *Arh. Dobr.*, 1916, pp. 151—152 ; I. Gherasimov — *Monedele despotului Ivanco*. Sofia, 1941, pp. 288—296 ; și în Tratatul de pace Ivanco — Genovezi publicat în *Documente privind Istoriai României B. Țara Românească*, vol. I.

[31] În *Documente privind Istoria României B. Țara Românească*, vol. I, Analiza de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 108—110.

pe pămîntul Dobrogei în interese de afaceri, în numele Genovei ; genovezi propriu-ziși, italieni de pe tot cuprinsul peninsulei ca marele negustor florentin Donatto dei Donatti, negustori provensali, catalani și numeroşi levantini [32].

Dacă putem stabili proveniența etnică a celor incluşi în denumirea de genovezi, cît de numeroşi erau între aceştia aceia care proveneau direct din Genova sau din coloniile ei, este imposibil de stabilit, deoarece actele timpului sînt incomplete, nu pot da o situație reală, de ansamblu, datorită distrugerilor pe care le-au suferit arhivele genoveze din Marea Neagră, fie în luptele cu Venezia fie cu Dobrotici, fie cu turcii.

Principala ocupație a genovezilor în Dobrogea a fost negoțul pe care îl practicau fie făcînd comerț de tranzit, fie făcînd schimburi cu populația băștinașă. Pentru trecerea mărfurilor pe teritoriul dobrogean negustorii genovezi trebuiau să plătească vamă de $1^0/_0$ ad valorem la intrarea și $1^0/_0$ la ieșirea din țară [33].

Dacă prin comerțul de tranzit nu au influențat dezvoltarea economică a Dobrogei, deoarece nu aveau legături strînse decît cu organele vamale, în schimb prin negoțul făcut cu populația locală, comerț, în care genovezii au investit, începînd de la 1300, un capital însemnat, au facilitat dezvoltarea relațiilor de schimb. Care a fost ponderea Dobrogei în comerțul genovez din secolul al XIV-lea, în raport cu Moldova și Țara Românească nu se poate calcula pe baza documentelor actuale deoarece actele comerciale, contractele nu specifică de unde au fost luate mărfurile aduse în porturi. Dacă nu putem calcula care a fost importanța valorică a comerțului putem spune cum se făcea schimbul cu băştinaşii : sub forma trocului și în bani, putem preciza moneda folosită, hiperperul bizantin și mărfurile care erau schimbate.

Analiza contractelor genoveze a tratatului dintre Ivanco și genovezi ne arată produsele schimbate : genovezii aduceau postav lombard și flamand, mătase, țesături de bumbac, saci de in, ulei de măsline, vinuri din Grecia și Italia, pietre prețioase, mărfuri în schimbul cărora luau cereale, ceară, miere, pește sărat. Mărfurile pe care le cumpărau genovezii indică ocupațiile mai ales rurale ale populației dobrogene, arătate și de rezultatele săpăturilor arheologice și confirmă că negustorii italieni veniți din occident nu erau interesați să cumpere produsele meșteșugărești locale inferioare acelora din patria lor.

Negustorii genovezi sînt pomeniți în acte diplomatice din secolul al XIV-lea, ca acea plîngere a veneţienilor pentru pagubele pricinuite lui I. de Buonuomo [34], ca traficanți de robi pe care îi cumpărau de la tătari, în tîrgurile din Crimeea sau din sudul Moldovei. Deși nu avem nici o știre care să ne arate că genovezii își procurau ei înșiși robii sau de existența tîrgurilor de robi pe teritoriul Dobrogei, putem presupune

---

[32] Cf. B. Cîmpina, op. cit., Studii 1/1953, pp. 200—201.

[33] Cf. Tratatul de pace Ivanco—Genovezi, în *Doc. priv. Ist. Rom.*, *B.*, *Țara Românească.*

[34] Cf. N. Iorga — *Notes et extraits I*, pp. 50—51 ; *Venezia în Marea Neagră, I Dobrotici*, p. 1051.

şi în această regiune un proces similar, dar de proporţii extrem de reduse.

Comerţul genovez nu a avut o dezvoltare unilineară în secolul al XIV-lea în Dobrogea, ci a variat de la epocă la epocă în funcţie de situaţia internă a regiunii, de aceea existentă în bazinul Mării Negre.

După lovitura extrem de puternică suferită de negoţul genovez din Marea Neagră în timpul războiului cu Venezia, de la sfîrşitul secolului al XIII-lea (1295—1299) s-a refăcut rapid dominînd peste o jumătate de veac comerţul dobrogean asupra căruia şi-a impus monopolul.

Dacă în timpul primilor conducători eclesiastici şi a domniei lui Balica genovezii au prosperat, perioada în carea domnit Dobrotici a însemnat o epocă de criză pentru comerţul genovez datorită măsurilor despotului împotriva negustorilor italieni, a pătrunderii negustorilor din Liov, Braşov ca şi a favorizării acelora autohtoni, şi datorită numeroaselor războaie în care a fost angrenată Dobrogea, războaie care au tulburat traficul comercial.

În fine, anii de domnie ai lui Ivanco, ultimii ai statului feudal dobrogean, au însemnat o resurgenţă pentru comerţul genovez care a cunoscut o perioadă de înflorire pînă la instaurarea stăpînirii lui Mircea cel Bătrîn, care a favorizat negustorii din Liov şi Braşov în dauna italienilor.

Însemnătatea pe care o aveau pe pieţele genoveze produsele cumpărate din Dobrogea trebuie să fi fost mare : tratatul lui Pegolotti pune grîul dobrogean între cerealele de cea mai bună calitate [35]. Pentru a le putea păstra, genovezii au dus numeroase lupte cu veneţienii ca acelea din 1360—1361, cînd i-au împiedicat să încarce cereale de la schelele de pe Dunăre, unde stăpînea Dobrotici [36]. Punctele folosite de genovezi în Dobrogea trebuiau să îndeplinească funcţia de centre de schimb sau de porturi în care să poată acosta corăbiile. Lista localităţilor indicată de hărţile medievale, portulane şi mapamonduri ca folosite de genovezi în care se pot vedea urmele arheologice ale construcţiilor ridicate sub îndrumarea meşterilor italieni, cuprinde, de la nord la sud, următoarele nume : Licostomo (Chilia), Vicina, Solinae (Sulina), S-cti Georgy (Sf. Gheorghe), Aspero (Cernetul ?), Oonavici (Dunavăţ ?), Bambola, Brillago, Proslaviza (poate Prislava — Ada Marinescu aproape de Tulcea), Grossea (Hîrşova), Zanuvarda (poate o altă Cerna-Vodă), Costanza (Constanţa), Laxilucico, Pangalia sau Mangalia (Mangalia), Caliacra (Caliacra), Cavarna, Carbona (în apropiere de Balcic), Cranea (Ecrene), Castrici, Varna (Varna) [37].

---

[35] Tratatul lui Pegolotti *„Prattica della mercatura"* este analizat de M. Bloch în *„Les problemes d'or au moyen-age"*, An. d'hist. écon., et soc., Paris, 1933.

[36] Cf. Miklosick-Müller — *Misi* — XXXV, fol. 40—V.

[37] Lista a fost alcătuită în urma consultării portulanelor lui P. Visconti (1311, 1318), A. Dulcerto (1339), harta catalană, *Atlasul fraţilor Pizzigani*, a lucrărilor : N. Grămadă — *Izvoare cartografice*, Bul. de l'Inst. d'hist. et filol de l'Univ. Cernăuţi I, 1925, pp. 431—459 ; M. Popescu-Spineni — *România în istoria cartografiei pînă în secolul XVI*, Buc., 1938, pp. 80—82.

Pe lista acestor nume cred că trebuie adăugat și acela al cetății de la Enisala a cărei construcție datează de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, sau de la începutul celui de al XIV-lea, epocă în care genovezii erau veniți în Dobrogea, iar cetatea se pare că era legată de brațul Dunării, Dunavăț.

Arheologul Radu Florescu a observat că paramentul cetății de la Enisala, o parte a zidului de la „cetatea de jos" de la Hîrșova și zidul de incintă din Constanța, „zidul genovez" care este de-a lungul portului sînt făcute din piatră cubică sumar cioplită, așezată în asize regulate[38]. Din loc în loc se disting rosturi orizontale de omogenizare, cărora le corespund șiruri de goluri în care se încastrau bîrnele schelăriei angajate care au servit la ridicarea zidului. În cîteva locuri zidul este spart și în mortarul lui se pot vedea urmele șenajelor de tiranți care au servit la legarea materialului de construcție.

Aceste observații ne permit să afirmăm că cele trei părți de zidărie aparțin fie acelorași constructori, fie aceleiași epoci constructive.

La Hîrșova „cetatea de jos", ansamblul de fortificații aflat spre Dunăre păstrează urmele golurilor a două ferestre pe care două stampe din 1826 ni le arată a fi în stil gotic, cu ancadramentele de piatră în arc frînt cu menouri, stil utilizat de genovezi în secolele XIII—XIV[39]. La Constanța, știm că în aceeași vreme genovezii au ocupat o parte a localității și au contribuit la fortificarea orașului. Deci, putem conchide, că dacă cele două fortificații similare cu Enisala au fost construite de genovezi, și la cetatea de la Enisala, cel puțin o fază constructivă se datorește negustorilor italieni. Găsirea tezaurului monetar în cetatea de la Enisala datînd din timpul lui Petru Mușat[40] este un nou indiciu că cetatea a aparținut genovezilor, căci în timpul în care domnea acesta în Moldova negustorii italieni stăpîneau încă nordul Dobrogei și făceau un intens schimb cu moldovenii, ale căror drumuri comerciale și puncte de schimb le indică încă din 1339 A. Dulcerto în portulanul său[41].

Din frecvența cu care apar numele așezărilor folosite de genovezi în actele timpului și în portulane, din cifrele de afaceri indicate în acte, din poziția pe care o au localitățile amintite față de drumurile medievale rezultă că nu aveau toate aceeași însemnătate : trei dintre ele se situau în frunte — Constanța, Mangalia, Cernavodă. Vicina, care a constituit subiectul unor studii speciale și al unor aprige discuții purtate în jurul

---

[38] R. Florescu — *Ghidul monumentelor arheologice din Dobrogea*, Ed. Meridiane, Buc., 1968, pp. 19—21 ; 29—31 ; 86—87. S. Lambrino presupune că cetatea de la Enisala a fost centrul sistemului de fortificații, alcătuit dintr-o serie de castele, din nordul Dobrogei — (S. Lambrino — *Rezultatele săpăturilor arheologice în Dobrogea*, Rev. Ist. Rom. 1939, pp. 498—502).

[39] Stampele sînt executate de A. von Saar — desen de Erminy Wien, 1826, Bibl. Ac. R.S.R., 5577.

[40] C. Moisil — *Numismatica în Dobrogea*, ed. cit. ; S. Lambrino — op. cit., p. 499.

[41] Publicat în anexele la lucrarea lui M. Popescu-Spineni, op. cit.

localizării ei [42], deși, se pare, a fost prima așezare genoveză în Dobrogea, în secolul al XIV-lea nu mai are importanța pe care a avut-o la sfîrșitul veacului precedent cînd era considerată cel mai de seamă centru de schimb al genovezilor în Marea Neagră.

O parte dintre genovezii care au venit pentru afaceri în Dobrogea s-au stabilit în orașele de aici ; între numele acestora îi amintesc pe Pantaleo de Vicina, Tommasino di Camarino di Ancona sau Bonaventurino din Mantua [43]. Genovezii stabiliți aici, puțini la număr, desigur ca și în alte orașe de pe țărmul pontic, au format colonii în cadrul orașelor dobrogene, colonii care se administrau după legi asemănătoare cu acelea ale Republicii Genova. Din documentele păstrate știm că o serie de comunități genoveze — Licostomo, Vicina, Constanța, Mangalia etc. aveau în fruntea lor consuli care se ocupau de administrație, de finanțe, de aplicarea jurisdicției, de organizarea militară [44].

Membrii comunităților genoveze ca acel Tommasino di Camarino di Ancona erau obligați să plătească censul, impozit care dădea anumite drepturi. Neînțelegerile pe care le aveau între ei sau cu „negustorii greci și bulgari" erau obligați să le rezolve conform prevederilor dreptului Republicii Genova [45].

Din punct de vedere religios genovezii stabiliți în Dobrogea s-au organizat după principiile bisericii catolice, au adus călugări și se pare, au construit și biserici [46]. Listele martirilor Fraților Minori, franciscani ne arată că pe pămînturile Dobrogei au fost mai multe misiuni mici, de rang inferior, dependente de Caffa care au dispărut odată cu preluarea puterii de către Mircea cel Bătrîn [47].

Care era organizarea militară a grupurilor care alcătuiau comunitățile genoveze nu ne-o arată nici un izvor scris, dar, în orice caz, o putere militară prea mare nu puteau să aibă dat fiind numărul mic al genovezilor, explicat în parte prin posibilitățile limitate în trimiterea de oameni pe care le avea orașul Geneva, el însuși cu un număr redus de locuitori.

Comunitățile, în momentul în care erau lezate în interesele lor și nu puteau să se apere singure, ori cereau ajutor armat republicii, cum au făcut în 1370 cînd corabia comandată de Paolo de Reza a venit spre Chilia, stăpînită de Dobrotici pentru a-l îndepărta [48], ori recurgeau la

---

[42] Pentru discutarea localizării vezi C. C. Giurăscu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovenești* — Ed. Acad. R.S.R., 1967, pp. 52, 56, 66, 208, 209, 211—212, 225 etc.

[43] Cf. *Actes de notaires genois,* ed. cit., pp. 80—81 ; B. Cîmpina, op. cit., pp. 200—201.

[44] Cf. N. Iorga — *Venezia în Marea Neagră,* p. 1049.

[45] Cf. prevederilor Tratatului de pace dintre Ivanco și Genova în *Doc. privind ist. Rom., B., Țara Românească,* I.

[46] Poate fi dat ca exemplu Vicina unde era o biserică catolică, Licostomo unde era alta etc., conf. G. I. Brătianu, N. Iorga, — *Istoria Bisericii,* vol. I.

[47] Cf. P. Golubovici — *Biblioteca bio-bibliografica della Tera Sancta e dell'Oriente Francescano — qvarrachi* — 1913 — II, pp. 444—445 ; C. Andreescu, *Așezări franciscane la Dunăre și în Marea Neagră,* — Cercetări istorice, VIII, 2, Iassy, 1933.

[48] N. Iorga — *Notes extraits,* ed. cit., pp. 7, 10.

represalii economice ca acelea pe care a vrut să le inițieze Pera în 1383 pentru a-și despăgubi cetățenii [49].

Rezultă din documentele secolului al XIV-lea că genovezii care s-au stabilit în orașele dobrogene, pe lîngă comerțul pe care-l practicau intens, pe lîngă organizarea coloniilor, s-au ocupat de organizarea teritoriului arabil din jurul orașului care aparținea comunității. Greu de spus care era modul exact de organizare, dar și în acest caz ca și în altele se pare că au urmat modelul existent în Italia : pămîntul lucrat de țăranii băștinași era exploatat după sistemul mezzadriei, sistem folosit în Liguria și Toscana în secolul al XIV-lea.

Raporturile genovezilor cu populația autohtonă nu au fost consemnate de nici un izvor scris, cum nu au fost păstrate numele acelora cu care făceau comerț. Era normal ca actele genoveze, contracte de comanditta sau simple contracte comerciale să nu păstreze numele băștinașilor, boieri sau țărani, antrenați în procesul de schimb cu genovezii, căci aceștia nu constituiau una din părțile despre care se vorbea în documentele de comerț. Este foarte posibil ca între boierii care cumpărau postavuri, mătăsuri, mirodenii, vînzînd în schimb grîne să se fi numărat Costea și Jolpan, boierii lui Ivanco, semnatarii tratatului cu genovezii în numele său, ori unii boieri asemănători lor. Continuele războaie ale lui Dobrotici împotriva genovezilor, anularea drepturilor lor în Dobrogea, explică înscrierea în tratatul încheiat între ei și Ivanco a unui punct prin care cereau să li se acorde vechea protecție împotriva „grecilor și bulgarilor" și ne fac să deducem că nu se bucurau de simpatie din partea populației locale care făcea comerț cu ei datorită nevoii pe care o aveau de a-și procura mărfurile rare aduse de genovezi.

Importanța pe care au avut-o negustorii italieni din Republica Genova pentru dezvoltarea economiei, a feudalismului în Dobrogea secolului al XIV-lea este foarte greu de precizat în condițiile în care după dispariția statului Dobrogean, a urmat stăpînirea turcească de peste 450 de ani care a distrus cea mai mare parte a urmelor lăsate de civilizațiile precedente.

Gradul în care au influențat economia și comerțul dobrogean nu poate fi stabilit în stadiul actual al cercetărilor, dar desigur, schimbul intens făcut cu populația locală a făcut cunoscut acesteia modul de practicare al negoțului în Italia secolului al XIV-lea unde apăruseră germenii capitalismului. Aceia care au profitat în primul rînd de pe urma contactului cu negustorii talieni au fost posesorii de bani, sau bunuri de schimb, cu ajutorul cărora puteau obține mărfurile genovezilor, mărfuri care le ridicau standardul de viață sau le modificau gusturile.

În organizarea administrativă, politică, militară, religioasă sau juridică a Dobrogei genovezii nu au reușit să aducă nici o modificare spre deosebire de bizantini care au influențat puternic toate aceste domenii. Deși genovezii au organizat în unele locuri teritoriul agricol din jurul coloniei nu au putut să influențeze mersul feudalismului local, deoarece suprafețele organizate de ei erau neînsemnate în comparație cu teritoriul

[49] Cf. N. Iorga, *Venezia in M. Neagră*, Apendice XIII, p. 1066.

agricol al Dobrogei, datorită timpului relativ scurt, dar mai ales agitat cît au rămas aici.

Singurele urme pe care le-au lăsat genovezii pe pămîntul dobrogean sînt acelea ale construcțiilor ridicate de populația băștinașă sub conducerea meşterilor italieni, ruinele falnicelor cetăți, care au rezistat timpului, se mai văd și astăzi ca o mărturie a puterii temporare a genovezilor, dar care din nefericire, în starea actuală a cercetărilor arheologice în domeniul medieval, sînt puțin cunoscute și nu ne permit să completăm datele despre rolul jucat de genovezi pe pămîntul dintre Dunăre și mare.

LES GÉNOIS ET LE RÔLE JOUÉS PAR EUX DANS LE XIVe SIÈCLE

Dans le XVIe siècle ont apparus des état féodaux indépendants dans les zones habités par les roumains comme une conséquence du développement éco nomique, de l'acquisition des nouveaux territoires et de la cristallisation de la vie social-politique.

Dans la Dobroudja, un territoire connu comme favorable au commerce et habité par un mosaique de peuples différents mais surtout par des Roumains, un état féodal nacquit et il dura jusqu'en 1388, quand il fut détruit par les Turcs.

Cet article basé sur des informations nouvelles, surtout des informations archéologiques, éxplique les rélations des Génois avec l'état de Dobroudja et le rôle. de ceux-ci dans l'état pendant le XIV e siècle. Par manque d'espace l'auteur a seulement énuméré les principaux problèmes qui seront la base des futures discussions liées à ce thème.

Sous le nom de Genois sont compris des différents peuples avec des origines éthniques différentes comme : Italiens, Provençaux, Catalans, Byzantins, etc. Leur nombre ne peut pas être établi mais nous pouvons affirmer qu'une petite partie s'est fixée sur ces lieux.

La principale occupation de ces Génois était le commerce exercé comme transit ou comme change de marchandises, avec les indigènes sous la forme du troc ou par monnaie c'est-a-dire par l'intermède du hyperper. Le commerce génois s'est developpé en trois phases suivant les conditions internes de la Dobroudja et du bassin de la Mer Noire. Le première phase (1300—1360), a été une de progrès, la deuxième une phase de régression et destruction, determinées par le Despot Dobrotici (1360—1385) et la troisième, une phase de renaissance du commerce génois jusqu'au moment de la campagne du grand vizir Ali Pacha. (1388).

Les localités dans lesquelles se sont établis les Genois dans le XIIIe et le XIVe siècle sont indiquées par les carteles, portulans, les mappemondes et les traces archéologiques. La liste de ces places indiquée par des sources écrites sont : Licostomo (Chilia), Vicina (?), Sancti Giorgyi (Sf. Gheorghe), Sulinae (Sulina), Bambola, Brillago. Zanuvarda (Cernavodă), Grosea (Hîrșova), Pangalia ou Mangalia (Mangalia), Laxilucio (?), Costanza (Constanța), Varna (Varna), Calliacra (Caliacra), Carbona, Cranea (Ecrene) etc. L'auteur a inclu dans la liste aussi la citadelle d'Enisala parce que les ruines de celle — la sont de facture genoise. Les Génois ont organisés leur colonies sous la forme de républiques commerciales d'après, le modèle génois. Il ont eu leur propre jurisdiction, elur organisation financière autonome et des communautées religieuses conduties par des moines franciscaines. Les Génois en dehors de l'organisation commerciale ont organisé aussi le territoire entourant leur colonies. L'importance, generale des Génois pour l'histoire de l'état feudal dobroudjan ne peut etre apprécié que d'un point de vue relatif parce que les Génois ont été en petit nombre, ont habié ces régions pendant untemps assez et ils n'ont plus imposer leur civilisation comme ont réussi les Byzantins.

Les seuls, traces laissés par les Génois sont les ruines de quelques chateaux monumentaux comme ceux de Hîrșova et d'Enisala et peut-être quelques élements de l'organisation territoriale que nous ne pouvons préciser à présent.

THE GENOESE AND THEIR PART IN DOBRUDJA OF XIV CENTURY

During the XIV century, feudal independent states appeared on the areas inhabited by the Romanians as a consequence of economic development, gain of new territories and crystallization of social-politic life.

In Dobrudja, a country known as favourable for commerce and inhabited by a mosaic of various people, but above all by Romanians, appeared a feudal state which enlasted till 1388, when it was destroyed by the Turks.

This paper based on new informational materials, especially of archeological type, explains the relations of Genoese with this Dobrudjan state and the part played by them within this state during the XIV century. The framework of this paper being small enough, the author aimed to put as a basis of further discussions only the main topics connected with this matter.

Under the name of Genoese it is understood people with very different ethnical origins as: Italians, Provençals, Catalans, Byzantins, etc. Their number cannot be defined but we can assert that a small part of them, which came in these parts for commerce, settled there.

The main business of these Genoese was the commerce, either as transit or with the native inhabitants. This last form was carried out either by money exclusively by hyperper or by barter. The Genoese commerce developed in three stages according to Dobrudjan and Block Sea basin internal conditions. The first stage (1300—1360) was of progress, the second (1360—1385) was one of Genoese regress and destruction performed by the Dobrudjan despot, Dobrotici, and the third (1385—1388) has been a period of revival of Genoese commerce till the campaign of great Vizir Ali-Pasha (1388).

The points where the Genoese settled during XIII and XIV centuries are indicated by maps, pilot's books, maps of the two hemispheres, and archeological traces. The list of settlements indicated by written sources quotes as follows: Licostomo (Chilia), Vicina (?), Sancti Ciorgyi (Sf. Gheorghe), Sulinae (Sulina), Bambola, Brillago, Zanuvarda (Cernavoda), Grosea (Hîrşova), Pangalia sau Mangalia (Mangalia), Laxilucio (?), Costanza, (Constanța), Varna (Varna), Caliacra (Caliacra), Carbona, Cranea (Ecrene). etc. The author included on the list also the stronghold of Enisala whose ruins are of Genoese treatment. The Genoese established commercial republics in their settlements after the Genoa pattern. They had their own jurisdiction, autonomous financial organization, and religious communities led by franciscan monks. They organized commercially not only the settlement territory but the environment too. The general impodtance of Genoese on Dobrudjan feudal state can be appreciated only relatively because they were few, inhabited these parts only a short time and they were not able to impose their civilization as did the Byzantins.

The single traces they left are the ruins of some monumental castles as those of Hîrşova or Enisala and perhaps some elements of territorial organization which we cannot specify at this time.

T. MATEESCU

UN ORAS DOBROGEAN DISPĂRUT — ESTER

În interiorul Dobrogei, spre părţile de nord ale acestei provincii, a existat, în timpul stăpînirii otomane, un oraş despre care, în prezent, se cunosc, în general foarte puţine lucruri. Mai mult decît atît, prin atribuirea denumirii care-l desemna unei alte localităţi, s-a ajuns implicit la contestarea existenţei lui. Importanţa, ca şi evoluţia acestei aşezări umane, îmbrăţişînd mai multe secole, merită însă o privire mai în de aproape, iar reconstruirea trecutului său nu poate fi decît utilă pentru o perioadă din istoria Dobrogei în care se menţin încă, din păcate, numeroase goluri.

Cea mai veche atestare a existenţei acestui oraş datează din 1538, fiind cuprinsă în jurnalul expediţiei sultanului Soliman Magnificul, îndreptată împotriva domnului Moldovei, Petru Rareş [1]. Cu acest prilej, oastea turcească, străbătînd Dobrogea, a trecut, pe drumul de la *Sütköy* la Babadag şi printr-o localitate numită *Istrabaghî* [2]. S-a considerat că semnificaţia acestui toponimic ar fi „grădina (sau podgoria) Istriei“ [3] şi s-a ajuns de aici la concluzia că ne-am afla în faţa unei neaşteptate menţionări a celebrei aşezări antice Histria (Istros), a cărei viaţă ar fi continuat astfel şi-n secolul al XVI-lea [4]. Trebuie să ţinem seama însă de faptul că de la *Sütköy* [5], aflat pe malul lacului *Sütgöl* [6],

[1] Andrei Antalffy, *Münşa'at al — Salatin al lui Rukhasanzade Ahmed Feridun et — tevkii (pomenit şi sub numele de Ahmed Feridun Bei nişangi) ca izvor pentru istoria românilor,* în „Buletinul Comisiei istorice a României“, XIII, (1934), p. 21; Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVI-e siècle,* în „Revue historique du Sud-Est européen“, XVIII, (1941), p. 137—138; *Călători străini despre ţările române,* vol. I, Bucureşti, 1968, p. 383.

[2] Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVI-e siècle,* p. 137—138. (Aici se dă transcrierea cea mai corectă).

[3] *Ibidem,* p. 138.

[4] *Ibidem,* p. 137—139; *Călători străini despre ţările române,* vol. I, p. 383, nota 19.

[5] La Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVI-e siècle,* p. 138, se dă lectura *Süd-gölü* (Sütgöl).

[6] În *Călători străini despre ţările române,* vol. I, p. 383, nota 18, a fost identificat cu actualul sat Ovidiu (jud. Constanţa). Acesta se numea însă *Canara* în

drumul spre Babadag nu putea trece, în nici un caz, pe la Histria, deoarece ar fi avut de înfruntat locuri greu accesibile, într-o zonă de lacuri și mlaștini, ținînd, cele mai multe, de complexul Razim — Sinoe. Oricine privește harta Dobrogei își poate da seama de acest lucru. Este de aceea imposibil de admis ca o mare oștire otomană să fi ales, fără a fi silită de cineva, o asemenea cale. Locul cetății antice putea fi atins numai printr-o abatere spre est de la drumul principal al Dobrogei, care străbătea părțile centrale ale provinciei, pe linia Bazargic — Carasu — Babadag. O astfel de abatere, executată de întreaga oștire a sultanului, spre locuri fără nici o tangență cu scopul campaniei, este iarăși greu de presupus. Socotim de aceea că, de la *Sütköy* (sau Sütgöl), oastea turcească s-a îndreptat către nord-vest, pentru a întîlni drumul principal al Dobrogei, undeva, la nord de Carasu. De acolo, puternica armată, înainte de a ajunge la Babadag, a trecut printr-un oraș căruia trebuie să-i admitem o existență de sine stătătoare, în ciuda asemănării întîmplătoare de nume cu antica Histria.

Pe de altă parte, la mijlocul secolului al XVII-lea, vestitul călător turc Evliya Çelebi, întorcîndu-se de la Babadag la Constantinopol, menționează, în drumul său, după satul *Ine-han Ceşmesi* (azi Fîntînele, jud. Constanța), un oraș numi *Astrabad* [7] sau, potrivit altor lecturi, Istrabad [8], Isterabad [9] ori Ester-Abad [10]. S-a afirmat că, și în acest caz, este vorba tot de antica cetate, cuvîntul Isterabad în care apare componentul persan abad (= oraș), neînsemnînd altceva decît orașul Istria [11], sau că ar fi, cel puțin, o reminiscență a acestui nume [12]. În felul acesta existența străvechii colonii grecești de pe țărmul lacului Sinoe era împinsă dincolo de mijlocul secolului al XVII-lea [13].

Orașul pomenit de Evliya Çelebi se afla însă pe drumul principal al Dobrogei, (sau, în orice caz, în imediata lui apropiere) pe care se găsea și *Ine-han Çeşmesi,* situat mai la nord, ca și *Kara Muratli* (azi Mihail Kogălniceanu, jud. Constanța) și Carasu (azi Medgidia), prin care

---

timpul stăpînirii otomane. Pare a fi vorba, mai degrabă, de vreun sat, dispărut, care își avea, desigur, denumirea de la lacul pe malul căruia era așezat și care se numește și astăzi Siutghiol.

[7] Goran I. Gialicoff, *Din descrierea călătoriei lui Evlia Çelebi (pe la jumătatea veacului XVII),* în „Arhiva Dobrogei", II, (1919), nr. 2, p. 144. (Este o traducere care nu are la bază textul turcesc, ci o traducere bulgară).

[8] Mihai Guboglu, *Evlya Celebi la situation sociale-économiques des pays roumains vers le milieu du XVII-e siècle,* în „Studia et acta orientalia". IV, (1962), p. 170 ; Idem, *Evlija Čelebi : De la situation politique, administrative, militaire, culturelle et artistique dans les pays roumains (1651—1666),* ibidem, V—VI (1967), p. 8.

[9] Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVII-e siècle,* în „Revue historique du Sud-Est européen", XIX, (1942), nr. 2, p. 449—450.

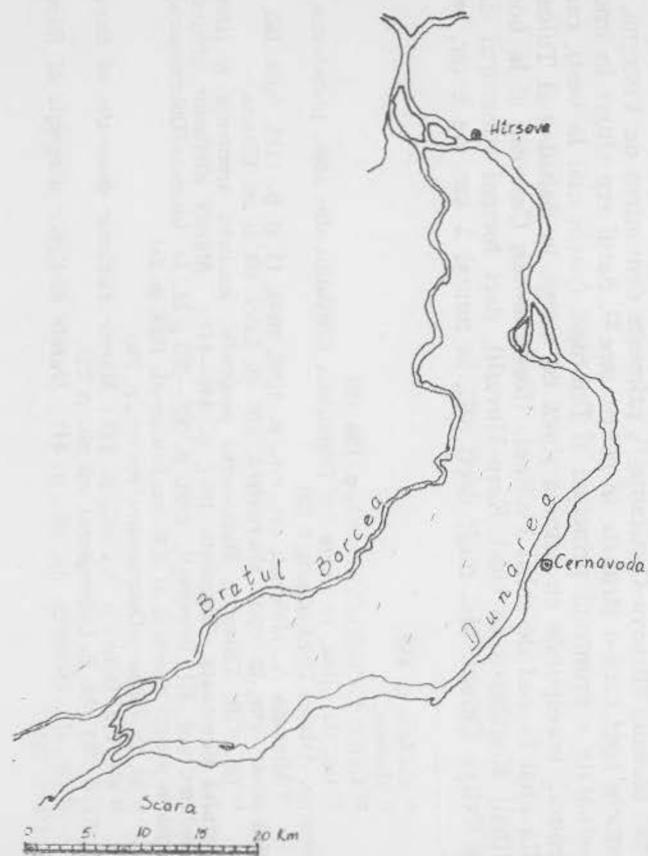
[10] Mustafa A. Mehmet, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV—XVII. (Mărturiile călătorului Evlia Celebi),* în „Studii", XVIII, (1965), nr. 5, p. 1115.

[11] Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVII-e siècle,* p. 450.

[12] Mihail Guboglu, *Evlia Čelebi : De la situation sociale-économique...,* p. 170 ; Idem, *Evlija Celebi : De la situation politique...,* p. 8, nota 36.

[13] Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVII-e siècle,* p. 450.

ESTERUL ȘI ÎMPREJURIMILE

călătorul trece de asemenea, îndreptîndu-se în continuare spre sud[14]. Pentru a ajunge la Histria, situată mult mai la est de linia *Ine-han Çeşmesi — Kara Muratlı*, între care se afla oraşul respectiv, era nevoie însă de un ocol, făcut în chip special, care — ar fi trebuit să apară în relaţia de călătorie, prin menţionarea vreunuia din satele întîlnite în cale.

În afară de aceasta, chiar Franz Babinger, principalul susţinător al identificării cu Histria, a observat că Evliya Çelebi, descriind oraşul, nu aminteşte de existenţa vreunor ruine[15]. El vorbeşte în schimb de vestigiile antice care se puteau vedea la Mangalia şi la Constanţa[16]. Este greu de admis ca acest călător, observator atent, să fi omis consemnarea ruinelor tocmai la Histria, unde prezenţa lor n-ar fi constituit, în nici un caz, un simplu amănunt. Pe de altă parte, dacă viaţa anticei colonii greceşti ar fi continuat pînă în secolul al XVII-lea, ar fi trebuit ca săpăturile arheologice, efectuate în chip sistematic în ultimele decenii, să scoată la iveală, în mod obligatoriu, şi urme medievale. Sîntem nevoiţi de aceea să revenim la părerea definitivei decăderi în evul mediu a Histriei, pe care hărţile o vor plasa greşit încă din secolul al XVI-lea[17] şi pentru care se vor căuta mai tîrziu identificări dintre cele mai fanteziste.

Oraşul amintit în jurnalul expediţiei din 1538 a sultanului Soliman Magnificul şi în „Cartea călătoriilor" lui Evliya Çelebi trebuie căutat deci în alt punct al Dobrogei. În părţile central-nordice ale provinciei a existat o localitate numită *Ester*, a cărei apropiere de toponimicul *Esterabad* sau *Isterabad* este incontestabilă[18]. Era situat pe valea Ester, la punctul de unde izvorăşte pîrîul Visterna[19], un mic afluent de pe partea dreaptă al rîului Casimcea[20]. Din dreptul satului, valea aceasta, prin care trece şoseaua Hîrşova-Constanţa[21], primeşte denumirea de Visterna, după numele apei care-o străbate în continuare[22]. Satul era situat în imediata vecinătate a drumului principal al Dobrogei (puţin mai la vest), care, în general, corespunde cu actuala şosea ce merge la Babadag şi Tulcea. Se afla apoi la sud de satul Fîntînele (fost *Ine-han Çeşmesi*) şi la nord de Mihail Kogălniceanu (fost *Kara-Muratlı*), deci tocmai itinerarul descris de Evliya Çelebi. Mai mult decît atît, la numai 2 km. de Ester, se pu-

[14] *Ibidem*, p. 449.

[15] *Ibidem*.

[16] Goran I. Cialicoff, *art. cit.*, p. 136, 139.

[17] Ca, de pildă, în harta lui Dominicus Custodius din 1596. (Academia R. S. România, Atlasul Dimăncescu, f. 60).

[18] Mustafa A. Mehmet, *art. cit.*, p. 1098, nota 11 şi p. 1115, nota 163, identifică acest oraş, în egală alternativă, atît cu Ester cît şi cu Histria.

[19] Gr. GR. Dănescu, *Dicţionarul geografic, statistic, economic şi istoric al judeţului Constanţa*, Bucureşti. 1897, p. 446—447 ; *Marele dicţionar geografic al României*, vol. III, Bucureşti, 1900, p. 320—321 ; M. D. Ionescu-[Dobrogeanu], *Dobrogia în pragul veacului al XX-lea*, Bucureşti, 1904, p. 215.

[20] M. D. Ionescu-Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 240.

[21] Gr. Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 447 ; *Marele dicţionar geografic al României*, vol. III, p. 321 ; M. D. Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 215.

[22] Gr. Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 447 ; *Marele dicţionar geografic al României*, vol. III, p. 321.

teau vedea încă acum 60 de ani, urmele unui oraş, cunoscîndu-se chiar străzile şi forma caselor [23]. În această situaţie, putem afirma, fără riscul de a greşi, că acolo a fost locul oraşului despre care avem ştiri încă de la 1538, şi al cărui nume va fi conservat, pînă în zilele noastre, de satul Ester.

În ce priveşte denumirea aceasta, s-a observat asemănarea sau, mai bine zis, identitatea ei cu cea a oraşului persan *Astrabad (Asterabad, Astarabad)* [24], care apare în unele texte şi sub forma *Istirabad* [25], ultima fiind foarte apropiată de toponimicul care ne interesează. Este vorba de capitala provinciei persane cu acelaşi nume, oraş vestit în evul mediu, situat la aproximativ 35 km. de colţul sud-estic al Mării Caspice [26]. Pare cu totul inexplicabilă prezenţa în Dobrogea a unui astfel de nume topic, dar, aşa cum se ştie, după cruciada din 1444, din motive strategice, turcii trec la o puternică colonizare cu elemente musulmane a Bulgariei răsăritene şi a Dobrogei [27]. Totodată, se procedează la o schimbare masivă a toponimiei, vechile denumiri ale oraşelor şi satelor fiind înlocuite, în mare parte, cu denumiri turceşti [28], dintre care unele de origine arabă sau persană. Cu toate acestea, românii, deşi împinşi spre Dunăre, s-au menţinut tot timpul atît la ţărmul mării cît şi în interior [29], păstrînd, în multe cazuri şi vechile toponimice româneşti [30]. Pe de altă parte, chiar numeroase localităţi cu nume turceşti au adăpostit, în decursul întregii stăpîniri otomane asupra Dobrogei, o însemnată populaţie românească [31].

Această schimbare afectează şi denumirea aşezării urbane de care ne ocupăm în rîndurile de faţă şi care, poate din cauza analogiei de poziţie sau datorită altor raţiuni, primeşte, într-o manieră pompoasă, numele vestitului oraş persan [32]. Noua denumire apare sub diverse forme : mai întîi *Isterabad, Esterabad* apoi, prin căderea sufixului *abad, Ister, Ester,* fiind cunoscute însă şi alte variante. Nu poate fi vorba totuşi de o fundaţie otomană, în cadrul colonizării amintite, deoarece, în acest caz, nu ne-am putea explica de ce oraşul a fost locuit, pe tot timpul existenţei sale de o majoritară populaţie creştină. Oraşul datează,

---

23 Preot Gh. I. Grigoraş, *Parohia (comuna) Pazarlia. Monografie întocmită de...*, Constanţa, 1909, p. 11.

24 Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVII-e siècle*, p. 450.

25 R. N. Frye, *Astarabadh*, în *„Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle édition, Leiden-Paris, tom. I, 1960, p. 741.

26 Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVII-e siècle*, p. 450 ; R. N. Frye, *art. cit.*, p. 741—742. Din 1950, oraşul se numeşte *Gurgan. (Ibidem*, p. 742).

27 Al. P. Arbore, *Contribuţiuni la studiul aşezărilor tătarilor şi turcilor în Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei", II (1919), nr. 3—4, p. 215. Vezi şi *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 811 şi C. C. Giurescu, *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne*, [Constanţa], [1966], p. 55.

28 C. Brătescu, *Dobrogea la 1444. Lupta de la Varna*, în „Arhiva Dobrogei", II (1919), nr. 2, p. 115.

29 C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 48 şi urm.

30 *Ibidem*, p. 19 şi urm.

31 *Ibidem*, p. 18.

32 Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVII-e siècle*, p. 450.

în mod sigur, dinainte de cucerirea Dobrogei de către turci. Schimbarea numelui său inițial, pe care nu-l cunoaștem, se va fi produs însă, foarte probabil, încă din secolul al XV-lea, deoarece, la 1538, orașul ne este atestat cu noua denumire.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea avem noi știri despre acest oraș, în așa numitele *mufassal defter*, în care este menționat sub numele de *Esterbend* [33], care ar putea fi însă o lectură greșită pentru *Esterabad*. Din aceste condici, în care sînt trecute numele capilor de familie, rezultă, după cum a stabilit istoricul turc Halil Inalçık, că unele „tîrguri" din nordul Dobrogei, printre care figurează și Esterul [34], erau „exclusiv creștine" [35]. Unele nume care apar acolo, ca Radu, Iancu, Mihnea [36], ne arată că este vorba de un oraș locuit, în primul rînd, de români.

Cele mai bogate informații asupra Esterului ni le dă însă Evliya Çelebi, care vizitează această localitate în noiembrie 1652 [37], pe drumul de la Babadag la Constantinopol. El îl descrie pe larg, arătînd că era un oraș *(kasaba)* ținînd de plasa *(nahiye)* Babadag, eyaletul Özü [38]. Era situat la poalele unui deal și avea grădini, vii și 1500 de „case frumoase", cu olane și scînduri subțiri [39], fiind deci printre primele centre populate ale Dobrogei [40]. Avea totodată hanuri, cîrciumi, bragagerii, vreo 200 de alte prăvălii, un azil *(imaristan)* precum și numeroase biserici [41]. Se adaugă amănuntul interesant că musulmanii se aflau în număr redus [42], ceea ce ne arată că datele prezentate de *mufassal defter*, privind populația creștină a orașului [43], rămîn valabile și pentru perioada de la mijlocul secolului al XVII-lea. Esterul constituia atunci un *hass* [44] al unui *kapudju-aga* al ienicerilor Inaltei Curți, iar administrația se afla în mîi-

---

[33] Halil Inalçık, *Dobrudja*, în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. cit., tom. II, 1963, p. 628.

[34] Folosim în continuare denumirea de Ester, deoarece în această variantă era desemnat de populația românească, în momentul reintegrării Dobrogei la România.

[35] Halil Inalçık, *art. cit.*, p. 628.

[36] *Ibidem*.

[37] Vezi itinerarul și cronologia acestei călătorii la Mustafa A. Mehmet, *art. cit.*, p 1098 (și nota 11).

[38] Goran I. Cialicoff, *art. cit.*, p. 144 ; Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVII-e siècle*, p. 449.

[39] Goran I. Cialicoff, *art. cit.*, p. 144 ; Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVII-e siècle*, p. 449 ; Mihail Guboglu, *Evlija Čelebi : De la situation sociale-économique...*, p. 170—171.

[40] Mustafa A. Mehmet, *art. cit.*, p. 1114—1115.

[41] Goran I. Cialicoff, *art. cit.*, p. 144 ; Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVII-e siècle*, p. 449 ; Mihail Guboglu, *Evlija Čelebi : De la situation sociale-économique...*, p. 171.

[42] Goran I. Cialicoff, *art. cit.*, p. 144 ; Mihail Guboglu, *Evlija Čelebi : De la situation sociale-économique...*, p. 171.

[43] Deși nu se specifică naționalitatea, credem că populația orașului era formată, la fel ca în secolul al XVI-lea, în primul rînd din români.

[44] Pentru *hass*, vezi *Istoria României*, vol. II, p. 809.

nile agăi ienicerilor[45]. Era totodată sediul unui subaşî[46] şi al unui intendent *(kehaya)* al oraşului *(şehir-kethudasî)*[47].

În mai-iunie 1657, Evliya Çelebi trece din nou prin Ester, pe care de data aceasta îl numeşte *Ister*[48], fără sufixul *abad*, precizînd, în plus, că era un „oraş important"[49]. Adaugă de asemenea că era locuit de „raiale"[50], atestînd din nou, aşadar, caracterul creştin al acestei aşezări urbane. A doua călătorie se desfăşoară însă în sens invers, de la sud la nord, deoarece Evliya Çelebi ajunge la Ester venind de la *Bülbül* (azi Ciocîrlia, jud. Constanţa), localitate situată pe acelaşi drum principal al Dobrogei, după care se îndreaptă tot spre *Ine-han Çeşmesi* şi *Babadag*[51].

Pentru secolul al XVII-lea, nu mai dispunem de alte ştiri despre Ester, dar, la începutul secolului al XVIII-lea, el apare într-o nouă variantă a denumirii sale, în cele două hărţi ale lui Guillaume de l'Isle, datînd din anul 1703. La nord de Carasu, în interiorul Dobrogei, pe valea unei ape, în care se poate recunoaşte cu uşurinţă rîul Casimcea, este trecută localitatea *Vistuar*, cu indicativ de oraş[52]. Curînd după aceea, în 1709, suedezul Michel Eneman, în drumul său, de la Tighina la Constantinopol, întîlneşte, după Babadag, „un mic oraş creştin" numit *Wister*[53]. Sub forma *Vistuar*, situat exact în acelaşi loc ca la Guillaume de l'Isle, apare şi în harta „Turkey in Europe", întocmită la 1725 de I. Senex şi I. Maxwell[54]. La fel îl găsim în harta cu acelaşi titlu a lui Emannuel Bowen (1752)[55] ca şi în hărţile lui I. M. Hasius (1759)[56] şi J. B. d'Anville (1760)[57]. Este vorba, fără îndoială, de oraşul Ester, consemnat sub o denumire care va dăinui, pînă în zilele noastre, în toponimicul Visterna[58], dat, după cum am văzut, pîrîului pe care se afla aşezarea[59].

---

45 Goran I. Cialicoff, *art. cit.*, p. 144 ; Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVII-e siècle*, p. 449 ; Mihail Guboglu, *Evlija Celebi : De la situation politique...*, p. 8.

46 Pentru acest termen, vezi Mihail Guboglu, *Evlija Celebi : De la situation politique...*, p. 8, nota 38.

47 Goran I. Cialicoff, *art. cit.*, p. 144, Franz Babinger, *Histria (Istros) au* XVII-e siècle. p. 449 ; Mihail Guboglu, *Evlija Celebi : De la situation politique...*, p. 8.

48 Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVII-e siècle*, p. 450.

49 *Ibidem.*

50 *Ibidem.*

51 *Ibidem.*

52 Academia R. S. România, Atlasul Dimăncescu, f. 106—10.7

53 Constantin I. Karadja, *Le voyage de Michel Eneman de Bender à Constantinopole en 1709 ;* Vălenii de Munte, 1930, p. 8. (Identificarea cu Carasu, propusă de traducător, este, desigur, inexactă).

54 Academia R. S. România, Atlasul Dimăncescu, f. 117.

55 Ibidem, f. 130.

56 Ibidem, f. 133.

57 Ibidem, f. 135.

58 Nu trebuie confundat cu satul Visterna, situat la est de Babadag, lîngă Enisala.

59 De fapt, Esterul nu se afla chiar pe rîul Casimcea, cum este trecut în mai toate hărţile, ci pe afluentul acestuia, pîrîul Visterna.

Forma *Vister*, care apare cel mai des în hărţi, a fost folosită probabil paralel cu numele mai vechi de Ester sau Ister [60], fără ca acestea să fie înlăturate vreodată definitiv. Nu putem stabili originea denumirii *Vister*, dar considerăm că ea nu poate deriva decît de la forma *Ister*, la care, în urma unei transformări fonetice care ne rămîne necunoscută, s-a adăugat un *V* iniţial [61].

Din 1766, după cîte ştim pînă în prezent, datează ultima relaţie de călătorie despre Ester. În acest an, la 9 noiembrie, solul polonez Toma Alexandrovici, întorcîndu-se de la Constantinopol, ajunge „la Ister, oraş grecesc, în ruine, între stînci", unde rămîne peste noapte şi de unde a doua zi. se îndreaptă către Babadag [62]. Caracterul „grecesc" nu trebuie luat însă ca atare, deoarece termenul nu avea neapărat un sens etnic, ci, aşa cum constatăm de la alţi călători, el se referea la religia ortodoxă (numită şi grecească) [63], a locuitorilor oraşului. Credem că, la fel ca în secolele precedente, populaţia Esterului era formată îndeosebi din români.

Interesant este şi faptul că oraşul ne este arătat „în ruine", deşi viaţa lui continua totuşi, altfel n-ar fi de înţeles cum ar fi putut înopta acolo întreaga solie. A avut loc probabil o decădere treptată, în primul rînd de ordin economic, care a dus, în cele din urmă, la ruinarea aşezării. O distrugere datorită războaielor este exclusă la acea dată, fiindcă Dobrogea devine teatru de operaţiuni militare abia în 1770, cînd trupele ruse pătrund pe teritoriul acestei provincii [64]. Pe de altă parte, la începutul secolului nostru, exista, la bătrînii din satul Ester, legenda după care vechiul oraş ar fi fost distrus din porunca sultanului, din cauza nesupunerii locuitorilor lui [65]. Tradiţia aceasta nu depăşeşte propriu zis cadrele verosimilului, deoarece, în cazul unei răscoale a supuşilor nemusulmani (aşa numitele raiale), pedepsele ordonate de autorităţile otomane putea fi dintre cele mai aspre. Aşa, de pildă, în martie 1877, în preajma izbucnirii războiului ruso-româno-turc, datorită unor mişcări ale populaţiei creştine din Tulcea, guvernatorul Dobrogei, Said-Paşa, a fost pe punctul de a distruge oraşul prin bombardament de artilerie, conform unui decret imperial [66]. N-ar fi aşa dar imposibil, ca legenda amintită să aibă ca temei o întîmplare reală, dar deocamdată nu dispunem de nici o ştire care să confirme acest fapt.

Începînd cu a doua jumătate a secolului XVIII-lea, Esterul figurează în numeroase izvoare cartografice. Este plasat aproape totdeauna în ace-

---

[60] Forma Ister are şi un înţeles comun în limba turcă, deoarece coincide cu persoana a 3-a singular, de la aoristul verbului *istemek* (= a voi, a dori, a pofti), ceea ce a ajutat poate la conservarea acestei variante.

[61] Presupunem de aceea că denumirea *Vister*, era utilizată mai ales de populaţia românească, dat fiind că sunetul *V* este, în general, greu de pronunţat de către turci şi în special de către tătari.

[62] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, p. 222.

[63] Mustafa A. Mehmet, *art. cit.*, p. 1115.

[64] Halil Inalçık, *art. cit.*, p. 628.

[65] Preot Gh. I. Grigoraş, *op. cit.*, p. 12.

[66] Brutus Cotovu, *Dobrogea în preajma războiului pentru neatîrnare*, în „Analele Dobrogei", IX (1928), nr. 2, p. 334.

lași loc, pe valea unui rîu orientat de la nord-vest la sud-est, care nu poate fi altul decît Casimcea. Astfel, în harta din 1769 a lui I. M. Hasius (deosebită de cea din 1759), găsim : *Vistar*[67], în harta lui Samuel Dunn (1774) : *Vistuar*[68] ; în harta din 1777 a lui Rizzi Zannoni : *Vister*[69] ; la fel în harta austriacului H. C. Schütz (circa 1780)[70] și în cea a lui Antonio Zatta (1782)[71]. În ultima, „Visterul“ apare ca oraș, dar este foarte probabil că, la data aceea, așezarea își pierduse definitiv caracterul urban. Se știe că, în aprilie 1773, în timpul războiului ruso-turc din 1768—1774, au fost distruse cel puțin 40 de localități[72], printre care trebuie inclus și Esterul, aflat în plină zonă a acestor operațiuni, pe drumul principal de legătură între cele două orașe amintite.

Localitatea este menționată apoi în harta lui Tomas Lopez (1784) : *Vistuar*[73], în cea a lui D. F. Sotzmann (1788) : *Vister*[74], și, tot cu această denumire, în harta din același an a lui Robert Sayer[75]. Apare de asemenea, sub forma *Wistier*[76], într-o hartă austriacă nedatată, păstrată în manuscris, cu titlul „Plans der Moldau, Bessarabien und Wallachey“[77], care prezintă o deosebită importanță pentru Dobrogea[78]. La Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, unde se află, a fost datată „circa 1790“. Aici Esterul apare foarte clar cu indicativ de oraș, la fel ca Babadag, Constanța, Mangalia, Tulcea, etc. Fiind vorba de o hartă deosebit de exactă, elaborată de cineva care se pare că a cutreierat personal Dobrogea, menționarea ca oraș a Esterului vine în contradicție cu realitatea istorică. Credem de aceea că harta aparține unei perioade anterioare, așa cum de altfel a și fost atribuită de G. Vîslan anilor 1769—1774[79], datînd deci dintr-o epocă în care Esterul era încă o așezare urbană.

Îl găsim după aceea, numai ca sat, în următoarele hărți pentru care redăm autorul, anul și denumirea sub care apare : T. Kitchin (1794) : *Wister*[80] ; Franz J. J. von Reilly (1796) : *Wistwar*[81] ; John Cary

---

[67] Academia R. S. România, Atlasul Dimăncescu, f. 138.

[68] Ibidem, f. 143.

[69] Ibidem, f. 144.

[70] Ibidem, f. 145.

[71] Ibidem, f. 147.

[72] J. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1839, vol. XVII, p. 357.

[73] Academia R. S. România, Atlasul Dimăncescu, f. 150.

[74] Ibidem, f. 155.

[75] Ibidem, f. 158.

[76] Vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 56, unde pornindu-se de la această știre, se afirmă că denumirea reală a localității a fost *Vistier*, atribuindu-i-se astfel o origine românească. Forma aceasta nu mai apare însă în nici un alt izvor, cel mai des întîlnindu-se după cum am văzut, forma *Vister*. Indiferent de aceasta, așezarea a putut avea și la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, pdobabil chiar în mod precumpănitor, ca și pînă atunci, o populație românească.

[77] Academia R. S. România, Hărți, D. XXIV, 4.

[78] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 35.

[79] G. Vîslan, *Românii în Dobrogea (de pe o hartă din circa 1769—1774)*, în „Analele Dobrogei“, I, (1920), nr. 4, p. 533.

[80] Academia R. S. România, Atlasul Dimăncescu, f. 162.

[81] Ibidem, f. 164.

(1801 : *Istere*[82]; G. F. Uz (1803) : *Vistwar*[83]; Jaspar Nantiat (1808) : *Istere*[84]; Ivan Danielow (1812) : *Vister*[85]; F. Pinkerton (1814) : *Istere*[86]; I. C. M. Reinecke (1820) : *Vister*[87]; J. Playfair (1821) : *Vister*[88]. Tot în 1821 îl găsim și în harta lui Lapie, „Carte générale de la Turquie d'Europe", unde citim, amănunt deosebit de interesant : „Ister ou Vistiar"[89], ceea ce înlătură orice îndoială cu privire la identitatea obiectului acestor două denumiri. Mai la nord, imediat la est de Babadag, apare *Bistierna*, desemnînd satul românesc *Visterna* fapt menit să ajute la evitarea oricărei confuzii între această localitate și Ester. În plus, de astă dată, Esterul este plasat în mod corect pe drumul principal al Dobrogei, și nu chiar pe rîul Casimcea, ci în imediata vecinătate a acestuia.

Lucrările cartografice prilejuite de războiul ruso-turc din 1828—1829 consemnează și ele localitatea Ester. Astfel, îl găsim cu denumriea *Wister* în harta lui F. Fried (1828)[90] și *Visteri* în harta generalului rus Hatov, din același an[92]. O nedumerire ridică însă harta lui Franz von Weiss (1829), unde, pe rîul Casimcea, este trecut satul *Visteri*, iar alături de acesta, în apropierea aceluiași rîu, apare tîrgul *Ister*[92]. Lămurirea este adusă de marea hartă statistică rusă, terminată chiar în cursul războiului și publicată în 1835[93], care înseamnă două sate[94] deosebite : *Star. Visteriki* și, puțin mai la est de acesta *Novoi Visteriki*[95]. Rezultă de aici că, la începutul secolului al XIX-lea, lîngă vechiul oraș Ester, devenit acum un simplu sat, luase ființă o nouă așezare, cu aceeași denumire. Pentru a putea fi deosebite, se adaugă, ca în atîtea alte cazuri, calificativul de „nou" și „vechi". Situația aceasta este arătată și de atlasul din 1869 al lui Scheda, unde citim : *Star. Ister* și *Nov. Ister*[96]. Amîndouă sînt plasate corect alături, foarte aproape de rîul Casimcea, dar, după cum vom vedea, la data aceea vechiul Ester un mai exista de multă vreme. Este vorba însă de traducerea în limba rusă a cuvintelor turcești *eski* (= vechi) și *yeni* (= nou), utilizate, desigur, de oficialitățile otomane. Într-o hartă germană tîrzie, privind situația fron-

---

[82] Ibidem, f. 168.
[83] Ibidem, f. 169.
[84] Ibidem, f. 176.
[85] Ibidem, f. 180.
[86] Ibidem, f. 181.
[87] Ibidem, f. 183.
[88] Ibidem, f. 184.
[89] Academia R. S. România, Hărți, IV, 393.
[90] Academia R. S. România, Atlasul Dimăncescu, f. 185. (Se menționează și Casimcea, denumirea rîului pe care este situată localitatea).
[91] Academia R. S. România, Hărți, D. XIV, 24.
[92] Ibidem, II, 129.
[93] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 25—26.
[94] O dovadă că Esterul nu mai era nici măcar „tîrg", așa cum apare în harta lui Franz von Weiss. Harta rusă lucrată de un grup de topometri care au cercetat fiecare sat, este, desigur, mult mai exactă. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 26, nota 90).
[95] Academia R. S. România, Hărți D. XIX, 1, (ediți a1855).
[96] Ibidem, Atlase, II, 130, f. 4.

tului din România în anul 1917, găsim, pe un mic afluent de pe partea dreaptă al rîului Casimcea, care nu poate fi altul decît pîrîul Visterna, localitățile *Eski-Wisteri* și *Yeni-Wisteri*, ultimul fiind situat la cîțiva kilometri mai spre est [97]. Harta a folosit, fără îndoială, lucrări cartografice mai vechi, depășite demult, fiindcă datele care ne interesează, ca și altele probabil, nu mai corespundeau realității.

În harta statistică rusă, cele două sate Vister sînt arătate ca fiind distruse, deoarece numărul gospodăriilor nu mai este însemnat [98]. Distrugerea se datora războiului din 1828—1829, care a avut urmări dezastruoase pentru Dobrogea, populația creștină fiind decimată de turci, iar cea musulmană nimicită sau împrăștiată de trupele rusești [99]. Un număr impresionant de sate și chiar de orașe rămîn complet pustiite, întreaga populație a provinciei ridicîndu-se, în urma acestui război, la cel mult 40.000 de locuitori [100]. Unele dintre aceste localități se refac ulterior încetul cu încetul, în special datorită aportului românesc, în timp ce altele dispar pentru totdeauna [101].

La 1850, Ion Ionescu de la Brad nota, printre satele care nu mai existau, și *Visteri* [102]. În același timp, în harta etnografică pe care o întocmește pentru o parte a Dobrogei, menționează un sat *Ister*, pe care-l situează foarte aproape de rîul Casimcea, imediat la vest față de drumul care mergea de la *Karamourat* la Babadag [103]. Tot cam acolo este plasat, sub forma *Istere*, și în harta „Turkey in Europe", din 1856, a lui Samuel Walker [104]. Deducem că, după 1829, s-a refăcut numai Esterul nou, la care, datorită dispariției vechiului sat cu acest nume, nu a mai fost nevoie de adăugarea vreunui calificativ. Esterul vechi nu va mai fi populat, iar vatra sa, cuprinzînd și ruinele orașului de altădată, va rămîne la cîțiva kilometri de așezarea mai nouă.

În harta lui Ion Ionescu de la Brad, Esterul apare ca fiind locuit de tătari [105]. Făcea parte probabil din grupul satelor tătărăști [106] din centrul Dobrogei, care se bucurau, la mijlocul secolului trecut, de o anumită autonomie în cadrul pașalîcului de Silistra [107]. Credem însă că avea și populație românească [108], căci, așa cum arată chiar Ion Ionescu de la

---

97 Ibidem, Hărți, D. CXXIV, 46.

98 Ibidem, D. XIX, 1.

99 *Istoria României*. vol. III. București, 1964, p. 620.

100 Al. P. Arbore, *art. cit.*, p. 227.

101 T. Mateescu, *Mențiuni despre ruinele din satele dobrogene în actele „Comisiunii de parcelare a Dobrogei"*, în „Revista Arhivelor", X (1967), nr. 2, p. 241—242.

102 Ion Ionescu [de la Brad], *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, Constantinopole, 1850, p. 76.

103 *Ibidem*, harta.

104 Academia R. S. România, Atlasul Dimăncescu, f. 194.

105 Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, harta.

106 Vezi această presupunere la M. D. Ionescu-Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 444.

107 Victor Slăvescu, *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1874, publicată de...*, București, 1943, p. 54—55 ; Dr. Camille Allard, *Souvenir d'Orient. La Dobroutcha*, Paris, 1859, p. 37. Organizația acestor tători cuprindea 9 sate. *(Ibidem)*.

108 În împrejurimile Esterului au existat totdeauna sate locuite de români, (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 57).

Brad, însuşi conducătorul acestor tătari, Han-Mîrza, care deţinea un „ciflic" la Ceatalorman[109], în vecinătatea Esterului, învăţase româneşte[110].

În momentul reintegrării Dobrogei la România, satul Ester număra cîteva zeci de familii[111]. În 1882, cu prilejul lucrărilor întreprinse de „Comisiunea de parcelare a Dobrogei", s-a constatat, pe teritoriul lui, un cimitir părăsit în suprafaţă de 1 hectar[112]. Este vorba, bineînţeles, de noul Ester, care se afla în fiinţă, şi care, după cum am văzut, fusese şi el distrus în 1828—1829. Cimitirul data probabil din perioada dinaintea refacerii acestui sat. Ruinele vechiului oraş, se păstrau cam la 2 km. de satul Ester : la 1909 se puteau vedea încă urmele străzilor şi forma caselor[113]. Printre dărîmături s-au găsit bucăţi de cruci, iar bătrînii tătari din Ester conservau tradiţia că pe locul acela a existat pe vremuri un oraş locuit de creştini[114], ceea ce corespunde întru totul cu informaţiile istorice pe care le deţinem. Se menţinea totuşi în bună stare o cişmea înzestrată cu un debit mare de apă[115].

După primul război mondial, satul Ester, rămas un simplu cătun, a fost desfiinţat, iar vatra sa a fost inclusă în hotarul satului Pazarlia (azi Tîrguşor, jud. Constanţa)[116].

Cercetările arheologice ce s-ar efectua în împrejurimile lui, ar putea scoate însă la lumină diverse obiecte şi urme de civilizaţie, mărturii ale vieţii de mai multe secole a oraşului căruia am încercat aici să-i reconstituim evoluţia, şi în care rolul românilor, ca, de altfel, în întreaga istorie a Dobrogei, a fost deosebit de important.

UNE VILLE DISPARUE DE LA DOBROUDJA — ESTER

Résumé

L'auteur présente l'esquisse d'une ville qui a existé en Dobroudja pendant la domination ottomane et dont on ne connaît que peu de choses jusqu'à l'heure présente.

La plus vieille attestation documentaire sur l'existence de la ville date de l'année 1538. Elle se trouve dans le journal de l'expédition dirrigée par le sultan Soliman le Magnifique contre le prince de Moldavie, Petru Rareş.

La localité y est nommée Istrabaghî.

Plusieurs historiens ont considéré, sans nulle fondement, qu'il s'agit du célèbre site antique Histria (Istros) qui aurait donc continué à exister au XVI-e s. L'auteur de l'article montre que la situation topographique, de même que les fouilles archéologiques effectuées à Histria ne permettent pas d'identifier la ville médiévale d'Ester avec la ville antique d'Histria.

---

109 Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 119, 127
110 *Ibidem*, p. 127—128.
111 Preot Gh. I. Grigoraş, *op. cit.*, p. 7.
112 T. Mateescu, *art. cit.*, p. 247.
113 Preot Gh. I. Grigoraş, *op. cit.*, p. 11.
114 *Ibidem.*
115 *Ibidem*, p. 12.
116 T. Mateescu, *art. cit.*, p. 247.

La localité médiévale dont il s'agit doit être emplacée à l'endroit où surgit le ruisseau Visterna, un petit affluent de la rive droite de Casimcea. Cette localisation est confirmée aussi par une nouvelle interprétation des textes et des cartes du moyen âge.

Le voyageur turc Evlya Čelebi fait mention de cette ville nommée Astrabad ou bien, selon d'autres lectures, Istrabad, Isterbad ou Ester-Abad.

L'auteur de l'article considère que la ville existait certainement avant la conquête de la Dobroudja par les Turcs, pusqu'on dit qu'elle était habitée par une population en majorité chrétienne. En même temps, certains noms qu'on y mentionne, comme Radu, Iancu, Mihnea, indiquent qu'il s'agit d'une ville peuplée, en premier lieu, par des Roumains.

Le site est encore mentionné à des époques plus récentes, soit par des voyageurs du XVII-e—XVIII-e s., soit sur diverses cartes.

Vers la fin du XVIII-e s. Ester perd son caractère urbain, ce qui fut dû, probablement, à plusieurs destructions. La localité apparît encore sur une série de cartes du XIX-e s., mais seulement comme village. Sur une carte statistique russe, publiée en 1835, sont marqués deux villages : Star (= Vieux) Visteriki et, un peu plus à l'est, Novoi (= Nouveau) Visteriki. Il en résulte que, à côté de la vieille ville d'Ester, devenue un simple village, était né un nouveau site, portant le même nom. Cette situation est mentionnée sur d'autres cartes également.

Après la guerre de 1829 on n'a reconstruit que le nouvel Ester et, étant donné la disparition du vieux village portant ce nom, il devenait inutile d'ajouter au nouveau un qualificatif, quel qu'il fût.

Au moment de la réintégration de la Dobroudja à la Roumanie, le village d'Ester comptait quelques dizaines de familles. On conservait encore dans le voisinage les ruines de la vieille ville, qui permettaient de distinguer les traces des rues et la forme des maisons.

Aprés la première guerre mondiale, le village d'Ester, devenu un pauvre hameau, a été supprimé, et son emplecement fut inclus dans les limites du village de Pazarlia (aujourd'hui Tîrguşor, district de Constantza).

ESTER — EINE UNTERGEGANGENE STADT DER DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Es wird die historische Skizze einer Stadt dargestellt, die während der osmanischen Herrschaft in der Dobrudscha existierte und über die bisher sehr wenig bekannt war.

Der älteste schriftliche Beweis, der die Existenz dieser Stadt belegt, datiert in das Jahr 1538, und ist im Tagebuch des Feldzuges von Suleiman dem Prächtigen gegen Petru Rareș, den Fürsten der Moldau enthalten.

Die Ortschaft wird Istrabagy genannt.

Von vielen Historikern wurde in irrtümlicher Weise behauptet, daβ es sich um die Erwähnung der berühmten antiken Siedlung von Histria (Istros) handelt, deren Besiedlung auch im 16.Jh. angedauert hätte. Der Verfasser zeigt, daβ weder die topographische Lage noch die archäologischen Forschungen von Histria die Gleichsetzung der mittelalterlichen Stadt Ester mit dem antiken Histria gestattet.

Die erwähnte mittelalterliche Ortschaft muβ an den Ort situiert werden, an dem ein kleiner rechter Zufluβ des Casimcea — Flusses-der Bach Visterna — seinen Ursprung nimmt. Diese Lokalisation wird auch durch eine neue Deutung der mittelalterlichen Landkarten bestätigt.

Der türkische Reisende Evlya Çelebi erwähnt diese Stadt unter dem Namen Astrabad oder anderen Lesarten entsprechend Istrabad, Isterabad oder Ester-Abad.

Der Verfasser meint, daß die Stadt mit Gewißheit vor der Besetzung der Dobrudscha von den Türken schon bestanden habe, denn es wird erwähnt daß sie hauptsächlich von cristlicher Bevölkerung bewoht wird und die Namen, die man dort antrifft, wie Radu, Iancu, Mihnea zeigen, daß die Stadt in erster Reihe von Rumänen bevökert war.

Die Siedlung wird dann auch noch von anderen Reisenden erwähnt. im 17.—18.Jh., oder auf verschiedenen Landkarten verzeichnet.

Gegen den Ausgang des 18.Jh. zu verliert Ester den städtischen Charakter, was warscheinlich auf wiederholte Zerstörungen zurückzuführen ist. Die Ortschaft erscheint noch auf einigen Landkarten aber nur als Dorf. Auf einer russischen statistischen Karte des Jahres 1835 sind zwei Dörfer erwähnt: Star Visterki und etwas weiter östlich Novoi Visterki. Folglich enstand neben der alten Stadt Ester, die zu einem einfachen Dorf geworden ist, eine neue Siedlung, unter der gleichen Bezeichnung. Dies ist auch in anderen Landkarten erwähnt. Im Augenblick der Wiederangliederung der Dobrudscha an Rumänien zählte das Dorf Ester einige Dutzend Familien; die Ruinen der alten Stadt, davon noch die Spuren der Straßen und die Häuserformen zu erkennen sind, lagen unweit davon entfernt. Nach dem ersten Weltkrieg wurde das Dorf Ester. nunmehr zu einem einfachen Weiler herabgesunken, aufgelöst, und sein Weiler dem des Dorfes Pazarlia (heute Tîrguşor, Kreis Konstanza) einverleibt.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE COMUNICĂRI ȘI REFERATE A MUZEULUI DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA (15—17 AUGUST 1969).

Ședința de deschidere festivă a lucrărilor sesiunii a avut loc în sala mare de ședințe a Consiliului Municipal Constanța, vineri 15 august 1969, ora 10,30.

Au fost prezenți reprezentanți ai organelor locale de partid și de stat, invitați din oraș și din țară, membrii colectivului științific al muzeului.

Prezidiul a fost format din : Acad. Em. Condurachi, directorul Institutului de arheologie al Academiei R.S.R., Vladimir Robu, lect. univ., președintele Comitetului județean pentru cultură și artă, Radu Florescu, director adjunct în Direcția muzee și monumente istorice din C.S.C.A., și Adrian Rădulescu, directorul Muzeului de arheologie Constanța.

Deschizînd lucrările sesiunii, tov. Vladimir Robu a relevat, în cuvîntul său, importanța contextului istoric a sesiunii muzeului constănțean și amploarea realizărilor obținute pe tărîm muzeistic în județ, în sfertul de veac ce a urmat eliberării. A evocat apoi figura fostului director al muzeului, Vasile Canarache, încetat din viață la 4 august 1969, în memoria căruia s-a păstrat un moment de reculegere.

Tov. Acad. Emil Condurachi a adresat apoi un cuvînt de salut sesiunii. Subliniind satisfacția colectivului de specialiști al Institutului de arheologie de pe lîngă Academia R.S.R., de a putea participa la aceste lucrări, care se vădesc a fi la început, cea mai amplă manifestare științifică de pînă acum a unui muzeu cu o activitate cunoscută și apreciată dintotdeauna.

Din partea Direcției muzeelor și monumentelor istorice, tov. Radu Florescu a exprimat satisfacția forurilor superioare de a vedea la lucru o rețea muzeală pe cît de amplă, pe atît de valoroasă, din punctul de vedere al preocupărilor și rezultatelor cercetărilor ; s-a subliniat că muzeele, potrivit unui scop mai vechi, dar nu îndeajuns de urmărit întotdeauna, s-au transformat în chip tot mai evident din simple depozitare

ale materialelor și monumentelor arheologice, în veritabile nuclee de cercetare, a căror activitate de valorificare științifică se exprimă elocvent prin sesiunile lor științifice, organizate în acest an, festiv, la Brăila, Tulcea și Constanța.

După aceste cuvîntări de salut, a început seria comunicărilor ținute în ședința plenară.

— *Acad. EM. CONDURACHI* (București) : *„Arheologia și muzeistica Dobrogei la a 25-a aniversare a eliberării patriei“.*

Este făcută o amplă trecere în revistă a activității de cercetare a arheologiei Dobrogei, în perioada de după Eliberare, în comparație cu situația de pînă la 23 august 1944, subliniindu-se rolul politicii Partidului Comunist Român în domeniul activității științifice.

— *Prof. univ. dr. docent R. VULPE* (București) : *„Note de istorie tomitană“.*

Înainte de abordarea subiectului propriu-zis, aduce un cald omagiu figurii lui V. Canarache, fostul director al Muzeului, relevîndu-se meritele acestuia în marile descoperiri din Dobrogea (și cu deosebire din Tomis), în organizarea importantelor obiective muzeale din orașul Constanța.

Comunicarea propriu-zisă se referă la trei aspecte din istoria Tomisului.

1) Data întemeierii acestuia, pe care, în concluzie, o consideră mai veche decît se acceptă în general în discuțiile de specialitate. Înclină să plaseze acest eveniment, în sec. VI înainte de 570 î.e.n. (cînd se întemeiază Odessos, ultima colonie a Miletului).

2) Saltul tomitan de la „orășel-tîrg“ la „metropolă“. Acesta are loc după evenimentele din sec. III î.e.n., cînd Bizanțul distruge într-un conflict armat, flotele Histriei și Callatisului, rivale Tomisului. Datorită navigației tot mai precare la Histria, din cauza nisipurilor cordonale care vor bara ulterior drumul corăbiilor în mod definitiv, navigatorii vor opta, din ce în ce mai statornic, pentru escale la Tomis, aflat la capătul cel mai scurt al drumului de uscat spre Dunăre (la Axiopolis), drum care evita astfel durata și primejdiile unui larg ocol. Siguranța acestui drum de uscat, garantată de regii elenistici, la început, apoi de romani, i-a adus Tomisului puterea și strălucirea de mai tîrziu.

3) O schimbare importantă de nume : de la „Tomis“ la „Constanța“. După enumerarea cîtorva ipoteze, se optează pentru aceea potrivit căreia, ca și în alte locuri, acest nume a putut fi sugerat de o modificare în aria vechiului oraș, prin adăugirea de noi cartiere, mai ales, al căror nume devine preponderent cu timpul.

Cartierul ecleziastic de pe locul vechii gări din Constanța, bazilicile închinate poate lui Constanțius II sau Sfintei Constanța, au făcut ca noul nume să se extindă și asupra vechiului oraș, iar numele de Tomis să cadă în desuetudine.

— *RADU FLORESCU* (București) : *„Locuințe în așezările feudale timpurii din Dobrogea, în lumina săpăturilor de la Capidava“.*

Enumeră cîteva rezultate mai importante ale cercetărilor de la Capidava, îndeosebi ale celor reluate mai amplu din 1955 (sînt stabilite cîteva faze cronologice de locuire și cîteva subtipuri de locuințe de suprafață).

Ședința se încheie la ora 13[15] după care toți participanții au vizitat Edificiul cu mozaic, unde au primit explicații despre modul de amenajare a celor 11 boxe, aflate în stadiu final de reconstrucție.

În după amiaza zilei de 15 auguts 1969 comunicările se prezintă în două secții.

SECȚIA I

Prezidează acad. Emil Condurachi.

Ședința se deschide la ora 17.30.

Comunicări. — *SUZANA DIMITRIU* (București) : *„Perioada arhaică greacă la Histria și importanța ei pentru arheologia Pontului Euxin“.*

Trece în revistă rezultatele cercetărilor întreprinse în partea de nord-vest a platoului X (trei nivele de locuire, eșalonate, din ultima parte a sec. VII î.e.n. — începutul sec. VI î.e.n., pînă la sfîrșitul sec. VI î.e.n. Conchide că în așezarea de pe platou nu a existat o preocupare urbanistică, dar cu timpul, contactele cu indigenii au sporit, iar procentul de ceramică locală găsită vădește pătrunderea geților în acest cartier.

— *Ing. GH. MERKLER* (București) : *„Date preliminare asupra cercetărilor geofizice executate pe platoul de vest al cetății Histria“.*

După un istoric al cercetărilor geofizice, explică mecanismul acestei metode care permite localizarea spațiului subteran în care a intervenit mîna omului, deci surprinderea diverselor elemente de construcție, nivele de locuire, morminte antice etc.

— *M. COJA* (București) : *„Fazele de locuire ale platoului de apus al cetății Histria în epoca greco-romană“.*

Prezintă straturile de cultură și tipurile de locuință din zona amintită.

— *N. HARȚUCHI* (Brăila) : *„Observații asupra culturii Cernavoda I la Dunărea de Jos“.*

După o succintă trecere în revistă a istoricului acestei culturi, trece în revistă unele descoperiri de la Chirnogeni, Rîmnicul și necropola Brăiliței.

— *M. IRIMIA* (Constanța) : *„Cîteva aspecte ale începutului epocii Latène la Dunărea de Jos, în lumina săpăturilor de la Bugeac.*

Enumeră descoperirile mai importante din această epocă și se oprește cu un cuvînt mai insistent asupra recentelor cercetări de la Bugeac-Ostrov, relevînd importanța materialelor din necropola sus amintită în contextul Latènean al Dunării de Jos.

— *Discuții.* Pun întrebări și iau parte la discuții : Acad. Emil Condurachi, care, după cîteva deslușiri date de tovarășii Gh. Merkler și Irimia Mihai, relevă importanța celor două comunicări și a direcțiilor viitoare de studiu. S. Dimitriu amplifică unele explicații din comunicare M. Coja se referă la importanța problemelor ridicate de M. Irimia.

N. Harțuchi informează pe M. Irimia despre unele materiale din necropola Brăilița 2, foarte importante pentru epoca a doua a fierului.

Ședința se ridică la ora 20.30.

SECȚIA a II-a

Prezidează Prof. Bucur Mitrea și Prof. Radu Vulpe.

Ședința se deschide la ora 17.30.

Comunicări. — *ARICESCU ANDREI* (Constanța) : *„Geți, sciți și traci în perioada preelenistică"*.

Consideră că descoperirile de la Sibioara, Medgidia, Murighiol, Telița, sînt clar scitice și că încă din sec. VI î.e.n. sciții se stabilesc în Dobrogea, în comunități mai numeroase și mai puternice spre centrul regiunii.

— *VLADIMIR ILIESCU* (Constanța) : *„Contribuții la problema raporturilor traco-scite în sec. IV î.e.n."*.

După o succintă trecere în revistă a situației politice la Dunărea de Jos în sec. VI—V î.e.n., conchide că sciții s-au așezat în Dobrogea în sec. IV î.e.n. (probabil pe la 360 î.e.n.) și că Ateas a fost în lumea greacă cel mai cunoscut rege al acestora.

— *C. SCORPAN* (Constanța) : *„Băștinașii și romanizarea lor în lumina săpăturilor recente de la Buceag"*.

Prezintă rezultatele preliminare asupra săpăturilor de la Buceag-Ostrov, unde a fost găsită o mică așezare rurală (pagus), databilă, prin fibule și monezi, în sec. II e.n. Aspectul cel mai interesant e dat de găsirea, pe lîngă ceramica tipic romană, a unei cantități de ceramică lucrată cu mîna, de factură indigenă.

Potrivit autorului, descoperirea de ceramică băștinașe se leagă de materialele getice găsite în unele morminte de epocă romană de la Tomis ca și cele cîteva descoperiri din straturi din aceeași epocă, de la Callatis și Histria. Ele pot dovedi o continuitate getică în plină epocă romană, continuitate de cultură materială ce are afinități cu Moldova, Muntenia și chiar Dacia intracarpatică.

Se fac proiecții și se prezintă materialul din săpătură.

— *PETRE AURELIAN* (București) : *„Geți și daci în lumina izvoarelor greco-latine"*.

Face o amplă trecere în revistă a celor peste 60 autori antici care amintesc în scrierile lor de daci. Conchide că termenul de geto-daci este folosit și se impune numai din sec. II e.n., pînă atunci el nu este semnificativ.

— *MIHAI BUCOVALĂ* (Constanța) : *„Considerații asupra mormintelor de epocă romană-timpurie la Tomis"*.

Pe baza analizei unui șir întreg de categorii de materiale funerare (ceramică, bronz, sticlă etc.) stabilește o evoluție a cîtorva tipuri de obiecte din epoca elenistică pînă în epoca romană timpurie. Acestea dovedesc o continuitate materială și spirituală la Tomis, o legătură pe cît de certă, pe atît de firească între cele două epoci. Pe lîngă acestea, observațiile făcute asupra cîtorva materiale romane clasice importate în mod evident

la Tomis din spațiul italic, permit unele concluzii asupra momentului și ponderii procesului de romanizare a amintitei cetăți vest-pontice.

— *Discuții.* La dezbaterile privind comunicările din ședința plenară și a celor de după amiază din secția a II-a, pun întrebări și iau parte la discuții :

Acad. Emil Condurachi, care remarcă importanța comunicării tov. C. Scorpan, prin care se dovedește continuitatea elementului băștinaș în plină epocă romană.

Vl. Iliescu, care pune cîteva întrebări și se declară de acord cu concluziile exprimate de tov. A. Aricescu.

Rodu Florescu, care se referă la comunicarea tov. Prof. Radu Vulpe, pune sub semnul îndoielii identificarea Axiopolis-ului elenistic cu Nicosul (cetatea romană tîrzie), formulînd teza că aceasta din urmă ar avea un plasament diferit. La comunicarea lui A. Aricescu ridică obiecțiuni, făcînd rezerve asupra atribuirii akinakes-ului, exclusiv sciților, socotindu-l prototipul sabiei iraniene. Amintește opinia lui Blavațki că prin sciți se înțelege un complex de popoare, dintre care unii erau sciți, alții nu. Remarcă justețea și importanța opiniilor tov. M. Bucovală, despre rolul și caracterul romanizării la Tomis și pe coasta vest-pontică, în general.

Prof. Radu Vulpe, remarcă consistența comunicărilor expuse, are un cuvînt laudativ pentru importanța problemei și concluziilor inedite exprimate în comunicarea tov. M. Bucovală, amplifică explicațiile susținute în comunicarea de dimineață despre înființarea și rolul Tomisului și răspunde la cîteva întrebări.

Ședința se închide la ora 21.

Ședințele din 16 august 1969.

SECȚIA I.

Prezidează tov. S. Dimitriu și Prof. R. Vulpe.

Ședința se deschide la ora 9.30.

Comunicări : — COVACEF ZAHARIA (Constanța) : *„Trecere în revistă a literaturii arheologice a Dobrogei, publicată în ultimul sfert de veac“.* Inserează principalele direcții ale cercetărilor arheologice de după 1944 și publicațiile de seamă ce au rezultat, firesc, din acestea.

— *AL. SUCEVEANU* (București) : *„Considerații asupra foedus-ului dintre Roma și Callatis“.*

După enumerarea opiniilor diferite asupra datei încheierii și locul de păstrare al acestui *foedus,* conchide că datarea între 83—81 î.e.n., nu mai este posibilă, ea putînd alterna înainte sau după, și că locul de păstrare al său trebuie să fi fost la Callatis, unde exista la începutul sec. I î.e.n., un templu al Concordiei, ce adăpostea în mod obișnuit decretele și celelalte acte importante.

— *A. RĂDULESCU* (Constanța) : *„Un miliar de la Decius, găsit la Rasova“.*

După expunerea detaliilor tehnice și condițiilor de găsire ale miliarului, autorul consideră că însemnătatea deosebită a inscripției des-

coperite recent, constă în aceea că ne confirmă opera de refacere şi de construcţie a drumurilor de către Decius, într-o epocă agitată de atacurile goţilor şi că localitatea „Sacidava" menţionată în text, trebuie căutată în sud-vestul Dobrogei, eventual pe lîngă Rasova.

— *C. IONESCU-CÎRLIGEL* (Bucureşti) : *„Cadrane solare greceşti şi romane în Dobrogea".*

După descrierea a trei cadrane solare găsite în Dobrogea şi amănuntele tehnice de prezentare, conchide, pe baza unui cadran din Histria, datat în sec. IV î.e.n., că aici, încă din epoca elenistică existau preocupări ştiinţifice superioare, de profunzime.

Discuţii : Pun întrebări şi iau parte la discuţii :

Silviu Sanie, care întregeşte lista lucrărilor enumerate în lucrarea tov. Covacef Zaharia cu valoarasa lucrare a lui R. Vulpe şi I. Barnea, „Din istoria Dobrogei", vol. II. Se declară, în acelaşi timp, de acord cu ipoteza tov. Al. Suceveanu.

Prof. Bucur Mitrea felicită pe Covacef Z. pentru interesanta şi utila comunicare, considerată ca un bun început pentru o bibliografie de specialitate completă, care la această dată, prezintă încă mari lacune.

Acad. Emil Condurachi felicită pe cercetătorii Muzeului şi în special pe A. Rădulescu pentru comunicare. Se declară convins de justeţea opiniei lui Al. Suceveanu despre păstrarea foedus-ului în templul Concordiei din Callatis.

Gh. Poenaru-Bordea apreciază calitatea comunicărilor, subliniind importanţa aceleia a lui A. Rădulescu. Este de acord cu concluziile lui Al. Suceveanu privind plasarea foedus-ului într-un templu din Callatis.

Prof. R. Vulpe remarcă bogăţia şedinţei şi insistă deosebit asupra importanţei comunicării lui A. Rădulescu, care prezintă un miliar de importanţă hotărîtoare pentru plasarea vechii aşezări Sucidava.

A. Aricescu, referindu-se la aceeaşi comunicare, conchide că aşezarea trebuie căutată pe teritoriul comunei Dunăreni.

Şedinţa se ridică la ora 13.00.

SECŢIA a II-a

Prezidează Radu Florescu şi Vladimir Iliescu.

Şedinţa se deschide la ora 9.30.

Comunicări : C. CÎRJAN (Constanţa) : *„Mărturii ale culturii Ipoteşti-Cîndeşti la Tomis".*

Prezintă cîteva vase ceramice găsite în basilica mare din sectorul de vest al cetăţii, care ar forma în aspect cultural special al acestora, datorat la Tomis unor noi veniţi în cartierele oraşului.

— *P. DIACONU* (Bucureşti) : *„Importanţa cetăţii de la Păcuiul lui Soare în sistemul limes-ului dunărean din sec. X"* (citeşte : Radu Popa).

După evocarea evenimentelor istorice de la sfîrşitul sec. al X-lea şi descrierea cetăţii de la Păcuiul lui Soare, conchide că aceasta avea rolul unei baze navale, menite a apăra Durostorul dinspre gurile Dunării.

— *R. POPA* (Bucureşti) : *„Tradiţii şi inovaţii în cultura materială de la Dunărea de Jos în sec. X—XIV".*

Relevînd importanţa cunoaşterii mai profunde a acestui monument istoric, semnalează cercetările ce au adus lumini noi în această privinţă. Conchide că pe baza unui fond demografic continuu, s-au transmis ele-melentele de cultură materială, ce au adeseori la bază, vechi tradiţii (smălţuirea ceramicei, tehnica de construire a zidurilor de apărare şi locuinţelor etc.).

— *R. CIOBANU* (Bucureşti) : *„Bizantini şi genovezi în sec. XIV în Dobrogea"*.

Face o amplă trecere în revistă a evenimentelor politice din sec. XIV în acest ţinut, explică, pe baza surselor istorice, fenomenul aşezării genovezilor.

— *GEORGESCU VALERICĂ* (Constanţa) : *„Identificarea de noi aşezări feudal timpurii în Dobrogea"*.

Enumeră o serie de puncte şi localităţi noi, unde, pe baza ceramicii găsite, se pot rezuma aşezări feudal timpurii.

Discuţii : Pun întrebări şi iau parte la discuţii :

Vladimir Iliescu, care face unele observaţii despre comunicările ţinute ; referindu-se la ultima comunicare, atrage atenţia asupra necesităţii prudenţei în localizarea centrelor antice numai pe baza găsirii de cantităţi mici ceramice.

Panait I. Panait, relevă importanţa comunicărilor lui C. Cîrjan şi a lui R. Popa ; subliniază originalitatea aceleia a tov. R. Ciobanu, care priveşte problema dintr-un unghi nou şi remarcă — în comunicarea lui Georgescu Valerică — că aşezările feudal timpurii sînt mai numeroase de-a lungul cursurilor de apă.

R. Ciobanu face observaţii şi dă sugestii pentru primele trei comunicări, relevînd importanţa aceleia a lui C. Cîrjan şi necesitatea unui studiu din punct de vedere arhitectonic la Păcuiul lui Soare.

Radu Florescu, se referă la problema dezvelirii basilicilor din oraşe şi la necesitatea întreprinderii de studii de geografie istorică mai complexă, pentru a putea evidenţia mai pregnant continuitatea etnică, lingvistică etc. pe baza unor noi metode de cercetare.

Şedinţa se ridică la ora 13.

În după amiaza zilei de 16 august participanţii şi invitaţii la lucrările sesiunii au făcut o vizită la cetatea Histria. Sub îndrumarea plină de atenţie şi solicitudine a tov. Acad. Emil Condurachi, au fost vizitate săpăturile recente ale Institutului de arheologie, de la zidul roman şi din centrul cetăţii tîrzii, unde M. Coja şi respectiv Al. Suceveanu, au dat explicaţii. Iing. Gh. Merkler a făcut probe practice de descoperire a unor vestigii pe platoul de vest prin cercetări geofizice.

Tov. arh. N. Diaconu şi prof. R. Bordenache, directorul D.M.I. Bucureşti, au prezentat unele soluţii şi metode utilizate pentru conservarea monumentelor istorice de la Histria şi Adamclisi, precum şi cîteva opinii referitoare la reconstituirea parţială, prin replici, a monumentului triumfal de la Adamclisi.

La banchetul care a urmat, vorbitorii (Em. Condurachi, R. Vulpe, A. Rădulescu) au relevat importanța colaborării între unitățile muzeale și instituțiile centrale, succesul cercetărilor întreprinse de Muzeul de arheologie din Constanța și importanța lucrărilor sesiunii organizate de acesta.

În ansamblu, sesiunea a prilejuit, pentru toți participanții, contacte dintre cele mai fructuoase, cunoașterea mai îndeaproape a cercetărilor din domeniul istoric-arheologic și elucidarea unor importante probleme, ea putînd fi categorisită ca un însemnat succes al mișcării muzeistice din țara noastră.

În ziua de 17 august s-au făcut deplasări la cetatea și monumentul de la Adamclisi, pentru cunoașterea amenajărilor realizate de către Muzeul de arheologie Constanța.

VASILE CANARACHE

6.II.1896 — 4.VIII.1969

Din categoria existențelor omenești ce nu se sting total a făcut parte și Vasile Canarache — defunctul ctitor al Muzeului de Arheologie din Constanța, precum și al multor alte realizări de gen apropiat: Acvarium-ul, Muzeul de Artă Plastică, parcul arheologic de pe B-dul Republicii, Edificiul cu Mozaic, Muzeul „Callatis" din Mangalia, nemaiamintind celelalte realizări subsidiare — mărturii ale unor valori muzeistice incontestabile în județul Constanța, lăsate de trecerea acestui proliferator de cultură.

Cum de i-a fost posibil acestui om să dea viață atîtor așezăminte, într-un timp atît de scurt? Din ce resurse tainice s-a alimentat sufletul acestui om bătrîn și minat de boală, pentru a spulbera adversitățile iscate în cale, atingîndu-și din plin țelul propus? Iată întrebări la care mă voi sili să răspund ca martor nemijlocit, evocînd mai întîi cîteva date biografice de care dispun și care delimitează conturul personalității sale.

Vasile Canarache s-a născut la Galați, dintr-o numeroasă și modestă fa-

milie, al cărei cap lucra la C.F.R., în ziua de 6 februarie 1896. Deci a făcut parte din generația care a participat la primul război mondial. Urmărind meandrele curioasei sale deveniri, în 1911 îl găsim la Buzău în chipul unui chinuit băiat de prăvălie; în 1914 este corector la ziarele Minerva și Patria din București, iar către sfîrșitul aceluiași an, redactor la ziarul Dacia din Constanța. Curînd după aceasta, neastimpărul și pasiunea pentru publicistică, îl determină să scoată el însuși săptăminalul Victoria. Întîiul război mondial, prinzînd în iureșul său devastator și România, cetățeanul patriot V. Canarache participă pe toată durata conflagrației la marile lupte de la Nămoloasa și Mărășești, în chip de combatant cu grad de caporal.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie îl prinde pe teritoriul rusesc, pentru ca, mai apoi, pașii să-l poarte în Persia și la Constantinopole, ca redactor, fotoreporter, hamal, muzicant și pescar pe Bosfor. S-ar putea deci crede că a îmbrățișat toate meșteșugurile pe care fantezia sa inepuizabilă — dar mai ales nevoia subzistenței — i le-au oferit atît de divers.

În 1921, întors în țară, el revine la vechea sa îndeletnicire de ziarist, colaborînd la ziarele Adevărul și Dimineața și la Lupak și Nep-Uisag din Brașov. Dar acest Proteu de tip modern, vrăjmaș declarat al sensului unic în mișcare, se lasă dus și de data aceasta de demonul diversității, îmbrățișînd pentru scurt timp meseria de impresar teatral, după care revine la ziaristică, în calitate de director al cotidianului bucureștean Tempo. În această postură, convenabilă luptătorului înnăscut, lucrează neobosit pînă în anul 1940, cînd refuzînd să-și angajeze publicația în slujba fascismului, este constrîns să-i sisteze apariția. În tot deceniul al treilea din acest veac, el publică în ziarul pe care-l conducea, numeroase materiale privind activitatea clasei muncitoare din România acelei vremi. Dînd dovadă de un curaj civic neobișnuit, în acea epocă de saturată mentalitate burgheză, condeiul său demascator zugrăvește infernul de mizerie din închisorile politice ale dictaturii regale, iar luarea de poziție ostilă fascizării statului, devine prima constantă a lui Vasile Canarache. Dar activitatea sa politică nu s-a limitat numai la publicistică. El a cotizat cu sume importante la Ajutorul Roșu, iar în procesul ceferiștilor și petroliștilor de la Craiova din 1934 a fost martor demn, aliniindu-se neînfricat în frontul acelor oameni de cultură, care au adus servicii inestimabile țării noastre și clasei muncitoare, în acele vremuri de întuneric național. În sfîrșit, după 23 August 1944, cu resurse lăuntrice sporite, a socotit că era timpul potrivit să lucreze potrivit cu vechile sale năzuinți către știința istoriei vechi a patriei și astfel, ziaristul, peregrinul și luptătorul fără astîmpăr, se consacră cercetărilor numismatice și arheologice. După o perioadă de muncă rodnică, în calitate de cercetător principal la Institutul de Arheologie al Academiei R.S.R., în 1956, la vîrsta cînd alți oameni se resemnează trecînd în rîndurile pensionarilor, Vasile Canarache vine la Constanța, unde poposește îndelung — adică pînă în clipa dispariției sale dintre cei vii.

Dacă pînă în momentul sosirii sale la Constanța, anii acestui om delimitează campania unui luptător și cercetător, cei peste 12 ani din urmă închid în mijlocul lor strădania unui constructor. Căci orice s-ar spune V. Canarache a fost nu numai un harnic colecționar și cercetător, ci mai cu seamă un extraordinar realizator. Afirmația nu se sprijină numai pe aprecieri verbale, cît pe înfăptuirile sale multiple, ale căror pietre dau mărturii autentice. Angajat aici cu toată ființa sa în munca de realizator, care a intuit perfect sensul timpurilor noi, dînd curs elanului creator al forurilor de partid și de stat, V. Canarache nu s-a menajat o clipă, ci și-a făcut din trudă fără repaos, condiția propriei sale existențe. Dacă ar fi să adunăm la un loc pasiunea pentru muncă, perseverența în urmărirea țelurilor propuse, forța persuasivă manifestată în cercul colaboratorilor și clara viziune în tot ceea ce întreprindea, am reconstitui exact personalitatea dispărutului. De-a lungul celor 12 ani de colaborare, l-am urmărit pas cu pas în activitatea sa zilnică, și pot da deci referințe exacte asupra diversității și uneori a inegalității trăsăturilor sale sufletești. În schimb, acest om egal cu sine însuși, a contaminat cu entuziasmul său exploziv pe mulți dintre semenii săi, contrariind în același timp nu puține susceptibili-

tăți. Din pricina alcătuirii sale dintr-o atît de mare diversitate de valențe spirituale, el a navigat prin viață vîslind printre două furtuni: cea dinăuntru și cea din afară. Era deci de așteptat ca barca existenței sale să se uzeze în cele din urmă cedînd, nu înainte de a-și fi depozitat prețiosul transport — realizările sale — în docurile sigure ale viitorimii. Pentru acest dar, pe care noi urmașii îl preluăm cu mîini pioase, îi mulțumim cu recunoștință.

Privind nostalgic înapoi, vreau să spun către anii lungi de trudă și de luptă în care noi ne-am aflat cot la cot, măsurăm cu dragoste dimensiunile operei sale și nu ne putem refuza un sentiment de satisfacție produs de certitudinea că uitarea a fost învinsă: a dispărut creatorul dar îi va supraviețui creația.

Înțeles uneori, alteori răspîndind nedumeriri, el a mers înainte cu cei înțelegători, ridicînd în schimb zid între el și negațiunea cu orice preț. Dacă ar fi mers din concesie în concesie, poate că nu s-ar fi întîlnit niciodată cu izbînda. Să i se treacă deci cu vederea puținele intoleranțe, de vreme ce n-a fost tolerant nici cu sine însuși și mai cu seamă știind că marile obiective se ating deobicei prin mari sacrificii.

Numeroșii colaboratori au învățat de la el să creadă în misiunea oamenilor, nu atît teoretizînd, cît demonstrînd practic. Îl copleșea mîndria pentru tot ceea ce realiza, dar această mîndrie — s-o recunoaștem — se situa în imediata vecinătate cu marea și autentica noblețǎ, cea a muncii încununată de izbîndă. Pentru aceste temeiuri credem că defunctul merită de la oameni, de la cei prezenți și cei viitori, stima, considerația și cea mai aleasă prețuire.

Ca luptător neobosit pentru traducerea în viață a muzeologiei constănțene, el a făcut ca această știință să iradieze lumină, adevăr și frumusețe. Pentru tot ce a făcut îi aducem și noi — aici — prinosul de dragoste și recunoștință.

A. RĂDULESCU

LISTA PRINCIPALELOR LUCRĂRI ŞTIINŢIFICE ŞI DE POPULARIZARE

1) V. Canarache — *„Regii sciţi şi regatele lor dintre Istru şi Pontul Euxin, în lumina monedelor"*. (Buletinul Societăţii Numismatice Române, anii XXVII—XXVIII, nr. 81—82, Bucureşti, 1933—1934).

2) V. Canarache — *„Un important tezaur de drahme şi oboli din Histria"* (Cronica numismatică şi arheologică, anul XV, nr. 117—118, Bucureşti, 1940).

3) V. Canarache — *„O monedă inedită a regelui scit Kanites"*. (Cronică numismatică şi arheologică, anul XVI, nr. 121—122, Bucureşti, 1942).

4) V. Canarache — *„Preciziuni cu privire la stăpînirea romană în oraşele Pontului Sting"*. (Buletinul societăţii Numismatice Române, anul XXXVIII—XLI, nr. 92—95, Bucureşti, 1944—1947).

5) V. Canarache — *„Unelte agricole pe teritoriul R.P.R. în epoca veche"*. (SCIV, I, nr. 2, 1950, p. 83—109).

6) V. Canarache — *„Monedele scitice din Dobrogea"* (SCIV, I, nr. 1, 1950, p. 213—258).

7) V. Canarache — *„Despre alimentarea Histriei cu apă de băut"*. (SCIV, II, nr. 1, 1951, p. 61—72).

8) V. Canarache — *„Consideraţii asupra unei statui inedite din timpul comunei primitive în Dobrogea"*. (SCIV, IV, nr. 3—4, 1953. p. 709—722).

9) V. Canarache — *„Atelierele monetare din antichitate şi rolul lor în dezvoltarea vieţii economice din spaţiul carpato-dunărean"*. (Studii şi referate privind istoria României, I, Bucureşti, 1954, p. 181—193).

10) V. Canarache — *„Observaţii noi cu privire la topografia Histriei"*. (SCIV. VII, nr. 3—4, 1956, p. 289—317).

11) V. Canarache — *„Monede autonome inedite din Dionysopolis şi cronologia lor relativă"*. (Studii şi cercetări de numismatică, I, 1957, p. 61—78).

12) V. Canarache — *„Importul amforelor ştampilate la Istria"*. (Ed. Academiei R.P.R., Biblioteca istorică, Bucureşti, 1957).

13) V. Canarache — *„L'edifice à Mosaique découvert devant le Port de Tomis"*. (Studii Clasice, III, 1961, p. 227—240).

14) V. Canarache — *„Tomis"*. (Ed. Meridiane, Bucureşti, 1961).

15) V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu şi A. Rădulescu — *„Tezaurul de sculpturi de la Tomis"*. (Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1963).

16) V. Canarache şi colaboratorii — *„Muzeul de Arheologie Constanţa"*, Constanţa, 1961.

17) V. Canarache, A. Rădulescu, A. Aricescu şi V. Barbu — *„Le depôt des monuments sculpturaux récemment découverts à Constantza"*, în VI-eme Conference internationale d'études classiques des pays socialiste, Acta Antiqua Philippopolitana Studia Archaeologica, Sofia, 1963, p. 133—152.

18) V. Canarache — *„Muzeul de Arheologie Constanţa"*, Constanţa, 1967, (ediţia I-a şi a II-a, în şase limbi : română, franceză, engleză, rusă, germană şi italiană).

19) V. Canarache — *„Edificiul cu mozaic din Tomis"*, Constanţa, 1967, (ediţia I-a şi a II-a, în şase limbi : română, franceză, engleză, rusă, germană şi italiană).

20) V. Canarache şi A. Rădulescu — *„Monumentul de la Adamclisi"*, Constanţa, 1968, (în cinci limbi : română, franceză, engleză, rusă şi germană).

21) V. Canarache şi A. Rădulescu — *„Cetatea de la Adamclisi"*, Constanţa, 1968, (în cinci limbi : română, franceză, engleză, rusă şi germană).

22) V. Canarache şi A. Rădulescu — *„Histria"*, Constanţa, 1968, (în cinci limbi : română, franceză, engleză, rusă şi germană).

23) V. Canarache şi A. Rădulescu — *„Callatis"*, Constanţa, 1968, (în cinci limbi : română, franceză, engleză, rusă şi germană).

24) V. Canarache şi A. Rădulescu — *„Tomis"*, Constanţa, 1968, (în cinci limbi : română, franceză, engleză, rusă şi germană).

25) V. Canarache — *„Măşti şi figurine Tanagra din atelierele de la Callatis — Mangalia"*, Constanţa, 1969 (în cinci limbi : română, franceză, engleză, rusă şi germană).

26) V. Canarache — *„Sistemul ponderal şi tipologia drahmelor istriene de argint"*. (Pontice I, Constanţa, 1969, p. 107—192).

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE MAI DES ÎN REVISTĂ

AEM — Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.

AJA — American Journal of Archaeology, Princeton.

AMN — Acta Musei Napocensis, Cluj.

Arch. Hung. — Archaeologia Hungarica. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.

Arh. Mold. — Arheologia Moldovei, Iaşi.

ARMSI — Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice.

Athenaeum — Athenaeum. Studi periodici di Letteratura e Storia dell'Antichita, Pavia.

BCH — Bulletin de Correspondance Hellénique, Paris.

BSA — Annual of the British School at Athens.

B. Şt. Ac. — Buletinul Ştiinţific al Academiei R.P.R.

CIL — Corpus Inscriptiorum Latinarum.

CRAI — Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris.

Dacia — Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, I—XII, 1924—1947, N. S., I, 1957.

DID — D. M. Pippidi, D. Berciu, Din Istoria Dobrogei, I, Bucureşti 1965, R. Vulpe, I. Barnea, Din Istoria Dobrogei, II, Bucureşti 1968.

Hermes — Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie.

Hesperia — Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens.

Histria — Histria. Monografie arheologică, Bucureşti, I, 1954, II, 1966.

IGD — Inscriptiones Grecae in Bulgaria repertae, ed. G. Mihailov, Serdicae, 1956.

IGR — Inscriptiones Grecae ad res Romanas pertinentes, edd R. Cagnat, G. Lafaye etc., Paris.

Izvestiia Institut — Izvestiia-Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.

JdI	— Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.
Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., București, vol. I, 1954 ; Materiale și cercetări arheologice, vol. II, 1956.
MIA	— Материалы и иследования по археологии СССР
PIR	— Prospographia Imperii Romain saec I II III, edd. H. Dessau, E. Krebs, P. von Rohden, Berolini.
PIR²	— Prosopographia Imperii Romani saec I II III iteratis curis, edd. Edm. Groag et A. Stein, Berolini.
PZ	— Prähistorische Zeitschrift.
RE	— Pauly-Wissova, Real-Encycyopädie der klassischen Altertumswissenschaft.
RÉG	— Revue des Études grecques, Paris.
Riv. di Fil. e d'Istr classica	— Revista di Filologia e d'Istruzione classica, Torino.
Rhein. Mus.	— Rheinisches Museum für Philologie.
SCIV	— Studii și cercetări de istorie veche, București.
SCN	— Studii și cercetări de numismatică, București.
Slov. Arch.	— Slovenska Archeologia.
Studii	— Studii, revistă de istorie, București.
Syll³	— Sylloge inscriptionum Graecarum a Guillelmo Dittenbergero condita et aucta³, Leipzig.

C. 845 — I. P. „Tiparul“